

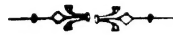
తాతా ధన నిమిషము

శ్రీమద్ధన్వంతరయేనమాః

మాధవకరునిచే రచియింపబడిన

మగ్నినిశ్చయమను

మాధవనిదానము

ఇతి

చెన్నపురి ఆయుర్వేద కాలేజీ ప్రెస్సిఫాలును, చెన్నపురి ఆయుర్వేద ధర్మ వైద్యశాల ప్రధాన చికిత్సకులును, మైసూరువారతనమువారియొక్కయు, పంజాబు డి. ఎ. వి. కాలేజీవారియొక్కయు, ఆలహాబాదు ఆయుర్వేద మహామండలివారియొక్కయు, ఆయుర్వేద విద్యార్థిరీక్షకులును, ఢిల్లీ ఆయుర్వేద యూనాని టి. సి. కాలేజీయొక్క పతనగ్రంథనిలయమున సభ్యులును, ఆయుర్వేద విద్యార్థిరీక్షకులును, శ్రీ సయాజీ ఆయుర్వేద విద్యాపీఠ సభ్యులును, సుప్రతేమాధవనిదానాది గ్రంథములకు వ్యాఖ్యాన కర్తలును, కేరళ ఆయుర్వేద సమాజ సప్తమ సమ్మేళనాధ్యక్షులును, బొంబాయి అఖిలభారతవర్షీయ ద్వితీయాాయుర్వేద సమ్మేళనాధ్యక్షులును, ధరతఖండమందలి దేశీయ మహాసభాసభంధులుగ జరిగిన మహాచిత్రవస్తు ప్రదర్శనములలో ననేక స్వర్ణపతకములను బొంది, శ్రీమత్స్వంచమబార్జి సాగ్నభౌమునిచే ప్రసత్తి మగు “వైద్యరత్న” ఓరుదావళి విరాజమానులును, శ్రీవైఖానసకులతిలగులు నైన

ఆయుర్వేదమార్తాండు, భిషజ్యుగో

పండిత డి. గోపాలాచార్యులు, ఎ. వి. యస్. గారిచే

మఘవోజ-పంజికా-ఆతంకపర్వణాది వ్యాఖ్యానముల ననుసరించి

విపులముగ విశేషార్థములతో వ్రాయబడిన

నిదానదీపిక

యను సాంధ్రవ్యాఖ్యానసహితముగ ముద్రింపబడి

ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాలయందు ప్రకటింపబడియె

చెన్నపురి

రిజిస్టర్డ్ కాపీరైటు]

౧౯౪౦.

[వెల 5 రూపాయలు]

శ్రీ గాథవ నిఘానము

డి. గాంపాలాచార్యులు

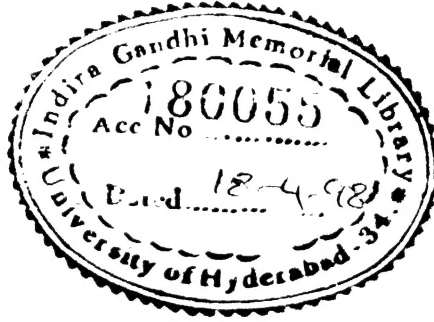
ప్రాచీ పబ్లికేషన్స్

MADHAVANIDANAMU

Telugu Translation by D. Gopalacharyulu

Price : Rs. 200/-

ISBN : 81-7443-006-7

Title : Chandra

First Published in 1911, Reprints 1929, 1940

Prachee Reprint February, 1995

Published by P.P.C.Joshi

for Prachee Publications

1-1-336/73, Viveknagar,

(Near Sri Thyagaraya Gana Sabha) Chikkadpally,

Hyderabad-500 020, A.P.

☎ 630703

Printed at Gayatri Offset Press,
A-66, Sector No. 2, Noida, U.P.

ఈ గ్రంథము

శ్రీమన్మహేశ్వర మహారాజధానిమధ్యవివ్యతమాన

సర్వతోభద్ర దివ్యరత్నసింహగవాక్షశ్వర

శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్యాది నిసదావలీ విరాజమాన

శ్రీ శ్రీ శ్రీ కృష్ణరాజస్వామి శామ సంస్థానాస్థాన

ఆయుర్వేద విద్యవైద్య ప్రకాశముగను

శ్రీమద్రాజకీయ సంగ్రహితమహాపాఠశాలాయుర్వేద మహాపదేశికులుగనుండి

దివి సలంకరించి అంగ్రహియగురువర్యులగు

ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాయ

అగరం - శ్రీపుట్టస్వామిశాస్త్రి వర్యులవారియందలి

సవినయ కృతజ్ఞతా సూచకముగ

ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాలలోని ప్రథమగుచ్ఛము

గ్రంథకర్తచే ప్రచురింపబడెను.

R.V.B.R.

అపరధస్వంతరి

బై ద్వరన్న పండిత డి. గోపాలాచార్యులవారు.

ముద్రాపకుల విజృంభ

ఉత్తరముద్రాపము

ఆయుర్వేదశాస్త్రమున కనుకూల్యాలంకారమును నీ “మాధవనిదానము”ను స్వనిర్మితమును “నిదానదీపిక” వ్యాఖ్యానముతో గూర్చి వాసోదనులను, భవ్యంతర్యపరావతారమును, “ఆయుర్వేద మార్తాండు” “భీషజ్ఞాని,” “వైద్యరత్న” ముదలను వన్యరహితములచే సుప్రసిద్ధులగు శ్రీ ఉ. వే. ప్ర. శ్రీమణి పండిత డి. గోపాలాచార్యులవారు 1911 సంవత్సరమున ముద్రించి ప్రచురించినందుండిరి. ఆయుర్వేదమున నీగ్రంథరత్నమున కీహుదగిన స్థానము, ప్రాశస్త్యము మొదలగు నంశములనుగూర్చి శ్రీ ఆచార్యులవారిచే విపులముగ వీశకయందు విమర్శింపబడియుండుటచే గూఢాగమము విడిచి ప్రకృతమున కొంచెము వ్రాయవలసివినె.

శ్రీ ఆచార్యులవారి ముద్రాకాలమున నే ప్రభువు నిరంజనగ్రంథములు చాలవరకు వ్యయపడియుండి ద్వితీయముద్రాము నశేషించుచుండి నారు గతించిన వెనుక నారు గల ఆనివాద్యములగు కొన్ని ప్రతిబంధములచే రహస్యము యీ బొమ్మ సంవత్సరములనుంచి యత్నించుచు నీకౌశ్యమును చేయజాలనైతిని.

శ్రీ ఆచార్యులవారి యసమానసామర్థ్యముచే పునరుద్ధరింపబడిన ఆయుర్వేదము క్రమముగ శ్రీ ప్రభుత్వముయొక్క అత్యున్నతముగూడ లేబడి, పట్టణములు పల్లెలనక వికాల భూభాగముల జైలుయెడలను విద్యార్థిలోకమును, విద్యుల్లోకమును, జనసామాన్యమును ప్రీతముగ నాకర్షించుచుండి ఆచార్యులవారి నిగంతరక్తపితృములలో నొక్కటియు, ఆయుర్వేదాశ్రమగ్రంథమాలలో సర్వారంధ్రప్రచురమునగు నీ గ్రంథముయొక్క ప్రతులు లేవండుటచే గ్రాహకమహాశయుల కాశాభంగము గలుగజేయవలసివచ్చినదినుట శ్రీ ఆచార్యులవారి నిర్యాణమునకంటె నాకర్షణచింత విషయమైయుండి పరమేశ్వరానుగ్రహముచే నేటికా లోపము తీరినది.

శ్రీ ఆచార్యులవారియందును, ఆయుర్వేదముందును భక్తివిశ్వాసముగలయట్టి సమృద్ధియు లేల్లదును శ్రీ ఆచార్యులవారిని స్మరించుటకు వారి కృతిచిత్తముల వ్యవస్థయు చేసికొనుటకంటె సాధనాంతరము లేనందున యీగ్రంథమునందుగల విశేషమును వాసనను గుంచుకొని గ్రంథముయొక్క పతనసాధనములచే భూనసాముగ్రీ నరయుటచే గాక శ్రీ ఆచార్యులవారి యుద్యమమునకు సాయపడి శ్రీవారి యావృణ్యమును సంపాదించుకొని కృతకృత్యులగువారని కోరుచున్నాను.

మరియు, “ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాల” మనుష్యములలో యింతవరకు ముద్రింపబడియు వ్యయపడినందుచే ప్రస్తుతి మలభ్యములగు గ్రంథములను క్రమముగ మనర్హుడ్రాము జేయుటకును శ్రీ ఆచార్యులవారు శేకరించి సంస్కరించుచు, వ్యాఖ్యానములచే మనస్కరించుచు నున్నయట్టి యముగ్రతి గ్రంథములను ముద్రించి ప్రచురించుటకునుగూడ నేనన్నివిధముల సంకల్పించుకొని గ్రాహకమహాశయుల ప్రోత్సహమునకై యెదురు దూచుచున్నాను. కావున, సమృద్ధియు లేల్లదును నా యుద్యమమును గారవించి శ్రీ ఆచార్యులవారియందువలె వారి సంస్థాపనమును “ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాల”యందు తమ కృతిజ్ఞతను చిరస్థాయినిగజేయు ప్రార్థించుచున్నాను.

ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాల }
మద్రాసు 1-8-1929.

ఇట్లు విధేయుడు,
చి. దేశికాచార్యులు.

విజ్ఞప్తి

మూడవ కూర్పు

ఈ గ్రంథ ద్వితీయముద్రణముప్రతులు బహుకాలము క్రిందటనే అయిపోయినందువలన కలిగిన గ్రంథగ్రహణాభిలాషుల తాత్కాలికాశాఙ్గమును వెంటనే తొలగింపలేకపోయినందుకు నన్ను మన్నింపగోరుచున్నాను. ఎట్లో తిరిగి తృతీయముద్రణము పూర్తిచేసి పాఠకులలోకమునకు గ్రంథము నందజేసిన నాపై లోకమువారు ఎప్పటి ఆచారాభిమానములను చూప ప్రార్థించుచున్నాను.

ఈ తృతీయముద్రణమునకు నన్ను ప్రోత్సహించిన శ్రీ యం. విశ్వేశ్వరశాస్త్రి, మోన్.వి. ఐ. యం. గారికిని, ముద్రణాదిలోపముల సంస్కరించిన పండిత, క్యోతిపాచార్య, శ్రీ పాతూరి సుబ్బరాయశాస్త్రిగారికిని నాకృతజ్ఞత తెలుపుచున్నాను.

మద్రాసు }
1—1—40. }

పి. దేశికాచార్యులు,
ప్రొఫెసరు, ఆయుర్వేదశాస్త్రము.

భూమిక

శ్రీమద్విజ్ఞానియామహారాజ్ఞి గారి ప్రభుత్వకాలమునాటనుండి భారతీయుల భాగ్యదయచే గూఢములును, సంస్కృతాంశ్లేయాదిభాషాయములునగు గ్రంథములు ఆయాదేశభాషల బరివర్తింపఁబడి ప్రచారములోఁ గన్పట్టుచున్నయవి.

అందు, ఆయుర్వేదీయగ్రంథములు హిందీబంగాలీ భాషలలోఁ బ్రకాశించుకరణి నాంధ్రభాషయోషామణి నలంకరింపకుండుట మిక్కిలి శోచనీయము.

హిందీ భాషయందు శాస్త్రసామాన్యము బరివర్తనము చేయఁబడియుండుటచేతను, హిందీ భాషలోనుండిన గ్రంథములను మహారాష్ట్రీయు, గుజరాతు, బంగాళా, పంజాబు మొదలగు దేశములవారు నిశ్శంకముగ నుపయోగించుటచేతను, వారల జనసంఖ్య యధికముగనుండుటచేతను, అచ్చటి వారలు దేశభాష సంస్కృతభాషలనే యభ్యసించుటచేతను, మన దేశమునకన్న నచ్చటి దేశభాషలలో ననేక గ్రంథములకుఁ బ్రచారముగల్గుట కవకాశము కలిగినదని యూహింపఁ దగియున్నది.

ఉత్తర హిందూస్థానమున ననేకములగు శాస్త్రీయగ్రంథములు హిందూస్థానీభాషలో బరివర్తన మొనరింపఁబడినట్లులే అంధ్రభాషయందును గడచిన కొన్ని సంవత్సరములుగ ననేక శాస్త్రీయగ్రంథములు, కావ్యములు, నాటకములు, పురాణములు మొదలగునవి తర్జుమాచేయఁబడుటయే గాక యాంధ్రగ్రంథరచనలు స్వతంత్రముగఁగూడఁ బ్రాగంభమయ్యెను. పుణ్య పరిపాకదశ యనఁదగిన నిట్టికాలమునఁహితము నాయుర్వేదీయగ్రంథములు లక్ష్యలక్షణములతో నిమిడి యుండుటంబట్టి కాబోలును వానికిఁ దఱచుగ ప్రచారము కలుగకున్నయది.

సప్తసంప్రదాయజ్ఞులును, సంస్కృతిజ్ఞులునగు విద్వద్వైద్యులచే భేదింపఁదగిన ఈ యాయుర్వేదీయగ్రంథముల నాంధ్రభాష నలంకరింప బద్ధులగు కొంచుమిత్రులు ఇందుఁ బ్రవర్తించినను వారికి సంస్కృతజ్ఞులగు ఆర్యవైద్యవిశారదుల సాహాయ్య మావంతయు దొరకకుండుట చేతను, ఒకప్పుడు దొరకనను వారికి ఆయుర్వేదీయసంప్రదాయములు గగనశుశుములం బోలి యుండుటచేతను, అట్టి వారల సాహాయ్యముచే రచియింపఁబడిన యాయుర్వేదీయగ్రంథములు సర్వజనాంగీకారాహణములు గాకున్నయవి.

ఆంధ్రీకరించుటకు కారణము

ఆయుర్వేదవైద్యశాస్త్రమును పాఠప్రవచనములచే నభివృద్ధి నొందించుటకై యిక్కలమున సంస్కృతభాష లుప్తప్రాయమగుటవలనఁ జక్కఁగ సంస్కృతము జదివిన విద్యార్థులు సాధారణముగ దొరకుట దుర్లభము. కాన నాయుర్వేదీయ గ్రంథములు గొన్నియైన దేశభాషలలో లేని లోపముచేత ఆయుర్వేదకలాశాలలయందు విద్యార్థి వేతనాదుల నొసంగినను విద్యార్థులసంఖ్య తక్కువగానుండుటంగని దేశభాషలో నాయుర్వేదీయ గ్రంథముల రచించినఁగాని విద్యార్థులకు దేశభాషచే బోధింప సుకరముగాదని తలఁచి, దేశహితైకతత్పరులును, చెన్నరాజధానియందలి

యాయుశ్చైవదాభివృద్ధికి మూలపురుషులును, రాజకీయోన్నతన్యాయస్థానమునఁ బ్రధానన్యాయాధికారులుగనుండిన జస్టిస్ డాక్టర్ సర్ సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్, యల్., యల్.డి., కే.టి., సి. ఐ. ఇ., గారియొక్కయు, రాజధానియందలి పైయున్నతన్యాయస్థానమున న్యాయవాదులగు మ||రా||రా|| పి. వి. కృష్ణస్వామిశెట్టి, బి. ఏ., బి. ఎల్., మహామహాలయొక్కయు ప్రోత్సాహబలముచేత ప్రతి నునుజుని నియతముగ వేధించెడు వ్యాధిసామాన్యమును మిక్కిలి సులభముగా తెలుపు మాధవనిదానమును నీగ్రంథమును 1906 సంవత్సరమున నాంధ్రీకరించుట కారంభించి యావంతయైన నవకాశము లేమింజేసి యెట్టుకేలకు నానందతృప్తిరా న్నమున పూర్తిచేసితిని.

గ్రంథకర్తృత్వ విచారము

ప్రాచీనసంస్కృతగ్రంథకర్తలు దాము రచించుచు గ్రంథములయందు తమ దేశకాలానుల గనఁబడుచుట మిక్కిలి యరుదని యెల్ల వారికిని చెల్లినదేయున్నది.

అట్టి గ్రంథకర్తల కాలాదినిర్ణయమును జేయునపుడు విమర్శకుల కష్టమింతయని వ్రాయఁజాలను.

మఱియు నొకగ్రంథమునునుగోంచి పండితులు వెవ్వేలుగ విమర్శించునపుడు గ్రంథకర్తల దేశకాలానుల కొంచెము ఎచ్చుతగ్గులుగఁ గన్పించుచున్నవి.

అట్లు ఎచ్చుతగ్గులగుటకు మన గ్రంథకర్తలు స్వీయచరిత్రముల వ్రాయకపోవుటయే ముఖ్య కారణమని తోచెడిది. ఇట్టికష్టములు సంస్కృతగ్రంథసామాన్యమునకుఁ గలను.

ఆందును సంస్కృతభాషామయమును ఆయుశ్చైవదైవ్యవృద్ధి విశేషముగ లుప్తమగుట చేతను, ఇయ్యది ప్రత్యేకతాస్త్రిమగుటచేతను, లోకములో దీనిని గొంపఁజేయవలసియనియుండుట చేతను, సంస్కృతవైద్యగ్రంథకర్తల కాలానుల నిర్ణయించుట మిక్కిలికష్టము.

మఱియు గ్రంథకర్తలయొక్క కాలానులను వాటివారి స్వస్థానముచేతఁ గానియు నిరూపించదు; అట్లుగాక ఆవిమలమును మూలమును వ్యాఖ్యానములను బట్టి నిరూపించుట కర్తవ్యము.

మాధవనిదానమును పేరుగల యీగ్రంథము సుప్రసిద్ధమును, సంస్కృతంత్రస్సంత్రస్థమును, వేదభాష్యాది సకలతాస్త్రి వ్యాఖ్యానకర్తలును, కర్ణాట సింహాసన స్థాపనాచార్యులును, శ్రీనివాసుగృక్కభూపాల మంత్రివర్యులును, విద్యారణ్య సంయమిసార్వభౌములునగు మాధవాచార్యులచే విరచితమని ప్రతీతికలదు. మఱియు H. H. సర్ భగవత్సింహులి, కె. సి. ఐ. ఇ., యమ్. డి., డి. సి. యల్., యల్. యల్. డి., ఎఫ్. ఆర్. సి. పి. ఇ., నాహుల్ నాహేబ్ ఆఫ్ గొండాల్ మహారాజుగారు ఆర్యవైద్యచరిత్రము (History of aryan Medical Science) నను, రాయ బహద్దర్ లాలా భవానీబోసవ్రతా, ఎమ్. ఏ., ఎఫ్. పి. యు., యమ్. ఆర్. ఏ. యస్., గారు సంస్కృత విద్యోపాఖ్యానమునను, డాక్టర్ ఆణ్ణా మోలేశ్వరకుంఠే, యమ్. డి., గారు అష్టాంగ హృదయ పీఠికయందును శ్రీవిద్యారణ్యమాధవాచార్యులవారు రచించినదియే వ్రాసిరి.

లోకప్రసిద్ధిచేతను, గొండాల్ మహారాజు మొదలగువారు వ్రాయుటచేతను నీగ్రంథకర్త మాధవాచార్యులని చెలియుచున్నను, అట్లాహించుట కవకాశములేనట్లులు కొన్ని కారణములచేత గోచరమగుచున్నవి.

ఆవిమట్టులనిన : శ్రీమాధవాచార్య విరచిత వేదభాష్యములయందును, పరాశర మాధవీయము, కాలమాధవీయము, మాధవీయధాతుప్రతి, మున్నగు గ్రంథములయందునుగల “వా

కాద్యస్తుమనస్సర్వాథానాముపక్రమే” యను సుప్రసిద్ధ మంగళశ్లోకముచే గాక ఈ మాధవ విదానము “ప్రణమ్యజగదుత్పత్తిస్థితిసంహారకారణమ్ । స్వర్గాపవర్గయోద్ధ్వారం త్రైలోక్యశరణం శివమ్॥” అను మంగళశ్లోకముచే ప్రారంభింపబడియున్నది.

మఱియు మాధవాచార్యులచే రచియింపబడిన గ్రంథసామాన్యమునందు పీఠికగా వారి స్వీయ చరిత్రమును, శ్రీబుక్కుభూపతి చరిత్రమును వ్రాయబడుట సహజముగ విశదమగుచున్నది.

మాధవనిదానారంభమున “నానామునీనాం వచనైరిదానీం సమాసతస్సద్విషజాం నియోగాత్ । సోప్రదవారిష్ట విదానలింగో నిబధ్యతే రోగవినిశ్చయోయమ్” అను శ్లోకమునుజూడ నీగ్రంథ కర్త సద్వైద్యులయొక్క యాజ్ఞ వలన వనేకమహర్షులవాక్యముల నొక్కచోతేర్చి గ్రంథమును రచించినట్లులు తెలియుచున్నది. శ్రీవిద్యారణ్యమాధవకృతగ్రంథములయం దెచ్చటఁజూచినను వారు స్వతంత్రముగ గ్రంథములరచించినట్లు గానవచ్చుచున్నదియేగాని, యొకరియాజ్ఞ నొంది కొండఱు చెప్పియుండు వాక్యసమదాయముతోమాత్రమే గ్రంథముల రచించినట్లులు తెలియబడుటలేదు.

మాధవులు జ్ఞానమున సర్వతంత్రస్వతంత్రాదిప్రజ్ఞలు గలవారగుటచేతను, ప్రభుత్వాదిగుణములచేత నొకరికి నాజ్ఞ నొసఁగు శక్తిగలవారలుగాని యొకరిచే నాజ్ఞాపింపబడువారలుగారు; ఈ మాధవనిదాన మను గ్రంథము సద్వైద్యులయొక్క యాజ్ఞ చేఁ జేయబడినటుల గన్పడుచున్నది.

ఈమాధవనిదానమును రచించినది ‘మాధవకర్’ అను కర్తశబ్దానవాచ్యులును, గ్రంథాంతమున విషయనూచికలో “శ్రీమాధవేనంతుకరాత్మజేన” అను వాక్యముచే నింతుకరపుత్రుండునగు మాధవకరుడనితోఁచుచున్నదియేగాని “శ్రీమతీ జననీ యస్య సుకీర్తిః మాయణః పితా । సాయణో భోగనాధశ్చ మనోబుద్ధీ సహాదరా । యస్య బోధాయనం నూత్రం శాఖా యస్య చ యాజుషీ । భారద్వాజకులం యస్య సర్వజ్ఞః సహి మాధవః॥” అను సామవేదబ్రాహ్మణపీఠికలోని శ్లోకములచే బోధితులును, మాయణ పుత్రులునగు విద్యారణ్య మాధవులని బోధపడుటలేదు.

ఈగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానకారులగు విజయరక్షితులు, శ్రీకంఠపత్తులు, వాచస్పతి, వైద్యకాళిదాసులు మొదలగువారు మిక్కిలి ప్రసిద్ధులు. వీరలు వ్యాఖ్యానముచేయునపుడఁకూడ మూలగ్రంథమును సద్వైద్యులయాజ్ఞ చే మాధవకరుడను వైద్యశ్రేష్ఠుఁడు రచించినట్లులు వ్రాసిరిగాని వేదభాష్యకర్తయగు మాధవులు రచించినట్లు వ్రాసియుండలేదు.

ఈమాధవనిదానము శ్రీవిద్యారణ్యమాధవులే రచించిరను మహారాజా గొండాలో తాకూర్ సాహేబు మొదలగువారి మతములను అంగీకరించినచో శ్రీవిద్యారణ్యమాధవులు 14-వ కీ॥ శ॥ మున నుండినవారని సుప్రసిద్ధ చరిత్రములనుండి తెలియవచ్చుటవలన నిమాధవనిదాన వ్యాఖ్యానకారులగు కీ॥ శ॥ 1240 లో నుండిన విజయరక్షిత, కీ॥ శ॥ 1260 లో నుండిన వాచస్పతిగార్తకంఠును అతి సమీనులగుటచేతను, మాధవనిదానము *775 కీ॥ శ॥ నకే ఆరబ్బిభాషలో పరివర్తితమై పఠనపాఠనములలోనున్నట్లు చరిత్రలవల్ల దెలియుటచేతను, వ్యాఖ్యానకర్తలకంటె మూలగ్రంథకర్తల సమీనులుగనుండుట యనంభవమగుటచేతను, పూర్వోక్తముగు నితరకారణములచేతను, ఈమాధవనిదానమును శ్రీవిద్యారణ్య మాధవులు రచించిరనుట యంగీకారార్హము కానేరదు.

ఇంతవరకు చేయబడిన విషయవిచారణనుబట్టి వాస్తవమిట్లు యేర్పడుచుండ, ఆర్యవిద్యాప్రపంచమున శ్రీవిద్యారణ్య మాధవాచార్యులవలె వేదాదులకు భాష్యములను, శాస్త్రసామాన్య

* ఈ విషయము గ్రంథకర్తృకాలాది నిర్ణయప్రస్తావనను విపులముగ వ్రాయబడుచున్నది.

మునకు వ్యాఖ్యానములను-స్వతంత్రగ్రంథములను రచించినవా రింకొకరు లేకుండుటయేగాక * పాటర్ సకా గారుదాహరించిన ప్రకారము విద్యారణ్యమాధవకృత వైద్యనిదానమును గ్రంథ మొకటి రాజపుత్రస్థానమునందలి ఉదయపురసంస్థానములో సరస్వతీభాండాగారమున నున్నట్లు గనబడుచుండుటవల్లను, ఆగ్రంథము సాధారణముగ లుప్తప్రాయమైయుండుటవల్లను, సుప్రసిద్ధమైన ఈ మాధవకరకృత నిదానమును జగత్ప్రసిద్ధులగు శ్రీవిద్యారణ్యమాధవులు రచించిరని పండితులు సహితము భ్రమనొందుటకు ముఖ్యకారణముగ దోచుచున్నది.

గ్రంథకర్తృ కాలాది విర్ణయము

ఈ గ్రంథకర్తయగు మాధవకరుని కాలము, దేశము చెలియుట యావశ్యకముగాన వానిని గుఱించి యిండుక విచారితము.

ఈ గ్రంథమును గుజరాతీ, మరాఠీ, బంగాలీ, హిందీ మొదలగు భాషలలోనికి బరివర్తనముఁ జేసిన వారికైనను గ్రంథకర్త-వ్యాఖ్యానకర్తల కాలాదివిర్ణయముఁగూర్చి యిండుకైనను ముచ్చటించియుండలేదు.

బొంబాయిలో నిర్ణయసాగరముప్రాయంత్రమున ముద్రింపఁబడిన సంస్కృతపుస్తకమునందు మాత్రము గ్రంథకర్తదేశకాలాదులఁ జెలిసికొనుట మిగులఁ గష్టముగానున్నదని వ్రాయఁబడియున్నది.

ఈ మాధవనిదానమునకు సుప్రసిద్ధులగు మూడువ్యాఖ్యానములు గన్నట్లుచున్నవి. అందు మధుకోశమనువ్యాఖ్య విజయరక్షితునిచేతను, ఆతని శిష్యుడగు శ్రీకంఠదత్తునిచేతను వ్రాయబడి మిక్కిలి ప్రాశస్త్యమైయుండుటచేత నది తార్కికులకు మాత్రమే వేద్యుని తలఁచి వాచస్పతియను విద్వద్వైద్యుడగు ఆతంకపర్వణమను వ్యాఖ్యానమును రచించెను.

కవిరాజు కాళిదాససేక అను భిషగ్వరుండు మధుకోశమనందుఁజెప్పఁబడిని విషయములను తెల్పదనని ప్రతినచేసి మధుకోశమునకు “పంజిక” అనుపేరుచే నొప్పు వ్యాఖ్యానమును రచించెను.

ఈ మాధవనిదాన వ్యాఖ్యానములు మాఝిలో “ఆతంకపర్వణము” అను వ్యాఖ్యానమును రచించిన వాచస్పతియనువారు వ్యాఖ్యానారంభమున

శ్లో॥ “శ్రీహమ్మిరనరేశ్వర స్సమధవద్విరప్రతాపానల
జ్వాలాబాలకరాలదగ్ధపవనప్రాగ్భరశుష్కేన్ధనః ।
యస్య ప్రాహ సభాజ్జణేష్వపి యశస్సర్వలోకల్లోలిని
కల్లోలామల మజ్జనాస్సుమనసాం గాయంతి గోమాశ్చతాః ॥

శ్లో॥ ప్రత్యర్థిక్షీతి నాథసార్థవనితావైధవ్యదీక్షాగురోః
శౌర్యం యస్య రణాజ్జణే సురగ్జైః పశ్యత్ సురాణాం పతిః ।
లభ్యానేత్రసహస్రజం ఫలమలం స్మృత్వా నిజాధ్యక్షితం
రామం రావణఘాతినం చ సమభూత్తుష్టోఽపి లక్ష్యాత్సునః ॥

శ్లో॥ తస్యాధవవైద్యవరః ప్రభూతివిశ్వాసపాత్రం విదితశ్చరిత్రైః ।
ప్రమోదనామా సకలప్రమోదీ కలావిలాపైకనిధిర్విశేష్యః ॥

శ్లో॥ జ్యేష్ఠాభవత్యస్య సుతః ప్రశస్తశాస్త్రార్థవేత్తా శివసక్తచేతాః ।

రైశ్శర్మనామాప్రథితఃకలాభిః మహమ్మదీయోజీవతే స్సభాయామ్॥

శ్లో॥ ఆన్యశ్చ తస్యాస్తి సుతః కనీయాక్ వాచస్పతి స్సత్వగుణైకః సద్భః ॥

సహాదరప్రీతమస్మమస్తా యో వేదవిద్యా స్వయమధ్యక్షగపత్ ॥

శ్లో॥ గురువచనవిచారై శ్చారుచక్షుచ్ఛరిత్రః చరకః చతురచేతాః సుశ్రుతే సుశ్రుతోయః ।

కపిలమతవయస్యే బ్రహ్మవిద్యారహస్యే ప్రకటితపటుబుద్ధిః బుద్ధికాణాదనిధిః ॥

శ్లో॥ తేనోజ్వలా వివృతి రల్పధయాం హితాయ సంబధ్యతే వివిధమాధవశ్యహస్య ।

విజ్ఞాయ తార్కికవైకచిచారవేద్యం శైషస్యసమ్మనవశాన్మధుకోశబద్ధమ్ ॥”

అను శ్లోకములచేత స్వీయచరిత్రమును కొంచెముగ తెలిపియున్నారు. ఈ శ్లోకములనుబట్టి వ్యాఖ్యానకర్త వాచస్పతియనియు, వాఁతొండి ‘ప్రమోద’ అను పేరుగలవారనియు, వారియన్న ‘రైశ్శర్మ’యనియు ‘మహమ్మద్ హమ్మీర్’ అను చక్రవర్తియొక్క సభయందు వాఁతొండియు అన్నయు విద్వద్వైద్యులుగ నుండిరనియు స్పష్టముగఁ జెలియుచున్నది.

మహమ్మద్ హమ్మీర్, క్రీ॥ శ॥ 1193 నుండి 1205-వ సంవత్సరమువరకు ఛిష్టీనగరమందుండి పరిపాలనమొనరించిన మహమ్మద్ గోరీయనియు, ఈతనికి అనిసు మయూజ్జిక్ అను నామాంతరముకలదనియు, కాబట్టి వాచస్పతియనువాని క్రీ॥ శ॥ 1260 సంవత్సరకాలమునాటి వారనియు, మాధవనిదానమునకు వాచస్పతికృత ఆశంకచర్మణవ్యాఖ్యానముకంటెఁబూర్వమే మధుకోశమును మొదటివ్యాఖ్యానమును రచించిన విజయరక్షితులు క్రీ॥ శ॥ 1240 సంవత్సరకాలమునాటి వారనియు, కలకత్తామదరసాప్రిన్సిపాల్ డాక్టర్ హన్నల్ గారు *వ్రాసియుండుటనుబట్టి మాధవ కరుణు క్రీ॥ శ॥ 1240 సంవత్సరమునకు పూర్వమందున్నవాడని మాత్రమేగాక-డల్వెజుండును జైత్రశ్రేష్ఠుండు నిబంధసంగ్రహముచేర సుశ్రుతమునకు వ్యాఖ్యానమును వ్రాయునపుడు తన గ్రంథమునందు మాధవు నుదాహరించుటనుబట్టియు, ఈడల్వెజుండు మధురానగరప్రాంతమున పరిపాలనముచేసిన సహనపాలదేవుని కాలమునాటివాడని మాత్రము ప్రాధాన్య పి. సి. రాయ గారు వ్రాసి డల్వెజుని కాలమును స్పష్టపరచకపోయినను డల్వెజుండు క్రీ॥ శ॥ 1200 సంవత్సర కాలమునాటివాడని డాక్టర్ హర్షలుగారే † స్పష్టీకరించుటనుబట్టియు, మాధవులింకను ప్రాచీనులనిసహితము తెలియుచున్నది; అయినను ఈ విషయమునింకను చర్చించిచూతము.

కాయశస్త్ర చికిత్సలలో మిగుల ప్రశస్తిగాంచిన చరకః సుశ్రుతములకు వ్యాఖ్యానకర్త యగు చక్రపాణిడత్తులు క్రీ॥ శ॥ 1050 వత్సరమున తామరచించిన చక్రదత్త అను నామాంతరముగల చికిత్సాసారమనెడు గ్రంథములో నుపసంహారమున “శ్లో॥ గౌడాధినాథవశవత్ప్రభాకర పాత్ర నారాయణస్య తనయస్సనయోఽస్తరజ్ఞాత్ । భానోరనుప్రథితలోధ్రవలీనుశీలః శ్రీచక్ర పాణిరిహకర్తృపదాధికారి ॥ యస్మిద్ధర్మాగలిఖితాధికనిధయోగా నత్రైవ నిజీపతి కేవలముద్ధరేద్వా । భట్టత్రయత్రిపువేదవిదా జనేన చిత్రే పతేత్ సపది మార్గని శిష్య శాపః ॥” అని వ్రాసియున్నారు. ఇందలి “గౌడాధినాథ” అను పదమునుబట్టి క్రీస్తు శతాబ్దము 1060 లో గౌడ దేశము నేలుచుండు నయపాలునికాలముననున్నటుల గనబడుచున్న నారాయణుని కొమారుడగు

* *Studies in the Medicine of Ancient India* (by A. F. Rudolf Hoernle, M.A., PH.D., C.I.E., Part I, p. 17.

† *Ibid* p. 16.

చక్రపాణిదత్తులు, ఈ మాధవకర్కృత నిదానము ననుసరించి వ్రాయబడిన బృందమాధవవీరచిత్ర సిద్ధయోగమునఁ జెప్పబడిన యపూర్వోపధ యోగములను తన గ్రంథమునఁ జెప్పెడినని “యస్మిన్ ధయోగ” అను శ్లోకముచే జలుపుటవలన శ్రీచక్రపాణిదత్తులకంటె బృందమాధవుడు కొన్ని శతాబ్దములకు ముందటివాడని తెలియుచున్నది.

కొబట్టి వైవచనములబట్టి చక్రపాణిదత్తుని చికిత్సాసాగమునకు పూర్వమే రచియింపబడి యున్నట్లు తెలియుచున్న సిద్ధయోగమునవ్రాసిన బృందమాధవుని కాలమును గురించి యిపుడు విచారించవలసియున్నది. చక్రత్తుని కాలమునకు పూర్వము కనీసము ఒకటి రెండు శతాబ్దముల నుండి యమునను బృందమాధవుని గ్రంథము సుప్రసిద్ధమై యున్నట్లుల నూహించ వచ్చు ననియు-కొబట్టి బృందమాధవుడు రమారమి యెనిమిదవ శతాబ్దమువాఁడు కావచ్చుననియు, అదే ప్రకారము బృందమాధవుడు వ్రాసిన సిద్ధయోగము మాధవకర్కనిదానము ననుసరించి రచియించఁ బడుటంజేసి మాధవకర్క గ్రంథము బృందమాధవుని కాలమునకు పూర్వము ఇంకొకటి రెండు శతాబ్దములు ప్రాచీనమైనదిగ నుండివచ్చుననియు ప్రొఫెసర్ * ప్రఫుల్లచంద్రరాయగారు వారి “హిందూ కెమిస్ట్రీ” యను గ్రంథమున నుదాహరించియున్నారు. ఇంతియగాక ప్రొఫెసర్ నిల్సన్ దొరగారుకూడ చరక సుశ్రుత + మాధవనిదానముల క్రి॥ ౨॥ 775 లో ఆనాఁడునుండియు నండిలి టర్కీలోఁజేరిన బాగ్ దాద్ (Bagdad) పత్తనమున హోరున్ (Horun) మన్సూన్ (Mansun) అను కాలిఫలకాలమున సంస్కృతమునుండియో లేక పారసీక భాషనుండియో అనభీభాషకు పరివర్తన మొనరింపబడి పదనసాధనములయందు ప్రచారములోనున్నట్లు వ్రాసిరి.

ప్రొఫెసర్ నిల్సన్ దొరగారి మతమునే ప్రొఫెసర్ పి. సి. రాయ, కశీరాజ ఆచార్య చంద్ర కవీరత్న, కవీరాజ ఉమేశ చంద్రనప్త, కవీరత్న డాక్టర్ హోర్నల్ సి. వి. ఇ., గార్ల కూడ నవలంబించియున్నారు.

ప్రొఫెసర్ నిల్సన్ దొరగారు నడిపినటల క్రి॥ ౨॥ 775 క మాధవనిదానము సంస్కృతమునుండియో లేక పారసీక భాషనుండియో అనభీభాషకు పరివర్తితమై ప్రచారములో నుండినయెడల నీ మాధవనిదానము క్రి॥ ౨॥ 775 కు కనినము ఒకటి రెండు శతాబ్దములకు పూర్వపుదనియే నిశ్చయించవచ్చును.

శ్రీరాం రాధాకాంతదేవదీరచిత్రము “శబ్దకల్పద్రుమము” అను సంస్కృత మహానిఘంటువున వైద్యశబ్దవిచారణలో కర, యన, గుప్త, కేన, చత్త, మొదలగు సుపపదధారలగు ఉన్నతవైద్యసంతతివారలు కలగని తెలియజేయబడినది.

మాధవులుకూడ కర్ అను సుపపదధారలగుటచేత, ప్రకృతకాలమున బొంబాయి, నాగ పూర్ మొదలగుచోట్ల ప్రఖ్యాతి గాంచిన డాక్టర్ భండార్ కర్, యస్. పి. చుల్. యల్. డి., సి.వి.ఇ., ఆనరబిల్ డాక్టర్ సర్ బాలచంద్రకృష్ణభాషేవాడికర్, కె.టి., గుల్. యల్. కె.పి., ఆనర బిల్ రాయబహద్దూర్ మధుహూల్ కర్, బి. పి., చుల్. యల్. బి., మున్నగువారివల మహా రాష్ట్రీయులని ని్యాయుగదోర సాచుండుటయే గాక మధ్యరాష్ట్రమున బొంబినవారనిగూడ నూహింపఁదగియున్నది.

* History of Hindu Chemistry (by Praphulla Chandra Roy, D Sc.), p. 19.
† Charaka English Translation (by Avinasachandra Kaviratna) introduction p. 2.

గ్రంథరచనాపద్ధతి

మాధవకరులు గ్రంథాదియందు “నానామనీనాం వచనైరిదానీం సమాశ్రితః సర్వప్రకారం నియోగాత్ । సోపద్రవాదిప్త నిదానలింగో నిబధ్యతే లోకవినిశ్చయోఽనుం” అను శ్లోకమువల్ల ననేకమహర్షి వాక్యసముదాయముచే రుగ్వినిశ్చయమును గ్రంథము ‘నిబధ్యతే’ (కూర్వంతి) అను ప్రతిజ్ఞ చేయుటచేతను, ఈగ్రంథమున సనేకమహర్షులవాక్యముల యానుభూతియే పలు నిదానభాగములనుండుగ్రంథబడుచుండుటచేతను, ఈగ్రంథకర్తయొక్క సచనాపద్ధతిని విమర్శించుట గుర్తుటముగాఁగోఁచెడిని. గ్రంథాదియం దనేకమహర్షుల వాక్యసముదాయముచేత నీ నిదానము సంగ్రహింపఁబడినదని శ్రీమాధవకరులుఁబుటచేత నీ గ్రంథమునకు శ్రీమాధవకరుల సంగ్రహకర్తలే గాని వాస్తవమునకు రచనాకర్తలుగారని తోచుచున్నది.

మఱియు పలువురుమహర్షుల వాక్యసముదాయము నొక గ్రంథరూపముగా సంగ్రహించుట చేత నిందలి శైలియు సవిచారణీయము; మఱియు నీమాధవకరు లేమేగ్రంథములనుండి యేయేభాగములు సంగ్రహించిగో యను విషయముగూడ విచారణకు విఠియున్నది.

ఇంతియగాక నీ గ్రంథకర్త యీ నిదానముల యానుభూతికి నెట్టియైన ప్రాచీనగ్రంథము ననుసరించి యేర్పఱచిరా లేక స్వతంత్రముగ నేర్పరచిరా యను విషయమును విచారించితిము. అందు ప్రాక్తములగు చిరక సుశ్రుతాదులయందలి నిదానములు పలుభాగముల చిత్రాస్వానులతోడిను, ప్రత్యేకముగను, వ్రాసుకొనియుండుటచేత నాయా గ్రంథములయందుగల నిదానములనుచేర్చి మాత్రము నిదానానుభూతికి ను వ్రాయుటకు మాధవకరులే మొఱివొచ్చినది తెలియుచున్నది.

వెండియు బ్రాచీనులగు బృందమాధవ, శుక్రచిత్త మొదలగువారలను-సహితులతోఁగలన వంగ నేన మొదలగువారలనుగూడ మాధవకరుని నిదానానుభూతిపంపన నేనువలంబించి చిత్రాస్వా గ్రంథములు వ్రాయుటచేతను ఈ మాధవకరునికిం బోలె యాస్వాము భక్తి నిదానానుభూతికిని లేక పోవుటచేతను ఈమాధవకరులే రుగ్వినిశ్చయకవిమర్శకులలో నుగ్రగవ్యులనిగూడ స్పష్టమగుచున్నది.

ఈమాధవకరునిదానముయొక్క యానుభూతిగల “అంజననిదానము” అను ఆగ్ని వేదమహర్షి ప్రణీతమగు గ్రంథమొకటి కానఁబడుచున్నది. ఇయ్యది ఆగ్ని వేదప్రణీతమని నందేశ్లోకముల వలన గానవచ్చుటచేతను, విషయ మతిసంగ్రహముగా నుండుటచేతను, మాధవకరునిప్రతిన్నఁ బ్రాచీనమును భ్రాంతిగలగుచున్నను, గ్రంథమునందలి శ్లోకచిహ్నము అంతఃపాద్యులగల సమాప్తిశ్లోకములను జూచిన నీ గ్రంథము ఆర్షమను సంశయ విస్మృతికి వచ్చుచున్నది.

ఒకవేళ అంజననిదానము బుద్ధిప్రణీతమని యంగీకరించినప్పటికిని దీనిననుసరించియే మాధవ కరులు నిదానపద్ధతి నవలంబించిరనుటకు వలనపడదు. ఏగ్రంథానుభూతినిగాని యనుసరించి చెప్పెడి నని మాధవులు చెప్పకపోవుటచేతను, శ్రీవిజయరక్షితాది వ్యాఖ్యానకారులు నుడువకపోవుట చేతను, బృందమాధవారి చిత్రాస్వాకారులగుగూడ మాధవకరులు వారికఁ బ్రాచీనులగు మునుల వాక్యముల సంగ్రహించుటలో నీమహర్షి గ్రంథానుభూతినిననుసరించెనని తలఁపకపోవుటచేతను, ఈఅంజన నిదానము ఆర్షముగాదనియు, మాధవకరునికన్న సహితులతో-మాధవనిదానము విపులమగు విషయములుగలదియగుటచేత వైద్యులకు చిత్రాస్వావసరమున నాయా వ్యాధుల నిదానాదులు కంఠస్థముగ నుండవనియు, నట్లుండుట విశేషసౌకర్యమనియు తలఁచి-మాధవనిదానానుభూతిని అవలంబించి,

విషయమును సంగ్రహించి, చిన్నపాత్రమును రచించి, గ్రంథమునకు గౌరవాతిశయము గలుగ వలెనను తలంపుతో యగ్నివేశ మహర్షి ప్రణీతమని రనియు తోచెడిని. ఈ యంజననిదాన గ్రంథ కర్తృత్వాది విషయములు గోచరముగాకుండుటచే ప్రకృత మిట్లాహింపవలసివచ్చినది.

గ్రంథకర్తచే రచింపబడిన ఇతర గ్రంథములు

ఈ మాధవకరులు రుగ్వినిశ్చయమును గ్రంథమును సమకూర్చినదియేగాక సుశ్రుతమునకు టీప్పణమును, * రత్నమాల యను గ్రంథమునుగూడ రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

నిదానమును రుగ్వినిశ్చయమును రచించుటకు కారణము

ఆత్రేయ చరక సుశ్రుత కాశ్యపసంహిత మొదలగు మహర్షి ప్రణీతము లగు పెక్కు విస్తృత వైద్యగ్రంథములున్నను ఈమాధవకరునిచే ప్రత్యేకముగ నీరుగ్వినిశ్చయమును గ్రంథము సర్వైద్యులయొక్క ఆజ్ఞ చేత నేల సమకూర్పబడెనో యిందుకు విచారితము.

చరక సుశ్రుతాదులయందు:—

1. శల్యతంత్రము = (Science of Surgery.)
2. కాలాకృతంత్రము = { (Science of Eye, Nose, Throat
&c. Diseases.)
3. కాయ చిక్షత్స = (General Treatment.)
4. భూతవిద్య = (Demoniacal Diseases.)
5. కామరధృత్యము = (Management of Children.)
6. బిగ్దతంత్రము = (Toxicology.)
7. రసాయనతంత్రము = (Science of Reguveration.)
8. వాజీకరణతంత్రము = (Science of Aphrodisiacs.)

అను నెనిమిది తంత్రములు విపులముగ చెప్పబడియున్నవి. హేతు లక్షణ బౌద్ధసంధాత్మక ములగు ఈయెనిమిదితంత్రములలో నంతర్భూతమగు హేతులక్షణసంధములు బౌద్ధసంధ సామాన్యమునకు ఆనగా చిక్షత్సాస్త్రమునకు ముఖ్యతమములగుటచేత నీ హేతులక్షణసంధ ప్రతి బోధకములగు విషయములు చరక సుశ్రుతాదులయందు నిదానసానముని ప్రత్యేకముగ నొక భాగ ముగనుండినను ఆనిదానసానమునఁ గొన్నిరోగములుమాత్రమే శ్రేణియందగియున్నవి. తక్కిన రోగ బోధకనిదానములన్ననో చిక్షత్స, ఉత్తరతంత్రముల నెడి భాగములలో మిళితమైయున్నవి.

చరక సుశ్రుతాదిగ్రంథములు పూర్వోక్తములగు శల్యతంత్రాది అష్టాంగముల బోధించుటలో విఖ్యాతిగాంచినవైనను - శల్యతంత్రబోధకనిదానములనుగురించి సుశ్రుతమును, మఱి కొన్ని నిదాన ములను గురించి కాయచిక్షత్సప్రధానముగు చరకమును, చెవులు-ముక్కు-నోరు-కన్న మున్నగు చోట్ల జనించు రోగాదులనుగురించి విదేహమహారాజకృత గ్రంథమును, ఇటులనే రోగసామాన్య మును దెలిసికొనవలెనన్న ఇంకననేకగ్రంథములను సాహాయ్యముగ దీసికొనవలసియుండెను.

* బాంబాయి నిర్ణయసాగర ముద్రదాయంత్రమున నాగరలిపిలో ముద్రితమైన మాధవనిదాన భూమిక 1-వ పేజి.

గోగసామాన్యమును తెలిసికొనునపుడు ఇట్లు అనేక గ్రంథములను పరిశీలించుట యతికష్టమని తలంచి శ్రీమధపకరుడు ఆయా గ్రంథములయందు ముఖ్యములగు నాయా నిదానభాగముల నన్నిటి నొకచోటఁ జేర్చి దుగ్ధినిచ్చయమను శేర నీ గ్రంథమును సమకూర్చెను.

చరకసుశ్రుతాదులయందున్న గోగసామాన్యమును బోధించెడు నిదానభాగములు పయిన నెప్పబడినట్లుకొనోలేక గ్రంథమునందలి పలు భాగములనుండిట నిచారపదాలగు వైద్యులయొక్క శంకల కాస్పదమునుచుండెను. ఇట్టి శంకలను బోగొట్టి మాధవకరులు గోగసామాన్యమును తెలుపు నిదానలక్షణాదు లొక్కచో రత్నిపుంజములవలె శేర్చి లోకమునకు మహోపకారిము గావించెరి. దానం శేరియే “నిదాన మాధవశ్చేష్టః” అను నాశ్వాత్తచే గోగనిర్ణాయకగ్రంథములలో నీ మాధవనిదానము కడు శ్రేష్ఠమని ఖ్యాతిగాంచెను.

ఈ గ్రంథమును నిదాన మనుటకు కారణము

“సోపప్రవారిప్తనిదానశీగో నిబధ్యతే గోగనిర్ణయోఽయమ్” అను శ్లోకముచేత మాధవ కరుడు గోగవినిర్ణయమను గ్రంథమును రచించినట్లు తెలియుచున్నచేకాని నిదానమను గ్రంథమును రచించినట్లు కనబడుటలేదు. ఇట్లుండ, గోగవినిర్ణయమను నీగ్రంథమున ల నిదాన మను శేరుగల్గెనో విచారితము.

“గోగవినిర్ణయః” అను పదమునకు “గోగాణాం శతేషేణ నిర్ణయః (బ్ధావం) తేన (గ్రంథేన) నః (గ్రంథక) గోగవినిర్ణయః” అను వ్యుత్పత్తిచేత గోగవిశేషజ్ఞానమునకు సాధనమని తెలియుచున్నది (అనగా నిగ్రంథము గోగములను జక్కంగఁజేసికొను సుపాయముల బోధించు చున్నది యని భావము). అట్లు గోగములఁ జేసికొనుటకు నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశమము, సంప్రాప్తి, అను పై రుపాయములు కలవు. వానిలో నొక్కొకతైనను, రెండు గోగనిర్ణయము గోగముల బోధించును. ఈ యుచోలో శేరి తేకన్నను గోగవిశేషజ్ఞానము గలుగ జేరు. గోగనిర్ణయికి మట్టిమొదటి కారణము లుభునిదానము “నిబధ్యతే వ్యాధి నే నేతి నిదానం” (అనగా నీ కారణముచేత వ్యాధి తెలిసికొనబడును) లేక “నిర్వృట్టియతే ప్రవి సాన్వితే వ్యాధి నే నేతి నిదానం (వ్యాధి నిర్ణయించి లుభునిదాన) లేక “నిర్వచితే నిబధ్యతే నీ వ్యాధి సంబధ్య వ్యాధి నే నేతి నిదానం” (హిత్వాదులలో కూడినవ్యాధి నీవిచే రల్పంబడును) అనునట్టి మహాయవార్థములచేతను, “షేతులక్షణనిర్దేశా నిదానాని” యను సుక్రతవాక్యమునుబట్టి తక్కిన పూర్వరూప - రూప - ఉపశమ - సంప్రాప్తిలు శేకల నిదానశబ్దముచేతనే బోధింపబడుటచేతను, “దుగ్ధినిచ్చయః” అను శేరు గ్రంథమాత్రావశిష్టమై, నిదానమను శేరు విఖ్యాతిగాంచెను.

మిఠయు చరక, సుశ్రుత, వాగ్భటాది గ్రంథములయందు సహితము పై యవయవార్థములతోఁగూడిన వ్యాధిబోధకభాగముమాత్రము నిదానస్థానమనియే శేర్చింపబడుచున్నది.

పంచలక్షణ నిదానము

జ్వరారి గోగసామాన్యములను విపులముగఁ జెలుపుటలో సగ్రస్థానమును వహించిన ఈ గ్రంథము జ్వరారి గోగసామాన్యలక్షణముతోగాక “పంచలక్షణనిదానము” అను ప్రవచనముతో ప్రారంభింపబడెను; కాబట్టి ఈ పంచలక్షణనిదానముయొక్క స్వరూపంబెట్టియని నగువరులకు నాశంక గలుగవచ్చును.

ఈ గ్రంథకర్త జ్వరారి గోగసామాన్యములను వివరించుటకు ముందు ప్రతిగోగమును నిర్ణయించుట కావశ్యకమైన యుపాయములు నాయా వ్యాధులయందు శిష్పటచే గ్రంథవిస్తర

మగునని “సోపద్రవారిష్ట నిదాన లిङ्గః” అను ప్రతిజ్ఞ చే వ్యాధిసామాన్యమును సిద్ధాంతపఱచుటకు ఆవశ్యకమైన ఉపద్రవారిష్టాదు లన్నిటికి సుఫలక్షకభూతమగు నిదాన ప్రాగ్రూప రూప ఉపశయ సంప్రాప్తులనెడి యొగుపాయములను సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబూని గ్రంథాదియందు పంచలక్షణ నిదానమును నిరూపించెను.

రోగ శబ్ద నిర్వచనము

“రుజ్యస్తే సత్తప్యస్తే అనయేతి గుక్, రుజా - రోగశ్చ” (దీనిచేతఁ దపింపజేయబడుదురు) అనెడి యవయవార్థముచే బోధితమగునదియే రోగమని తెలియుచున్నది. మఱియు మిథ్యాహార విహారములచే శరీరనిష్ఠమగు వాతపిత్తశ్లేష్మములు మూఁడును వాని స్వభావధర్మములను విడిచి, రసాది ధాతువులను స్వభావగుణములనుండి చెడఁగొట్టుటచే గనంబడు లక్షణములే రోగమని తెలుపఁ దగియున్నది. ఇట్టి రోగమును గనుగొనుటకు ఆర్యవైద్యప్రపంచమునఁగల మార్గములను ఈక్రింది విధముగఁ జెలుపవచ్చును.

రోగములం దెలిసికొను నుపాయములు

అందు మున్ముందు నిదానము (రోగముబుట్టుటకుఁగారణము) నిరూపించబడెను. ఈ నిదానము ఆయా వ్యాధిభేదములఁజెలుపుటకై వ్యభిచారి, విప్రకృష్ట, సన్నికృష్ట, ప్రాధానిక, బాహ్య, అభ్యంతర, వ్యంజక, ఉత్పాదకాది భేదములచే బదునాలుగు విధములుగ నిరూపింపబడెను. మఱియు నీ నిదానము వ్యాధిరూప పరిణామమగు వాత పిత్త కఫములయొక్క వికృతికఁ గారణ మగుననియు, నట్టి నిదానముచే వికారములుగ పరిణమించిన వాతపిత్తకఫములనెడి త్రికోషములు ప్రాకృతి, వైకృతి, అనుబంధ, అనుబంధ్య, ఆశయాపకర్ష, త్వియా, స్థాన, వృద్ధి మొదలగు పదునారు భేదములుగ నున్నవనియు నిరూపించబడెను.

ఇట్లాల రోగోత్పత్తికిఁ శీతుభూతమగు నిదానకోషముల విభాగమును జెలిపి, వీనిచే జనింప బోవు రోగములం దెలిసికొనుటకై ప్రాగ్రూపమును (అనగా పుట్టబోవు రోగముయొక్క ఆంకుర వస్థ) గ్రంథకర్తవివరించెను. ఆ పూర్వరూపము సామాన్యపూర్వరూపమనియు విశేషపూర్వరూప మనియు ఇరు తెఱంగులు. ఈ రెండువిధములగు పూర్వరూపములచేతను పుట్టబోవు రోగముయొక్క సామాన్యవిశేషజ్ఞానము గనుఁగొనంచును. ఇట్లు రాబోవు రోగములయొక్క జ్ఞానము కలిగినమీన నట్టిరోగమును నిశ్చయముగఁ జెలిసికొనుటకై రూపము (అనగా పుట్టిన రోగముయొక్క నిజ స్థితి) నిరూపింపబడెను.

నిదాన ప్రాగ్రూప రూపములచే కొంతవఱకు రోగజ్ఞానముకలిగినను, గూఢమగు లక్షణ ములుగల రోగములయొక్క విశేషజ్ఞానము గుర్తభిమగుచున్నది. అట్టివ్యాధుల నిశ్చయము నకై ఉపశయము (అనగా వ్యాధిని శమింపఁజేయు నౌషధాన్నవిహారములచే కలుగునట్టి సుఖకరం బగు నుపయోగము) గనిపెట్టబడెను. ఇయ్యది 1. శీతువిపరీతము; 2. వ్యాధివిపరీతము; 3. శీతు వ్యాధివిపరీతము; 4. శీతువిపరీతార్థకారి; 5. వ్యాధివిపరీతార్థకారి; 6. శీతువ్యాధివిపరీతార్థ కారి; యని యాఱువిధములు. ఈషడ్విధోపశయములచే చిత్తద్రోగభేదములందు ఔషధాన్నవిహార సుఖజనకమగు నుపయోగమునుండి ఉపశయానుపశయంబుల గుర్తింపనగు. ఇట్లు గూఢ లక్షణములగు రోగముల జ్ఞానానంతరము సంప్రాప్తి (ఆయా ప్రకరణములయం నుదాహరింపఁబడిన రీతిని దుష్టంబై శరీరమునం దూర్వాదిగమనభేదములఁ గలిగి వ్యాపించిన వాతాదిరోషములచేత జనించు జ్వరాదివ్యాధులలో నిట్టివ్యాధియేయనిసిరపఱచుట) నిరూపింపబడెను. ఇయ్యది 1. సంఖ్యా

సంప్రాప్తి, 2. వికల్పము, 3. ప్రాధాన్యము, 4. బలము, 5. కాలము అని యైదువిధములు. ఈరీతి నిదాన, ప్రాగ్రూప, రూప, ఉపశయ, సంప్రాప్తులనెడి అయిదుపాయములచేత గోగసామాన్యము చెలియందగు. మఱియు పయి నిదానాదులచే గోగసామాన్యజ్ఞానము గోచరమగునేగాని విచరమగు గోగవిశేషజ్ఞానముగలుగ నేరదని నాడి, మాత్రము, పురీషము, శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, జిహ్వ, నేత్రము, మొదలగువాని పరీక్ష గోగవిశేషజ్ఞానమునకై నాయా నిదానముల నిరూపించబడెను.

పూర్వోద్దాహృతమగు నిదానాది పంచోపాయములచేతను, నాడి మొదలగు విశేషోపాయములచేతను, త్రివోషజన్యములనబడు జ్వరము, పాండు, క్షయము, శోఫ, అపస్మారము, విసర్పము, కుష్మము, మొదలగు వ్యాధులయొక్క సామాన్యజ్ఞానమును, విశేషజ్ఞానమును బోధపడుచున్నవి.

మఱియు పయి నిదానాది ఉపాయములచేత వోషజన్యముల జ్ఞానగరిమచెలియుటయేగాక ఆగంతుకములును, ప్రణామణోచేరిన అస్థి భగ్నము (ఎముకలువిరుగుట), సంధిస్థూతములు (కీళ్లు జారుట), కపాలస్ఫుటనము (తలపుట్టె పగులుట), అంత్రభేదనము (ప్రేగులు తెగిపోవుట), శల్యములు (ఇనుప మేకులు-సీసపురవలు-ఎముకలు మొదలగునవి) శరీరములో గ్రుచ్చుకొనియుండుట మొదలగు వాని జ్ఞానముగూడ గనుగొనబడుచున్నది.

వెండియు పయి నిదానాదులచే నక్రమప్రసవములయందలి గర్భనిర్గమనమార్గమునగు శిశువు యొక్క కాళ్లు, చేతులు, పిఱ్ఱలు, వీపు, మొదలగునవి అడ్డుపడుటచే గలిగిడి చాగలను చక్కగ గనిపెట్టెనును.

ఈరీతి శారీరక, మానసిక, స్నాహాజిక, ఆగంతుకములనెడి వ్యాధిసామాన్యమును కలుపుటలో ప్రసిద్ధిగాంచిన నీమాధవకగిత్వతనిదానమునందలి పయి రుగ్మినిశ్చయోపాయముములు త్రికాలజ్ఞులగు మహర్షిస్థించుచుచేత గొనియాడుడి, ఋశ్వదాసులయందు ప్రతిపాదితమై అధర్వణవేదమున విస్తరించి విలసిల్లిన నీ మాధవశ్వేదవైద్యశాస్త్రమున క్రీస్తుశకమునకు చొకాలము క్రింది నే గనబడుటచేత ప్రపంచమునగుల వైద్యశాస్త్ర సామాన్యమునందలి గోగవిశ్వయోపాయములలో ఆయుశ్వేదతంత్రజ్ఞులచేత గనిపెట్టబడిన గోగముల కాలిసికొను మార్గములే మొట్టమొదటివని నిశ్చయమగుచున్నది.

మఱియు మహర్షులు ఆయుశ్వేదవైద్యతంత్రమున రుగ్మినిశ్చయమునకై జూపిన విస్తారమగు జ్ఞానమునుగురించి పేరికి పుస్తకమును విపులముగ వ్రాయుచుండుటచేతను, ఈగ్రంథానియందలి పంచలక్షణనిదానమును రుగ్మినిశ్చయోపాయములు విపులముగ గనబడుచుబడియుండుటచేతను శాస్త్ర మర్యాద తెలియుట కీభూమికయందు గ్రంథదాహుశ్యమగునని సంక్షేపముగ వ్రాసినాడను.

గ్రంథమునందలి విషయములు

శ్రీమాధవకరులు హేతులక్షణ ప్రధానమగు నీ గ్రంథమున కాయచికిత్సలో సంతర్కాత్తమగు జ్వర పాండు క్షయాతిసారము మొదలగు నిదానములను, భూతివిష్యులోజేరిన ఉష్మాది అపస్మారాది నిదానములను, శల్యతంత్రమునకుజేరిన గర్భ సర్వోప్రణాళి నిదానములను, శాలాక్య తంత్రమునకుజేరిన కర్మ నాసా నేత్రగళి శిరోగోచ నిదానాదులను, కాయాచిచ్ఛత్రియమునజేరిన బాల గోగనిదానాదులను, ఆగంతతంత్రమునకుజేరిన సావక జంకము కృత్రిమ విష నిదానాదులను విపులముగ వ్రాసిరి; మఱియు శాలాక్యతంత్రమునకుజేరిన ప్రత్యేకవ్యాధులనబరచు నేత్రశోత్ర

గళిగోగారులను అతివిపులముగ నిరూపించిరి ; వెండియు శ్రీరంగములనెబరంగు మూఢగర్భ నూతికావత ఆస్పదరాదివ్యాధులనుగూడ బాగుగ విశదీకరించిరి.

అత్రి, చరక, సుశ్రుత, హరీత, భాటుకి, కాశ్యప, షాగ్భట, భోజ, సాత్యకి, వరరుచి, గౌతమ, విదేహ, నాగార్జునాది గ్రంథకర్తల గ్రంథముల ననుసరించి వ్రాయబడిన శ్రీవిజయ రక్షితుడు, శ్రీకంఠదత్తు, వాచస్పతి, కవిరాజవైద్యకాళిదాసు మొదలగువారల వ్యాఖ్యానముల ననుసరించియు, ననేక స్థలముల స్వానుభవములనుజేర్చియు నీమాధవనిదానమునకు “నిదానదీపిక” యను నాంధ్రవ్యాఖ్యను వ్రాసి బొంబాయి కలకత్తాలయందు ముద్రితములగు బహుపుస్తకములనుండియు శ్రీమాన్ మాగురువర్యులు పడేశించిన పాతక్రమము ననుసరించియు గనుగొనబడిన పాఠభేదముల నోడను ఇతరప్రక్షిప్తములతోడను గూడ దీని ముద్రించితిని.

ఒక భాషయంగుండిన సామాన్యగ్రంథములనే మఱియొక భాషకుఁ బరివర్తనచేయుట యతి కష్టము. మఱియు నతిప్రాచీనమగు సంస్కృతభాషను మనదేశభాషలకు మార్పుట యంతకన్న కష్టము. వెండియు ఆయుర్వేదవైద్యము ప్రత్యేకశాస్త్రమగుటచేతను, ఆ వైద్యశాస్త్రమందుఁగల సాంకేతికశబ్దములు లుప్తప్రచారములగుటచేతను ఇట్టి వైద్యశాస్త్రమునుఁ జెనుఁగనకుం బరివర్తించుట కష్టతమము; అయినను సాధ్యమైనంతవఱకు నా సాంకేతికపదములకుఁ జెనుఁగు వ్రాసితిని.

మఱియు నీగ్రంథమున కాంధ్రవ్యాఖ్యరచించుటలో విషయప్రాముఖ్యత యెక్కువఁగ మనించబడుటనుబట్టి భాషాతైలి మొదలగు వానిలో పెక్కుదోషములుండుననుటకుఁ గంఠయాను లేదు. అట్టి దోషములను మన్నించి గుణమేజైన నుండినచో దాని గ్రహించి నాకు ప్రోత్సాహము గలుగజేయుదురని పండితప్రకాండల ప్రార్థింపుచున్నాడను.

బృహరాది వ్యాధులను చెనుఁగుభాషలో నేయే శేళ్లలో దేశీయవైద్యులు వ్యవహరించెనో ఆయా తెనుఁగుశేళ్లను సంస్కృతనామములకుఁ బ్రక్కను, వానికిఁబ్రక్కన నింగ్లీషుశేళ్లనుగూడ, సాధ్యమైనంతవరకు, సర్వజన సౌకర్యమునకై వ్రాసితిని.

ఈయాంధ్రవ్యాఖ్యరచించుటకై “ఆతంకపర్వణము,” “పంజికా” అను వ్యాఖ్యానముల నిచ్చి నా కమితసాహాయ్యమునుజేసిన, నావిద్యాభివృద్ధిక యాస్థానమైన శ్రీమన్మహీశ్వర మహారాజు సంస్కృత మహాపాఠశాలయొక్క సెక్రటరీగారును, మహిమూర్తి రాజకీయ సాచీన సంస్కృత భాండార ప్రధానాధ్యక్షులును నగు బ్రహ్మశ్రీ ఎ. మహాదేవశాస్త్రిలు, డి. ఏ., యం.ఆర్.ఏ. యస్., గారియెడల సర్వదా కృతజ్ఞుఁడవై యున్నాడను.

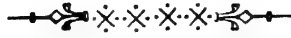
ఈ వ్యాఖ్యను రచించునపుడు నాకు మిక్కిలి తోడ్పడి శ్రద్ధతో సంస్కరించిన సాహిత్య భూషణ, వైయాకరణ విద్వాన్ బ్రహ్మశ్రీ నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రిలవారి కనేకపంపనము లాచరించుచున్నాడను.

డి. గోపాలాచార్యులు

శ్రీ

మా ధ వ ని దా నం బ ను సీ గ్రంథ ము నందలి

విషయానుక్రమణిక

విషయము	పుట	విషయము	పుట
౧. పంచలక్షణనిదానము.	౧	అసాధ్య సన్నిపాత జ్వరలక్షణము	౩౧
మంగళాచరణము	౧	సన్నిపాత జ్వరోపద్రవము	,,
గ్రంథప్రాశస్త్యము	౨	ఆగంతు జ్వరలక్షణము	౩౨
వ్యాధినిఁదెలియుటకు నైదుపాఠములు	౩	విషాదులవలనఁ గలిగిన జ్వరములనుఁ	
నిదానలక్షణము	,,	బ్రత్యేక లక్షణములు	౩౩
పూర్వరూపలక్షణము	౧౦	ఆగంతుజ్వరములయందు వాతాదిదోష	
రూపలక్షణము	౧౧	సంబంధ నిర్ణయము	,,
ఉపశయలక్షణము	,,	విషమజ్వర సంప్రాప్తి	,,
అనుపశయలక్షణము	౧౪	విషమజ్వర ఛేదములు	౩౪
సంప్రాప్తిలక్షణము	,,	సప్తతాది జ్వరములకు ఆశ్రయములైన	
వికల్పలక్షణము	౧౫	ధాతువుల నిర్ణయము	,,
ప్రాధాన్యలక్షణము	,,	సప్తతాది జ్వరలక్షణము	,,
బలాఽబలలక్షణము	౧౬	సతతక ఆశ్లేష్యస్మృత్యతీయక చతుర్థక	
కాలనిర్ణయము	,,	జ్వరలక్షణములు	౩౬
నిదానవిశేషము	౧౭	మతాంతమున విషమజ్వర లక్షణములు	,,
చరకాణ్డీకృత నిదానానువాదము	౧౯	తృతీయకజ్వర ఛేదములు	,,
రోగము రోగాంతరమునుఁ గల్గించుక్రమము	,,	చతుర్థకజ్వర ఛేదము	౩౭
౨. జ్వరనిదానము	౨౦	చతుర్థక విసర్జయజ్వరలక్షణము	౪౦
జ్వరసంప్రాప్తి	౨౨	వాతబలాఽక జ్వరలక్షణము	౪౧
జ్వరసామాన్యలక్షణము	,,	ప్రలేపక జ్వరలక్షణము	,,
జ్వరములకు సామాన్యపూర్వరూపము	,,	విషమజ్వర విశేషములు	,,
జ్వరములకు వెవ్వేరుగఁబూర్వరూపములఁ		దాహపూర్వ కీతపూర్వ జ్వరలక్షణములు	౪౨
జెప్పట	౨౩	రసగత జ్వరచిహ్నములు	౪౨
వాత జ్వరలక్షణము	,,	రక్తగత జ్వరలక్షణము	౪౪
పిత్తజ్వరలక్షణము	౨౪	మూంఁగత జ్వరలక్షణము	,,
కఫ జ్వరలక్షణము	,,	మేదోగత జ్వరలక్షణము	,,
వాతపిత్త జ్వరలక్షణము	౨౫	అస్థిగత జ్వరలక్షణము	,,
వాతశ్లేష్మ జ్వరలక్షణము	,,	మజ్జగత జ్వరలక్షణము	౪౪
పిత్తశ్లేష్మ జ్వరలక్షణము	,,	శుక్రగత జ్వరలక్షణము	౪౫
సన్నిపాత జ్వరలక్షణము	౨౬	రసాది ధాతుగత జ్వరములలో సాధ్యా	
		సాధ్య నిర్ణయము	,,

విషయము	పుట	విషయము	పుట
జ్వరమునకుఁ బ్రాకృత వైకృత భేదనిర్ణయము	౪౫	ఆసాధ్యగ్రహణీ లక్షణము	౬౪
పూర్వోక్త ప్రాకృత జ్వరోత్పత్తి		మతానైరమునం దసాధ్యగ్రహణీలక్ష	
క్రమము	౪౬	ణము	౬౫
అస్తైశ్యజ్వరలక్షణము	,,	౫. అగ్నినిదానము	౬౬
దిహిశ్యజ్వరలక్షణము	౪౭	అగ్నిస్వరూప సంప్రాప్తిలక్షణములు	౬౬
అమజ్వరలక్షణము	,,	వాతాగ్నినిదానము	౬౭
పవ్యమాన జ్వరలక్షణము	౪౮	పితృాగ్నినిదానము	,,
పక్వజ్వర లక్షణము	౪౯	కఫాగ్నినిదానము	,,
సాధ్యజ్వర లక్షణము	,,	ద్విద్విజ సన్నిపాతబాగ్నినిదానములు	౬౮
ఆసాధ్యజ్వరలక్షణము	,,	వాతాగ్నిలక్షణములు	,,
జ్వరవిముక్తి పూర్వరూపము	౫౦	పితృాగ్నిలక్షణము	౬౯
జ్వరవిముక్త లక్షణములు	౫౧	కఫబాగ్నిగోగలక్షణములు	౭౦
3. అతిసారనిదానము	౫౩	సన్నిపాతబాగ్నిలక్షణము	౭౦
అతిసార సంప్రాప్తి	౫౪	రక్తాగ్నిలక్షణము	,,
అతిసార పూర్వరూపము	,,	వాతాగ్నిసంబంధముచేబనించిన రక్తాగ్ని	
వాతాతిసారలక్షణము	౫౫	లక్షణము	,,
పిత్తకఫాతిసార లక్షణము	,,	అగ్నిగోగ పూర్వరూపములు	౭౨
సన్నిపాతాతిసార లక్షణము	,,	అగ్నిగోగమున సర్వదేహమునందు	
శోకజాతిసార లక్షణము	,,	సంతాపగులు గల్గుకారణములు	,,
అమాతిసారలక్షణము	౫౬	సుఖసాధ్యాగ్నిలక్షణము	౭౪
ఆమమల లక్షణము	,,	కృత్రిమాధ్యాగ్నిలక్షణము	,,
పక్వమల లక్షణము	,,	ఆసాధ్యాగ్నిలక్షణము	౭౫
ఆసాధ్యాతిసార లక్షణము	౫౭	మాప్యాగ్నిలక్షణము	,,
రక్తాతిసార లక్షణము	౫౮	ఉపద్రవవిశేషములచే నగ్నివ్యాధికి అనా	
ప్రవాహికాలక్షణము	,,	ధ్యత్వము	,,
వాతజాది ప్రవాహికాలక్షణములు	,,	మేధాదిగతాగ్నిలక్షణములు	౭౬
అతిసారనివృత్తి లక్షణము	౫౯	చర్మకీలక్షణము	,,
జ్వరాతిసార లక్షణము	,,	౬. అగ్నిమాన్ద్యాజీర్ణ విసూచికా	
౪. గ్రహణీరోగనిదానము	౬౦	లసకవిలంబికానిదానము	౭౭
గ్రహణీరోగ సంప్రాప్తి	౬౦	మందతీక్షణాద్యగ్ని భేదములు	,,
గ్రహణీసామాన్య లక్షణము	,,	మందతీక్షణాద్యగ్ని లక్షణములు	౭౭
గ్రహణీపూర్వరూపము	౬౦	అజీర్ణ భేదములు	౭౮
వాతజగ్రహణీలక్షణము	,,	అజీర్ణము జనించుటకు కారణములు	౭౯
పిత్తజగ్రహణీలక్షణము	౬౨	అమాజీర్ణ లక్షణము	౮౦
కఫజగ్రహణీ లక్షణము	,,	విచగ్నాజీర్ణ లక్షణము	,,
సన్నిపాతజగ్రహణీ లక్షణము	౬౩	విప్రభ్రాజీర్ణ లక్షణము	,,
సంగ్రహ గ్రహణీఘటియస్త్రీ గ్రహణీ	,,	రసశేషాజీర్ణ లక్షణము	,,
లక్షణములు	,,	అజీర్ణోపద్రవములు	,,

విషయము	పుట
అతిభోజనముచే గల్గు వ్యాధులు	౮౦
వినుచ్యులనక విలంబితానిదానములు	౮౧
వినుచీశబ్దవివరణము	"
వినుచీలక్షణము	"
ఆలసకలక్షణము	౮౨
విలంబితాలక్షణము	"
ఆమవిశేషకృత్యములు	౮౩
ఆసాధ్యవినుచ్యులనకలక్షణములు	"
జీర్ణాహారలక్షణము	"

2. క్రిమినిదానము

క్రిమిభేదములు	౮౪
బాహ్యక్రిమిలక్షణము	"
క్రిములుగల్గుటకు కారణములు	"
పురిషకఫర క్తుములయందు క్రిములు జనించుటకు నిదానము	౮౫
క్రిములు జనించినవాని లక్షణములు	"
కఫజక్రిమిలక్షణము	"
రక్తజక్రిమిలక్షణము	౮౬
పురిషజక్రిమిలక్షణము	"

౩. పాండురోగ కామలా కుసమ్మ

కామలా హలీమక నిదానము

పాండురోగ భేదములు	౮౭
పాండురోగ నిదానపూర్వకసంప్రాప్తి	"
పాండురోగ పూర్వరూపములు	౮౮
వాతజపాండురోగలక్షణము	"
పిత్తజపాండురోగలక్షణము	"
కఫజపాండురోగలక్షణము	౮౯
సన్నిపాతజపాండురోగలక్షణము	"
మృద్భక్షణజనితపాండురోగ సంప్రాప్తి	"
మృద్భక్షణజనితపాండురోగలక్షణము	౯౦
అసాధ్యపాండురోగలక్షణములు	"
మరికొన్నియసాధ్యపాండురోగలక్షణములు	"
వేరొకయసాధ్యపాండురోగలక్షణము	"
కామలానిదానలక్షణములు	౯౧
కుమ్మకామలాలక్షణము	"
అసాధ్యకామలాలక్షణములు	౯౨
అసాధ్యకుమ్మకామలాలక్షణము	"
హలీమకలక్షణము	"

విషయము	పుట
౯. రక్తపిత్తనిదానము	౯౬
రక్తపిత్తపూర్వరూపములు	౯౭
కఫవాతములచేజనించిన రక్తపిత్తలక్షణము	"
పిత్తమాచేజనించిన రక్తపిత్తలక్షణము	"
స్వప్నజరక్తపిత్తలక్షణము	"
సాధ్యసాధ్యరక్తపిత్తలక్షణము	౯౮
రక్తపిత్తోపద్రవములు	"
అసాధ్యరక్తపిత్తలక్షణములు	"

౧౦. రాజయత్న కుసమ్మ నిదానము

రాజయత్నవిప్రకృష్టకారణములు	౧౦౦
రాజయత్నసంప్రాప్తి	౧౦౧
రాజయత్నపూర్వరూపము	"
రాజయత్నలక్షణము	౧౦౨
రాజయత్నసూపములు	"
అసాధ్యరాజయత్నలక్షణములు	"
సాధ్యరాజయత్నలక్షణములు	౧౦౩
వ్యవాయాగ నిత్యవాయాగములు	౧౦౪
వ్యవాయాగోపలక్షణము	"
శోకశోషాలక్షణములు	"

వ్యాధ్యామోహలక్షణము	౧౦౫
క్రూరోపలక్షణము	"
శిరశ్చిత్తలక్షణము	"
శిరశ్చిత్తపూర్వరూపము	౧౦౬
శిరశ్చిత్తలక్షణములకు సామాన్యలక్షణము	౧౦౭
సాధ్యసాధ్యశిరశ్చిత్తలక్షణములు	"

౧౧. కాసనిదానము

కాసముజనించుటకుకారణములు	౧౦౮
కాసరోగభేదములు	౧౦౯
కాసరోగపూర్వరూపములు	"
వాతజకాసలక్షణము	"
పిత్తజకాసలక్షణము	"
కఫజకాసలక్షణము	౧౧౦
క్షయకాసలక్షణము	"
క్షయకాసనిదానము	"
క్షయజకాసలక్షణములు	౧౧౧
సాధ్యకాసలక్షణములు	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
౧౨. హిక్కాశ్వాసనిదానము	౧౧౩	అసాధ్యచ్ఛర్దిరోగలక్షణములు	,,
హిక్కాసంప్రాప్తి	౧౧౩	ఆగంతుచ్ఛర్దిలక్షణము	౧౩౧
హిక్కాభేదములు	౧౧౪	క్రిమిజచ్ఛర్దిలక్షణము	,,
హిక్కాపూర్వరూపములు	,,	అసాధ్యచ్ఛర్దిలక్షణము	,,
అన్నజహిక్కాలక్షణము	,,	౧౬. తృష్ణానిదానము	౧౩౩
యమశోహిక్కాలక్షణము	,,	తృష్ణాసంప్రాప్తి	౧౩౩
క్షుద్రహిక్కాలక్షణము	౧౧౫	తృష్ణాభేదములు	౧౩౪
గంభీరహిక్కాలక్షణము	,,	వాతజతృష్ణాలక్షణము	,,
మహాహిక్కాలక్షణము	,,	పిత్తజతృష్ణాలక్షణము	,,
అసాధ్యహిక్కాలక్షణములు	,,	కఫజతృష్ణాలక్షణము	,,
శ్వాసభేదములు	౧౧౬	క్షుతజతృష్ణాలక్షణములు	౧౩౫
శ్వాసవ్యాధిపూర్వరూపములు	,,	ఆమజతృష్ణాలక్షణము	౧౩౬
శ్వాసవ్యాధిసంప్రాప్తి	,,	అన్నజతృష్ణాలక్షణము	,,
మహాశ్వాసలక్షణము	౧౧౭	ఉపసర్గజతృష్ణాలక్షణము	,,
ఉద్ధర్షశ్వాసలక్షణము	,,	అసాధ్యతృష్ణాలక్షణములు	,,
ఛిన్నశ్వాసలక్షణము	౧౧౮	౧౭. మూర్ఛాభ్రమ నిద్రా	
తమకశ్వాసలక్షణము	,,	తంద్రాసన్యాస నిదానము	౧౩౮
ప్రతమకసంతమకశ్వాసలక్షణములు	౧౧౯	మూర్ఛానిదానసంప్రాప్తులు	౧౩౮
క్షుద్రశ్వాసలక్షణము	౧౨౦	మూర్ఛారోగపూర్వరూపములు	౧౩౯
సాధ్యసాధ్యశ్వాసలక్షణములు	,,	వాతజమూర్ఛాలక్షణము	,,
౧౩. స్వరభేదనిదానము	౧౨౧	పిత్తజమూర్ఛాలక్షణము	,,
స్వరభేదనిదానసంప్రాప్తులు	౧౨౨	కఫజమూర్ఛాలక్షణము	౧౪౦
వాతజపిత్తజ స్వరభేదలక్షణములు	,,	సన్నిపాతజమూర్ఛాలక్షణము	,,
కఫజసన్నిపాతజస్వరభేదలక్షణములు	౧౨౩	రక్తజమూర్ఛాలక్షణము	,,
క్షయజమేదోజస్వరభేదలక్షణములు	,,	విషజమద్యజమూర్ఛాలక్షణములు	౧౪౧
అసాధ్యస్వరభేదలక్షణము	,,	రక్తజాది మూర్ఛాప్రయముయొక్క	
౧౪. అరోచకనిదానము	౧౨౪	స్వరూపము	,,
వాతాద్యరోచకలక్షణములు	౧౨౫	మూర్ఛాభ్రమాదులయొక్క పరస్పర	
అభిఘాతజసన్నిపాతజారోచకలక్షణము	౧౨౬	భేదములు	౧౪౨
వాతాద్యరోచకములయందుగల్గు విశేష	,,	తద్వ్రాలక్షణము	,,
లక్షణములు	,,	సన్యాసమూర్ఛలయొక్క పరస్పర భేదములు	,,
౧౫. ఛర్దినిదానము	౧౨౮	సన్యాసలక్షణము	,,
ఛర్దివ్యాధిపూర్వరూపములు	౧౨౯	౧౮. పానాత్యయ పరమదపానా	
వాతచ్ఛర్దిలక్షణము	,,	జీర్ణపానవిభ్రమ నిదానము	౧౪౪
పిత్తచ్ఛర్దిలక్షణము	,,	మద్యపానముచే మూర్ఛకల్గటకు కారణ	
కఫచ్ఛర్దిలక్షణము	౧౩౦	ములు	౧౪౪
సన్నిపాతజచ్ఛర్దిలక్షణము	,,	మద్యసేవచే జనించుగుణములు	౧౪౬
		ప్రథమమదలక్షణము	,,

విషయము	పుట	విషయము	పుట
ద్వితీయమదలక్షణము	౧౪౭	పితృగ్రహోన్మాదలక్షణము	౧౬౨
తృతీయమదలక్షణము	"	సాగ్రహోన్మాదలక్షణము	"
చతుర్థమదలక్షణము	"	రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము	౧౬౩
అయుక్తమద్యనేవచే జనించు వికారము	౧౪౮	పిశాచగ్రహోన్మాదలక్షణము	"
మద్యపానానర్థకారణములు	౧౪౯	ఆసాధ్యగ్రహలక్షణము	"
మదవికారభేదములు	"	దేవగ్రహములుగట్టుకొలనిర్ణయము	౧౬౪
వాతాగ్నికమదాత్యయలక్షణము	"	౧౧. అపస్మారనిదానము	౧౬౬
పిత్తస్రావముదాత్యయలక్షణము	"	అపస్మారసామాన్యలక్షణము	౧౬౬
కఫప్రాయమదాత్యయలక్షణము	౧౫౦	అపస్మారపూర్వరూపములు	"
సన్నిపాతజమదాత్యయలక్షణము	"	వాతాపస్మారలక్షణము	౧౬౭
పరమదలక్షణము	"	పిత్తాపస్మారలక్షణము	"
పానాఽజీర్ణపానవిధములక్షణములు	"	శ్లేష్మజాపస్మారలక్షణము	"
అసాధ్యమదాత్యయలక్షణము	౧౫౧	సన్నిపాతజాపస్మారలక్షణము	"
౧౯. దాహనిదానము	౧౫౩	అపస్మారప్రకోపకొలనిర్ణయము	౧౬౮
మద్యజదాహలక్షణము	౧౫౩	౨౨. వాతవ్యాధినిదానము	౧౬౯
రక్తజదాహలక్షణము	"	వాతవ్యాధిపూర్వరూపములు	౧౭౦
పిత్తజతృష్ణానిగోధజదాహలక్షణములు	"	వాతవ్యాధిస్వరూపము	"
కోష్ఠజదాహలక్షణము	౧౫౪	కోష్ఠగతవాతలక్షణము	౧౭౧
ధాతుక్షయజదాహము	"	సర్వాజ్ఞవాతలక్షణము	"
మర్జజదాహలక్షణము	"	గుచ్ఛితివాతలక్షణము	"
౨౦. ఉన్మాదనిదానము	౧౫౬	అహాశయస్థవాతలక్షణము	"
ఉన్మాదశబ్దమునకు అన్వర్థత్వనిరూపణము	౧౫౬	పక్షాశయస్థవాతలక్షణము	"
ఉన్మాదభేదములు	"	శ్రోత్రాదగతవాతలక్షణము	౧౭౨
ఉన్మాదసామాన్యహేతువులు	"	త్యగ్గతవాతలక్షణము	"
ఉన్మాదసంప్రాప్తి	౧౫౭	రక్తగతవాతలక్షణము	"
ఉన్మాదసామాన్యరూపము	"	మాంసమేకోగతవాతలక్షణము	"
వాతజఉన్మాదలక్షణము	"	అసిమజ్జాగతవాతలక్షణము	"
పిత్తజోన్మాదలక్షణము	౧౫౮	శుక్రగతవాతలక్షణము	౧౭౩
కఫజోన్మాదలక్షణము	"	సిరాగతవాతలక్షణము	"
సన్నిపాతజోన్మాదలక్షణము	౧౫౯	స్నాయుసంధిగతవాతలక్షణము	"
శోకజోన్మాదలక్షణము	"	పిత్తకఫావృత్తస్థాణవాతలక్షణము	"
విషజోన్మాదలక్షణము	౧౬౦	కఫపిత్తములతో గూడిన యుదానవాత	
అసాధ్యోన్మాదలక్షణము	"	లక్షణము	౧౭౪
భూతోన్మాదసామాన్యలక్షణము	"	కఫపిత్తములతోగూడిన సమానవాతలక్షణము	"
దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము	౧౬౧	కఫపిత్తములతోగూడినఅసానవాతలక్షణము	"
అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము	"	పిత్తకఫములతోగూడినవ్యూనవాతలక్షణము	"
గర్భగ్రహోన్మాదలక్షణము	"	అక్షేపకవాతసామాన్యలక్షణము	"
యక్షగ్రహోన్మాదలక్షణము	౧౬౨	అపతన్త్రకవాతలక్షణము	౧౭౫

విషయము	పుట	విషయము	పుట
అపతానక వాతలక్షణము	౧౭౫	క ఫాధిక వాతరక్తలక్షణము	,,
దండాపతానక వాతలక్షణము	,,	వాతరక్తవ్యాధికి స్థలవిశేషముచే గమన	,,
ధనుస్తమ్భవాతలక్షణము	౧౭౬	భేదములు	౧౮౯
అస్తరామాయ వాతలక్షణము	,,	అసాధ్యవాతరక్తలక్షణము	,,
బాహ్యాయ వాతలక్షణము	,,	౨౪. ఊరుస్తమ్భనిదానము	౧౯౧
అసాధ్యక్షేపకలక్షణము	౧౭౭	ఊరుస్తమ్భమునకు పూర్వరూపములు	౧౯౨
ఏకాంజ్వలక్షణము	,,	౨౫. ఆమ వాతనిదానము	౧౯౪
సాధ్యసాధ్యైకాంజ వాతలక్షణము	౧౭౮	ఆమ వాతసామాన్యలక్షణము	౧౯౫
ఆర్దిత వాతలక్షణము	,,	ఆమ వాత విశేషలక్షణము	,,
అసాధ్యార్దిత వాతలక్షణము	౧౭౯	ఆమ వాతసాధ్యసాధ్యలక్షణము	౧౯౬
ఆక్షేపకాదివాతవ్యాధులకు వేగనియమము	,,	౨౬. శూలపరిణామశూలాన్నద్రవ	,,
హనుగ్రహ వాతలక్షణము	,,	శూలనిదానము	౧౯౭
మన్యాస్తమ్భ వాతలక్షణము	౧౮౦	శూలభేదములు	౧౯౮
జహ్వస్తమ్భ వాతలక్షణము	,,	వాతజశూలలక్షణము	౧౯౯
సిరాగ్రహ వాతలక్షణము	,,	పితృజశూలలక్షణము	,,
గృధ్రసీ వాతలక్షణము	,,	శ్లేష్మజశూలలక్షణము	,,
విశ్వచీ వాతలక్షణము	,,	సన్నిపాతజశూలలక్షణము	౨౦౦
క్రోమృక శీర్ష వాతలక్షణము	౧౮౧	అమజశూలలక్షణము	,,
ఖంజపంగు వాతలక్షణము	,,	ద్వంద్వజశూలలక్షణము	౨౦౧
కలాయఖంజ వాతలక్షణము	,,	సాధ్యసాధ్యశూలవ్యాధిలక్షణము	,,
వాతకంటక వాతలక్షణము	,,	పరిణామశూలసామాన్యలక్షణము	,,
పాచదాహ వాతలక్షణము	౧౮౨	వాతజనితపరిణామశూలలక్షణము	౨౦౨
పాచహర్ష వాతలక్షణము	,,	పితృజపరిణామశూలలక్షణము	,,
అంశుశోషాప గౌహుక వాతలక్షణములు	,,	కఫజపరిణామశూలలక్షణము	,,
మాక మిన్మినగద్గద వాతలక్షణములు	,,	ద్విదోషజపరిణామశూలలక్షణము	౨౦౩
తూనీ వాతలక్షణము	,,	అన్నద్రవశూలలక్షణము	,,
ప్రతితూనీ వాతలక్షణము	౧౮౩	౨౭. ఉదావర్తానాహనిదా	,,
ఆధ్మాన వాతలక్షణము	,,	నము	౨౦౪
అష్టీలా వాతలక్షణము	,,	వాతనిరోధబోధావర్తలక్షణము	,,
కంపవాతఖల్వీ వాతలక్షణములు	౧౮౪	పురీషనిరోధముచేగల్గిన ఉదావర్తలక్షణము	,,
అనుక్త వాత వ్యాధినిర్ణయము	,,	మూత్రనిరోధముచే జనించిన ఉదావర్త	,,
వాతవ్యాధ్యుపద్రవములు	,,	లక్షణము	౨౦౫
ప్రకృతిస్థ వాతగుణము	౧౮౫	బృంభాశ్రునిరోధముచే గల్గిన ఉదావర్త	,,
౨౩. వాతరక్త నిదానము	౧౮౬	లక్షణములు	,,
వాతరక్తసంప్రాప్తి	౧౮౭	క్షుతనిరోధముచేగల్గిన ఉదావర్తలక్షణము	,,
వాతరక్త పూర్వరూపము	౧౮౮	ఉద్ధారనిరోధజనిత ఉదావర్తలక్షణము	౨౦౬
వాతాధిక వాతరక్తలక్షణము	,,	భగ్నినిగ్రహబోధావర్తలక్షణము	,,
రక్తాధిక వాతరక్తలక్షణము	,,		
పితృధిక వాతరక్తలక్షణము	,,		

విషయము	పుట
శుక్రనిగ్రహజనితఉదావర్తలక్షణము	౨౦౬
క్షుత్ప్రస్థానిగోధములచేగల్గిన ఉదావర్త లక్షణము	,,
శ్వాసమును నిద్రను వీగోధించుటచేగల్గిన ఉదావర్తలక్షణములు	౨౦౭
రూక్షాదికుపితపాతజోదావర్తలక్షణము	,,
ఆనాహలక్షణము	౨౦౮
ఆమజన్యంబైన ఆనాహలక్షణము	,,
౨౮. గుల్మనిదానము	౨౦౯
గుల్మవ్యాధిస్వరూపము	,,
గుల్మవ్యాధిసామాన్యలక్షణము	,,
గుల్మవ్యాధిపూర్వరూపములు	౨౧౦
గుల్మసామాన్యరూపము	,,
వాతజగుల్మలక్షణము	,,
పిత్తజనితగుల్మలక్షణము	౨౧౨
కఫజనితగుల్మలక్షణము	౨౧౩
ద్విదోషజగుల్మలక్షణము	,,
సన్నిపాతజనితగుల్మలక్షణము	,,
రక్తగుల్మలక్షణము	౨౧౪
ఆసాధ్యగుల్మలక్షణము	౨౧౫
౨౯. హృద్రోగనిదానము	౨౧౬
హృద్రోగసంప్రాప్తి	,,
వాతజహృద్రోగలక్షణము	,,
పిత్తజహృద్రోగలక్షణము	౨౧౮
కఫజహృద్రోగలక్షణము	,,
త్రిదోషజక్రిమిజహృద్రోగలక్షణములు	,,
హృద్రోగోపద్రవములు	౨౧౯
౩౦. మూత్రకృచ్ఛనిదానము	౨౨౦
మూత్రకృచ్ఛిసంప్రాప్తి	,,
వాతాదిజనితమూత్రకృచ్ఛిలక్షణములు	౨౨౧
శల్యజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,
పురీషజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,
ఆశ్మరీజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	౨౨౨
శుక్రజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	,,
ఆశ్మరీశర్మరలపరస్పరభేదము	,,
౩౧. మూత్రాఘాతనిదానము	౨౨౪
వాతకుండలికాలక్షణము	,,

విషయము	పుట
అష్టిలాలక్షణము	౨౦౬
వాతవస్తీలక్షణము	౨౦౭
మూత్రాతీతలక్షణము	,,
మూత్రజతరలక్షణము	,,
మూత్రోత్పజలక్షణము	,,
మూత్రక్షయలక్షణము	౨౦౮
మూత్రగ్రన్థిలక్షణము	,,
మూత్రసక్రిలక్షణము	,,
ఉష్ణవాతలక్షణము	౨౦౯
మూత్రసాదలక్షణము	,,
విషిష్టాతలక్షణము	,,
వస్తీకుండలికాలక్షణము	౨౧౦
సాధ్యసాధ్యవస్తీకుండలికాలక్షణము	,,
౩౨. అశ్మరీనిదానము	౨౩౦
అశ్మరీనిదానము	,,
అశ్మరీసంప్రాప్తి	,,
అశ్మరీపూర్వరూపములు	,,
అశ్మరీసామాన్యలక్షణము	౨౩౧
వాతజాశ్మరీలక్షణము	,,
పిత్తజాశ్మరీలక్షణము	,,
శ్లేష్మజాశ్మరీలక్షణము	౨౩౨
కుకాశ్మరీలక్షణము	,,
శర్మరాలక్షణము	౨౩౩
ఆసాధ్యశర్మరాలక్షణము	,,
౩౩. ప్రమేహనిదానము	౨౩౪
ప్రమేహసంప్రాప్తి	,,
ప్రమేహములయందు చోషగూఢ్యవిభా గము	౨౩౬
ప్రమేహపూర్వరూపములు	,,
ప్రమేహసామాన్యలక్షణము	౨౩౭
ఉదకమేహలక్షణము	,,
ఇక్షుమేహలక్షణము	౨౩౮
సాంద్రమేహలక్షణము	,,
సురామేహలక్షణము	,,
పిష్టమేహలక్షణము	౨౩౯
మక్రమేహలక్షణము	,,
నికతామేహలక్షణము	,,
శీతమేహలక్షణము	,,
శనైశ్చేహలక్షణము	,,

విషయము	పుట	విషయము	పుట
లాలా మేహాలక్షణము	౨౩౮	శోఫసామాన్యలక్షణము	౨౫౭
క్షౌర మేహాలక్షణము	,,	వాతజనితశోఫలక్షణము	౨౫౮
నీల మేహాలక్షణములు	౨౩౯	పిత్తజనితశోఫలక్షణము	,,
వాతజ మేహములు	,,	కఫజనితశోఫలక్షణము	,,
కఫజప్ర మేహోపద్రవములు	,,	వ్యవస్థజననిత పాతజశోఫలక్షణములు	౨౫౯
పిత్తజప్ర మేహోపద్రవములు	౨౪౦	ఆగంతకశోఫలక్షణము	,,
వాతజప్ర మేహోపద్రవములు	,,	విషజనితశోఫలక్షణము	,,
అసాధ్యప్ర మేహాలక్షణము	,,	శోఫోత్పత్తిక్రమము	౨౬౦
మరికొన్ని అసాధ్యప్ర మేహాలక్షణములు	,,	అసాధ్యశోఫలక్షణములు	,,
మధు మేహముజనించుక్రమము	,,	మరికొన్ని సాధ్యసాధ్యలక్షణములు	౨౬౧
మధు మేహాలక్షణము	౨౪౧	౩౭. వృద్ధినిదానము	౨౬౨
పిటకాభేదములు	,,	అండవృద్ధిసంప్రాప్తి	,,
శరావికాదిదశవిధపిటకాలక్షణములు	౨౪౨	వాతవాదవృద్ధిలక్షణములు	,,
పిటకోత్పత్తికారణములు	,,	ఆస్త్రవృద్ధిలక్షణము	౨౬౩
అసాధ్యపిటకాలక్షణములు	౨౪౩	అండవృద్ధినుపేక్షించుటచే గల్గుబాధలు	౨౬౪
౩౪. మేదోనిదానము	౨౪౫	౩౮. గలగణ్డగణ్డమాలాఽపచీ	
మేదస్సంప్రాప్తి	,,	గ్రస్థ్యర్బుదనిదానము	౨౬౫
మేదోవృద్ధిచేగల్గు నుపద్రవములు	,,	గలగండసామాన్యలక్షణము	,,
మేదస్సానములు	౨౪౬	గలగండసంప్రాప్తి	,,
౩౫. ఉదరనిదానము	౨౪౮	వాతజగలగండలక్షణము	,,
ఉదరవ్యాధిసంప్రాప్తి	,,	కఫజగలగండలక్షణము	౨౬౬
ఉదరసామాన్యరూపము	౨౪౯	మేదోజగలగండలక్షణము	,,
ఉదరవ్యాధిభేదములు	,,	అసాధ్యగలగండలక్షణములు	౨౬౭
వాతజోదరలక్షణము	,,	గండమాలాలక్షణము	,,
పిత్తోదరలక్షణము	౨౫౦	అపచీలక్షణము	౨౬౮
కఫోదరలక్షణము	,,	గ్రస్థిలక్షణము	,,
సన్నిపాతోదరలక్షణము	,,	వాతజగ్రస్థిలక్షణము	౨౬౯
ప్రేహోదరయకృద్బాల్యగలక్షణములు	౨౫౧	పిత్తజగ్రస్థిలక్షణము	,,
ప్రేహోదరమునంగు వాతాదిసంబంధముచే	,,	కఫజగ్రస్థిలక్షణము	,,
గల్గు లక్షణములు	౨౫౨	మేదోజగ్రస్థిలక్షణము	,,
బద్ధగుదోదరలక్షణము	,,	నిరాజగ్రస్థిలక్షణము	౨౭౦
పరిసావ్యసరలక్షణము	౨౫౩	ఆర్బుదసంప్రాప్తి	౨౭౧
జలోదరలక్షణము	,,	ఆర్బుదభేదములు	,,
సాధ్యసాధ్యోదరలక్షణములు	౨౫౪	రక్తార్బుదలక్షణము	,,
౩౬. శోథనిదానము	౨౫౬	మాంసార్బుదలక్షణము	౨౭౨
శోఫపూర్వరూపము	౨౫౭	అసాధ్యార్బుదలక్షణము	,,
శోఫజనించుటకు కారణములు	,,	అధ్యర్బుదస్విరర్బుదలక్షణములు	,,
		అర్బుదములు పక్వముగాకుండుటకు	
		కారణములు	౨౭౩

విషయము	పుట	విషయము	పుట
3౯. శ్రీ పదనిదానము	౨౭౪	శుద్ధప్రణామము	౨౮౮
శ్రీ పదసంప్రాప్తి	,,	మానుచుండవలయునను	,,
వాతాగ్నిశ్రీ పదలక్షణములు	,,	మానినీకామయెక్కిలక్షణములు	౨౮౮
అసాధ్యశ్రీ పదలక్షణము	౨౮౧	సాధ్యాసాధ్యప్రణామములు	,,
శ్రీ పదమృతయందు కథాసాధాన్యనిర్ణయము	,,	గంధవిశేషముచే నసాధ్యమైన ప్రణామములక్షణములు	౨౮౯
శ్రీ పదజననకారణములగు లేశాగనిర్ణయము	,,	అసాధ్యప్రణామములు	,,
మరియొకచుసాధ్యశ్రీ పదలక్షణము	,,		
౪౦. విద్రుహనిదానము	౨౮౨	౪౩. సహ్యాప్రణామము	౨౯౦
వాతజవిద్రుహలక్షణము	,,	భిన్నప్రణామము	,,
పితృవిద్రుహలక్షణము	౨౮౮	భిన్నప్రణామములు	,,
కఫజవిద్రుహలక్షణము	,,	భిన్నప్రణామసామాన్యలక్షణములు	౨౯౨
సన్నిపాతజవిద్రుహలక్షణము	,,	భిన్నప్రణామవిశేషలక్షణములు	,,
ఆగంతుకవిద్రుహలక్షణము	,,	శిష్టప్రణామము	,,
రక్తజవిద్రుహలక్షణము	౨౮౯	శిష్టప్రణామములు	౨౯౩
ఆస్త్రవిద్రుహసంప్రాప్తి	,,	పిచ్చిప్రణామము	,,
ఆస్త్రవిద్రుహలక్షణములు	,,	ఘృష్టప్రణామము	,,
సాధ్యాసాధ్యనిర్ణయలక్షణము	౨౯౦	కల్యాణము క్షమానము	౨౯౩
సాధ్యాసాధ్యనిర్ణయము	,,	కోష్ఠకోసలక్షణము	౨౯౪
౪౧. ప్రణాళోధనిదానము	౨౯౨	అసాధ్యకోష్ఠకోసలక్షణములు	,,
ప్రణాళోధ పరిపాకలక్షణములు	,,	మాంసక్షతిసామాన్యలక్షణము	,,
ఆపక్వశోధలక్షణము	,,	నిదానిదలక్షణము	౨౯౫
శోధ పరిపాకమునొందునపుడు జనించు	,,	స్నానమునిష్ఠాక్షణము	,,
లక్షణములు	౨౯౬	సంకషితలక్షణము	,,
పక్వలక్షణము	,,	అసివిదలక్షణము	౨౯౬
పరిపాకకాలమున చోషత్రయసంబంధ	,,	సిరాదిమగ్నవిదలక్షణము	,,
మునకు కారణము	౨౯౮	ప్రణాళోధములు	,,
చీమును వెడలించనియెడ గల్గుచోషములు	,,	౪౪. భగ్ననిదానము	౨౯౮
పక్వాపక్వపరిజ్ఞానప్రాశస్త్యము	౨౯౯	సన్నిపాతభగ్నసామాన్యలక్షణము	,,
౪౨. శారీరప్రణామనిదానము	౨౯౬	ఉత్పిష్టాదిసంకభగ్నములను వేవ్వేరుగ	,,
వాతజప్రణామము	,,	లక్షణములు	,,
పితృజప్రణామములు	,,	కాండభగ్న భేదములు	౨౯౯
కఫజప్రణామము	౩౦౦	కాండభగ్న సామాన్యలక్షణము	,,
రక్తజవిద్రోషజ సన్నిపాతజప్రణామములు	,,	కాండభగ్నవిశేషలక్షణములు	౩౦౦
సాధ్యాసాధ్యప్రణామములు	,,	కృచ్ఛ్రసాధ్యభగ్నలక్షణము	,,
దుష్టప్రణామములు	,,	అసాధ్యభగ్నలక్షణము	,,
		అసివిశేషములయందు కల్గు భగ్న భేద	౩౦౦

విషయము	పుట	విషయము	పుట
రగి. నాడీవ్రణనిదానము	303	మాంసపాకలక్షణము	302
నాడీవ్రణభేదములు	303	విడగలక్షణము	„
వాతికపైత్తికనాడీవ్రణలక్షణములు	304	లిలకాలకలక్షణము	„
కళజనన్నిసాతజనాడీవ్రణలక్షణములు	„	ఆసాధ్యశూకదోషలక్షణము	„
శల్యజనాడీవ్రణలక్షణము	„	రగి. కుష్మనిదానము	305
సాధ్యాసాధ్యనాడీవ్రణలక్షణము	305	కుష్మభేదములు	306
రజ. భగద్దరనిదానము	306	కుష్మపూర్వరూపములు	„
శతపోషకంబును భగంబరలక్షణము	„	కపాలకుష్మలక్షణము	307
ఉష్ణియభగంబరలక్షణము	308	బౌదుంబరకుష్మలక్షణము	„
పరిసావిభగంబరలక్షణము	„	మండలకుష్మలక్షణము	„
శంబూకౌవర్తభగంబరలక్షణము	„	ఋష్ణజిహ్వకుష్మలక్షణము	„
ఉన్మార్గభగంబరలక్షణము	309	పుండరీకకుష్మలక్షణము	309
సాధ్యాసాధ్యభగంబరలక్షణములు	„	సిద్ధకుష్మలక్షణము	„
రజి. ఉపదంశనిదానము	310	కౌకణానికౌమలక్షణము	„
వాతాదులచే జనించిన యుపదంశములను		ఏకకుష్మచర్మకుష్మలక్షణము	„
సామాన్యలక్షణములు	„	కీడిమకుష్మలక్షణము	„
సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	310	వైపాకకుష్మలక్షణము	311
ఆసాధ్యోపదంశలక్షణము	„	ఆలసకకుష్మలక్షణము	„
ఉపదంశమునచికిత్సజేయనియెడ గల్గు		దగ్రహండలకుష్మలక్షణము	„
బాధలు	„	చర్మచలకుష్మలక్షణము	„
రిక్తాస్థిలక్షణము	„	సామాకచ్ఛులక్షణములు	„
రగి. శూకకోషనిదానము	313	విస్ఫోటకుష్మలక్షణము	313
సరపికాలక్షణము	313	శతారుకుష్మలక్షణము	„
అష్టిలికాగ్రధితంబులను శూకదోషముల		విచర్మకౌమలక్షణము	„
లక్షణము	„	వాతాదులచే జనించినకుష్మలక్షణము	„
కుంభికాలక్షణము	314	రసరక్తాగ్రధాతుగతకుష్మలక్షణము	314
ఆలజీలక్షణము	„	శుక్రజకుష్మలక్షణము	„
సంమూఢవిషికాలక్షణము	„	సాధ్యాసాధ్యకుష్మలక్షణములు	315
అధిమంథలక్షణము	„	వాతాదిజనితకుష్మవిభాగము	„
పుష్కరికాలక్షణము	„	శ్విత్రలక్షణము	315
స్పర్శహీనలక్షణము	„	శ్విత్రములయందు దోషభేదముచే గల్గు వర్ణ	
ఉత్తమాలక్షణము	316	భేదములు	„
శతపోషకలక్షణము	„	సాధ్యాసాధ్యశ్విత్రలక్షణములు	316
త్వక్పాకలక్షణము	„	సంసర్గముచే జనించు వ్యాధులు	„
శోణితార్బుదలక్షణము	„	గి. శీతపిత్తోద్దగకోతనిదా	
మాంసార్బుదలక్షణము	„	నము	317
		శీతపిత్తాదిపూర్వరూపములు	317
		ఉద్దలక్షణము	„

విషయము	పుట	విషయము	పుట
ఉద్ధర్విశేషలక్షణము	330	రక్తజమనూరికాలక్షణము	382
ఉష్ణోగ్రతలక్షణము	"	కఫజమనూరికాలక్షణము	"
గీ. 1. అన్లుపి త్తనిదానము	330	సన్నిపాతిమనూరికాలక్షణము	"
అమ్మపిత్తసామాన్యలక్షణము	330	రోమాన్తికలక్షణము	"
అగ్నిగతామ్మపిత్తలక్షణము	"	రసగతమనూరికాలక్షణము	385
ఉద్ధర్గతామ్మపిత్తలక్షణము	331	రక్తగతమనూరికాలక్షణము	"
సాధ్యసాధ్యామ్మపిత్తలక్షణములు	"	మాంసగతమనూరికాలక్షణము	385
అమ్మపిత్తమునకు వాతాదులచేఛేదములు	333	మేకోగతమనూరికాలక్షణము	"
వాతజామ్మపిత్తలక్షణము	"	మజ్జిగతమనూరికాలక్షణము	386
కఫజనితామ్మపిత్తలక్షణములు	"	శుక్రగతమనూరికాలక్షణము	"
ద్వంద్వజామ్మపిత్తలక్షణము	"	సుఖసాన్యమనూరికాలక్షణము	390
శేష్యపిత్తలక్షణములు	"	కృచ్ఛ్రసాన్యమనూరికాలక్షణము	"
గీ. 2. విసర్పనిదానము	334	అసాన్యమనూరికాలక్షణములు	"
వాతజవిసర్పలక్షణము	334	మనూరికా సామాన్యములను ఆసాన్య	"
పిత్తజవిసర్పలక్షణము	"	లక్షణములు	"
కఫజవిసర్పలక్షణము	"	మరికొన్ని యసాన్యలక్షణములు	391
సన్నిపాతివిసర్పలక్షణము	338	మనూరికోపద్రవలక్షణము	"
ఆగ్నివిసర్పలక్షణము	"	గీ. 3. త్థాక్రమోగనిదానము	393
గ్రంథివిసర్పలక్షణము	339	అజగల్గి కాలక్షణము	393
కర్దమవిసర్పలక్షణము	"	యవప్రభాల్లక్షణము	"
క్షుతజవిసర్పలక్షణము	339	ఆహ్లాదికలక్షణము	"
సాధ్యసాధ్యవిసర్పలక్షణములు	340	వివృతలక్షణము	394
గీ. 3. విసర్పిత్తనిదానము	340	కస్మృతికలక్షణము	"
విసర్పిత్తసామాన్యలక్షణము	340	మోక్షలక్షణము	"
వాతజవిసర్పిత్తలక్షణము	341	ఇన్ద్రవిదాలక్షణము	394
పిత్తజవిసర్పిత్తలక్షణము	"	గర్భశ్శేకలక్షణము	"
కఫజవిసర్పిత్తలక్షణము	"	సామాన్యగర్భలక్షణము	"
ద్వంద్వజవిసర్పిత్తలక్షణము	"	పవనికాలక్షణము	"
సన్నిపాతిజవిసర్పిత్తలక్షణము	"	బాలగర్భలక్షణము	395
రక్తజవిసర్పిత్తలక్షణము	343	ఇరవేల్లికాలక్షణము	"
సాధ్యసాధ్యవిసర్పిత్తలక్షణములు	"	కషోలక్షణము	"
గీ. 4. మనూరికానిదానము	344	గ్రంథిమూలాలక్షణము	396
మనూరికాపూర్వసూపము	344	ఆగ్నిరోగిగీతలక్షణము	"
వాతజమనూరికాలక్షణము	"	శిష్పలక్షణము	397
పిత్తజమనూరికాలక్షణము	"	కునఖలక్షణము	"
		అనుకమాలక్షణము	"
		విదారికాలక్షణము	"
		శర్మరాలక్షణము	398
		పాదదారికాలక్షణము	"

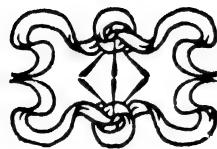
విషయము	పుట	విషయము	పుట
కదరలక్షణము	3౬౦	ఉపకుశలక్షణము	3౭౪
అలసకలక్షణము	,,	వైదర్శలక్షణము	,,
ఇంద్రులక్షణము	,,	ఖలివర్ణలక్షణము	,,
దారుణకలక్షణము	3౬౧	కరాళలక్షణము	,,
అరూంషికాలక్షణము	,,	అధిమాంసకలక్షణము	,,
పరితలక్షణము	3౬౨	దస్తవాడీలక్షణము	3౭౫
యూవానపిడకాలక్షణము	3౬3	అప్రవిగ్ధములగు దంతగతగోగములలో	
పద్మినీకంటకలక్షణము	,,	దాలనంబనువ్యాధిలక్షణము	,,
జతుమణిలక్షణము	,,	క్రిమిదస్తకలక్షణము	,,
మషకలక్షణము	3౬౪	భంజనకలక్షణము	,,
లిలకాలకలక్షణము	,,	దస్తహర్షలక్షణము	3౭౬
నృచ్ఛలక్షణము	,,	దస్తశర్కరాలక్షణము	,,
వ్యంగలక్షణము	3౬౫	కపాలకాలక్షణము	,,
నీలకాలక్షణము	,,	శ్యావదస్తకలక్షణము	,,
పరివర్తికాలక్షణము	,,	దస్తవిద్రుగలక్షణము	,,
అనపాటికాలక్షణము	3౬౬	బిహ్వగతపంచవిధగోగములలక్షణములు	3౭౭
నిరుద్ధప్రకశలక్షణము	3౬౭	అలాగలక్షణము	,,
సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	,,	ఉపజిహ్వాకాలక్షణము	,,
అహిపూతనలక్షణము	3౬౮	తాలుగత నవవిధవ్యాధులలో కంఠపుండ్రి	
వృషణకఝాలక్షణము	,,	లక్షణము	3౭౮
గుదభ్రంశలక్షణము	,,	తుండికీలక్షణము	,,
వరాహదంష్ట్రకలక్షణము	3౬౯	అగ్రసుషులక్షణము	,,
౫౬. ముఖగోగనిదానము	3౭౦	కచ్చఫలక్షణము	,,
ఓష్ఠగతగోగనిదానము	3౭౦	తాల్వర్షుడలక్షణము	,,
వాతజోష్ఠగతవ్యాధిలక్షణము	,,	మాంససంఘాతలక్షణము	3౭౯
పిత్తజోష్ఠగతవ్యాధిలక్షణము	3౭౧	తాలుపుష్పటలక్షణము	,,
కఫముచేజనించిన ఓష్ఠవ్యాధిలక్షణము	,,	తాలుగోషలక్షణము	,,
సన్నిపాతముచేజనించిన ఓష్ఠవ్యాధిలక్షణము	,,	తాలుపాకలక్షణము	,,
రక్తముచేజనించిన ఓష్ఠవ్యాధిలక్షణము	,,	కంఠగతములగు పదునేడువ్యాధులలో	
మాంసజనిత ఓష్ఠవ్యాధిలక్షణము	,,	గోహిణీవ్యాధిసంప్రాప్తి	3౮౦
మేదిస్సుచేజనించిన ఓష్ఠవ్యాధిలక్షణము	3౭౨	వాతజగోహిణీలక్షణము	,,
అగంఠుగోష్ఠవ్యాధిలక్షణము	,,	పిత్తజనితగోహిణీలక్షణము	3౮౧
దస్తమూలగతవ్యాధులలో శీతాదలక్షణము	,,	కఫజనితగోహిణీవ్యాధిలక్షణము	,,
దస్తపుష్పటకలక్షణము	,,	సన్నిపాతజనితగోహిణీవ్యాధిలక్షణము	,,
దస్తవెడలక్షణము	3౭౩	రక్తజనితగోహిణీలక్షణము	3౮౨
సోషిరలక్షణము	,,	కంఠశాలాకలక్షణము	,,
మహాసోషిరలక్షణము	,,	అధిబిహ్వలక్షణము	,,
పరిదరలక్షణము	,,	వలయలక్షణము	,,

విషయము	పుట	విషయము	పుట
బలాసలక్షణము	3౮3	దోషజ్ఞానవస్తులక్షణము	3౯౭
ఏకబృందలక్షణము	,,	ఆగస్త్యుత్తవస్తులక్షణము	,,
బృందలక్షణము	,,	భృంశత్తవస్తులక్షణము	,,
శతస్థులక్షణము	3౮౪	దీప్తిలక్షణము	3౯౮
గలాములక్షణము	,,	ప్రతివాహలక్షణము	,,
గలవిద్రులక్షణము	,,	నాసానావలక్షణము	,,
గతాఘలక్షణము	3౮౫	నాసాపరిశోషలక్షణము	,,
స్వరఘ్నలక్షణము	,,	అనుపక్వవీనలక్షణము	3౯౯
మాంసతానలక్షణము	,,	ప్రతిశ్వాసానిదానపూర్వకసంప్రాప్తి	,,
విదారీలక్షణము	3౮౬	ప్రతిశ్వాసపూర్వరూపములు	౪౦౦
సర్వసరలక్షణము	,,	వాతజ్వప్రతిశ్వాసలక్షణము	౪౦౧
అసాధ్యముఖోగపరిగణనము	3౮౭	పిత్తముచేజనించిన ప్రతిశ్వాసలక్షణము	,,
గీ౭. కర్ణగోగనిదానము	3౮౮	కఫజ్వప్రతిశ్వాసలక్షణము	,,
కర్ణసూలలక్షణము	3౮౯	సన్నిహితప్రతిశ్వాసలక్షణము	౪౦౨
కర్ణనాదలక్షణము	,,	దుష్ప్రతిశ్వాసలక్షణము	,,
బాధిర్యలక్షణము	3౯౦	రక్తజ్వప్రతిశ్వాసలక్షణము	౪౦౩
కర్ణశ్లేషలక్షణము	,,	అసాధ్యప్రతిశ్వాసలక్షణము	౪౦౪
కర్ణసంస్థానలక్షణము	,,	వీననముచేగర్జనవాదము	,,
కర్ణప్రతివాహలక్షణము	3౯౦	నాసార్బదానిలక్షణములు	,,
క్రమికర్ణలక్షణము	,,	గీ౮. వేద్రగోగనిదానము	౪౦౫
చెవులయందు కీడికములు జేరినందుకు		అభిష్యందభేదములు	౪౦౬
లక్షణము	3౯౦	వాతాభిష్యందలక్షణము	౪౦౭
కర్ణవిక్రేణలక్షణము	,,	పిత్తాభిష్యందలక్షణము	,,
కర్ణహేళిలక్షణము	,,	కఫాభిష్యందలక్షణము	,,
పూతికర్ణలక్షణము	,,	రక్తాభిష్యందలక్షణము	,,
కర్ణశోథకర్ణార్బుదకర్ణాశ్శోలక్షణములు	3౯౨	అధమననామాన్యలక్షణము	౪౦౮
చుగళోక్తచతుర్విధకర్ణగోగములలక్షణములు	,,	అధమనమునందు దోషభేదముచే కాల	
కర్ణసాలీగతవ్యాధిలక్షణములు	3౯౩	నిర్ణయము	,,
ఉద్వృతలక్షణము	,,	అమనేత్రగోగలక్షణము	,,
ఉన్మత్తనగుఃఖవర్ధనలక్షణములు	,,	పక్ష్యనేత్రగోగలక్షణము	౪౦౯
పరితేహలక్షణము	,,	వాపుగోగూడిన పాకలక్షణము	,,
గీ౯. నాసారోగనిదానము	3౯౫	హతాధమనలక్షణము	,,
వీనసలక్షణము	3౯౫	వాతపర్యామలక్షణము	౪౧౦
పూతినన్యలక్షణము	3౯౬	సుష్కాక్షిపాకలక్షణము	,,
నాసికాపాకలక్షణము	,,	అన్యగోగలక్షణము	౪౧౧
పూయరక్తలక్షణము	,,	అమూఘుషితలక్షణము	,,
		సిరోత్పతలక్షణము	,,

విషయము	పుట
పత్తుకోపలక్షణము	౪౩౭
పత్తుశాతలక్షణము	"
నేత్రకోగలక్షణము	౪౩౮
౬౦. శిరోరోగనిదానము	౪౩౯
వాతాదులచేగల్గుశిరోరోగ భేదములు	౪౩౯
వాతజశిరోరోగలక్షణము	"
పిత్తజశిరోరోగలక్షణము	౪౪౦
కఫజశిరోరోగలక్షణము	"
సన్నిపాతజనితశిరోరోగలక్షణము	"
రక్తజశిరోరోగలక్షణము	౪౪౦
క్షయజశిరోరోగలక్షణము	"
క్రిమిజశిరోరోగలక్షణము	౪౪౨
సూర్యాపవర్తలక్షణము	"
ఆనస్తవాతలక్షణము	౪౪౩
ఆరావభేదకలక్షణము	౪౪౪
శంఖకలక్షణము	౪౪౫
౬౦. అస్పగ్ధరనిదానము	౪౪౭
రక్తప్రదరసామాన్యలక్షణము	౪౪౭
కఫజరక్తప్రదరలక్షణము	౪౪౮
పిత్తజరక్తప్రదరలక్షణము	"
వాతజరక్తప్రదరలక్షణము	"
సన్నిపాతజరక్తప్రదరలక్షణము	౪౪౮
ఆసాధ్యరక్తప్రదరలక్షణము	౪౪౯
నిర్దుష్టార్థవలక్షణము	"
౬౨. యోనివ్యాపన్నిదానము	౪౫౧
యోనివ్యాపత్సంఖ్యాదినియమము	౪౫౧
ఉదావర్తలక్షణము	"
పంధ్యా విప్లుతలక్షణము	"
పరిప్లుతలక్షణములు	"
వాతలాలక్షణము	౪౫౨
లోహితక్షయాలక్షణము	"
వామినీలక్షణము	"
సంనినీపుత్రస్థీలక్షణములు	"
పిత్తలాలక్షణము	"
కఫజయోనివ్యాపల్లక్షణములు	౪౫౩
సన్నిపాతజనితయోనివ్యాపల్లక్షణములు	"

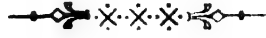
విషయము	పుట
౬౩. యోనికస్తనిదానము	౪౫౬
వాతికామోనికస్తలక్షణము	౪౫౬
౬౪. మూఘగర్భనిదానము	౪౫౮
గర్భపాతగర్భపావముల కాలనిర్ణయము	౪౫౮
అకాలగర్భపాతలక్షణము	౪౫౯
మూఘగర్భగర్భాతిశయములు	"
చతుర్విధమూఘగర్భగర్భాతిశయములు	"
ఆసాధ్యమూఘగర్భలక్షణము	౪౬౦
మృతగర్భాతిశయములు	"
ఆసాధ్యమూఘగర్భలక్షణములు	"
౬౫. సూత్రికావోగనిదానము	౪౬౨
సూత్రికాకోగలక్షణము	౪౬౨
౬౬. స్తవ్యకోగనిదానము	౪౬౪
౬౭. స్తవ్యమస్త్రినిదానము	౪౬౫
వాతాదిగుష్టస్తవ్యలక్షణము	౪౬౫
చర్మస్తవ్యలక్షణము	౪౬౬
౬౮. బాలరోగనిదానము	౪౬౭
శిశువులరోగములను చెల్లెనినొసమసామములు	౪౬౭
శిశువులయొక్క వర్త్యకోగలక్షణము	౪౬౮
పారిక్షిక్వాగ్గలక్షణము	౪౬౮
తాలుకద్భకలక్షణము	౪౬౯
విసర్పలక్షణము	"
బాలగ్రహసామాన్యలక్షణములు	"
బాలగ్రహవిశేషలక్షణము	౪౭౦
స్కద్వాపస్తారలక్షణము	"
శకునిపీడితలక్షణము	౪౭౦
శేవగ్రహలక్షణము	"
పూతనాగ్రహలక్షణము	"
అంగపూతనాగ్రహలక్షణము	"
శీతపూతనాలక్షణము	౪౭౨
ముఖముండలికాలక్షణము	"
నైగమేయగ్రహలక్షణము	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
౬౯ విషనిదానము	౪౭౩	లూతాదిదప్పలక్షణము	౪౮౨
జంగమవిషలక్షణము	౪౭౩	దూషీవిషలూతాదప్పలక్షణము	,,
సావరవిషలక్షణము	౪౭౪	సాపర్ణికాదిదప్పలక్షణము	,,
విషమును బెట్టినవాని నెఱుంగువిధము	,,	ఆఖువిషలక్షణము	,,
మూలాదిదశవిధవిషలక్షణములు	,,	కృకలాసదప్పలక్షణము	౪౮౩
విషయుక్తశస్త్రహతలక్షణము	౪౭౫	వృశ్చికదప్పలక్షణము	,,
విషవీతలక్షణము	,,	కణభిదప్పలక్షణము	,,
సర్పభేదములు	౪౭౬	ఉచ్చిటింగదప్పలక్షణము	౪౮౪
సర్పదప్పలక్షణము	,,	మందూకదప్పలక్షణము	,,
అసాధ్యసర్పదప్పలక్షణము	,,	మత్స్యజలౌకదప్పవిషలక్షణము	,,
మరికొన్నియసాధ్యలక్షణములు	౪౭౭	గృహగోధికాశతపదీవిషలక్షణములు	,,
దూషీవిషలక్షణము	౪౭౮	మశకవిషలక్షణము	,,
ఆశ్రయభేదముచే దూషీవిషమున గల్గు		మక్షికావిషలక్షణము	౪౮౫
విశేషములు	౪౭౯	వ్యాఘ్రాదిదప్పలక్షణము	,,
రసాదిధౌతువులనాశ్రయించిన దూషీ		విషరహితలక్షణము	,,
విషలక్షణము	,,	విషపరీక్షాక్రమము	౪౮౬
దూషీవిషశబ్దమునకన్యర్థము	౪౮౦	౭౦. విషయానుక్రమణికా	౪౮౭
సాధ్యాసాధ్యదూషీవిషలక్షణములు	,,		
లూతాలక్షణము	౪౮౧	గ్రస్తానమంగళము	౪౮౮

శ్రీః
మాధవనిదానమునఁ జెప్పఁబడిన నోగములకు

తెనుగు ఇంగ్లీషు పేర్లు
(౧)

అ

అతిసార	౧౫౨ అతిసారము	• Diarrhoea
అర్శన్	౬౬ మూలవ్యాధి	Piles
అగ్నిమాంద్య	౭౭ అశీర్ణము	Anorexia
అశీర్ణ	౭౭ అశీర్ణము	Disturbed digestion
అలసక	౭౭ కలరాశ్లేషము	Varities of Tympanites
అనితవాత	౧౭౨ ముఖవాతము	Facial Paralysis
అసోచక	౧౨౫ అసోచకము	Disgust for food
అపస్మార	౧౩౬ తొకదమ్మము	Epilepsy [bladder
అస్త్రీ	౧౩౦ మూత్రపుటిత్తి నుండి తాము	Calculus or stone in the
అగ్నిబద్ధ	౧౩౫ గండహూలాభేదము	Tumour
అస్థిపిత్త	౨౩౦ అశీర్ణ వ్యాధి శ్లేషము	Dyspepsia [hagia
అస్థిగర్భ	౨౩౭ వసుమనోగము	Menstruation or Menorr---
అన్యేన్యమృద్ధ్వర	౨౩౬ ఏకాహికష్ణరము	Quotidian fever
అస్థిభగ్న	౨౩౦ ఎముకలు విరుగుట	Fracture
అభిష్యంద	౪౦౬ కండ్లకలక	Ophthalmia
అర్మ	౪౨౪	Pterygium
అంజననామిక	౪౭౩	Hordeolum
అర్ధావభేద	౪౪౪ ఆరతలనొప్పి	Hemi-crania
అపతానక	౧౭౫	Hysterical convulsions
అశ్మోవర్త్య	౪౩౨	Granular Conjunctivitis

ఆ

ఆక్షేపకవాత	౧౭౫ చిన్న బిడ్డగుణం	Convulsions
ఆంధ్రవృద్ధి	౨౬౩ పేగుబాగుట	Hernia
ఆనువాత	౧౯౪ మేహవాతకొప్పలు	Acute Rheumatism

* కవిరాజనా గోవిందనాథ పేకాగారి ఆయుర్వేదిక్ సిద్ధం ఆశి మేధావంశ] వాల్మీకిమనసున రించియు, బొంబాయి విద్వత్సంఘసాగరమున్రాయంత్రమున ముద్రితమైన సంస్కృత మాధవనిదానమున డాక్టర్ పాండురంగనోపాలమంత్రి, జి. బి. యం. సి. గారు వ్రాసినదాని ననుసరించియు వ్రాయబడెను.

ఆధ్మన	౨౦౪ కడుపుఉబ్బరము	Tympanites
ఆమాతిసార	౫౬ జగటనిరేచనము	Mucous diarrhoea
	ఇ	
ఇంద్రుప్త	౩౬౦ బట్టతల	Falling of hair or baldness
	ఉ	
ఉన్మాద	౧౫౬ పిచ్చి	Mania or Insanity
ఉపశయ	౧౧ వ్యాధినిశమింపజేయు నావధ అన్నవిహారములయొక్క సుఖ కరంబులగు నుపయోగము	Diagnosis by experimental treatment
ఉదావర్త	౨౦౪	Intestinal and other kinds of obstruction
ఉదర	౨౪౮ పొట్ట వంజ	Abdominal Dropsy
ఉపనిశ	౩౧౦ కొండువ్యాధి	Syphilis
ఉపజిహ్వ	౩౭౭ కొండనాలుక వాలుట	Ranula
ఉచర్ద	౩౨౯ చర్దురు	Urticaria [the Lungs
ఉరఃశ్చేత	౧౦౫ కొమ్మపుండు	Chronic Inflammation of
	ఊ	
ఊగుస్తంభ	౧౯౧ ఊగు స్తంభ వాతము	Paralipsia
	ఊ	
ఏకాబ్ధవాత	౧౭౭ సత్తవాతము	Paralysis
	ఊ	
లిప్యరోగ	౩౭౦ పెదవులనువచ్చురోగము	Disease of Lips
	క	
కంఠరోగ	౩౮౫ గొంతురోగము	Throat disease
కర్ణరోగ	౩౮౮ చెవిలోటు మొదలగునవి	Disease of the ear
కర్ణనాద	౩౮౮ చెవిలోఁజరుచుట	Noises in the ear
కర్ణశూల	౩౮౮ చెవిలోటు	Otorrhœa
కర్ణపాక	౩౯౧ చెవిపుండు	Suppuration in the ear
కర్ణలోభ	౩౯౨ చెవిలోవాపు	Inflammation of the ear
కామలా	౯౩ పశిరి కలు	Jaundice
కాస	౧౦౮ దగ్గు	Bronchitis
క్రిమినిదాన	౫౫ వెమిడికలు	Worms
కుష్మనిదాన	౩౧౮ కుష్మ	Tubercular Leprosy
కఫజక్రమి	౮౫ కఫముచేగలుగు వెమిడికలు	Phlegm—born worms
కఫజరక్తప్రదర	౪౪౮ తెల్లకుసుమ	Leucorrhœa

క్రమిచస్త	౩౭౫ పండ్లుపుచ్చుట	Caries
కళవిదగ్ధదృష్టి	౪౨౦	Night blindness
	ఖ	
ఖలివర్ధన	౩౭౪	Extra tooth
	గ	
గలగండ	౨౬౫	Goitre
గండమాల	౨౬౫ గండమాలావ్యాధులు	Bronchocele
గ్రంథి	౨౬౫	Cystic tumours or tubercle
గ్రహణి	౬౦ గ్రహణివ్యాధి	Muco-Enteritis
గుల్మ	౨౦౦ గుల్మము	Abdominal and other internal Tumours
	చ	
చతుర్థిక్వార్తర	౩౬ చాతుర్థిక్వార్తరము	Quartan fever
	ఛ	
ఛర్ది	౧౨౫ వాంతి	Vomiting
	జ	
జ్వర	౨౦౦ జ్వరము	Fever
జోషన	౨౫౩ జోషనము	Ascites
జిహ్వరోగ	౩౭౫ జాలురమునువచ్చురోగము	Disease of the tongue
	ఝ	
జిలకాలక	౩౬౪	Macule
తృతీయాశ్వాసం	౩౬ వసుషశ్వాసం	Tertian fever
తృష్ణ	౧౩౩ తృష్ణ	Thirst
తామరోగ	౩౭౫ పెదకరోగము	Disease of the palate
	ద	
దంతరోగ	౩౭౨ పండ్లుగుల రోగములు	Disease of the teeth
దాహనిదాన	౧౫౩ శరీరమున వంటలు	Burning of the skin
దస్తహర్ష	౩౭౬	Irritation in the tooth
దస్తశర్మర	౩౭౬	Yellow tooth
దస్తనాడి	౩౭౫	Wound in the Gum
	ధ	
నాడీవణ	౩౦౩ నారిమణులు	Guinea worm
నాసారోగ	౩౮౫ నెసారోగము	Diseases of the nose
నాసాపరిశోష	౩౮౫ ముక్కుకుమ్మండిపోవుట	Dryness of the nose
నిమేష	౪౩౫ కప్పలుకొట్టుకొనుట	Blepharitis parmeas

నిదానము	3 రోగమునుకలిగించు కారణము	Etiology
నేత్రరోగ	౪౦౫ కంటిరోగములు	Diseases of the eye
పరిస్రావ్యదర	౨౫3	Intestinal perforationz
పరమద	౧౪౪	Diseases of Intoxication
పానాత్మయ	౧౪౪	
పానాజీర్ణ	౧౪౪	
పానవిభ్రమ	౧౪౪	
ప్రమేహ	౨3౫ మేహము	Gonorrhoea
ప్రమేహపిటకా	౨౪౧ రాచకురుపులు	Carbuncle
పంచలక్షణనిదాన	౧ రోగమును తెలుసుకొను సుపా	Pathology
	యములు	
పూర్వరూపం	౧౦ పుట్టబోవురోగమును తెలియ	Premonitory Symptoms
	జేయులక్షణము	
పాండు	౨౯ పాలిపోవుట	Anæmia
ప్లిహరోదర	౨౫౧ బ్లీదరబల్ల	Splenitis
పాచూ	3౨౨ మూగగజ్జి	Eczema [ear
పూతికర్ణ	౩౯౧ చెవిలోదుర్వాసన	Foetid discharge from the
పీనస	౩౯౫ పడిశము	Pustula in the nose
ప్రతిశ్యాయ	౩౯౯ పీనస	Catarrh or cold in the nose
పక్ష్యకోప	౪౩౭	Trichiasis
పక్ష్యకాత	౪౩౭ నెప్పవెంట్రుకలురాలుట	Ophthalmia Tarsi
పిత్తవిదగద్భ్రష్టి	౪౨౦	Night blindness
పలిత	3౬౨ వెంట్రుకలు నెరియుట	Premature Grey Hair
బ		
బద్ధగువోదర	౧౫౨	Intestinal obstruction
బాధిర్య	౩౮౯ చెవుడు	Deafness
భ		
భగంజర	3౦౬ లూటి	Fistula-in ano
భగ్న	౨౯౮ ఎముకలు విరుగుట	Fracture
భ్రమ	౧౧౮ తలతిరుగుట	Giddiness
మ		
మనూరికా	3౪౫ మనూరిబాధ్యము	Smallpox and measles
మూత్రకృచ్ఛ్ర	౨౨౦	Dysuria
మూత్రఘాత	౨౨౪	Retention of urine
మూర్ఛ	౭౮ మూర్ఛ	Swoon or fainting [or mole
మూఢగర్భ	౪౫౮ మూఢగర్భము	Arrest of foetal development

మేదోనిదాన	౨౪౫ దొండు	Obesity
మధుమేహ	౨౪౦ మధుమేహము	Diabetes (mellitus)
మూత్రజవృద్ధి	౨౬౨ అండవాయువు	Hydrocele [tum
మేదోజవృద్ధి	౨౬౨ అండవాయువు	Inflammation of the scro-
మషక	౩౬౪	Moles

య

యోనికంఠ	౪౫౬	} యన నేండ్రి మవ్యాధులు	Vaginal poly-pus
యోనివ్యాపత్	౪౫౬		
యక్షిద్దోల్యుర	౨౫౦ కాజము పెద్దదగుట		Hepatitis

ర

రక్తజక్రమి	౪౭ నెత్తునులోకలుగుపురుగులు	Blood born worms
రక్తపిత్త	౪౬ రక్తపిత్తము	Hæmorrhage
రక్తగుల్మ	౨౦౪ రక్తగుల్మము	Symptoms of blood born
రాజయత్న	౧౦౦ తుయిసోగము	Phthisis [gulma
రూప	౧౦ సోగమును జెల్పియుజేయులక్షణము	Symptomology
రక్తాతిసార	౫౪ నెత్తునులంకవిశేషములు	Dysentery
రక్తాశ్మ	౭౦ నెత్తునుమూలము	Bloody piles
రక్తజవృద్ధి		Hæmato-cele
రక్తప్రదర	౪౪౭ రక్తకుసుము	Menstruation

ల

లింగార్ప		Tumours on the penis
----------	--	----------------------

వ

వర్మకము	౩౫౪ పుట్ట జెరుగుట	Cancer
వ్రణశోథ	౨౪౨ మేహమగుపులుగులవాపు	Inflammation of wound
వాతరక్త	౧౪౯ కుష్టభేదము	Leprosy
వాతవ్యాధి	౧౬౯ అశితివాతములు	Diseases of the nervous
విద్రధి	౨౭౭ మేహమగుపులు	Abscess [system
విసర్ప	౩౩౫ సర్పి లేక చలిది	Erysipelas
విషూచిక	౭౭ కలరా లేక వాంతిభేది	Cholera
విష	౪౭౩ విషము	Toxicology
విషమజ్వర	౩౪ మన్యజ్వరము	Malarial fever
వృద్ధి	౨౬౨ పేగుజారుట	Hernia
వాతజవృద్ధి	౨౬౨ అండవోగ భేదము	Lordosis
వంధ్యాత్వం	౪౫౦ గొడ్డుమోతుతనము	Sterility

శ

శారీరవ్రణ	౨౮౯ శరీరమునందుగలవ్రణములు	Ulcer
శిరోరోగ	౪౩౯ తలనొప్పి	Headache
శూకదోష	౩౧౩ సవామేహము	Venereal diseases
శూల	౧౯౭ కడుపునొప్పి	Abdominal pain [Asthma
శ్వాస	౧౧౩ ఉబ్బసము	Difficulty in breathing or
శోథ	౨౧౬ నంజు	Dedema
శ్లేష్మ	౨౭౪ బోదకాలు	Elephantiasis
శర్మర	౨౩౮ మూత్రమునయిసుకపడుట	Calculus
శుక్రమేహ	౨౩౮ శుక్ల నష్టము	Spermatorrhoea

స

సద్యోవ్రణ	౨౯౧ రాళ్లు మొదలగువానిచే కలుగు	Wound
	గాయము	
సన్నిపాతజ్వరం	౨౬ సన్నిపాతజ్వరము	Typhoid fever
సన్యాస	౧౩౮ అపస్మాగభేదము	Apoplexy
స్వగభేద	౧౨౨ గొంతురాపిడి	Hoarseness of voice
స్తనరోగ	౪౬౪ స్తనరోగము	Diseases of the breast and
స్తన్యవృష్టి	౪౬౪ చనుబాలరోగము	faults of milk
సంతతజ్వర	౩౬ విషమజ్వరము	Continued fever
సతతజ్వర	౩౬ చలిజ్వరము	Remittent fever [disease
సంప్రాప్తి	౧౪	The full development of the

హ

హరీమక	౯౪ నల్లకామెర్లు	Black Jaundice
హిక్కు	౧౧౩ ఎక్కిళ్ళు	Hiccup
హృద్రోగ	౨౧౭ గుండెవ్యాధి	Heart disease

క్ష

క్షత	౧౦౦ రొమ్ముపుండు	Chronic Inflammation of the lungs
క్షుద్రరోగ	౩౫౩ గోరుచుట్టు, తామర, మొదలగు చిల్లరరోగములు	Minor diseases

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః

శ్రీ ర స్తు

మా ధ వ క ర కృ త

మా ధ వ ని దా న ము

ఆ ణ్ణి తా త్ప ర్య స హి త ము

—❖❖❖—

ప ఙ్గా ల క్ష ణ ని దా న ము

—

ఓం సమః ప్రజాపత్యోవ్యబలభి ధ్వస్తరి సుశ్రుత చరక వాగ్భట

ప్రథమోఽధ్యాయ మహర్షోఽగ్రాధ్యాయః॥

శ్లో॥ సమామి ధ్వంతరి మాదిదేవం

సురాసురై ర్వృత్త పాదపద్మమ్ ।

లోకే జనారుగ్మయ మృత్యునాశం

దాతార మిశం నివిశౌషకీరామ్ ।

—

మంగళాచరణము

ప్రణమ్య జగదున్నతి స్థితిసంహారకాణమ్ ।

స్వర్గాపవర్ణయో ద్వాంధ్రై ర్వికృతాణాం శివమ్ ॥౧॥

శ్లో॥ యః శ్రీరామ్భునిధే స్సుధాం సముదితాం గృహ్లాన్ న్యయం మాయయా

దేవేభ్యో వితరన్ సదా వసుతాం సస్మాహయ ద్దానహాన్ ।

తత్పుత్ర్యా సుధురాధరాన మృతీసం లభ్యా చ యో నిర్వృత

శ్రేయో మే వితరాం తనోతు సతతం స శ్రీనివాసో విభుః॥

ఆత్రేయ చరక సుశ్రుత వాగ్భట ముఖ్యాన్ భిషక్కులాచార్యాన్ ।

సత్త్వా తనోమి మాధవనిదాన వివృతం రమాధవావరతః॥

పూర్వాచార్యునాం న్యపి సానభవం పరికిలయ్య హృది శత్రున్ ।

ఆధ్యాయ వివృత్యతో మే చరితాన్తో భవతు బలవహన్యగః॥

తాత్పర్యము॥ జగంబులకు నృప్తి స్థితి సంహారకుడును బ్రహ్మకాముష్మిక మోక్షరూపంబులైన పురుషార్థములకు దాతయు సర్వలోకరక్షకుండు నగు పరమేశ్వరునకు వందనంబునర్పణము.

ఇత్యైశామి అయ్యుత్సేదవిషయేన గ్రహములను మాధవకరుండును భిషగ్వరుండు గోగనిదానాదుల తత్వమును చెలియగోరుచికిత్సకులయందు చనుగ్రహముగలిగి తారచియింపఁ బూనిన గ్రహము నిర్విఘ్నముగ నెరవేరుటకై స్వేచ్ఛదేవతానమస్కారరూపముగ మంగళంబొనర్చి శిష్యోపదేశార్థము గ్రంథాదియందు నిబంధించెను. ఇక్కడ నమస్కారార్థక మగు నమధాతువునకుఁ బ్రకర్తార్థకమైన ప్రశబ్దప్రయోగమువలన ధ క్త్యతిశయము నూచింపఁబడుచున్నది. కావున మిక్కిలి భక్తితో నమస్కరించి యని యర్థము. మంగళవాచకమైన శివశబ్దమును ప్రయోగించుటవలనఁ బ్రవక్తలకును శ్రోతలకును మంగళాశాసనం బొనర్పబడినది.

శ్రోతృసమాధానార్థము విషయాద్యనుబంధచతుష్టయమును చెల్పుట

శ్లో॥ నానాముసీనాం వచనై రిదానీం

సమాసత స్సద్భిషజాం నియోగాత్ ।

సోపద్రవారిష్టనిదానలిङ్గో

నిబధ్యతే రోగవినిశ్చయోఽయమ్॥ ౨॥

తా॥ ఉత్తములగు వైద్యులు గ్రంథమును జేయుమని న న్నాజ్ఞాపింపఁగా నేను బహుమహర్షులవాక్యములకు సమ్మతమై సర్వగోగలక్షణముల బోధించునట్టి గోగవినిశ్చయ గోగముల నిర్ణయించుగ్రంథమును రచించుచున్నాడను. ఇచ్చట “నానాముసీనాం వచనైః” అనుటచేతఁ దనగ్రంథము తపోమహిమచే సర్వసాక్షాత్కారముగల మహర్షి వాక్యసమ్మతమైనదిగావున ప్రమాణతమమనియును, “సమాసతః” అనుటచే మంబబుద్ధులకును గ్రంథవిస్తరములేక సుఖబోధకమనియును, “సద్భిషజాం నియోగాత్” అనుటచే మహాపురుషులుశాసనమే గ్రంథరచనకుఁ గారణముగాని సర్వపాండిత్యగర్వము గాదనియు స్వనివయావిష్కరణము నూచింపఁబడెను. ఉపద్రవమనగా సోపప్రకోపమువలన బుట్టు గోగముయొక్క వికారాంతరము; ఆరిష్టమనఁగా మారణమును నియతముగ నూచించు లక్షణము. నిదానమనఁగా గోగమున కుత్పత్తికారణములగు మిథ్యాహారివిహారాదులు. లింగ మనగా పుట్టినగోగమును చెలియఁజేయునది. అయ్యది “లింగ్యతే(జ్ఞాయతే) వ్యాధి రనేన” అను వ్యుత్పత్తిచేత (వ్యాధినిఁచెలియుటకు సాధనములైన) పూర్వరూప, రూప, ఉపశయ, సంప్రాప్తి లని యర్థము. వీని లక్షణములు క్రింది నిరూపింపఁబడును. ఈగ్రంథమునకు ఉపద్రవారిష్ట నిదాన లింగములు విషయములనియు, వీనితో గ్రంథమునకు వాచ్యవాచకభావము సంబంధమనియు నెఱుంగునది.

గ్రంథప్రాశస్త్యము

శ్లో॥ నానాతన్త్రవిహీనానాం భిషజామల్పమేధసామ్ ।

సుఖం విజ్ఞాతుమాతంకమయమేవ భవిష్యతి॥ ౩॥

తా॥ అనేకఋషిమతములు అనేకవిధములుగ నుండును. వానిని సమన్వయముఁజేయుట ముందాత్ములకు శక్యముగాదు. కావున సర్వఋషిమతములను సమన్వయించి సంగ్రహింపఁబడిన యీగ్రంథమే గోగస్వరూపమును సులభముగఁ చెల్పుటకు సాధనమగుచున్నది. ఇట్లనుటచే గోగజ్ఞానము ప్రయోజనమనియును, గోగస్వరూపమును చెలియఁగోరు చికిత్సకు లధికారులనియుఁ బ్రతిపాదింపఁబడెను.

వ్యాధిని దెలియుటకు నైదుపాదములు

శ్లో॥ నిదానం పూర్వరూపాణాం రూపాణ్యుపశేయస్తథా ।

సంప్రాప్తిశ్చేతి విజ్ఞానం గోగౌణాం పశ్యథా స్మృతమ్ ॥౪॥

తా॥ నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశేయము, సంప్రాప్తి, అను నీయైదును గోగౌణములచెలియుటకు నుపాయము లగుచున్నవి. నిదానము టైదును సముదాయముగను వేర్వేరుగను వ్యాధిని బోధించునది యగును. ఒక దానిచేతనే వ్యాధిసర్వరూపము అయ్యి యింకొకగా నితరములను బ్రతిపాదించుదు యేల యనిన వానికన్నిటికం బ్రయోజనములు వేర్వేరుగఁగలవుగావున నన్నిటిని శబ్దవలయును. అది యెట్లనినః ముగ్ధులమునందు “సంతోషతః క్రమీయోగో నిదానపరివర్తనం” అనగా నానా వ్యాధినిదానములు (ఉత్పత్తికారణములను విధ్యాహారాహారాదులను) కట్టించుచుచే నిదానమునకును, చరకమునకు “జ్వరస్యపూర్వరూపే లఘుశోషమపశోర్వణంవా” అనగా జ్వరమునకుం బూర్వరూపమంటే లఘుహారము గాని ఉష్ణోష్ణము (లంకలము) గాని చేరుకలయు ననుటచే పూర్వరూపమునకును, చరకమునకు “హేమః పూర్వరూపాణాం రూపాణ్యుపశేయస్య వై । పచతుల్యగుణో దూర్భ్య చకోమః ప్రకృతీ స్థివేత్ । నిమిత్తపూర్వరూపాణాం రూపాణాం మిశ్రమే బలే । స్వస్వసంపూర్ణలక్షణ స్సన్నిపాతజ్వరోఽనాధ్యః” ఈ ముగ్ధుల కడములచేత నిదానపూర్వరూపములను నుపశేయమునకును గలవారు హరిసాక్షినియు, ముగ్ధునియుగమందుఁ బ్రవృత్తమియు, సమముననుండిన సాక్షిమియుం శబ్దవేదము గాను మును, చరకమునకు “సూక్ష్మలిజ్జం వ్యాధి ముపశేయానుపశేయాభ్యాం పశోశ్లేశ” (అనగా వ్యాధిలక్షణముల కన్యగింకలను నీవుడు కాని శమముచేయు ఆనుశయము లేదు లేకలయును) అనుచే ఉపశేయమునకు, ప్రతిపాదనము చెల్వబడినది. సంప్రాప్తిని చెలియించు పూర్వరూపములచేత వ్యాధి శోభించునను విశిష్టవిషయము దేశకాల దేహావస్థాది బలాదుల కయింకను నిర్లభము గలుగును గావున సంప్రాప్తిని బ్రహ్మజనుగలగు. ఈ శబ్దమునది నిదానము టైదులకు “ప్రత్యక్షతే (పశ్యేయతే) వ్యాధి రనేన” (వ్యాధిని నిర్ణయించునది సాధనము) అను వుత్పత్తిచేత నిదానమునకు సంప్రాప్తి సాధనముగలగుచున్నది. లేక, “నిర్వృత్యయని మేధయోః” అను మునుకు చేతి, “ప్రత్యక్షాకీయతే (ప్రతిపాద్యతే) అనేన వ్యాధిః” అను వుత్పత్తిచేత నిదానము సాధనముగలగు. వ్యాధిని నిర్ణయించి తెల్పనట్టి సాధనంబని చరకము. గండునీరులయందును నిరలరూపార్థము “వ్యుత్క్ర” ప్రత్యయమని భాషము. విశేషభేద వచ్చినప్పుడు నిదానమునగా వ్యాధిని నిర్ణయింకలములగు విధ్యాహారాదులని స్థాము.

నిదానలక్షణము

శ్లో॥ నిమిత్తపేత్వాయతనప్రత్యయోత్థానకారకైః ।

నిదానమాహుః పర్యాయైః

తా॥ సమానార్థకములగు నిమిత్త, హేతు, ఆయతన, ప్రత్యయ, ఉత్థాన, కారణ, అనుశబ్దములచేత నిదానము చెప్పబడుచున్నది. అనగా నీశబ్దములచేత సేవ్యము సాధ్యబడుచున్నదో అయ్యది నిదానమని యెరుంగునది. లోకమునందు, “బుద్ధిః, ఉపలబ్ధిః జ్ఞానం” అను పర్యాయపదములచేత తెలివి అను నర్థం బెట్లు బోధ్యంబైయుండునో, అట్లే యందు నీశాస్త్రమునందు నిమిత్త, హేతు, ఆయతన, ప్రత్యయ, ఉత్థాన, కారణ, అను పర్యాయపదములచేత బోధ్యంబై నది నిదానమని స్పష్టమై గ్రహ్య వ్యవహరించెదరు. పై కేప్పటికి పర్యాయపదము లారికిచేత బోధ్యంబై వ్యాధి జనించుటకు దొల్లింటికారణమైనది నిదానంబని నిష్కృప్తంబైన భావము. ఈ పర్యాయశబ్దముల నేలప్పువలెననిన శాస్త్రమునందు వ్యవహరించుటకొకటి తెలియవలెను. ఇది సంక్షేపలక్షణము. “సేతికర్తవ్యతాకో రోగోత్పాదక హేతుర్నిదానం” అని కొందరు లక్షణమును శెప్పిరి. ఈ కారణముచే గల్గు వ్యాధికి నీకీతిగ చికిత్స చేయవలె నను జ్ఞానముతోగూడి వ్యాధిని కలుగజేయు హేతువు నిదానమని యర్థము. అట్టి హేతు వ నేకవిధము లగుచున్నది. అందు ఉపకల్పనీయాధ్యాయములో సన్నికృప్తమనియు, విప్రకృప్తమనియు, వ్యభిచారి యనియు, ప్రాధానిక మనియు, మొదట నాల్గు భేదములుగా హరిచంద్రుడు విభజించియున్నాడు. వాతాదిప్రకోపమునకు రాత్రి, పగలు, ఋతువు, భోజనము, ఇవి సన్నికృప్త హేతువు లనియు, హేమంతఋతువులో వృద్ధిబొందిన క్లేబ్బము వసంతఋతువులో కఫరోగమును గలిగించుట విప్రకృప్త హేతువనియు, దుష్ప్రకోపము జ్వరమునకు విప్రకృప్త హేతువనియు తెలియవలయును. చచ్చల మగుటవలన వ్యాధిని బుట్టించుటకు సామర్థ్యములేని హేతువు వ్యభిచారి యనబడును. ఈ యర్థమును “రోగోపాః ఆబలీయాంసో యదానుబద్ధస్తే న తదా వికారాభినిర్వృత్తిర్భవతి” అని చరకాచార్యులు నిర్దేశించిరి. అనగా బలవంతములుగాని హేతువు లుండినయెడ వికారములు కలుగవు అని యర్థము. అసాశ్చ్యేంద్రియార్థసంయోగమనియు, ప్రజ్ఞాపరాధమనియు, పరిణామమనియు, ప్రాధానికము కాడుతెనంగులై యుండునని కొందరు వచించెదరు. అందు అసాశ్చ్యేంద్రియార్థసంయోగము అయోగమనియు, అతియోగమనియు, మిథ్యాయోగమనియు మాడుపింకములు. అయోగ మనగా జిహ్వేంద్రియమునకు మధురాది రసములు చెలియకుండుట. అతియోగ మనగా అధికముగా దోచుట. మిథ్యాయోగ మనగా చేదు వగరుగను, తీపు పులుసుగను దోచుట. ఈ రీతిగనే ఆయా యింద్రియములకు విషయంబులైన శబ్దస్పర్శముల నూహించుకొనవలెను. ప్రజ్ఞాపరాధమనగా మిథ్యాజ్ఞానము (ఒకటి మఱియొకటిగఁ దోచుట), పరిణామ మనగా ఋతుస్సభావమువలన బుట్టుచులి మొదలగు ధర్మములు కనుపించకుండుట. లేక అధికముగపై నను బిరుద్ధముగపై నను దోచుట. సాతీయు నిదానము, వాతాది ప్రకోపములకును, వ్యాధికిని, ఈ రెంటికిని హేతువగుటచే కాడువిధములుగ నున్నయవి. అందు ఆయాఋతువులయందు బుట్టు మధురాదిరసములు, వాతాదిరోపములయొక్క చయ(స్వప్నానవృద్ధి) ప్రకోప (స్థానిచలనము) ప్రశమ (సమత్వము)ములకు నిమిత్తములగుట వాతాదిప్రకోప హేతువు. మృద్భక్షణము (మన్నుదినుట) పాండురోగమునకు హేతు వగుట వ్యాధి హేతువు! “కషాయా మారుతం పిత్త మూషరా మధురా కఫం” (నగరరసముతోఁ జేరిన మృత్తు వాయువును, ఔరరసయుక్తమగు మృత్తు పిత్తమును, మధురరసయుక్తమగు మృత్తు కఫమును బుట్టించును) అను చరకాచార్యునివచనముచేత మృద్భక్షణముకూడ వాతాదిప్రకోపమునకే కారణంబగునని తెలియచున్నను

అట్టివృద్ధిక్షణముచే ప్రకోపమునొందిన దోషములవలన పాండురోగ మేపుట్టును గాని, అన్యవికారములు పుట్టవు. కాన వృద్ధిక్షణము పాండురోగ హేతు వని యర్థము. ఉభయహేతువు పుట్టులనిచ “హస్త్యశ్శ్వేత్తైగ్గచ్ఛతశ్చాశ్చతశ్చ” అని వాచర క్తనిదానములో స్పష్టమగును! అచ్చన, అశ్వాదిగమనము రోగమునకు కారణంబైన వాతప్రకోపమునకును, ద్రవరూపమైన గర్భమునుపొందుటల నుండు ప్రసరింపజేయుటకును హేతువు. పైన చెప్పినరీతిగ వాతాద్విప్రకోపమునకును, వ్యాధినిపించు కారణంబగుటంజేసి వ్యాధినిమాత్రము పోగుట్టఁజనదు. కాన వ్యాధిని, తత్కారణములను వాతాదులను గూడ సరింపఁజేయు చికిత్స జేయవలెను. మఱియు నా హేతువు ఉత్పాదకమనియు, వ్యంజకమనియు గెండువిధములుగ నున్నది. అది యెట్టులనిన హేమంత యునువునందు బట్టిక మధిరాసము కఫరోగమునకు నుత్పాదక హేతువనియు, అట్టి కఫమునకు కారణముతువులో నుండు నూర్యతాపము వ్యంజక హేతువనియు చెలిసికొనవలయును. వ్యంజక మనఁగా వ్రేలేమింపవని యని యర్థము. మఱియు, అట్టి హేతువు బాహ్యమనియు, అభ్యంతరమనియు గెండుచోదములగ నున్నది. అందు ఆహారాచారకాలాదులు బాహ్యహేతువులు. దీనింగూర్చి త్రొటాచామ్యము “వ్యానూమాదపతర్పణాత్ప్రపతనాద్భంగాత్ తమూజ్ఞాగరాత్ వేగానాంచ విధారణా దతిశుచ శ్చైత్యాదభిత్రాసతః । యక్షకోభకసాయ తిక్తకటుక్తై రేభిః ప్రకోపం వ్రజే ద్వాయు ర్వారిధరాగమే విహితే చాన్నేఽపరా స్థేపిచ॥” అని వచించెను. అనఁగా దేహపరిశ్రమము, ఉపవాసము, పడుట, విరుగుట, ధాతుక్షయము, మేలుకొనుట, మలమూత్రాదులను విడువక నిరోధించుట, మిక్కిలి గుణి పడుట, శైత్యోపచారములఁ జేసికొనుట, మిక్కిలి భయపడుట, చమురులను పదార్థములను, తోభకరపదార్థములను, వగరు, చేను, కారము, ఈ రసములుగల పదార్థములను తినుట, యిట్టి కారణములచేతను, మేఘోదయకాలమందును, అన్నము శీర్ణమగునప్పడును, అపరాజ్ఞాకాల మందును, వాతము ప్రకోపించు ననియు; “కల్పన్యోష్ణవిదాహితీక్షణలవణక్రోధో పవాసాఽఽతప । స్త్రీసంపర్కశిలాతనీదధిసురాశుక్తాఽఽరవాళాదిభిః । భుక్తేన్ద్ర్యసంభోజనేచ శరది గ్రీష్మే సతి ప్రాణినాం । మధ్యాహ్నాన తథార్థరాత్రసమయా పిత్తం ప్రకోపం వ్రజేత్॥” అనగా కారము, పులుగు, వడిచేయు పదార్థములు, విదాహితీ పదార్థములు, మరుగుగల పదార్థములు, ఉష్ణ వీనిని విశేషముగ నేవించుట చేతను, కోపగించుట, ఉపవాసము చేయుట, యెండఁదిరుగుట, స్త్రీసంపర్కముచేయుట ఈ కారణములచేతను, నువ్వులు, అవిసె, పెరుగు, కల్లు, పుల్లనీళ్లు, గంజి మొదలగువానిని నేవించుటచేతను, భుజించిన గుహారము శీర్ణించుచుండగను, శరదృతువునందును, గ్రీష్మర్తువునందును, మధ్యాహ్నమందును, అర్ధరాత్రి మందును పిత్తము ప్రకోపించుననియు; “గురు మధుర రసాతిస్నిగ్ధ గుఢేక్షుభక్ష్యద్రవ దధి దిననిద్రాఽపూప సర్పిః ప్రపూరైః । తుహినపతనకాలే శ్లేష్మణస్సలప్ర కోపః ప్రభవతి దివసాదా భుక్తమాత్రే వసంతే” అనగా గురు పదార్థములను, మధురరసమును, చమురుగల పదార్థములను, పాలను, చెఱకురసమును, భక్ష్యములను, ద్రవపదార్థములను, పెరుగు మొదలగు పదార్థములను నేవించుట, పగటియందు నిదురించుట, అపూప భక్షణము

జేయుట, నేయి ద్రాగుట, ఇట్టి కారణముల చేతను, మంచు గురియు కాలమందును, ప్రాతః కాలమందును, భోజనానంతరమందును, వసంత ర్తువునందును శ్లేష్మము ప్రకోపము నొందు ననియు వచించెను. ఈ శ్లోకముల మూటియందును శిష్టిత కారణములు వరుసగ వాతాది దోషత్రయమునకు బాహ్య హేతువు లనిభావము. ఆభ్యంతర హేతువులు దోష మనియు దూష్య మనియు రెండువిధములు. అందు ప్రకుపితమైనదోషము ప్రాకృతవై కృతాదిభేదములచే ననేక విధములగుచున్నది. అందు వసంత ర్తువునందు శ్లేష్మమును, శరదృతువునందు పిత్తమును, వర్ష ర్తువు నందు వాతమును, ప్రాకృతములు. వసంత ర్తువునందు వాతపిత్తములును, వర్ష ర్తువునందు పిత్త కఫములును, శరదృతువునందు వాతకఫములును వైకృతములగును. దీనికం బ్రచరాజనము సుఖ సాధ్యత్వాదులు. చరకాచార్యుడు “ప్రాకృత స్సుఖసాధ్యస్తు వసంతశరదుద్భవః” అని వచించెను. వసంతశరదృతువులందు బుట్టిన ప్రాకృతదోషము సుఖసాధ్యమని యర్థము.

మఱియు నాదోషము ఆనుబంధ్యానుబంధభేదములచే ద్వివిధంబు. అం దనుబంధ్యము ప్రధానము. ఆనుబంధ మప్రధానము. చరకాచార్యుడు “స్వతంత్రోవ్యక్తలిష్టో యథో క్తనము త్థానోపశ మోధవత్యనుబంధ్యః, తద్విపరీతలక్షణ స్త్వనుబంధః” అనివచించెను. యథో క్త ప్రకారము ఉత్పత్తియు శాంతియుగలిగి స్పష్టంబులగు చిహ్నంబులతోగూడి గోగమునకు ముఖ్య కారణంబై యుండు దోషము ఆనుబంధ్యమనియు, స్పష్టంబులుగాని చిహ్నములతో గూడి వ్యాధికి ముఖ్య కారణముగాక సహకారియై యుండు దోషము ఆనుబంధ్యమనియు భావము. దీనికి ఫల మేమనగా దోషవ్యయమునకు విరోధము లేకుండునట్లు ఆనుబంధ్యమునకు విశేషముగ చికిత్స జేయుట. మరియు బ్రకృతి వికృతి భేదంబట్లనిన, వాతగోగము వాతప్రకృతిగలవానికి కష్టసాధ్యమనియు, కఫప్రకృతిగలవానికి సుఖసాధ్యమనియు జెరుంగునది. ఈ యర్థమును చరకాచార్యుడు “సచ తుల్యగుణో మోహ్యో చ కోమః ప్రకృతిర్భవేత్” అని జెప్పెను. దూష్యంబులగు రసాదులను దోషంబులను వాతాదులను ప్రకృతికి సమానగుణంబులుగాక విరుద్ధం బై యుండి నచో అట్టి వ్యాధులు సుఖసాధ్యంబు లని భావము. ఆశయాపకర్ష మువలన వృష్టాంతం బట్లనిన, తమ తమస్థలములలోనుండు కఫాదులను వాయువు ఆయావోశములలోనుండి వానిని తొలగించి మఱియొక స్థానంబునం జేర్చినప్పుడు అట్టి కఫాదిదోషంబులు గోగముల గలుగజేయును. ఇది ఆశ యాపకర్ష మువలన జెప్పినది. ఈ యర్థమును చరకాచార్యుడు జైరంగున జెప్పెను. “ప్రకృతిస్థంయదా పిత్తం నూరుతశ్లేష్మణః త్వయే । స్థానాదాదాయ గాత్రేషు యత్ర యత్ర ప్రసర్పతి । తదా భేదశ్చదాహశ్చ తత్ర తత్రానవస్థితః । గాత్రదేశే భవత్యగ్య శ్రమో గౌర్య ల్యమేవచ” శ్లేష్మము క్షీణంబై నపుడు స్వస్థానముననుండు పిత్తమును వాతము చలింపజేసి శరీరమునం దొక్కచోట నిలువక యచ్చటెచ్చట వ్యాపింపునో ఆయాస్థలములందు పగులగొట్టినట్లు బాధయు, బడిలికయు, దుర్బలత్వంబును గల్గునని యర్థము. ఇచ్చట ప్రకుపితంబైన వాతము స్వస్థాన ముననున్న పిత్తమును చలింపజేసి దానితో గూడి శరీరమున వ్యాపించుటచే భేదదాహాదిరూపమైన వ్యాధి జనించినదిగాన పిత్తము ఆశయాపకర్ష ము(స్వస్థానమునుండి యొక్కర్షణము)చే ననుబంధమైనది. అట్టియడ ప్రకుపితంబైన వాతమును శమింపజేయు చికిత్సనుజేయుట కర్షణంబుగాని దాహాదులచే

పిత్తము వృద్ధిజొందెనని భ్రమని పిత్తహగంబైన చికిత్సనుజేసినచో పిత్తక్షయముచే గోగాంతరమును గల్గించి రోగికి అపాయమును జేయునని భట్టారహరిచంద్రుడు చెప్పెను. మరియు గతిభేదముచే దోషములకు భేదంబు తెట్టినన, చరకాచార్యుండు వాతాదిదోషములకు గతిభేదములను ఇవ్వినందులకు జెప్పెను. “క్షయః స్థానంచ వృద్ధిశ్చ దోషాణాం త్రివిధా గతిః । ఊర్ధ్వం చాధశ్చ తిర్యశ్చ విజ్ఞేయా త్రివిధా పరా । త్రివిధాచాపరా కోష్ఠ శాఖామర్మానిసంధిషు” వాతాదిదోషములయొక్క గతులు, క్షయ (తగ్గియుండుట) స్థాన (వృద్ధిక్షయములులేక స్వస్థానమున నుండుట) వృద్ధి (అధికముగ నుండుట) అనుభేదములచే మాడువిధంబు లగుననియు, ఊర్ధ్వముగను, క్రిందుగను, అడ్డముగను మాడువిధంబు లగుననియు, శాఖలు (రక్తాది ధాతువులు, త్వక్కులు) పీనియందును, కోష్ఠము (పేగు) నందును, మర్మములయొక్కయు ఆకులయొక్కయు సంఘటయందును సంచరించుటచే మాడు విధంబులగుననియు భావము. మరియు “దోషాః ప్రవృద్ధా స్వంలిజం దర్శయన్తి యథాబలం । క్షీణా జహతి స్వంలిజం సమాస్వం కర్మ కుర్వతే” అని దోషములయొక్క క్షయాదిలక్షణములను వచించెను. దోషములువృద్ధినిొంది స్వబలానుసారముగ రాక్ష్యాదిగుణముల జూపుననియు, క్షీణంబులైనచో గనుతమ చిహ్నంబుల విడచుననియు, వృద్ధిక్షయములులేక నమంబులై యున్నచో చలనము మున్నగు స్వకృత్యముల జేయుననియు భావము.

ఊర్ధ్వదిగతిభేదముల చెలిసినందుకు ఊర్ధ్వగతమైన రక్త పిత్తమునకు విరేచనముజేయించుటయు, అధోగత రక్తపిత్తమునందు వమనోషధమును సేవించుటయుఁ బ్రయోజనము. ఈ యర్థమును చరకాచార్యుండు “ప్రతిమార్గంచ మార్గణం రక్తపిత్తే విధీయతే” అని వచించెను. రక్తపిత్తవ్యాధియందు దోషమునకుఁ బ్రతికూలముగఁ జికిత్సజేయుట యుక్తము. అనగా ఊర్ధ్వగతమైనపుడు అధోమార్గముగ విరేచనమును, అధోగతమైనపుడు ఊర్ధ్వమార్గముగ వమనమును జేయవలెననుటయై ద్రు్యండు దోషములయొక్క ఊర్ధ్వదిగతిభేదముల నెఱుంగి క “విరేకః పిత్తహగణాం” అను వచనము ననుసరించి పిత్తహగోషధములలో విరేచనము శ్రేష్ఠంబునితలంచి రక్తపిత్తవిధోగతమైన యపుడు విరేచనము జేయించి రోగికి నపాయమును గల్గించును గాని దోషములయొక్క ఊర్ధ్వదిగతిభేదముల నరయుట ముఖ్యంబు. దోషములు తిర్యగ్గతంబులైనపుడు సంభవించు జ్వరాదిరోగముల యందు ఆచూక్యాధులకుం జెప్పిన రీతిగఁ జికిత్సచేయవలెను.

మరియు వృద్ధినిొందినదోషములు ఒకప్పుడు కోష్ఠములను (ఆమాశయాదులను), ఒక్కరిశాఖలను (రక్తాది ధాతువులు త్వక్కు) ఒకసమయమున మర్మాస్థిసంఘలను వ్యాపించి పోటు, నొప్పి, మున్నగు బాధలఁ గల్గించును. ఇతైఱింగున దోషములయొక్క ఆశయాదిగతిభేదముల చెలిసినందుకు చికిత్సాభేదముల నెఱుంగుటయే ప్రయోజనంబని తెలియునది. ఆశయాదిగతిభేదముల ననుసరించి చికిత్సాభేదములను చరకాచార్యుం డివ్వినందుగ నుడివెను “ఆమాశయగతే వాతే కఫే పక్వాశయా శ్రేణేరూక్షపూర్వోహితస్వేదస్నేహపూర్వస్తథై వచ ” వాతము ఆమాశయమునం జేరినపుడు రూక్షణపూర్వకముగ స్వేదనమును జేయుట యుక్తంబనియు, కఫము పక్వాశయమునం జేరినపుడు స్నేహనపూర్వకముగ స్వేదకృత్యమును జేయుట చితంబనియు భావము. మరియు, “స్తన్త

తంరసర క్తస్థస్సన్యేమ్యః విశితాశ్రితః । నాగ్నికర్మోపదేప్తవ్యం స్నాయు మర్మ
ప్రశేషుచ" అని సగకమునంగు గానంబడియెడు. వాతాదితోషము రసర క్తధాతువులయంగు
జేరి, సత్తత(శేయింబకలు వెడలేకయుండు) జ్వరమునుగల్గించుననియు, మాంసమునజేరినపుడు, ఆ స్యే
ద్యుష్కంబను జ్వరమును గల్గించుననియు, స్నాయువులను (నరములను) ఆశ్రయించిన ప్రణమల
యందును, మర్మస్థలములజనించినప్రణమలయందును అగ్నికర్మ జేయంజనవనియు భావము. ఇట్లెరం
గున వాతాదితోషత్రయమునను గతిభేదములు నిరూపింపబడియె.

మరియు నీతోషంబులు సామంబులనియు నిరామంబులనియు గెండువెరంగులైయుండు. వాని
లక్షణములు గ్రంథాంతరమున నీరీతిగ గానంబడియెడు. ఊష్ణమోఽల్పబలత్వేన ధాతు
మాధ్యమపాచితం । దుష్టమామాశయగతం రసమామం ప్రచక్షతే । ఆమేన
తేన సంయుక్తా గోషా దూష్యాశ్చ దూషితాః । సామా ఇత్యుపదిశ్యంతే హేచ
గోగాస్తదుద్భవాః । ప్రోతోరోధబలధంశశౌరవాలసమూఢతాః । ఆలస్యాఽ
పక్తినిష్ఠీవమలభేదాఽరుచిక్లనూః । లిజ్జం మలానాం పామానాం నిరాహూ
ణాం విపర్యయః । వాయుస్సామో విబద్ధాఽగ్నిసాద తద్ద్రాస్త్రకూజనైః । వేదనా
శోధనిస్తోదైః క్రమశోఽక్లాని పీడయేత్ । విచరేహంగపచ్ఛాపి గృష్ణాః కపి
శో భృశం । స్నేహోద్యైర్వనిధి హుష్నోతి హ్యూమేఘోదయే నిశి । నీరామో
విశకో హతో నిర్విబద్ధోల్పవేదనః । విపరీతగురై శ్శాస్త్రస్నిగ్ధైర్వాతి విశేషతః ।
దుర్గంధం హరితి । శ్యానం పిత్తమిష్టుం ఫిరం గురు । అట్టుకా కణ్ఠాబ్ధాహ
కరం హామం నిర్ద్రిశేత్ । ఆతామ్రం పీత మశ్యుష్ణం రసే కటుకమస్థిరం । పక్వంని
గంధ విజ్ఞేయం గుచి పక్త్యబలప్రదం । ఆవిల స్తస్థులస్త్వానః కణ్ఠదేశేన నశిప్రతీ
సామో బలాసోదుర్గంధః యునుద్ధారవిబద్ధకృత్ । సేనవాన్నిజ్ఞేతః పార్థివస్సాగోఽ
గంధ ఏవ చ।పక్వస్స ఏవ విజ్ఞేయశ్చేదవా వక్త్రశుద్ధిక్యత్" జగరాగ్నిబలహీనంబై
యుండుటంజేసి ధాతువులతో మొదలెంటియగు రసధాతువు పక్వంబుగాక పట్టంబై యామాశ
యమునొందినచో దానిని సామంబున కచింపెదరు. అట్టి యామరసముతోగూడిన వాతాదితోషం
బులును, రక్తోధాతువులును, దాన జనించినరోగంబులును, సామంబులని వెప్పంబడును. రోషములు
ఆమరసముతో గూడియుండునపుడు వాసాదిప్రోమార్గములు నిరోధింపబడియుండుట, శరీ
రము బలహీనంబై యుండుట, శరీరము బరువైయుండుట, అలయిక, ఏమియుటోచకుండుట, పనుల
జేయుటయం నుత్సాహములేకుండుట, అతీర్ణము, నోటఉమ్మివెడలుట, మలము పక్వముగాక వెడ
లుట, అగోచకము, బడలిక ఈలక్షణములన్నియుకలును. ఆరోషములు నిరామయంబులై యున్న
పుడు వైశిష్ట్యనగుణములకు విరుద్ధంబులైన గుణములుగల్గియుండును. అంగు వాతము సామంబై
యుండునపుడు, మలబద్ధము, అగ్నిమాన్ద్యము, కునికిపాటు, క్రేవులరచుట, నొప్పి, పోటు, మున్నగు
వేదనలు, శోఘ, ఈగుణములన్నియు గానంబడును. అట్టి వాతము ప్రకోపమునొంది శరీరమునం
కెల్ల విశేషముగ వ్యాపించును. స్నేహోదికృత్యములచేతను, నూగోదయమునందును, మబ్బు

వ్యాపించియున్నప్పుడును, రాత్రికాలమునందును, విశేషముగ ప్రకోపించును. ఆమరహితమైన వాతము విశదంబును, రూక్షంబును, మలబంధరహితంబును, స్వల్పంబులగు వేచనలతోగూడి నదియునై వాతమునకు విరుద్ధంబులగు నుణములు కల బౌష్పధాదులచేతను, స్నిగ్ధపదార్థముల నేచించుటచేతను శాన్తినిొందును. సామంతైన పిత్తము గుర్జరముతో గూడినదియు, పచ్చనిరంగు కల్గినదియు, లేక శ్యామలవర్ణము కల్గినదియు, నిశ్చలంబును, భాగముగల్గినదియునై, పులిత్రేనుపులను, కంఠమునందును హృదయమునందును మంటను కల్గించును. ఇంచుక యెఱ్ఱినైన పచ్చనిరంగు కల్గి మిక్కిలియుష్టమై కటురసముతోగూడి చంచలమై గంధములేకుండానది పక్ష్యమైన పిత్తము. అట్టిపిత్తము రుచిని జీర్ణ శక్తిని శరీరబలమును కల్గించును. సామంతైన కఫము దుర్బలంబును, ఆకాశి త్రేనుపులను నిరోధించునదియు, కలుషంబును ఘనీభూతంబునై ఉమియునప్పుడు తంతువులబోలి కంఠమున జుట్టుకొనియుండును. ఆముమలేని కఫము మరుగుతోగూడి పలచనై పాండువర్ణము (తెల్ల నిరంగు) గల్గి గంధములేక విశదమైయుండును. అట్టి కఫము ముఖమును పరిశుద్ధముగ జేయుచుండునని పైన జెప్పిన శ్లోకములకు భావము.

పై జెప్పినరీతిగ వాతాదిదోషప్రాయమునకు సామత్వ నిరామత్వ భేదముల నెరుంగునది. దానికి సామంబులై యున్నపుడు, పాచన (పచింపజేయు) బౌష్పధములను బ్రయోగించుటయు, నిరామంబులై యున్నపుడు శమనాపధముల (వాతాదులను శమింపజేయు బౌష్పధముల) బ్రయోగించుటయు ప్రయోజనంబని తెలియం పును.

మరియు నీ దోషములు పరస్పరసంగర్భముచేతనున్న తారతమ్యభేదముచేతనున్న (౬౨) అరువదిగెండు విధంబు లగును. వాని నిచ్చట విస్తరభీతిచే నుపసారింపుటలేగుకావున అట్టి భేదములను సుశ్రుతమున దోషభేదవికల్పార్థాయమున జూచునది.

పైన జెప్పబడిన హేతువులయొక్కయు దోషములయొక్కయు భేదములు సులభముగ జెలియుటకై గెండు సంగ్రహశ్లోకములు గానబడియెడు: “చత్వారో వ్యభిచారి దూర నికట ప్రాధానికత్వా త్పున | స్తైఃసాత్మ్యేన్ద్రియకార్థయక్షురిణతి ప్రజ్ఞాపరాధాత్త్రిభా | రు ద్దోషోభయకారణాదపి తథా, చ్చా వ్యంజకోత్పాదకా | బాహ్యోఽభ్యంతరభేదతోపి కథితా హేతోః | ప్రభేదా అమీ || దోషస్య చ ప్రాకృతవైకృతాభ్యాం భేరోఽనుబంధ్యాదపిచాఽనుబద్ధాత్ | తథా ప్రకృత్యప్రకృతిత్వయోగాత్తథాఽఽశయాకర్షణవద్ధాత్ | తథా హేతువు (వ్యాధి జనించుటకు కారణము) తొలగిత వ్యభిచారి, సన్నికృష్ట, విప్రకృష్ట, ప్రాధానికంబులను భేదములచే నాల్గువిధంబులును, అసాత్మ్యేన్ద్రియార్థ సంతోగ పరిణామప్రజ్ఞాపరాధంబులను భేదములచే మూడు తెరంగులును, వ్యంజక ఉత్పాదక భేదములచే నిరుదెరంగులును, బాహ్యభ్యంతరభేదములచే గెండువిధంబులునై పైన జెప్పిన భేదములన్నిటిచే పదునాల్గు (౧౪) విధంబులై యుండుననియు; దోషములు పాకృత వైకృత భేదములచే గెండువిధంబులును, అనుబద్ధ అనుబద్ధ భేదములచే గెండువిధంబులును, ప్రకృతి వికృతి భేదములచే గెండువిధంబులును, ఆశయాపకర్షణముచే నొక్కవిధంబును, “క్షయాస్థానంచ వృద్ధిశ్చ” అని చరకమున జెప్పినరీతిగ గతిభేదములచే తొమ్మిదివిధంబులునై అన్నియుగలిసి పదునారు

(౧౬) భేదములు గల్గియుండుననియు భావము. ఇతైరంగున నిదానలక్షణము విశదముగ చెలుపంబడియె.

పూ ర్వ రూ ప ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపంయేనలక్ష్యతే॥౫॥

ఉత్పిత్సు రామయో దోషవిశేషేణానధిష్ఠితః

లిజమవ్యక్తమల్పత్వాద్వ్యాధీనాం తద్యథాయథం॥౬॥

తా॥ స్వత్వాదక హేతువులు గల్గియుండుటచేత నుత్పత్తినొంద నున్యుక్తంబై వాతాది దోష విశేషములచే జనించు కంపాదులయొక్క సంబంధములేని వ్యాధిని చెలియంతయు శ్రమ మున్నగాగల చిహ్నములు ప్రాగ్రూపం (పూర్వరూపం) బనియు, ఆయావ్యాధులకు సంబంధించిన వాతాదిదోషములను మిగుల స్వల్పంబులై యుండుటచే నస్ఫుటంబుగ చెలియంతయు చిహ్నములు విశేష పూర్వరూపంబనియు భావము.

పూర్వరూపము సామాన్యమనియు విశేషమనియు రెండువిధంబులు. అందు జ్వరాదివ్యాధులు జనించుటకు మున్న వాతాదిదోషములును రసాదిధాతువులును వృద్ధినొందెడు సమయమున జనించు ఆము, అరతి, వివర్ణత్వము మున్నగునవి వాతాదిదోషములను చెలుపక సంధించుట కుద్యుక్తంబైన జ్వరాది రోగమాత్రములను చెలియంతయు లక్షణములు సామాన్య పూర్వరూప మనందగు. దీని కుదాహరణము “శ్రమోఽగతిర్వివర్ణత్వం” ఇత్యాదులు జ్వరాది ప్రకరణముల యందు స్ఫుటముగ చెలియును.

మఱియు, జ్వరాదిరోగములు జనించుటకు ముంగు వాతాదిదోషవిశేషసంబంధమును మిగుల నూత్నముగ సూచించునట్టి చిహ్నములు విశేషపూర్వరూపమని యెరుంగునది. దీని కుదాహరణములు, జ్వరాది ప్రకరణములయందు, “జృచ్ఛాత్మ్యర్థం సమీరణాత్, పిత్తాన్నయన యోద్ధాహః, కఫాదన్నారుచిస్తథా” ఇవి మున్నగుచోట్ల స్ఫుటంబుగ చెలియును. ఈయర్థమునే తన్త్రాస్తరమునందు, “వ్యాధేజ్ఞాతి ర్భూషా చ పూర్వరూపేణ లక్ష్యతే । భావః కిమాత్మకత్వశ్చ లక్ష్యతే లక్షణేన హి” అని జెప్పియున్నది. వ్యాధి జనించుట కుద్యమించినదనియు, సంధించబోవు వ్యాధి ఇయ్యది యనియు చెలుపునది సామాన్యపూర్వరూప మనియు, వ్యాధిస్వభావమును, జనింప నుద్యుక్తంబైన వ్యాధియొక్క వాతాదిదోషభేదములను చెలుపు జృంభాది (ఆవలింతలు మొదలగు) చిహ్నములు విశేషపూర్వరూపంబనియుభావము. మరియు “పూర్వరూపంనామ యేన భావివ్యాధి విశేషో లక్ష్యతే నతు దోషవిశేషః” అని పరాశరుడు సామాన్యపూర్వరూపలక్షణమును జెప్పెను. మరియు సుక్రతుండు, “విశేషాత్తు జృంభాత్మ్యర్థం సమీరణాత్ । పిత్తాన్నయనయో ద్ధాహః కఫా ధన్నారుచిస్తథా” అని జ్వరమునకు విశేషపూర్వరూపములను జెప్పెను. వాతజ్వరము జనించుటకుమున్న ఆవలింతలు అధికముగ గల్గుననియు, పిత్తజ్వరముగల్గుటకు మున్న కన్నులయంగు మంటజనించుననియు, కఫజ్వరము జనించుటకుమున్న అన్నమునందు అరుచి కల్గుననియు భావము. మరియు, రాగల జ్వరాదివ్యాధి మాత్రమును

ఆస్ఫుటముగ నూచించు శ్రమాదులు సామాన్య పూర్వరూపము లనియు, జనించబోవు జ్వరాదివ్యాధులకు వాతాదిభేదముల మాత్రము ఆస్ఫుటముగ తెలియం జేయు బృంభాదులు విశేష పూర్వరూపము లనియు ముఖ్యాధ్యక్షము. ఆస్ఫుటమయిలైన వాతాదిబోధములచే జనించిన జ్వరాదులను తెలియంజేయు లక్షణము విశేషపూర్వరూపంబనియు, వాతాదిజ్వరభేదములను స్ఫుటముగ తెలియంజేయునది రూపమనియు నీశెంటికిని భేదము నెరుంగునది.

మరియు రాబోవు వ్యాధిని ఆస్ఫుటముగ తెలియంజేయునది పూర్వరూపమనియు, తత్కాలమున గల్గియుండు వ్యాధిని స్ఫుటముగ తెల్పునది రూపమనియు నీశెంటికిని బరస్పరభేదములను కొంచురు వచించెదరు. ఇవివిధములగు పూర్వరూపము నెరుంగునది.

ఉ ప ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ త దేవ వ్యక్తతాం యాతేన రూపమిత్యభిధీయతే ।

సంస్థానం వ్యంజనం లిజ్జం లక్షణం చిహ్నమాకృతిః ॥౭॥

తా॥ పై శేప్పబడిన పూర్వరూపము స్ఫుటముగ గానంబడినచో నవ్యధి రూప మనంబు. అట్టి రూపము ఈ శాస్త్రమునకు సంస్థానం, వ్యంజనం, లింజం, లక్షణం, చిహ్నం, ఆకృతి, అను నీ యారు పర్యాయపదములచే వ్యవహరింపంబడునని భావము.

ఇచ్చట పూర్వరూపములు బురించినచోడనే సంపూర్ణ లక్షణములతో గూడి జనించిన సోగముల స్వరూపమును తెల్పునది రూపముగాన పూర్వరూపలక్షణమును కెప్పింపినప సంప్రాప్తి లక్షణమును కెప్పట యుక్తంబైనను వ్యాధి యిట్టిది యని స్పష్టముగ తెలియుటకై మూలభూత రూపలక్షణమును కెప్పెని యెరుంగునది. మరియు నా యావ్యాధులకు కెప్పియుండు పూర్వరూపములలో గొన్ని యైనను అన్నియు గలిసియైనను స్ఫుటముగ గానంబడినచో నవ్యధి రూపమనంచు. అందు పూర్వరూపము లన్నియు వ్యక్తమయి యున్నచో “పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరోక్తాన్యతిమాత్రయా । యం విశంఖి విశే త్యేనం మృత్యుర్జ్వరపురస్సరః” అను ఉరకోక్తి ప్రకారము జ్వరాదిరోగము లసాధ్యమయి లగుననియు, కొన్నియే గల్గియున్నయది సుఖసాధ్యమయి లనియు నెరుంగునది. ఈ యర్థమునే కొంచు “ఉత్పన్న వ్యాధిబోధకమేవ లింగం రూపం” అని వచించిరి. ఉత్పత్తి నొందిన వ్యాధిని బోధించునదియే రూపంబని యర్థము. మరియు “త దేవ” అనునట్టి ఏవకారముచేత పూర్వరూపము వ్యక్తమయిన (స్ఫుటముగ గానంబడిన) చో రూపమగును గాని, నిదానాదులు రూపము కావని తాత్పర్యము. ఇతైరంగున రూపలక్షణము నెరుంగునది.

ఉ ప శ య ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ హేతువ్యాధి విపర్యస్త విపర్యస్తార్థకారిణా ।

బోధధాన్యవిహారాణా ముపయోగం సుఖావహం ॥౮॥

విద్యా దుపశయం వ్యాధే స్సహి సాత్త్విమితి స్మృతిః ॥

తా॥ వ్యాధిజనించుటకుఁ గాఁ గలదైన నిదానమునకును జ్వరాదిరోగములకును విరుద్ధమాలగు హేతీతక మున్న గాఁగల బోధధములయొక్కయు అనుములయొక్కయు వాద్యేహమనస్సంబంధములగు వ్యాయామాది (దోషాపకరమమున్న గాఁగల) విహారములయొక్కయు, శరీరమునకు సుఖకరంబైన ఉపయోగంబును, పైనకెప్పిన హేతువు (నిదానము) లకును వ్యాధులకును విరుద్ధములు గాకు

న్నను, అట్టి హేతువ్యాధులకు విరుద్ధంబైన వ్యాధిశమన (వ్యాధినిశమింపజేయుట) రూపకార్యమును జేయునట్టి బౌషధాఽన్న విహారముల సుపయోగించుటయు ఉపశయంబని జెప్పబడును. అట్టి యుపశయమే వ్యాధికి సాత్త్వ్యంబనియు జెప్పబడును.

గ్రంథాంతరమునందు, “దేశానా మామయానాం విపరీతగుణం గుణైః । సాత్త్వ్య మిచ్చన్తి సాత్త్వ్యజ్ఞ శ్చేష్టితజ్ఞాద్యమేవచ” అని యున్నది. దేశములకును వ్యాధులకును విరుద్ధంబులగు గుణములుగల బౌషధాహారవిహారాదులు, క్రమముగ దేశసాత్త్వ్యమునియు వ్యాధిసాత్త్వ్యమునియు వైచ్యులు వచించెదరని భావము.

మరియు, ఇచ్చట హేతువ్యాధులకు వెవ్వేరుగనైనను గెంటికినైనను విరుద్ధంబులయ్యలైన బౌషధాహారాదులని యర్థము జెప్పటచేత, హేతువిపరీత కరంబులును, వ్యాధి విపరీతకరంబులును హేతువ్యాధివిపరీతకరంబులును, హేతువిపరీతార్థకరంబులును, వ్యాధివిపరీతార్థకరంబులును, హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరంబులు నగు బౌషధాన్న విహారములను శరీరమునకు వ్యాధినివృత్తి రూపంబైన సుఖము జనించునట్లుపయోగించుట ఉపశయంబనియు, వ్యాధిసాత్త్వ్యంబనియు జెప్పబడునని ముఖ్యతాత్పర్యము. మరియు, “సుఖానబద్ధో యో హేతువ్యాధ్యాధి విపరీతకః । దేశాదికశ్చోపశయో స్థేయోఽనుపశయోఽస్యథా” (సుఖకరంబులైన హేతువ్యాధులకు విపరీతంబులైన దేశకాలాదులు ఉపశయంబనియు, హేతువ్యాధుల కనుగుణంబులైన దేశకాలాదులు అనుపశయంబులనియు జెప్పబడును.) అనునట్టి గ్రంథాంతర ప్రమాణమునుబట్టి ప్రకృతములమున, “బౌషధాఽన్న విహారాణాం” అనుపదము దేశకాలాదుల కుపలక్షణంబని యెరుంగునది. మరియు “సుఖానహః” అను పదమునకు వ్యాధి నివృత్తిరూపంబైన సుఖమును గల్గించునది, అని యర్థము జెప్పటచేత తాపము, దిప్తి, మొదలగు గుణములతో గూడిన జ్వరాదులయందు శీతలజలపానము (చన్నిష్ఠ ద్రాగుట) మున్నగునవి తత్కాలమున తాపము, దిప్తి మొదలగును బాధల నివర్తింపజేసి సుఖము గల్గించినను వాధిని శమింపజేయునని కావుగాన శీతజలపానాదులు జ్వరాదివ్యాధుల కుపశయంబులు గావని యెరుంగునది. విహారంబులన, వాక్కు దేహము మనస్సు ఈ మాడిటికి సంబంధించిన దేహపరిశ్రమము, స్త్రీసంపర్కము, బాగరణము, ఆధ్వయనము (చదువుట), గానము, సంభాషణము మున్నగు చేష్టావిశేషములని యెరుంగునది.

హేతువిపరీతాదుల కుదాహరణము లెట్లనిన: శీతకఫములచే జనించిన జ్వరాదులయందు శీత కఫములకు విరుద్ధంబులైన ఉష్ణగుణముగల సంశ్యాదులను నేవించుటయు, శ్రమముచే జనించిన జ్వరము నందు శ్రమహరంబైన మాంసరసముతోగూడిన యన్నమును భుజించుటయు, దహన నిరోధించుటచే గల్గిన రోగమున రాత్రియందు నిదురమేల్కొంచుటయు క్రమముగ హేతువిపరీతంబులైన బౌషధాన్న విహారము లగును. “శీతేనోష్ణకృతా రోగా శమయన్తి భిషగ్విదః । యేచ శీతకృతా రోగా స్తేషాముష్ణం భిషగ్జితం” అని గ్రంథాంతరమున నుడువచేత, ఉష్ణముచే జనించిన రోగంబులకు శీతంబులగు బౌషధాదులచేతను, శీతలముచే జనించిన వ్యాధులను ఉష్ణంబులైన బౌషధాదులచేతను శమింప దగునని భావము.

మరియు, అతిసారమునందు చిరుబాద్ది మొదలగు బౌషధంబులును, విషమునకు దరిసనము న్ను, కుష్ఠవ్యాధియందు చంద్ర సుపయోగించుటయు వ్యాధివిపరీతంబులైన యౌషధములు. ఇచ్చట

దోషము నశీకరించకయే, బౌద్ధప్రభావముచేత వ్యాధి నివర్తించుననిభావము. అతిసారమునందు స్తంభనకరంబులగు మధురాహారములు వ్యాధివిపరీతంబైన యన్నము, ఉదావర్తవ్యాధియందు ప్రవాహము (ముక్కుట) వ్యాధివిపరీతంబైన విహారమునగును.

మరియు, వాతముచే జనించిన శోఫయందు వాత శోఫల గెంటిని హరించు మందులముల సేవించుటయు, వాత కఫములచే నిబంధిత గ్రహణీగమునందు క్షయము (మల్లిగ) నుపయోగించుటయు, స్నిగ్ధపదార్థముల సేవించుటచేతను పవణునిరుంచుటచేతను జనించిన తింద్రు (సంకషాటు) యందు రాత్రి నిదుర పేల్కొంచుటయు వరుసగా హేతువ్యాధులు గెంటికిని విరుద్ధములైన బౌద్ధధాన్యవిహారంబులు. మరియు “జ్వరేచై వాతానారేచ యవాగూ గ్వర్వదా హితా” అని సుశ్రుతుండు జెప్పెను. గాన జ్వరమునందు నువాగువు నుపయోగించుట యుక్తము. వాతముచే జనించిన జ్వరమునందు అట్టి యవాగుచను ఎల్లప్పుడు ఆహారముగ నుపయోగించినచో నుష్ణవీర్యముచే వాతమును, ప్రభావముచే జ్వరమును హరించునని యెరుంగునది.

హేతువ్యాధివిపరీతార్థకరంబు లెట్లనిన; పిత్తప్రధానంబైన సాకావశమొందుచుండు ప్రణ శోఫమునందు పిత్తవృద్ధికరంబులైన ఉష్ణదీప్యప్రవృత్తులు జేర్చి కట్టుగట్టుచును, పిత్తప్రణమునందు విదాహకరంబులైన యన్నాదుల భుజించుటయు, వాతముచే జనించిన యుష్ణాదులందు వాతమును వృద్ధి నొందించు త్రావనంబును (శుమపరచుటయు) వరుసగా హేతువిపరీతార్థకరంబులైన బౌద్ధధాన్యవిహారము లగును.

మరియు, వమనగోగమునందు వమనకరంబైన మ్రంగకాయ నుపయోగించుటయు, అతిసారమునందు విరేచనకరంబైన కరక్కాయ నుపయోగించుటయు, వమనవ్యాధియందు వమనముజేయుటకై యూర్ధ్వముగ కోకుకొనుటయు, క్రమముగ వ్యాధివిపరీతార్థకరంబులైన బౌద్ధధాన్యవిహారంబులని యెరుంగునది. ఇచ్చట పిత్తముచే జనించిన ప్రణ శోఫ ములగు వ్యాధుల యందు పిత్తవృద్ధికరంబులైన ఉపనాదము (కట్టుగట్టుట) మున్నగు తత్త్వలక్షణము బౌద్ధప్రభావముచేత పిత్తాదిహేతువులకు విరుద్ధంబగు తద్భువనరూపంబైన కాగ్యమును జేయును. గాన హేతువిపరీతార్థకరంబులనియు, పైన జెప్పినరీతిగనే వమనాదివ్యాధుల కనుకూలంబైన మ్రంగకాయ మొదలగువానిని సేవించినను ప్రభావముచే వమనాదివ్యాధులకు విరుద్ధంబైన తద్భువనరూపవిరుద్ధకార్యమును జేయుటంకేని వ్యాధివిపరీతార్థకరంబు లనియు లక్షణమున్న యము నెరుంగునది.

హేతువ్యాధుల గెంటికిని విపరీతార్థకరంబు లెట్లనిన; నిష్పచే గాలిసచో ఉష్ణములంబైన ఆగరు మొదలగు బౌద్ధధాన్యములను పూయుటయు, విషణునకు విషణును ప్రయోగించుటయు హేతు వ్యాధులకు విపరీతార్థకరంబులైన బౌద్ధధాన్యములు. వ్యాధిహరిణులచే జనించిన ముత్యవ్యాధులందు ముత్యముగల్గించు మన్యమును సానముజేయుటయు, వ్యాధిహరిణు (గోమగ్నిమిశ్రము) చే జనించిన సంయాధి వాతమునందు, బలప్రతిబలము (వీర యుగళితకొట్టుట) మన్ననవ్యాధులందును జేయుటయు క్రమముగ హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థకరంబులైన అన్నవిహారంబులని యెరుంగునది.

ఇచ్చట అగ్నిదగ్ధమునందు హేతువైన అగ్నికిని, దాన జనించిన ప్రణాదివ్యాధులకు కూలంబైన ఆగరు మొదలగునవి ప్రభావముచేత అగ్నికిని దానజనించిన ప్రణాదునకును విరుద్ధంబైన తద్భువనరూపకార్యమును జేయుటంకేని హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరంబులైన బౌద్ధధాన్యము

లని లక్షణసమన్వయము. ఇతైరంగుననే అన్నవ్యాయములయందును లక్షణసమన్వయము నెరుగునది. మరియు “ఉపశయః పునర్వేతువ్యాధివిపరీతానాం విపరీతార్థకారిణా మాషథా హరవిహారాణా ముపయోగ స్సుఖానుబంధః” అని చరకాచార్యుండు ఉపశయలక్షణమును జెప్పెను. ఇన్విధంబుగ నుపశయలక్షణము నెరుంగునది.

అ ను ప శ య ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ విపరీతోఽనుపశయో వ్యాధ్యసాత్మ్యాభిసంజ్ఞితః ॥౯॥

పైన జెప్పిన ఉపశయమునకు విరుద్ధలక్షణంబై శరీరమునకు వ్యాధ్యవృద్ధి (వ్యాధిని వృద్ధి నొందించుట) రూపంబైన దుఃఖమును గల్గించు దోషధాన్యవిహారములు అనుపశయం బనియు వ్యాధ్యసాత్మ్యంబనియు జెప్పబడును. ఈ అనుపశయము వ్యాధిని వృద్ధి నొందించును గాన నిదానములో సంతర్భూతంబగుటంజేసి నిదానాదులై దిటికంటె వేరుగ జెప్పబడవలెను. కనుకనే “విజ్ఞానం రోగాణాం సజ్చథా స్మృతం” అను వాక్యము సంగతం బయ్యె నని యెరుంగునది. మరియు “గూఢలిప్తం వ్యాధి ముపశయాఽనుపశయాభ్యాం పరీక్షేత” అను చరకవచనము ననుసరించి మిక్కిలి గూఢంబులైన లక్షణములు గల్గి తెలియబడుకుండు వ్యాధిని ఉపశయాఽనుపశయముల రెంటిచే చెప్పినికొనుట యావశ్యకము గాన దానికొఱచు అనుపశయ లక్షణము జెప్పబడియెనని యెరుంగునది.

సంప్రాప్తి ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ యథాదుష్టేన దోషేణ యథాచాఽనువిసర్పతా ।

నిర్వృత్తిరామయస్సాస్మా సప్రస్థాప్తి ర్జ్ఞాతిరాగతిః॥౧౦॥

తా॥ మరియు నాయాప్రకరణములయందు జెప్పినరీతిగ దుష్టంబయి శరీరమునం మూర్ఖ్యాది గమనభేదములు గలిగి వ్యాపించు వాతాదిదోషములచేత జ్వరాదివ్యాధులు జనించుటయే సప్రస్థాప్తి యని జెప్పబడును. ఈ సప్రస్థాప్తి యీ శాస్త్రమునందు జాతయనియు అజాతయనియు పర్యాయపదములచే వ్యవహరింపఁ బడునని యెరుంగునది. వీనికి నుదాహరణము జ్వరాదిప్రకరణములయం చెరుంగునది. అచ్చెల్లలనిన, “దోషాహ్యమాశయాశ్రితాః । బహిర్నిరస్య కోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్సున్ రసానుగాః । స్వేదావరోధస్తాపస్సర్వాజ్ఞగ్రహణం తథా॥ యగపద్యత్రరోగేచ సజ్వరోవ్యపదిశ్యతే” ప్రకృపితంబులైనదోషములు ఆమాశయమున చేరి కోష్ఠమునందలి యగ్నిని బయలుపెడలించి రసధావులో గూడి జ్వరమును గల్గించును. మరియు శరీరమున జెమటబడుకుండుట, సర్వావయవములయందు సంతాపము, అగ్ని మాంద్యము ఈగుణములన్నియు సమకాలమునం జీవ్యాధియంగుండునో అట్టిరోగమును జ్వరంబని యెరుంగవలెనని అర్థము. ఇచ్చట దోషములు ప్రకృపితంబులై యామాశయమునకేరి యగ్నిని బయలుపెడలించినచో నయ్యది స్వేదమును శరీరమున వెడలనినచక శరీరమునంబెల్ల సంతాపమును గల్గించుట జ్వరసంప్రాప్తియని లక్షణసమన్వయము నెరుంగునది.

శ్లో॥ సజ్ఞ్యా వికల్పప్రాధాన్యబలకాలవిశేషతః ।

సా భిద్యతే యథాఽత్రైవ వక్ష్యంతేఽష్టా జ్వరాఞ్చి॥ ౧౧॥

తా॥ మరియు సంఖ్య, వికల్పము, ప్రాధాన్యము, బలము, కాలము, అనువాని విశేషములచేత పైన జెప్పిన సంప్రాప్తి యొగువిధములుగ భేదముగల్గి యుండును. అదియొట్టులనినః ఈ క్రింద, జ్వరము లనిమిదివిధములని చెప్పినదాని నెరుంగునది. ఇచ్చట, వాతాదిదోషత్రయముచే మూడువిధములు గను, దోషద్వయ సంస్కరముచే మూడువిధములుగను, నన్నిపాతముచే నొకవిధముగను, ఆగంతు భేదముచే నొకవిధముగను, అన్నియుగలసి జ్వరములు ఎనిమిది విధములుగ నుండును గాన నాయా భేదముల ననుసరించి సంప్రాప్తి గూడ భిన్నమై యుండునని భావము. ఇవ్విధముగ నే “పశ్చాత్కాసాః” (కాసము లైగువిధములు) “పశ్చాత్స్వాసాః” (స్వాసము లైగువిధములు) “అప్టా గుల్మ్యాః” (గుల్మములు ఎనిమిదివిధములు) అనునవి మొదలగుస్థలములయందు సంఖ్యావిశేషముచే సంప్రాప్తి భేదముల నెరుంగునది.

వికల్ప లక్షణము

శ్లో॥ దోషాణాం సమవేతానాం వికల్పాంశాంశకల్పనా॥

తా॥ జ్వరాదిరోగములలో నెద్దానియందైనను ఒకటిగ జేయుండు వాతాదిదోషములయొక్క సూక్ష్మైంశములను ఊహచే గల్పించుట వికల్పకమని యెరుంగునది. అది యొట్టులనినః సూక్ష్మత్వము, శీతత్వము, లఘుత్వము, విశదత్వము మున్ను గాగల గుణములతోగూడిన వాతమును, అట్టిగుణములుగల కసాయరసము తొక్యొదిగుణాంశములన్నిటిచే వృద్ధి నొందించుననియును, సూక్ష్మము శైత్యము లాఘవము అనునీగుణములమాడితేత చిట్టికూర వాతమును వృద్ధి నొందించు ననియు, సూక్ష్మ శైత్యగుణములచే జెఱకు వాతమును వృద్ధి నొందించుననియు, సూక్ష్మగుణముచే మధ్యము వాతమును వృద్ధి నొందించుననియు, వాతవృద్ధియందు దానికి నిదానమైన నస్తుగుణములను బట్టి తొక్యొదిగుణాంశములయొక్క కల్పనాభేదముల ననుసరించి సంప్రాప్తిగూడ భిన్నమై యుండునని యర్థ విశేషము నెరుంగునది. ఈ యర్థమును సుస్రవం దీతైరంగున జెప్పెను: “సర్వైర్భావై ప్రీభిర్వాపి ద్వాభ్యా మేకేన వా పునః । సంసర్గే కుపితః ప్రథం గోషం గోషోఽనుధావతి॥” ఒకవ్యాధియందు వాతాదిదోషములు గలిసియున్నపుడు అన్నిగుణములచే నైనను లేక మూడుగుణములచేనైనను ప్రకోపమునొందిన దోషమును పైన చెప్పినరీతిగ నే ప్రకుశితములైన యితర దోషముల ననుసరించి శరీరమున వ్యాపించునని భావము. ఇతైరంగున నే తక్కిన పితృశ్లేష్మముల గండిటికిని వికల్పము నెరుంగునది.

ప్రాధాన్య లక్షణము

శ్లో॥ స్వాతంత్ర్యపారతన్త్ర్యభ్యాం వ్యాధేః ప్రాధాన్య మాదిశేత్ ॥౧౨॥

తా॥ మరియు, జ్వరాదిరోగములయందు ఇతరరోగములు సంక్రమించినపుడు వ్యాధులయొక్క స్వాతంత్ర్యమును పారతన్త్ర్యమును బట్టి వ్యాధియొక్క ప్రాధాన్యము నెరుంగునది. స్వతంత్ర (ముఖ్య)ముగనుండు వ్యాధి ప్రధానంబనియు, పరతంత్రముగనుండు (ముఖ్యము గాకుండు) వ్యాధి అప్రధానంబనియు నెరుంగవలెనని భావము. ఇచ్చట ప్రధానమైన వ్యాధి అనుబంధ్యమనియు, అప్రధానమైనది అనుబంధ్యమనియు భేదము నెరుంగునది. మరియు వ్యాధిప్రాధాన్యమును బట్టి సంప్రాప్తిభేదమును జెప్పినచో దానికి బ్రతియోగి (విరోధి) యగు అప్రాధాన్యము

ననుసరించిన సంప్రాప్తిభేదముగూడ ఉక్తప్రాయముగాన “సంఖ్యా వికల్ప ప్రాధాన్య” అని మూలమున జెప్పబడియె.

బ లా ౭ బ ల ల త్త ణ ము

శ్లో॥ హేత్వాదికార్తస్త్వైవయవై ర్బలాబలవిచక్షణం॥

తా॥ మరియు నాయావ్యాధులకు జెప్పియుండు నిదాన పూర్వరూప రూప ఉపశయ ములలో నొక్కొక్కదానియొక్క లక్షణములన్నియు గానంబడినచో వ్యాధి బలివృద్ధిబనియు, కొన్నియే కనబడినచో వ్యాధి బలహీనంబనియు గ్రమముగ నెరుంగవలెనని యర్థము. ఏ వ్యాధికి ఏవేవి నిదానముగ జెప్పియుండునో అవియన్నియు గలిగియుండునెడ ఆ రోగము బలవంతం బనియు, వానిలో గొన్నిమాత్రమున్నయెడ బలహీనంబనియు భావము. ఇతైరంగుననే పూర్వ రూపమునుగూడ నెరుంగునది. మరియు వ్యాధికి జెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు స్ఫుటముగ చెలి యుచున్నచో బలవంతమనియు, కొన్నియే కనబడినచో బలహీనంబనియు రూపముచేతనున్న, సం పూర్ణంబులగు సంతర్పణాదులచేతను దేహమునకు సుఖముగల్గునెడ బలవంతమనియు, కొన్నిటిచేతనే సుఖము గల్గెనేని బలహీనంబనియు ఉపశయముచేతనున్న వ్యాధిబలా ౭ బలముల నెరుంగునది. అట్టి బలా ౭ బలవిశేషముచేత గూడ సంప్రాప్తి భిన్నంబై యుండునని యెరుంగునది.

కా ల ని ర్ణ య ము

శ్లో॥ న క్తం దిన ర్తు భుక్తాంజై ర్వ్యాధికాలో యథామలం॥౧౩॥

తా॥ మరియు రాత్రి పవలు వస్తాది ఋతువులు భోజనము వీనియొక్క అంగముల (నూత్నభాగముల) చేత ఆయాదోషముల ననుసరించి వ్యాధియొక్క వృద్ధిక్షయములకు హేతు వైన కాలము నెరుంగవలెనని భావము. దీని కుదాహరణంబట్టు లనిన: శ్లేష్మముచే జనించిన జ్వర మునకు రాత్రి ప్రథమకాలంబును, పవలు పూర్వాహ్నంబును, వసంత ఋతువును, భుజించిన ఉత్తిర త్తణంబును, ౭లకరంబైన కాలము. తక్కినకాలములు బలనాశకరంబులు. దోషముల ననుసరించి కాలవిభాగము నీ రీతిగ నెరుంగునది. రాత్రి ప్రథమభాగమున శ్లేష్మంబును, మధ్యభాగమున పిత్తం బును, మూడవభాగమున వాతంబును బ్రకోపమునొందును. దినమునకు గూడ నీ రీతిగ నెరుంగునది. మరియు వస్తర్తర్తువునందు కఫంబును, శరదృతువునందు పిత్తంబును, వర్షర్తువునందు వాతంబును వృద్ధి నొందును. భుజించినతోడనే కఫంబును, ఆహారము పచనం బగునపుడు పిత్తంబును, జీర్ణించు నపుడు వాతంబును బ్రకోపమునొందును. ఆ యర్థమునే వాగ్భటాచార్యుండు “తే వ్యాపి నోపి హృన్నాభ్యో రధోమధ్యోర్ధ్వ సంశ్రయాః । వయోహోరాత్రిభుక్తానాం తేస్త మధ్యాదిగాః । క్రమాత్:” అని వచించెను. ఇచ్చట, “తే” అనుపదమునకు వాత పిత్త శ్లేష్మములని యర్థము. ఇట్టికాలభేదముచేత సంప్రాప్తి భిన్నంబై యుండునని యెరుంగునది.

శ్లో॥ ఇతి ప్రోక్తో నిదానార్థః తద్వ్యాపి నోపదేక్ష్యతే ।

తా॥ ఇతైరంగున నిదానపదార్థము నకలవ్యాధిసామాన్యముగ సంగ్రహరూపముగ వివరింప బడియె. పిమ్మట జ్వరాదివ్యాధులయందు విస్తరముగ నాయావ్యాధుల ననుసరించి జెప్పబడు

నని భావము. ఈగ్రంథము రోగనిదానముల చెలియుటకై రచియింపబడినది గాన ఆయారోగప్రకరణములయందు దానికి సంబంధించిన నిదానాదులు విశదముగ జెప్పబడునని తాత్పర్యము.

నిదానవిశేషము

శ్లో॥ సర్వేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుపితామలా ॥౧౮॥

తత్ప్రకోపస్య తు ప్రోక్తం వివిధాఽహితసేవనం।

తా॥ జ్వరాది రోగములకన్నింటికిని ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములు నిదాన (కారణ)ముగ నుండును. అట్టిదోషత్రయము ప్రకోపమునొందుటకు పలుచెరంగులను అపథ్యకరంబులు నగు ఆహారవిహారాదులను జేయుట కారణంబైయుండునని యర్థము. ఈయర్థమును చరకుం డిట్లెరంగున నుడివెను: “నాస్తిరోగో వినా దోషై ర్యస్మాత్తస్మాద్విచక్షణః। అనుక్తమపి దోషాణాం లింగై ర్వా్యాధి ముపాచరేత్॥” దోషప్రకోపము లేకనే రోగం బొక్కటి యైన జనించుటలేదు గాన కొన్నివ్యాధులకు దోషప్రకోపమును జెప్పకుండినను ఆయాదోషచిహ్నములనుబట్టి దోషమును నిర్ణయించి తదనుసారముగ చికిత్స జేయవలెనని భావము. మరియు ఆగంతురోగములయందు రోగములు జనించునప్పుడు వాతాదిదోషముల సంబంధము లేకున్నను ఫలాదులయందు కాలాంతరమున మధురాదిగుణంబులు గల్గుచుండునని వ్యాధి జనించిన పిదప వాతాద్విషగుణములు కల్గునని యెరుంగునది. ఈవిషయమై చరకుండు “అగన్తుర్హి వ్యధా పూర్వ సముత్పన్నో జఘన్యం వాతపిత్తశ్లేష్మణాం వైషమ్య మావాదయతి” అని వచించెను. ఆగంతుకవ్యాధి తొలుత జనించి పిమ్మట వాతాదిదోషములచే జనించు వికారములను కల్గించునని భావము. మరియు దోషములు కల్గుటకు కారణములు సన్నికృష్టములనియు విప్రకృష్టములనియు రెండువిధములు. అందు దోషప్రకోపముచే వ్యాధి జనించును గాన వాతాదిదోషములు సన్నికృష్ట (సమీపించిన) కారణములనియు అట్టిదోషములను ప్రకోపింపజేయు అపథ్యాహారాదులు విప్రకృష్ట (వ్యవధానముకల) కారణములనియు నెరుంగునది. మరియు “దూషయన్తీతి రోషాః” అను శ్లోకముచేత రసాదిధాతువులను దుష్టంబులుగ జేయుటంటేని వాతాదులు మూడును దోషశబ్దముచే వ్యవహరింపబడును. కొందరు “ప్రకృత్యావృత్త్యే సతి దుష్టి కర్తృత్వం దోషత్వం” అని దోషలక్షణమును నుడివిరి. వాతాది ప్రకృతులకు కారణంబులై రసాదిధాతువులను దుష్టంబులుగజేయునవి దోషములని యర్థము. వాతాదులచే దుష్టంబులైన శక్ల శోణితములవలన జనించిన వారికి క్రమముగ వాతప్రకృతియనియు, పిత్తప్రకృతియనియు, శ్లేష్మప్రకృతియనియు ప్రకృతులు మూడువిధంబులై యుండును. అట్టి వాతాది ప్రకృతుల కారంభకములై రసాదిధాతువులను దుష్టంబులుగజేయునవి దోషములని ఫలితార్థము. మరియు రోషాఽనుశయితాహ్యేషాం దేహప్రకృతి రుచ్యతే” అని చరకముననుండుటంటేని వాతాదిదోషముల ననుసరించియుండు దేహతత్త్వములు వరుసగా వాతపిత్తకఫ ప్రకృతులనియు, అట్టి ప్రకృతులకు కారణంబులైనవి దోషములనియు చెప్పుటవలన రసాదిధాతువులు ప్రకృత్యారంభకములు గామింజేసి రసాదులకు దోషసంజ్ఞ లేదని యెఱుంగునది. మరియు వాతాదిప్రకృతులయందు అపథ్యంబులగు నాహారాదులచేత మిక్కిలి బాధజనించకుండుననియు, వాతాదులచే జనించిన రోగములయందు

అకథ్యసేవనచేత విశేషముగ బాధజనించుననియు, వాతాదిప్రకృతులకును వాతాదులచే జనించిన రోగములకును పరస్పరభేదము నెరుంగునది. ఈయర్థము “విషజాత్రో యథా క్షీణో విషేణ నవిపద్యతే । తద్వన్ప్రకృతిభిద్దేహస్తజ్జాతత్వా న్నబాధ్యతే” అని తత్త్వానంతరమున గానంబడియెడు. విషమున బుట్టిన పురుగు విషముచే నాపదనొందకుండుకరణి వాతాదిప్రకృతుల చేత శరీరము బాధింపంబడదని భావము.

మరియు వాతాదిప్రకోపకారణములు భాగ్యుటమున నీరీతిగ జెప్పబడియె. “త్రిన్దోషణ కషాయాల్పరూక్ష ప్రమిత భోజనైః । ధారణోదీరణ నిశాబాగరాత్సృచ్ఛ భాషణైః । క్రియాత్తియోగ భీ శోక చింతా వ్యాయామ మైఘనైః । గ్రీష్మాహారాత్రి భుక్తాన్తే ప్రకుప్యతి సమీరణః । పిత్తం కట్వమ్లతీక్ష్ణోష్ణ పలుక్రోధ విదాహిభిః ॥ శర నృథ్యాహ్న రాత్ర్యర్థ విదాహసమయేషు చ । స్వాద్వమ్ల ల వణ స్నిగ్ధ గుర్వభివ్యద్ధి శీతలైః । ఆస్యాస్వప్నసుఖాజీర్ణ దివాస్వప్నాత్తి బృంహణైః । ప్రచ్ఛర్దనాద్య యోగేన భుక్తనూత్ర వసంతయోః । పూర్వాణ్ణే పూర్వరాత్రే చ క్లేష్టా, ద్వన్దవన్తు సంకరాత్ । మిశ్రీభావా త్వమస్తానాం సన్నిపాత స్తథాపునః॥” తిక్త (చేను) ఉష్ణ (కారము) కషాయ (వగరు) ఈరసములుగలద్రవ్యములను భుజించుట, స్వల్పముగ భుజించుట, రూక్షపదార్థముల భుజించుట, కాలము నతిక్రమించి భుజించుట, వాత మూత్రపురీషములను విసర్జించక వానివేగమును నిరోధించుట, వాతాదులను బలాత్కారముగ బైలువెడలించుట, రాత్రియందు నిదుర మేల్కొంచియుండుట, బిగ్గరగ మాట్లాడుట, వమన విరేచన ఆస్థాపనాదిక్రియలను అధికముగ జేసికొనుట, భయపడుట, దుఃఖించుట, మనసున చింతబడుట, దేహపరిశ్రమ జేయుట, స్త్రీసంభోగము జేయుట, ఈకారణములచేతను, గ్రీష్మకాలమునందును, అహారాశుక్ల (చేలుబవళ్ల) యొక్క అంతములందును, భోజనాంతమునందును వాతము ప్రకోపము నొందుననియు, కటు (కారము) రసముగల పదార్థములను, అమ్ల (పులుసు) రసముగల పదార్థములను, తీక్ష్ణపదార్థములను, ఉష్ణపదార్థములను, ఉష్ణగల పదార్థములను భుజించుటచేతను, తోపబడుటచేతను, విదాహి పదార్థములను భుజించుటచేతను, శరత్కాలమునందును, మధ్యాహ్న కాలమునందును, అర్ధరాత్రియందును, ఎండకాలమునందును పిత్తము ప్రకోపము నొందుననియు, మధురరసంబును అమలరసంబును లవణరసంబును గల ద్రవ్యంబులభుజించుట స్నిగ్ధపదార్థములను అజీర్ణ కరపదార్థములను జలుబునుజేయుపదార్థములను శీతలపదార్థములను భుజించుట, ఎల్లప్పుడు కూర్చుని యుండుట, అధికముగ నిదురించుట, అజీర్ణము, పవటియందునిదురించుట, శరీరమునకు పుష్టికరంబులగు పదార్థములను విశేషముగ సేవించుట, వమనాద్యౌషధముల సేవించినప్పుడు వమనాదులు చక్కగ గాకుండుట, ఈ కారణములచేతనున్న, భోజనానంతరకాలమునందును, వసంతకాలమునందును, పగటిపూర్వభాగమునందును కఫము ప్రకోపము నొందుననియు, పైన వాతాదులకు వేర్వేరుగ జెప్పబడిన కారణములలో రెండేసికారణములు కలిసినచో దోషద్వయము ప్రకోపించుననియు, కారణములన్నియు గలిసియున్నచో త్రిదోషంబులును ప్రకోపించుననియు భావము.

చరకాజ్ఞాకృతనిదానానువాదము

శ్లో॥ నిదానార్థకరో రోగో రోగస్యాప్యప్రజాయతే ॥౧౫॥

తద్యథా జ్వరసంతాపా ద్రక్తపిత్త ముదీర్యతే।

రక్తపిత్తజ్వరః, తాభ్యాం శోషశ్చాప్యప్రజాయతే ॥౧౬॥

స్లిహాభివృద్ధ్యా జఠరం జఠరా చ్ఛోభవచ।

అర్యేభ్యో జఠరం దుఃఖం గుల్మశ్చాప్యప్రజాయతే ॥ ౧౭॥

* * దివాస్వాపాది దోషైశ్చ ప్రతిశ్యాయశ్చ జాయతే* *

ప్రతిశ్యామూ దఘోకానః కాసా త్సజ్జాయతే త్షయః।

క్షయో రోగస్య హేతుత్వే శోషశ్చాప్యప్రజాయతే ॥ ౧౮॥

తా॥ తనకు సంబంధించిన కారణములచే జనించిన రోగము వేరొందు రోగమునకు నిదానము జేయు కార్యమును జేయును. (అనగా ముంగు జనించినరోగము మరియొకరోగమును నిదానము వలె గల్గించునని భావము.) అది యెట్లులనినః జ్వరముయొక్క సంతాపముచేత రక్తపిత్తంబును రక్తపిత్తముచేత జ్వరంబును, జ్వర రక్తపిత్తముల రెంటిచేత శోషంబును, స్లిహావృద్ధిచేత ఉదరంబును, మహాదరముచేత శోభరోగంబును (వాపు), అగ్ని (మూల) రోగములచేత ఉదరములో జనించు (కడుపువొప్పి మున్నగు) రోగంబులును, గుల్మరోగంబును, పవలు నిగురించుట మున్నగు కారణములచే ప్రతిశ్యాయము (పడిశము) చేత కాసంబును (దగ్గు), కాసరోగముచేత త్షయరోగంబును జనించును. మరియు నాక్షయరోగము శోషరోగమునకు గారణమై యుండును. ఇచ్చట కొందరు “క్షయోరోగస్య హేతుత్వే శోషశ్చాప్యప్రజాయతే” అని పాతాజ్ఞరమును కల్పించి, త్షయ, ఉరోగ అనుపదములకు రెంటికని సమాహారచ్ఛబ్దస్వీకరణముల నంగీకరించి, శోషము (ధాతుక్షయము) రాజయత్క్యకును ఉరః త్షయమునకును కారణం బగునని యర్థమును వచించెదరు. మరియు “నిదానార్థకరః” అను పదమునకు చరకమతానుసారముగ అసాత్మ్యేన్దియార్థసంయోగ ప్రజ్ఞాపరాధ పరిణామంబులని మూడువిధంబులగు నిదానములు జ్వరము మున్ను గాగల వ్యాధులను గల్గించుభంగి, అట్టినిదానములచే బలిష్ఠంబులగు జ్వరాదిరోగములు రక్తపిత్తము మున్నగు వ్యాధులను గల్గించునని యర్థము. ఇట్లు చెప్పటచేత “నిదానార్థకరోరోగః” అను నదికూడ మూడువిధంబులైన నిదానములలో నస్తర్భూతంబగును గాన నిదానములు మూడు విధంబులని చెప్పిన చరకవచనమునకు పార్యాపర్యవిరోధము లేదని యెరుంగునది.

రోగము రోగాస్తరమును గల్గించు క్రమము

శ్లో॥ తే పూర్వం కేవలా రోగాః పశ్చాద్ధేత్వరకారిణః।

కశ్చిద్ధి రోగో రోగస్య హేతు ర్భూత్వా ప్రశామ్యతి ॥ ౧౯॥

న ప్రశామ్యతి చాప్యన్యో హేతుత్వం కురుతేఽపిచ।

ఏవం కృచ్ఛ్రితమా న్మాణాం దృశ్యంతే వ్యాధిసంకరాః ॥౨౦॥

మా ధ వ ని దా న ము

తస్మా ద్యత్నేన సద్వైద్యై రిచ్ఛద్భి స్సిద్ధి ముద్ధతాం।
జ్ఞాతవ్యో వక్ష్యతే యోఽయం జ్వరాదీనాం వినిశ్చయః॥ ౨౧॥

ఇతి శ్రీమాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
పశ్చులక్షణ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ సామాన్యముగ శరీరమున వ్యాపించి బాధించుచుండు రోగములు కొంతకాలమునకు గొన్నికారణములచే బలివంబులై నిదానముల బోలి వేరొందురోగమును గల్గించును. అట్టిరోగములలో నొకటి వేరొకరోగమునకు కారణంబై యారోగము జనించినపిదప తనంతనే శమించును. పీనస మున్నగు కొన్నివ్యాధులు, కాసము మున్నుగాగల వ్యాధులను గల్గించి యంతట శమించకనే బాధించుచుండును. ఇతైరంగున నానావిధబాధల గల్గించుటచే మిక్కిలి కృచ్ఛ్రసాధ్యంబులగు వ్యాధులు మనుజులకు గానంబడును గాన మిక్కువంబగు కార్యసిద్ధిని గోరిన వైద్యులు ఈక్రింద జెప్పబడు జ్వరాదిరోగములయొక్క నిర్ణయమును అతిప్రయత్నముతో చెలిసికొనవలెనని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రి చర
ణారవిన్దసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గో
త్రవిరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణాగ్రతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్భూషి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదాన దీపికయను

మాధవనిదానాన్ధ్రీతాత్పర్యమునందు
పశ్చులక్షణనిదానము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

అ థ జ్వ ర ని దా న మ్

జ్వరము సర్వరోగములయందుఁ బ్రధానము గావునఁ గొలుతం జెప్పఁబడుచున్నది. జ్వరంబునకుం బ్రాధాన్య మెట్లనిన—ఇది శరీరరోగములయం దన్నిటికంటె గొలుతం బుట్టినది, బలముగలది, దేహేంద్రియమనస్సులను తపింపఁజేయునది, జన్మమరణములయం దవశ్యముండునది, స్థిరచరరూపములకు సర్వప్రాణులకును సంభవించునది అని చరకంబునఁ జెప్పఁబడినది. గ్రంథాంతరంబున ఈ జ్వరము ఏనుగులకు పాకలమనియు, గుఱ్ఱంబులకు నభిపాతంబనియు, గోవుల కీశ్వర మనియు, మనుజులకు జ్వరమనియు, మేకలకును కొఱియలకును ప్రలాపమనియు, ఒంటెలకు నలసంబనియు, మహిషంబులకు హరిద్రంబనియు, మృగంబులకు మృగరోగంబనియు, పక్షుల కభిఘాతంబనియు, మత్స్యంబుల కింద్రమదంబనియు, పతంగంబులకు పక్షపాతంబనియు, సర్పంబుల కక్షిక మనియు, జలంబునకు నీలికమనియు, భూమికి నూషరంబనియు, వృక్షంబులకు కోటరంబనియు వ్యవహరింపం బడుచున్నది. కావున దీనింబోలిన వికారంబు లేవియు గన్పడవు.

శ్లో॥ దక్షౌఽపమానసంక్రుద్ధ రుద్రనిశ్వాససంభవః ।

జ్వరోఽప్యథా పృథగ్ద్వంద్వ సంఘాతాగంతుజ స్సృష్టతః॥౧॥

తా॥ రుద్రుడు దక్షప్రజాపతినివా కోపించినప్పుడు ఆయన శోషనిశ్వాసములవలన జ్వరము జనియించినది. అది వాతజ్వరము, పిత్తజ్వరము, కఫజ్వరము, వాతపిత్తజ్వరము, వాతకఫజ్వరము, పిత్తకఫజ్వరము, సన్నిపాతజ్వరము, ఆగంతుజ్వరము అని ఎనిమిది విధంబులయినది.

ఇచ్చట “రుద్రనిశ్వాససంభవః” అనుటచే జ్వరమునకు రుద్రకోపము విప్రకృష్ట కారణమని చెల్పఁబడినది. శ్రోధమువలన జనియించినది గావున జ్వరము తేజోరూపమని తెలియఁబడుచున్నది. కనుక సర్వజ్వరములయందును తేజోరూపమగు పిత్తమునకు విరోధము లేనటుల చికిత్సం జేయవలయునని సిద్ధించినది. ఈ యర్థమును, ఊష్ణా పిత్తా దృతే నాస్తి జ్వరోనా స్త్రూష్మనా వినా । తస్మాత్పిత్త విరుద్ధాని త్యజేత్పిత్తాఽధికేఽధికం” అని వాగ్భటుండు వచించెను. కనుక నే చరకంబున తరుణజ్వరములకు పాచసార్థము కట్వమ్లవణముల వర్జించి పిత్తహరమగు తిక్తరసము నిర్దేశింపఁబడినది. మఱియు కొంధరు విదేహప్రభృతులు జ్వరము రుద్రకోపసంభవము గావున దేవతాత్మకమయి పూజార్హమగుననిరి. మరియు, “జ్వరస్తు పూ జన్మైర్వాపి సమాసై వోపశామ్యతి” అని యుండుటచేత నీ జ్వరము ఈశ్వరసంబంధ మగు

టంజేసి పూజాదిసత్క్రియలచే గూడ కీఘ్రముగ శాన్తి నొందునని చెలియుచున్నది. హరి వంశంబున జ్వరము త్రిపాదమనియు త్రిశిరస్సనియు పద్భుజ మనియు నవలోచన మనియు భస్మాయుధ మనియు రాద్రాకార మనియు కాలాంతకయమోషమ మనియు దేహవంతముగనే చెప్పబడినది.

జ్వ ర స ం ప్రా ప్తి

శ్లో॥ మిథ్యాహార విహారాభ్యాం దోషా హ్యేమాశయాశ్రయాః ।

బహిర్నిరస్య కోష్ఠాఽగ్నిం జ్వరదాస్యాన్య రసానుఽనగాః॥౨॥

తా॥ దేశకాల దేహప్రకృతి మొదలగువానికి విరుద్ధముగ నుపయోగింపబడిన ఆహార ఆచారములచేత వాత పిత్త కఫములు ఆమాశయమును బొందినవియై జఠరాగ్నిని వెలుపలికి ద్రోసి రసధాతువుతోఁ జేరినవి యగుచు జ్వరమును కలుగజేయును. అనగా దేహప్రకృతి మొదలగువానికి సరిపడని ఆహారవిహారములచేత దోషములు ఆమాశయమునందుఁజేరి రసధాతువు ననుసరించి జఠరాగ్నిని వెలుద్రోయును, ఆయన్ని వెలుపలికి వచ్చి జ్వరమగుచున్నదని భావము. ఇచ్చట “ఆమాశయాశ్రయాత్” అనుటచేత ఆమాశయమును జేరినియెడ జ్వరముగలుగదు. “రసానుగాః” అనుటచే అవశ్యముగ రసధాతువును దూషింపజేసియే జ్వరమును బుట్టించినని యరుంగునది.

జ్వ ర సా మాన్య లక్షణము

శ్లో॥ స్వేదావరోధ స్సంతాప స్వర్వాజ్ఞ గ్రహణంతథా ।

యుగప ద్యత్ర రోగేచ జ్వరో వ్యపదిశ్యతే ॥ 3॥

తా॥ ఏరోగమునందు చెమట వైట వెడలకుండుట, దేహమునకును ఇంద్రియములకును మన స్సునకును తాపముగలుగుట, దేహమందంతట నొప్పి, ఇవి ఏకకాలమందు కల్గునో, ఆరోగము జ్వర మని వ్యవహరింపబడుచున్నది. అనగా చెమటలేకుండుట, తాపము గలుగుట, దేహమునందంతట నొప్పి ఇవియన్నియు జ్వరమునకు లక్షణములని భావము.

జ్వ ర ము ల కు సా మాన్య పూ ర్వ రూ ప ము

శ్లో॥ శ్రమోఽరతి ద్వివర్ణత్వం వైరస్యం నయనప్లవః ।

ఇచ్ఛాద్వేషా ముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు ॥ ౪॥

జృంభాజమర్దోగురుతా రోమహర్షోఽరుచిస్తమః ।

అప్రహర్షశ్చ శీతంచ భవత్యుత్పత్స్యతి జ్వరేః ॥౪॥

సామాన్యతః॥

... ..

తా॥ అలసట, చిత్తమునకు నిలుకడ లేకుండుట, దేహము డస్సి వర్ణము మారియుండుట, నోటికి రసము విరుద్ధముగా నుండుట, కన్నుల నీరు నిండియుండుట, చలి గాలి యెండ మొదలగు వానియందు మాటిమాటికి ప్రీత్యప్రీతులు, అవలింతలు. ఒడలు విరుపులు, దేహము బరువుగ నుండుట, గగుర్పాటు, జేనియందును రుచిలేకపోవుట, చీకట్లుగ్రమ్మినట్లుండుట, సంతోషము లేకుం

డుట, చలి, ఈ గుణములన్నియు జ్వరము పుట్టబోవుచుండగా (అన్నిజ్వరములకు) సాధారణముగా కలుగుచున్నవి. జ్వరముల కన్నిటికి సాధారణముగా వచ్చుటకు ముందు ఈలక్షణములు కల్గునని భావము.

జ్వరములకు వేర్వేరుగం బూర్వరూపములను జెప్పట

శ్లో॥ ... విశేషాత్తు జ్వంభాత్యర్థం సమీరణాత్ ॥

పితౄ న్నయనయోద్ధాహః కఫః దర్శనమిచ్చవేత్ ॥౬॥

హృదయస్యతరాభ్యామే సంస్పృష్టే ద్వంద్వజం విదుః ।

సర్వలిజ్జనసూరాయ స్సర్వకోష ప్రకోపతే ॥ ౭॥

తా॥ వాతజ్వరమునకు పూర్వరూపము ఆవలీంతలు, పిత్తజ్వరమునకు కన్నులమంటలు, కఫజ్వరమునకు అన్నము రుచించునందుట, వాతపిత్త జ్వరమునకు ఆవలీంతలున్న కన్నులమంటయున్న వాత శ్లేష్మ జ్వరమునకు ఆవలీంతలున్న అన్నముం దరుచియును, పిత్తశ్లేష్మ జ్వరమునకు కన్నులమంటలును అన్నముం దరుచియును, త్రికోషజ్వరమునకు ఆవలీంతలున్న కన్నులమంటయును అన్నా రుచియును పూర్వరూపములగును.

వా త జ్వ ర ల ళ్ష ణ ము

శ్లో॥ వేపథు ర్విషమోవేగః కంఠాష్ట పరిశోషణం ।

నిద్రానాశః క్షయస్తంభో గాత్రాణాం శౌక్యమేవచ ॥౮॥

శిరోహృద్గాత్రరుగ్వక్త్రై వై రస్యం గాఢవిక్రమాత్ ।

శూలాధ్మానే జ్వంభణం చ భవత్యనిలజే జ్వరే ॥ ౯॥

తా॥ వణుకు, జ్వరముయొక్క ప్రవృత్తి ఒక్కొక్కప్పు డధికముగను మఱి యొకప్పుడు తగ్గుగనుండుట, గొంతు పెదవులు ఆరుట, నిద్రలేకుండుట, తుమ్ములు, జడత్యము, అవయవములకు జడ్డులేకుండుట, తలయందును రొమ్మనందును దేహమునందును నొప్పి, నోటియందరుచి, మలము గట్టిపడుట, కడుపునొప్పి, ఉబ్బరము, ఆవలీంతలు, ఈ గుణములన్నియు వాతమువలనఁ బుట్టిన జ్వరమునందు కల్గును. అనఁగా వాతజ్వరమునకీ లక్షణములుండునని భావము. వాత పిత్త కఫములలో వాతము పెద్దది. దారుణమైనది, దానికన్న చిన్నది పిత్తము. దానికన్న కఫము చిన్నది. కావున ముందు వాతజ్వరమును జెప్పెను. ఇవిధంబుగ నే సర్వరోగంబులయందును వాత పిత్త కఫములు వరుసగా చెప్పబడును:—వాతరోగంబు లేనువది, పిత్తరోగంబులు నలువది, కఫరోగంబు లిరువది యని చరకంబునఁ జెప్పబడియున్నది. కావున వాతాదులలో పూర్వపూర్వము పెద్దది. ఆ ప్రకారము వాతమునందు ఆక్షేపక పక్షాఘాతంబులు మొదలగునవి క్రూరములనియు నెరుంగునది.

మరియు ఆధౌన మనఁగా వాయువు గర్భమునందునిండి నొప్పిలోకూడి కడుపు ఉబ్బరించుట “శిరోహృద్గాత్రరుక్” అనుచోట గాత్రశబ్దముచేతనే శిరోహృత్తులు గ్రహింపబడినను శిరోహృచ్ఛబ్దములను మరల జెప్పట చేత దేహమునకన్న శిరంబునను హృదయంబునను వేదన యధికముగ నుండునని యెఱుంగునది. ఈచెప్పబడిన లక్షణములు తరుచుగా గలుగునే గాని వీనికన్న

నితరలక్షణములును వాతజ్వరమందుగల్గునని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడినది. ఇతరలక్షణములు చరకము నందు ఆనేక విధములగు వాతనొప్పులు, కాళ్ళుతిమ్మిరి, పిక్కలుతీపు, చెవులలో నాదము, నోరు వగ రుగ నుండుట, తొడలు చిక్కుట, దవడలు పట్టుకున్నట్లుండుట, కీళ్లయందును, మోకాళ్లయందును బీడినట్లుండుట, పొడిదగు, వమనము, గగుర్పాటు, బడిలిక, భ్రమ, కన్నులును మూత్రమును అరుణ వర్ణము గలిగియుండుట, దప్పి, ప్రలాపము, వేడినికోరుట ఇవియన్నియు చెప్పబడినవి.

పి త్త జ్వ ర ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ వేగస్త్రీహ్రోఽతిసారశ్చ నిద్రాఽల్పత్వం తథా వమః |
కంఠాష్టముఖనాసానాం పాకస్సేవ్యదశ్చ జాయతే ||౧౦||
ప్రలాపో వక్త్రకటుతా మూర్ఛాదాహో మదస్తృషా ||
పీతవిణ్ణాత్ర నేత్రత్వం పైత్తికే భృమఏవచ || ౧౧ ||

తా॥ జ్వరముయొక్క ప్రవృత్తితీక్షణంబైయుండుట, ద్రవముగ మలమునువిడచుట, నిద్రతగ్గుట, వాంతి, కంఠమునందును పెదవులయందును నోరువందును ముక్కులయందును పుండగుట, చెమట బట్టుట, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, నోరు చేదుగ నుండుట, రూపాదులను తెలియకుండుట, దేహమునందు మంటలు, (ఉమ్మెత్తకొయ మొదలగునవి తినినప్పుడుండునట్లు) మత్తెగలుగుట, దప్పి, మలము మూత్రము నేత్రములు ఇవి పచ్చగనుండుట, దేహము తిరిగినట్లుండుట, లేక ఇతరవస్తువులు తిరుగుచున్నట్లు కనబడుట, ఈగుణములు పిత్తజ్వరమందు కలుగునని భావము.

ఇచ్చట చకౌరమువలన చరకమునందు జెప్పిన తీవ్రమైనవేడి, ఎఱ్ఱని గొబ్బలులేచుట శిరోపచారములయం దిచ్చ, అరోచకము ఈలక్షణములుగూడ జనించునని యెరుంగునది. మరియు భ్రమము అశీలివాత రోగములలో పరిగణనముచేయబడియుండుటచే వాతమువలన జనించునది యైనను “నరోగోప్యేకదోషజః” అను వాక్యము ననుసరించి ఒకదోషముచేతనే రోగము జనించదుగాన పిత్తజ్వరమునందును వాతసంబంధముచేత భ్రమము కల్గునని యెఱుంగునది. ఈయర్థమును సుశ్రుతాచార్యుండు “రజఃపిత్తానిలా ద్భృమః” అనివచించెను. వాతముతో గలిసిన పిత్తముచే భ్రమము జనించునని భావము.

క ఫ జ్వ ర ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ పైమిత్యం స్తిమితోవేగ ఆలస్య మ్మధురాద్యతా |
శుక్లమూత్ర పురీషత్వం స్తంభ స్తృప్తిరథాపిచ ||౧౨||
* *నాత్యుష్ణగాత్రతా ఛర్ది రఙ్గసోదాఽవిపాకితా * *
గౌరవం శీత ముత్లేగ్దో రోమహర్షోఽతినిద్రతా |
ప్రతిశ్యాయోఽరుచిః కాసః కఫజేఽత్స్యోశ్చశుక్లతా || ౧౩ ||

తా॥ దేహముమీద తడిగుడ్డ గప్పినట్లు కదలకుండుట, జ్వరవేగము మందముగ నుండుట, పసులయందు ప్రాబుమాలిక, నోరు తీపుగనుండుట, మలమూత్రములు తెల్లగనుండుట, దేహము మొద్దు

బారియుండుట, అన్నాదులు చాలినట్లుండుట, ఒడలు బరువుగ నుండుట, చలిపట్టినట్లుండుట, వమనము వచ్చునట్లుండుట, గగురుపాటు గలుగుట, మిక్కిలి నిద్రవచ్చుట, పడిశము బట్టుట, (అన్నాదుల యందు అభిలాష గల్గియున్నను) రుచిలేకపోవుట, దగ్గు గల్గుట, నేత్రములయందు తెల్పుగలుగుట, ఈలక్షణములు కఫజ్వరమున గల్గును. ఇచ్చట పూర్వమువలె చక్కారమువలన దేహమునందు చల్లని పొక్కులులేచుట, నోటసీరూరుట, వమనము వచ్చుట, కునికిపాటుగలుగుట, రొమ్ము పూసినట్లుండుట, వేడినిగోరుట, జఠరాగ్ని మందముగ నుండుట, ఇవియును కఫజ్వర లక్షణములుగా తెలియవలయును.

వాతపిత్తజ్వరలక్షణము

శ్లో॥ తృష్ణా మూర్ఛా భ్రమో దాహ స్వప్ననాశ శ్శిరోరుజా ।

కంఠాఽఽస్య శోషో నమఘా రోమహర్షోఽరుచి స్తమః॥ ౧౮ ॥

పర్వభేదశ్చ పృంభాచ వాతపిత్తజ్వరాకృతిః ।

తా॥ దప్పి మూర్ఛ, (అనగా రూపరసాదిజ్ఞానము లేకుండుట), భ్రమ, తాపము, నిద్రపట్టకుండుట, తలనొప్పి, గొంతు నొరువిండుట, వమనము, గగురుపాటు, అన్నాదులయందు రుచి లేకపోవుట, చీకట్లు గ్రమ్మినట్లుండుట, వ్రేల్ల గణుపులలోనొప్పి, అవలింతలు, ఇవి వాతపిత్తజ్వరలక్షణములు. అనగా నీచెప్పబడిన లక్షణములు గల్గినది వాతపిత్తజ్వరమని యెరుంగవలెనని భావము.

వాతశ్లేష్మజ్వరలక్షణము

శ్లో॥ పైమిత్యం పర్వణాం భేదో నిద్రా గౌరవ మేన చ ॥౧౯॥

శిరోగ్రహః ప్రతిశ్ఛాయః కానస్వేదాఽప్రసర్తనం ।

సంతాపో మధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః ॥ ౧౯ ॥

తా॥ దేహము తడినట్టిగప్పినట్లు స్తిమిత్యము నుండుట, వ్రేల్ల గణుపులయందు నొప్పి, నిద్రగల్గుట, దేహము బరువుగ నుండుట, తల దిమ్ముపట్టినట్లుండుట, పడిశము, దగ్గు, చెమటపట్టకుండుట, దేహమందు మంటలు, జ్వరము, విశేషవేగము లేకుండుట, ఈ లక్షణములు గలది వాతశ్లేష్మజ్వరమని తెలియునది.

పిత్తశ్లేష్మజ్వరలక్షణము

శ్లో॥ లిప్తతిక్తాస్యతా తంద్రా మోహగ కాసోఽరుచిస్తృషా ।

ముహూర్తాహో ముహూర్శీతం పిత్తశ్లేష్మజ్వరాకృతిః ॥ ౨౦ ॥

తా॥ శ్లేష్మముచేత నోరు జిగటగ పూసినట్లును పిత్తముచేత చేదుగనుండుట, కునికిపాటు, మత్తు, దగ్గు, ఏ వస్తువులును రుచించకుండుట, దప్పి, మాటిమాటికి తాపము, చలి, ఈ లక్షణములు గలది పిత్తశ్లేష్మజ్వరమని తెలియునది. ఈ లక్షణములు తరుచుగ గల్గునవి. చరకయైన చెప్పబడిన జడత్వము, చెమటశాగుగపట్టుట, శ్లేష్మమును పగులు బలులు వెడలుట ఈ లక్షణములు గూడ జనించునని యెరుంగునది.

సన్నిపాతజ్వరలక్షణము

శ్లో॥ తుణే దాహః తుణే శీత మస్థిసంధి శిరోరుజా ।
 సాస్రావే కలుషే రక్తే నిర్భుగ్నే చాపి లోచనే ॥ ౧౮ ॥
 సస్వనా సరుజౌ కణ్ఠా కణ్ఠశ్శూకై రివాకృతః ।
 తన్ద్రా మోహః ప్రలాపశ్చ కాసశ్శ్వాసోఽరుచిర్భిమః ॥ ౧౯ ॥
 పరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వో స్రస్తాంగతా పరం ।
 ధీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిశ్రితస్య చ ॥ ౨౦ ॥
 శిరసోలోఠనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా ।
 స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్పశః ॥ ౨౧ ॥
 కృశత్వం నాతి గాత్రాణాం ప్రతతం కంఠకూజనం ।
 కోఠానాం శ్యామరక్తానాం మండలానాం చ దర్శనం ॥ ౨౨ ॥
 మూకత్వం ప్రోతసాం పాకో గురుత్వ ముదరస్య చ ।
 చిరాత్పాకశ్చ దోషాణాం సన్నిపాత జ్వరాకృతిః ॥ ౨౩ ॥

తా॥ కొంతసేపు తాపముగల్గుట, కొంపసేపు చలిగల్గుట, అస్థులయందును కీళ్లయందును శిరస్సునందును నొప్పి కలుగుట, కన్నల కన్నీటిచే నిండి కలకబారి ఎఱ్ఱనై కూరుకొని యుండుట, చెవులయందు ధ్వనియు నొప్పియు గల్గి యుండుట, గొంతు ముండ్లచే నిండియున్నట్లు నసగల్గి యుండుట, కునికీపాటు కలుగుట, మూర్ఛబాడముట, సంబంధములేని మాటల మాట్లాడుట, దగ్గు, ఆయాసము, అన్నాదులయందు రుచిలేకుండుట, ఒడలు తిరుగుట, నాలుక కాలినచందంబున నల్లనై పశువుల నాలికలంబోలి గరగరలాడుచుండుట, అవయవములు బారిపోవునట్లుండుట, కఠినత్వములతో గూడిన ఉమ్మి నుమియుట, శిరస్సును పలుచెరంగుల త్రిష్పచుండుట, దబ్బిగల్గుట, నిదుర బట్టకుండుట, రొమ్మనొప్పి, చెమట మూత్రము పురీషము ఇవి చిరకాలము నకు మిగుల స్వల్పముగ వెడలుట, అవయవములు కొంచెముగ చిక్కియుండుట, ఎల్లప్పుడును కంఠమున మూల్గుచుండుట, శ్యామవర్ణంబులును రక్తవర్ణంబులునైన బొబ్బలును మండలంబులును (దద్దులును) కలుగుట, మాట్లాడలేకుండుట, ముక్కు నోరుచెవులు మున్నగు ప్రోతస్థులయందు పుండగుట, కడుపు మిగుల బరువై యుండుట, వాతాది దోషములు చిరకాలమునకు పక్వంబు లగుట, ఈ లక్షణంబులన్నియు కల్గినది సన్నిపాతము (దోషత్రయ ప్రకోపము) చే జనించిన జ్వరంబని యెరుంగునది. మరియు చకారమువలన వాగ్బటమున జెప్పిన లక్షణములగూడ గ్రహించు నది. అవి యివ్వయినః “తద్వచ్ఛేతం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి । సదావా నైవవా నిద్రా మహాస్వేదోఽతి నైవవా । గీతనర్తన హాస్యాది వికృతేహ ప్రవర్తనం ॥” చలి, పగటియందు విశేషముగ నిదురించుట, రాత్రియందు నిదుర బట్టకుండుట ఎల్లప్పుడును అధికముగ నిద్రయైనను లేక నిదురబట్టక యైన మండుట, అధికముగ జెమటకల్గి

బట్టుచునైననులేక చెమట బొత్తుగ బొడమక యైననుండుట, పాడుట, ఆడుట, నవ్వుట, మొదలగు లక్షణములు సన్నిపాతజ్వరమున గల్గునని భావము.

ఈ లక్షణములు పదిమూడు సన్నిపాతములలో స్వప్రమాణమునకన్న నధికములై వృద్ధి నొందియుండు దోషములచే జనించిన సన్నిపాతమునందును, సమయముగ వృద్ధి నొందిన త్రిదోషములచే జనించిన సన్నిపాతజ్వరమునందును గల్గునని చరకాచార్యుండు వచించెను. మరియు త్రిదోషప్రకోపముచే జనించిన సన్నిపాత జ్వరములు; ద్యుల్బా (రెండుదోషము లధికములుగ నుండుట) ఏకల్బా (ఒక్కదోష మధికముగ నుండుట) భేదములచే పదిరెండువిధములై యుండును. వాని లక్షణములు చరకమున నిత్తైరంగున గానంబడియెడు, “భ్రమఃపిపాసాదాహశ్చ శారవం శిరసేతిరుక్ । వాతపిత్తోల్బణే విద్యా లిజ్గం మద్దకఫే జ్వరే¹ । తైత్వం కాశోఽరుచిస్తన్ద్రా పిపాసా దాహహృద్వ్యధాః । వాతశ్లేష్మోల్బణే వ్యాఘౌ లిజ్గం పిత్తానరే విదుః² । ఛర్దిశ్చైత్వం ముహూర్దాహస్తృష్టా మోహోఽస్థివేదనా । మద్దవాతే వ్యవస్యన్తి లిజ్గం పిత్తకఫోల్బణే³ । సస్థస్థి శిరసాం శూలం ప్రలాపో శారవం భ్రమః । వాతోల్బణే స్యా ద్వ్యసుగే తృష్టా కణ్ఠాస్యశుక్లా తా । రక్తవిష్మాత్రతా దాహః స్వేదస్తృష్టా బలక్షయః । మూర్ఛా చేతి త్రిదోషే స్యా లిజ్గం పిత్తే గరియసి⁴ । అలన్యారుచిహ్నాన్తా దాహః నమ్యరతి భ్రమైః । కఫోల్బణం సన్నిపాతం తన్ద్రా కాసేనచాఽఽ దిశేత్⁵ । ప్రతిశ్యాయ చ్ఛర్దిరాలస్యం తన్ద్రాఽరుచ్యన్తి మార్దవం । హీనవాతే పిత్తమధ్యే లిజ్గం శ్లేష్మాధికేమతం⁶ । హరిద్రమూత్రనేత్రత్వం దాహస్తృష్టా భ్రమోఽరుచిః । హీనవాతే మధ్యకఫే లిజ్గం పిత్తాధికే మతం⁷ । శిరోరుక్వేపశుశ్వాస ప్రలాప చ్ఛర్ద్యరోచకాః । హీనపిత్తే మధ్యకఫే లిజ్గం వాతాధికే మతం⁸ । శీతతా శారవం తన్ద్రా ప్రలాపోఽస్థి శిరోతిరుక్ । హీనపిత్తే వాతమధ్యే లిజ్గం శ్లేష్మాధికే విదుః । వర్షభేదోఽగ్ని దార్బల్యం తృష్టా దాహోఽరుచి ర్భిమః ॥ కఫ హీనే వాతమధ్యే లిజ్గం పిత్తాధికే విదుః¹¹ । శ్వాసః కాసః ప్రతిశ్యాయః ముఖ శోషోఽతిపార్శ్వరుక్ । కఫహీనే పిత్తమధ్యే లిజ్గం వాతాధికే మతం¹² ॥”

భ్రమము, దబ్బి, తాపము, భారము, తలనొప్పి ఇవి వాతపిత్తము లధికముగ నుండి కఫము తక్కువగ నుండిన జ్వరమునకు లక్షణములు. జలుబు, దగ్గు, అరుచి, కునికిపాటు, దబ్బి, తాపము, రొమ్మనొప్పి ఇవి వాతశ్లేష్మము లధికముగ నుండి పిత్తము తక్కువగ నుండు జ్వరమునకు లక్షణములు. వమనము, జలుబు, మాటిమాటికి తాపము, దబ్బి, మూర్ఛ, ఎముకలలోనొప్పి ఇవి పిత్తశ్లేష్మము లధికముగ నుండి వాతము తక్కువగ నుండిన జ్వరమునకు లక్షణములు. కీళ్లు ఎముకలు తల వీనియందు శూల, అసంబద్ధప్రలాపము, దేహముబరువు, భ్రమ, దబ్బి, గొంతు ఎండుట, ఇవి వాత మధికముగా నుండి కఫపిత్తములు తక్కువగా నుండు జ్వరమునకు లక్షణములు. మలమూత్రము రెట్టగ నుండుట,

తాపము చెమట, దప్పి, బలముక్షీణించుట, మూర్ఛ, ఇవి పిత్తమధికమయి వాతకఫములు తక్కువగా నుండు జ్వరమునకు లక్షణములు. మాంద్యము, అరుచి హృల్లాసము (ఓకరింతలు) తాపము, వమనము, ఉత్సాహములేకుండుట, భ్రమ, కునికిపాటు, దగ్గు ఇవి కఫము అధికమయి వాతపిత్తములు తక్కువగా నుండు జ్వరమునకు లక్షణములు. పీనస, వమనము, మాంద్యము, కునికిపాటు, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము ఇవి శ్లేష్మమధికముగను పిత్తము మధ్యమముగను వాతము తక్కువగాను ఉన్నపుడు బుట్టిన సన్నిపాత జ్వరమునకు లక్షణములు. శేత్రములును మాత్రంబును పచ్చగనుండుట, తాపము, దప్పి, భ్రమము, అరుచి, ఇవి పిత్తమధికముగను కఫము మధ్యమముగను వాతము తక్కువగానుండు సన్నిపాతజ్వర లక్షణములు. తలనొప్పి, వణకు, ఎగళాసము, అసంబద్ధ ప్రలాపము, వమనము, అరుచి, ఇవి వాత మధికముగను కఫము మధ్యమముగను పిత్తము తక్కువగా నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు లక్షణములు. శైత్యము, గారవము, కునికిపాటు, అసంబద్ధప్రలాపము, ఎముకలయందును, తలయందును శూల, ఇవి శ్లేష్మమధికముగను వాతము మధ్యమముగను పిత్తము తక్కువగానుండు సన్నిపాత జ్వరలక్షణములు. మలము భిన్నముగ వెడలుట, జకరాగ్ని దుర్బలమగుట, దప్పి, తాపము, అరుచి, భ్రమ, ఇవి పిత్తమధికముగను వాతము మధ్యమముగను కఫము తక్కువగానున్న సన్నిపాతజ్వరముయొక్క లక్షణములు. ఉబ్బసము, దిస్టె, పీనస, నోరెండుట, పార్శ్వపునొప్పి ఇవి వాతమధికముగను పిత్తము మధ్యమముగను కఫము తక్కువగానుండిన సన్నిపాతజ్వరలక్షణము లని యర్థము.

సుశ్రుతాచార్యుడు సన్నిపాతజ్వరలక్షణమును మహియోకవిధముగ జెప్పెను. అది యెట్లనిన: “వాత్యుష్ణశీతోఽల్పసంక్షో భ్రాంతప్రేక్షే హతప్రధః ! ఖరజిహ్వః శుష్కకణ్ఠః స్వేదవిఘ్నాత్రవర్జితః । నాశ్రునిర్భగ్ననయనః భుక్తిధ్వషేహతన్వరః । శ్వసన్నిపతితశ్చేతే ప్రలాపోపద్రవాన్వితః । అభిన్యాసస్తు తేని ప్రాణాలుః హతేజస మథాపరే । సన్నిపాతజ్వరం కృచ్ఛ్రీ మనాధ్య మపరే జగుః॥” మిగులఃపేడియు చలవయు లేకుండుట, చైతన్యము తగ్గుట, తిరుగుచున్నట్లుండుట, కాంతిపోవుట, నాలుక గఱుగునుండుట, గొంతెండుట, చెమటయు మలమాత్రములును లేకుండుట, కన్నులయందు నీరు గారుచు లోనికిపోయి యుండుట, అన్నమంచు జ్వేషముగల్గుట, స్వరము క్షీణించుట, ఆయాసముతో క్రిందపడుట, అసంబద్ధప్రలాపము, ఉపద్రవములు గలిగి యుండుట, ఈ లక్షణములగల జ్వరమును అభిన్యాసమని కొందరును హతేజసమని మహికోందరును సన్నిపాతమని యితరులును జెప్పిరి. మఱియు నది ఆపాధ్యమని కొందరును కష్టసాధ్యమని మఱికోందరును ఈ ప్రక్కరము అనేకు లనేక ప్రకారంబుల జెప్పిరి.

మఱియు భాలుకితస్త్రమున వైన జెప్పబడిన ద్వ్యుల్బణివోల్బణాదిజ్వరముల లక్షణములు మరియొకవిధంబుగ జెప్పబడియె. అది యెట్లనిన: “వాతపిత్తాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి । తస్య జ్వరోజ్జమర్దస్త్రాత్ తాలుశోష ప్రమీలకాః । ఆధ్మానతన్ద్రాఽరుచయః శ్వాస కాసభ్రమశ్రమాః । పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి । అస్తర్దాహో బహిశ్శీణం తస్య తన్ద్రాఽచ బాధతే । తుద్యతే దక్షిణం పార్శ్వ మురశ్శీర్షగల గ్రహాః । సిష్ఠివేత్కఫ పిత్తశ్చ తృణై

కణ్ఠశ్చ దూయతే । విశ్లేదశ్వాసహిక్మాశ్చ బాధంతే సప్రమీలకాః ।
 విధు ఫల్లూచ తౌ నామ్నా సన్నిపాతా వుదాహృతౌ । శ్లేష్మాఽనిలాధికో యస్య
 సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి । తస్య శీతజ్వరోనిద్రా తు తృష్ణా పార్శ్వసజ్జిహః । శిరో
 కారవమాలస్య మన్యాస్తమ్భ ప్రమీలకాః । ఉదరం దహ్యతే చాస్య కటివస్తీశ్చ
 దూయతే । సన్నిపాత స్సవిశ్లేయో మర్కరీతి సుదారుణః । వాత్తోల్బణస్సన్నిపా
 తో యస్య జన్తోః ప్రకుప్యతి । తస్య తృష్ణా జ్వరదాని పార్శ్వగుక్కుప్తి సంక్షయః ।
 పిణ్డోద్వేష్టనం దాహః ఊరుసాదోబలక్షయః । సరక్తశ్చాస్య విష్మాత్రం శూలం
 నిద్రావిపర్యయః । నిర్భిద్యతే గుదశ్చాస్య వస్తీశ్చ పరకృప్యతే । ఆయమ్యతే
 భిద్యతే చ హిక్మతే విలపత్యపి । మూర్ఛణి స్థాయతే రాశి నామ్నా విస్ఫురక
 స్స్మృతః । పిత్తోల్బణస్సన్నిపాతో యస్య జన్తోః ప్రకుప్యతి । తస్య దాహో
 జ్వరోఘోరో బహిరస్తశ్చ వర్ధతే । శీతశ్చ సేవమానస్య కృప్యతః కఫమారుతౌ ।
 తతశ్చైవ సంప్రధావంతే హిక్మా శ్వాస ప్రమీలకాః । విరూచికాపర్వభేదః ప్రలాహ
 కారవం క్లమః । నాభి పార్శ్వరుజా తస్యస్విన్నన్యాశు వివర్ధతే । స్విద్యమానస్యరక్త
 శ్చ స్రోతోభ్య స్సం ప్రవర్తతే । శూలేనపీడ్యమానస్య తృష్ణా వాహశ్చన్ధిషే । అనా
 భ్యస్సన్నిపాతోఽయం శీఘ్రకారీ కథ్యతే । సహ జీవత్యహోరాత్ర మేతే రాఽర్చిష్ట
 విగ్రహః । కఫోల్బణ సన్నిపాతో యస్య జన్తోః ప్రకుప్యతి । తస్య శీతజ్వరస్వప్న
 కారవాలస్య తద్వ్రయః । ఛర్ది మూర్ఛాత్పమాదానాత్పత్త్యోచకహృద్జిహః ।
 స్తీవనం ముఖమాధుర్యం శ్రోత్ర వాగ్దృష్టినిగ్రహః । శ్లేష్మోనిగ్రహంచాస్య
 యదా ప్రకురుతే భిషక్ । తదా తస్య భృశం పిత్తం కుర్యాత్సోపద్రవం జ్వరం ।
 నిగృహీతే తు పిత్తేచ భృశం వాయుః ప్రకుప్యతి । నిరాహారస్య సోఽత్యర్థం మేదో
 మజ్జాస్థి బాధతే । తథా త్ర స్నాతి భుక్తేవా త్రిరాత్రన్నహి జీవతి । మేదో
 గత స్సన్నిపాతః కఫ్ఫణస్స ఉదాహృతః । కామాన్మోహాచ్చ లోభాచ్చ భయా
 చ్చాఽయం ప్రపద్యతే । మధ్యహీనాధికై ర్దోషైః సన్నిపాతో యదా భవేత్
 తస్య రోగాస్త ఏవోక్తాః ప్రాయోదోష బలాశ్రయాః॥” అని యున్నది. ఎవ్వనికి
 వాతపిత్తము లధికముగాగల సన్నిపాతజ్వరము ప్రకోపించునో వానికి జ్వరము, ఒడలువిరుపులు,
 దప్పి, దవడలు కుష్కించుట, తెప్ప లార్పుట, కడుపుబ్బరము, కునికిపాటు, అరుచి, నిట్టార్పు
 లధికముగా నుండుట, దగ్గు, భ్రమము, శ్రమము ఇవి యుండును. ఈ సన్నిపాతము విధువని శిష్ట
 దగు. ఎవ్వనికి పిత్తశ్లేష్మము లధికములగు సన్నిపాతము గల్గునో వానికి లోపల తాపము, వెలుపల
 చలన, కునికిపాటు, కుడిపార్శ్వము బ్రద్దలుగ కొట్టినట్లుండుట, రొమ్ము తల కంఠము వీనియగు
 బట్టుకున్నట్లుండుట, కఫమును పిత్తమును ఉమియుట, దప్పి, కంఠమందు పరితాపము, మలము

భేదిల్లుట, కావసము, వెక్కిళ్లు, పలుమారు తెప్పలార్పుట ఇవి గలుగును. ఈ సన్నిపాతము ఫల్లు అని చెప్పవలెను. ఎవ్వనికి శ్లేష్మవాతము లధికములగు సన్నిపాతము ప్రకోపించునో వానికి శీతజ్వరము, నిద్ర, అకలి, దప్పి, పార్శ్వముపట్టుట, తలభారము, మాంద్యము, పెడతలనరములు కదలకుండుట, తెప్పలార్పుట, కడుపులో మంట, పిరుదులయందును, పొత్తికడుపునందును నొప్పి, ఇవి కలుగును. ఇది మర్కరియను దారుణమైన సన్నిపాతము. ఎవ్వనికి వాతమధికముగగల సన్నిపాతము ప్రకోపించునో వానికి జ్వరము, దప్పి, బడలిక, పార్శ్వపునొప్పి, కన్నులు కనుపించకుండుట, పిక్కల నొప్పికల్లుట, తాపము, తొడలుచిక్కుట, బలము నశించుట, మలమూత్రము రెఱుగనండుట, కడుపులోశూల, నిద్రలేకపోవుట, అసనమందు పోటు, పొత్తికడుపు లాగుట, నీల్లుట, భేదిల్లుట, వెక్కిళ్లు వచ్చుట, ఏడ్చుట, మూర్ఛిల్లుట, బలిసినట్లుండుట, అరచుట ఇవి గలుగును. ఈ సన్నిపాతము విస్ఫురకమని చెప్పబడును. ఎవ్వనికి పిత్త మధికమగు సన్నిపాతము ప్రకోపించునో వానికి తాపము, ఘోరమగుజ్వరము వెలుపల లోపల వృద్ధి నొందుట, శీతమును సేవించినప్పుడు కఫవాతములు వృద్ధి నొందుట, వెక్కిళ్లు, ఉబ్బసము, తెప్పలార్పుట, విఘాచి, (వాంతిభేది) గణుపు కొంకరలు పోవుట, ప్రలాపము, భారము, శరీరము వాడుట, వానికి చెమర్చునట్లు (స్వేదవిధి) చేసినచో బాడ్డు నంగును ప్రక్కలయందును నొప్పిగలుగుట, స్వేదవిధిజేయునప్పుడు రోమకూపములు ముక్కులు మొదలగు రంధ్రములనుండి రక్తము స్రవించుట, విశేషముగ శూలగలుగుట, దప్పి, తాపము ఇవి గల్గును. ఇది అసాధ్యమైన క్షీణకారమును సన్నిపాతము. ఈ సన్నిపాతగ్రస్తుడు ఎనిమిదిజాములకన్న జీవించడు. ఎవ్వనికి కఫ మధికముగాగల సన్నిపాతము ప్రకోపించునో వానికి శీతజ్వరము, స్వప్నములు, శరీరభారము, మాంద్యము, కునికిపాటు, నమనము, మూర్ఛ, దప్పి, తాపము, తృప్తి, (భోజనము చేసినట్లుండుట) అసహ్యత, రొమ్ముపట్టుకొనుట, ఉమియుట, నోరుతీపుకల్గియుండుట, చెవులకు వినరాకుండుట, నోట మాటరాకుండుట, కన్నులు కనుపించకుండుట, శ్లేష్మమునుతగ్గించినచో పిత్తము ఉపద్రవములతోగూడిన జ్వరమును వృద్ధిబొందించుట, పిత్తమును తగ్గించినచో వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించుట, అహారమును తగ్గించినయెడ మేదస్సు మజ్జా అస్థి వీనియందు బాధగలుగుట ఈ లక్షణములు కల్గును. అట్టికోగి స్నానముజేసినను భోజనముచేసినను మూడురాత్రులకన్న జీవించడు. దీనిని కఫభాసన్నిపాతమని చెప్పెదరు. ఇయ్యది మేదస్సున జనించును. కామము లోభము మోహము భయము వీనివలన నీ సన్నిపాతము గలుగును.

మీద చెప్పిన ప్రకారము హీన వృద్ధ్యాధిక భేదములుగల దోషములచే సన్నిపాతము సంభవించినపుడు తరుచుగ దోషముల బలము నాశ్రయించినవియై ఇచ్చట చెప్పబడిన రోగములను గల్గించునని తెలియదగునని యర్థము. మరియు వాతపిత్త శ్లేష్మములు మూడును పరస్పర విరుద్ధంబులగు గుణములతో గూడియుండుటచేత మంచు నిప్పు ఈ రెండును గలిసి యొకకార్యమును గల్గించుటకు సమర్థములుగాని భంగి జ్వరాదిరోగములను గల్గించుటకు సామర్థ్యము లేకుండునని జెప్పట యుక్తంబైనను ఈ దోషత్రయము స్వభావముచేత నే ఒకదాని గుణములచేత వేరొకదోషము కొట్టబడకుండును గాన తమతమ గుణములతో గూడి అన్నియుగలసి రోగములను గల్గించునని యెరుంగునది. ఈ యర్థమును దృఢబలుండు “విరుద్ధైరపి న త్వేతై ర్ముచైర్ను పరస్పరం । దోషాస్సహజసాత్వత్వా ధ్వోరం విషమహీనివ॥” అని వచించెను. వాతాదిదోషములు

యాత్నాదిగుణంబులచే పరస్పరవిరుద్ధంబులైనను అట్టి గుణంబులు ఆయాదోషములకు సహజంబులును (కూడజనించినవియు) సాత్త్వికంబులును (స్వభావసిద్ధంబులు) అగుటచే విషము సహజమైన విషముతో గూడిన సర్పములను జంపకుండుకరణి ఒకదోషముయొక్క గుణములచేత వేరొకదోషము కొట్టబడుదు; అని తాత్పర్యము. ఈ యర్థమునే గయదాసాచార్యులు ఇట్లెఱంగున నుడివెను. “దైవాద్దోషస్వభావాద్వా దోషాణాంసాన్నిపాతికే । విరుద్ధైశ్చగుణైః కశ్చి న్నోపఘాతః పరస్పరం॥” దైవబలముచేతైనను దోషముల స్వభావముచేతైనను సన్నిపాతము (ప్రక్షయ ప్రకోపము) చేత జనించిన రోగమునందు పరస్పరవిరుద్ధంబులైన గుణములచేత కొట్టబడుటలేదని తాత్పర్యము.

అ సా ధ్య సన్ని పా త జ్వ ర లక్షణము

శ్లో॥ దోషే విబధ్ధే నష్టేఽగ్నౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః ।

సన్నిపాతజ్వరోఽసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్తతోన్యథా ॥ ౨౪ ॥

తా. వాతాదిదోషంబులును మూత్రపురీషాదిమలంబులును బద్ధింపబడి జ్వరాన్ని మన్దగించి సన్నిపాతమున జెప్పియుండు లక్షణములన్నియు గల్గియుండు సన్నిపాతజ్వరము అసాధ్యం బగును. పై జెప్పబడిన లక్షణములకు విరుద్ధముగ నుండు (అనగా దోషవిబంధములేక అగ్ని సరించక సన్నిపాత లక్షణములలో కొన్నియే కల్గియుండు) సన్నిపాతజ్వరము కృచ్ఛ్రసాధ్యమై (మిక్కిలి కష్టముచే సాధింపందగినదియై) యుండునని భావము. ఇట్లు చెప్పటచేత సన్నిపాతజ్వరము అసాధ్యంబును కృచ్ఛ్రసాధ్యంబునై యుండును గాని ఒకప్పుడును సుఖసాధ్యంబై యుండుట లేదని భావము. ఈయర్థమును “సన్నిపాతో దుశ్చికిత్సాన్యథా” అని చరకాచార్యుండును, “మృత్యునా సహ యోధవ్యం సన్నిపాతం చికిత్సతా” అని భాఠకియు జెప్పిరి. కష్టముచే జికిత్స జేయదగిన వ్యాధులలో సన్నిపాతము బలిష్ఠంబనియు, సన్నిపాతమునకు చికిత్సజేయువాఁడు మృత్యువుతో యుద్ధము చేయగలడనియు భావము (అనగా కష్టసాధ్యమునుట).

శ్లో॥ * * సప్తమే దివసే ప్రాప్తే దశమే ద్వాదశేఽపి వా ।

పునర్ఘోరతరోభూత్వా ప్రళమం యాతి హన్తివా ॥

సప్తమీ ద్విగుణా చైవ నవమ్యేకాదశీ తథా ।

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ ॥ * *

తా॥ సన్నిపాతజ్వరము ఏడవదినమునందైనను, పదియవదినమునందైనను పండ్రెండవదినమునందైనను మిక్కిలి ఘోరమై కాంతిలైన బొందును, లేక రోగిని జంపును, లేక పదునాల్గవదినమునందైనను పదునెనిమిదియవదినమునందైనను ఇరువదిరెండవదినమునందైనను రోగిని చంపును, లేక కాంతిబొందును.

సన్ని పా త జ్వ రో ప ద్ర వ ము

శ్లో॥ సన్నిపాతజ్వరస్యాస్తే కర్ణమూలే సుదారుణః ।

శోథస్సంజాయతే తేన కశ్చిదేవ ప్రముచ్యతే ॥ ౨౫ ॥

తా॥ సన్నిపాతజ్వరముయొక్క అంతమునందు చెవిమొదట మిక్కిలి శ్రూరమైన శోధ(అనగా వాపు) పుట్టును. దానిచేత ఒకానొకడే విడువబడును. నివర్తించుట యరుదని భావము. సన్నిపాతజ్వరము విడిచినపిదప చెవిమొదట తీక్ష్ణమైనవాపుగలిగి దానిచేత ఒకానొకడు మాత్రము జీవించు నేగాని సాధారణముగ జీవించరు అని భావము.

శ్లో॥ *.* త్రయః ప్రకుపితా రోషా ఉరస్సోఽగ్రోనుగామినః ।

అమాభివృద్ధ్యా గ్రథితా బుద్ధీద్వియ మనోగతాః ।

జనయన్తి మహాఘోర మభిన్యాసం జ్వరం దృఢం ।

శ్రుతౌ నేత్రే ప్రసుప్తి స్సాన్య న్న చేష్టాం కాంచి దీహతే ।

నచ దృష్ట్య ర్భవే త్తస్య సమర్థా రూపదర్శనే ।

న ప్రాణా నచ సంస్పర్శం శబ్దంవా నైవ బుధ్యతే ।

శిరోఽగ్రో యతేఽభీక్ష మాహారం నాభినన్దతి ।

కూజపే తుద్యతే చైవ పరివర్తన మిహతే ।

అల్పం ప్రభాషతే కించి దభిన్యాసస్స ఉచ్యతే ।

ప్రత్యాఖ్యాతస్సభూయిష్ఠః కశ్చిదేవాత్రసిద్ధ్యతి ॥ *.*

తా॥ వాతపిత్తశ్లేష్మములు ప్రకోపించి రొమ్మును ప్రోత్తస్సులను (ముక్కు కన్నులు రోమ కూచములు మొదలగు ప్రాణములను) అనుగరించి అమముయొక్క యభివృద్ధిలోగూడి బుద్ధిని ఇంద్రియములను మనస్సును చేరి మిక్కిలి శయంకరముగు అభిన్యాసమును జ్వరమును నిశ్చయముగ బుట్టించును. ఆరోగికి చెవులు బిగియును (చూతలుపడినట్లు వినరాకుండును), కన్నులు చూసికొని యుండును. ఒక కార్యముపై న చేయజాలడు. సమీపముననుండు వస్తువునుగూడ జూడజాలడు. గంధమును ముఱ్ఱింపజాలడు. స్పర్శమును తెలిసికొనజాలడు. శబ్దమును వినలేడు. తలనూచుచుండును. ఆహారమంగిచ్చియుండును. నూలుగుచుండును. బాధపడుచుండును. పొర్లాడును. కొంచెముగ మాటలాడును. ఇట్టి సన్నిపాతజ్వరము అభిన్యాసమని చెప్పబడును. అట్టి రొమ్మరోగము చికిత్స చేయబడినదియైన నొకానొకటిమాత్రము సిద్ధించునుగాని తరుచుగ నివర్తించుటలేదు.

ఆ గ ం తు జ్వ ర ల ట్ట ణ ము ౩

శ్లో॥ అభిఘాతాభిచారాభ్యా మభిశాపాభిషంగతః ।

ఆగన్తుజ్ఞాయతే దోషై ర్యథాస్వం తం విభావయేత్ ॥ ౨౬ ॥

తా॥ ఆగంతుజ్వరము ఆయుధములు రాళ్లు మొదలగువానిచే చెబ్బతగుటవలనను, అనిష్టప్రయోగములవలనను, ఋషులు మొదలగువారి శాపమువలనను, కామాతిశయమువలనను, క్రోధాతిశయమువలనను, భయాతిశయమువలనను, భూతాదులయొక్క ఆవేశమువలనను, గలుగును. అట్టి జ్వరము జనించినతోడనే వాతాదిదోషములు ప్రకోపించును. అప్పుడు వాతాదులయొక్క లక్షణములను బట్టి దోషము ప్రకోపించినదియు నూహించవలెను. ఈ దోషప్రకోపము జ్వరము కల్గినపిమ్మట జనించునని సంప్రాప్తిని జెప్పినచోటఁ జెప్పబడి యున్నది.

విపాదులవలన గలిగిన జ్వరములకు ప్రత్యేకలక్షణములు

శ్లో॥ శ్యావాస్యతా విషకృతే తథాఽతీసార ఏవ చ।

భక్తారుచిః విపాసా చ తోదశ్చ సహ మూర్ఛయా॥౨౮॥

ఓషధీగంధజే మూర్ఛాశిరోరుగ్వమధుః శ్మవః॥

కామజే చిత్తవిభ్రంశే స్తద్ద్రాగస్య మభోజనం॥౨౯॥

* * హృదయే వేదనాచాఽస్య గాత్రం చ పరిసృష్టితే * *

భయాత్ప్రేలాప శ్శోకాచ్చ భవేత్కోపాచ్చ వేపస్యః।

అభిచారోఽభిశాపాభ్యాం మోహస్తృష్ణాచ జాయతే॥౩౦॥

భూతాఽభిషజ్ఞా మద్వేగో హస్యోదనశారవం।

తా॥ విషములవలన గలిగిన ఆగన్తుజ్వరమునందు శిరో సల్లతానటయు, అతీసారమును, అన్నమునం దహించియు, దప్పియు, దేహమునందు పోలియు, మూర్ఛయు గల్గును. ఉద్రంతులగు ఓషధుల వాసనచూచుటచేత గల్గిన జ్వరమునందు మూర్ఛ, తలనొప్పి, వాత్తి, తుమ్మలు, ఉలక్షణములు గల్గును. కామముచేత (ప్రేమ సంభోగమునం దిచ్చుచేతి) గలిగిన జ్వరమునందు చిత్తవిభ్రంశము, మోహ, తన్ద్రయు, ప్రాణమూలికయు, అన్నమును భుజించుటయు దిన్ని లేకపోవుటయు, మోహస్ఫురణ వేదనయు, శరీరకార్యములు కల్గును. భయముచేతను గూఢముచేతను కల్గిన జ్వరమునందు ప్రణాసము కల్గును. శోషముచే కల్గిన జ్వరమునందు మలకు కలుగును. అభిచారము (ప్రాణములగు ప్రహేళికలను ప్రయోగించుట) వలనను అభిశాపము (బుధులు ముదలగువాటి శాపము) వలనను అల విషజ్వరములందు మూర్ఛయు, దప్పియు జనించును. భూతాభిషంజము (విశాచాదులయొక్క ఆవేశము) వలనగలిగిన జ్వరమునందు ఉద్వేగము (మనస్సునందించుపోటు), నవ్వుట, ఏడ్పుట, మోహభ్రమము ఈ లక్షణములు కల్గును.

ఆగన్తు జ్వరములయందు వాతాదికోషసంబంధ నిర్ణయము

శ్లో॥ కామశోకభయాద్వాయుః క్రోధా స్పృశ్చం త్రయో మూః 3౧।

భూతాభిషంగా త్కుప్యన్తి భూతిసామూన్యలిక్షణః।

తా॥ కామము శోకము భయము ఈ మూడుకారణములచే జనించిన జ్వరమునందు వాయు ప్రకోపించి యుండుననియు; క్రోధముచే జనించిన జ్వరమునందు స్పృశ్చము ప్రకుడితల్లై యుండుననియు, భూతావేశముచే జనించిన జ్వరమునందు వాతస్పృశ్చశ్లేష్మములు మాడును ప్రకోపమునందు భూతసంబంధములగు చిహ్నములు గల్గియుండు ననియు భావము.

విషమజ్వరమున ప్రాప్తి

శ్లో॥ దోహోఽల్పోఽహితసంఘాతో జ్వరోత్సృష్టస్య వాచునాదేః

ధాతు మన్యతేమా ప్రాప్య కరోతి నిషచుజ్వరం।

తా॥ జ్వరముచే విడువబడిన మనుజునకు స్వల్పముగ ననుసరించి యుండు దోషము అపథ్యంబులైన ఆహారవిహారాదులచే నానాట వృద్ధి నొంది కొంతకాలమునకు రసాదిధాతువులలో నొకదాని నాశ్రయించి విషమజ్వరమును గల్గించును. ఇచ్చట “జ్వరోత్పన్నైష్టస్య వా” అని చెప్పటచేత జ్వరవిముక్తుడు (జ్వరమువచ్చి విడువబడినవాడు) గాకున్నను తొలుత ప్రారంభ కాలమునందే విషమజ్వరము సంభవించునని యెరుంగునది. దీనికి ప్రమాణము: “అరమ్భాద్విష మో యస్తు” అని అసాధ్యజ్వరలక్షణమున గానబడియెడు. మరియు “యస్సాస్యదనియతా త్తాలాచ్చీతోష్ణాభ్యాం తథైవచ। వేగతశ్చాపి విషమో జ్వరస్సవిషమస్సృతః॥” అని విషమజ్వరలక్షణము భాలుకిచే జెప్పబడియె. నియతము లేని కాలము శీతోష్ణములు వేగము వీని యన్నిటిచే విషమంబై యుండు జ్వరము విషమజ్వరమని జెప్పబడునని భావము.

వి ష మ జ్వ ర భే ద ము లు

శ్లో॥ * * స స్తత స్సతతోఽన్యేద్యుస్తృతీయక చతుర్థకా * *

తా॥ సస్తతజ్వరమనియు, సతతజ్వరమనియు, అన్యేద్యుష్కజ్వరమనియు, తృతీయకజ్వర మనియు, చతుర్థక జ్వరమనియు విషమజ్వరము విరువిధంబులై యుండునని భావము.

సంతతాదిజ్వరములకు ఆశ్రయంబులైన ధాతువుల నిర్ణయము

శ్లో॥ సస్తతం రసర క్తస్థః, సోఽన్యేద్యుః పితృతాశ్రితః॥ 3౨॥

మేరోగత స్తృతీయేహ్ని, అస్థిమజ్జగతః పునః ।

కుర్యాచ్చతుర్థకం ఘోరం అస్తకం గోగసజ్కరం॥ 3౩॥

తా॥ సస్తతజ్వరము రసధాతువు నాశ్రయించి జనించుననియు, సతతజ్వరము రక్తధాతువు నాశ్రయించి జనించు ననియు, అన్యేద్యుష్కంబను జ్వరము మాంసము నాశ్రయించి జనించు ననియు, తృతీయకజ్వరము మేడున్న నాశ్రయించి జ్వరము వ్యాపించినదినమునకు మూడవదినము నందు వరుసగా వచ్చుననియు, అస్థిమజ్జల నాశ్రయించి జ్వరము వ్యాపించిన దినమునకు నాల్గవదిన మున మరల వ్యాపించునది చతుర్థక జ్వరమనియు భావము. అట్టిచతుర్థకజ్వరము ఓరువ నశక్యమై యమునిబోలె ప్రాణముల హింసించుచు అనేకరోగముల గల్గించును.

మరియు చిరకమున “ర క్తధాత్వాశ్రయః ప్రాయో దోష స్సతతకం జ్వరం” (రక్తధాతువు నాశ్రయించి సతతకజ్వరము తరుచుగ జనించును) అని యుండుటం జేసి ప్రకృత మూలమున “సస్తతః” అనుపదము సతత అను పదమునకుకూడ నుపలక్షణంబు గాన సతత జ్వరము రక్తధాతువు నాశ్రయించి యుండు ననే యర్థము లభించెనని యెరుంగునది.

స స్త తా ది జ్వ ర ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ సప్రాహం వా దశాహం వా ద్వాదశాహ మథాఽపి వా ।

సస్తత్యా యోఽవిసర్గీ స్యా త్సస్తత స్సనిగద్యతే॥ 3౪॥

తా॥ ఏడుదినముల కాలమైనను పదిదినముల కాలమైనను పదిరెండుదినముల కాలమైనను ఒక త్షణకాలముగూడ విడువక అనుసరించి యుండు జ్వరము సంతతజ్వర మనంబను. ఇచ్చట దోషత్రయ ప్రకోపముచే జనించిన సంతతజ్వరమునందు వాతము అధికముగ నున్నచో ఏడుదినములవరకు జ్వరము విడువక అనుసరించి యుండుననియు, పిత్తము అధికముగ నుండునపుడు జనించిన జ్వరము పది దినములవరకు నిరంతరముగ వ్యాపించి యుండుననియు, కఫము అధికముగ నుండునపుడు గల్గిన జ్వరము పదిరెండు దినములవరకు ఎడలేక యుండుననియు అర్థము.

ఈ విషయమై తత్త్వాస్తరమున నీరీతిగ చెప్పబడియె: “స్పృతకఫాఽనిలవృద్ధ్యా దశ దినస ద్వాదశాహ సప్తాహాత్ । హస్తీ విముఞ్చతి వాఽశు త్రిదోషజో ధాతు మల పాకాత్ ॥” త్రిదోష సన్నిపాతముచేగల్గిన జ్వరమునందు వాత పిత్త కఫములలో పిత్తము వాత కఫములకంటె వృద్ధి నొంది యున్నచో మలములు పక్వంబులై యుండే నేని పదిదినములకు పిమ్మట అట్టి జ్వరము నివర్తించును; లేక ధాతువులు పక్వంబులై యుండే నేని గోగిని చంపును. వాతపిత్తములకంటె కఫము వృద్ధి నొందియున్నచో మలములు పక్వంబులై యుండే నేని పదిరెండుదినములు గడచినపిమ్మట జ్వరము విడుచును; లేక ధాతువులు పక్వంబులై యుండే నేని గోగినిచంపును. కఫపిత్తములకంటె వాతము వృద్ధి నొంది యున్నచో మలములు పక్వంబులై యుండే నేని ఏడుదినములు గడచినపిమ్మట నివర్తించును; లేక ధాతువులు పక్వంబులై యుండే నేని గోగినిచంపును అని యర్థము. మరియు చరకమునందు “యథా ధాతూం స్తథా మూత్రం పురీషఞ్చాఽనిలాదయః । యగపచ్ఛాఽనుపద్యంతే నియమా త్సంతతే జ్వరే॥” అని యుండుటచేత ఈ సంతతజ్వరమునందు వాతపిత్త శ్లేష్మములు మూడును రసాదిధాతువులను మాత్రపురీషములను సమకాలమునందు నియతముగ వ్యాపించునని యెరుంగునది. మరియు చరకాచార్యుం డీసంతతజ్వరలక్షణమునకు “నిస్వర్గం ద్వాదశే కృత్వా దివసే వ్యక్తలక్షణః । దుర్లభోపశమః కాలం దీర్ఘ మప్యనువర్తతే” అని జెప్పెను. ఈ సంతతజ్వరము పదిరెండు దినములు త్షణకాలమైన విరామములేకుండి పదిరెండవ దినమున విడచి చెమటబట్టుట శరీరము చుల్కనై యుండుట మున్నగు జ్వరము క్షలక్షణములు స్ఫుటముగ గానంబడి యుండుననియు, ఒక సమయమున అంతట శమించక మరల అట్టి జ్వరముకల్గి చాలాదినములవరకు బాధించుననియు భావము. ఈ వాక్యముచేత సంతత జ్వరమునకు గూడ ఒక సమయమున ముక్తానుబంధిత్వము (జ్వరము విడచి మరల అనుసరించి యుండుట) కలదు గాన “జ్వరో త్సప్తస్య వా పునః ” అనునట్టి విషమజ్వర లక్షణయుక్తంబని యెరుంగునది. “జ్వరాః పూర్వం మయోక్తా యే పఞ్చ సంతతకాదయః । చత్వార స్సంతతిం హిత్యా జ్ఞేయాస్తే విషమజ్వరాః॥” అని ఖరనాదుండు వచించెను. సంతతజ్వరం బొక్కటి డక్క తక్కిన సతత ఆశ్లేష్యుష్క తృతీయక చతుర్థకము లను నాల్గు జ్వరములు విషమజ్వరము లని చెప్పబడునని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత సంతతజ్వరము విషమజ్వరము కాదని తెలియబడుచున్నది; వినును ఈ జ్వరమునందు సతత ఆశ్లేష్యుష్క తృతీయక చతుర్థకములబోలి ఆవృత్తి (పలుమారువిడచి మరల ననుసరించుట) లేదు గాన సతతము మున్నగు నాల్గు జ్వరములకన్న సంతతజ్వరము భిన్నంబనియు, అట్టి నాల్గు జ్వరములకన్న సంతతజ్వరమునకు చికిత్స వేరై యుండుననియు ఖరనాదుని యభిప్రాయము గాన సంతతజ్వరమునకు విషమజ్వరత్వము లేదని జెప్పం

జనగు. చరకమునందు “కర్మ సాధారణం జహ్యో తృతీయక చతుర్థకౌ” అనియుండుటంజేసి తృతీయక చతుర్థక జ్వరముల గండిటికిని విషమజ్వరమునకు జెప్పియుండు చికిత్స జేయవలెగాని దోషసాధారణమైన చికిత్స జేయ జనదనియు, తక్కిన జ్వరములయందు ఆ యా దోషములకు విరుద్ధంబులగు చికిత్సల జేయుట యుక్తంబనియు భావము. ఇచ్చట విషమజ్వరముల కన్నిటికిని చికిత్స సమానముగ తన్త్రాస్తరమున నున్నదిగాన విషమజ్వరసామాన్యంబైన చికిత్సను తృతీయక చతుర్థక జ్వరములయందు విశేషముగ చేయవలెననియు, విషమజ్వరములుదక్క తక్కిన జ్వరములయందు నాయాదోషములకు విరుద్ధంబులైన చికిత్సల చేయవగుననియు ఆగ్రవిశేషము చరక వాక్యమునకు నెరుంగునది.

సతతక అన్యేద్యుష్క తృతీయక చతుర్థక జ్వరలక్షణములు

శ్లో॥ అహోరాత్రే సతతకో చ్ఛ్వాకాలావనువర్తతే ।

అన్యేద్యుష్క స్వహోరాత్ర ఏకకాలం ప్రవర్తతే॥ ౩౫॥

తృతీయక స్తృతీయోఽహ్ని చతుర్థేఽహ్ని చతుర్థకః ।

తా॥ రాత్రిపగలు ఈ రెండుకాలములయందును జ్వరవేగమును జూపునది సతతకజ్వర మనం జను. అనగా పగటియందు జ్వరము వ్యాపించి సాయంకాలమున శమించి మరల రాత్రియందు జ్వర వేగమును జూపునది సతతక జ్వరమని భావము. రాత్రియందైనను పగటియందైనను ఒకకాలమున వ్యాపించునది అన్యేద్యుష్కజ్వరమని చెప్పవచ్చును. జ్వరవేగము కల్గిన దినము మొదలు మూడవ నాడు మరల వ్యాపించునది తృతీయకజ్వర మనంచును. జ్వరవేగము కల్గినదినమునకు నాల్గవనాడు వ్యాపించునది చతుర్థకజ్వర మనంచును. ఇచ్చట పగలు రెండు కాలములయందును రాత్రి రెండు కాలములయందును వ్యాపించు జ్వరము సతతకజ్వరమనియు, పగలు ఒకకాలమునందును రాత్రి యొక కాలమునందును వ్యాపించునది అన్యేద్యుష్కజ్వరమనియు కొండరు వచించెదరు.

మతాస్తరమున విషమజ్వరలక్షణము.

శ్లో॥ కేచిద్భూతాఽభిషజ్జోతం బ్రువతే విషమజ్వరమ్॥ ౩౬॥

తా॥ కొందరు భూతసంబంధములన జనించిన జ్వరమును విషమజ్వరమని వచించెదరు.

తృ తీ య క జ్వ ర భే ద ము లు.

శ్లో॥ కఫపిత్తాత్మికగ్రాహీ పృష్ఠాద్వాతకఫాత్మకః ।

వాతపిత్తాచ్ఛ్చగ్రాహీ త్రివిధస్సౌ తృతీయకః॥ ౩౭॥

తా॥ కఫపిత్తములు అధికములై యున్నపుడు జనించిన తృతీయక జ్వరము తొలుత వెన్నెముకకు క్రిందిభాగమున వేదనను కల్గించి శరీరమున వ్యాపించును. వాతకఫములు అధికంబులై యుండునపుడు జనించు తృతీయకజ్వరము తొలుత వీపునందు వేదననుకల్గించి శరీరమున వ్యాపించును. వాతపిత్తములు అధికంబులై యుండునపుడు జనించు తృతీయకజ్వరము తొలుత శిరస్సునందు వేదన కల్గించి పిమ్మట శరీరమున వ్యాపించును. ఇతరెంగున తృతీయక జ్వరము మూడు విధంబులై యుండును.

ఇచ్చట వాతస్థానంబైన త్రికిము (వెన్నెముకకు క్రిందిభాగము) నందు కఫమత్తములు కలసిచో స్వస్థానములవలె యితరస్థానముల చేరుదుంటేని బలహీనంబులగును గాన జ్వరవేగము బలపడినదియనకు గూడవదనమున మరల జ్వరవేగమును జూపుననియు, వాతకఫములు స్వస్థానములకంటె ఎక్కువ స్థానంబైన వీపునందు వ్యాపించునపుడు బలహీనంబులై గూడవ నాడు జ్వరవేగమును తేమనననియు, వాతపత్తములు స్వస్థానములవలె కఫస్థానంబైన శిరస్సున జేరియుండునపుడు బలహీనంబులై గూడవదనమున జ్వరవేగమును జూపుననియు వరుంగునది. మరియు ముక్తతాననందు “కృత్తితానాం హో నోమాణాం శరీరే పరిధావతాం | యత్రసజ్జస్వవై గుణ్యాద్వాప్యత్ర ప్రోపజాయతే |” అనియున్నది. వాతపత్తశ్లేష్మములు వికృతంబులై ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దెచ్చోడు వ్యాపించునో అచ్చోడు నొప్పి మున్ను గాగల వ్యాధులు జనించునని మర్థము. ఈ సప్రతవాక్యముల ప్రకోపమునొందిన దోషములు తమతమ స్థలములను వలె శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించునని తెల్లమునకు చున్నది గాన ప్రకృతమాలమున “కఫపిత్తాత్మికగ్రాహీ” అనువాక్యముచే వాతపత్తములకు త్రికాదిస్థానగమనమును జెప్పట సంకతంబని యెరుంగునది.

చతుర్థక జ్వర భేదము

శ్లో॥ చతుర్థకో దర్శయతి ప్రభావం ద్వివిధం జ్వరః |

జఘ్నభ్యాం శైష్ఠికః పూర్వం శిరస్తోఽనిలసమృచః | ౩౮ ||

తా॥ వాతపత్తకఫములలో కఫము అధికముగ నున్నపుడు జనించు చతుర్థకజ్వరము శ్లేష్మిక వికృతమునందు నొప్పినికల్గించి మిష శరీరమున వ్యాపించును. వాతము అధికముగ నున్నపుడు జనించు చతుర్థకజ్వరము తొలగిత శిరస్సున వేదనకల్గించి ఎప్పుడు శరీరమున వ్యాపించును. ఇట్లేతం గున రెండువిధంబులైన శక్తని చతుర్థకజ్వరము జూపునని భావము.

ఇచ్చట చతుర్థకజ్వరము సన్నిపాతముచే జనించినదియైనను పట్ట గలప్రకారములలో శ్లేష్మము అధికముగ నున్నచో శైష్ఠిక (శ్లేష్మచే జనించినది) మనియు, వాతము అధికముగ నున్నచో వాతముచే జనించినది యనియు వ్యవహరించుననని యుండునది. ఈ చతుర్థము చరకమున “ప్రాయశః సన్నిపాతేన దృప్తః పశ్చనిగోజ్వరః | సన్నిపాతేన యో భూయాత్ సరోషః పరికీర్తితః ||” అని చెప్పియున్నది. ఇట్లే వాతక అశ్లేష్మకృత్ శృతీయక చతుర్థకములను జ్వరములై గును సన్నిపాతముచే జనించుననియు, ప్రకోపములలో శ్లేష్మ అధికముగ నుండునో ఆరోపముచే నాజ్వరము జనించినది నని వ్యవహరింపబడు ననియు భావము. ఇచ్చట “ప్రాయశః సన్నిపాతేన” అని చెప్పియుండుచుచే ఏకరోప జ్వరోపములచే గూడ నీ విషమజ్వరములై గును జనించుట కలదని కొంచు వచించెడు.

మరియు గలగడ్డము పిత్తముచే జనించినకరణి చతుర్థకజ్వరము పిత్తముచే జనించుటలేదు. చతుర్థకజ్వరలక్షణమును హరీతుం డితైఱంగున నుడివెను: “చతుర్థగోనామ గగో దారుణో విషమజ్వరః | శోషణ స్సర్వధాతూనాం బలవర్ణాగ్నినాశనః | త్రిదోషగో

వికారస్యా దస్థిమజ్జగతోఽనిలః । కుపితః పిత్తమేవంతు కఫశ్చైవం స్వకా
 లతః । శీతదాహకరస్తీవ్రః త్రికాలఞ్చానువర్తతే । స సన్నిపాత సమ్భూతో
 విషమో విషమజ్వరః । ఊర్ధ్వం కాయస్య గృహ్లాతియః పూర్వం సోఽనిలా
 త్మకః । పూర్వం గృహ్లా త్యధఃకాయం శ్లేష్మపూర్వజ్వరశ్చ సః॥” చతుర్థకంబను
 క్రూరంబైన విషమజ్వరము రసాదిధాతువుల నన్నింటిని శోషింపజేయునదియు. జఠరాగ్నిని
 నశింపజేయునదియు నై త్రిదోషసన్నిపాతముచే జనించును; అట్టి జ్వరమునందు వాతపిత్తశ్లేష్మ
 ములు మూడును అస్థిమజ్జల రెంటిని ఆశ్రయించి ప్రకుపితంబులై తమతమ కాలములయందు
 చలి తాపము మున్నగు వేదనల గల్గించును. ఈజ్వరము తీవ్రంబై ఉదయకాలమునందును మధ్యాహ్న
 కాలమునందును సాయంకాలమునందును అనుసరించి యుండును. సన్నిపాతముచే జనించిన
 యీవిషమజ్వరము తొలుత ఊర్ధ్వకాయమున (కంఠము శిరస్సు మున్నగు అవయవముల) వ్యాపించి
 పిమ్మట శరీరమున వ్యాపించినచో వాతం బధికముగ నున్నప్పుడు జనించినది యనియు, శరీరము
 నందు నాభికిక్రింద తొలుత వ్యాపించి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించినచో నాచతుర్థకజ్వరము
 కఫాధిక్యముచే జనించినది యనియు నెరుంగవలెనని యర్థము. ఇచ్చట “కుపితం పిత్త
 మేవంతు” అని చెప్పియున్నను వాతప్రధానంబైన జ్వరము తొలుత ఊర్ధ్వశరీరమున వ్యాపించు
 ననియు, కఫప్రధానంబైన జ్వరము శరీరమునం దధోభాగమున తొలుత వ్యాపించి పిమ్మట
 శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుననియు, వాతకఫముల రెండిటికిని స్థలవిశేషమును జెప్పినభంగి పిత్తము
 నకు స్థలవిశేషమును జెప్పియుండలేదు గాన పిత్తము ఉపసర్జనం (అప్రధానం) బై యుండును గాని
 ప్రధానంబైయుండుట లేదని చరకవ్యాఖ్యానకారులు నచించిరి. మరియు “అమాశయస్థః
 పవనో హ్యాస్థిమజ్జగతోఽపివా । కుపితః కోపయత్యాశు శ్లేష్మాణం పిత్తమేవచ॥”
 అని తత్త్రాస్త్రరమునందును, “ఊర్ధ్వకాయస్తుయః పూర్వం గృహ్లాతి సోఽనిలాత్మ
 కః । మధ్యకాయస్తు గృహ్లాతి పూర్వం యస్తు స పిత్తజః ॥ పూర్వం గృహ్లాత్య
 ధఃకాయం శ్లేష్మవృద్ధ శ్చతుర్థకః॥” అని నాగభక్త్రుత్త్రమునందును గానంబడియెడు.
 వాతము అమాశయమునందైనను అస్థిమజ్జలయందైనను జేరి ప్రకోపమునొంది కఫపిత్తములను ప్రకో
 పింపజేసి చతుర్థకజ్వరమును కల్గించుననియు; తొలుత శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్యాపించి
 పిమ్మట శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించునది వాతాధిక్యముచే జనించిన చతుర్థక జ్వరమనియు, తొలుత
 మధ్యశరీరమున వ్యాపించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునది పిత్రాధిక్యముచే జనించిన చతుర్థకజ్వర
 మనియు, అధశరీరమున దొలుత వ్యాపించి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించు చతుర్థకజ్వరము
 కఫాధిక్యముచే జనించినదియనియు పైజెప్పబడిన వాక్యములరెంటికిని యర్థము. ఈవాక్యమునందు
 పిత్తముచే జనించు చతుర్థకజ్వరమునకు స్థానవిశేషము జెప్పబడియున్నది గాన పిత్తలక్షణములు
 గుర్తుంబులుగ గానంబడినచో పైత్రిక (పిత్తముచేజనించిన) చతుర్థకజ్వరంబును ఒక సమయమున
 జనించునని యెరుంగునది. వాతకఫముచేత చతుర్థకజ్వరము విశేషముగ జనించుననియు, పైత్రిక
 చతుర్థకజ్వరము జనించుట యరుదనియు తలచి చరకాచార్యులు మున్నగువారు పైత్రిక చతుర్థక
 జ్వరమును జెప్పకుండిరి యని ముఖ్యార్థము నెరుంగునది.

మఱియు సతతాది జ్వరముల ఉత్పత్తిక్రమమును వృద్ధసుశ్రుతుం డితైరంగున, నుడివెను :
 “ అహోరాత్రాదహోరాత్రా త్థానాత్థానం ప్రపద్యతే । తతశ్చామాశయం
 ప్రాప్య కరోతి విషమజ్వరం । కఫస్థాన విభాగేన యథా సజ్జ్యం కరోతిహి ।
 సతతాన్యేద్యుష్క త్రాశ్శ్చిత్తుర్థా సప్రలేపకాః ॥ ” కఫస్థానంబులైన ఆమాశ
 యము, హృదయము, కణ్ఠము, శిరస్సు, సంఘలు ఆను నీ యెదింటియందును వాతాదిదోషములు ఒక్కొక్క
 అహోరాత్రమునకు ఒక్కొక్కస్థానమున సంఛరించుచుండును. అట్టియెడ ఆమాశయాదిస్థానము లైది
 టియందును వాతాదిదోషములు ఆశ్రయించుచు ఆమాశయమునజేరి సతత అన్యేద్యుష్క తృతీ
 యక చతుర్థక ప్రలేపకము లను విషమజ్వరములను వరుసగా గల్గించునని యర్థము. అంగు ఆమా
 శయముననుండు దోషము పగటియం దొకకాలమునను రాత్రియం దొకకాలమునను జ్వరమును
 కల్గించును. అయ్యది సతతకజ్వర మనంబడును. ఇచ్చట దోషము ఎల్లప్పుడును ఆమాశయమున
 జేరి యున్నను “ వయోహోరాత్రిభుక్తానాం తేస్తమధ్యాదిగాః క్రమాత్ ”
 అనియుండుటచేత, రాత్రిప్రథమకాలమునందును పగటిప్రథమకాలమునందును కఫము ప్రకోపిం
 చును గాన అట్టి కఫప్రకోపకాలముల రెంటియందును జ్వరవేగము కల్గునని యెరుంగునది. మరియు
 దోషము కఫస్థానంబైన హృదయముననుండి ఒక్క అహోరాత్రమునకు ఆమాశయమునజేరి అన్యే
 ద్యుష్కంబును జ్వరమును కల్గించును; ఈ జ్వరము దినమున కొకసారి వ్యాపించును. కఫస్థానంబైన
 కణ్ఠముననుండు దోషము ఒక అహోరాత్రమునకు హృదయస్థానమునను రెండవయహోరాత్రమునకు
 ఆమాశయంబునను వ్యాపించి జ్వరవేగదినమునకు మూడవదినమున తృతీయకజ్వరమును కల్గించును.
 కఫస్థానంబైన శిరస్సుననుండు దోషము ఒక అహోరాత్రమునకు కంఠమునందును రెండవయహో
 రాత్రమున హృదయమునందును మూడవయహోరాత్రమున ఆమాశయమునందును వ్యాపించి జ్వర
 వేగదినము మొదలు నాల్గవదినమున చతుర్థకజ్వరమును కల్గించును. సంఘలయంగుండు దోషము
 ఆమాశయమునజేరి ప్రలేపకంబును జ్వరమును కల్గించును. ఆమాశయమునందును సంఘలుండునుగాన
 అట్టిసంఘలయం దెల్లప్పుడు దోషము లాశ్రయించి యుండుటంజేసి ప్రలేపకజ్వరము అహోరాత్రుల
 యం దెల్లప్పుడును వ్యాపించి యుండును. మఱియు “ ప్రలేపకంతు విషమః ప్రాయః క్లేశా
 య శోషిణాం ” అని సుశ్రుతముననున్నదిగాన ప్రలేపకజ్వరమునకును మతాంతరమున విషమత్వము
 కలదు. పైన జెప్పబడియుండు వాక్యములచేత సతతజ్వరమునకు ఆమాశయంబును, అన్యేద్యుష్కజ్వర
 మునకు హృదయంబును, తృతీయకజ్వరమునకు కంఠంబును, చతుర్థకజ్వరమునకు సంఘలును నియ
 తముగ స్థానంబులై యున్నను “ దోషాహ్యమాశయాశ్రయాః । బహిర్నిరస్య కోష్ఠాగ్నిం
 జ్వరదా న్యూ రసానుగాః ” అని యుండుటచేత దోషములు ఆమాశయమునజేరి జ్వరము
 జనించుట లేదు గాన హృదయాదిస్థానములయందుండు దోషములు ఆమాశయమున జేరినప్పుడే
 విషమజ్వరములు కల్గునని యెరుంగునది. అన్యేద్యుష్కాది జ్వరములయందు జ్వరవేగము నివర్తించిన
 తోడనే వాతాదిదోషములు మిగుల చుల్కునై యుండును గాన శీఘ్రముగ హృదయాదిస్థానముల
 యందు జేరును. ఇతైః అంగున సతతాదివిషమజ్వరముల ఉత్పత్తిక్రమము నెరుంగునది.

చ తు ర్థ క వి ప ర్య య జ్వ ర ల త్త ణ ము

శ్లో॥ విషమజ్వర ఏవాన్య శ్చతుర్థక విపర్యయః ।

మధ్యేహని జ్వరయతి హ్యదావస్తేచ ముఞ్చతి॥ ౩౯॥

తా॥ మొదట నొకదినము జ్వరములేకుండి పిదప రెండుదినములు జ్వరవేగమునుజూపి పిమ్మట నొకదినము జ్వరము లేకుండునది చతుర్థకఃవిపర్యయంబను విషమజ్వరమని యర్థము. జ్వరవేగము కల్గిన దినమునకు నాల్గవదినమున మరల వ్యాపించు జ్వరము చతుర్థకజ్వరముగాన దానికి విరుద్ధముగ నీజ్వరము అదృష్టదినములయందు వ్యాపించక నడుమ రెండుదినములు వ్యాపించుటంజేసి చతుర్థకవిపర్యయ మని జెప్పబడునని భావము. ఈ జ్వరలక్షణమునకు “అస్థిమజ్జోభయగతే చతుర్థకవిపర్యయః । మధ్యేహని జ్వరయతి హ్యదావస్తేచ ముఞ్చతి॥” అని తత్త్వాస్తరంబును, “ అస్థిమజ్జోభయగతే చతుర్థకవిపర్యయః । త్ర్యహోద్వ్యసాం జ్వరయతి హ్యదావస్తేచ ముఞ్చతి॥” అని హరిచన్ద్రవగనంబును గానబడియెడు. ఈ వచనములు రెండును ప్రకృతమూలమునకు సమానార్థకములు.

ఇచ్చట చెప్పబడిన చతుర్థకవిపర్యయలక్షణము ఉపలక్షణంబుగాన తృతీయకాది విపర్యయములగూడ నూహించవలెను. అది యెట్లులనిన; నడుమ నొకదినము జ్వరము వ్యాపించి అదృష్టదినములయందు జ్వరము వ్యాపించకున్నచో తృతీయకవిపర్యయ మనియు, ప్రాతఃకాలమునందును రాత్రి ప్రథమకాలమునందును జ్వరము లేకుండి తక్కినకాలమునందెల్ల వ్యాపించు జ్వరము సతతక విపర్యయంబనియు, రాత్రియందైనను పగటియందైనను ఒకకాలమున జ్వరము లేకుండి తక్కిన కాలములయందు వ్యాపించు జ్వరము అన్యేద్యుష్కవిపర్యయంబనియు నెఱుంగునది.

మఱియు “ కఫస్థానేషు వాతిష్ఠ౯ దోషోద్విత్రి చతుర్థచ । విపర్యయాఖ్యా౯ కురుతే విషయా౯ కృచ్ఛ్రసాధనా౯॥ ” అని వృద్ధ సుశ్రుతుండు అన్యేద్యుష్క తృతీయక చతుర్థక విపర్యయ జ్వరలక్షణముల జెప్పెను. కఫస్థానంబులైన ఆమాశయ హృదయస్థానముల గెంటియందు నుండు దోషముచేత అన్యేద్యుష్కవిపర్యయంబను విషమజ్వరము జనించుననియు, కఫస్థానంబులైన ఆమాశయహృదయకణ్ఠముల మాటియందును వ్యాపించియుండు దోషముచేత తృతీయక విపర్యయంబను విషమజ్వరము జనించుననియు, కఫస్థానంబులైన ఆమాశయ హృదయ కణ్ఠ శిరస్సుల నాల్గిటియందును వ్యాపించియుండు దోషముచేత చతుర్థకవిపర్యయంబను విషమజ్వరము జనించుననియు భావము. ఇచ్చట హృదయముననుండు దోషము ఆమాశయముననుండు దోషములతో గలిసి అన్యేద్యుష్కవిపర్యయమును వైజెప్పబడినరీతిగ కల్పించును. తృతీయకవిపర్యయమునందు ఆమాశయహృదయకణ్ఠముల మాడిటియందును వ్యాపించియుండు దోషములలో హృదయముననుండు దోషము ఒకదినమునకు ఆమాశయమున జేరి అందుండు దోషముతో గలిసి జ్వరమును కల్పించును. అనాడు కంఠముననుండు దోషము హృదయస్థానమున జేరును; హృదయస్థానమున జేరియుండు దోషము మరునాడు ఆమాశయమున జేరి జ్వరమును కల్పించును. ఇత్రైఱుంగున రెండుదినములు ఎడతేక జ్వరము వ్యాపించి మాడవదినము జ్వరములేకుండి వైజెప్పెనరీతి మరల జ్వరము వ్యాపించుచుండును. ఇయ్యది మాడవదినమున వ్యాపించు తృతీయక జ్వరమునకు విరుద్ధముగ మాడవదినమున వ్యాపించ

కుండునుగాన తృతీయకవిపర్యయంబుని షేక్కునందను. చతుర్థకవిపర్యయమునంగ ఆమాశయ హృదయ కణ్ఠ శిరస్థానంబుల నాట్టికియందును వ్యాపించియుండు దోషములలో హృదయమున నుండు దోషము ఒకదినమునకు ఆమాశయమునజేరి జ్వరమును కల్గించును. ఆ దినమునందే కంఠమున నుండు దోషము హృదయస్థానమునంగును, శిరసుననుండు దోషము కంఠమునంగును వ్యాపించును. హృదయమున జేరియుండు దోషము మరునాడు ఆమాశయమున వ్యాపించి జ్వరమును కల్గించును. ఆ దినమునందే కంఠముననుండు దోషము హృదయస్థానమున జేరును. హృదయమున జేరియుండు దోషము మాడువనాడు మరల ఆమాశయమున వ్యాపించి జ్వరమును కల్గించును. ఇట్లే అంగున మాడుదినములు ఎఱిలేక జ్వరము వ్యాపించి న్యాయవదినమున జ్వరములేకుండునది చతుర్థక విపర్యయము. ఇట్లే అంగున విపర్యయముల మాడికొని ఉత్పత్తిక్రమము నెఱుంగునది. మఱయు నీతృతీయకాది విపర్యయములకు తృతీయకాది జ్వరములకు జెప్పియుండు చిత్తులనే ఉపయోగించుచును.

వా త బ లా స క జ్వ ర ల ప్త య ము

శ్లో॥ నిత్యం మందజ్వరోహితః శూనకస్తేన వీధయే ।

స్తభాజ్ఞః శ్లేష్మభూయిష్ఠో నానావాతబలాగతః ॥ ౪౦

తా॥ వాతబలాగతమను జ్వరముకల మనునందు ఎఱియెగని మందజ్వరముకలవాడును, స్నేహము లేక రూక్షింపైన శరీరము కలవాడును, నాపురోగూడినవాడును, స్థంభించిన అవయవములు కలవాడును, ప్రబలమైన శ్లేష్మముకలవాడునై అట్టిజ్వరముచేత నశించునని యర్థము. ఈజ్వరము నాత కళములచే జనించును గాన వాతబలాగతము అనికెప్పుండును. మఱయు “వాయుః ప్రకుపితో రోషాపుద్యోభా ప్రధావతి । సశిరస్థస్థిరశ్శూలం ” అని తివ్రాస్తరమున నుండుటచే నీ జ్వరమున బొలుత వాతము ప్రకుపితంబై పిత్తికళములకంటిని ప్రకోపము నొందించునని బలియుచున్నది గాన రోషత్రయముచే నీ జ్వరము జనించును.

ప్ర లే ప క జ్వ ర ల ప్త య ము

శ్లో॥ ప్రలింగున్నివ గాత్రాణి ఘర్మణ శౌరవేణ ।

మందజ్వరవిలేపీ చ సశీత స్వాత్మలేపకః ॥ ౪౧

తా॥ నెమటచేతను శరీర భారముచేతను అవయవములను పూయుచున్నట్లున్నదయు, మందమైనజ్వరము కల్గించునదియునై చలిరోగూడియుండుజ్వరము ప్రలేపక మనందును. ఈ జ్వరము కళ పిత్తములచే జనించునని యెఱుంగునది.

వి ష మ జ్వ ర వి శే ష ము లు

శ్లో॥ విదధేఽన్నరసే దేహే శ్లేష్మపిత్తే వ్యవస్థితే ॥

తేనార్థం శీతలం దేహే చార్థం చోష్ణం ప్రజాయతే ॥ ౪౨

తా॥ గుప్తంబగు అన్నరసంబై నను గుప్తమైనశ్లేష్మమైనను గుప్తమైన పిత్తమైనను శరీరమున వ్యాపించి యున్నయెడ అట్టి శరీరములో నగును శ్లేష్మముచే శీతలంబుగను నగును పిత్తముచే నుష్ణంబుగను నుండును. అట్టిపిత్తశ్లేష్మములు వ్యాపించుటకు నియమములేదు గాన అర్థనారీశ్వరునివలె దేహ

మునం దిరుప్రక్కలనైనను శరసింహుని యాకారమువలె నూర్ధ్వాభోభాగములయందైనను శీతోష్ణములు యథాక్రమముగ కలుగునని యెఱుంగునది.

శ్లో॥ కాయే దుష్టం యదా పి త్తం శ్లేష్మా చాస్తే న్యవస్థితః ।

తేనోష్ణత్వం శరీరస్య శీతత్వం హస్తపాదయోః ॥౪౩॥

కాయే శ్లేష్మా యదా దుష్టః పిత్తశ్చాస్తే న్యవస్థితం ।

శీతత్వం తేన గాత్రాణాం ఉష్ణత్వం హస్తపాదయోః ॥౪౪॥

తా॥ శరీరము దుష్టమైన పిత్తముచేత వ్యాప్తమై శరీరాగ్రభాగములైన హస్తపాదములయందు శ్లేష్మము వ్యాపించియున్నయెడ శరీరమునం దుష్టంబును హస్తపాదములయందు శీతత్వంబును కలుగును. మఱియు శ్లేష్మము దుష్టమై శరీరమున వ్యాపించి అగ్రభాగములయందు పిత్తము వ్యాపించియున్నపుడు శరీరమునందు చలువయు కరచరణంబులయందు ఉష్ణంబును గలుగును.

దాహపూర్వ శీతపూర్వ జ్వరలక్షణములు

శ్లో॥ త్వక్ష్ణే శ్లేష్మానితా శీతం అచా జనయతో జ్వరమ్ ।

తియోఃప్రశాంతయోః పిత్త మస్తే దాహం కరోతి చ ॥౪౫॥

కరోత్యాచా తథా పిత్తం త్వక్ష్ణం దాహమతీవచ ।

తస్మి స్ప్రిశాస్తే త్వితా కురుత శీత మస్తతః ॥౪౬॥

ద్వావేతో దాహశీతాని జ్వరా సంసర్గజౌ స్మృతో ।

దాహపూర్వ తయోః కష్టః కృచ్ఛ్రాధ్యతమశ్చ సః ॥౪౭॥

తా॥ కఫవాతములు నోలక త్వగ్గతమైన రసము నాశ్రయించి జ్వరమువచ్చుటకు మున్ను చలిని కల్పించును ; అట్టి కఫవాతముల వేగము శమించిన పిచప పిత్తము ప్రకుపితంబై తాపమును కల్పించును. మఱియు పిత్తము నోలక ప్రకుపితంబై త్వగ్గతంబైన రసము నాశ్రయించినయెడ జ్వరమువచ్చుటకు మున్ను మిగుల తాపముగల్గి జ్వరాస్తమున (జ్వరము విడుచునప్పుడు) అట్టి పిత్తవేగము శాంతి నొంది కఫవాతములు ప్రకుపితంబులై చలిని కల్పించును; ఈదాహాదియు (తాపముతోలుతగల్గినదియు) శీతాదియు (చలి యాదితో కల్గినదియు) నైన జ్వరములు గండును వోషపరస్పరసంబంధముచే గల్గుటందేని సంసర్గజములని తెలియందగినది. ఈ రంటిలో దాహాది (తాపము ముందుగా కల్గినది) యైన జ్వరము శరీరమునకు మిగుల బాధకల్పించునదియు కష్టసాధ్యంబునై యుండును. శీతాదియైన (చలిమొదటగల) జ్వరము సుఖసాధ్యంబగునని భావము.

ఇచ్చట విషమజ్వరములయందు వోషములు బొత్తుగా శమించుట లేదుగాన “ప్రశాంతయోః” అను పదముకు శమించినవేగముకల కఫవాతములు వేగమును దక్కియున్నపుడు, అని యర్థము. ఇందుకు చరకమునంగ “స చాపి విషమో దేహం స కదాచి ద్విముఞ్చతి । గ్లానికారవ కా ర్శ్యేభ్య స్స యస్మా స్మ విముచ్యతే । వేగే తు సమతిక్రాంతే గతోఽయ మితి లక్ష్యతే । ధాత్వంతరస్థో లీన త్వో త్సత్స్యవైవోపలభ్యతే ॥”

అని యున్నది. విషమజ్వరమునందు బడిలిక, భారము, కృశత్వము, ఈమూడును విడచియుండుటలేదు గాన వాతాది గోషములు శమించుటలేదు; అట్టి గోషములు తగ్గముచిక్కి రసాధిధాతువుల యందు లీనంబులై యున్నపుడు మిగుల సూక్ష్మంబులై యుండునుగాన గానంబడవు; దానంజీసి శమించియుండునటుల వ్యవహరింపబడునని భావము. మరియు నిచట గోషత్రయముయొక్క పరస్పరసంబంధముచే నీజ్వరములు జనించును గాన సంస్కరణములని వ్యవహరింపబడునని యెఱుంగు నది. సకల విషమజ్వరములయందును వాతము అవశ్యము సంబంధమైయుండును. ఇందుకు చరకమునందు “సర్వేనిలూద్యై విషమజ్వర స్సమృపజాయతే । కఫపిత్తే హి నిశ్చేష్టే చేష్టయ త్యనిల స్సదా” అనియు, తంత్రాస్తరమున “పవనో గతివైషమ్యా ద్విషమజ్వర కారణం” అనియు నున్నది. విషమజ్వరమునందు నిశ్చలంబులైయుండు కఫపిత్తములను వాతంబెల్ల పుడు చలనమునొందించునుగాన వాతప్రకోపములేక విషమజ్వరము కల్గుటలేదనియు, విషమజ్వరము నందు విషమగతి కల్గియుండుటచేత వాతము అట్టి జ్వరమునకు ముఖ్యకారణమై యుండుననియు భావము. ఈ విషమజ్వరలక్షణము లుపలక్షణములు గాన రాత్రిజ్వరము నున్నగు విషమజ్వరములు గూడ నూహించవచ్చినవి. మఱియు తద్దాస్త్రమున “సమగ్రా వాతక ఫో యస్య హీనపిత్తస్య దేహినః । ప్రాయో రాత్రౌ జ్వరస్తస్య కివా హీనకఫస్య చ॥ ” అని యున్నది. వాతకఫములు రెండును సమములై పిత్తముతోగి యున్నయెడ అట్టి మనుజునకు ప్రాయీకముగ రాత్రి వేళల జ్వరము వచ్చుననియు, వాతకఫములుతోగి పిత్తం బధికమై యున్నయెడ పగటియందు జ్వరము వచ్చుననియు భావము. మఱియు “ఋత్వోరాత్రినోషాణాం మనసశ్చ బలాబలాత్ । కాలమర్థవశాచ్చైవ జ్వరస్తం తం ప్రపద్యతే ” అని చరకమునం దుండుట చేత ఋతువులు అహోరాత్రములు వాతాది గోషములు మనస్సు వీనియొక్క బలాబలములచేత తత్తత్కర్మానుగుణముగ సతతక చతుర్థకాది జ్వరములు తమతమకాలనియమమునువదలి వేటొక జ్వరముగ పరిణమించునని యెఱుంగునది. ఋతువు మొదలగువానియొక్క బలాబలములచేత సంతతజ్వరము స్వరూపమును వదలి సతతాది జ్వరములలో నొకటిగ పరిణమించుననియు, చతుర్థక జ్వరము తృతీయ కాది జ్వరములలో నొకటిగ పరిణమించుననియు భావము. ఈ రీతిగ నే తక్కిన విషమజ్వరముల కన్నింటికిని పరిణామభేదంబులను ఈ దాహాగోషాదుల గూఢ్యాంబులు.

ర స గ త జ్వ ర చి హ్న ము య

శ్లో॥ గురుతా హృదయో జ్లేశ స్సదసం ఛర్మకోశకౌ ।

రసస్తే తు జ్వరే లిజం దైస్యం చాన్యోపజాయతే॥౪౪॥

శ్లో॥ జ్వరము రసగతంబైన యపుడు గోశము భారము గా నుండుట, హృదయము, అవయవములు విధిలంబులై యుండుట, వమనము, అరుచి, మనస్సున క్షణముగల్గుట ఇట్టి చిహ్నములు గల్గును. మున్ను వచించిన వాత పిత్త కఫములచే జనించిన వానావిధజ్వరములను ఈలక్షణములచేత రసగతంబులని యెఱింగి రసాధిధాతువులకు నిరోధము గల్గినయక ఆహారజ్వరములను చికిత్స జేయవలెనని భావము. క్రింద జెప్పబడు రక్తాది ధాతువులయందును ఈరీతిగ నే యెఱుంగునది.

ర క్త గ త జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ ర క్తనిష్ఠీవనం దాహో మోహశ్శర్దవవిభ్రమా ।

ప్రలాపః పిడకా తృష్ణా ర క్తప్రాప్తే జ్వరే స్పృణామ్॥౪౯॥

తా॥ రక్తమును ఉమియుట, తాపము, మూర్ఛ, వమనము, ఒడలుతిరుగుట, అనర్థముగ మాటలాడుట, శరీరమున బొబ్బలులేచుట, దప్పి ఈలక్షణములు రక్తగతమైన జ్వరమునందు మను నొలకు కల్గును.

మాంస గ త జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ పిడ్డకో ద్వేష్టసం తృష్ణా స్తృప్తమూత్రపురీషతా ।

ఊష్మాన్తర్దాహా విక్షేపా గ్లానిస్స్యాన్మాంసగే జ్వరే॥౫౦॥

తా॥ మిక్కిలయందుండు మాంసమున కటైలతోగొట్టినరీతిగ బాధగల్గుట, దప్పి, మూత్రపురీ షము లభిక్తముగా మైలువెడలుట, ఒడలు మిగుల వడిగానుండుట, శరీరమునకు లోపల తాపము గల్గుట, హస్తపాదాద్యవయవములను చిలింపజేయుట, శరీరము బడలియుండుట ఈ లక్షణములు మాంసగతమైన జ్వరమునందు విశేషముగ కల్గును.

మే దో గ త జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ భృశం స్వేదస్తృషా మూర్ఛాప్రలాపశ్చర్ది రేవచ ।

దార్ధన్యారోచకౌ గ్లాని ర్దేదస్థే చాన్తసహిష్ణుతా॥౫౧॥

తా॥ మేదోగతమైన జ్వరమునందు మిక్కిలి చెమటయు, దప్పియు, మూర్ఛయు, అర్థములేక ఆభిక్తముగా మాట్లాడుటయు, వాంతియు, శరీరమున దుర్గంధంబును, అరుచియు, బడలికయు, బాధల నోర్వబాల కుండుటయు ఈలక్షణములు కల్గును.

అ స్థి గ త జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ భేదోష్ణాం కూజనం శ్వాసో విరేకశ్చర్ది రేవచ ।

విక్షేపణం చ గాత్రాణాం ఏత దస్థిగతే జ్వరే॥ ౫౨॥

తా॥ అస్థిగతమైన జ్వరమునందు అస్థులలో విరిగినట్లు నొప్పిగల్గుట, కంఠమునకూతలుబుట్టుట, శ్వాసంబధిక్తమగుట, విరేచనము, వాంతి, చేతులు కాళ్లు మొదలైన అవయవములను కదలించుట, ఇట్టి లక్షణములు గల్గును.

మజ్జ గ త జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ తమః ప్రవేశనం హిక్కా కాస త్స్వేత్సం వమిస్తథా ।

అన్తర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే॥ ౫౩॥

తా॥ మజ్జగతమైన జ్వరమునందు చీకటిలో ప్రవేశించినట్లు కన్నులు గానరాకుండుట, వెక్కిళ్లు, చలి, వాంతి, అన్తశ్శరీరమున తాపముగల్గుట, శ్వాసాధికారమున జెప్పంబడు మహాశ్వాసము, మర్మంబుల భేదించిన రీతిగ బాధగల్గుట ఈ లక్షణములు కల్గును.

శుక్రగతజ్వరలక్షణము

శ్లో॥ మరణం ప్రాప్నుయాత్తత్ర శుక్రస్థానగతే జ్వరే ।

శేఫసస్పృభతా మోక్ష శ్శుక్రస్య తు విశేషతః॥ ౫౪॥

తా॥ శుక్రస్థానమును పొందిన జ్వరమునందు మేఘము స్తంభించియుండును; శుక్రంబధికముగా ప్రవించును; రసాదిధాతువులలో శుక్రగతజ్వరమునందు మనుజుడు మృతుండగును. “యథా పయసి సర్పిస్తు గుడశ్చేక్షురసే యథా ! శరీరేషు తథా స్మాణాం శుక్రం విద్యా ద్భిషగ్వరః” అని గ్రంథాస్తరమున నుండుటండేసి నెయ్యి పాలయంగును బెల్లము చెఱుకురకమునందును లీనమైయుండుధంగి మనుజులశరీరమునం దంతట శుక్రము వ్యాపించియుండును.

రసాదిధాతుగతజ్వరములలో సాధ్యసాధ్య నిర్ణయము

శ్లో॥ * * రసరక్తాశ్రితస్సాధ్యో మాంసమేదోగతశ్చ యః ।

అస్థిమజ్జగతః కృచ్ఛ్రశ్శుక్రస్థస్థు న సిద్ధ్యతి * *

తా॥ మున్ను చెప్పిన రసాదిగత జ్వరములలో రసరక్తమాంసమేదోగత జ్వరములు సాధ్యంబులైయుండును. అస్థిమజ్జల నాగ్రయించిన జ్వరములు కష్టసాధ్యంబులై యుండును. శుక్రగతమైన జ్వరము సాధ్యంబుగాదు.

జ్వరమునకు ప్రాకృత వైకృత భేదనిర్ణయము

శ్లో॥ వర్షాశిరద్వసస్తేషు వాతాద్యైః ప్రాకృతః క్రిమాత్ ।

వైకృతోన్యస్య సమస్తాధ్యః ప్రాకృత శ్చానిలోద్భవః॥ ౫౫॥

తా॥ వర్ష రుతువునందు వాతముచే జనించిన జ్వరంబును, శరదృతువునందు పిత్తముచే జనించిన జ్వరంబును, వసంతఋతువునందు కఫముచే జనించిన జ్వరంబును ప్రాకృతమునందగును. తక్కిన హేమ వృశిరగ్రీష్మములయందు వాతాదులచే జనించిన జ్వరములు వైకృతములనంజను. అట్టి వైకృత జ్వరంబులును వాతముచే జనించిన ప్రాకృతజ్వరంబును కష్టసాధ్యములు. తక్కిన ప్రాకృతజ్వరములు సుసాధ్యంబులని భావము. ఋతుధర్మము నాశ్రయించి ప్రకోపించిన దోషము ప్రకృతియనియు అట్టి దోషమువలన జనించిన జ్వరము ప్రాకృతంబనియు; ఋతుధర్మమునకు విరుద్ధముగా ప్రకుపితంబులైన వాతాదిదోషములచే జనించిన జ్వరము వైకృతంబనియు భావము. అట్టి ప్రాకృతజ్వరము ఋతువునకుసమానమైన ధర్మముగల వాతాదిదోషములచే జనించుటండేసి సుఖసాధ్యంబై యుండును. వైకృతజ్వరము ఋతువునకు విరుద్ధమైన ధర్మముగల దోషములచే జనించుటండేసి దుస్సాధ్యంబై యుండును. వాతముచే జనించిన ప్రాకృతజ్వరంబుకూడ వ్యాధిస్వభావముచే దుస్సాధ్యంబగునని భావము. ఋతువునకు తుల్యధర్మంబైన దోషముచే జనించుట సుఖసాధ్యత్వమునకు కారణంబను నియుమము జ్వరవ్యాధికొకటికే తగియుండును. తక్కిన వ్యాధులయందు వైకృతత్వమే సుఖసాధ్యత్వకారణంబని యెఱుంగునది. ఈ యర్థము గ్రంథాస్తరమున “జ్వరే తుల్యర్తుదోషత్వం ప్ర మేహే తుల్యదూష్యతా । రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణం” అనియున్నది. జ్వరమునందు ఋతువునకు సమానమైన ధర్మముగల దోషముచే జనించుటయు

ప్రమేహమునందు దోషములైన వాతాదులును దూష్యంబులైన రసరక్తాదులును సమానములైన ధర్మంబులుగల్గియుండుటయు, రక్తగుల్మమునందు వ్యాధి చిరకాలమునకు ముందు జనించి పురాతనంబై యుండుటయు సుఖసాధ్యత్వమునకు కారణంబులని యర్థము. ఈనిర్ణయము ఆయా వ్యాధి స్వభావముచే గల్గినది యని యెఱుంగునది.

పూర్వోక్తప్రాకృతజ్వరోత్పత్తిక్రమము

శ్లో॥ వర్షాసు మారుతోదుష్టః పిత్తశ్లేష్మాన్వితోజ్వరః ।

కుర్యాత్పిత్తం చ శరది తస్యచానుబలః కఫః॥ ౫౬॥

తత్ప్రీకృత్యా విసర్గాచ్చ తత్ర నానశనాద్యయమ్ ।

కఫో వసంతే తమపి వాతపిత్తం భవేదను॥ ౫౭॥

తా॥ వర్ష ఋతువునందు వాతము ప్రకుపితంబై తత్కారణచేత పిత్తశ్లేష్మములతోగూడి జ్వరమును గల్గించును. శరత్కాలమునందు పిత్తము ప్రకోపమునొంది జ్వరమును కల్గించును. మఱియు నాపిత్తమునకు కఫము ఉపబలంబై యుండును. అట్టి పిత్తకఫములచే జనించిన జ్వరము నందు కఫపిత్తములయొక్క స్వభావముచేతను వర్షాశరద్ధేమంతములు విసర్గకాలంబులగుటచేతను ఆ రోగికి లంఘనముచేయించినను భయములేదు. విసర్గకాలమునగా ఆఋతువుల మూడిటియందును మనుజులు బలయుక్తులై యుండు కాలమనియర్థము. మఱియు “కఫపిత్తే ద్రవే ధాతూ సహేతే లంఘనం మహత్” అని గ్రన్థాంతరమునం దున్నది. కఫపిత్తములు రెండును ద్రవ ధాతురూపంబులుగాన లంకణమున కోర్చి యుండునని భావము. మఱియు కఫము వసంతఋతువు నందు ప్రకోపించి జ్వరమునుకల్గించును. అట్టి కఫమునకు వాతపిత్తములు సహకారులై యుండును. ఇవిధముగ ప్రాకృతజ్వరోత్పత్తిక్రమము నెఱుంగునది.

శ్లో॥ కాలే యథాస్వం సర్వేషాం ప్రవృత్తి ర్వృద్ధి రేవ వా ।

నిదానోక్తానుపశయో విపరీతోపశాయితా॥ ౫౮॥

తా॥ వాతపిత్తశ్లేష్మములు ప్రకోపము నొందుటకు సహజమైన పూర్వోక్త వర్షాశరద్వసంత కాలములలో వరుసగా నాయాదోషముల ననుసరించి జ్వరములన్నియు జనించును, లేక జనించిన జ్వరములు వృద్ధి నొందును. మఱియు నీ జ్వరములకు నిదానములుగా చెప్పియుండు ఆయా దోషములవృద్ధి నొందించు ఆహారవిహారాదులచేత జ్వరం బధికమై దుఃఖముకల్గును. అట్టి దోషములకు విరుద్ధంబులైన యాహారాదులచేత సుఖకరంబులునై యుండును.

అస్తర్వేగ జ్వర లక్షణము

శ్లో॥ అస్తద్దాహోఽధిక స్తృష్ణా ప్రలాప శ్వసనం భ్రమః ।

సస్థస్థిశూల మస్వేరో దోషవర్చోవినిగ్రహః॥ ౫౯॥

అస్తర్వేగస్య లిక్ష్వాని జ్వరస్యైతాని లక్షణేత్ ।

తా॥ శరీరాస్తర్భాగమున కేగముగ ప్రవర్తించు జ్వరమునందు అస్తర్భాగమున తాపము మిగుల నధికముగా నుండుట, దిప్పి, వ్యర్థముగా మాట్లాడుట, అధికముగా నిట్టూర్పులు నిగుడిం

చుట, బుద్ధి కలతినొందుట, సంధులయందును అశులయందును నొప్పిగల్గుట, చెమట బట్టకుండుట, వాతాదిదోషంబులును మలంబును ప్రవర్తించక బద్ధంబులైయుండుట, ఈలక్షణములు గల్గియుండును. ఇట్టిలక్షణములచేత అంతర్వేగజ్వరంబని యెఱుంగవలెనని భావము.

బ హి ర్వే గ జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ సప్తాహాప్యాధికోశాహ్యా స్తృష్ణాదీనాంచ మార్దవం

బహిర్వేగస్య లిక్ష్ణాని సుఖసాధ్యత్వమేవచ ।

తా॥ శరీరసంబంధమైన వేచన విగుల నతిశయము గానుండుట, చప్పి, ప్రణాపము, నిప్పూర్పులు, గ్రమము ఇవియన్నియు స్వల్పముగానుండుట, ఇవి బహిర్వేగజ్వరమునకు లక్షణములు. వాతీయు నిజ్వరము సుఖసాధ్యంబై యుండును. “గమ్భీరతీక్షణేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్” అని సుశ్రుతమునందుండుటచేత మున్నువచించిన అస్తద్దాహజ్వరము మిగుల కష్టసాధ్యంబని యెఱుంగునది.

ఆ మ జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ లాలాప్రసేకో హృల్లాసహృదయాఽశుద్ధ్యోచకాః॥౬౦॥

తద్ద్రావిగ్యాఽవిపాకాస్య వైరస్యం గురుగాత్రతా॥

క్షున్నాశోబహుమూత్రత్వం స్తబ్ధతా బలవాన్జ్వరః॥౬౧॥

ఆమజ్వరస్య లిక్ష్ణాని స దద్యా త్తత్ర భేషజమ్ ।

భేషజం హ్యేమగ్నోఽస్య భూయో జ్వలయతి జ్వరమ్॥౬౩॥

తా నోట బొట్టు గానుట, ఓకరించుట, హృదయము పరిశుద్ధముగానుండుట, నోగు ఆగు చిరుయియుండుట, కునికిసాహు, పనులయం గుత్సాహములేకుండుట, అన్నము శీర్ణముగానుండుట, నోటికి మధురాదిరసములు జెలియకుండుట, అవయవములన్నియు మిగుల భారముగానుండుట, ఆకలినశించుట, మూత్రంబధికముగా ప్రవించుట, శరీరము స్తంభించియుండుట, జ్వరము మిగుల బలిష్ఠమైయుండుట, ఇవియన్నియు ఆమజ్వరలక్షణములు. అట్టి యామజ్వరమునందు ఔషధము నియ్యకూడదు. ఔషధముల నుపయోగించినయెడ జ్వరము అధికముగా జ్వలింపజేయును. ఇచ్చట ఆమత్వము వాతాదిదోషంబులకును రసమునకును కల్లును గాన రసంబైనను వాతాదిదోషంబులైనను పక్వములుగానుండునపుడు వ్యాప్తంబైన జ్వరము ఆమజ్వరంబని భావము. ఈ యామత్వమునకు కాలనియమము గ్రథాంతరమునందీర్తిగ నున్నది. “సప్తాహేనైవ పచ్యస్తే సప్తధాతుగతా మలాః । నిరామశ్చాప్యతః ప్రోక్తో జ్వరః ప్రాయోఽష్టమేఽహని” ధాతువులేడిటి యందుగల మలములు ఏడుదినములకు పక్వంబులగును గాన ఎనిమిదియవదినముననందు జ్వరము నిరా మంబగునని యర్థము. వాతీయు సుశ్రుతమునందు “మృతా జ్వరే లఘూ దేహే ప్రచ లేషు మలేషుచ । పక్వం గోషం విజానీయా జ్వరే దేయం తగాషధం ॥ సప్తరా త్రాత్వరం కేచి స్మస్యస్తే దేయమాషధం । దశరాత్రాత్వరం కైశ్చిద్దాతవ్యమిహ నిశ్చితం” అని యున్నది. జ్వరము మిక్కిలి స్వల్పమై దేహము భారములేక చుల్కానై మలములు

బద్ధంబులుగాక బయల్పడుచునున్నయెడ వోషము పక్వంబైనదని యెఱుంగునది. అట్టిపక్వావస్థను చూచి జ్వరమునం దౌషధమును ప్రయోగించవలెను. కొందరు ఏడుదినములకు పిమ్మట దౌషధము నుపయోగించవలెననియు, మరికొందరు పదిదినములకు పిదప జ్వరహరంబైన యౌషధమును ప్రయోగించవలెననియు వచించెదరుని యర్థము. మఱియు వాగ్భటాచార్యుండు “సప్తాహాదౌషధం కేచి దాహురన్యే దశాహతః । కేచిల్లఘ్నస్సభుక్తస్య యోజ్యమామోబ్యతే నతః । తీవ్రజ్వరపరితస్య గోషవేగోదయో యతః । గోషేఽథవాతినిచితే తద్దాస్తైమిత్యకాఙ్గిణి । అపచ్యమానం భైషజ్యం భూయో జ్వలయతి జ్వరం” అని వచించెను. జ్వరమువచ్చిన నాడు మొదలుజేసి యేడుదినములు వెల్లినపిదప ఎనిమిదవదినమునందు దౌషధములిచ్చుట యుక్తమని కొందరును, పది నాళ్లు వెల్లినపిదప దౌషధమునిచ్చుట ఉచితంబని మఱికొందరును, లఘ్వాహరంబులగు మండపేయాదుల బుజించిన పిమ్మట దౌషధము నుపయోగించవలెనని మరికొందరును వచించిరి. మరియు తీవ్రంబైన జ్వరముచే పీడింపబడిన మనుజునకు ఆమాధిక్యముగల వాతాదిదోషములు మిగుల వేగముతో గూడియుండునపుడును కునికెసాటును స్తబ్ధమును కల్గించు గుప్తవాతాదిదోషములు వృద్ధి నొందియున్నపుడును, జ్వరహరంబులైన కషాయములు మొదలైన యౌషధముల నిష్పించినయెడ నవి ఆమదోషముచే మండిభూతంబైన జ్వరరాగ్నిచే శీర్ణంబుగాక జ్వరమును మిగుల వృద్ధి నొందించును గాన ఆమదోషం బధికముగా నున్నపుడు మున్ను వచించిన సప్తాహాది కాలములయందును దౌషధము నిష్పించవచ్చునని యర్థము. ఇట్టి వచనముల వలన కాలభేదము గన్పట్టినను ఆయా దోషముల ప్రాబల్యము ననుసరించి పూర్వోక్తకాలములయం దైనను ఇతరకారములయందైనను జ్వరము నిరామంబైయున్నపుడు జ్వరహరంబులైన కషాయా దౌషధములను ప్రయోగించవలెను గాని ఆమావస్థయందు ప్రయోగించినయెడ జ్వరవేగం బధికమగునని యుఖ్యాభిప్రాయంబు గాన పైనజెప్పిన వచనములకు పరస్పరవిరోధము లేదని యెఱుంగునది. ఈ సిద్ధాంతమునే వాగ్భటాచార్యుండు “మృదుర్జ్వరో లఘుర్దేహ శ్చలితాశ్చ మఱియదా । అచిరజ్వరితస్యాపి భేషజం కారయే ద్భుధః” అని వచించెను. జ్వరము మిగుల స్వల్పమై దేహము భారములేక చుల్కనై మలమూత్రాదులు బంధములేక జక్కుగా వెడలుచున్నయెడ మున్నువచించిన కాలనియమములేక దానికి మున్నే జ్వరహరంబులైన కషాయాదుల నుపయోగించవచ్చునని భావము.

మఱియు “మృదాజ్వరే” అని యుపక్రమించిచెప్పిన సుశ్రుతాచార్యునకుగూడ నిరామావస్థయందు దౌషధము నుపయోగించవలెగాని కాలనియమం బక్కరలేదనే యభిప్రాయమని భిషగ్వరులచే తెలియందగినది.

ప చ్య మా న జ్వ ర ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ జ్వరవేగోధిక స్తృష్ణా ప్రలాప శ్వసనం భ్రమః ।

మలప్రవృత్తి రుక్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణం॥౬౮॥

తా॥ జ్వరవేగం బధికముగానుండుట, దుస్వప్న, అనర్థముగ మాటలాడుట, నిద్రూర్పునిగుడించుట, ఒడలుదిరుగుట, మలముకొంచెముగ వెడలుట, ఓకరింత వచ్చుట, ఇవియన్నియు పచ్యమానంబైన (పాకమునొందుచున్న) జ్వరమునకు చిహ్నంబులని యెఱుంగునది.

ప క్వ జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ త్సుతామతా లఘుత్వంచ గాతాశాం జ్వరమార్దవమ్ ।

కోషప్రవృత్తి రష్ట్రహో నిరామజ్వరలక్షణమ్ ॥ ౬౫ ॥

తా॥ ఆకలిచే కృశించియుండుట, అవయవములు భారములేక చులకనై యుండుట, జ్వరవేగము స్వల్పముగా నుండుట, వాతాదిరోషములు బంధములేక వ్యాపించియుండుట ఇట్టి లక్షణములుగల్గి జ్వరప్రారంభదినము మొదలుజేసి యెనిమిదిదినములు గడిచిన జ్వరము నిరామంబని యెఱుంగునది. పక్ష్యంతై నదిగాన చికిత్సార్హంబని భావము.

గాఢ్య జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ బలవత్స్వల్పకోషేషు జ్వరస్సన్యోఽనుపద్యతః ।

తా॥ మిక్కిలి బలవంతులైన మనుజులకు స్వల్పములైన వాతాదిరోషములచే జనించిన జ్వరము కాసాధ్యపద్రవములు లేకున్నయెడ సాధ్యంబై యుండును. జ్వరోపద్రవములు గ్రహాంతరమునం దీరితిగ నున్నయవి: “కాసోమూర్ఛారూచిశ్చర్దిస్తృష్ణాఽతీసార విద్వ్రీహః॥ హిక్మా శ్వాసాజ్జ్వరేదాశ్చ జ్వరస్యోపద్యతా దత్త ॥” వస్త్ర, మూర్ఛ, అసరి, వాంతి, చర్ది, అతీసారము, మలబంధము, వెక్కిళ్లు, శ్వాసము, ఒళ్లునొప్పము, ఈ పదయు జ్వరము నంగుగల్గు నుపద్రవంబులని భావము.

అ గాఢ్య జ్వ ర ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ హేతుభి ర్బహుభి ర్దాతో బలిభి ర్వహులక్షణమ్ ॥ ౬౬ ॥

జ్వరః ప్రాణాంతకద్యశ్చ శీఘ్ర ముద్భియగాతవః ।

తా॥ మిక్కిలి బలయుక్తంబులైన ఆ నేకహేతువులచే జనించి అనేకచిహ్నములుగల జ్వరంబును, జనించినచోడ నే త్వకో చక్షుశ్రోత్రజిహ్వఘ్రాణంబులను జ్ఞానేంద్రియపాంకము; వాక్పాచ సాణిసాయూపథలను కశ్యేద్భియములు; మనస్సు ఈ పదునొకండ్ర్భియములను స్వవిహులముల యందు ప్రవర్తించినయొక నశింపంజేయు జ్వరంబును ప్రాణాంతకరంబగును; అసాధ్యంబని భావము.

ఇచ్చట వాతాదిరోషప్రకోప రూప కారణములచే జ్వరము జనించినను మాత్రమే జ్వర రసాదిధాతువులలో గెంటిని మాడిటని ఆశ్రయించి ప్రవృత్తంబులైన రోషములచే జనించిన జ్వరము అనేక హేతువులచే జనించినదియనియు, అట్టి రసాదిధాతువుల ననేకముల నాశ్రయించిన రోషములచే జనించిన జ్వరము బహులక్షణంబనియు, వానినాశ్రయించిన రోషములచే జనించిన జ్వరము స్వల్పలక్షణంబనియు భావము. దీనికి తస్మాత్తరమున “ఏకం ద్వా త్రీ బహూన్వాపి దేహే ధాత్వాదియోగతః॥ దర్శయన్తి వికారాంశ్చ కుపితాః పవనాదయః॥” అని యున్నది. ప్రకృపితంబులైన వాతాదిరోషములు రసాదిధాతువులలో నొకటిపై నను గెంటిపై నను మాటిపై నను అనేకములపై నను ఆశ్రయించి జ్వరాదిరోగములను కల్గించునని భావము.

శ్లో॥ జ్వరః క్షీణస్య శూనస్య గమ్భీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః॥౬౭॥

అసాధ్యోబలవాన్యశ్చ కేశసీమన్తకృజ్వరః।

గమ్భీరస్తు జ్వరో జ్ఞేయో హ్యస్తరాహేన తృష్ణయా॥౬౮॥

తా॥ క్షీణబలుండగువానికి జనించిన జ్వరంబును, దేహము కృశించినవానికి కల్గిన జ్వరంబును, గమ్భీరంబైన (వాతాదిదోషములను నిర్ణయించుటకు సాధ్యముకాని) జ్వరంబును, అనేక రాత్రులయందు వ్యాపించిన జ్వరంబును, బలిష్ఠంబులైన వాతాదిదోషములచే జనించిన జ్వరంబును, తలవెండ్రుకలయందు పాపటదీనిన విధంబుగ రేఖలను కల్గించు జ్వరంబును, అసాధ్యంబని యర్థము. శరీరాస్తరాభాగమున మిగుల సంతాపమును కల్గించి చప్పిని పుట్టించు జ్వరము గంభీరంబని కొందరు వచించెదరు.

శ్లో॥ ఆనద్ధత్వేన చాత్యర్థం శ్వాసకాసోద్గమేనచ ।

ఆరమ్భాద్విషమోయస్తు యశ్చవా దైర్ఘ్యరాత్రికః॥ ౬౯॥

క్షీణస్య వాఽతిరూక్షస్య గమ్భీరో యస్య హన్తి తమ్।

తా॥ మలబంధముచేతను శ్వాసకాసములచేతను మిగుల విషమంబైన జ్వరంబును, జ్వరము ప్రారంభించినది మొదలు విషమంబైన సతతకాది జ్వరంబును, అనేక రాత్రులయందు వ్యాపించిన జ్వరంబును, క్షీణబలునకు జనించిన జ్వరంబును, మిగులరూక్షస్వభావము గలవానికి జనించిన జ్వరంబును, గంభీరమైన జ్వరంబును అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నిపత్తితోఽపి వా ॥ ౭౦॥

శీతార్దితోఽస్తరుష్ణశ్చ జ్వరేణ మ్రియతే నరః ।

తా॥ జ్వరవేగముచేత ఒడలెరుంగక మూర్ఛనొందినను, శయనించి లేచుటకు శక్తిలేక పడియున్నను, చలిచే మిగుల వీడితుండై శరీరాస్తరాభాగమున మిక్కిలి జ్వరతాపము గల్గియున్నను అట్టి మనుజుండు బ్రతుక నేరడు. ఆ జ్వరం బసాధ్యంబని భావము.

శ్లో॥ యో హృప్యరోమా రక్తాక్షో హృది సఙ్ఖతశూలవా ॥ ౭౧॥

వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వాసితి తం జ్వరో హన్తి మానవమ్ ।

తా॥ ఏమనుజుండు జ్వరవేగముచేత గగురుపాటుతోగూడిన శరీరము గలవాడును, ఎఱ్ఱని కన్నులు గలవాడును, హృదయమునందు నానావిధములైన పోటుకలవాడునై ముక్కున శ్వాసమును విడువక తీక్ష్ణముగ నోటనే విడుచుచుండునో అట్టి మనుజుని ఆ జ్వరము చంపును.

శ్లో॥ హిక్మా శ్వాసతృషాయుక్తం మూఢం విభ్రాన్తలోచనమ్ ॥ ౭౨॥

సన్తతోచ్ఛ్వాసినం క్షీణం నరం తుషయతి జ్వరః ।

తా॥ జ్వరవేగముచేత వెక్కిళ్లు, శ్వాసము, దప్పి, ఈ యుపద్రవములతోగూడిన మనుజుండును, మూర్ఛనొందినవాడును, చంచలంబులగు చూపులైనను లేక నేత్రములైనను కల్గిన మనుజుండును, ఎల్లప్పుడు నెడతెగక తీక్ష్ణంబుగ నిట్టూర్పు నిగుడించువాడును, క్షీణబలుండును, జ్వరముచే నాశమునొందును.

శ్లో॥ హతప్రభేద్వియం క్షీణ మగోచకనిపీడితమ్॥౨౩॥

గమ్భీరతీక్షణవేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్ ।

తా॥ జ్వర వేగముచేత క్షీణబలంబులై శబ్దాదులను గ్రహించనోపని శ్రోత్రాదీన్ద్రియములనో గూడిన మనుజుండును, అగోచకముచే పీడితుండై క్షీణంబైన బలముగల మనుజుండును, గంభీరం బును తీక్షణంబునైన జ్వర వేగముచే పీడింపబడిన మనుజుండును వైద్యునిచే విహవంబగును. అట్టి జ్వరము ఆసాధ్యంబుగాన చికిత్సజేయందగని భావము.

మరికొన్ని అసాధ్యజ్వరలక్షణములను వృద్ధవాగ్భటము మొదలగు గ్రంథములయందు చూడం దగినది. మఱియు ఆసాధ్యసన్నిపాతజ్వరలక్షణములు గ్రంథాంతరమున నీరీతిగ గానంబడియుండు: “పిత్తకఫానిలవృద్ధ్యా దశదివస ద్వాదశాహ సప్తాహాత్ । సాన్నివిముంచసా హైశు త్రిదోషజో ధాతుమలపాకాత్॥ ” వాతాది దోషప్రముప్రకోపముచే జనించిన సన్ని పాతజ్వరమునందు పిత్తంబధికముగా నున్నయెడ రసాదిధాతువులు పక్ష్యంబు లగుటచేత నా జ్వరము గోగిని పదిదినములలో నంపును; మలములు పక్ష్యంబులైనయెడ పదిహేనదినమునందే విడుచును; కఫంబధికముగా వృద్ధి నొందియున్నయెడ ధాతువులు పక్ష్యంబులగుటచే పదిరెండుదినములలో చంపును; మలములు పక్ష్యంబులైనయెడ విడుచును; వాతం బధికముగా వృద్ధి నొందినపుడు ధాతువులు పక్ష్యంబులైనయెడ ఏడుదినములలో మరణము నొందించును; మలములు పక్ష్యంబులై యుండే నేని విడుచును; ఈ రీతిగ సన్నిపాతజ్వరాన సాధ్యత్వము నరుంగవలెనని భావము. మఱియు ధాతువుల పక్ష్యలక్షణములు గ్రంథాంతరమున గానంబడియెడు. “నిద్రానాశో హృది స్తమ్భో విప్రమ్భో శౌరవాఽరుచీ । అరశి ర్బలహీనిశ్చ ధామూనాం పాకలక్షణమ్ । దోషప్రకృపా వై శద్యం*లఘుతా జ్వర దేహదేహాః । ఇద్రి గూణాంచ వైమల్యం గోషాణాం పాకలక్షణమ్॥” నిద్రానాశము, హృదయమునందు స్తమ్భకరియుండుట, మలబంధము, శరీరము బరువై యుండుట, అరుచి, పనులయం దాసక్తి లేకుండుట, బలము నశించుట, ఇవి మన్నియు క్రమ ముగా రసాదిధాతువులు పక్ష్యంబులగుటకు చిహ్నములు. దోషప్రకృతులు నిర్మలముగ నుండుట, జ్వ రంబును దేహంబును చుల్క వై యుండుట, చక్షురాదీన్ద్రియములు నిర్మలముగా నుండుట, ఇవి పక్ష్యంబులైన దోషముల లక్షణములని యర్థము.

జ్వర వి ము క్తి పూ ర్వ రూ ప ము

శ్లో॥ దాహ స్వేదో భ్రమ స్తృష్ణా కంప విడ్కిదనంజ్ఞ తా॥౨౪॥

కూజనం చాస్యవైగన్ధ్యం ఆకృతి ర్జ్వరమోక్షజే ।

తా॥ తాపము, చెమట, భ్రమము, దిప్తి కంపము, పురీషముభేదిల్లుట, శరీరమున ప్రజ్ఞ లేకపోవుట, స్ఫుటముగాకుండు మెల్లగా ధ్వనిజేయుట, శరీరమునందు దర్శనము గల్గుట, ఈ లక్షణ ములు జ్వరము విడుచుటకు ముందు కల్గును.

మఱియు వాగ్భటాచార్యుండు “ ధాతూస్పృహోభయద్దోషా మోక్ష కాలే బలీ యతే । తతో నరశ్శ్వసన్స్విద్య న్మూజన్వమపి చేప్యతే” అని వచించెను. జ్వరము

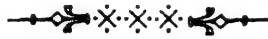
* వై చిత్యం—వై శద్యం.

విడుచు సమయంబు దోషము రసాదిధాతువులను చలింపజేయుచు మిగుల బలివంబగును. అట్టి సమయంబున రోగి శ్వాసమును విడుచుచు చెమట గార్చుచు అస్సుటముగా కూయుచు కాలు చేతుల కదలించుచు వమనము చేయునని యర్థము. ఇచ్చట జ్వరవిముక్తికి మున్నే దోషము తీర బలంబైనను దీపము ఆరిపోవు సమయమున నధికముగ జ్వలించుభంగి దోషము శమించు నవసరమున మిగుల దీప్తంబై ధాతువుల నన్నింటిని ఆకులత నొంపజేయును గాన దోషము శమించిన కొంతసేపు అట్టి వేగము గల్గియుండును. దానంతేసి జ్వరమోక్షసమయమున స్వేదాదులు జనించునని యెరుంగునది.

జ్వ ర వి ము క్త ల త్షణ ము లు

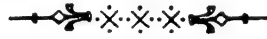
శ్లో॥ స్వేదో లఘుత్వం శిరసఃకణ్ఠాః పాకో ముఖస్య చ॥౭౫॥

క్షవధు శ్చాన్నలిప్సా చ జ్వరముక్తస్య లక్షణమ్ ।

ఇతి శ్రీమాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

జ్వరనిదానం సమాప్తమ్.

తా॥ చెమటబట్టుట, శరీరము తేలిక గానుండుట, శిరంబున నవబట్టుట, నోరు పుండగుట, తుమ్ములు వచ్చుట, అన్నమునం దానబడుముట, ఈలక్షణములు జ్వరముచే విడువబడిన వానికి గల్గును. ఈ లక్షణములు త్రిదోషములచే జనించిన జ్వరము విడుచునప్పుడు గల్గునని యెరుంగునది. ఈ యర్థమును భాలుకి “త్రిదోషజే జ్వరే స్యేత దస్తర్వేగే చ ధాతుగః । లక్షణం మోక్షకాలే స్యా దస్యస్మిన్స్వేదదర్శనాత్॥” అని చెప్పెను. మున్ను వచించిన స్వేదాది లక్షణము లన్నియు త్రిదోషజ్వరంబును, అస్తర్వేగజ్వరంబును విడుచుసమయమున కల్గును; ఇతిరంబులైన వాతాదిజ్వరములు విడుచునప్పుడు స్వేదముమాత్రము కల్గునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర

ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్ర

విరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్పితనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

జ్వ ర ని దా న ము

సమాప్తము.

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః
శ్రీ ర స్తు
అ తి సా ర ని దా న మ్

ఇవిధముగ జ్వరనిదానమును సవిస్తరముగ నిరూపించినపిదప అతిసారము జ్వరసంబంధమైన ఉపద్రవము గాన అట్టి అతిసారమును నిరూపించ దలంచి తన్నిదానమును చెప్పెట.

శ్లో॥ గుర్వతిస్నిగ్ధ రూక్షోష్ణ ద్రవస్థూలాతిశీతతైః ।
విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణై ర్విషమై శ్చాపి భోజనైః ॥౧॥

స్నేహోద్వేగతీయకైశ్చ మిథ్యాయుక్తై ర్విషైర్భయైః ।
శోకాద్బుష్టామ్బు మద్యాఽతిపానై స్సాత్త్వైర్తు పర్యయైః ॥౨॥

జలభిరమణై ర్వేగ విఘాతైః క్రిమివోషతః ।
సృణాం భవత్స్యతీనానో లక్షణం తస్య న క్యతే ॥౩॥

తా॥ స్వభావముచేత సుమత్స్యముగల మానసికపదార్థములను భుజించుటచేతను, అతి స్నిగ్ధములును, అతిరూక్షములును, అత్యుష్ణములును, అతి ప్రవంతులును, అతి స్థూలములును, స్వస్థవిర్యములచే మిగుల శీతములునైన పదార్థములను భుజించుట, దేశకాలసంహారములచే విరుద్ధములగు క్షీరమత్స్యములను భుజించుట, ముందుదినమున భుజించినయన్నము జీర్ణముగాక శేషించియున్నపుడు మరలభుజించుట, జీర్ణముకాని పదార్థముల భుజించుట, అకాలమున భుజించుట, న్యాసాధికములుగ భుజించుట, మితిలేక భుజించుట, స్నేహన స్వేదన వము విశేషన అనువాసనము లను వస్త్రీకర్మలను అధికముగ జేసికొనుట, అట్టి వస్త్రీకర్మలను శాస్త్రవిరుద్ధముగ జేసికొనుట, స్థావరంబులైన విషపదార్థములను నేవించుట, భయము, శోకము, దుష్టంబైన జలమును మద్యమును పానముచేయుట, జలమద్యములను అధికముగ పానముజేయుట, తటాకాది జలమునందు ఈతకొట్టుట మున్నగు క్రిడలనలుపుట, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, క్రిమివోషము, ఇట్టి కారణములచేత వాతాదివోషములు ప్రకోపమునొంది మనుజులకు అతిసారం బను వ్యాధిని కల్పించును. అట్టి అతిసారవ్యాధిలక్షణమును వివరించెడి నని భావము. “భుక్తంపూర్వాన్న శేషేతు పునరధ్యశనం మతమ్” అని అధ్యశనలక్షణము చరకమునందును “బహుస్తోక మకాలేచ తద్దేయం విషమాశనమ్” అని విషమాశనలక్షణము సుశ్రుతము నందును కానంబడి యెదు. మున్ను భుజించినయన్నము శేషించియుండునపుడు మరల భుజించుట అధ్యశనంబనియు,

తానుభుజించు మితమునకు కొంచెముగనైనను అధికముగనైనను భుజించుటయు, అకాలమున భుజించుటయు విషమాశనంబనియు భావము.

అ తి సా ర స ం ప్రా ప్తి

శ్లో॥ సంశయ్యాసాం ధాతు రగ్నిం ప్రవృద్ధః
శక్యన్యైశ్రో వాయునాథఃప్రణున్నః!
సరత్వతీవాఽతిసారం తమాహు
ర్వాధిం ఘోరం షడ్విధం తం వదన్తి॥ ౮॥
ఏకైకశ స్సర్వశశ్చాపి దోషైః
శోకేనాన్యః షష్ట ఆమే న చోక్తః।

తా॥ ద్రవరూపంబులగు రస జల మూత్ర స్వేద మేడిః కఫ పిత్త రక్తాది ధాతువులు మిగుల వృద్ధి నొంది జలరాగ్నిని మంచగింపజేసి మలముతోగలిసి అపానవాతముచే ప్రేరితంబై అధోమార్గముగ మాటిమాటికీ ద్రవరూపమై స్రవించుచుండును. దానిని అతిసారం బను క్రూరవ్యాధియని నైద్యశిఖామణులు వచించెదరు. మఱియు నా వ్యాధి వాతాదిదోషములలో నొక్కొకదానిచేతను, దోషత్రయసన్నిపాతముచేతను శోకముచేతను అజీర్ణముచేతను జనించుటంజేసి షడ్విధం బగునని వచించెదరు.

దోషద్వయసంసర్గముచే జనించుటంజేసి యనేక భేదంబు లగునని కాశిరాజు వక్కాణించెను. అతిసారము, వాతాతిసారము, పిత్తాతిసారము, కఫాతిసారము, సన్నిపాతాతిసారము, శోకాతిసారము, ఆమాతిసారము, ఇవ్విధంబుగ నాదివిధంబులగుననియు, దోషద్వయసంసర్గములచే ననేక భేదంబులగు ననియు ముఖ్యతాత్పర్యము.

మఱియు వాగ్భటాచార్యుండు, “సామం శక్యన్నిరామం వా జీర్ణే యేనాతిసార్యతే । సోతిసారోఽతిసరణా దాశుకారీ స్వభావతః ” అని అతిసార లక్షణమును ఆన్వర్థముగా జెప్పెను. పక్వముకాని పురీషంబైనను పక్వంబగు పురీషంబైనను ఏ వ్యాధిచేత జీర్ణకాలమునందు ద్రవీభూతమై అధికముగా మాటిమాటికి స్రవించుటయో అట్టి వ్యాధి అధికముగ స్రవించజేయుటంజేసి అతిసారమని వ్యవహరింపబడును. మఱియు నీ వ్యాధి స్వభావముచే పురీషమును అతి క్షీణముగ స్రవించజేయునని యర్థము. ఇచ్చట “అపాం ధాతుః” అను పదముచే శరీరమునందలిద్రవ రూపధాతువు లన్నియు గ్రహింపబడునని యెరుంగునది.

అ తి సా ర పూ ర్వ రూ ప ము

శ్లో॥ హృన్నాభిపాయూదరకుక్షితోద
గాత్రావసాదానిలసన్నిరోధాః।
విట్సజ్ఞ ఆధ్మాన మథావిపాశో
భవిష్యత స్తస్య పురస్సరాణి॥ ౧॥

తా॥ హృదయము బొడ్డు గుదము ఉదరము కుక్షి ఈస్థలములయందు పోటు, శరీరము కృశత నొందుట, అపానవాతము వెడలక నిరుద్ధంబగుట, మలబంధము, కడుపుబ్బరము, ఆజీర్ణము, ఇవి యన్నియు అతిసారవ్యాధి కల్గుటకు మున్ను జనించు పూర్వరూపములని యర్థము.

వా తా తి సా ర ల క్షణము

శ్లో॥ అరుణం ఘేనిలం రూక్షం అల్పమల్పం ముహూ ర్ముహూః ।

శక్యదామం సరుక్ష్మబ్దం మూరుతేనాతిసార్యతే॥ ౬॥

తా॥ వాతముచే జనించిన అతిసారమునందు అరుణవర్ణంబును సురుగునో గూడినదియు, రూక్షంబును, అపక్వంబును, బాధనోడను శబ్దముతోడను గూడినదియునైన పురీషము కొంచెము కొంచెముగ మాటిమాటికి స్రవించుచుండును.

పి త్త క షా తి సా ర ల క్షణములు

శ్లో॥ పిత్తా త్పీతమ్ నీలమాలోహితంవా

తృష్ణామూర్ఛాదాహపాకోపపన్నమ్ ।

శుక్లం సాంద్రం శ్లేష్మణా శ్లేష్మయుక్తం

విస్రంశీతం హృష్ట్రోమా మనుష్యః॥ ౭॥

తా॥ పిత్తముచే జనించిన అతిసారమునందు పసుపురంగు కల్గినదియు, లేక నీలవర్ణంబును కొంచెముగ రక్తవర్ణంబునైన పురీషము స్రవించును. దప్పి, మూర్ఛ, శరీరమునం దెల్ల మంటలు, గుద స్థానమున పుండు, ఈ యుష్మద్రవములు కల్గును. కఫముచే జనించిన అతిసారమునందు మలము శుక్ల వర్ణంబును, కఠినంబును, శ్లేష్మముతోగూడినదియు గుర్గంధయుక్తంబును, శీతంబునై స్రవించును. అట్టివ్యాధియందు మనుజుండు గగుర్పాటు కల్గియుండును.

సన్నిపాతాతిసారలక్షణము

శ్లో॥ వరాహస్నేహ మాంసామ్బుసదృశం సర్వరూపిణమ్ ।

కృచ్ఛ్రసాధ్యమతీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్॥ ౮॥

తా॥ పండిచమురు, మాంసమును కడిగిననీళ్లు ఈరంటికి సమానంబును, మున్ను జెప్పిన అతిసారముల మూడిటిలక్షణములు కల్గినదియునైన అతిసారము దోషత్రయ సన్నిపాతముచే జనించినదియని యెఱుంగునది. మఱియు నీఅతిసారము మిగుల కష్టసాధ్యంబై యుండును.

శోకజాతిసారలక్షణము

శ్లో॥ తైస్తైర్భావై శ్శోచతోల్పాశనస్య

బాహ్యేష్మావై వహ్నిమావిశ్య జన్తోః ।

కోష్ఠంగత్వా త్తోభయే తస్య రక్తం

తచ్ఛాధస్తా త్కాకణస్తీ ప్రకాశమ్॥ ౯॥

నిర్గచ్ఛద్వైవిడ్విమిశ్రం హ్యవిడ్వ
నిర్గంధం వాగధవన్వాతిసారః ।
శోకోత్పన్నో దుశ్చికిత్సోఽతిమాత్రం
రోగోవైద్యైః కష్ట ఏష ప్రదిప్యః॥౧౦॥

తా॥ ధవము బంధువులు మిత్రులు మొదలగువాని వాశమువలన గల్గుచుండునుచేత స్వల్పముగా భుజించు మనుజునకు కన్నీళ్లవిడుచుటచే జనించిన ఉష్ణము జాతరాగ్నితోగలసి కోష్ఠమున ప్రవేశించిరక్తమును తీగింపజేయును; అట్టి తీగింపజేత గురిగింజతో సమానమైన రంగుగలరక్తము మలముతో గూడియైనను మలరహితంబుగనైనను దుర్గంధముతో గూడియైనను దుర్గంధములేకనైనను గుడద్వారమున బైలువెడలి స్రవించును. ఈ యతిసారము శోకముచే జనించుటంజేసి చికిత్సచే సాధించుటకు కష్టమైయుండును. ఈ రోగమునకు నిదానంబైన శోకము నివర్తించకనే బౌషధముల చేత సాధ్యంబు గాదని భావము.

ఆ మా తి సా ర లక్షణము

శ్లో॥ అన్నాజీర్ణాత్ప్రత్రుతాః తోభయన్తః
కోష్ఠం రోషా ధాతుసంఘాన్మలాంశ్చ ।
నానావర్ణం నైకశస్సానయన్తి
శూలోపేతం పృష్ఠమేనం వదన్తి॥౧౧॥

తా॥ అన్నసంబంధమైన అజీర్ణముచే వాతాదిరోషములు స్వమార్గములవలన యితరమార్గముల సంచరించుచు కోష్ఠమును రక్తైతిధాతుసమాహమును పురోహదిమలములను గుడ్డములుగ చేయుచు నానావర్ణమును కల్గించును. శూలతోగూడినదియు పృష్ఠమలమును పలుమార్లు ప్రక్షాళించెయ్యెను. దీనిని ఆమాతిసారంబని వ్యవహరించెను.

ఆమ మల లక్షణము

శ్లో॥ సంస్కృప్తమేభి ర్దోషైస్తు స్యస్తమప్స్వవసీదతి ।
పురీషం భ్రుశేచుర్గన్ధి పిచ్ఛిలం చామసంజ్ఞతమ్॥౧౨॥

తా॥ పైనచెప్పిన రోషములతోగూడిన పురీషము మిగుల సుర్గంధముతో గూడి పిచ్ఛిలంబై జలమునం బడవైచిన మునిగిపోయినయెడ అట్టి పురీషము ఆమంబని యెఱుంగునని.

ప క్వ మ ల లక్షణము

శ్లో॥ ఏతా న్యేవతు లిజ్గాని విపరీతాని యస్య వై ।
లాఘవం చ విశేషేణ తస్య పక్వం వినిర్దిశేత్ ॥౧౩॥

తా॥ పైనచెప్పిన లక్షణములకు విరుద్ధములైన చిహ్నములుగల్గిన మలము పక్వంబనియెఱుంగు నది. మలము పక్వంబైనపుడు మనుజునకు శరీరంబును కోష్ఠంబును మిగుల చుల్కపై యుండును.

అ సా ధ్యా తి సా ర ల క్ష ణ ము.

శ్లో॥ పక్ష్యామృతసజ్జాశం యకృత్పిణ్డనిధం తను।
 ఘృతతైలవసామజ్జ వేశవారపయోదధి॥౧౪॥
 మాంసధావసతోయాథం కృష్ణం నీలారుణప్రభమ్।
 మేచకం స్నిగ్ధకర్పూరం చంద్రకోపగతం ఘనమ్॥౧౫॥
 కుణపం మస్తులిక్షాభం సుగంధి కుఢితం బహు।
 తృష్ణాదాహతమశ్వాసహిక్మాపార్శ్వస్థిశూలినమ్॥౧౬॥
 సంమూర్ఛారతినమ్మోహాయుక్తం పక్షవలీగుదమ్।
 ప్రలాపయుక్తం చ భిషగ్వర్జయేదతిసారిణమ్॥౧౭॥

తా॥ పండిన నేతేడుపండువంటి రంగుగల్గినదియు, కుడిప్రక్కనుండు యకృతనుమాంసము వలె రక్తకృష్ణవర్ణంబును, మిగుల సూక్ష్మంబును, నెయ్యి నూనె మాంసములోని చమురు మూలుగు వేయించినమాంసపుముక్కలు పాలు పెరుగు మాంసమును కడిగిననీరు వీనితో సమానమైనరంగుగల్గినదియు, కృష్ణవర్ణంబును, నీలారుణవర్ణంబును, కొంచము నల్లనిరంగు కల్గినదియు, స్నిగ్ధంబును, చిత్రవర్ణంబును, నెమలియాకవంటివర్ణము కల్గినదియు, నిబిడంబైనదియు, శవమువంటి గుర్గంధము గల్గినదియు, శిరంబుననుండు పెదదూవలె నుండునదియు, స్వాభావికగంధములేక సుగంధముగల్గియుండునదియు, క్రుల్లినదియును అధికముగను మలము వెడలుట, దప్పి, తాపము, మత్తు, శ్వాసము, వెక్కిళ్లు, ప్రక్కలనుండుయెముకలలోనొప్పి, ఒడలెరుంగక మూర్ఛనొందుట, పనులయందాసక్తి లేకుండుట, ఇద్దియజన్యజ్ఞానము లేకుండుట, గుఱస్థానము పుండై ముడితలుపడుట, అనర్థముగ మాటలాడుట ఇట్టి లక్షణములతోగూడిన అతిసారవ్యాధిగల మనుజుని చికిత్సజేయించగలుగు. ఈలక్షణములు జనించినయెడ అతిసారవ్యాధి యసాధ్యంబని భావము.

శ్లో॥ అసంవృతగుదం క్షీణం దూరాధ్యాతముపద్రుతం।
 గుదే పక్ష్యే గతోష్మాణం అతిసారకిణం త్యజేత్ ॥౧౮॥

తా॥ గుదస్థానమును మూసికొనుటకు శక్తిలేనివాడును, బలహీనుండును, అధికముగ కడు పుబ్బరముకలవాడును, శోఘము మొదలగు అతిసారోపద్రవములు కలవాడును, గుదపాకము గల్గినను శరీరమునం దుష్టము లేనివాడునైన అతిసారవ్యాధికల మనుజుని చికిత్సజేయంజనదు. అతిసారోపద్రవములు గ్రహాంతరమునం దీరీతిగ నున్నవి: “శోథం శూలం జ్వరం తృష్ణాం శ్వాసం తాగమరోచకం । ఛర్దిం మూర్ఛాం చ హిక్మాంచ దృష్ట్యాతీసారిణం త్యజేత్ ॥” శోఘ, శూలము, జ్వరము, దప్పి, శ్వాసము, దగ్గు, అరుచి, వాంతి, మూర్ఛ, వెక్కిళ్లు, ఇవి అతిసారోపద్రవములుగాన ఇట్టి యుపద్రవములుకల్గిన యతిసారం బసాధ్యంబని భావము.

శ్లో॥ శ్వాసశూలపిపాసార్తం క్షీణం జ్వరనిపీడితమ్।
 విశేషేణ నరం వృద్ధం అతిసారో వినాశయేత్ ॥౧౯॥

తా॥ శ్వాసము, శూల, దప్పి, కృశత్వము, జ్వరము ఇట్టి యుపద్రవములతో గూడిన మనుజుని అతిసారవ్యాధి మరణము నొందించును. మిక్కిలి వృద్ధుడగువానికి అతిసారముగల్గినయెడ బ్రతుకుట దుస్తరమని భావము.

ర క్తా తి సా ర ల క్షణ ము

శ్లో॥ పిత్తకృన్తి యదాత్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్నాతి పైత్తికే ।

తదోపజాయతేఽభీష్ణం రక్తాతీసార ఉల్బణః॥౨౦॥

తా॥ పిత్తాతిసారము గల్గుటకుముందైనను, కల్గినపుడైనను, పిత్తవృద్ధికరములైన పదార్థములను భుజించినయెడ మిగుల తీక్ష్ణమైన రక్తాతిసారము కల్గును. ఇచ్చట రక్తపిత్తములకు భేదము లేమింటేసి రక్తాతిసారము పిత్తాతిసారాంతర్యూతంబని వేరుగ జెప్పలేదు; గాన షడ్విధంబగు సంఖ్యకు విరోధము లేదని యెరుంగునది.

ప్ర వా హి కా ల క్షణ ము

శ్లో॥ వాయుః ప్రవృద్ధోనిచితం బలానం

నుదత్యధస్తా దహితాశైశ్వర్య

ప్రవాహితోఽల్పం బహుశోమలాక్తం

ప్రవాహికాం తాం ప్రవదన్తి తన్జ్ఞాః॥౨౧॥

తా॥ అపథ్యాహారములజేయు మనుజునకు వాతము కుపితమై సంచితమైన కఫమును మలముతోగూడి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు అల్పమైనను అధికమైనను పలుమారు అపానద్వారమున వెడలించును; దానిని ప్రవాహికంబని వైద్యశ్రేష్ఠులు జెప్పెదరు.

వా త జా ది ప్ర వా హి కా ల క్షణ ము లు

శ్లో॥ ప్రవాహికా వాతకృతా సశూలా

పిత్తాత్సదాహా సకఘా కఘాచ్చ ।

సశోణితా శోణితసంధవా చ

తాస్నేహరూక్షప్రథవా మతాన్తు॥౨౨॥

తాసామతీసారవదాదిశేచ్చ

లిజ్గం క్రమం చామవిపక్వతాం చ ।

తా॥ వాతముచే జనించిన ప్రవాహికము శూలముతో గూడియుండును. పిత్తముచే జనించిన ప్రవాహికము మంటతోగూడియుండును. కఫముచే జనించిన ప్రవాహికము శ్లేష్మముతో గూడియుండును. రక్తముచే జనించిన ప్రవాహికము రక్తముతో గూడియుండును. అందు కఫజప్రవాహికము స్నేహముచే జనించును. వాతజప్రవాహికము రూక్షముచే జనించును. ఇచ్చట తు శబ్దము సముచ్చయార్థకముగాన పిత్తరక్తప్రవాహికములు తీక్ష్ణోష్ణములచే జనించునని యర్థము. మరియు నాప్రవా

హికములయందు వాతాది చిహ్నములును ఆమవిపక్వ భేదములును చికిత్సాభేదములును అతిసార భేదములను బోలియుండును. దానంతేనియే అతిసారమునకంటె నీనిని వేరుగా పరిగణనమును జేయ కుండుట యని యెఱుంగునది.

అతి సార నివృత్తి లక్షణము

శ్లో॥ యస్యోచ్చారం వినామూత్రం సమ్యగ్వాయుశ్చ గచ్ఛతి ।

దీప్తాగ్నేర్లఘుకోవ్యస్య గత స్తస్యోదరామయః॥౨౩॥

తా॥ ఏమనుజునకు మలములేక నే మూత్రముఅపానవాతము అడ్డములేక ప్రవర్తించునో అగ్ని దీపనము విశేషముగా కలిగికోవ్యము మిగుల చుల్కనైయుండునో అట్టిమనుజునకు అతిసారవ్యాధినివర్తించినది యని యెఱుంగునది.

జ్వరాతిసార లక్షణము

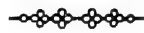
శ్లో॥ * * జ్వరాతిసారయోరుక్తం నిదానం యత్పుథక్ప్రథక్ ।

తత్సజ్వరాతిసారస్య తేననాత్రోదితంపునః * *

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

అతిసారనిదానం సమాప్తమ్.

తా॥ జ్వరాతిసారములకు వెవ్వేరుగ జెప్పినలక్షణములు గల్గియున్నయెడ నయ్యది జ్వరాతిసారంబని చెప్పందగును. జ్వరలక్షణములును, అతిసారలక్షణములును మున్న జెప్పియున్నవిగాన నిచ్చట జ్వరాతిసారముయొక్క లక్షణమును ప్రత్యేకముగ జెప్పలేదని యెఱుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రితర

ణారవిద్వంసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర

విరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధన సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుతి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాత్మతాత్పర్యమునందు

అతి సార నిదానము

సమాప్తము.

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః
శ్రీరస్తు
గ్రహణీరోగనిదానమ్

—❖—

అతిసారనిదానమును జెప్పినవిమ్మట తత్సజాతీయమగుటంజేసి గ్రహణీనిదానమును జెప్పటం.

—❖—

గ్రహణీరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ అతీసారే నివృత్తేఽసి మద్దాగ్నేరహితాశినః ।
భూయస్సందూషితోవహ్నిర్గ్రహణీమభిదూషయేత్ ॥౧॥

తా॥ అతిసారవ్యాధికల్గి నివర్తించినను అతిసారము కలగకున్నను అగ్నిమాద్యము కల మినుజుండు అపథ్యంబులైన అన్నాదులను భుజించినయెడ జరరాగ్ని హుతిమై గ్రహణీయను వ్యాధిని కల్గించును. మఱయు వాగ్భటుండు “అతీసారేషు యోనాతియత్నవా గ్రహణీగదః । తస్య వ్యాదగ్నవిధ్వంసకరై రత్యర్థ సేవితైః” అని వచించెను. అతిసారవ్యాధియం జేయుచుండు మిగుల ప్రయత్నముతో చికిత్సజేయకుండునో అట్టిమనుజునకును అతిసారవ్యాధి కలగ కున్నను అగ్నిమాద్యకరంబులైన యాహారాదులను సేవించుమనుజునకును గ్రహణీరోగము సంప్రాప్తంబగునని భావము. అతిసారవ్యాధిక తగిన చికిత్సజేయక ఉపేక్షించుటయు, అగ్నిమాద్య కరాహారముల సేవించుటయు గ్రహణీరోగమునకు నిదానంబులని తాత్పర్యము.

గ్రహణీసామాన్యలక్షణము

శ్లో॥ ఏకైకశస్పర్శశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః ।
సా దుష్టా బహుశోభుక్త మామమేన విముఞ్చతి ॥౨॥
పక్వం వా సరుజం పూతి ముహుర్బద్ధం ముహుర్ద్రవమ్ ॥
గ్రహణీరోగమాహుస్తం ఆయుర్వేదవిరోజనాః ॥౩॥

తా॥ నాశపిత్తకఫము లొక్కటియైనను అన్నియైనను ప్రకృపితంబులై జరరాగ్ని కధిస్తానం బైన గ్రహణీయను నాడిని (పచ్చమా నాశయమును) దుష్టుగజేయును. అట్టిదుష్టంబైన గ్రహణీ భుజించబడిన యాహారమును అపక్వముగనైనను పక్వముగనైనను బాధతోడను దుర్లభముతోడను గూడి వాతముచే బద్ధంబుగను పిత్తముచే నార్ద్రంబుగను అపానద్వారముచే మాటిమాటికి బైలుపెడ లించును; ఆత్మాగ్ని గ్రహణీరోగమని ఆయుర్వేదజ్ఞులు వచించెదరు.

గ్రహణీనాడి స్వరూపంబు చరకమునం దీరితిగ చెప్పంబడినది. “అగ్నియధిష్ఠాన మన్న స్య గ్రహణాద్గ్రహణీ మతా । నాభేరుపరి సాహ్యగ్ని బహిష్ స్తమ్యభృంహితా । అపక్వం ధారయత్యన్నం పక్వం సృజతి చాప్యధః” జతరాగ్నికి నధిష్ఠానంబై భుజించిన యాహారమును గ్రహించునాడి గ్రహణీయనంబరగు; ఆట్టి గ్రహణీ నాభికి ఊర్ధ్వభాగమున జత రాగ్ని సాహాయ్యముచే బలయుక్తంబై యపక్వమైన యన్నమును ధరించుచు పక్వంబైనయన్నమును బైట విడచుచు నుండునని భావము. మఱియు గ్రహణీయనునది పక్ష్యాద్యాశయములకు మధ్యమున నుండు కలయని సుశ్రుతమునంగు శెప్పియున్నది.

గ్రహణీ పూర్వ రూపము

శ్లో॥ పూర్వరూపం తు తస్యేదం తృష్ణాలస్యం బలక్షయః ।

వివాహోఽన్నస్య పాకశ్చ చిరాత్కాయస్య శౌరవమ్ ॥౧॥

తా॥ పిప్పి, ఆలస్యము, బలహీని, అగ్నిమాన్ద్యము, అన్నము చిరకాలమునకు శక్తిండుట, శరీరము బరువుగా నుండుట, ఇవియన్నియు గ్రహణీగోగమునకునుండు కల్లు పూర్వరూపములు.

వాతజ గ్రహణీ లక్షణము

శ్లో॥ కటుతిక్తకషాయాతి రూక్షసంమప్తభోజనైః ।

ప్రమితానశనాత్యధ్వ వేగవిగ్రహ మైఘనైః ॥౨॥

మారుతిః కుంపితోవహ్నిం సంఛాద్య కురుతే గదాన్ ।

తన్వాన్నం పచ్యతే దుఃఖం శుక్తపాకం ఖరాజ్జతా ॥౩॥

కంతాస్యశోషః త్సు త్త్రిష్ణా తిమిరం కర్ణయోస్స్వనః ।

పార్శ్వోరువజ్జణగ్రీవారుగభీష్ణం విసూచికా ॥౪॥

హృత్పిడా కార్యవార్బల్యం వైరస్యం పరికర్తికా ।

గృధ్ధిస్సర్వరసానాం చ మనసస్సదనం తథా ॥౫॥

జీర్ణే జీర్యతి చాధ్మానం భుక్తే స్వాస్థ్యముపైతిచ ।

సవాతగుల్మహృద్రోగ స్తీహశేక్ష్మీ చ మానవః ॥౬॥

చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఘనవత్ ।

పునఃపునస్స్పృజేద్వర్చః కాసశ్వాసార్ధితోఽనిలాత్ ॥౭॥

తా॥ కటుతిక్తకషాయ రసములుగల పదార్థములను భుజించుట, రూక్షపదార్థములను పర స్పర విరుద్ధంబులగు పదార్థములను భుజించుట, స్వల్పముగ భుజించుట, ఉపవాసములుండుట,

అధికముగ త్రోవనడచుట, మలమూత్రవేగముల నిరోధించుట, శ్రీలతో నధికముగ సంభోగించుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతము కుపితంబై జఠరాగ్నిని మండముగచేసి వాతగ్రహణిని కల్గించును. అట్టివ్యాధికల మనుజునకు భుజించిన ఆన్నము మిగుల కష్టముగా పచనంబగును. పులిత్రేసుపులు విశేషముగా వచ్చును. మఱియు శరీరము కర్కశముగా నుండుట, కుత్తుక నోరు ఎండుట, ఆకలి, దప్పి, కంటిచూపు తక్కువగానుండుట, కర్ణరంధ్రములయందు ధ్వనిగల్గుట, ఇరుప్రక్కలు తోడలు గెజ్జలు కంఠము ఈస్థలములయందు మిగుల నొప్పిగల్గుట, ఆమందైన యన్నరసము ఊర్ధ్వాధోమార్గముల వెడలుట, రొమ్మనొప్పి, శరీరము కృశించుట, బలము నశించుట, నోటికిరుచి నెలియకుండుట, గుదమునందు రంపముతో కోయునట్లు బాధగల్గుట, మధురాది రసముల నన్నింటిని భుజించుట కిచ్చకలుగుట, మనసు నొచ్చియుండుట, అన్నము జీర్ణించునపుడును జీర్ణంబైనపిమ్మటను కడుపుబ్బరించుట, భుజించినపుడు స్వస్థముగనుండుట, వాతగుల్మము హృద్రోగము ప్లీహము ఈ యుపద్రవములు కల్గినట్లుండుట, ద్రవంబుగనైనను శుష్కంబుగనైనను నూత్మంబుగనైనను నురుగుతో గూడియైనను మలమును చిరకాలమునకు మాటిమాటికి వెడలించుట, కాసత్వాసములు కల్గుట ఈలక్షణములు వాతముచే జనించిన గ్రహణీగోగమునం గల్గును.

పి త్త జ గ్ర హ ణీ ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ కట్వజీర్ణవిదాహ్యమౌరాద్యైః పి త్తముల్బణమ్ ।

ఆప్లావయద్ధస్త్యనలం జలం త ప్తమిహానలమ్॥౧౧॥

సోఽజీర్ణం నీలపీతాభం పీతాభస్సార్యతే ద్రవమ్ ।

పూత్యమౌద్గారహృత్కణ దాహారుచితృడర్దితః॥౧౨॥

తా॥ కటుపదార్థములు అజీర్ణకర ద్రవ్యములు మిగుల తాపమును కల్గించు పదార్థములు ఆమలసంబులును ఔరంబులు నైన ద్రవ్యములు మున్నగువానిని భుజించుటచే పిత్తము వృద్ధి నొంది జఠరాగ్నిని తిరస్కరించి మిగుల నుష్ణంబైన జలము అగ్నిని చల్లార్పుభంగి జఠరాగ్నిని చల్లార్చును. మరియు నాపిత్తముఅజీర్ణంబును పసుపునలుపుకలసినరంగుకల్గినదనియు పచ్చనిరంగుకల్గినదియునైన మలమును మాటిమాటికి వెడలించును. అట్టి వ్యాధికలమనుజుండు పచ్చనిశరీరముకల్గినవాడును దుర్గన్ధయుక్తంబులగు పులిత్రేసుపులు, కంఠహృదయములయందు మంట, అరుచి, దప్పి, ఈ యుపద్రవములచే పీడితుండు నగును.

క ఫ జ గ్ర హ ణీ ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ గుర్వతిస్నిగ్ధశీతాదిభోజనా దతిభోజనాత్ ।

భు క్తమాత్రస్య చ స్వస్వాద్ధస్త్యేగ్నిం కుపితః కఫః॥౧౩॥

తస్యాన్నం పచ్యతే దుఃఖం హృల్లాసచ్ఛర్మ్యరోచకాః
 ఆస్యోపదేహ మాధుర్యం కాసష్ఠీవనపీనసాః॥౧౮॥
 హృదయం మన్యతే స్త్రావనం ఉదరం స్తిమితం గురుః
 దుష్టోమధుర ఉద్ధారస్సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్॥౧౯॥
 భిన్నామశ్లేష్మసంస్పృష్ట గురువర్చః ప్రవర్తనమ్।
 అకృశస్యాపి శార్పల్యం ఆలస్యం చ కఫాత్మకే॥౨౦॥

తా॥ గురుత్వమును కల్గించు పదార్థములు మిగుల స్నిగ్ధంబులగు పదార్థములు మిక్కిలి శీతలకరంబులగు పదార్థములు మధురాదిపదార్థములు వీనినిభుజించుటచేతను, భోజనముచేసినతోడనే నిదురించుటచేతను, కఫము కుపితంబై జఠరాగ్నిని నశింపజేయును; అట్టివ్యాధికల మనుజునకు భుజించినయావోరము మిగుల కష్టముచే పాకమునొందును. మహియు నోట నీరువెడలుట, వాంటి, అగుచి, నోరు జిగటగల్గి తీపుగనుండుట, దగ్గు, ఉమ్మియధికముగనుండుట, పడిశముబట్టుట, హృదయము ఘనద్రవపదార్థముచే నిండియున్నట్టు తోచుట, ఉదరము నిశ్చలంబై గొప్పదిగానుండుట, వికృతంబుగ త్రేసుపులు వచ్చుట, అగ్నిమాన్ద్యము, స్త్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట, ఆమకఫములతో గూడి పలచనైన మలము పలుమారు వెటుబుట, శరీరము కృశించుగాకున్నను మిక్కిలి బలహీనుండగుట, ప్రాణమాలిక ఈలక్షణములన్నియు కల్గును. ఇవి కఫముచే జనించిన గ్రహణీరోగ లక్షణంబులని యెఱుంగునది.

సన్నిపాతజగ్రహణీలక్షణము

శ్లో॥ పృథగ్వాతాదిభిర్విప్ర హేతుబిజ్ఞసమాగమే।
 త్రిదోషం నిర్దిశేదేనం తేషాం వత్సౌమి భేషజమ్॥౨౧॥

తా॥ గ్రహణీరోగమునకు వాతాదిదోషములకు వెళ్వేరుగ జెప్పిన కారణంబులను చిహ్నంబులును ఒకటిగ జేరియున్నయెడ దానిని త్రిదోష సన్నిపాతముచే జనించిన గ్రహణీయని యెరుంగునది. అగ్నికి ఆధారంబైన గ్రహణి దుష్టంబగునపుడు దాని నాశ్రయించిన జఠరాగ్నికూడ దుష్టంబగును గాన అగ్నిమాన్ద్యము మున్నగు వ్యాధులు గ్రహణీభేదంబులని యెరుంగునది. ఈశ్లోకమునందు నాల్గవపాదము శ్లోకపూరణార్థముగ చెప్పినదియని యెఱుంగునది.

సంగ్రహగ్రహణీ ఘటీయస్త్రగ్రహణీలక్షణములు

శ్లో॥ * * అంత్రకూజనమాలస్యం శార్పల్యం సదనం తథా।
 ద్రవం శీతం ఘనం స్నిగ్ధం సకటీవేదనం శకృత్।
 ఆమం బహు సపైచ్ఛిల్యం సశబ్దం మద్దవేదనమ్।

పక్షాన్మసాద్దశాహాద్వా నిత్యం వాప్యథముఞ్చతి।
 దివా ప్రకోపోధవతి రాత్రౌ శాంతిం వ్రజేచ్చ సా।
 దుర్విక్షేయా దుశ్చికిత్స్యా చిరకాలానుబధ్ధిని।
 సా ధవేదామవాతేన సంగ్రహగ్రహణీ మతా!
 స్వపతః పార్శ్వయోశ్శూలం గలజ్జలఘటిధ్వనిః।
 తం వదన్తి ఘటీయన్త్రం అసాధ్యం గ్రహణీగదమ్॥ * *

తా॥ ప్రేగులుకూయుట, ప్రాలుమాలిక, బలహీనము, అగ్నిమాన్ద్యము, ద్రవంబును శీతంబును ఘనంబును స్నిగ్ధంబునైన మలము నడుమునొప్పితోకూడి బైలువెడలుట, అపక్వంబును పిచ్చిలంబును సశబ్దంబును స్వల్పమైన వేదనకల్గినదియైన మలము పక్షమున కొకసారియైనను మాసమున కొకసారియైనను పదిహేళ్లకొకసారియైనను లేక ప్రతిదినముంనలైనను వెడలుట, పగటియంగు ప్రకోపమునొంది రాత్రియంగు శాంతియొందుట, ఇట్టి లక్షణములుగల గ్రహణీ సంగ్రహగ్రహణీయని చెప్పవలెను. ఈవ్యాధి ఆమవాతముచే జనించును. మరియు నీరోగము తెలిసికొనుట కసాధ్యంబును చికిత్సను నసాధ్యంబును చిరకాలమువరకు ఆనుసరించియుండునదియైన యుండును. మరియు నిగురించునపుడు పార్శ్వములయంగు నొప్పిగల్గి సగమువరకు కడులుచున్న జలముకల కుండవలె ధ్వనితోకూడి మలము వెడలుచున్నయెడ ఘటీయన్త్రంబను గ్రహణీరోగమని జెప్పవలెను. ఈవ్యాధి మిగుల నసాధ్యంబు. ఈ చెప్పవలెనది గ్రహణీభేదంబులు గెందును సన్నిపాతజాన్తర్గతంబులుగాన వేరుగ పరిగణనము జేయలేదని యెరుంగునది.

అ సా ధ్య గ్ర హ ణీ ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ దోషం సామం నిరామం చ విద్యాదత్రాతిసారవత్।

లిక్లైరసాధ్యోగ్రహణీవికారో

యైస్తైరతీసారగదోనసిధ్యేత్।

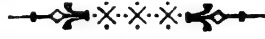
వృద్ధస్య నూనం గ్రహణీవికారో

హత్యా తనూం నైవ నివర్తతే చ॥౧౮॥

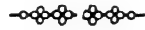
తా॥ దోషములయొక్క సామత్వనిరామత్వభేదములను అతిసారవ్యాధికి జెప్పినరీతిగ నిర్ణయించవలెను. ఎట్టిలక్షణములచే నతిసారవ్యాధి యసాధ్యంబగునో ఆ లక్షణములచేతనే గ్రహణీరోగం బసాధ్యంబని యెరుంగునది. అతిసారమునకు జెప్పిన యసాధ్యలక్షణములే గ్రహణీరోగమునకుగూడ గల్గును గాన అట్టిలక్షణములచేతనే గ్రహణీ యసాధ్యంబని నిర్ణయించవలెనని భావము. మరియు వృద్ధునకు గ్రహణీవ్యాధి కల్గినయెడ శరీరమును కృశింపజేసి ప్రాణహానిజేయునుగాని నివర్తించుట లేదని యర్థము.

మతాంతరమునం దసాధ్యగ్రహణీలక్షణము

శ్లో॥ * * బాలకే గ్రహణీ సాధ్యా యూని కృచ్ఛాన్ సమీరితా |
వృద్ధే త్వసాధ్యా విజ్ఞేయా మతం ధన్వంతరేరిదమ్॥ * *

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
గ్రహణీరోగనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ బాలునకుంగల్గిన గ్రహణి సాధ్యంబనియు, యావనవంతునకు గల్గిన గ్రహణి కష్టసాధ్యం
బనియు, వృద్ధునకుగల్గిన గ్రహణి యసాధ్యంబనియు ధన్వంతరి మతముని యర్థము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదముహోపాధ్యాయ పండిత బసవం పుష్పస్వామిశాస్త్రి వారు
జారవిస్తనంశేవానమాసాదిత ఆయుర్వేదవిగ్యానత్సంగ్రహము గౌతమి నోత్ర
విరాజమాన దీవ్యస్యవాయు రామకృష్ణాచార్యగూఢవి నకలకృతము
విధానము “ఆయుర్వేదముహూర్తాంజ్ఞా” “శ్లోకాంజ్ఞా” “పక్షితి” నామ
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

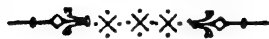
మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు
గ్రహణీరోగనిదానము
సమాప్తము.

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

అ ర్ఘో ని దా న ము

అతిసారగ్రహణ్యర్థస్సులు పరస్పర సంబద్ధము లగుటంజేసి అతిసారగ్రహణుల నిరూపించిన
పీఠప అర్ఘోనిదానమును వివరించుట.

శ్లో॥ పృథగ్దోషైస్సమపైశ్చ శోణితాత్సహజాని చ ।

అర్ఘాంసి పట్ప్రకారాణి విద్యాన్తుదవళిత్రయే॥౧॥

తా॥ వాతపిత్తశ్లేష్మంబులచే వెవ్వేరుగ జనించినది మూడువిధంబులును, త్రిదోషంబులచే నొకటి
యు, రక్తముచే జనించినది యొకటియు, సహజంబైనది యొకటియు, ఇవివిధంబుగ నర్ఘోగోగములు
గుఱ్ఱస్థానమునందలి వశుల మూడిటియందును ఆరువిధములుగ జనించునని యెరుంగునది.

ఇచ్చట ద్వంద్వజార్యస్సులు వాతాదిదోషములలో రెండేసి దోషములయొక్క హేతు
లక్షణములు గల్గియుండునుగాన వేరుగ పరిగణనము చేయలేదని యెఱుంగునది. ఈయర్థము సుశ్రుత
మునందు “అర్ఘస్సు దృశ్యతే హపం యదా వై దోషయోర్ద్వయోః । సంసర్గం
తం విజానీయాత్సంసర్గష్టద్విధస్సృతః ” అని యున్నది. అర్ఘోగోగమునందు
వాతాది దోషములలో రెండేసిదోషములయొక్క లక్షణములు కానంబడెనేని ఆయర్ఘస్సు సంసర్గజ
మని యెఱుంగునది. మరియు నా సంసర్గజము వాతపిత్తములనియు, వాతకఫజంబనియు, పిత్తకఫజ
మనియు, వాతరక్తజమనియు, పిత్తరక్తజమనియు, కఫరక్తజమనియు, ఆరువిధంబులని భావము.
మఱియు గుఱము నాల్గున్నర అంగుళముల ప్రమాణము గల్గియుండుననియు, అట్టి గుఱమునకు అవ
యవభూతంబులై ప్రవాహణీ విసర్జనీ సంవరణీ యనుపేరుగల మూడువశులు (ముడతలు) శంఖములో
నుండురేఖల బోలి యుండుననియు సుశ్రుతమునందు సవిస్తరముగా నున్నది. అర్ఘస్సు అనగా
“అరివత్ ప్రాణాః శ్రుణాతీతి అర్ఘః” అను వ్యుత్పత్తిచేత శత్రువువలె ప్రాణములను
హింసించునది యని యర్థము.

అర్ఘస్వరూపసంప్రాప్తిలక్షణములు

శ్లో॥ దోషాస్త్యజ్ఞాంసమేదాంసి సందూప్య వివిధాకృతీః ।

మాంసాఙ్గురాసపానాదౌ కుర్వన్యర్ఘాంసితాన్దగుః॥౨॥

తా॥ వాతాదిదోషములు ప్రకుపితంబులై త్వక్ మాంస మేదస్సులను గుప్తములుగ జేసి నానావిధంబులైన ఆకారములుగల మాంసపు మొలకలను గుడ్డు మొదలగు ప్రదేశములయందు కల్గించును; వానిని అర్చస్సులని వ్యవహరించెదరు.

వాతార్శోనిదానము

శ్లో॥ కషాయకటుతిక్తాని రూక్షశీతలఘూని చ।

ప్రమితాల్పాశనం తీక్ష్ణం మద్యం మైథునసేవనమ్॥౩॥

లఙ్ఘనం దేశకాలా చ శీతో వ్యాయామకర్మ చ।

శోకో వాతాతపస్పర్శో హేతుర్వాతార్శసాం మతః॥౪॥

తా॥ కషాయ కటు తిక్తరసముల నధికముగ భుజించుట, రూక్షపదార్థములను శీతల పదార్థములను లఘుపదార్థములను భుజించుట, పరిమాణమునకు న్యూనాధికములుగ భుజించుట, తీక్ష్ణంబగు మద్యమును పానము చేయుట, స్త్రీసంభోగముజేయుట, ఉపవాసముచేయుట, శీతంబైన ఆనూపదేశమునందును హేమంతాదికాలమునందును సంచరించుట, దేహపరిశ్రమము చేయుట, అతిదుఃఖము, గాలియందును ఎండయందును సంచరించుట, ఇవి యన్నియు వాతార్శోగోగమునకు కారణములని భావము.

విత్తార్శోనిదానము

శ్లో॥ కట్వష్టలనహోష్ణాని వ్యాయామాగ్న్యాతపప్రభాః।

దేశకాలావశిశౌక్రోధోమద్యమసాయనమ్॥౫॥

విదాహి తీక్ష్ణ ముష్ణం చ సర్వం పానాన్నభేషజమ్।

పిత్తోల్బణానాం నిక్షేయః ప్రకోపే హేతురర్శసామ్॥౬॥

తా॥ కటు అష్ట లవణ రసముల నధికముగ భుజించుట, ఉష్ణపదార్థముల భుజించుట, దేహ పరిశ్రమమును జేయుట, అగ్నియొక్కయు ఎండయొక్కయు కాంతిని నేవించుట, ఉష్ణంబైన చాటిప్రదేశములయందును, ఉష్ణంబైన శరత్కాలమునందును సంచరించుట, క్రోధము, మద్య పానము, ఆనూయ, సంతాపకరంబును తీక్ష్ణంబును ఉష్ణంబునైన పానార్థ ద్రవ్యములను, అన్నమును, ఔషధమును నేవించుట, ఇవియన్నియు పిత్తప్రకోపముచేజనించిన అర్చస్సులకు ముఖ్యకారణములు.

కఫజార్శోనిదానము

శ్లో॥ మధుర స్నిగ్ధ శీతాని లవణామ్లుగురూణి చ।

అవ్యాయామో దివా స్వప్నః శయ్యాసనసుఖే రతిః॥౭॥

ప్రాగ్వాతసేవా శీతో చ దేశకాలావచింతనమ్।

శైష్వికాణాం సముద్దిప్త మేతత్కారణమర్శసామ్॥౮॥

తా॥ మధురపదార్థములను స్నిగ్ధపదార్థములను శీతలపదార్థములను లవణామ్లపదార్థములను గురుపదార్థములను భుజించుట, దేహపరిశ్రమము లేకుండుట, పగటియందు నిదురించుట, సుఖకరంబులైన శయనాసనములయందు దిచ్చబొడముట, తూర్పుగాలిని శేవించుట, శీతలంబులైన దేశకాలములయందు సంచరించుట, చింతలేకుండుట, ఇవి యన్నియు కఫప్రకోపముచే గల్గు అగ్గోగ్గములకు కారణంబులని యెరుంగునది.

ద్వద్వజ సన్నిపాతజాగ్గోనిదానములు

శ్లో॥ హేతులక్షణసంసర్గా ద్విద్వాద్వద్వోల్పణానిచ ।

సర్వో హేతుస్త్రివోమాణాం సహజైర్లక్షణం సమమ్॥౯॥

తా॥ ద్వద్వములచే జనించిన అగ్గోగ్గములను వాతాదివోషద్యయ లక్షణము లొకటిగ కలసియుండుటచే నెఱుంగునది. సన్నిపాతాగ్గోగ్గమును వాతాదులకు వెవ్వరుగ జెప్పిన లక్షణము లన్నియు నొకటిగ కలసియుండుటచే నెఱుంగునది. సహజమైన యగ్గోగ్గమునకును సన్నిపాతజ అగ్గోగ్గమునకును లక్షణములు సమంబులై యుండును.

మరియు సహజాగ్గోగ్గము సుశ్రుతమునం దీరీతిగ నున్నది: “దుర్దర్శనాని పరుషాణి పాణ్డూని దారుణా న్తర్ముఖాని తైరుపద్రుతిః కృశోల్పభుక్సిరాస న్తతగాత్రోల్పప్రజః క్షీణరేతాః తౌమస్వరః క్రోధనోల్పాగ్నిః ఘ్రాణశిరోక్షిప్రవణ రోగవాత్ సతతమన్త్రకూజవాహోప హృదయోపలేపానోచకప్రభృతిభిః పీడ్యతే” సహజాగ్గోగ్గము కలవానికి గుహంకురములు చూచుట కసాధ్యంబులును, పరుషంబులును, ఆరుణపాండువర్ణంబులును, దారుణంబులును, అన్తర్ముఖంబులునై యుండును. వానిచే పీడితుండుగు మనుజుండు కృశించినశరీరముకలవాడును, స్వల్పముగ భుజించువాడును, సిగలచే నావృతంబైన దేహముకలవాడును, అల్పసంతానము కలవాడును, క్షీణమైనరేతస్సుకలవాడును, బిగిచెడిన కంఠస్వరము కలవాడును, మిక్కిలి కోపస్వభావముకలవాడును, మందమైన జలరాగ్నికలవాడును, నాసిక శిరస్సు నేత్రములు శ్రోత్రములు వీనియందు గోగముకలవాడును, ఎల్లప్పుడును ప్రేవులు కూయుట, కడుపుబ్బరము, రొమ్ముబరువుగానుండుట, అరుచి ఇవి మొదలగు నుపద్రవములచే పీడితుండు నగునని యర్థము.

వా తా గ్గో ల క్ష ణ ము లు

శ్లో॥ గుదాద్గురా బహ్వనిలాశ్శుష్కాశిమచిచూన్వితాః ।

స్తూనాశ్శ్యావారుణా న్నస్థా విశేదాః పరుషాః ఖరాః॥౧౦॥

మిగ్గోవినదృశా వక్రకా స్తీక్ష్ణావిస్ఫుటితాననాః ।

బిమ్బ్యా ఖర్జూర కర్కశ్చా కార్పాసీ ఫలసన్నిభాః॥౧౧॥

కేచిత్తదమృపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః ।

శిరఃపార్శ్వాన్సకట్యూరువంక్షణాద్యధికవ్యధాః॥౧౨॥

క్షవధూధారవిష్టమ్భ హృద్ధ్రోహోచకప్రదాః।

కాసశ్వాసాగ్నివై షమ్య కర్ణ నాదభ్రమానహః॥౧౩॥

తైరాంత్రోగ్రధితిస్తోకం సశబ్దం సప్రవాహకమ్।

రుక్మేనపిచ్ఛానుగతం విబద్ధముప వేశ్యతే॥౧౪॥

కృష్ణత్వజ్ఞఖవిష్కాత్రనేత్రవక్త్రశ్చ జాయతే।

గుల్మస్తీహోదరాష్ట్రీలాసంభవస్తత ఏవ చ॥౧౫॥

తా॥ వాతప్రకోపముచే జనించిన గుచ్ఛస్థానమునందలి మాంసపుష్పములకలు ద్రవములేక శుష్కంబులును, చిమచిమలాడుచుండునవియు, వాడినవియు, శ్వావారుణవర్ణంబులుగలిగినవియు, మేకులవలె స్తంభించియుండునవియు, విశదంబులును, ఆవునాలుకవలె గరగరలాడుచుండునవియు, కఠినంబులును, ఒకదానివలె నింకొకటియుండక భిన్నరూపములు కల్గినవియు, వక్రంబులును, తీక్షణంబులును, కొనలయందు పగిలినవియు, దొండపండు ఖడ్గారము లేగుపండు ప్రత్తికాయ వీని కనురూపమైన యాకారము కల్గినవియునై యుండును; వానిలో కొన్ని కడిమిపువ్వులబోలియు, కొన్ని ఆవగింజలవలె నూత్నంబులైన యాకారముకల్గినవియునై యుండును. శిరస్సు ఇరుప్రక్కలు భుజశిరస్సులు నడుము తోడలు గెజ్జలు ఇవి మున్నగు అవయవములయందు అధికమైన నొప్పి, తుమ్ములు, త్రేసుపులు, మలబద్ధకము, కొమ్ము పట్టినట్లు వేదనకల్గుట, అరుచి, శ్వాసకొనములు, జఠరాగ్ని విషమంబై యొకప్పుడు తీష్ణాగ్నియు మరొకప్పుడు మందాగ్నియునై యుండుట, కర్ణములనుండు ధ్వని, భ్రమము, ఆసనమునందు గుడగుడయను శబ్దముతోగూడి కఠినంబై బాధతోగూడి పిచ్చిలంబైనమలమును బలాత్కారముగ వెడలించుట, చర్మము గోళ్లు మలమూత్రములు నేత్రములు ముఖము ఇవి యన్నియు నల్ల నిరంగుగల్గి యుండుట, ఈ లక్షణములన్నియు వాతముచే జనించిన యగ్నిగోగమునందు కల్గును. మరియు నా వ్యాధిచేత గుల్మము స్తీహము హృదయము ఆష్ట్రీల యను వాతగోగము ఈ యుపద్రవములు కల్గును.

పి త్తా గ్మో ల క్షణ ము

ప్లో॥ పిత్తోత్తరా నీలముఖా రక్తపీతాఽసితప్రధాః।

తస్వస్రనావిరోవినా స్తనహోమృదవశ్లేధాః॥౧౬॥

శుకజిహ్వ యకృత్థిణ్ణ జతాకో వక్త్రీసన్నిభాః।

దాహపాక జ్వరస్వేదత్పిష్టార్చా రుచిమోహదాః॥౧౭॥

సోష్టాహోద్రవసోష్ణపీతరక్తా మవర్చసః।

యవమధ్యా హరిత్పితహారిద్రత్వజ్ఞాదయః॥౧౮॥

తా॥ పిత్తాగ్నిగోగమునందు గుడ్డాకురములు నల్ల నికొనలుగల్గినవియు, రక్తవర్ణంబైనను పీతవర్ణంబైనను కృష్ణవర్ణంబైనను కల్గినవియు, నూత్నముగ రక్తమును స్రవించునవియు, చర్మవర్ణయుక్తంబులును, నూహ్యకారంబులును, కోమలంబులును, నడలి వ్రేలుచున్నవియు, చిలుక

నాలుక యక్ష్మత్తను మాంసఖండము జలగముఖము వీనికి సమమైన యాకారము కల్గినవియునై యుండును. మోయు నీవ్యాధయందు తాపము, గుదస్థానమున పుండగుట, జ్వరము, చెమట, నప్పి, మూర్ఛ, ఆరుచి, మోహము ఈ యుపద్రవములు కల్గును. వేడిగనుండి ద్రివరహితంబై నీలవర్ణంబును ఉష్ణంబును పచ్చనిరంగుకల్గినదియు లేక ఎఱ్ఱనిరంగుకల్గినదియు ఆమముతోగూడినదియునైన మలములు వెడలును. అట్టి గుదాంశురములు యవలవలె మధ్యభాగంబున స్థూలంబులై యుండును. మలము మూత్రము నేత్రములు ముఖము చర్మము ఇవియన్నియు పచ్చనిరంగునను పసపువర్ణంబై నను కల్గి యుండును. పైన చెప్పిన లక్షణములచే పితృశ్వాసారోగమును కనుగొనవలెనని భావము.

క ఫ జా శ్వా రో గ ల ట్ట ణ ము లు

శ్లో॥ శ్లేష్మోల్బణా మహామూలా ఘనా మద్దరుజస్సితాః।

ఉత్సన్నోపచితస్నిగ్ధస్తబ్ధవృత్తగురుస్థిరాః॥౧౯॥

చిచ్ఛిలాస్తిమితాశ్లేష్మణాః కణ్ఠ్యాఞ్ఞాస్సప్తస్సప్రియాః।

కరీరపనసాస్థాభాః తథా గోస్తనసన్నిభాః॥౨౦॥

వజ్రణానాహినః పాయువస్తినాభివికర్షిణః।

సశ్వాసకాసహృల్లాస ప్రసేకారుచిపీనసాః॥౨౧॥

మేహకృచ్ఛ్చశిరోజాడ్యశిశిరజ్వరకారణః।

క్షైబ్యాగ్నిమాద్యచ్ఛర్ది రామప్రాయవికారదాః॥౨౨॥

ససాధ సకఫ ప్రాజ్య పురీషాస్సప్రవాహికాః।

స స్రవన్తి స భిద్యన్తే పాణ్డస్నిగ్ధత్వగాదయః॥౨౩॥

తా॥ శ్లేష్మప్రకోపముచే జనించిన గుదాశ్కురములు మిగుల లోతుగ వ్యాపించిన ప్రేళ్లు కల్గినవియు, దట్టముగ నిండియుండునవియు, స్వల్పమైన బాధకల్గినవియు, తెల్ల నిరంగుకల్గినవియు, మిగుల పొడవుగల్గినవియు, స్థూలంబులును, స్నిగ్ధంబులును, వంగియుండక నిలచియుండునవియు, వర్తులాకారంబులును, గుదస్థానమున భారముగ నుండునవియు, చలించకుండునవియు, జిగటకల్గినవియు, స్తిమితంబులును, మృదువలె నిగనిగలాడుచుండునవియు, అధికమైన దురద కల్గినవియు, కరముచే స్పృశించిన సుఖకరంబులును, వెనురుమోపు పసనవిత్తులు ద్రాక్షపండు వీనికి సమమైన యాకారముకల్గినవియునై యుండును. మరియు నావ్యాధయందు శబ్దలలో నుబ్బరించియుండుట, గుదవస్తినాభిస్థానములయందు ఈడ్చిపట్టినట్లుండుట, శ్వాసకాసములు, రొమ్మదరుట, నోట నీరు వెడలుట, ఆరుచి, పడిశము, మోహము, మూత్రకృచ్ఛము, శిరోభారము, చలి జ్వరము, నపుంస కత్వము, అగ్ని మాద్యము, వాంతి, ఆహారకర్మమువలన కలుగు అతిసారము మొదలగు రోగములు కల్గును. మరియు క్రొవ్వునకు సమమైన కఫముతోగూడిన మలము అధికముగా వెడలును. యన్ను వచించిన ప్రవాహికంబును వ్యాధి జనించును. గుదాశ్కురములు పగలక రక్తాదులను స్రవించకుండును, మలమూత్ర నేత్ర త్వక్ నఖ ముఖములు పాండువర్ణంబులును స్నిగ్ధంబులునై యుండును.

సన్నిపాతజాన్యోలక్షణము

శ్లో॥ సర్వైస్సర్వాత్మకాన్యాహుర్లక్షణైస్సహజాని చ ।

తా॥ త్రిదోషములచే జనించిన అన్యోగమును వాతానులకు వేర్వేరుగ జెప్పిన లక్షణము లన్నింటిచే నెరుంగునది.

రక్తాన్యోలక్షణము

శ్లో॥ రక్తోల్బణా గుదే కీలాః పితృకృతినమన్వితాః॥౨౪॥

వటప్రరోహసదృశాః గుఱ్ఱావిద్రుమసన్నిభాః ।

తేఽత్యర్థం దుష్టముష్ణం చ గాఢవిట్కప్రవీడితాః॥౨౫॥

స్రవంతి సహజా రక్తం తస్య చాతిప్రవృత్తితః ।

భేదాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోశితక్షయసమ్భవైః॥౨౬॥

హీనవర్ణ బర్హత్సహో హతౌజాః కలుషేద్ద్రియః ।

విట్కావృణం కఠినం రూక్షం అఘోవాయుర్న వర్తతే॥౨౭॥

తా॥ రక్తప్రకోపముచే జనించిన గుదాంకురములు పైత్తికాన్యోలక్షణములు గల్గినవియు, మఱిచిగుళ్లు గురిగింజలు పవడములు వీనితో సమానమైన రంగుగల్గినవియుపై యుండును. మఱియు నా గుదాంకురములు కఠినమైన పుష్పముచే పీడింపబడి మిగుల దుష్టమును ఉష్ణమునైన రక్తమును అధికముగ స్రవించును. ఇవ్విధంబుగ రక్తము అధికముగ స్రవించుటచేత మనుజుండు వర్షాకాలము నందు కప్పశరీర ముండువిధంబుగ పచ్చనిశరీరముకలవాడై శరీరకాంతియు బలంబును ఉత్సాహం బును దక్కి సోమాత్మకంబును ప్రాణములకు ముఖ్యాధారంబునైన యోజనస్సుచేడి వ్యాకులంబులైన సర్వేంద్రియములు కలవాడునై రక్తక్షయముచే గల్గు త్వక్పారుష్యము మున్నగు క్రూరగోగములచే పీడితుడై శ్యామలవర్ణంబును కఠినంబునైన మలమును విసర్జించుచు ఆపానవాతము ధైలువెడలక మిగుల కష్టమునొందును.

వాతాద్యనుబంధముచే జనించిన రక్తాన్యోలక్షణము

శ్లో॥ తను చారుణవర్ణంచ షేనిలం చాస్పగర్భసామ్ ।

కట్యూరుగుదశూలం చ కార్బల్యం యది చాధికమ్॥౨౮॥

తత్రానుబంధో వాతస్య హేతుర్యది చ రూక్షణమ్ ।

శిథిలం శ్వేతపీతం చ విట్కిగ్ధం గురు శీతలమ్॥౨౯॥

యద్యర్థసాం ఘనం చాస్పక్తన్తమత్సాం పిచ్ఛిలమ్ ।

గుదం సపిచ్ఛం స్తిమితం గురు స్నిగ్ధం చ కారణమ్॥౩౦॥

శ్లేష్మానుబంధో విజ్ఞేయస్తత్ర రక్తార్థసాం బుధైః ।

తా॥ రక్తము మిగుల స్వల్పమై ఆరుణవర్ణంబును నురుగుతో గూడినదియై కటిస్థలము తొడలు గుదము ఈ స్థలములయందు బాధకల్గి బలహీనం బధికముగా నున్నయెడ వాతయుక్తంబైన రక్తాగ్నేరోగమని యెరుంగునది. శిథిలంబును శ్వేతవర్ణంబును వీతవర్ణంబును స్నిగ్ధంబును మిగుల భారంబును శీతలంబునైన మలము ద్రైలువెడలి రక్తము మిగుల దట్టంబై త్రాడువలెనుండి పాండు వర్ణంబును పిచ్చిలంబునై యుండినను గుదము జిగటగల్గి స్తిమితంబును భారముగను స్నిగ్ధంబునై యున్నయెడ శ్లేష్మముతోగూడిన రక్తాగ్నేరోగమని పండితులచే తెలియందగినది. ఇచ్చట పిత్తరక్తములు సమానలక్షణంబులు గాన పిత్తసంబంధ రక్తాగ్నేరోగమును వేరుగ జెప్పలేదని యెరుంగునది.

అ ర్గ్యో రో గ పూ ర్వ రూ ప ము లు

శ్లో॥ విప్లవ్యాఽన్నస్య చార్బల్యం కుక్షీ రాటోప ఏవ చ॥3౧॥

కార్యముద్ధార బాహుల్యం సక్తిసాతోఽల్పవిట్కుతా॥

గ్రహణీతోప పాణ్డ్యైరేరాశంకా చోదరస్యచ॥3౨॥

పూర్వరూపాణి నిర్దిష్టాన్యర్కసా మభివృద్ధయే॥

తా॥ భుజించినచున్నచు వాతముచే నిరుద్ధంబై యామాశయమున నిలచి యుండుట, శరీరము మిగుల దుర్బలంబై యుండుట, కుక్షీయంబు గుడగుడ యను శబ్దము బుట్టుట, శరీరము కృశం బగుట, అధికముగా త్రేపులు వచ్చుట, తొడలు నొచ్చుట, స్వల్పముగ మలము వెడలుట, గ్రహణీ పాండురోగములు గల్గినట్లుండుట, ఉదరవ్యాధిజనించినట్లుండుట, ఈ లక్షణములన్నియు అగ్నేరోగములు జనించుటకు పూర్వరూపములు.

అగ్నేరోగమున సర్వదేహమునందు సంతాపాదులు గ్లుకారణములు

శ్లో॥ పశ్చాత్కా మారుతః పిత్తం కఫోగుదవలీత్రయమ్॥33॥

సర్వ ఏవ ప్రకుప్యన్తి గుదజానాం సముద్భవే॥

తస్మాదర్కాసి దుఃఖాని బహువ్యాధికరాణి చ॥3౪॥

సర్వదేహోపతాపీని ప్రాయః కృచ్ఛ్రితమానిచ॥

తా॥ ప్రాణ అపాన వ్యాన ఉదాన సమానంబులును నైగుభేదములగల వాతంబును, ఆలోచక రంజక సాధక పాచక భ్రాజకంబులను నైగుభేదములు కల పిత్తంబును, అవలంబక క్లేదక బోధక తర్పక శ్లేషకంబు లను నైగుభేదములు కల కఫంబును, గుదస్థానమునందలి వలీత్రయంబును, ఇవియన్నియు గుదస్థానము నాశ్రయించిన అర్కస్సు మొదలగు వ్యాధులు పుట్టునపుడు ప్రకోపము నొందును గాన అర్కస్సులు మిగుల దుఃఖకరంబులును, అనేక వ్యాధుల గల్గించునవియు, సర్వదేహమును తపింపజేయునవియు, తరుచుగ కృచ్ఛ్రసాధ్యంబులు నగును. వైసజ్జ్వీసరీతిగ వెవ్వేరుగ పంచాత్మకంబులగు వాతపిత్తశ్లేష్మములు హృదయాదిస్థానములయందెల్ల వ్యాపించుటంజేసి అర్కస్సు మున్నగు వ్యాధులు కేవలము గుదస్థానమున జనించినను సర్వదేహమునందు సంతాపాదులు కల్గినని భావము,

పంచాత్మకంబులైన వాతాదులకు స్థానములు వేర్వేరుగ గ్రహాంతరమున నీరీతిగ నున్నయవి:
 “ప్రాణాదిభేదాత్పంచాత్మ వాయుః ప్రాణోఽత్ర మూర్ధగః । ఉరః కణ్ఠచకో బు
 ధ్ధిహృదయేద్వియచిత్తధృక్ । పీఠవక్షవధూద్ధారనిశ్వాసాఽన్నప్రవేశకృత్ ।
 ఉరః స్థానముదానస్య నాసానాభిగళాంశ్చ రేత్ । వాక్స్యివృత్తి ప్రయత్నోర్జా
 బలవర్ణస్తృతిక్రియః । వ్యానో హృదిస్థితః కృత్స్న దేహచారీ మహాజవః । గత్య
 వత్సేవకోత్క్లేపనిమేషోన్మేషణాదికాః । ప్రాయః సర్వాః క్రియాస్తస్మిన్ ప్రతి
 బద్ధాశ్శరీరిణామ్ । సమానోఽగ్నిసమీపస్థః కోష్ఠే చరతి సర్వతః । అన్నం
 గృహ్లాతి పచతి వివేచయతి ముఞ్చతి । అపానోఽపానగః శ్రోణివస్తిమేష్టోరు
 గోచరః । శుక్రా ర్తవశకృన్ముత్ర గర్భ నిష్క్రమణక్రియః॥” అని వాతమునకు స్థాన
 ములు కానంబడియెడు. ప్రాణాని నామభేదములచే నైరువిధములైన వాతములలో ప్రాణ
 వాయువు శిరంబున నియతముగ నుండి హృదయమునందును కంఠమునందును వ్యాపించి బుద్ధిని
 హృదయమును ఇంద్రియములను చిత్తమును ధరించుచు, ఉమియుట, తుమ్ముట, శ్రేఘట, నిట్టార్పును
 విడచుట, ఆన్నమును లోనికి ప్రవేశింపజేయుట మొదలగు కృత్యములు జేయుచుం
 డుననియు; ఉదానవాతము కొమ్మునందుండి నాసికానాభికంఠములయందు సంచరించుచు,
 మాటలాడుట, ప్రయత్నము, ఉత్సాహము, బలము, వర్ణము మున్నగుభవించినదానిని స్మరించుట
 మున్నగు కృత్యముల జేయుననియు; వ్యానవాతము హృదయముననుండి శరీరమునందల్ల వ్యాపిం
 చుచు తక్కిన ప్రాణాది వాతములకంటె అధికమైన వేగముగల్గి, అంగములను అధోభాగమున
 జూచుట, కనుగెప్పల విప్పట, ఇవి మొదలగు క్రియల నన్నింటిని జేయుచుండుననియు; సమాన
 వాతము పాచకాగ్నికి సమీపముననుండు కోష్ఠమునందంతట సంచరించుచు అన్నమును గ్రహిం
 చుచు ఆ అన్నమును ఆమపక్వాశయమునం జేర్చి పఠనము నొందించుట, ఉంటగనుండు అన్నమును
 సారకిట్టములుగ విభజించుట, మలమును అధోభాగమున జేర్చుట మొదలగు కృత్యముల జేయుననియు;
 అపానంబును వాతము అపానస్థానమునందుండి పిరుగులు వస్తి శిశ్నము లోడులు ఈస్థలములయందు
 సంచరించుచు శేతస్సు, ఆర్తవము, మలమూత్రములు, గర్భము వీనిని బైట వెడలించుననియు భావము.

“పిత్తం పంచాత్మకం తత్ర పక్వామాశయమధ్యగమ్ । పంచభూతా
 త్మకత్వేఽపి యతైజసగుణోదయాత్ । త్యక్తద్రవత్వం పాకాదికర్మణాఽనల
 శబ్దితమ్ । పచత్యన్నం విభజతే సారకిట్టా పృథక్తథా । తత్రస్థమేన పిత్తా
 నాం శేషాణామప్యనుగ్రహమ్ । కరోతి బలదానేన పాచకం నామ తత్
 స్మృతమ్ । అమాశయాశ్రయం పిత్తం రజ్జకం రసరజ్జనాత్ । బుద్ధిమేధాభిమా
 నాద్యైరభిప్రేతార్థసాధనాత్ । సాధకం సృద్ధతం పిత్తం మాసాలోచనత
 స్స్మృతమ్ । దృక్ష్ణమాలోచకం త్వక్ష్ణం భ్రాజకం భృజనాత్వచః॥”

అర్హులైతమునకు స్థానములు గానంబడియెడు. విదువిధములైన పితృములలో పాచకపితృము పత్వా
మాశయములకు నడుమనుండి పంచధూతాత్మకంబైనను లేనోగుణం బధికముగ నుండుటచే ద్రవరూప
మునువదిలి కఠినంబై వాతాదులతో జేరి పాకాద్విక్రియలజేయుటంజేసి పాచకపితృమనంబడును.
అయ్యది అన్నమును పచింపజేసి సారమును మలమును వేరుపరచుచు నచ్చోట నేయుండి తక్కిన
రంజకాదిపితృములకు బలమును కల్పించుచుండుననియు; రసధాతువునకు రాగమును గల్పించుటచే
రంజకం బను పితృము ఆమాశయముననుండుననియు; బుద్ధి మేధ అభిమానము మొదలగువానిచే
తా గోరుచున్న కార్యములను సాధించుటచే సాధకంబనంచును పితృము హృదయముననుండుననియు,
రూపాదులను గ్రహించుటచే నాలోచకమనంబడు పితృము శేత్రమాలయందలి నల్లగ్రుడ్డు లోపల
నుండుననియు; శరీరమున కాంతిని కల్పించుటచే భ్రాజకంబనిచెప్పించును పితృము త్వక్కున నుండు
ననియు భావము.

“శ్లేష్మా చ పంచధోరస్థస్థ్లేష్మకాది స్వకర్మణా । కఫధామ్నాం చ
సర్వేషాం యత్కరోత్యవలమ్బనం । అతోఽవలమ్బకశ్లేష్మా యస్త్వామాశయ
సంశ్రితః । క్లేదకస్సోఽన్నసంఘాతక్లేదనాద్రసబోధనాత్ । బోధకో రసనా
సస్థు శిరస్సంస్థోఽక్షతర్పణాత్ । తర్పకశ్లేష్మకస్సమ్యక్శ్లేష్మణాత్సన్నిధిషు స్థితః॥”
అని శ్లేష్మమునకు స్థానములు గానంబడియెడు. ఉరస్థానమునందుండి ఆ యా కఫస్థానముల
కన్నిటికిని అవలంబనమును కల్పించుటచే నవలంబకమనియు, ఆమాశయము నాశ్రయించి భుజింప
బడిన యాహారమును ద్రవీభూతంబుగ జేయుటచే క్లేదకంబనియు, రసస్థినియు నాశ్రయించి
మధురాదిరసముల చెల్పుటచే బోధకంబనియు, శిరంబుననుండి ఇంద్రియములకు తృప్తిని కల్పించుటచే
తర్పకంబనియు, ఆవయవసంఘలనుండి ఆవయవముల నొకటిగ జేర్చుటచే శ్లేష్మకంబనియు కఫం
బై దువిధంబులగునని భావము. ఇవిధంబులగు దోషవ్రతయములు సర్వశరీరమునవ్యాపించియుండుటం
జేసి సకలవ్యాధులయందును శరీరమునందెల్ల సంతాపాదులు జనించునని ముఖ్యతాత్పర్యము.

సు ఖ సా ధ్యా ర్హో ల య ణ ము

శ్లో॥ బాహ్యయాంతు వతా జాతాన్యేకదోషోల్బణానిచ॥ 3౫॥

అర్హాసి సుఖసాధ్యాని నచిరోత్పత్తితాని చ ।

తా॥ గుడస్థానముననుండు మూడువగులలో వెలిప్రక్కనుండు ముడతయందు జనించిన
అర్హోగోగంబులును, వాతాదులలో నొకదోషముచే జనించిన యర్హస్సులును, స్వల్పకాలమునకు
మున్న జనించిన యర్హోగోగంబులును సుఖసాధ్యంబులు.

కృచ్ఛ్రసాధ్యార్హోలక్షణము

శ్లో॥ ద్వద్వజాని ద్వితీయాయాం వతా యాన్యాశ్రితానిచ॥ 3౬॥

కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణి చ ।

తా॥ దోషద్వయప్రకోపముచే జనించిన అర్హోగోగంబులును, గండవముడతలో జనించిన
యర్హస్సులును, సంవత్సరకాలమునకుమున్న జనించిన అర్హోగోగంబులును కృచ్ఛ్రసాధ్యంబులని
భావము.

నిదానము]

ఆ స్థి తా త్ప ర్య స హి త ము

అ సా ధ్యా ర్థో ల ఙ్గ ణ ము

శ్లో॥ సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యస్తరాం వలిన్||32||

జాయంతేఽర్థాని సంశ్రిత్యా తాన్యసాధ్యాని నిర్లిశేత్ ।

తా॥ పుట్టుకతోగూడ జనించిన యర్థస్సులును, త్రిదోషములచే జనించిన యర్థస్సులును, లోపలనుండు మూడవ వలియందుండు ఆర్థస్సులును, అసాధ్యంబులని భావము. ఇచ్చట బాహ్య వలియందు దోషద్వయసంస్కరముచే జనించిన యర్థస్సులు కృచ్ఛసాధ్యంబులనియు, త్రిదోషములచే జనించిన యర్థస్సులు యాప్యంబులనియు, ద్వితీయవలియందు ఏకదోషముచే జనించిన యర్థస్సులు కృచ్ఛసాధ్యంబులనియు, దోషద్వయముచే జనించిన యర్థస్సులు యాప్యంబులనియు, త్రిదోషములచే జనించినవి యసాధ్యంబులనియు, తృతీయవలియందు ఏకదోషముచే జనించిన యర్థస్సులు యాప్యంబులనియు, ద్విదోషత్రిదోషములచే జనించినవి యసాధ్యంబులనియు, దోషములయొక్క బలాబలముచే నెరుంగునది.

యా వ్యా ర్థో వ్యా ధి ల ఙ్గ ణ ము

శ్లో॥ శేషత్వాదాయుషస్తాని చతుస్పాదసమన్వితే||33||

యాప్యస్తే దీప్తకాయాస్తేః ప్రత్యాఖ్యేయాన్యతోఽన్యథా॥

తా॥ దీప్తాన్ని కల రోగి వైద్యుడు బోషధములు పరిచారములు ఈ ఉపకరణములను గల్గియున్న యెడ మున్న జెప్పిన యసాధ్యార్థస్సులు ఆయుశ్యేషముండునంతవరకు యాప్యంబులై యుండును. రోగి మందాన్నియై వైద్యానిచతుష్టయము లేనన్నయెడ మరణము నొందించును గాన ఆట్టి రోగికి చికిత్స కేమింబనదని భావము. అసాధ్యత్వము యాప్యంబులనియు ప్రత్యాఖ్యేయంబులనియు నెండు విధంబులు; అంగు ఆయుశ్యేషంబుండి వైద్యానిచతుష్టయం బున్నయెడ యాప్యంబులనియు, ఆయుశ్యేషంబును వైద్యానిచతుష్టయంబును లేనియెడ ప్రత్యాఖ్యేయం (చికిత్సచేయక విడువందగినది) బనియు నెరుంగునది.

ఉపద్రవవిశేషములచే నర్హోవ్యాధికి అసాధ్యత్వము

శ్లో॥ హస్తే పాదే ముఖే నాభ్యాం గుదే వృషణయోస్తథా||34||

శోభోహృత్పార్శ్వశూలం చ యస్యాఽసాధ్యోఽర్హసో హి సః।

తా॥ హస్తములు పాదములు ముఖము నాభి గుదము వృషణములు ఈ స్థానములయందు శోభకల్గినను, హృదయమునందును పార్శ్వములయందును శూలకల్గినను అర్హోవ్యాధి యసాధ్యం బగును.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వశూలం సమ్మోహః ఛర్దిరంగస్య రుజ్వరః||౪౦||

తృష్ణా గుదస్య పాకశ్చ నిహస్యర్గుదజాతురమ్।

తృష్ణాఽరోచకసూలార్థం అతిప్రసుతశోఽతిమ్||౪౧||

శోభాతిసారసంయుక్తం అర్థాని ఙ్గపయన్తి హి।

తా॥ హృదయమునందును పార్శ్వములయందును శూల, మూర్ఛ, రమనము, అవయవముల యందు నొప్పి, జ్వరము, దిప్పి, గుదమున పుండగుట, ఈ యుపద్రవములు కల్గినయెడ రోగిని అర్హో

వ్యాధి మరణము నొందించును. మరియు దప్పి, ఆరుచి, శూల, ఈ యుపద్రవములు కల్గినను రక్తంబధికముగ స్రవించినను శోభమును అతిసారంబును కల్గినను, అర్శోరోగము మరణము నొందించును.

మే ధ్రా ది గ తా గ్నో ల త్త ణ ము లు

శ్లో॥ మేధ్రాదిష్వవత్వస్తే యథాస్వం నాభిజాని చ॥౪౨॥

గణ్డూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూని చ॥

తా॥ మేధ్రా భగ నాసికా కర్ణములమందు జనించు అర్శస్సులును నాభిస్థానమున జనించిన అర్శస్సులును ఎఱ్ఱల ముఖమువంటి యాకారముకల్గి పిచ్ఛిలములును మృదులములు నై యుండును. ఆ అర్శస్సులను ఆ యాస్థానవిశేషములనుబట్టి నాసికార్శస్సు కర్ణార్శస్సు మొదలగు నామభేదములచే వ్యవహరింపందగునని భావము.

చ ర్మ కీ ల ల త్త ణ ము

శ్లో॥ వ్యానో గృహీత్వా శ్లేష్మాణం కరోత్యర్శస్త్యచోబహిః॥౪౩॥

కోరోపమం నీరఖరం చర్మకీలం తు తద్విమః॥

వాతేన తోదపారుష్యం పితృదశితవక్త్రితా॥౪౪॥

శ్లేష్మణా సిగ్ధతా తస్య గ్రథితత్వం సవర్ణతా॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరిచితే మాధవనిదానే

అర్శోరోగనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ సర్వశరీరవ్యాపయగు వ్యానవాతము శ్లేష్మమును గ్రహించి చర్మమునకుపైట చీలవలె కఠినములును కర్కశములు నైన అర్శస్సులను కల్గించును. అవి చర్మకీలములని వ్యవహరించబడును. అట్టి చర్మకీలములు వాతముచే జనించినయెడ పోటుకల్గి పరుషములై యుండును. పితృముచే గల్గినయెడ కొడలయంగు నల్లగనుండును. శ్లేష్మముచే జనించినయెడ సిగ్ధములై గ్రంథితుల్యములై శరీరమునకు సమమైన రంగు కల్గి యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రిత

జానవిద్వంశేవాగమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర

విరాజమాన దీప్యన్యవాయ రామకృష్ణాచార్యతనూభవ సకలవ్యాధయ

విధయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయాను

మాధవనిదానాధితాత్పర్యమునందు

అ ర్శో రో గ ని దా న ము

సమాప్తము.

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

అగ్నిమాన్ద్యాబీర్ణ విసూచికాలసక విలంబికా నిదానమ్

అగ్నిమాన్ద్యాగమచేతి అగ్నిమాన్ద్యము మున్నగు వ్యాధుల జనించునుగాని అగ్నిమాన్ద్యాగ లక్షణమును జెప్పినపిదప అగ్నిమాన్ద్య అబీర్ణ విసూచికాలసక విలంబికా నిదానములను జెప్పెడిది.

మ ం ద తీ త్థౌ ద్య గ్ని భే ద ము య

శ్లో॥ మస్తస్తీన్ద్రోఽథ విషమః సమస్తేతి చతుర్వధః।

కథవిత్తానిలాభక్త్యా త్తిశాన్యాజ్ఞానకోఽపలః॥౧॥

తా॥ జీవరమునందలివిద్యు కథాభిక్త్యముచే మందాగ్ని యనియు, పిత్తాభిక్త్యముచే తీత్థాగ్ని యనియు, వాతాభిక్త్యముచే విషమాగ్ని యనియు, దోషత్రయము సమస్థితిగ నుండుటచే సమాగ్ని యనియు నాల్గువిధంబులగును.

మ ం ద తీ త్థౌ ద్య గ్ని ల క్షణ ము య

శ్లో॥ విషమో వాతజాన్ రోగాన్ తీక్ష్ణః పిత్తనిమిత్తజాన్।

కథాత్మగ్నిస్తథా మందో వికారాన్ కథసమ్భవాన్॥౨॥

సమా సమాన్నైరశితా మాత్రా సమ్యగ్విపచ్యతే।

స్వల్పాఽపి నైవ మద్దాగ్నేర్విషమాఽగ్నేస్తు దేహినుః॥౩॥

కదాచిత్పచ్యతే సమ్యక్కదాచిచ్ఛ స పచ్యతే।

మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖం యస్య విపచ్యతే॥౪॥

తీత్థాగ్నిరితి తం విద్యాత్సమాగ్ని శ్చేష్ఠ ఉచ్యతే॥

తా॥ ఆంకు విషమాగ్ని అశీతివాతకోగములలో దేనినైనను వాతాన్యరూప సామాన్యకోగములనైనను కల్గించును. తీక్ష్ణంబైన యగ్ని పిత్తమునిమిత్తముగాగల నానవదికోగములలో దేనినైనను కల్గించును. మద్దాగ్ని కథమునిమిత్తముగాగల యిరువదికోగములలో దేనినైనను కల్గించును. మఱియు సమమైన యగ్నిగల మనుజునకు సమప్రమాణముగ భుజించిన యాహారము లెన్నగ పచనమునొందును; మందమైన యగ్నిగల మనుజునకు స్వల్పముగ భుజించిన యాహారముకూడ జీర్ణంబు కాదు. విషమాగ్నియైన

మనుజునకు భుజించినయాహారము ఒకప్పుడు జీర్ణంబై యొకప్పుడు జీర్ణంబు గాకుండును. అధిక ప్రమాణముగనైనను సమప్రమాణముగనైనను భుజించిన యాహారము సుఖముగ పచనంబైనయెడ అట్టి మనుజుండు తీక్షణంబైన యగ్నిగల మనుజుండని యెరుంగునది.

మరియు తీక్షణగ్నిలక్షణము గ్రంథాంతరమునం నీరీతిగ గానంబడియెడు: “అతిమాత్ర మజీర్ణైపి గురుచాన్నమథాన్నైతః।దివాపిస్వపతోయస్య పచ్యతే సోఽగ్నిరుత్తిమః॥” ప్రమాణమున కధికముగ భుజించినను అజీర్ణకాలమున భుజించినను గురుపదార్థముల భుజించినను పవతీయందు నిదురించినను జీర్ణంబైనయెడ అట్టి యగ్నిగలమనుజుండు తీక్షణగ్నియనం చగునని యర్థము. మరియు అత్యగ్నిలక్షణము చరకమున నివ్వీధంబుగ గానంబడియె: “నరే శ్శీఘ్రాక ఫే పిత్తం కుపితం మారుతానుగమ్ । స్వప్నణా పావకస్థానే బలమగ్నేః ప్రయచ్ఛ తి।తదా లబ్ధబలో దేహం విరుజేత్సానిరోఽనలః। అభిభూయ పచత్యన్నం వైశ్ణవో దాశు ముహుర్ముహుః। పక్త్వా చాన్నం తతోధాతూ శోణితాదీన్ పచత్యపి। తతో దార్బల్యమాతక్ష్ణా మృత్యుం చోపనయేన్నరమ్। భుక్తేఽన్నే లభతే శా స్త్రిం జీర్ణమాత్రే ప్రతామ్యజీ। త్పిత్కాసదాహమూర్ఛాస్యస్యః వ్యాధయోఽత్యగ్నిసంధవాః॥” మనుజునకు కఘము క్షీణంబైనపుడు పిత్తము ప్రకుపితంబై వాతముతో శరీరనయంబలి వేడిమిచే జ్వారాగ్నిక బలమును కల్గించును; జ్వారాగ్నియు అధిక బలమునొంది వాతముతో గలిసి యాహారమును మాటిమాటికీ తీక్షణముగ పనింపజేయుచు కర్మకమునంబడి కర్తాధాతువులను పచనమునొందించును. పిష్టుట మనుజునకు దుర్బలత్వమును నానాధగ్నోగములను కల్గించి మరణమునుకూడ నొందించును. మరియు ఆయగ్ని అన్నమును భుజించినతోడనే కొంచెము శాంతి నొందును. ఆయన్నము జీర్ణించినతోడనే మిగుల తాపమును కల్గించును. ఉష్ణి, ఉగ్ర, తాపము, మూర్ఛ, ఈ వ్యాధులన్నియు అట్టి యత్యగ్నిచే కల్గునని భావము.

అ జీర్ణ భే ద ము లు

శ్లో॥ ఆమం విదగ్ధం విష్టభం కఘపిత్తానిలై స్త్రిభిః॥౧॥

అజీర్ణం కేచిదిచ్ఛన్తి చతుర్థం రసశేషతః॥

అజీర్ణం పంచమం కేచిన్నిర్దోషం దినపాకి చ॥౨॥

సదన్తిష్ఠం చాజీర్ణంప్రాకృతం ప్రతివాసరమ్॥

తా॥ అజీర్ణోగము కఘప్రకోపముచే జనించినయెడ ఆమాజీర్ణంబనియు, పిత్తప్రకోపముచే జనించినయెడ విదగ్ధాజీర్ణంబనియు, వాతప్రకోపముచే జనించినయెడ విష్టభాజీర్ణంబనియు, నూడు విధములు. భుజించినయన్నము రసయుక్తంబై శేషించియున్నయెడ దాన జనించిన యజీర్ణము హల్లవది యని కొంచును, ప్రమాణమున కధికముగా భుజించినను కాలము నతిక్రమించి భుజించినను అసాత్మ్యంబులైన యన్నాదుల భుజించినను నాటిదినము పక్వంబుగాక మరునాడు వాతాదుగ్రహములులేక జీర్ణంబగునది దినపాకియను విదవ యజీర్ణంబని మరికొందరును, ప్రతిదినము వికృతి

జన్యముకాక స్వాభావికముగానుండు అజీర్ణము ప్రాకృతంబను యారవయజీర్ణంబని మరికొందరును వచించెదరు.

ఇచ్చట వాతాదిదోషములచే జనించిన యజీర్ణములు భుజించిన యాహారములో నొకింత జఠరాగ్నిమార్గమునుజేరక శేషించి యుండుటచే జనించినదియనియు, రసశేషంబైన నాల్గవయజీర్ణము త్రేసుపులు పరిశుద్ధముగ వెడలుచున్నను అన్నమునం దిచ్చబొడమక నొమ్ము బరువై అన్న రసము జీర్ణముకాక శేషించియుండుటచే జనించినదియనియు ఆమాద్యజీర్ణత్రయమునకు నాల్గవయజీర్ణమునకును పరస్పరభేదముల నెఱుంగునది. ఈ యర్థమునే సుశ్రుతాచార్యుండు “ఉద్ధార శుద్ధావపి భక్తకాష్టా న జాయతే హృద్గురుతా చ యస్య | రసావశేషేణ తు సప్రసేకం చతుర్థమేతత్ప్రివదన్త్యజీర్ణమ్” అను శ్లోకముచే వివరించెను. మరియు ఆసా త్త్యాహారభోజనాదులచేత నొక యహారాత్రములో జీర్ణంబుగాక మరునాడు కడుపుబ్బరము మొదలగు నోహోపద్రవములు లేక నే జీర్ణించునది యైవవయజీర్ణము. ఈ యజీర్ణమున జీర్ణించువరకు భోజనాగుల జేయక నిరీక్షించుట ముఖ్యము. మరియు భుజించినతోడనే అన్నకాంక్ష మొదలగునవి జీర్ణకాలమువరకు లేకుండును గాన ఇది ప్రాకృతంబను నారవ యజీర్ణము. ఈ యజీర్ణమున భోజనము చేసినతోడన నూరడుగులమారము సంఘటించుట వామపార్శ్వమున పరుండుట మొదలగు కృత్యముల జేయుట యాగోగ్యకరంబని సుశ్రుతమునందు జెప్పియున్నది.

అజీర్ణము జనించుటకు కారణములు

శ్లో॥ అత్యమ్బుసానాద్విషమాశనాచ్చ
సన్ధానాత్స్వప్నవిపర్యయోచ్చ |
కాలేఽపి సాత్మ్యం లఘుచాపి భుక్తం
అన్నం న పాకం భజతే నరస్య॥౭॥
* * ఈర్ష్యాభయక్రోధపరిప్లవేన
లుభేన రుదైన్య నివీడితేన |
ప్రద్యేషయక్తేన చ సేవ్యమానం
అన్నం న సమ్యక్పరిపాకమేతి * *

తా॥ అధికముగా జలమును పానముచేయుట, ప్రమాణమునకు న్యూనాధికంబులుగను ఆకొలమునందును భుజించుట, మలమూత్రాది వేగములను నిరోధించుట, గాత్రులయందు నిదురించక పవర్లయందు నిదురించుట ఈ కారణములచేత సకాలమునందు సాత్మ్యంతైన యన్నమును లఘువుగ భుజించినను జీర్ణంబుకాదు. మరియు ఈర్ష్య, భయము, క్రోధము, లుభత్వము, రోగము, దీనత్వము, ద్వేషము, ఇట్టిగుణములుకల మనుజునిచే భుజించబడిన యన్నము లెన్నగ జీర్ణంబుకాదు. ఈర్ష్య మొదలగు మానసదోషంబులచే గూడ అజీర్ణము జనించునని భావము.

ఆ మా జీ ర్ణ ల క్షణ ము

శ్లో॥ తత్రామే గురుతోత్తే-దః శోభోగద్వాక్షీకూటగః ।

ఉద్ధారశ్చ యథాభుక్తం అవిదగ్ధః ప్రవర్తతే॥౮॥

తా॥ మున్ను వచించిన యజీర్ణములలో ఆమంబను ఆజీర్ణమునంగు శరీరము బరువైయుండుట, నోట నీరూరుట, గండస్థలములయందును అక్షీకూటమునందును శోభ జనించుట, భుజించిన మధురారీ రసముల కనుగుణముగ త్రేసుపులు వచ్చుట ఈ లక్షణములు జనించును.

వి ద గ్ధా జీ ర్ణ ల క్షణ ము లు

శ్లో॥ విదగ్ధే భ్రమత్ప్యూర్వాః పితౄచ్చ వివిధా రుజః ।

ఉద్ధారశ్చ సధూమాప్లుః స్వేదోదాహశ్చ జాయతే॥౯॥

తా॥ విదగ్ధాజీర్ణమునంగు భ్రమము, దప్పి, మూర్ఛ, పిత్తిముచే జనించు నానావిధ వ్యాధులు, పొగతోగూడి పులిత్రేసుపులు వచ్చుట, చెమట, శాపము ఈ లక్షణములు కల్గును.

వి ప్ట భా జీ ర్ణ ల క్షణ ము

శ్లో॥ విప్టభే శూలమాధ్మానం వివిధా వాతవేదనాః ।

మలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్తమ్యా మోహజ్వరీడనమ్॥౧౦॥

తా॥ విప్టభాజీర్ణమునందు శూల, కడుపుబ్బరము, వాతముచేరించు నానావిధవేదనలు, మలంబును అపానవాతంబును వైలువెడలకుండుట, శరీరము స్తంభించి యుండుట, మూర్ఛ, అవ యవములు నొచ్చుట, ఈ లక్షణములు జనించును.

ర స శే షా జీ ర్ణ ల క్షణ ము

శ్లో॥ రసశేషేఽన్ననిర్వేషః హృదయాశుద్ధిగౌరవే ।

తా॥ రసశేషాజీర్ణమునందు అన్ననిర్వేషము; హృదయము పరిశుద్ధము గాకుండుట, శరీరము భారముగా నుండుట ఈ లక్షణములు కల్గును.

అ జీ ర్ణో ప ద్ర వ ము లు

శ్లో॥ మూర్ఛా ప్రలాపో వమఘః ప్రసేకస్సదనం భ్రమః॥౧౧॥

ఉపద్రవా భవన్త్యేతే మరణం వాప్యజీర్ణతః ।

తా॥ మూర్ఛ, అనర్థకముగ మాటలాడుట, వాంతి, నోటనీరూరుట, అవయవములు శిథిలం బులగుట, భ్రమము, ఇవియన్నియు ఆజీర్ణముల కన్నిటికి సాధారణంబులగు నుపద్రవములు. అట్టి యజీర్ణము మిక్కిలి యధికముగా ప్రకోపించినయెడ మరణముకూడ కల్గును.

అ తి భో జ న ము చే గ ల్గు వ్యా ధు లు

శ్లో॥ అనాత్మవస్తః పశువద్భుజ్జాతే యేఽప్రమాణతః॥౧౨॥

రోగానీకస్య తే మూలం అజీర్ణం ప్రాప్నువన్తిహి ।

తా॥ తమశరీరస్థితి నెరుంగని జడులు మితిలేక పశువులవలె భుజించినయెడ అట్టి మనుజులు వినుచిమున్నగు గోగములను మూలకారణంబైన ప్రబలాజ్ఞమును పొందుదురు.

వినుచ్యులసకలమ్మికా నిదానములు

శ్లో॥ అజ్ఞర్ణ మామం విష్టభం విదగ్ధం చ యదీరితం॥౧౩॥

విషూచ్యులసకౌ తస్మాద్భవేచ్ఛాపి విలమ్మికా।

తా॥ మున్నువచించిన ఆము విష్టభ విదగ్ధంబులను అజ్ఞర్ణముల నూడిటిచేత వినుచి అలసక విలంబికములను వ్యాధులు యథాసంభవముగ జనించును. ఇచ్చట మాడువిధంబులైన అజ్ఞర్ణములచే వినుచ్యాదివ్యాధులు మాడును యథాసంఖ్యముగ జనించునని చెప్పినయెడ పితృప్రకోపముచే జనించిన సుదగ్ధాజ్ఞర్ణముచే విలంబికావ్యాధి జనించునని యర్థమగును. అట్టియెడ కఫవాతములచే విలంబికా బాధ్యము కల్గునని చెప్పుచున్న ఉత్తరగ్రన్థముచే స్వోక్తి విరోధము కల్గును గాన యథాసంఖ్య విచారము లేదని యెరుంగునని.

వి సూ చీ శ బ్ద వి వ రణ ము

శ్లో॥ సూచీభిరివ గాత్రాణి తుదన్సన్తిష్ఠతే॥౧౪॥

యత్రాజ్ఞేన సా వైద్యైర్విసూచీతి నిగద్యతే।

న తాం పరిమితాహారా లభస్తే విదితాగమ్యాః॥౧౫॥

మూఢాస్తామజితాత్మానో లభస్తే॥శనహోలుపాః।

తా॥ వాతము మిగుల ప్రకుపితంబై సకలావయవములను సూగులగుచున్నవిధంబుగ నానా విధవేదనల కల్గించుటచే నా యజ్ఞర్ణము వినుచియని వైద్యులచే తెప్పబడినది. అట్టి వినుచి యను వ్యాధిని వైద్యశాస్త్రముల చెలిసి పరిమితంబుగ నాహారమును మనుజులు పొందరు. వైద్యశాస్త్రముల చెలియక మూఢులై యిద్రియముల జయించలేక అమితాహారమునం దాసగల మనుజులు అట్టి ఘోర వ్యాధిని బొందుదురు.

వి సూ చీ ల ట్టణ ము

శ్లో॥ మూర్ఛాతిసాగో నమధుః పిపాసా

శూలోభ్రమోద్వేష్టనజృమ్భదాహః।

వైవర్ణ్యకమ్నా హృదయో రుజశ్చ

భవన్తి తస్యాం శిరసశ్చ భేదః॥౧౬॥

తా॥ మైమరచియుండుట, అధికముగా నామవిరేచనం బగుట, వాంతి, అధికమైన దప్పి, శూల, భ్రమము, ఉద్వేష్టనము (అవయవములు కొంకరలుపోవుట), ఒడలువిరుపు, అవలింతలు, తాపము, శరీరము వివర్ణంబగుట, వణకు, హృదయమున నొప్పి మొదలగు బాధలుకల్గుట, తలనొప్పి, ఈ లక్షణములన్నియు వినుచివ్యాధియందు జనించును. చరకమునందు “ఊర్ధ్వంచాధశ్చ ప్రవృత్తా మామదోషాం యథోక్తరూపాం విసూచీం విద్యాత్” అని వినుచీలక్షణము

కానంబడియెడు. ఆమాజీర్ణముచేత ఊర్ధ్వాగోమార్గములయందు వమనవిరేచనగూఢముగ బైలువెడలు నది విసూచియని చెప్పంబడునని భావము.

అ ల స క ల త్స ణ ము

శ్లో॥ కుక్షీరాసస్య తేఽత్యర్థం ప్రతామ్యత్పరికూఢతి॥

నిరుద్ధోమారుతశ్చైవ కుక్షోపుపరిధానతి॥౧౭॥

వాతవర్షానిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదతి॥

తస్యాఽలసకమాచక్షే త్యష్టోద్ధారౌ చ యస్య తు॥౧౮॥

తా॥ అధికముగ కడుపుబ్బరించుట, మూర్ఛగల్గుట, పలుకెరంగుల దీనముగ ధ్వనిచేయుట, వాతము ఆజీర్ణముచే నగోమఖముగ వెడలక కుక్షిలో మూర్ధ్వభాగమున హృదయాది స్థానములయందు సంఘరించుట, వాతము మలము ఈ రెండును అడ్డగింపబడి బైట వెడలకుండుట, దప్పిపుట్టుట, శ్రేణుపులు వచ్చుట, ఈలక్షణములు కల్గినది అలసకంబని యెరుంగునది. మరియు అలసకలక్షణము అన్వర్థముగా తన్త్రాస్తరమున జెప్పియున్నది: “ప్రమాతి నోర్ధ్వం నాధస్తాదాహారో న చ పచ్యతే। ఆమాశయేఽలసీభూతస్తేన చాఽలసకస్స్మృతః॥” భుజించబడిన యాహారము ఊర్ధ్వాగోమఖముల వెడలకను, కుక్షిలో పచనముకాకను మండిభూతంబై యామాశయమున నే నిలచియుండుటచేత అలసకమనంబడునని యర్థము.

వి ల ం బి కా ల త్స ణ ము

శ్లో॥ దుష్టంతు భుక్తం కళమారుతాభ్యాం

ప్రవర్తతే నోర్ధ్వమధశ్చ యస్య।

విలంబికాం తాం భృశమశ్చికిత్సాం

ఆచక్షతే శాస్త్రవిదః పురాణాః॥౧౯॥

తా॥ భుజించబడిన యాహారము కళవాతములచే గుష్టంబై యూర్ధ్వాగోమార్గముల బైలు వెడలక నిరుద్ధంబై కుక్షిలోనే నిలచియున్నయెడ దానిని విలంబిక యను వ్యాధి యని ప్రాచీన వైద్యులు వచించెదరు. మరియు నీబాధ్యంబు చికిత్సకనాధ్యంబై యుండును. ఇచ్చట అలసకమునందు తృప్తి ఉద్ధారము వాయుసంచారము మొదలగు సుప్రవ్రవములు కల్గుననియు, విలంబికావ్యాధియందు అట్టి యుప్రవ్రవములు లేకుండుననియు పరస్పరభేదముల నెరుంగునది. తన్త్రాస్తరమునందు “పీడితం మారుతేనాన్నం శ్లేష్మణౌ రుద్ధమస్తరా। అలసం త్కోభితం దోషైః శల్య త్వేనైవ సంస్థితమ్। శూలాదీన్కురుతే తీవ్రాం శ్చర్ద్యతీసారవర్జితాః॥” అనియున్నది. భుజించబడిన యాహారము వాతముచే పీడింపబడి శ్లేష్మచే నడ్డగించబడినదియై శరీరములో శల్యమును బోలె నిలచి వమనవిరేచనములులేక తక్కిన శూలమొదలగు బాధల గల్గించునది అలసకమని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత శూలాద్యుప్రవ్రవములు అలసకముననుండునని తెలియుటంజేసి అట్టి యుప్రవ్రవములు కల్గినది అలసకమనియు శూలాదులు లేకుండునని విలంబికయనియు భేదము చెలియు చున్నయది.

ఆమవిశేషకృత్యములు

శ్లో॥ యత్రస్థమామం విరుజేత్తమేవ
దేశం విశేషేణ వికారజాతైః।
దోషేణ యేనావతతం శరీరం
తల్లక్షణై రామసముద్భవైశ్చ॥౨౦॥

తా॥ స్థలమునం దామము నిలచియుండునో ఆప్రదేశమును అట్టిఆమము తత్కాలమున ప్రకుపితంబులై శరీరమునవ్యాపించియుండు వాతాదిదోషములయొక్క లక్షణములతోగూడి ఆమముచే జనించిన వ్యాధిసముదాయముచేత విశేషముగ బాధించును. ఆమములేని ప్రదేశమునుకూడ సామాన్యముగ బాధించునని భావము.

అసాధ్యవిసూచ్యలసకలక్షణములు

శ్లో॥ యశ్శ్శ్యవదంతౌష్ఠనఖోల్పసంజ్ఞో
వమ్యర్దితోభ్యస్తరయాతనేత్రః।
తౌమస్వరః సర్వవిముక్తసర్ధిః
యాయాన్నరస్సౌపునరాగమాయ॥౨౧॥

తా॥ దంతములు పెరువులు నోళ్లు ఇవి నల్లవైయుండుట, మైమరచుట, వాంతి ఆధికమట, కన్నులు లోపలికబోవుట, కంఠస్వరము హీనంబగుట, అస్థిసంఘలన్నియు శిథిలంబులగుట, ఈ లక్షణములు విసూచ్యలసక వ్యాధులయందు జనించిన యెడ ఆమనుజుండు మరణమునొందును. అసాధ్యంబులని భావము. విలంబికాబాధ్యము స్వభావముగ నే యసాధ్యంబని యెరుంగుకది.

జీర్ణాహారలక్షణము

శ్లో॥ ఉద్గారశుద్ధిరుత్సాహో వేగోత్సర్గో యథోచితః।
లఘుతాక్షుష్పిపానా చ జీర్ణాహారిన్య లక్షణమ్॥ ౨౨॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవिरचितే మాధవనిదానే
అగ్నిమాన్ద్యాజ్జీర్ణ విసూచికాలసక
విలంబికా నిదానమ్
సమాప్తమ్.

తా॥ పులిలేనుపులు మొదలగునవి లేక పరిశుద్ధముగ నుండుట, శరీరమునకును మనస్సునకును పనులయందు ఉత్సాహముగల్గియుండుట, మలమూత్రాదులు బంధములేక చక్కగ బైలువెడలుట, శరీరము తేలికగా నుండుట, ఆకలిదప్పలు కలుగుట ఈ లక్షణములు కల్గినప్పుడు ఆహారము శీర్షంబైనదియని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వంసం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను

మాధవనిదానాన్ధ్రతాత్పర్యమునందు
అగ్నిమాన్ద్యాజీర్ణ విసూచికాలసక
విలంబికా నిదానము

సమాప్తము.

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

క్రి మి ని దా న మ్

అజీర్ణముచే క్రిములుగల్గును కాన అజీర్ణనిదానమును జెప్పిన పిదప క్రిమినిదానము చెప్పబడుచున్నది.

క్రి మి భే ద ము లు

శ్లో॥ క్రిమయశ్చ ద్విధా ప్రోక్తా బాహ్యభ్యంతర భేదతః ।

బహిర్మల కఘాస్పగ్వి జ్జన్మ భేదా చ్చతుర్విధా॥౧॥

తా॥ క్రిములు బాహ్యంబులనియు ఆభ్యంతరంబులనియు రెండువిధములు. మఱియు త్వష్క్ మొదలగుదానియందుండు స్వేదముమున్నగు బాహ్యమలములయందును కఘమునందును రక్తమునందును పురీషమునందును జనించుటచేత నాల్గువిధంబులగును.

బా హ్య క్రి మి ల యే న ము

శ్లో॥ నామతో వింశతి విధా బాహ్యస్తత్రి మ్నోద్భవాః ।

శిలప్రమాణ సంస్థాన వర్ణా కేశామ్బరాశ్రయాః॥౨॥

బహుపాదాశ్చ సూక్ష్మాశ్చ యూకా లిక్షాశ్చ నామతః ।

ద్విధా తేకోఠ పిడకా కండూ గణ్డాః ప్రకుర్వతే॥౩॥

తా॥ పూర్వోక్తచతుర్విధక్రిములు నామభేదముచే నిరువదివిధంబు లగును. అందు బాహ్య మలంబులైన స్వేదాగులయందు జనించినక్రిములు నువ్వులయొక్క పరిమాణంబును, ఆకారంబును వర్ణంబును కల్గినవియు, వెంట్రుకలను వస్త్రములను ఆశ్రయించి యుండునవియు, అనేక పాదములు కల్గినవియునై యుండును. మరియు నవి యూక (పేలు) లనియు, లిక్ష (ఈళ్లు) లనియు గెండువిధములు. ఇవియే బాహ్యక్రిములని చెప్పబడును. ఈక్రిములు మండలములను బొబ్బలను గురదను కణుతులను గల్గించును.

క్రి ము లు క ల్గు ట కు కా ర ణ ము

శ్లో॥ అజీర్ణభోజీ మధురామృనిత్యో

ద్రవప్రియః పిష్టగుహోపభోక్తా ।

వ్యాయామవర్జీ చ దివా శయానో

విరుద్ధభుక్సంలభ తే క్రిమింస్తు॥౪॥

తా॥ భుజించిన యాహారము జీర్ణముకొనుండినపుడు మరల భుజించుట, ఎల్లపుడు మధుర పదార్థములను అమృతపదార్థములను విశేషముగ భుజించుట, ద్రవపదార్థములయందు మిగుల యభిలాష జనించుట, బెల్లముకలిసిన పిండిని తినుట, శరీరపరిశ్రమలను చేయకుండుట, పవటియందు శయనించుట, విరుద్ధాహారముల భుజించుట, ఇట్టికారణములచేత మనుజునకు క్రిములు జనించును.

పురీషకఫర క్తములయందు క్రిములుజనించుటకు నిదానము

శ్లో॥ మాష పిష్టామ్ల లవణ గుడ శాకైః పురీషజాః।

మాంస మత్స్య గుడ క్షీర దధి శుక్తైః కఫోద్భవాః॥౫॥

విరుద్ధాజీర్ణ శాకాద్వైః శోణితోతా ధవన్తి హి।

తా॥ మినుములపిండి, అమ్లలవణరసములుకల ద్రవ్యములు, బెల్లము, కూర గాయలు వీనిని అధికముగ భుజించుటచేత పురీషమునందు క్రిములు జనించును. మాంసము, మత్స్యములు, బెల్లము, పాలు, పెరుగు, పులిగంజి ఈపదార్థములను విశేషముగ సేవించుటచే కఫమునందు క్రిములు జనించును. విరుద్ధంబులును అజీర్ణకరంబులునైన శాకములు మున్నగు పదార్థములను భుజించుటచేత రక్తమునందు క్రిములు జనించును. పురీషజ కఫజ రక్తజంబులైన క్రిములు జనించుటకు ఈచెప్పిన మాడుకారణములు వరుసగా నిదానంబులని యెరుంగునది.

క్రిములు జనించినవాని లక్షణములు

శ్లో॥ జ్వరో వివర్ణతా శూలం హృద్రోగస్సదనం భ్రమః॥౬॥

ధక్తద్వేషోఽతిసారశ్చ సజ్జాతక్రిమిలక్షణమ్।

తా॥ జ్వరము, శరీరము వివర్ణంబగుట, శూల, హృదయరోగము, శరీరము కృశించుట, భ్రమము, అన్నద్వేషము, అతిసారము, ఈలక్షణములు కల్గినయెడ క్రిములు జనించినవి యని యెరుంగునది.

క ఫ జ క్రి మి ల క్ష ణ ము లు

శ్లో॥ కఫాదానూశయే జాతాః వృద్ధా స్సర్వస్త్రి సర్వతః॥౭॥

పృథుబ్రథ్ననిభాః కేచిత్కేచి ద్దృఢాపదోపమాః।

హృథాధాన్యాఙ్కురాకారా స్తనుదీర్ఘా స్తథాణవః॥౮॥

శ్వేతాస్తామ్రమావభాసాశ్చ నామతస్సప్తథా తు తే।

అస్త్రాదా ఉదరావేష్టా హృదయాదా మహాగుదాః॥౯॥

చురవోదర్భకుసుమాస్సుగన్ధా స్తేచ కుర్వతే।

హృల్లాసమాస్యస్రవణం అవిపాక మరోచకమ్॥౧౦॥

మూర్ఛా ఛర్దిజ్వరానాహ కార్యక్షవధుపీనసాః।

తా॥ కఫముచేత ఆమాశయమునందు క్రిములు జనించును. (అవి వృద్ధినొంది శరీరముయొక్క ఊర్ధ్వాగోభాగములయందంతట సంచరించును. వానిలో కొన్ని స్థూలంబులై చర్మపుత్రీగవలె నుండును. కొన్ని యెఱ్ఱలవలె నుండును. కొన్ని వరిమొలకలవలె నూత్నంబులైయుండును. కొన్ని సన్నగ నిడుదలైయుండును. కొన్ని మిగుల నూత్నకారంబులై యుండును. కొన్ని శ్వేతవర్ణంబులును

కొన్ని రక్తవర్ణంబులునై యుండును. మరియు నవి శరీరమునందలి ప్రేగులను తినుచుండుటచేత నంత్రాదంబులనియు, కడుపున జుట్టికొనియుండుటంచేసి ఉదరావేష్టంబులనియు, హృదయమును తినుచుండుటంచేసి హృదయాదంబులనియు, మహాగుదంబులనియు, చురువులనియు, శుల్లపువులంబోలి యుండుటంచేసి చిర్రకుసుమంబులనియు, ముగ్ధంబులనియు, నామస్థిములచేత నేగు విధంబులగును. ఇవిధంబుగ నేడుపిధంబులైన కఫజక్రములు హృదయమునం నుడుట, గోట నీరు గారుట, ఆహారము జీర్ణముగావండుట, బరుచి, ముగ్ధ, వాన్తి, జ్వరము, కడుపుబ్బరము, శరీరము కృశించుట, శుష్కముట, పీనస, ఈ యుపద్రవములను కల్పించును.

ర క్త జ క్రి మి ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ రక్తవాహినిరాస్థానరక్తజా జస్తవోఽణవః॥౧౧॥

అపాదావృత్తతామ్రాశ్చ సౌఖ్యైత్యేచి దదర్శరాః॥

కేశాదా రోమవిధ్వంసా రోమద్యౌపా ఉచుమ్మరాః॥౧౨॥

షష్ఠీ కుష్మేకకర్మాణః సహ సౌరసమాతరః॥

తా॥ రక్తముచే జనించిన క్రిములు మిగుల సూక్ష్మకారంబులును, పాదరహితంబులును, సుంద్రమైన యాకారంబులు గలిగినవియు, రక్తవర్ణంబులునునై రక్తమునువహించు సిరలయందుండును. వానిలో కొన్ని మిగుల సూక్ష్మకారంబులగుటంచేసి కనబడకుండును. మరియు నవి తలవెండ్రుకల నశింపచేయుటచే కేశాదంబులనియు, రోమముల రాతిపోవునటుల జేయుటచే రోమవిధ్వంసంబులనియు, రోమహిసముల నాశ్రయించి యుండుటచే రోమద్యౌపంబులనియు, ఉగుంబురములనియు, సౌరసములనియు, మాతలనియు, నామభేదములచే నారువిధంబులగును. ఈ యారువిధంబులైన క్రిములు ముఖ్యముగ కుష్ఠవ్యాధులను కల్పించును. చరకము రోమవిధ్వంసములను రోమాదంబులనియు, మాతలను జన్మమాతలనియు నామభేదములచే జెప్పియున్నది.

పు రీ ష జ క్రి మి ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ పక్వాశదో పురీషోత్థా జాయంతేఽఘోవిసర్పిణః॥౧౩॥

వృద్ధాస్తే స్యుర్భవేయశ్చి తే యదానూశేయోన్ముఖాః॥

తదాస్యోద్ధారనిశ్వాసవిఘ్నానువిధామునః॥౧౪॥

పుషువృత్తతనుష్ఠాలాశ్చ్యవపీతసితాసితాః॥

తే ప్శ్చనామ్నా క్రిమయః కకేరుకమకేరుకాః॥౧౫॥

సౌసురాదాస్ససూలాఖ్యాః తేలిహ జనయన్తిహి॥

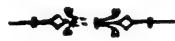
విఘ్నేదశూలవిష్టమ్భ కార్మ్యపారుష్యపాణ్డతాః॥౧౬॥

రోమహర్షాగ్నిసదనం గుదకణ్డూర్విమూర్తగాః॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే.

కిమి నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పురిషజములను క్రిములు పక్ష్యాశయమున జనించి యథోమార్గమున సంచరించుచుండును. అవి వృద్ధి నొంది యామాశయమునకు నున్ముఖముగ సంచరించునపుడు త్రేసుపులు వచ్చును. నిశ్వాస వాతము మలమువలె దుర్గంధంబై బైలువెడలును. ఆక్రిములలో కొన్ని లావుగను, కొన్ని వర్తులంబు గను, కొన్ని సూక్ష్మంబులుగను, కొన్ని స్థూలంబులుగను, కొన్ని శ్యామవర్ణముగను, కొన్ని పీతవర్ణంబు గను, కొన్ని తెల్లనిరంగుకల్గినవియు, కొన్ని సల్లనిరంగు కల్గినవియునై యుండును. మరియు నా క్రిములు కకేరుకములనియు, పాకేరుకములనియు, సౌసురాదములనియు, సశూలంబులనియు, లేలిహములనియు నామభేదములచే నై దువిధములు. ఆ క్రిములు మలము ఉంటులుగ పడుట, శూల, మల బంధము, శరీరము కృశించుట, శరీరము గరగరలాడుట, శరీరము తెల్లనగుట, ఈ గుణములను గల్గించును. మరియు నాక్రిములు స్వస్థానమును వదిలి ఇతరస్థానములయందు సంచరించునపుడు గగురుపాటు అగ్నిమాద్ద్యము, సుదస్థానమున దురద, ఈ యుపద్రవంబులు జనించును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రీ చర
ణారవిద్వసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ శౌతమగోత్ర
విరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబై న నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునంచు

క్రి మి ని దా న ము . . .

సమాప్తము.

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

పాణ్డ్యురోగ కామలా కుమ్భకామలా హలీమక

ని దా న మ్

పురీషజంబులగు క్రిములవలన పాండురోగము జనించునుగాన క్రిమిరోగనిదానమును కెప్పిన పిదప పాణ్డ్యురోగనిదానమును చెప్పెట.

పా ణ్ డ్యు రో గ భే ద ము లు

శ్లో॥ పాణ్డ్యురోగాః స్మృతాః పంచ వాతపితృకఫైస్త్రియః ।

చతుర్థస్సన్నిపాతేన పంచమో భేదఃకాన్యధః ॥౧॥

తా॥ పాండురోగములు వాతపితృశ్లేష్మసన్నిపాతములచే జనించుటంజేసి క్రిమిరోగ వాత పాండువనియు, పితృపాండువనియు, కఫపాండువనియు, సన్నిపాతిపాండువనియు, పాణ్డ్యురోగములును; మట్టిని తినుటచే జనించినది మైదవనియును పై గుర్తములు గల్గియుండునని భావము.

పాండురోగనిదానపూర్వకసంప్రాప్తి

శ్లో॥ వ్యాయామమమ్లం లవణాని మద్యం

మృదం దివా స్వప్న మతీవ తీక్ష్ణమ్ ।

నిషేనమాణస్య ప్రదూప్య రక్తం

గోషా స్త్వచం పాండురతాం నయన్తి ॥౨॥

తా॥ దేహపరిశ్రమమును అధికముగ చేయుట, అమలవణ రసములు కల పదార్థములను, మద్యమును మట్టిని విశేషముగ తినుట, పవటియందు నిదురించుట, అతితీక్ష్ణంబులైన పదార్థములను గేవించుట, ఇట్టి కారణములచే వాతాదిదోషములు ప్రకుపితంబులై రక్త మాంసములను చెక్కి చిరమమును పాండువర్ణముగ చేయును. దీనిని పాండురోగమని భిషగ్వరులు వ్యవహరించెదరు.

ఇచ్చట రక్తపదముచేత మాంసమునకు కూడ గ్రహణము. మరియు వాగ్భటాచార్యుండు “శ్లేష్మ త్వగ్రక్తమాంసాని ప్రదూప్య” అని చెప్పియుండుటచేత శ్లేష్మము త్వక్కురక్తము మాంసము, వీనినన్నింటిని దుష్టములుగజేసి పాండురోగ మును కల్గించును అని యర్థంబగుచున్నయది. ఇచ్చట ఋషిమతములు రెండును ప్రమాణములు గాన యీ చెప్పబడిన రెండువిధము

లుగ పాండురోగములు జనించునని యెరుంగునది. వాత పీత్త పాండువుల యందు కృష్ణ పీత వర్ణములు కల్గినను పాండువర్ణం లీ వ్యాధియందు ప్రబలముగా చర్మము నాశ్రయించి యుండును గాన పాండురోగ సామాన్యంబైన సంప్రాప్తియందు “పాండురతాం నయన్తి” అని మూలకారుడు వచించెను. ఈయర్థము వాగ్భటమునందు “పాండుత్వం తేషు చాధికం । యతోఽతః పాండురిత్యుక్తస్య రోగః” అను వాక్యముచే జెప్పియున్నది. ఈ వ్యాధియందు హరిద్రాది వర్ణములు దోషభేదములచే గల్గినను పాండువర్ణం బధికముగా నుండుననియు, దానంతేసి యీరోగము పాండురోగమని చెప్పబడుననియు భావము.

పాండురోగపూర్వరూపములు

శ్లో॥ త్వక్కోస్ఫటన స్థీవన గాత్రసాద
మృద్భక్షణ ప్రేక్షణకూటశోథాః ।
విఘ్నాత్రపీతశ్వ మథావిపాకో
భవిష్యత స్తస్య పురస్సరాణి ॥ ౩॥

తా॥ చర్మము కొంచెముకొంచెముగ పగులుట, నోట జొల్లు కావట, శరీరము కృశత నొందుట, మట్టిని తినుట కిచ్చ బొడముట, కనురెప్పలయందు వాపు కల్గుట, మల మాత్రములు పచ్చగ నుండుట, భుజించిన యాహారము జీర్ణము కాకుండుట, ఇవి యన్నియు పాండురోగము జనించుటకు ముందు కల్గు (పూర్వ)రూపములని యెరుంగునది.

వాతజపాండురోగలక్షణము

శ్లో॥ త్వజ్జూత్రనయనాదీనాం రూక్షకృష్ణారుణాభతాః ।
వాతపాణ్డ్యామయే తోదకమ్పానాహభిమాదయః ॥ ౪॥

తా॥ వాతముచే జనించిన పాండురోగమునందు త్వక్కు, మూత్రము, నేత్రములు మొదలగునవి మిగుల రూక్షంబులై కృష్ణవర్ణము కలిసిన రక్తవర్ణము కల్గి యుండును. పొటు వణకు భ్రమము మున్నగు నుపద్రవములు కల్గియుండును. ఇచ్చట కృష్ణారుణాదివర్ణములు కల్గి యున్నను పాండువర్ణము మిగుల సధికముగా నుండునని యెరుంగునది. ఈ యర్థము సుశ్రుతమునందు “సర్వేషు చైతే ప్విహ పాణ్డుభావో యతోఽధికోఽతః ఖిలు పాణ్డురోగః” అని యున్నది. వాతాదులచే జనించిన పాండురోగములయందు పాండువర్ణమే అధికముగ నుండుటంతేసి పాండురోగమని చెప్పబడునని భావము.

పిత్తజపాండురోగలక్షణము

శ్లో॥ పీతమూత్రశక్యన్నేత్రో దాహతృష్ణాజ్వరాన్వితః ।
భిన్నవిట్యోఽనిపీతాభః పిత్తపాణ్డ్యామయీ నరః ॥ ౫॥

తా॥ పిత్తపాండురోగము కల మనుజుండు పచ్చనిరంగు కల మూత్రపురీషములును నేత్రములును కలవాడై తాపము, దప్పి, జ్వరము, పురీషము పల్చనై వెడలుట, శరీరము మిగుల పసపురంగు కల్గి యుండుట యీ లక్షణములతో కూడి యుండును.

క ఫ జ పాండులక్షణము

శ్లో॥ కఫప్రసేకశ్వయధుతన్ద్రాలస్యాతిశారవైః ।

పాణ్డూరోగీ కఫాచ్ఛుక్తై స్వజ్ఞాత్రనయనాచనైః ॥౬॥

తా॥ కఫముచే గల్గిన పాండురోగమునందు శోట కఫము పెడలుట, వాపు, కునికిపాటు, అలసత్వము, శరీరము భారముగా నుండుట, త్వక్కు మూత్రము నేత్రములు ముఖము ఇవి శుక్లవర్ణంబులై యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

సన్నిపాతజపాండురోగలక్షణము

శ్లో॥ జ్వరారోచకహృల్లాస ఛర్దితృష్ణాక్లమాన్వితః॥

పాండురోగీ త్రిభిర్దోషైస్త్యాజ్యః క్షీణో హతేంద్రియః ॥౭॥

తా॥ త్రిదోషసన్నిపాతముచే జనించిన పాండురోగముకల మనుజునకు జ్వరము, ఆగుచి, హృల్లాసము, వాంతి, దప్పి, బడలిక, బలక్షయము, ఇంద్రియ దౌర్బల్యము, ఈ యుపద్రవములు కల్గినయెడ ఆ వ్యాధి కుడరగు గాన వానికి చికిత్స జేయంజనదని భావము. మరియు సన్నిపాత పాండురోగలక్షణం బీరీతిగ చరకమున నున్నది: “సర్వాన్న సేవినస్సర్వే చుష్టా దోషాస్త్రీ దోషజమ్ । త్రిలింగం సంప్రకర్షన్తి పాండురోగం సుదుస్సహమ్ ” నానావిధంబులగు అన్నములను భుజించు మనుజులకు వాతాదిదోషములన్నియు ప్రకుపితంబులై వాతాదులచే జనించిన పాండురోగములకు వెవ్వేరుగ గల లక్షణములతో గూడిన పాండురోగమును కల్గించు ననియు, ఇదియే సన్నిపాతజ పాండురోగమనియు భావము.

మృద్భక్షణజనితపాండురోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ మృత్తికాదనశీలస్య కుప్యత్యన్యతమోమలః ।

కషాయా మారుతం పిత్తమూషరా మధురా కఫమ్ ॥౮॥

కోపయేన్మృద్రీసాదీంశ్చ రాత్యాద్భుక్తం చ రూక్షయేత్ ।

పూరయత్యవిపక్వైవ స్రోతాంసి నిరుణధ్యపిః ॥

ఇన్ద్రియాణాం బలం హత్వా తేజోవీర్యాజనీ తథా ।

పాణ్డూరోగం కరోత్యాశు బలవర్ణాగ్నినాశనమ్ ॥౧౦॥

తా॥ ఎల్లప్పుడు మృత్తికాభక్షణము చేయువాని శరీరమునందు వాతాదులలో నొకటి దుష్టంబగును. అందు కషాయరసము కల మృత్తికను భక్షించినయెడ వాతంబును, చోటి మన్నును తినినయెడ పిత్తంబును, మధురరసముకల మృత్తికను భక్షించినయెడ కఫంబును ప్రకోపము నొందును. మరియు నా భుజించబడిన మృత్తిక రసాదిసప్తధాతువులను కోపింపజేసి రూక్షంబగుటచేత రూక్షంబులుగ జేయును. అయ్యది పక్వంబుగాక నే రసవహాది స్రోతస్సులను నిండించి యడ్డగించుచు చక్షురాదీన్ద్రియములయొక్క బలమును నశింపజేసి తేజస్సును వీర్యమును ఓజస్సును హరించి శరీరబలమును వర్ణమును జతరాగ్నిని నశింపజేసి పాండురోగమును కల్గించును.

మృద్భక్షణజనిత పాండురోగలక్షణము

శ్లో॥ శూనాక్షి కూటగణ్డభూః శూనపాన్నాభిమేహనః॥

క్రిమికోష్ఠోఽతిసార్యేత మలం సాస్యకృశాన్వితమ్॥౧౧॥

తా॥ సేత్రగోళము, గణ్డస్థలము, కన్బములు, నాభి, మేఘము, ఈస్థలములయందు వాపు కలుట, కోష్ఠమునందు క్రిములు జనించుట, రక్తకఫములతోగూడిన మలము విశేషముగ పలుమారు వెడలుట, ఇట్టి లక్షణములు కల్గినయెడ మృత్తికాధక్షణముచే జనించిన పాండురోగమని యెరుంగునది.

అసాధ్యపాండురోగలక్షణములు

శ్లో॥ పాండురోగశ్చిరోత్పన్నః ఖరీభూతో న సిధ్యతి ।

కాలప్రకర్షాచ్ఛానానాం యో వా పీతాని పశ్యతి॥౧౨॥

తా॥ చిరకాలమునకుమున్ను జనించిన పాండురోగము కాలాధిక్యముచే స్థిరంబై యుండును గాన నా వ్యాధి కుదరదు. మరియు పాండురోగమునందు వాపు కల్గి మలమూత్రశరీరాదులు పచ్చనై దృశ్యపదార్థములన్నియు పచ్చగ కనబడుచున్నయెడ ఆ పాండువ్యాధి నివర్తించదు.

మరికొన్ని యసాధ్యపాండులక్షణములు

శ్లో॥ బద్ధాల్పవిట్సహరితం సకఢం యోఽతిసార్యతే ।

దీనశ్వేత్వతాతిద్విగ్ధాజ్జశ్చర్ది మూర్ఛాత్పడర్దితః॥౧౩॥

సనాస్త్యస్యక్షయాద్యశ్చ పాణ్డూశ్వేత్వతేత్వమాపున్నయాత్ ।

తా॥ పాండురోగమునందు కఫముతోగూడి పచ్చనిరంగుకల్గి బద్ధంబైనమలము కొంచెముగ పలుమారు ప్రవించుచున్నను; పాండురోగి మిగుల బలహీనుడై తెల్లనిరంగుపూసినట్లుండు శరీరముకలవాడై వాంతి మూర్ఛ డప్పి ఈయుపద్రవముతో కూడియున్నను; రక్తక్షయమువలన శరీరంబెల్ల తెల్లనై యున్నను; అట్టి మనుజుండు బ్రతుకడు.

వేరొక అసాధ్యపాండులక్షణము

శ్లో॥ పాణ్డూరస్తనఖో యస్తు పాణ్డూనేత్రశ్చ యో భవేత్॥౧౪॥

పాణ్డూసంఘాతదర్శి చ పాణ్డూరోగీ వినశ్యతి ।

తా॥ పాండురోగముకల మనుజుండు పాండువర్ణముతో కూడిన దస్తములు గోళ్లు నేత్రములు కలవాడై వస్తుజాలములనన్నిటిని పాండువర్ణముగ చూచుచున్నయెడ బ్రతుకడు.

శ్లో॥ అస్తేషు శూనం పరిహీణమధ్యం

స్థూనం తథాఽస్తేషు చ మధ్యశూనమ్॥౧౫॥

గుడే చ శేషస్యథ ముష్కయోశ్చ

శూనం ప్రతామ్యస్తమసంజ్ఞకల్పమ్॥

వివర్జయేత్పాణ్డకినం యశోఽర్థీ
తథాతిసారజ్వరపీడితం చ ॥౧౬॥

తా॥ పాండురోగము కలవానికి దేహమున కంతంబులగు హస్తపాదశిరస్సులయందు వాపు కల్గి శరీరమధ్యము కృశించియున్నను, మధ్యభాగమునందు వాపుకల్గి హస్తపాదశిరస్సులయందు కృశత్వము కల్గినను, నుదమేఘవృషణములయందు వాపు కల్గి శరీరమున ప్రజ్వలేక మృతునిభంగి మూర్ఛనొందె యున్నను, జ్వరాతిసారములచే పీడితుండైనను, యశస్సును కోరువై ద్యుండు ఆ రోగిని చికిత్సచేయక వదిలిపెట్టవలెను. ఈ లక్షణములు కల పాండురోగము అసాధ్యమని భావము.

కా మ లా ని దా న ల క్ష ణ ము లు

శ్లో॥ పాండురోగీణు యోఽత్యర్థం పిత్తలాని విశేషతే |
తిన్య పిత్తమస్పృహ్యంసం దద్ధౌ రోగాయ కల్పతే ॥౧౭॥
హరిద్రనేత్రస్స భృశం హరిద్రత్వజ్ఞాననః
రక్తపీతశకృన్నాత్రో భేకన్గోహ జేద్వియః ॥౧౮॥
దాహోవిపాక దార్యల్యసదనాగుచికర్పితః ॥
కామలాబహుపిత్తైషా కోష్ఠశాఖాశ్రయా మతా ॥౧౯॥

తా॥ పాండురోగము కల మనుజుండు పిత్తవృద్ధికరంబులైన పదార్థములను విశేషముగ నేఁపించినయెడ పిత్తము ప్రకుపితంబై రక్తమాంసములను దుష్టములుగ జేసి కామలారోగమును కల్గించును. ఆ రోగమునందు కన్నులు చర్మము గోళ్లు ముఖము ఇవి పచ్చగా నుండుట, మలము రక్తవర్ణంబుగను మాత్రము పచ్చగ నుండుట, శరీరమునందు కప్పయొక్క వర్ణముకలిగియుండుట, చక్షురాదీద్వియములు తమ తమ వ్యాపారంబులైన దర్శనాదులయందు సామర్థ్యము లేకుండుట, తాపము, అజీర్ణము, బలహీనము, కృశత్వము, ఆరుచి, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. మఱియు, వాగ్భటమునందు “భవేత్పిత్తోల్బణస్యాసౌ పాండురోగాదృతేఽపిచ” అని యుండుటంజేసి యా రోగము పాండురోగము లేకున్నను పిత్తప్రకృతి కల మనుజుండు పిత్తవృద్ధికరంబులగు పదార్థములను నేఁపించినను కల్గినని యెరుంగునది. మరియు నీ కామలారోగము ప్రబలమైన పిత్తము కల్గియుండును. కోష్ఠము నాశ్రయించియు రక్తాదిధాతువుల నాశ్రయించియు రెండుతెరంగులై యుండును.

కు మ్భ కా మ లా ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ కాలాన్తరాఘోరీభూతా కృచ్ఛాన్యాత్కుమ్భ కామిలా |

తా॥ మున్ను వచించిన కామలారోగమును చికిత్సజేయక ఉపేక్షించినయెడ కొంతకాలమునకు మిగుల కఠినంబై కోష్ఠము నాశ్రయించియుండును; ఈయది కుమ్భసదృశమైనకోష్ఠము నాశ్రయించి యుండుటంజేసి కుమ్భకామల యనంచును. ఇది కృచ్ఛసాధ్యంబై యుండును.

అసాధ్యకామలా లక్షణములు

శ్లో॥ కృష్ణపీతశకృన్ముత్రోభృశం శూనశ్చ మానవః॥౨౦॥
 సరక్తాక్షీ ముఖచ్ఛర్దివిణ్ముత్రో యశ్చ తామ్యః।
 దాహోరుచిత్వ డానాహ తన్ద్రామోహసమన్వితః॥౨౧॥
 నష్టాగ్నిసంజ్ఞః క్షీప్రం హి కామలావాన్విపద్యతే।

తా॥ మలమూత్రములు నల్లగ నైనను లేక పచ్చని రంగు కల్గియైనను నుండుట, వాపు మిగుల నధికమై యుండుట, నేత్రములు ముఖము వాంతి మలమూత్రములు ఇవి రక్తముతో కూడియుండి మూర్ఛజనించుట, ఈలక్షణములును; తాపము, అరుచి, దప్పి, కడుపుబ్బరము, కునికిపాటు, మూర్ఛ, యీ యుష్మద్రవములతో గూడి జఠరాగ్ని నశించి మైమరచి యుండుట, యీ లక్షణములును కామలారోగము కలవానికి జనించినయెడ మరణము నొందును. అసాధ్యంబనిభావము.

అసాధ్య కుమ్భ కామలాలక్షణము

శ్లో॥ ఛర్ద్వరోచకహృల్లాసజ్వరక్లమనిపీడితః॥౨౨॥
 నశ్యతి శ్వాసకాసారోవిఙ్ఘ్రేదీ కుమ్భ కామలీ।

తా॥ వాంతి, అరోచకము, హృల్లాసము, జ్వరము, బడలిక, శ్వాసకాసములు, మలము ఖండములై వెడలుట, యీ లక్షణములు కుమ్భకామలాబాధ్యము కలవానికి జనించినయెడ మరణము నొందును.

హ లీ మ క ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ యదాతు పాఙ్డోగ్వర్ణస్సౌధ్ధరితశ్శ్యావపీతకః॥౨౩॥
 బలోత్సాహక్షయ స్తన్ద్రా మద్దాగ్నిత్వం మృదుజ్వరః।
 ప్రీప్యహస్తోఽగ్రమర్దశ్చ దాహస్తృష్ణారుచిర్భిమః॥౨౪॥
 హలీమకం తదా తస్య విద్యాదనిలపిత్తతః।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

పాణ్డూరోగ కామలా కుమ్భ కామాలా

హలీమక దానం సమాప్తమ్

తా॥ పాండురోగమునందు శరీరవర్ణము పచ్చగనైనను శ్యామలంబుగనైనను పీతంబుగనైనను నుండుట, శరీరమునందలి బలంబును ఉత్సాహంబును నశించుట, కునికిపాటు, అగ్నిమాద్ద్యము, నూత్నమైన జ్వరము, శ్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట, అవయవములు నొచ్చుట, తాపము, దప్పి, ఆరుచి, భ్రమము, ఈ గుణములు పాండురోగమునందు వాతపిత్త ప్రకోపముచే జనించిన యెడ హలీమకం బను వ్యాధి యని యెరుంగునది. మరియు వాగ్భటమునందు ‘లోఢరం తం హలీ’ మకమ్ అలసంచేతి శంసంతి’ అని యుండుటచేత నీ హలీమకమును మతాన్తరములయందు లోఢరంబనియు అలసంబనియు నామాన్తరములచే వ్యవహరించెదరని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చరణారవిన్దసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేద విద్యాగత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్మహాయ రామకృష్ణార్యతగౌరవ నకల సహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదహర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య వినచితంజైన నివాసదీపక యన

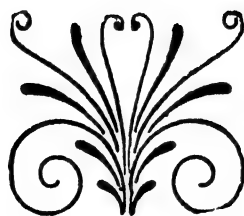
మౌఢవనిదానిన్ధ్రతాత్పర్యము

నందు పాండురోగ కామ్యం

కుమ్భ కామ్యం హలీ

మక నిదానము

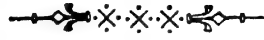
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

ర క్త పి త్త ని దా న మ్

ర క్తపిత్తం బను వ్యాధి పాండురోగమువలెనే పిత్తప్రధానకంబు గాన పాండురోగనిదాన మును చెప్పిన వినప ర క్తపిత్తనిదానమును చెప్పట.

నో॥ ఘర్మవ్యానూమశోకాధ్వప్యవాయైరతిసేవిత్తైః

తీక్ష్ణోష్ణైః క్షౌమలనై ర్మైః కటుభి రేవ చ ॥౧॥

పిత్తం విదగ్ధం స్వగుణైర్విదహత్యాసు శోణిణమ్ |

తతః ప్రవర్తతే ర క్తం ఊర్ధ్వంచాఘో ద్విధాపి వా ॥౨॥

ఊర్ధ్వం నాసాక్షీకన్ధావై ర్మేఘ్రయోనిగుప్తై రధః |

కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తై స్తత్ప్రసృతైః ॥౩॥

తా॥ ఎండలో సంచరించుట, దేహపరిశ్రమము, మఃఖము, గ్రోవనడచుట, స్త్రీసంభోగము, ఈ పనుల నధికముగ జేయుట, తీక్ష్ణవీర్యము కల మిరియాలు మున్నగు పదార్థములను మిగుల వేడిగ నుండు పదార్థములను ఔర లవణ అమ్ల కటురగములు కల పదార్థములను భుజించుట, ఈ కారణములచే పిత్తము ప్రకుపితంబై తీక్ష్ణవిస్వగుణములచేత రక్తమును శీఘ్రముగ ప్రకోపింపజేయును. పిమ్మట ప్రకుపితమైన రక్తము ద్రవరూపమైన పిత్తముతో గూడి ఊర్ధ్వముఖంబుగ నైనను అధోముఖంబుగ నైనను ఉభయముఖంబుగ నైనను బైలువెడలును. అందు ఊర్ధ్వముఖముగ వెడలు రక్తము నాసికాద్వారములు కన్నులు చెవులు నోరు ఈ రంధ్రములనుండి స్రవించును. అధోమార్గమున వెడలు రక్తము మేఘ్రయోనిగుదరంధ్రములనుండి స్రవించును. మరియు నా పిత్తం బధికముగ ప్రకుపితంబైనపుడు రోమరంధ్రములయందెల్ల రక్తము స్రవించును. ఇచ్చట ప్రకుపితంబులైన రక్తపిత్తములు గెండును శరీరమున వ్యాపించి బైలువెడలుటంజేసి రక్తపిత్తంబని వ్యవహరించబడునని యెరుంగునది.

ఈ విషయమై వాగ్భటమునందు “కుపితం పిత్తలైః పిత్తద్రవం రక్తంచ మూర్ఛితే తే మిథ స్తుల్యరూపత్వమాగమ్య వ్యాఘ్నత స్తనుమ్” అనియున్నది. పిత్తవృద్ధికరంబులైన యాహారాదులచే పిత్తంబును రక్తంబును ప్రకుపితంబులై ఒండొంటి సమానరూపమునొంది శరీరమునందు వ్యాపించును అని యర్థము.

రక్తపిత్తపూర్వరూపములు

శ్లో॥ సదనం శీతకామిత్వం కణ్ఠ ధూమాయనం వమిః।

లోహగంధశ్చ నిశ్వాసో భవత్యస్మిన్భవిష్యతి॥౮॥

తా॥ శరీరము కృశించుట, చల్లదనమును కోరుట, కంఠమున పొగ వెడలునట్లుండుట, వాంతి, నిట్టూర్పుగాలి ఇసుము మొదలగు లోహములయొక్క వాసన గల్గియుండుట, ఇవియన్నియు రక్త పిత్తము జనించుటకుమున్న కల్గు పూర్వరూపములు.

కఫవాతములచే జనించిన రక్తపిత్తలక్షణము

శ్లో॥ సాస్త్రం సపాణ్డు సన్నేహం పిచ్ఛిలం చ కఫాన్వితమ్।

శ్వావారుణం సఫేనం చ తనురూక్షం చ వాతికమ్॥౯॥

తా॥ కఫముచే జనించిన రక్తపిత్తమునందు రక్తము చిక్కనై కొంచెము పొండువర్ణము కల్గి నదియు, జిడ్డు కల్గినదియు, పిచ్ఛిలంబునై యుండును. వాతముచే జనించిన రక్తపిత్తమునందు శ్వామారుణవర్ణంబును నురుగుతో కూడినదియు పలచనైనదియు రూక్షంబునై యుండును.

పిత్తముచే జనించిన రక్తపిత్తలక్షణము

శ్లో॥ రక్తపిత్తం కషాయాభం కృష్ణం గోమూత్రసన్నిభమ్।

మేచకాగారధూమాభం అజ్ఞానాభం చ పైత్తికమ్॥౧౦॥

తా॥ రక్తపిత్తము కషాయముతో సమానమైన వర్ణము కల్గియున్నను, నల్లనిరంగు కల్గియు న్నును, గోమూత్రమును బోలియున్నను, మేచకవర్ణం (నల్లనిరంగు) బైనను, కఱిదూపమువలె నున్నను, కాటుకవలె నున్నను, పిత్తముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

ఇచ్చట రక్తపిత్తము పిత్తప్రధానంబు గాన పిత్తములేక జనించుట లేదు; ఐనను ఆలోచక రంజక సాధక పాచక భ్రాజకంబులను నైరువిధములైన పిత్తములలో రక్తపిత్తమును కల్గించు పిత్తము స్వస్థానముననుండి వేఱొండుస్థానముననుండు పిత్తముతో గలిసి యైనను లేక వాతకఫము లతో సంబంధములేక నే పిత్తము మాత్రంబైనను రక్తపిత్తమును కల్గించినచో నయ్యది పిత్తజ రక్త పిత్తంబని యెరుంగునది.

ద్వంద్వజరక్తపిత్తలక్షణములు

శ్లో॥ సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా త్రిలింగం సాన్నిపాతికమ్।

ఉద్ధర్వగం కఫసంస్పృష్టం అధోగం పవనానుగమ్॥౧౧॥

ద్విమూర్గం కఫవాతాభ్యాం ఉభాభ్యామనువర్తతే।

తా॥ దోషములకు వెవ్వేరుగ జెప్పిన లక్షణములలో రెండేసిదోషములయొక్క లక్షణములతో గూడి యున్న యెడ సంసర్గజ (రెండుదోషములయొక్క సంబంధముచే బుట్టిన) రక్తపిత్త మనియు, దోషత్రయలక్షణములతోగూడి యున్నయెడ త్రిదోషజరక్తపిత్త మనియు నెరుంగునది.

కఫముతోకూడిన రక్తపిత్రము ఊర్ధ్వమార్గముగ వెడలును. వాతముతోజేరిన రక్త పిత్రము అధో మార్గముగ వెడలును. కఫవాతములతోజేరిన రక్తపిత్రముఊర్ధ్వాధోమార్గముల రెంటియందును వెడలును.

సాధ్యాసాధ్యరక్తపిత్రలక్షణము

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం సాధ్య మధోయాప్యం అసాధ్యం యుగపద్ధతమ్॥౮॥

ఏకమార్గం బలవతో నాతివేగం నవోత్థితమ్।

రక్తపిత్రం సుఖే కాలే సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్॥౯॥

ఏకదోషానుగం సాధ్యం ద్విదోషం యాప్యముచ్యతే।

యత్త్రిదోషమసాధ్యం స్యాన్నన్దాగ్నేరతివేగవత్॥౧౦॥

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యానశ్చ తశ్చయత్।

తా॥ ఊర్ధ్వమార్గముననుసరించిన రక్తపిత్రము సాధ్యము. అధోమార్గము ననుసరించినది యాప్యము. మార్గములరెంటి ననుసరించినది యసాధ్యము. మఱియు శరీరము ఇతరవ్యాధులచే పీడింప బడక సుఖముగానుండు సమయమున జనించిన రక్తపిత్రము ఉపద్రవములు లేకున్నయెడ సుఖ సాధ్యమై యుండును. ఒక్కదోషము ననుసరించి యున్నయెడ సాధింపందగును. దోషద్వయముచే జనించినయెడ యాప్యంబగును. త్రిదోషములచే జనించినను, అగ్నిమాన్ద్యముకలవానికి అతితీక్షణముగ జనించినను, ఇతరవ్యాధులచే క్షీణుండగు వానికి తీవ్రముగ జనించినను అరుచి మొదలగువానిచే నన్నమును భుజించక నున్నవానికి జనించినను, అట్టి రక్తపిత్రము సాధ్యంబు కాను.

రక్తపిత్రోపద్రవములు

శ్లో॥ దౌర్బల్యశ్వాసకాసజ్వరవమధుమదాః పాణ్డూతాదాహమూర్ఘాః

భుక్తే ఘోరో విదాహస్తవ్యధృతిరపి సదా హృద్యతుల్యా చ పీడా।

తృష్ణా కోష్ఠస్య భేదశ్శిరసి చ తపనం పూనిశీప్తీవనత్వమ్

భక్తద్వేషావిపాకౌ వికృతిరపి భవేద్రక్తపిత్రోపసర్గాః॥౧౧॥

తా॥ శరీరమున బలములేకపోవుట, శ్వాసకాసములు, జ్వరము, వాంతి, మత్తిలియుండుట, శరీరము తెల్లబారియుండుట, తాపము, మూర్ఘ, భుజించినపిదప క్రూరమైనతాపము కలుట, ధైర్యము లేకుండుట, హృదయమునం చెల్లప్పుడు నోరువరాని బాధ గల్గియుండుట, దప్పి, మలవిసర్జన కాలమున కోష్ఠమునందు బాధకలుట, శిరంబున తాపముగలుట, దుర్గంధయుక్తముగ నుమియుట, అన్నద్వేషము, అజీర్ణము, ఈ వికారములన్నియు రక్తపిత్రమునకు సంబంధించిన ఉపద్రవములని యెరుంగునది.

అసాధ్యరక్తపిత్రలక్షణములు

శ్లో॥ మాంసప్రతౌళనాథం క్వధితమివ చ యత్కర్దమామ్భోనిభం వా

మేదఃపూయాస్రకల్పం యక్పదివ యది వా పక్వజమ్భూఫలాభమ్।

యత్కృష్ణం యచ్ఛ సీలం భృశమతికుణపం యత్రచోక్తా వికారా
స్తద్వర్జ్యం రక్త పిత్తం సురపశిధనుషా యచ్ఛ తుల్యంవిభాషి ॥౧౦౦॥

తా॥ మాంసమును కడిగిన నీళ్లవలె నుండుట, కుళ్లినట్లుండుట, ఆడుసునీళ్లవలె నుండుట, మేదస్సువలె నుండుట, చీమువలెనుండుట, రక్తమువలెనుండుట, యక్ష్మస్థనంటి గొంగు కలిగి యుండుట, పండిన నేరేడుపండువలె నల్లనై నిగనిగలాడుచుండుట, మిగుల నీలవర్ణమైయుండుట, శవమువలె మిగుల దుర్గन्ధముతో గూడియుండుట, ఇట్టిగుణములతో గూడి రక్త పిత్తము నెఱుంగునున్నయెడ అట్టి రక్త పిత్తము నివర్తించుటలేదు. మఱియు ఘోషోక్తంబులైన దౌర్బల్యశ్వాసకౌశాదులపద్రవములతో గూడియున్నను ఇంద్రధనుస్సువలె చిత్రవర్ణమై యున్నను అసాధ్యంబని భావము.

శ్లో॥ యేన చోపహతో రక్తం రక్తపిత్తేన మానవః ।

పశ్యేద్భృశ్యం వియచ్ఛాపి తచ్ఛాసాధ్యమసంశయమ్ ॥౧౦౩॥

లోహితం ఛర్దయేద్భస్మ బహుశో లోహితేక్షణః ।

లోహితోద్ధారదర్శ్య చ మ్రియతే రక్తపైతికః ॥౧౦౪॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
రక్తపిత్త నిదానం సమాప్తమ్.

తా॥ రక్తపిత్తముచే పీడితుండగు మనుజుండు చిట్టినిగోచరంబులగు వస్తుగుణమును ఆకాశమును రక్తవర్ణముగ జూచినను, ఎఱ్ఱని కన్నులు కలవాడై రక్తమును పలుమారు వాంతి జేయుచున్నను, వస్తువులనన్నింటిని రక్తవర్ణములుగ జూచుచు రక్తమును వమనముజేయుచున్నను, అట్టి మనుజుండు బ్రతుకుటలేదు. అసాధ్యంబని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ శాత్రు
విరాజమాన నీవ్యవ్వవాయ రామకృష్ణాద్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాధీత తాత్పర్యము

సంధు రక్తపిత్తనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

రాజయత్నక్షతక్షీణనిదానమ్

రాజయత్నరూపములయందు “విత్రాద్రక్తస్యచాగమః” అని పితృముచే రక్తముకూడ వెడలునని చెప్పియుండుటచేత రక్తపితృనిదానమును జెప్పినపిదప రాజయత్న నిదానమును చెప్పట.

రా జ య త్న వి ప్ర కృ ప్త కారణములు

శ్లో॥ వేగరోధాత్క్షయాచ్చైవ సాహసాద్విషమాశనాత్ ।

త్రిదోషా జాయతే యత్కా గదో హేతుచతుష్టయాత్ ॥౧॥

తా॥ మలమూత్ర వాతములయొక్క వేగమును నిరోధించుట, రసాదిధాతువులు అతిసంభోగము ఉపవాసము మున్నగు కారణములచే క్షీణించుట, సాహసము, (తనబలమును యోచించక తొందరపడి అధికబలముగలవారితో యుద్ధముజేయుట మొదలగునవి) న్యూనాధికములుగ భుజించుట, ఈ నాలుకారణములచే త్రిదోషాత్మకంబగు యత్న యను వ్యాధి జనించును.

మరియు నీ వ్యాధి శోషంబనియు, క్షయంబనియు, రాజయత్నయనియు నామభేదములచే వ్యవహరించబడును. నామభేదమునకు కారణములు సుశ్రుతమునందు “సంశోషణాద్రసాదీనాం శోష ఇత్యభిధీయతే । క్రియాక్షయకరత్వాచ్చ క్షయ ఇత్యుచ్యతే బుధైః । రాజశ్చ శ్చంద్రిమసో యస్మాదభూదేష కిలామయః । తస్మాత్తం రాజయత్నేతి కేచిదాహుర్మనీషిణః॥” అని యున్నది. ఈ వ్యాధిచేత రసాదిధాతువులు శుష్కంబులగుటచే శోషంబనియు, చికిత్సాదిక్రియలచే శాంతినిొందక అట్టిక్రియల క్షయము నొందించుటచే క్షయంబనియు, రాజైవచంద్రున కీవ్యాధి జనించుటచే రాజయత్నయనియు వ్యవహరించబడునని భావము. మరియు నీ వ్యాధి “ఏక ఏవ మతశ్శోషస్సన్నిపాతాత్మకోహ్యతః । ఉద్రేకాత్తత్ర లింగాని దోషాణాం నిపతన్తి హి॥” అని సుశ్రుతమునందుండుటచేత వాతాదిదోషత్రయప్రకోపముచే జనించుట జేసి సన్నిపాతాత్మకంబై యుకవిధముగనే యుండునని యెరుంగునది.

రా జ య త్కృ స ం ప్రా ప్తి

శ్లో॥ కఫప్రధానైర్దోషైస్తు రుద్ధేషు రసవర్తసు।

అతివ్యవాయినో వాఽసి క్షీణే రేతస్యనస్తరాః॥ ౨॥

క్షీయన్తే ధాతవస్సర్వే తతశ్శుష్యతి మానవః।

తా॥ కఫము ప్రధానముగా గల వాత పిత్తములు ప్రవృత్తములై రసగర్భాదులను వహించు ధమనుల నడ్డగించుటచే గసాదిధాతువులు శరీరమున వ్యాపించక నాయా చోట్లనే క్షీణించును. మరియు స్త్రీసంభోగము నధికముగా చేయుటచేత శుక్రము క్షీణించి దానంజేసి తక్కిన ధాతువులన్నియు ప్రతిలోమముగ క్షీణించును. పిమ్మట అట్టి రెండుకారణములచేత మానవుడు కృశత నొందును. దీనిని క్షయమని వైద్యనిపుణులు వచించెదరు. అందు మొదలింటి హేతువునందు గసాది ధాతువులు వరుసగా క్షీణించుటచేత అనులోమక్షయముబనియు, గండవహేతువునందు తొలుత శుక్రము క్షీణించి తక్కిన ధాతువులన్నియు తలక్రిందుగా క్షీణించుటంజేసి ప్రతిలోమక్షయముబనియు నెరుంగునది. మరియు చరకమునం దీరీతిగ నున్నది. “రసస్సోతస్సు రుద్ధేషు స్వస్థా నస్థో విదహ్యతే । స ఊర్ధ్వం కానవేగేన బహునూపః ప్రవర్తతే” గసాది ధాతువులు సంచరించునాడులు శ్లేష్మాది దోషములచే నడ్డగించబడినప్పుడు రసధాతువు స్వస్థానంతైన హృదయమునంజేరి మిగుల సంతప్తంబై కాసముయొక్క వేగముచేత నూర్ధ్వముఖంబై ముఖము నుండి బైలువెడలునని భావము.

ఇచ్చట అనులోమక్షయమునందు రసధాతువు శుష్కంబైనపుడు రసధాతువుచే జనించు రక్తమాంసమేదోషమజ్జశుక్రంబు లను ఆరు ధాతువులును వరుసగా క్షీణించులగుననియు, ప్రతిలోమ క్షయమునందు మితిమీరిన స్త్రీసంభోగముచే శుక్రము క్షీణించును; దానంజేసి వాతము వృత్తంబై మజ్జను శోషింపజేయును. పిమ్మట అగ్నితప్తంబైన ఇనుపముద్రయొక్క స్పర్శముచేత తడిసిన భూమి యెండువిధముగ శుష్కంబైన మిఠ్యసంబంధముచేత అసులు క్షీణించులగును. ఇట్లేరంగున నే మేదస్సు, మాంసము, రక్తము, రసము, అనునవి ఒండొంటి సంబంధముచే క్షీణించుననియు నెరుంగునది.

రా జ య త్కృ పూ ర్వ రూ ప ము

శ్లో॥ శ్వాసాజ్ఞమర్దకఫసం ప్రవతాలుశోష

వమ్యగ్ని సాదమదపీనస కాసనిద్రాః।

శోషే భవిష్యతి భవన్తి స చాపిజన్తుః

శుక్లేక్షుణ్ ధవతి మాంసపరో రిరంసుః॥ ౩॥

స్వప్నేషు కాకశుకసల్లకినీలకణ్ఠా

గృధ్రాస్తథైవ కపయః కృకలాసకాశ్చ।

తం వాహయన్తి స నదీర్విజలాశ్చ పశ్యే

చ్ఛుష్కాం స్తరూప్సవనధూమదవార్దితాంశ్చ॥ ౪॥

తా॥ శ్వాసము, అవయవములునొచ్చుట, నోట కఫము స్రవించుట, నొడలు కృశించుట, వాంతి, అగ్నిమాన్ద్యము, వదము, పీనసము, దిగు, నిద్ర, ఈ లక్షణములన్నియు త్తయవ్యాధి జనించుటకు మున్ను కల్గు పూర్వరూపములు. మరియు నా మనుజుండు తెల్లని కన్నులు కలవాడై మాంసమును దినుటయందు మిక్కిలి యాసగొని ఇంద్రియపుష్టి లేకున్నను వ్యాధిస్వభావముచేత స్త్రీసంభోగమునందు మిక్కిలి యాసగొని యుండును. మరియు నా వ్యాధి జనించుటకు మున్ను మనుజునకు స్వప్నమునందు కాకి, చిలుక, ముండ్లపంది, నెమలి, గెద్ద, కోతులు, తొండ్ల, ఈజంతువులపై తా నెక్కినట్లు గానంబడును. మరియు జలములేని నదులను, ఎండిన వృక్షములను, గాలి, పొగ, కార్చిచ్చు ఈ మూటిచే పీడింపబడిన వృక్షములనుగూడ చూచును.

రా జ య త్కృ ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ అంసపార్శ్వభితాపశ్చ సంతాపః కరపాదయోః।

జ్వరస్సర్వాజగ శ్చేతి లక్షణం రాజయత్కృణః॥౧॥

తా॥ భుజశిరస్సులయంగును పార్శ్వములయంగును మిగుల తాపము కల్గుట, హస్తపాదములయంగు మంట, శరీరమునందంతట జ్వరము, యీ మాడులక్షణములు కల్గినది రాజయత్కృ యని యెరుంగునది.

రా జ య త్కృ రూ ప ము లు

శ్లో॥ స్వరథేనోఽనిలాచ్ఛాలం సంకోచశ్చాంసపార్శ్వయోః

జ్వరోదాసోఽతిసారశ్చ పిత్తాద్ర క్తస్యచాగమః॥౨॥

శిరసః పరిపూర్ణత్వం లభ క్తచ్ఛస్త ఏవ చ।

కాసః కణ్ఠస్య చోద్వంసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః॥౩॥

తా॥ దోషత్రయప్రకోపముచే జనించిన త్తయమునందు వాతప్రకోపముచేత కంఠస్వరము మారియుండుట, శూలము, భుజశిరస్సులను పార్శ్వములును ముడుచుకొనియుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును. జ్వరము, తాపము, అతిసారము, నోట రక్తమువెడుట, ఈ లక్షణములు పిత్తప్రకోపముచే గల్గును. శిరోభారము, అన్నమునందిచ్చలేకుండుట, దిగు, కంఠ నాళము శిథిలంబగుట ఈలక్షణములు కఫప్రకోపముచే జనించును. త్తయవ్యాధియందు పై జెప్పిన పదునొకండు లక్షణములు వాతాది ప్రకోపముచే కల్గునని భావము.

అనాధ్యరాజయత్కృలక్షణములు

శ్లో॥ ఏకాదశభిరేభిర్వా షడ్భిర్వాపి సమన్వితమ్।

కాసాతీసారపార్శ్వార్తిస్వరథేదారుచిజ్వరైః॥౪॥

త్రిభిర్వా పీడితం లిజ్జైః కాసశ్వాసాస్యగామయైః।

జహ్యచ్ఛోషార్దితం జన్తం ఇచ్ఛన్సువిమలం యశః॥౫॥

తా॥ పైజెప్పిన స్వరభేదము మున్నగు పదునొకండు రూపములలో గూడియున్నను, కాసము, అతిసారము, ప్రక్కలయందు నొప్పి, స్వరభేదము, అరుచి, జ్వరము, ఈ యారురూపములలో గూడియున్నను, దగ్గు, శ్వాసము, నోట రక్తము వెడలుట, ఈ మూడులక్షణములలో గూడియున్నను, అట్టి త్వియావ్యాధికల మనుజుని నిర్మలంబగు యశమును గోరిన వైద్యుండు వదలిపెట్టవలెను. అసాధ్యంబు గాన చికిత్స జేయంజనదని భావము.

మఱియు సుశ్రుతాచార్యుండు రాజయత్క్యకు షడ్రూపత్వము నీరీతిగ జెప్పెను; “భక్త ద్వేషో జ్వరః శ్వాసః కాసః శోణితదర్శనమ్ । స్వరభేదశ్చ జాయేత షడ్రూపం రా జయత్క్యణి॥” అన్నద్వేషము, జ్వరము, శ్వాసకాసములు, నోట రక్తము వెడలుట, కంఠస్వర భేదము, ఈ యారురూపములను రాజయత్క్యవ్యాధియందు జనించునని భావము. ఇచ్చట చరకము నందు “వాతవ్యాధిరపస్కారీ కుష్ఠే బ్రధ్ని చిరజ్వరీ । గుల్మీ చ మధుమేహీ చ రా జయత్క్యీ చ యో నరః । అచికిత్స్యా భవన్త్యేతే బలమాంస పరిక్షయాత్ ” అని చెప్పియుండుటచేత శరీరబలమాంసములు త్రియించి యున్నయెడ రాజయత్క్యవ్యాధి కల మనుజు నకు చికిత్స జేయందగదని యర్థము.

శ్లో॥ సర్వైర్ధైరైస్త్రిభిర్వాపి లిజ్జైర్మాంసబలక్షయే ।

యక్తో వర్జ్యశ్చికిత్సస్త్తు సర్వరూపోఽప్యతోఽన్యథా ॥౧౦॥

తా॥ రాజయత్క్య కల మనుజుండు పూర్వోక్తంబులైన పదునొకండు లక్షణములలో గూడి యున్నను, ఆరులక్షణములలో గూడియున్నను, మూడులక్షణములలో గూడియున్నను, శరీరము నందలి మాంసబలములు క్షీణంబులై యున్నయెడ చికిత్స జేయం జనదు. బలమాంసములు నశించు నున్నయెడ పదునొకండు రూపములు గల్గియున్నను చికిత్స జేయవలెను.

శ్లో॥ మహాశనం క్షీయమాణం అతిసారనివీడితమ్ ।

శూనముష్కోఽదరం చైవ యక్ష్మీణం పరివర్జయేత్ ॥౧౧॥

శుక్లాక్షమన్న ద్వేష్టారం ఊర్ధ్వశ్వాసనివీడితమ్ ।

కృచ్ఛ్చీణ బహుమేహస్తం యత్క్మో హస్తీహ మానవమ్ ॥౧౨॥

తా॥ అధికముగా భుజించినను బలమునశించి శరీరము కృశించుచున్నను, అతిసారముకల్గినను, ఉదరమునందును అండకోశమునందును వాపు కల్గినను, కన్నులు తెల్లనైయున్నను, అన్నద్వేషము కల్గినను, ఊర్ధ్వశ్వాసముచే మిగుల బాధకల్గినను, మిగులకష్టముచే నధికముగా మూత్రమును విసర్జించినను, రాజయత్క్యవ్యాధి మానవుని మరణము నొందించును.

సాధ్యరాజయత్క్యలక్షణములు

శ్లో॥ జ్వరానుబన్ధరహితం బలవస్తం క్రియాసహమ్ ।

ఉపక్రమేదాత్మవస్తం దీప్తాగ్నిమకృశన్నరమ్ ॥౧౩॥

తా॥ జ్వరబాధ లేనివాడును, శరీరబలయుక్తుడును, చికిత్సాక్రియల నోరువగలవాడును, జితేంద్రియుండును, నీ ప్రతిమైన జాతరాగ్ని కలవాడు నైన యత్యుగోగిని చికిత్స జేయందగును.

వ్యవాయాది జనితక్షయలక్షణములు

శ్లో॥ వ్యవాయ శోక వార్ధక్య వ్యాయామాధ్వ ప్రశోషితాః ।

వ్రణోరఃక్షతసంజ్ఞా చ శోషితౌ లక్షణైశ్చ ॥౧౪॥

తా॥ స్త్రీసంభోగము, శోకము, ముసలితనము, దేహపరిశ్రమము, మార్గాయాసము, వ్రణము, ఉరఃక్షతము, అను నీకారణములచే జనించిన క్షయముల లక్షణములను వెవ్వరుగ వివరించెదనని యర్థము.

మరియు సుశ్రుతమునందు “ కేషాఞ్చిదేవ శోషో హి లక్షణై ర్భేదమాగతః । నతు త్రిదోషలిక్ష్ణానాం సమస్తానాన్నివాతనమ్ । క్షయా ఏవ హి తే జ్ఞేయాః కేవలం ధాతుసంజ్ఞితాః ” అని యున్నది. దోషత్రయలక్షణములు లేక కొన్ని లక్షణములు కానంబడుచున్నయెడ అవి ధాతుక్షయములని చెప్పబడునుగాని యత్యు యను పేరు వానికి లేదని భావము. ఈ ప్రమాణముచేత స్త్రీసంభోగాదులచే నైన ధాతుక్షయము క్షయమనంబడును గాని రాజయత్యు యనం జనదని భావము.

వ్యవాయశోషి లక్షణము

శ్లో॥ వ్యవాయశోషీ శుక్రస్య క్షయలిక్ష్ణేరుపద్రుతః ।

వాణ్ణుదేహో యథాపూర్వం క్షీయంతే చాస్యధాతవః ॥౧౫॥

తా॥ స్త్రీసంభోగము సధికముగ జేయుటచే గల్గిన క్షయము వ్యవాయశోషం బనందగు; ఆ వ్యాధి కల మనుజుండు శుక్రక్షయముచే గల్గి చిహ్నములచే నుపద్రవము నొందిన వాడును, తెల్లని దేహము కలవాడునై యుండును. శుక్రము మొదలుజేసి రసపర్యంతములైన ధాతువులన్నియు ప్రతి లోమముగ నొక్కొకటి నానాట క్షీణించును. ఇచ్చట సుశ్రుతమునంజెప్పిన మేఘ్రవృషణముల యందు వేదన, బలహీనము, సంభోగసమయమున చిరకాలమునకు శుక్రము గ్రవించుట, ఇవి మొదలగు శుక్రక్షయలక్షణముల నెరుంగునది.

శోకశోషాది లక్షణములు

శ్లో॥ ప్రధ్యానశీలస్సస్తాజ్ఞశ్శోకశోష్యపి తాదృశః ।

జరాశోషీ కృశో మన్దవీర్యబుద్ధిబలేన్ద్రియః ॥౧౬॥

కమ্পనోఽరుచిమాన్భిన్న కాంస్యపాత్రహతస్వరః ।

ష్ఠీవతి క్లేష్మణా హీనం గౌరవారతివీడితః ॥౧౭॥

సంప్రస్రుతాస్యనాసాక్షశ్శుష్కరూక్షమలచ్ఛవిః ।

అధ్వశోషీ చ స్రస్తాజ్ఞసంభృష్టపరుషచ్ఛవిః ॥౧౮॥

తా॥ దుఃఖముచే జనించిన త్తయముకల మనుజుండు ఎల్లప్పుడు చింతించుచుండువాడును, శిథిలంబులైన అవయవములు కలవాడును, శుక్రత్తయముదక్క తక్కిన పాండుత్వాది లక్షణములతో గూడినవాడునై యుండును. ముసలితనముచే జనించిన త్తయముకల్గిన మనుజునకు కృశత్వము, వీర్య బుద్ధి బలములు మందంబులగుట, వణకు, అరుచి, పగిలిన కంచుపాత్రను వాయించినయెడ మ్రోయుచందంబున కంతధ్వని గల్గియుండుట, శ్లేష్మములేకనే ఉమియుట, శరీరభారము, అరతి, నోటియందును నాసికయందును నేత్రములయందును నీరు పెడలుట, గట్టిగను రూక్షంబుగను మలము పెడలుట, దేహకౌన్తి నశించుట, ఈ లక్షణములు కల్గును. అవయవబంధములు సడలియుండుట, వేపుడుగింజవలె కర్కశమైన శరీరము కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు త్రోవ నడచుటచే జనించిన త్తయముకలవానికి జనించును.

వ్యాయామశోష లక్షణము

శ్లో॥ వ్యాయామశోషే భూయిష్ఠం ఏభిరేన సమన్వితః ।

లిక్లేరురక్షతకృతైస్సంయుక్తశ్చ త్తతం వినా ॥౧౯॥

తా॥ దేహపరిశ్రమముచే జనించిన త్తయము కల మనుజునకు అధ్వశోషమునం జెప్పిన ప్రస్తాం గాదిలక్షణములే మిక్కిలి యధికముగా నుండును. మరియు ఉరఃక్షతశోషమునం జెప్పబడు లక్షణములు ఉరఃక్షతము లేకనే జనించును.

వ్రణ శోష లక్షణము

శ్లో॥ రక్తక్షయా ద్వేదనాభిస్తజైవాహారయన్త్రీణాత్ ।

వ్రణితస్య భవేచ్ఛోషః స చాసాధ్యతమో మతః ॥౨౦॥

తా॥ వ్రణము కల మనుజునకు రక్తక్షయము, వ్రణవేదనలు, ఆహారము లేకుండుట, ఈ కారణములచే త్తయము గల్గును. అట్టి త్తయము మిగుల నసాధ్యంబైనై యుండును. ఇచ్చిట వ్రణముచే కృశించినవారికి సుశ్రుతమున జెప్పిన బృంహణీయాషధసేవనము స్వల్పమైన త్తయమునకు జెప్పినదిగాన వ్రణమునందు త్తయం బధికముగా జనించినయెడ నసాధ్యంబగునని యెరుంగునది.

ఉరఃక్షత లక్షణము

శ్లో॥ ధనుషాఽఽయస్యతోఽత్యర్థం భారముద్వహతో గురుమ్ ।

యుధ్యమానస్య బలిభిః పతతో విషమోచ్చతః ॥౨౧॥

వృషం హయం వా ధావన్తం డమ్యం వాఽన్యం నిగృహ్లాతః ।

శిలాకాష్ఠాశ్మనిర్ఘాతాః క్షిపతో నిఘ్నతః పరా ॥౨౨॥

అధీయానస్య వాఽత్యుచ్చైః దూరం వా వ్రజతో ద్రుతమ్ ।

మహానదీర్వా తరతో హయైర్వా సహ ధావతః ॥౨౩॥

సహసోత్పతతో దూరం తూర్ణం వాఽసి ప్రస్ఫుత్యతః ।

తథాఽన్యైః కర్మభిః క్రూరైః భృశమభ్యాహతస్య వా ॥౨౪॥

విశ్వే వశసి వ్యాధిః బలవాన్సముదీర్యతే ।

స్త్రీషు చాఽతిప్రసక్తస్య రూక్షాల్పప్రమితాశినః ॥౨౧॥

ఉరోవిరుజ్యతేఽత్యర్థం భిద్యతేఽథ విభజ్యతే ।

ప్రవీడ్యతే తతః పార్శ్వే శుష్యత్యజం ప్రవేపతే ॥౨౬॥

క్రమాదీర్యం బలం వర్ణో రుచిరగ్నిశ్చ హీయతే ।

జ్వరో వ్యథా మనోఽదైన్యం విచ్ఛేదాఽగ్నివథావపి ॥౨౭॥

దుష్టశ్శ్యావస్సదుర్గంధః పీతో విగ్రహితో బహుః ।

కాసమానస్య చాఽభీష్టం కఫస్సాస్పక్ష్మివర్తతే ॥౨౮॥

స త్తతీ త్తీయతేఽత్యర్థం తథా శుక్రాజసోః త్తయాత్ ।

తా॥ చిరకాలము ధనుస్సుచే బాణముల ప్రయోగించుటవలన శ్రమనొందియుండుట, మిగుల నధికముగు భారమును మోచుట, అధికబలముగలవారిలో యుద్ధముచేయుట, మిట్టపల్లములుగా నుండు స్థలమునుండియు ఉన్నతంబైన స్థలమునుండియు పడుట, పరుగిడుచున్న వృషభమునైనను గుఱ్ఱమునైనను బలవంతముచే బట్టుకొనుట, మదించినయేనుగ మొదలగు బలిష్ఠంబులగు జంతువుల నెరుక్కొని పట్టుట, పెద్దరాయి కట్టెలు ఒడిశలరాయి వీనిని విసిరివేయుట, ఇతరులను కొట్టుట, మిగుల గట్టిగా జరుపుట, మిగుల దూరము పరుగులిడుట, గొప్పనదులయం దీడుచు దాటుట, గుఱ్ఱములతోగూడి పరుగు లిడుట, మిగుల దూరమునుండి వేగముగ నెగరి గుఱుపట, అతివేగముగ నృత్యము చేయుట, స్త్రీల యం దత్యంతాసక్తితో నధికముగ సంభోగము చేయుట, మిగుల రూక్షంబైన యాహారమును భుజించుట, స్వల్పముగా భుజించుట, ఇట్టి కారణములచేతను మిగుల క్రూరంబులైన మల్లయుద్ధము మొదలగు పనులచేతను రొమ్మునం దభిఘాతముకల్గి దానంజేసి ఉరఃక్షతం బను బలిష్ఠంబైన త్తీయము జనించును. ఆ వ్యాధియందు రొమ్ము పగిలిన విధంబుగ నుండుట, రొమ్ముననొప్పి, మంట, పీడ, పార్శ్వములు చిక్కిపోవుట, శరీరము వణకుట, వీర్యము బలము శరీరవర్ణము కాని జలరాగ్ని ఇవి వరుసగా నానాట నశించుట, జ్వరము, వ్యధ, మనంబున దీనత్వము, మలం బధికముగా పెడలుట, అగ్ని నశించుట, ఈ లక్షణములు కల్గును. మరియు నావ్యాధికలమనుజుండు దగ్గినప్పడు దుష్టంబును, శ్యామవర్ణంబును, దుర్గంధయుక్తంబును, పీతవర్ణంబును, కఠినంబునైన కఫము రక్తముతోగూడి యధికముగా పలుమారు నోటనుండి బైలుపెడలుచుండును. మరియు నా త్తీయము కల మనుజుండు శుక్రాజస్సులు త్తీయించుటచేత మిగుల కృశించును.

ఉ రః త్త త పూ ర్వ రూ ప ము

శ్లో॥ అవ్యక్తలక్షణం తస్య పూర్వరూపమితి స్మృతమ్ ॥౨౯॥

తా॥ మరియు నీ లక్షణములు స్ఫుటముగ కనబడకున్నయెడ పూర్వరూపంబని యెరుంగునది.

క్షతక్షీణములకు సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ ఉరోరుక్ శోణితచ్ఛర్దిః కాసో వై శేషికః క్షతే ।

క్షీణే సర క్తమూత్రత్వం పార్శ్వపుష్కటిగ్రహః ॥ ౩౦ ॥

తా॥ రొమ్మనొప్పి, రక్తము వమనమగుట, విశేషముగా దగ్గు, ఈ లక్షణములు క్షతమునందు కలుగును. రక్తముతోగూడిన మూత్రము వెడలుట, ఇరుప్రక్కలు కటిస్థలము పృష్ఠము ఇవి యీడ్చుకొని యుండుట, ఈ లక్షణములు క్షయమునందు కలుగును.

సాధ్యాసాధ్యక్షయ లక్షణములు

శ్లో॥ అల్పలిజస్య దీప్తాగ్నేస్సాగ్న్యో బలవతో నవః ।

పరిసంవత్సరో యాప్యః సర్వలిజం తు వర్జయేత్ ॥ ౩౧ ॥

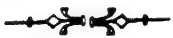

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

రాజయత్స్య క్షతక్షీణ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పై జెప్పిన లక్షణములలో కొన్ని లక్షణములున్నను దీప్తంబైన జాతరాగ్ని కర్ణి బలయుక్తంబైనవానికి నూతనముగా జనించినను ఈ క్షతక్షయము సాధ్యంబై యుండును. సంవత్సరము గడచినయెడ యాప్యంబు. సంపూర్ణలక్షణయుక్తంబైనయెడ ఆసాధ్యంబై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యనవనాయ రామకృష్ణార్యతమాధవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పద్మిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

రా జ య త్స్య క్ష త క్షీ ణ

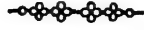
నిదానము సమాప్తము.

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

కా స ని దా న మ్

కాసము త్తయముయొక్క రూపములో జేరియుండుటచేతను కాసమును ఉపేక్ష చేయుట వలన త్తయము జనించుటచేతను కాసము త్తయమునకు సంబంధించినది గాన త్తయనిదానమును జెప్పినపిదప కాసనిదానము జెప్పబడుచున్నది.

కాసము జనించుటకు కారణములు

శ్లో॥ ఘామోపఘాతాద్రసతస్తగ్ధైవ
వ్యాయామ రూక్షాన్ననిపేవణాచ్చ ।
విమార్గగత్వాచ్చ హి భోజనస్య
వేగావరోధాత్ప్రవహోస్తగ్ధైవ ॥౧॥
ప్రాణో హ్యుదానానుగతః ప్రమథః
సంభిన్న కాంస్యస్వనతుల్యఘోషః ।
నిరేతివక్త్రాత్సహసా సదోషో
మనీషిభిః కాస ఇతి ప్రదివ్యః ॥౨॥

తా॥ పొగ నోటియందును ముక్కునందును ప్రవేశించి క్వాసము నడ్డగించుట, ఆమరగమును ఊర్ధ్వముగ పీల్చుట, అధికముగ దేహపరిశ్రమమును జేయుట, మిగుల రూక్షంబైన యన్నమును భుజించుట, భుజించిన యాహారము మార్గముదప్పి ఇతరమార్గమున జేరుట, మలమూత్రముల యొక్కయు, తుమ్ములయొక్కయు వేగమును నిరోధించుట, ఈ కారణములచేత దుష్టంబైన ప్రాణవాతము ఉదానవాయువునం గలసి పగిలిన కంచుఘంటయొక్క ధ్వనితో సమానమైన ధ్వని గలిగి కఫపిత్తములతో గూడి నోటనుండి శీఘ్రముగ బైలువెడలును. దానిని పండితులు కాసమని వచించెదరు. ఇచ్చట “కసతి (కంతాదూర్ధ్వంగచ్ఛతి)” అను వ్యుత్పత్తిచేత కంఠమునం దూర్ధ్వముగ సంచరించుటచే కాసమని చెప్పబడునని యెరుంగునది.

కానరోగభేదములు

శ్లో॥ పంచ కాసాః స్మృతాః వాతపిత్తశ్లేష్మక్షతక్షయైః।
క్షయాదౌపేక్షితాస్సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్॥ ౩॥

తా॥ వాతము, పిత్తము, శ్లేష్మము, క్షతము, క్షయము అను నీ యైదు కారణములచేత జనించుటంజేసి కాసము విగువిధంబు లగును. ఈ యైదిటిలో వరుసగ నొకటికన్న నొకటి బలిష్ఠంబై యుండును. మరియు నీ కాసరోగమునకు తగు చికిత్స జేయక నుపేక్షజేయుటచే రసాదిధాతువులు క్షీణించును.

కానరోగ పూర్వరూపములు

శ్లో॥ పూర్వరూపం భవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళాస్యతా।
కణ్ఠే కణాశ్చ భోజ్యానామవిరోధశ్చ జాయతే॥ ౪॥

తా॥ కంఠమునందును నోటియందును ముండ్లునిండినట్లుండుట, కంఠమునందును గుర్రుచి, అన్నము మొదలగుదానిని మ్రింగలేకుండుట, ఈ లక్షణములు కానరోగము జనించుటకు మున్న కల్గి పూర్వ రూపములు.

వాతజకాసలక్షణము

శ్లో॥ హృచ్చృణ్ణి మూర్ఛోదరపార్శ్వశూలీ
తానూననః క్షీణబలస్వచౌజాః।
ప్రసక్తవేగస్తు సమీరణేన
భిన్నస్వరః కాసతి శుష్కమేవ॥ ౫॥

తా॥ హృదయము కణతలు శిరస్సు ఉదరము పార్శ్వములు ఈఠలములయందు శూలము జనించుట, ముఖము కృశించుట, బలము కంఠస్వరము క్షీణము ఇవిక్షీణము లగుట, ఎల్లప్పుడు కాస జేగము అనుసరించి యుండుట, కఫములేక నే దగ్గు వచ్చుట, కంఠధ్వని మారియుండుట; ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన కాసరోగంబని యెరుంగునది.

పిత్తజకాసలక్షణము

శ్లో॥ ఉరోవిదాహజ్వరవక్త్రశోషై
రభ్యర్దితస్తిక్తముఖస్తృషార్తః।
పిత్తేన వీతాని వమేత్కటూని
కాసేత్సప్ణ్ణాః పరిదహ్యామానః॥ ౬॥

తా॥ పిత్తజనితంబైన కాసముచే వీడింపబడిన మనుజుండు రొమ్ముమంట, జ్వరము, నోరు ఎండుట, నోరు చేగుగనుండుట, ఇట్టి లక్షణములు కలవాడై చేదై యుండు పసరును వమనము చేయును. పసపురంగుతో గలిసిన తెల్లని శరీరముకలవాడై సంతాపము నొంది పలుమారు దగ్గుచుండును.

క ఫ జ కా స ల ఊ ణ ము

శ్లో॥ ప్రలిప్యమానేన ముఖేన నీడన్।
శిరోరుజార్తః కఫపూర్ణదేహః।
అభక్తరుగ్గౌరవకణ్డయుక్తః
కాసేద్భృశం సాన్ద్రీకఫః కఫేన॥౮॥

తా॥ నోరు జగటకల్లి యుండుట, తలనొప్పి, శరీరమంతయు కఫముచే నిండియుండుట, అన్నమునందు రుచిలేకుండుట, శరీరము భారముగా నుండుట, దురద కల్లి యుండుట, దగ్గినపుడు కఠినంబైన కఫము పడుట, ఈ లక్షణములుకల్గినది కఫముచే జనించిన కాసరోగమని యెరుంగునది.

క్ష త జ కా స ల ఊ ణ ము

శ్లో॥ అతివ్యవాయభారాధ్వయుద్ధాశ్వ గజవిగ్రహైః।
రూక్షస్యోరః క్షతం వాయుర్నృహీత్వాకాసమాచరేత్॥౯॥
స పూర్వం కాసతే శుష్కం తతస్మి వేత్సశోణితమ్।
కణ్ఠేన రుజతాఽత్యర్థ్యం విరుగ్నేనేవ చోరసా॥౧౦॥
సూచీభిరిన తీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేన శూలినా ।
దుఃఖస్పర్శేన శూలేన భేదపీడాభితాపినా॥౧౧॥
పర్వభేదజ్వర శ్వాసతృష్ణావెస్వర్యపీడితః।
పారావత ఇవాకూజన్ కాసవేగాత్తత్క్షోద్భవాత్॥౧౨॥

తా॥ రూక్షశరీరముకలవానికి మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము జేయుట, భారమును మోయుట, త్రోవ నడచుట, యుద్ధము జేయుట, ఏనుగులు గుఱ్ఱములు మొదలగువానిని పరువిడు నపుడు బలాత్కారముగబట్టుట, ఈకారణములచే వ్రణంబైన వత్సస్థలమును వాతము గ్రహించి దగ్గును కల్గించును. ఇది క్షతజనితకాసంబని యెరుంగునది; మరియు నీకాసమునందు మొదట పొడి దగ్గు కల్గి అట్టి దగ్గుచేత రొమ్మున నభిఘాతము కల్గి రక్తముతో గూడి యెండిన కఫము నోట పెడలుట, కంఠమునందు బేదన, దగ్గువలన రొమ్ము పగులునట్లుండుట, తీక్షణంబులగు నూదుల బొడిచినట్లు పోటు కల్గుట, హృదయమును స్పృశించినను పగులగొట్టినట్లు నొప్పియు మంటయు గల్గుట, అవయవ సంధులయందు నొప్పి, జ్వరము, శ్వాసము, దప్పి, శరీరము వివర్ణంబగుట, దగ్గుయొక్క బేగము చేత కంఠమునందు పావురములు కూసినట్లు ధ్వనికల్గుట, ఈ లక్షణములన్నియు కల్గును.

క్ష య కా స ని దా న ము

శ్లో॥ విషమాఽసాత్మ్యభోజ్యాఽతివ్యవాయూద్వేగనిగ్రహాత్।
ఘృణినాం శోచతాం నృణాంవ్యాపన్నేఽగ్నౌ త్రయో మలాః॥౧౩॥
కుపితాః క్షయజం కాసం కుర్వ్యురేహక్షయప్రదమ్।

తా॥ పరస్పరవిరుద్ధంబులగు పదార్థములను ఆసాత్మ్యంబులగు పదార్థములను భుజించుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగమును జేయుట, మలమూత్రాదులయొక్క వేగమును నిరోధించుట, కరుణచే మిగుల శోకించుచు ఆహారము లేకుండుట, ఈ కారణములచే జలరాగ్ని నశించును; దానంజేసి వాతాది దోషత్రయము ప్రకుపితంబై ధాతువులను త్తయమునొందజేసి కాసమును కల్పించును; ఇది త్తయజ కౌసమని వైద్యులచే వ్యవహరించబడును.

క్ష య జ కా స ల క్ష ణ ము లు

శ్లో॥ సగాత్రశూలజ్వరదాహమోహః

ప్రాణక్షయం చోపలభేత కాసీ॥౧౩॥

శుష్యన్వినిష్ఠీవతి దుర్బలస్తు

ప్రక్షీణమాంసో రుధిరం సపూయమ్।

తగ సర్వలిజ్గం భృశమశ్చిక్తస్త్వం

చిక్తస్త్రిజ్ఞాః క్షయజం వదన్తి॥౧౪॥

తా॥ శరీరమునంచెల్ల నొప్పి, జ్వరము, తాపము, మూర్ఛ, బలక్షయము, ప్రవములేని కఠము నుమియుట, బలము లేకుండుట, శరీరమునంచలి మౌంసము నశించుట, చీముతోగూడిన రక్తమును నోట గ్రమ్ముట, ఇట్టి లక్షణములుగల కాసము క్షయజంబని యెరుంగునది. మరియు నీ వ్యాధి దోష త్రయలక్షణములతో గూడినదియు చిక్తస్సుకు నసాధ్యంబునై యుండును.

సాధ్యాది కాస లక్షణములు

శ్లో॥ ఇత్యేష క్షయజః కాసః క్షీణానాం దేహనాశనః।

సాధ్యో బలవతాం వా స్యాత్ నూప్యస్త్యేవం క్షతోత్థితః॥౧౫॥

నచా కదాచిత్సిధ్యేతామసి పాదగుణాన్వితౌ।

సవిరాణాం జరాకాసః సర్వో యాప్యః ప్రకీర్తితః॥౧౬॥

త్రీన్సూర్వా సాధయేత్సాధ్యా పత్యైర్వాప్యాంస్తు యాపయేత్।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

కాసనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ ఈ చెప్పబడిన క్షయకాసము క్షీణించిన మనుజునకు జనించినయెడ ప్రాణహాని కల్పించును. బలము అధికముగా కల్గినవానికి జనించినయెడ సాధ్యంబై యుండును. త్తయముచే గల్గిన కాసము యాప్యంబై యుండును. మరియు క్షయకాసము నూతనముగా జనించి “ భిషగ్ద్రవ్యాణ్యుపస్థాతా రోగీ పాదచతుష్టయం ” అని శ్రీ వాగ్భటుండు వచించినప్రకారము, (చిక్తస్సుకుడు, ద్రవ్యము, సేవకుడు, రోగి,) అను నీ పాదచతుష్టయముతో గూడియున్నయెడ నొకప్పుడు

సాధింపందగి యుండును. వృద్ధులకు ముసలితనముచే జనించిన నానావిధకాసంబులును యాప్యంబులు. వాతాది దోషములచే మూడు తెరంగులైన కాసములు ఔషధములచే సాధించవలెను. త్తత యములచే గల్గిన కాసములు పథ్యంబులగు నాహారాదిగేవచే యాప్యంబులని భావము.

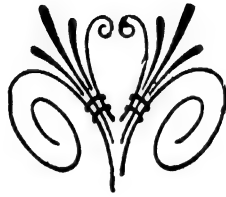

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రీ చర
ణారవిద్వసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
విరాజమాన దీవ్యన్వనాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ“ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

కా స ని దా న ము

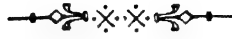
సమాప్తము.

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

హి క్కా శ్వా స ని దా న మ్

కాసమునకును హిక్కాశ్వాసములకును నిదానము తరుచుగ సమానమై యుండుటంజేసి
కాసనిదానమును శిప్పినపిదప హిక్కాశ్వాసములయొక్క నిదానమును వివరించుట.

శ్లో॥ విదాహిగురువిప్రమ్భిరూత్సాభిష్యద్విభోజనైః |
శీతపానాశనస్థానరతోఽధూమాతపానితైః ||౧||
వ్యాయామకర్మభారాధ్వవేగాఘాతాపతర్పణైః |
హిక్కాశ్వాసశ్చ కాసశ్చ నృణాం సముపజాయతే ||౨||

తా॥ మిగుల సంతాపకరములైన మిరపకాయలు యన్నగుపదార్థములను గురుపదార్థములను
మలబంధకరపదార్థములను యాక్షుగపదార్థములను అభిష్యంకింపదార్థములను భుజించుట, శీతంబులైన
యన్నపానాదుల సేవించుట, శీతంబైన వస్త్రమున వసించుట, ఘోర పాగ ఈరండును వాసాదిద్వారములం
బ్రవేశించుట, ఎండయందును గాలియందును సంచరించుట, ధనుస్సు సెక్కుబట్టలు మున్నగు పనుల
జేయుట, భారమును మోచుట, మార్గమున నడుచుట, మలనూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, ఉప
వాసము జేయుట, ఇట్టి కృత్యములచేత హిక్క (వెక్కిళ్లు), శ్వాసము, కాసము (చిగు), ఈవ్యా
ధులు మూడును జనించును. ఇచ్చట కాసవ్యాధికిని హిక్కాశ్వాసములకును నిదానము సమానం
బైన యన్నను “ వాయుః కఠేనానుగతః పశ్చి హిక్కాః కరోభి హి ” అను సుశ్రుత
వచనముచేతను “ కఠవాతాత్మకావేతో పిత్తస్థానసముద్భవౌ ” అను వృక్షబలవాక్యము
చేతను హిక్కాశ్వాసముల కథము ననుసరించిన వాతముచే జనించుటంజేసియు కాసము పూర్వోక్త
ప్రకారము వాతపిత్తకఠములచే వెవ్వేరుగ జనించుటంజేసియు వాతాదిదోషకృతభేదంబు కాసంబుది
చున్నదిగాన కాసనిదానము ప్రత్యేకముగ శిప్పబడినదియని యెరుంగునది.

హి క్కా స ం ప్రా ప్తి

శ్లో॥ ముహుర్ముహుర్వాయురుదేతి సస్యనో
యక్పత్త్విహస్త్రాణి ముఖాదివాక్షిపః |

సఘోషవానాశు హిన స్త్యసూన్యత
స్తతస్తు హిక్మేత్యభిగ్నీయతే బుధైః॥ 3॥

తా॥ కంఠమునందలి యుదానవాయువుతో గూడిన ప్రాణవాయువు “హిక్” అను ధ్వనితో గూడి యక్రస్త్రిహములను శ్రేణులను ముఖమునుండి బైలువెడలించుకరణి మాటిమాటికి నూర్ధ్వముఖముగ వెడలుచుండును; అట్టి వాతము అతిశీఘ్రముగ మనుజుల హింసించుటంజేసి హిక్కయని పండితులచే వ్యవహరించబడునని యర్థము. మరియు శాబ్దములు “హిక్ ఇతి కాయతీతి హిక్కా కైగై శబ్దే” అను వ్యుత్పత్తిచేత హిక్ అను ధ్వనిని కల్గించు వాతము హిక్క యని వచించెదరు.

హిక్కా ఛేదములు

శ్లో॥ అన్నజాం యమలాం క్షుద్రాం గమ్భీరాం మహతీం తథా।
వాయుః కఠేనానుగతః పంచ హిక్కాః కరోతి హి॥౮॥

తా॥ వాతము కఠముతో గలిసి అన్నజంబనియు, యమశంబనియు, క్షుద్రంబనియు, గమ్భీరంబనియు, మహతి యనియు నైదు విధంబులైన హిక్కలను కల్గించును.

హిక్కా పూర్వరూపములు

శ్లో॥ కణ్ఠోరసోర్ధరుత్వశ్చ వదనస్య కషాయతా।
హిక్కానాం పూర్వరూపాణి కుక్షేరాత్కోప ఏవ చ॥౯॥

తా॥ కంఠమునందును రొమ్మునందును భారముగ నుండుట, నోరు వగరై యుండుట, కుక్షిలో గుడ గుడ యను శబ్దము కల్గుట, ఇవి హిక్కారోగము జనించుటకు మున్ను కారణంబులు పూర్వరూపములు.

అన్నజహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ పానాన్నైరతిసంయుక్తైస్సహసా పీడితోఽనిలః।
హిక్కయత్యుర్ధ్వగో భూత్వా తాం విద్యాదన్నజాం భిషక్ ॥౧౦॥

తా॥ అధికముగ భుజించుటచేతను ఉదకాదులను పానముచేయుటచేతను వాతము పీడితంబై యూర్ధ్వమార్గముగ సంచరించుచు వెక్కిళ్లు కల్గించును. దానిని అన్నజహిక్క యని యెరుంగునది.

యమశహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ చిరేణ యమలై ర్వైగై ర్యా హిక్కా సమ్ప్రీవర్తతే।
కమ్పయన్తి శిరోగ్రీవాం యమలాం తాం వినిర్దిశేత్ ॥౧౧॥

తా॥ శిరఃకణ్ఠములను చలింపజేయుచు చిరకాలమునకు రెండేసి వెక్కిళ్లు జంటగా నతివేగముతోగూడి బైలువెడలినయెడ దానిని యమశహిక్క యని యెరుంగునది.

శ్లో॥ ద్రహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ వికృష్టకాలైర్యావేగైర్మనైస్సమభివర్తతే॥

క్షుద్రికా నామ నాహిక్కా జశ్రుమూలాత్ప్రధావితా॥౧॥

తా॥ చిరకాలమునకు మద్రవేగముతో గూడి కంఠమూలమునుండి బ్రాలు వెడలిన వెక్కిళ్లు క్షుద్రహిక్కాయని పిప్పంబును.

గంభీరహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ నాభిప్రవృత్తా యా హిక్కా ఘోరా గమ్భీరనాదిసి॥

అనేకోపద్రవనతీ గమ్భీరా నాను సా స్మృతా॥౨॥

తా॥ వెక్కిళ్లు నాభిస్థానమునుండి వెడలి గంభీరంబైన భ్వనిని కల్గించుచు దిప్పి భ్వరము మున్ను గాగల అనేకోపద్రవములతో గూడి నానంకముగ నున్నయెడ గంభీరహిక్కాయని యెరుంగునది.

మహాహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ మర్మాన్యత్ప్రేషయన్తీవ సతతం యా ప్రవర్తతే॥

మహాహిక్కేతి నా జ్ఞేయా సర్వగాత్రివికమ్పిసి॥౩॥

తా॥ వస్త్రీ, పృనచము, శిరస్సు, మొదలైన ముక్కుమల వాగించుచు మర్మాన్యవచములను వణకించుచు ఎడతెగక వెక్కిళ్లు వెడలుచున్నయెడ మహాహిక్కాయని యెరుంగునది.

అగాధ్యహిక్కాలక్షణము

శ్లో॥ ఆయమ్యతే హిక్కాతో యస్య దేహో

దృష్టిశోర్ధ్వం నామ్యతే యస్య నిత్యమ్॥

క్షీణోఽన్నద్విత్ షోఢి యశ్చాపిమాత్రం

తౌ శ్వా చాన్త్యా వర్జ్యోద్ధిక్కమానౌ॥౪॥

తా॥ పూర్వోక్తహిక్కలలో మొదటనుండు హిక్కల మాత్రముగ శరీరము ఈడ్చి బడుట, దృష్టు లూర్ధ్వముగ నుండుట, హిక్కావేగముచేత శరీరము వంగియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియున్నను; శరీరము కృశించుట, శిన్నదేవము, అధికముగ తుమ్ములు నెడిలుట, ఈ లక్షణములు కల్గియున్నను అసాధ్యములు. తక్కిన గంభీర మహాహిక్కలు కెందును స్వభావముచేతనే అసాధ్యంబులు; గాన చికిత్సజేయంబనని భావము.

శ్లో॥ అతిసంచితనోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశేన్యచ॥

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతివ్యవాయివః॥౫॥

ఆసాం యా సా సముత్పన్నా హిక్కా మాన్త్యాశు జీవితమ్॥

యమికా చ ప్రాసార్తిమోహతృష్ణాసమన్వితా॥౬॥

తా॥ మిక్కుటంటైన దోషసంచయము, అన్నదేవముచేనైన శరీరకృశత్వము, ఇతర వ్యాధులచే గల్గిన శరీరక్షయము, ఈ లక్షణములుగల పురుషునకును, మిగుల వృద్ధునకును, అధికముగ శ్రీసంభోగము జేయువానికిని మున్ను వచించిన హిక్కలలో నేదియైన జనించినయెడ అట్టి మనుజుండు జీవించడు. మరియు యమలహిక్క ప్రలాపము, మూర్ఛ, దప్పి, ఈ యుపద్రవములతో గూడి యున్నయెడ అసాధ్యంబని భావము.

శ్లో॥ అక్షీణశ్చాప్యదీనశ్చ స్థిరధాత్విన్ద్రియశ్చ యః॥

తస్య సాధయితం శక్త్యా యమికా హస్త్యతోఽన్యథా॥౧౪॥

తా॥ శరీరము కృశతనొందక దీనత్వములేక ధాతువులకును ఇంద్రియములకును పటుత్వము కల మనుజునకు జనించిన యమలేహిక్క సాధ్యంబైయుండును. శరీరము కృశించి దీనంబై ధాత్విన్ద్రియ సాటవము దప్పియున్న మనుజునకు జనించెనేని యసాధ్యంబని భావము.

శ్వా స భే ద ము లు

శ్లో॥ మహోర్ధ్వచ్ఛిన్నతిమకక్షుద్రభేదైస్తు పశ్చాథా॥

భిద్యతే స మహావ్యాధిశ్శ్వాస ఏకో విశేషతః॥౧౫॥

తా॥ శ్వాసవ్యాధి మహాశ్వాసంబనియు, ఊర్ధ్వశ్వాసంబనియు, ఛిన్నశ్వాసంబనియు, తమక శ్వాసంబనియు, క్షుద్రశ్వాసంబనియు నీ భేదములచే నైదువింధంబులగును. ఇచ్చట “పంచథా” అని సంఖ్యానియమము జేయుటచే ప్రతమకంబను శ్వాసము తమకశ్వాసభేదంబని యెరుంగునది.

శ్లో॥ * * వాతాధికోభవేక్షుద్రస్తమకస్తు కఫోద్భవః॥

కఫవాతాధికశ్చైవ సంస్పృష్టచ్ఛిన్నసంజ్ఞకః॥

శ్వాసో మారుతసంస్పృష్టో మహానూర్ధ్వస్తతో మతః * *

తా॥ అందు వాతంబధికముగాగల్గినది క్షుద్రశ్వాసమనియు, కఫముచే జనించినది తమకశ్వాసంబనియు, కఫవాతసంస్పృష్టముచే జనించినది ఛిన్నశ్వాసంబనియు, వాతముచే సంస్పృష్టమైనది మహాశ్వాసంబనియు, ఊర్ధ్వముగ సంచరించినది యూర్ధ్వశ్వాసంబనియు నెరుంగునది.

శ్వా స వ్యా ధి పూ ర్వ రూ ప ము లు

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపం తస్య హృత్పీఠ శూలమాధ్మానమేవ చ॥

ఆనాహో వక్త్రీవైరస్యం శ్శ్ఞనిస్తోద ఏవ చ॥౧౬॥

తా॥ హృదయమునందు బాధ, నొప్పి, ఆధ్మానము, కడుపుబ్బరము, నోరు విరసముగ నుండుట, కంఠమున బాధగల్గుట, ఇవి యన్నియు శ్వాసవ్యాధి జనించుటకు మున్ను కల్లా తూత్వ రూపములు.

శ్వా స వ్యా ధి స ం ప్రా ప్తి

శ్లో॥ యదా ప్రోతాంసి సంరుధ్య మారుతః కఫపూర్వకః॥

విష్యగ్ర్యజతి సంరుధ్ధః తదా శ్వాసాః కరోతి సః॥౧౭॥

తా॥ కథము ప్రధానముగాగల వాతము ప్రాణోదానవాతములను వహించు స్తోత్రస్సుల నడ్డగించి కథముచే నడ్డగించబడినదియై శరీరమునం దంతట వ్యాపించుచు శ్వాసములను గల్గించును. ఇచ్చట “సంరుద్ధః” అను పదమునకు “కథోపరుద్ధగమనః” అని వాగ్భటమునందుండుట చేత కథముచే నడ్డగించబడిన వాతమనియు “ప్రాణోదానాన్నవాహీని మష్టస్సోతాంసి దూషయన్” అని యుండుటచే “స్రోతాంసి” అను పదమునకు ప్రాణోదానాన్నవహంబు లైన స్తోత్రస్సులవియు నర్థవిశేషము నెరుంగునది.

మ హా శ్వా స ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ ఉద్ధూయమానవాణో యః శబ్దవద్దుఃఖణో నరః |
శ్చైవైశ్వసితి సంరుద్ధో మత్తర్షభ ఇవానిశమ్॥౧౮॥
ప్రసప్తజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతలోచనః |
విన్యతాత్మ్యాననో బద్ధమూత్రవర్షా విశీర్ణవాక్॥౧౯॥
దీనః ప్రశ్వసితిం చాస్య దూరాద్విజ్ఞాయతే భృశమ్ |
మహాశ్వాసోపసృప్తస్తు ట్టప్రమేవ విపద్యతే॥౨౦॥

తా॥ ఉద్ధ్వముగ నిడ్లబడిన వాతముకల్గియుండుట, శబ్దముతోగూడి మిగుల కష్టముగా మిదింపిన వృషభమును బంధించినయెడల పశువుచే శ్వాసమును విడుచుచుండెಂಬున నెడతెగక గట్టిగా నిట్టూర్పు నిగుడించుట, వస్తువిషయకజ్ఞానంబును యుక్తాయుక్తజ్ఞానంబును లేకుండుట, సేత్రములు చంచలంబులైయుండుట, కన్నులను నోరును తెరచివొని యుండుట, మలమూత్రములు బైలువెడలక నిలచి యుండుట, చాక్కు శిథిలంబై యుండుట, మనోవ్యధకల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది మహాశ్వాసంబని యెరుంగునది. మరియు నీశ్వాసమున నిట్టూర్పువిడుచునపుడు ధ్వని విశేషముచేత దూరమునగూడ చెలియందగి యుండును. ఈ మహాశ్వాసము జనించిన మనుజుండు శీఘ్రముగ మృతిజెందును.

ఉ థ్ధ్వ శ్వా స ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ ఉద్ధ్వం శ్వసితి యో దీర్ఘం న చ ప్రత్యాహరత్విధః |
శ్లేష్మాన్యతముఖస్రోతాః క్రుద్ధగన్ధవహార్దితః॥౨౧॥
ఉద్ధ్వదృప్తిర్విపశ్యంస్తు విభ్రాంతాః ఇతి స్తతః |
ప్రముహ్యస్వేదనార్తశ్చ శుక్లాస్యౌరతిపీడితః॥౨౨॥
ఉద్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్వాసో నిరుధ్యతే |
ముహ్యతస్తామ్యతశ్చోద్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హస్త్యసూన్॥౨౩॥

తా॥ మిగులదీర్ఘముగ నిశ్వాసవాతము నూర్ధ్వముగ వెడలించి యా నిశ్వాసమును మరల నభోమార్గముగ మరలింపలేకుండుట, ముఖము శేత్రమార్గము కర్ణనాసాదిద్వారములు శ్లేష్మచే

నావృతంబులై యుండుట, మిగుల ప్రకోపమునొందిన నాతముచే పీడింపబడుట, ఊర్ధ్వవృష్టికల వాడై నలుప్రక్కల వికృతియుగ కన్నులద్రిష్టచుజూచుట, నానావిధపేదనలచే పీడింపబడి మూర్ఛ నొందుట, నోరు తెల్లనై యుండుట, దేనియందును రుచిలేకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది యూర్ధ్వ శ్వాసమని యెరుంగునది. మరియు నూర్ధ్వశ్వాసము మిగుల ప్రకోపము నొందినపుడు అధశ్వాసము హృదయమునందే ఆడ్డిగింపబడును; దానంతేసి మిగుల శ్రమనొంది మూర్ఛనొందు మనుజునియొక్క ప్రాణములను ఊర్ధ్వశ్వాసము హరించును.

శ్చిన్నశ్వాసలక్షణము

శ్లో॥ యస్తు శ్వసితి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః।

నవా శ్వసితి దుఃఖార్తః మర్మచ్ఛేదరుగర్థితః॥౨౮॥

అనాహస్తేదమూర్ఛార్తో దహ్యమానేన వస్తిహా।

విప్లతాః పరిత్యజః శ్వసన్ రక్తైకలోచనః॥౨౯॥

విచేతాః పరిశుష్కాస్యో వివర్ణః ప్రలయన్నరః।

శ్చిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్స శీఘ్రం విడహాత్యనూక॥౩౦॥

తా॥ విచ్ఛిన్నమగునటుల శ్వాసమును విడుచుట, సర్వప్రాణములచేత పీడితుండై మిగుల బాధనొందుచు హృదయమును చేదించు బాధచే పీడితుండై శ్వాసమును బైలువెడించలేకుండుట, కడుపుబ్బరము, చెనాటగ్రమ్ముట, మూర్ఛగల్గుట, వస్తిదహింపబడినవిధముగ నుండుట, కన్నుల నీరు గ్రమ్ముట, శరీరము కృశితి నొందుట, వ్యాధిస్వభావముచే నొకకన్ను నెఱ్ఱగనుండుట, జ్ఞానము లేకుండుట, నోరెండుట, దేహము విచర్లమై యుండుట, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది శ్చిన్నశ్వాసమనంబును; ఈశ్వాసముచే విచ్ఛిన్నమయిలైన సంభిబంధములు కల మనుజుండు శీఘ్రముగ ప్రాణముల వదిలిపెట్టును. బ్రతుకజాలడని భావము.

తమకశ్వాసలక్షణము

శ్లో॥ ప్రతిలోమం యదా వాయుస్సోతాంసి ప్రతిపద్యతే।

గ్రీవాం శిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్య చ॥౩౧॥

కరోతి పీనసం తేన రుద్ధో ఘర్షురకం తథా।

అతీవ తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణప్రపీడకమ్॥౩౨॥

ప్రతామ్యతి స వేగేన తృప్యతే సన్నిరుద్ధ్యతే।

ప్రమోహం కాసమానశ్చ స గచ్ఛతి ముహూర్ముహూః॥౩౩॥

శ్లేష్మణ్యముచ్యమానే తు భృశం భవతి దుఃఖరః।

తస్యైవ చ విమోక్షాస్తే ముహూర్తం లభతే సుఖమ్॥౩౪॥

తథాఽస్యోద్ధ్వంసతే కణః కృచ్ఛాచ్ఛిన్నోతి భాషితుమ్।

న చాపి లభతే నిద్రాం శయానశ్వాసపీడితః॥౩౫॥

పార్శ్వే తస్యావగృహ్లాతి శయానస్య సమీరణః ।

ఆసీనో లభతే సౌఖ్య ముష్ణం చైవాభినందతి॥ ౩౨ ॥

ఉచ్చితాత్తో లలాటేన స్విద్యతా భృశమార్తిమాన్ ।

విశుష్కాస్యో ముశుశ్వాసో ముశుశ్చైవావధమ్యతే॥ ౩౩ ॥

మేఘామ్బుశీతప్రాగ్వాతై శ్లేష్మలైశ్చవివర్ధతే ।

స యాప్యస్తమకశ్వాసస్సాస్యో వా స్యాన్నవోత్థితః॥ ౩౪ ॥

తా॥ తమ తమ ప్రోతస్సులయందు వాతము ప్రతిబోమముగ నుంచరించుచు కంఠశిరస్సులను గ్రహించి కఫమును ప్రకోపింపజేసి పింఛమును కల్గించి యా కఫముచే నడ్డిగించబడి కంఠమునందు ఘుర్గురభ్వనిని కల్గించి ప్రాణస్థానందైన హృదయమున మిగుల బాధకల్గించునదియు మిగుల తీవ్రమైన వేగము కల్గినదియునైన శ్వాసమును కల్గించును; అట్టి శ్వాసము కల్గిన మనుజుండు శ్వాసవేగముచేత మోహము, దప్పి, చేష్టలదక్కియుండుట, మాటిమాటికి దగ్గుచు అట్టి దగ్గుచే మూర్ఛనొందుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. దగ్గినపుడు కంఠమునందలి కఫము బైలువెడిలినయెడ క్షణకాలము సుఖమునొందును. మరియు కంఠమున దురద్ర, మిగులకష్టముచే హుటలాడుట, శయనించియున్నపుడు శ్వాసముచే పీడింపబడి నిదురనొందునందుట, పరుండియున్నపుడు వాతముచేత ఇరుప్రక్కలు ఈడ్వబడుట, కూర్చుండియున్నపుడు కొంచెము బాధలేక సుఖముగ నుండుట, ఉష్ణంబులైన పదార్థములయందు మిక్కిలి యాశక్తినియుండుట, కన్నులుపైకి యుబ్బియుండుట, నుదుట చెమట బట్టుట, మిగుల ఆయాసము నొందుట, నోరెండుట, మాటిమాటికి పూరించుచు శ్వాసమును పలు మారు విడచుట, ఈ లక్షణములనోగూడియుండును. మరియు నిశ్వాసము మేఘోత్పత్తి, వర్షము, శీతకాలము, తూర్పుగాలి, శ్లేష్మమును వృద్ధినింపించు ద్రవ్యముల నుపయోగించుట, ఈకారణముల చేత మిగుల వృద్ధినిండును. దీనిని తమకశ్వాసమని వైద్యులు వచించెను. ఈ తమకశ్వాసము యాప్యంబై యుండును. నూతనముగ జనించినయెడ నొకవేళ చికిత్సలచే సాధింపంబగియుండును.

ప్రతమక సంతమక శ్వాస లక్షణములు

శ్లో॥ జ్వరమూర్ఛాపరీతస్య విద్యాత్ప్రతిమకం తు తమ్ ।

ఉదావర్తరజోఽదర్శక్లిన్న కాయనిరోధజః॥ ౩౫ ॥

తమసా వర్ధతేఽత్యర్థం శీతైశ్చాశు ప్రశామ్యతే ।

మజ్జితస్తమనీవాస్య విద్యాత్ప్రతిమకం తు తమ్॥ ౩౬ ॥

తా॥ మున్ను చెప్పిన తమకశ్వాసము జ్వరము, మూర్ఛ, ఈవ్యాధులచే బాధితునకు జనించెనేని ప్రతమక మనంజను. మరియు ఉదావర్తవాతము, సూలి వ్యాపించుట, ఆమాద్యజీర్ణము, వాత మూత్ర పురీష వేగముల నిరోధించుట, ఈ కారణములచే జనించినది సంతమకమని చెప్పందగును. ఈ సంతమకశ్వాసము తమోగుణముచే వృద్ధినింది శీతపదార్థముల నేవించుటచే శాంతి నొందును. ఈవ్యాధికల మనుజునకు చికిత్సయందు మునింగినభంగి నుండును. ఈప్రతమకసంతమకంబులను శ్వాసవ్యాధులు గెండును తమకశ్వాసభేదంబులుగాన వేరుగ పరిగణనము జేయబడలేదని యెరుంగునని,

ఇచ్చట “అజీర్ణక్లిన్న కాయనిరోధజః” అనుచోట ఆమాజీర్ణముచేతను, విదగ్ధాజీర్ణముచేతను, శరీరమున మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచేతను, సంతమకము జనించునని యర్థమును కొందరు వచించెదరు. కొందరు “క్లిన్న కాయ” అను శబ్దముచేత ముసలితనముచే జనించునని వచించెదరు. ఈ రెండుపక్షములకన్నను “అజీర్ణక్లిన్న కాయనిరోధజః” అను సమస్తపదమునకు ఆమరసముచే నార్ద్రమైన శరీరముకలవారికి సంతమకమును శ్వాసము కలుగునని జెప్పట యుక్తమని ధోచుచున్నది.

క్షుద్ర శ్వాస లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే క్షుద్రో వాత ఉదీరయన్ ।

క్షుద్రశ్వాసో న సోఽశ్యర్థం దుఃఖినాజ్ఞప్రబాధకః॥ ౩౨॥

హిసస్తి న స గాత్రాణి నచ దుఃఖో యథేతరే ।

స చ భోజనపానానాం నిరుణధ్యచితాం గతిమ్॥ ౩౩॥

నేన్ద్రియాణాం వ్యధాం నాపి కాశ్చిదాపాదయేద్రుజమ్ ।

ససాధ్య ఉక్తో బలినస్సర్వే చావ్యక్తలక్షణాః॥ ౩౪॥

తా॥ రూక్షంబులగు అన్నపానాదుల నేవించుట, శోరాయాసము ఈ కారణములచేత క్షుద్రశ్వాసము జనించి కోష్ఠమునం దుర్బలముగ వాతమును సంధరింపజేయుచుండును. ఈక్షుద్రశ్వాసముచేత మహునకు మిగుల కష్టముచే శరీరబాధ, ఆవచనములయందు బాధ, అన్నపానాదుల యొక్క గతినిరోధము, చక్షురాదీన్ద్రియములయొక్క బాధ, ఈ యుపద్రవములు ఇతరశ్వాసముల యందు జనించుకరణి జనించవు. మరియు నీ శ్వాసము స్వల్పకారణములచే జనించి స్వల్పలక్షణములు గల్గియుండుటచేత క్షుద్రశ్వాసంబని జెప్పబడును. బలిఘనకు జనించి ఆవ్యక్తలక్షణంబులైన తక్కిన మహాశ్వాసాదులును క్షుద్రశ్వాసంబును సాధ్యంబులై యుండును.

సాధ్యాసాధ్యశ్వాస లక్షణములు

శ్లో॥ క్షుద్రస్సాస్యోమతస్తేషాం తమకః కృచ్ఛ్రీ ఉచ్యతే ।

త్రయశ్వాసా న సిధ్యన్తి తమకో దుర్బలస్య చ॥౪౦॥

కామం ప్రాణహారా రోగా బహవో న తు తే తథా ।

యథా శ్వాసశ్చ హిక్కా చ హరతః ప్రాణమాశు చ॥౪౧॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

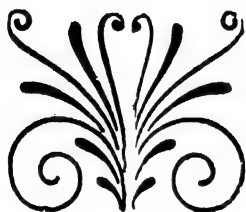
హిక్కా శ్వాస నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పైజెప్పిన పశ్చాత్తాపములలో తుదకావ్యము సాధ్యంబును, తమకావ్యము సాధ్యంబు నగును. తక్కిన మహాకావ్య సాధ్యకావ్య సాధ్యకావ్యములు మూడును, బలహీనులకు జనించిన తమకావ్యమును అసాధ్యంబులై యుండును, సన్నిపాతజ్వరము మున్నగువ్యాధులు ప్రాణ హరంబులైనను అవియన్నియు హిక్మాకావ్యములు ప్రాణములను హరించుభంగి హరింపం జాలవు. సన్నిపాతజ్వరాదులకన్న హిక్మాకావ్యములు క్రూరముగ ప్రాణముల హింసించునని భావము.

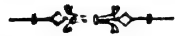
—❦❦❦❦❦❦—

శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి వగ
జారవిద్యసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర
విరాజమాన దీప్యవ్యవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుజి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

నూథవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు
హిక్మాకావ్య స ని దా న ము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః
శ్రీ ర స్తు
స్వ ర భే ద ని దా న మ్

శ్వాసమునందు ప్రాణోదానవాయువులు చుట్టంబులగుటచే స్వరభేదము కలుగు గాన శ్వాస నిదానాంతరము స్వరభేదనిదానమును జెప్పట.

స్వ ర భే ద ని దా న స ం ప్రా ప్త యు

శ్లో॥ అత్యుచ్చభాషణవిషాధ్యయనాభిఘాత
సస్తూషచైః ప్రకుశితాః పవరాదయస్తు।
ప్రోతస్సు తే స్వరవసేషు గతాః ప్రతిష్ఠాం
హన్యుస్స్వరం భవతి చాపి హి షడ్విధస్య॥౧॥

తా॥ మిగుల గట్టిగ సంభాషించుట, విషము, నిరంతరముగ వేదము మున్నగుదానిని జనువుట, అభిఘాతము, ఈ కారణములచేతను; వాతాదిదోషముల ప్రకోపింపంజేయు ఇతర కారణములచేతను, వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది స్వరవహంబులైన ప్రోతస్సులయందు జేరి వృద్ధి నొంది స్వరభేదమును గల్గించును. అట్టి స్వరభేదంబును వ్యాధి వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత త్తయ మేదస్సులచే జనించుటంజేసి యారువిధంబులగును. స్వరవహంబులగు ప్రోతస్సులను గురించి సుశ్రుతమునందు “ద్వాభ్యాం భాషతే, ద్వాభ్యాం ఘోషంకరోతి” అని చెప్పియున్నది. మనుజుండు రెండుద్వారములచేత మాటలాడుననియు, రెండుద్వారములచేత ధ్వనిచేయుననియు భావము. ఇచ్చట భాషణము నూత్మ ధ్వనియనియు, ఘోషణము గొప్పధ్వనియనియు భేదము నెరుంగునది.

శ్లో॥ * * వాతాదిభిః పృథక్ సర్వైర్భేదసా చ క్షయేణ చ * *

తా॥ పూర్వోక్తస్వరభేదము వాతాదిదోషత్రయముచే వెవ్వేరుగను దోషత్రయసన్నిపాతము చేతను మేదస్సుచేతను త్తయముచేతను జనించునని భావము.

వాతజ పిత్తజ స్వరభేద లక్షణములు

శ్లో॥ వాతేన కృష్ణనయనాననమూత్రవర్షా
భిన్నం శవైర్వదతి గర్భభవత్స్వరఞ్చ।

పిత్రేన పీతనయనాననమాత్రవర్చా
బ్రూయాద్ధలేన స చ దాహసమన్వితేన॥౨॥

తా॥ వాతముచే జనించిన స్వరభేదమునందు కన్నులు, ముఖము, మాత్రపురీషములు, ఇవి నల్లనై యుండును. కంఠస్వరము స్వాభావికముగ నుండక గాడిదయొక్క కంఠస్వరమును బోలి మిగుల కఠినంబై తిన్నని స్వరము గల్గియుండును. పిత్రముచే జనించిన స్వరభేదమునందు శేత్రములు, ముఖము, మాత్రపురీషములు, ఇవి పసపురంగుకల్గియుండుట, మిగుల తాపముతోగూడిన కంఠముతో మాటలాడుట, ఈలక్షణములు కల్గియుండును.

కఫజ సన్నిపాతజ స్వరభేద లక్షణములు

శ్లో॥ బ్రూయాత్కఫేన సతతం కఫరుద్ధకణ్ఠ
స్వస్త్వం శనైర్వదతి చాపి దివా విశేషాత్ ।
సర్వాత్మకే భవతి సర్వవికారసమ్మ
త్తంచాప్యసాధ్యమృషయస్స్వరభేదమాహుః॥ ౩॥

తా॥ కఫముచే జనించిన స్వరభేదముకలమనుజుండు ఎల్లప్పుడు కఫముచే నడ్డగించబడిన కంఠముగలవాడై అతినూత్నముగ తిన్నగ మాటలాడును. పగటిమందు సూర్యకిరణములచేత శ్లేష్మము మందమైయుండును గాన విశేషముగ మాటలాడును. సన్నిపాతముచే జనించిన స్వరభేదము నందు వాతాదిస్వరభేదమునకు వేవేరుగ జెప్పిన లక్షణములన్నియు గానంబడును. అట్టి స్వరభేదము ఆసాధ్యంబని ఋషులు వచించెదరు.

క్షయజ మేదోజ స్వరభేద లక్షణములు

శ్లో॥ ధూప్యేతవాక్ క్షయకృతే క్షయమాఘ్నయాచ్చ
వాగేష చాపి హతవాక్ పరివర్జనీయః ।
అన్తర్గతస్వరమలక్ష్యపదం చిరేణ
మేదోఽన్వయాద్వదతి దిగ్ధగలస్తృషార్తః॥౪॥

తా॥ ధాతుక్షయముచే జనించిన స్వరభేదమునందు మాటలాడునపుడు వాక్కున పొగ పెడలునట్లుండును. మాట మిగుల హీనస్వరముగ నుండును. అట్టి హీనస్వరంబగు వాక్కు కల మనుజునకు జికిత్సజేయంజనదు. మేదస్సుచే జనించిన స్వరభేదమునందు కంఠస్వరము కంఠమునందేయుండి మాట విరళముగ జెరియక చిరకాలమునకు కష్టముగ మాటలాడుట, దప్పిచే బాధకల్గుట, ఈలక్షణములు కలుగును.

అసాధ్య స్వరభేద లక్షణము

శ్లో॥ క్షీణస్య వృద్ధస్య కృశస్య వాపి
చిరోత్థితోయశ్చ సహోపజాతః ।

మేదస్వివసస్వర్యసముద్భవశ్చ
స్వరామయో యో న స సిద్ధిమేతి॥౩॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
స్వరభేదనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ మాంసము కృశించినవానికిని వృద్ధునకును బలహీనునకును జనించిన స్వరభేదంబును, చిరకాలమునుండి అనువర్తించియుండు స్వరభేదంబును, పుట్టుకతోగూడ జనించిన స్వరభేదమును, మిక్కిలి బలిసియున్న శరీరముకలవానికి మేదస్సు వృద్ధి నొంది స్రోతస్సుల నడ్డగించుటచే జనించిన స్వరభేదంబును, సన్నిపాతముచే జనించిన స్వరభేదంబును ఇవియన్నియు చిక్షత్సలచే సాధ్యంబులు గావు.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి వర
ణారవిన్దసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తాణ్ణ” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాన్ధ్రీతాత్పర్యము
నందు స్వరభేదనిదానము
సమాప్తము

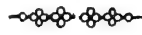
శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

అ రో చ క ని దా న మ్

అరోచకవ్యాధి స్వరభేదమువలెనే కంఠమునకూర్చబాగమున జనించును గాన స్వరభేదాన స్వరము అరోచకనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ వాతాదిభిశ్చోక భ యా సో భా
క్రోధైర్మనోహ్న శనరూపగ నైః |
అరోచకాస్యః.....॥

తా॥ వాతపిత్తశ్లేష్మములచే వెవ్వేరుగను, సన్నిపాతముచేతను, శోకము భయము అతిలోభము అతిక్రోధము మనస్సునకు రమ్యములుకాని యన్నరూపగన్ధముల నేవించుట మున్నగు నాగంతుక కారణములచేతను అరోచకవ్యాధి జనించును. ఇచ్చట “భక్రోపఘాతమిహ పంచవిధం వదన్తి” అని సుశ్రుతమునం గున్నది గాన వాతాదిదోషములచే వెవ్వేరుగను సన్నిపాతముచేతను శోకభయాద్యాగంతుక కారణములచేతను జనించుటంజేసి అరోచకము ఐదు తెరంగులగునని యెరుంగునది. మరియు శోకభయాదిహేతువులకు విరుద్ధములైన చిక్త్సలం జేయుటకై అట్టికారణములు వెవ్వేరుగ పరిగణనము జేయబడినవి.

వా తా ద్య రో చ క ల క్ష ణ ము లు

శ్లో॥పరిహృష్టదన్తః
కషాయవ క్త్రశ్చ మతోఽనిలేన॥౧॥
కట్వస్థముష్ణం విరసశ్చ పూతి
పిత్తేన విద్యాల్లవణం చ వ క్త్రమ్ |
మాధుర్యపై చ్చిల్యగురుత్వశ్చైత్య
విబద్ధసమృద్ధయుతం క షేన॥౨॥

తా॥ వాతముచే జనించిన అరోచకమునందు పండ్లుపురిసినోరు వగలై యుండును. పిత్తముచే గల్గిన అరోచకమునందు నోరు కటు (చేను) ఆమ్ల (పులుసు) రసములతోగూడినదియు, ఉష్ణం

బును, విరసంబునై దుర్గస్తముతోగూడి యుండును. కథముచే జనించిన యరోచకమునందు నోరు ఉప్పగను తీపుగనుండును. పిచ్చిలత్వగురుత్వశీలత్వములుగల్గియుండును. ఆహారాగుల భుజించుటకు సాధ్యముగాక నడ్డముగను, కథముతోగూడినదియునై యుండును. ఇచ్చట “పితృనే తిక్తాస్య విదాహకృత్స్యాత్ స్వాద్వాస్యహృల్లాసకరః కఘేన” అను విదేహవచనము ననుసరించి కటుశబ్దమునకు తిక్తరసమని యర్థము నెరుంగునది.

అభిఘాతజ సన్నిపాతజారోచక లక్షణములు

శ్లో॥ అరోచకే శోకభయాతిలోభ

క్రోధాద్యహృద్యాఽశుచిగన్ధజేస్యాత్ ।

స్వాభావికం చాఽఽస్యమథాఽరుచిశ్చ

త్రిదోషజే నైకరసం భవేత్తు॥౩॥

తా॥ శోకము, భయము, అతిలోభము, క్రోధము, మనస్సునకిష్టముకొనిదియు అపరిశుద్ధంబునైన గంధము నాఘ్రాణించుట మున్నగు నాగంతకారణములచే గల్గిన యరుచియందు నోరురసభేదములులేక స్వాభావికముగ నే యుండును. సన్నిపాతముచే జనించిన యరుచియందు వాతాది త్రిదోషములకు వెవ్వేరుగ జెప్పిన యనేకరసములు కల్గియుండును.

వాతాద్యరోచకములయందు గల్గు విశేషలక్షణములు

శ్లో॥ హృచ్ఛూలపీడనయుతం పవనేన, పిత్తా

త్ప్రద్వాహచోషబహులం, సకఫప్రసేకమ్ ।

శ్లేష్మాత్మకం, బహురుజం బహుభిశ్చ విద్యాత్

వై గుణ్యమోహజడతాభిరథాపరం చ॥౪॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవिरचितే మాధవనిదానే

అరోచకనిదానం సమాప్తమ్.

తా॥ వాతముచే జనించిన అరోచకమునందు రొమ్ము నొప్పిచే పీడించబడును. పిత్తముచే జనించిన అరోచకమునందు దప్పి, తాళము, చోషము (పీల్చబడినట్టులు బాధ, లేక అగ్నిసమీపమున నున్నప్పుడుగల్గు బాధ)ఇవి యధికముగా నుండును. కథముచే జనించిన యరోచకమునందు నోరు కఘముస్రవించుచుండును. సన్నిపాతముచే జనించిన అరోచకమునందు త్రిదోషములకు జెప్పిన నా నావిధవేదనలు గల్గును. అగంతకారోచకమునందు మనోవ్యాకులము, మోహము, జడత్వము, ఈ మూడులక్షణములు గల్గునని యర్థము. మరియు అరుచి అన్నద్యేష అభక్తచ్ఛన్ద లక్షణము లీరితిగ గ్రథాంతరమున గానబడియెడు. “ప్రక్షిప్తం తు ముఖే చాన్నం జన్తోర్నస్వదతే ముహూః । అరోచకస్స విజ్ఞేయో భక్తద్వేషమతస్కృణు । చిన్తయిత్యాతు మనసా దృష్ట్యా

శ్రుత్వాపి భోజనమ్ । ద్వేషమాయాతి యోజన్తుః భక్తద్వేషస్స ఉచ్యతే ! యస్య నాన్నే భవేచ్ఛద్ధా సోఽభక్తచ్ఛన్ద ఉచ్యతే । కుపితస్య భయార్తస్య యశ్చ భక్తనిరోధజః॥ ఆకలి కల్మియున్నను నోటనుంచిన యన్నము హితముగానుండునని యనుచి యనియు, అన్నమును మనస్సున స్మరించినను చూచినను విన్నను మనస్సునకు సహ్యముగానుండుట అన్నద్వేషమనియు, కోపభయదులచేత నన్నమునకు శ్రద్ధలేకుండుట అభక్తచ్ఛన్దంబనియు భావము. ఈ రీతిగ మాడుతెరంగులైన నోగములను అనుచిరబ్రతుచే చరక సుశ్రుతాదులు గ్రహించిరి.

—❀❀❀—

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వంసం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్దవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “శిష్యబృణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విగచితంజై న నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యము

నంపు అర్రోచకనిదానము

సమూహము

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర మ్మ

ఛ ర్ది ని దా న మ్

ఛర్దిరోగమునందు ఆరుచిగూడ కల్లును గాన ఆరోచక నిదానమును జెప్పినపిదప ఛర్దినిదానము జెప్పంబడుచున్నది.

శ్లో॥ ముద్వైర్దోమైః పుంకన్సరైవ్బీభత్సాన్గోచనాదిభిః |
ఛర్దయః పశ్చ విజ్ఞేయాస్తాగాం లక్షణముచ్యతే॥౧॥
అతిద్రవై రతిస్నిగ్ధరహ్యైవైర్లవనై రతి |
అకాలే చాభిమాత్రైశ్చ తథాఽసాత్వైశ్చ భోజనైః॥౨॥
శ్రమాద్భయాత్తథోద్వేగాదతీర్ణాత్క్రిమిదోషతః |
నార్యాశ్చపన్నసత్వాయాస్తథాఽశీమ్రుతమన్నతః॥౩॥
బీభత్సైర్హేతుభిశ్చాన్వైర్దుతముత్క్లేశితో బలాత్ |
ఛాదయన్నాననం వేగై ర్దయన్నభజ్జనైః॥౪॥
నిరుచ్యతే చ్ఛర్దిరితి దోషో వక్త్ర ప్రథావితః |

తా॥ అతిద్రవంబులును, అతిస్నిగ్ధంబులును, మనస్సునకు రమ్యములుగానియవియు, అధికమైన లవణరసము కల్గినవియునైన పదార్థములను భుజించుట, ఆకాలమున భుజించుట, మిక్కిలి యధికముగ భుజించుట, సాత్వ్యంబులుగాని పదార్థములను భుజించుట, శ్రమము, భయము ఉద్వేగము (దుఃఖాదులచే గలుగునునోవికారము), అజీర్ణము, క్రిమిదోషములు, గర్భిణీస్త్రీలకు గల్గిన గర్భపీడనము, మిగుల శీఘ్రముగ భుజించుట, ఈ కారణములచేత వాతపిత్తశ్లేష్మములు వెవ్వేరుగను అన్ని కలిసియు ప్రకుపితంబులై వాతపిత్తశ్లేష్మ సన్నిపాతంబు లను ఛర్దులును, వికృతి దర్శనాదులచేత నాగంతుకఛర్దియును జనించును. ఇవిధంబుగ ఛర్దిరోగము ఐదువిధంబులగును. మరియు బీభత్సంబులగు (మనస్సుకు ఇంపుగాని) ఇతరకారణములచేత కోష్ఠగతంబైన దోషము ఊర్ధ్వమార్గమున వెడలి వేగముచే నోటిని నిండింపుచు ఆవయవములను బాధింపుచు బైట వెడలునది ఛర్దిరోగంబని జెప్పంబడును. “ఛద అపవారణే” “అర్దహింసాయాం” అను ధాతువులచేత

“ఛర్మిః” అను శబ్దము నిష్పన్నమై నది కాన నోటియందు వ్యాపించి శరీరమును హింసించునని యని భావము.

ఛ ర్మి వ్యాధి పూ ర్వ సూ ప ము లు

శ్లో॥ హృల్లాసోద్ధారకోఘోచ ప్రసేకో లవణస్తనుః ॥ ౫ ॥

ద్యోహో-న్నపానే చ భృశం వమీనాం పూర్వలక్షణమ్ ।

తా॥ ఓకలింతలు, శ్రేణుపులు వైలువెడలక నొప్పుననే నుడచి కొని యుండుట, నోటి ఉప్పనై పలచగ నుండు నిరు వెడలట, అన్నసానములయందు నిచ్చు భేదము, ఇవియన్నియు ఛర్మికోగమునకు పూర్వము జనించు పూర్వరూపములని భావము.

వా త చ్ఛ ర్మి ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ హృత్పూర్వపీడా ముఖకోష శీర్ష

రాభ్యర్థి కాస స్వరభేద తోష్టైః ॥ ౬ ॥

ఉద్ధారశబ్దప్రబలం స శీవం

విచ్ఛిన్నకృష్ణ తనుకం కషాయమ్ ।

కృచ్ఛ్రిణచాల్పం ముచితా చ వేగే

నానోబిలాచ్ఛర్దయతీహ నుఖమ్ ॥ ౭ ॥

తా॥ వాతముచేగట్లిన ఛర్మికోగమున హృత్పయమునందును ఇరుప్రక్కలయందును వాధగల్గుట, కోరెండును, శిరమునందును నొప్పునందును నొప్పికట్లుట, చిగు, స్వరభేదము, ముఖము గ్రుచ్చినట్లు పోటు, ప్రబలమైన వమనశబ్దముతోగూడి యుండుట, ఈలక్షణములకుల్లి కొంచెముగ ప్రవముతో గూడి కృష్ణవర్ణమై కొంచెముగ కషాయగమముల్లి అధికమైన వేగముచే పీడితమై మిగుల కష్టముచే న్యల్పముగ వాంతియగుట.

పి త్తి చ్ఛ ర్మి ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ మూర్ఖా విపానా ముఖకోష మూర్ధ

తాల్వక్షీసంతాపతిమోధ్రమా ర్థః ।

పీతిం భృశోష్ణం హరితిం సతిక్తం

ఘామ్రం చ పిత్తేన వమేత్సదాహమ్ ॥ ౮ ॥

తా॥ మూర్ఖ, దప్పి, నోరెండుట, శిరస్సునందును తాలువులయందును కన్నులయందును మంట, చికటిలో ప్రవేశించినట్లుండుట, భ్రమము, ఈ లక్షణములతో గూడి కృష్ణవర్ణంబుగను మిగుల ముష్ణంబుగను ఆకుపచ్చనిరంగునను ఘామ్రవర్ణంబుగను మంటతోగూడి నమంబైవచ్చుట దానిని పిత్తిముచు జనుచున ఛర్మియని యురుండునని.

క శ చ్ఛ ర్ది ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ తద్వాస్యమాధుర్య కఫప్రసేక

సంతోష నిద్రాదుచి శౌరవార్తః।

స్నిగ్ధం ఘనం స్వాదు కఫాద్విశుద్ధం

సరోమహద్వాల్పరుజం వమేత్తు ॥ ౯ ॥

తా॥ కఫముచే జనించిన ఛర్దిరోగముకల మనుజుండు కునికిపాటు, నోరుతీపి, నోట కఫము ప్రవించుట, భోజనమును జేయకున్నను భుజించినట్లు తృప్తి జెందియుండుట, నిద్ర, ఆరుచి, గురుత్వము, ఈ బాధలచే పీడితుండై స్నిగ్ధంబుగను చిక్కగను మాధుర్యయుక్తంబుగను స్వచ్ఛంబుగను వాంతిచేయును. బాధ కొంతయుగనుండును. గగురుపాటు జనించును.

సన్నిపాతజఛర్దిలట్టణము

శ్లో॥ శూలావిపాకారుచి దాహ తృష్ణా

శ్వాస ప్రమోహ ప్రబలాప్రసక్తమ్ ।

ఛర్దిస్త్రికోపాల్లవణాన్లునీల

సాంద్రోష్ణరక్తం వమతాం నృణాం స్యాత్ ॥ ౧౦ ॥

తా॥ శూల, అజీర్ణము, ఆరుచి, తాపము, దిప్తి, శ్వాసము, మోహము, ఇవియన్నియు మిగుల నతిశయముగనుండి ఉప్పుగను పులుసుగను చట్టముగను నీలవర్ణముగను ఉష్ణముగను రక్తవర్ణముగను వాంతియైనయెడ త్రిదోషముచే జనించిన ఛర్దియని యెరుంగునని.

అసాధ్యచ్ఛర్దిరోగ లక్షణములు

శ్లో॥ విత్ స్వేదమూత్రామ్బువహాని వాయు

స్సోతాంసి సందుధ్య యవోర్ధ్వమేశి ।

ఉత్సన్నగోషస్య సమాచితం తం

కోషం సముద్ధూయ నరస్యకోషాత్ ॥ ౧౧ ॥

విఘ్నాత్రయో స్తత్సమగథవర్ణం

తృప్తశ్వాసహిక్కార్తియతం ప్రసక్తమ్ ।

ప్రచ్ఛర్దయోద్దుష్టమివాతివేగా

త్తయార్దితశ్చాశు వినాశమేతి ॥ ౧౨ ॥

తా॥ వాతము ప్రకుపితంబై మలమూత్రస్వేదజలముల వహించు సోతస్సుల నడ్డగించి యూర్ధ్వముఖంబై నపుడు అట్టి వాతము మనుజునియొక్క కోష్ఠముననుండి శరీరమునం దంతట వ్యాపించిన పిత్తమును కఫమును పైకివెడలించును; మలమూత్రాదిమార్గములు అడ్డగింపబడియుండుటచేత వాంతియగు పిత్తకఫములు మలమూత్రములకు సమానమైన వర్ణంబును గంధంబును గల్గియుండును.

మరియు డప్పి, శ్వాసము, వెక్కిళ్ళు కూడ జనించి అతివేగముచే గుప్తంబై యుండును. ఈ లక్షణములతో గూడిన ఛర్దిరోగముచే పిడినుండును మనుజుండు అతిశీఘ్రముగ చచ్చితిలెండును.

ఆ గం తు చ్చ ర్ది ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ బీభత్సజా నాహృదజాఽఽమజాచ
అసాత్మ్యజా చ క్రిమిజా చ యా హి ।
నా పశ్చమీ తాం చ విభావయేచ్ఛ
దోషోచ్ఛ్రియేజై వ యథోక్తమానా ॥ ౧౩ ॥

తా॥ మనస్సునకు బీభత్సకరంబులగు (ఇంపుగాని) వస్తుదర్శనాదులచే గల్గినదియు, గర్భ కాలమున గల్గిన కోర్కెల నొనకూర్చక నావుటచేత జనించినదియు, అజీర్ణముచే గల్గినదియు, శరీర తత్వమునకు ఇమడని యన్నాదుల భుజించుటచే బుట్టినదియు, కోష్ఠగతక్రిమిలచే గల్గినదియు వైన ఛర్దిరోగము విదవదియని యెరుంగునది. అట్టి యాగంతుక ఛర్దిరోగమును మున్ను జేప్పిన వాఁని దోషములయొక్క ప్రాబల్యముచే నెరుంగునది.

క్రి మి జ చ్చ ర్ది ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ శూలహృల్లాసబహుళా క్రిమిజా చ విశేషతః ।
క్రిమిహృక్రోగతుల్యేన లక్షణేన చ లక్షితా ॥ ౧౪ ॥

తా॥ శూలంబును, ఓకిలింతలును, విశేషముగాగల్గినది క్రిమిలచేగల్గిన ఛర్దియని యెరుంగునది. మరియు నివ్యాధి క్రిమిహృక్రోగములకు సమానంబులైన లక్షణములు కట్టెయుండును.

అ నా ధ్య చ్చ ర్ది ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ క్షీణస్య యా చ్చర్దిరతిప్రసక్తా
సోపద్రవా శోణిత పూయ యుక్తా ।
సచన్ద్రికాం తాం ప్రవదేదనాధ్యాం
సాధ్యాం చికిత్సేన్నిరుపద్రవాం చ ॥ ౧౫ ॥

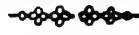
—•••••—

ఇతి శ్రీ మాధవకరవీరచిషే మాధవనినాసే
ఛర్దినిదానం సమాప్తమ్

—•••••—

తా॥ శరీరము ధాతువులు క్షీణించినవానికి మిక్కిలి వేగముతోకూడి జనించినదియు, శ్వాసము మొదలైన ఉపద్రవములతో గూడినదియు, చీమునెత్తురులతోగూడినదియు, మేడస్సు మొదలగు ధాతువులయొక్క స్నేహముతో గూడినదియు వైన ఛర్దివ్యాధి చికిత్సల కసాధ్యంబు. ఉప ద్రవరహితంబైన ఛర్ది సాధ్యంబుగాన చికిత్స జేయవలెనని భావము.

భద్ర్యపద్రవములు గ్రహావరమున నీరీతిగ నున్నవి “కాసశ్వాసో జ్వరో హిక్మా తృష్ణా వై చిత్తమేవచ । హృత్కోగస్తమకశ్చైచ వక్షేయాశ్చరేరుపద్రవాః” కాస శ్వాసములు, జ్వరము, వేక్కింపు, దప్పి, చింత, హృత్కోగము, తమకము, ఇవియన్నియు భర్తీకోగ ముచే గల్గు సుపద్రవములని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ శాత్రుమగోత్ర విరాజమాన దీప్యన్వవాయ రామకృష్ణాగ్రతనూభవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషక్కుణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానశీషిక యను

మాధననిదానాస్థితాత్పర్యము

సండు భర్తీనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః

శ్రీ ర స్తు

తృ త్తా ని దా న మ్

భక్తివ్యాకృత తృప్తి ఉపదేశము గాన భక్తినిదానమును కల్పినవిషయ తృప్తానిదానమును జెప్పట.

తృ త్తా ని దా న మ్

శ్లో॥ భయశ్రమాభ్యాం బలసంక్షయాభ్యా
ఘోర్భవం చింతం సత్తవివర్ధవైశ్చ |
సత్తం సవాతం కుపితం సరాణాం
తాలుప్రపన్నం జనయేత్పిపానామ్ || ౧ ||
సోతస్త్వపాం వాహేషు దూషితేషు
నోమైశ్చ తృప్తుంభవతీహ జన్తోః ||

తా॥ భయము, శ్రమము, బలక్షయము, వినిచేత వాతము ప్రకుపితంబై సత్తవివర్ధకంబులగు శరదృష్టాదుపదార్థముల భుజించుటచే ప్రకుపితంబైన సత్తముతోగలిసే ఘోర్భవముగ వెడలి మనుజులయొక్క నడకల నాశ్రయించి దప్పిని కల్గించును. మరియు ఘోరవాహినులను సోతస్సులు వాహినులదే ముష్టంబులై నయెడ మనుజునకు డప్పి జనించును. “రసవాహినీశ్చ సమసిః జహ్వమూలకల తాలుక్లోమ్నః | సంశోష్య నృణాం దేహే కరుతే స్తృష్ణామతిబలాం తౌ త్స” అని చరకమున నుండుటంజేసి వాతపిత్తములు ప్రకుపితంబులై రసమును నహించు భుజులు జహ్వమూలమును కింతమును తాలువులను ఎండించి తృప్త (దప్పి) నును వ్యాధిని కల్గించునని యెఱుంగునది.

తృతీయోధములు

శ్లో॥ తిస్రస్సృతాస్తాః క్షతజా చతుర్థీ ।
క్షయాత్తథా హ్యమసముద్భవా చ ॥ ౨ ॥
భక్తోద్భవా సప్తమికేతి తానాం
నిబోధ లిङ్గాన్యనుపూర్వశస్తు ।

తా॥ పై కెప్పిన తృతీయవాద్య వాతపి త్రిశ్లేష్మములు, క్షతము, క్షయము, ఆశ్లేష్మము, ఆహారభేదము, ఈ యేడుకారణములచే వెవ్వరుగ జనించుటంకేని ఏడుబద్ధములగును. అట్టి తృతీయ లక్షణములను వెవ్వరుగ నివరించెదనని భావము.

వాతపి తృతీయ లక్షణము

శ్లో॥ తనమాస్యతా మారుతసమ్భవామీం
తోదస్తథా శద్ధశిరస్సు చాపి ॥ ౩ ॥
ప్రాతోనివోగో విరసం చ వక్త్రం
శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధిమేతి ।

తా॥ నోరెందుట, కణతలయందును శిరమునందును పోటు, రసాదివహంబులగు నోత్రస్సులక్షణంబుబడి యుండుట, నోరు విరసముగ నుండుట, చల్లని నీళ్ళను త్రాగినయెడ దప్పి కృద్ధి నొందుట, ఈ లక్షణములుకల్గినది వాతముచే కల్గిన తృతీయని యరుంగునది.

పిత్తపి తృతీయ లక్షణము

శ్లో॥ మూర్ఖాఽన్నవిద్వేషవిలాపదాహా
ఽక్తేక్షణత్వం ప్రతితిశ్చ శోషః ॥ ౪ ॥
శీతాభినన్దా ముఖతిక్తతా చ
పిత్తాత్మికాయాగ పరిదూయనం చ ।

తా॥ పిత్తముచే గల్గిన పిపాసయందు మూర్ఖు, అన్నద్వేషము, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, తాపము, కన్ను లెఱ్ఱగనుండుట, అధికమైనశోష, శీతోపచారములయం దిచ్చగల్గియుండుట, నోరు చేదుగనుండుట, సంతాపము గల్గుట, ఈలక్షణములు కలుగును.

కఫపి తృతీయ లక్షణము

శ్లో॥ బాహ్వాననోధాత్మకసంవృతేఽగ్నా
తృష్ణా బలాసేన భవేత్తథాత్మ ॥ ౫ ॥
నిద్రా గురుత్వం మధురాస్యతా చ
తృష్ణార్దితః శుష్యతి చాతిమాత్రమ్ ।

తా॥ స్వవర్ధకంబులగు కారణములచే వృద్ధి నొందిన కథముచేత నాతరాగ్ని యావరింపబడిన యెడ సుతస్యమున వెడలుచుండు వేడి యగ్రోముఖముగ ప్రసరించి జలవహంబులగు ప్రాతస్సులను శోషింపజేసి దప్పిని కల్పింజేయును. దీనిని కథముచేసినచిన తృప్తయని యెరుంగునది. అట్టి తృప్తయందు నిద్ర, గురుత్వము, నోరు తీపిగనుండుట, ఈ లక్షణములు కలుగును. ఈ తృప్తచేపడింపబడిన మనుజుండు మిక్కిలి శోషనొందును. ఇచ్చట కథము వృద్ధి నొందినపుడు మిక్కిలి ద్రవరూపంబైనను అట్టి కథము జాతరాగ్ని బాల్లలను నిరోధించుటచే నగ్రోముఖంబైన యగ్ని బాల్లల రసాదివహస్రాతస్సులను శోషింపజేసి తృప్తయ ను కల్పించుటకు నాతరాగ్ని నిరోధము కళకృతంబుగాన కథజతృప్తయని వ్యవహరించబడునని యెరుంగునది. కథము క్షిప్తమునో లేక తృప్తయ ను కల్పించునని ముఖ్యభావము. ఈ యర్థము తత్త్వాంతరమునం దీ కేతిగశబ్దంబడినది. “నాద్వయ్యలన వాటిరైః క్రద్ధక్షేచ్ఛా సహోష్మణా । ప్రపద్యామ్బువహం ప్రోతిస్తృష్టాం సంసనయేన్నృణాం । శిరసాకారవం తద్వామాధుర్యం వదనస్య చ । భక్తద్వేషః ప్రసేకశ్చ నిద్రాధిక్య తగైవ చ । ఏతైర్నిర్దిష్టజానీయా త్త్రిష్టాం కథనముద్భవామ్” మధుకంబులును అమ్మంబులును లవణంబులును అజీర్ణకంబులునైన యన్నాగుల ఘనీయచేత కథము ప్రశోషించి యూష్మమునో గూడి జలవహంబులగు ప్రాతస్సులశేరి వహంబులకు తృప్తయ ను కల్పించుననియు, అట్టి కథతృప్తయందు తల గురువుగనుండుట, నదీఃపాణి, నోరు తీపిగనుండుట, అన్నద్వేషము, నోరు నీరుగారుట, అధికమైన నిద్ర, ఈ లక్షణములు కలుగుననియు భావము.

క్షేతజ క్షయజ తృప్తా లక్షణములు

శ్లో॥ క్షతస్య రుక్ శోణితనిర్గమాభ్యాం

తృప్తా చతుర్థీ క్షతజా మథా తు ॥ ౬ ॥

రసక్షయోద్యా క్షయసంధవా సా

తయాభిభూతశ్చ నివాదినేషు ।

పేపీయతేఽన్యుః స సుఖం స యోః

తాం సన్నిపాతాదితి కేచిదాహుః ॥ ౭ ॥

రసక్షయోత్తాని చ లక్షణాని

తన్వ్యామశేషేణ భిషగ్వ్యవస్యత్ ।

తా॥ శస్త్రాదిప్రహారములచే గాయముకల్గిన మనుజునకు వాగ్దచేతిను కత్తిము ప్రవించుటచేతను దప్పి కల్గును; దానిని క్షతజతృప్తయని వైద్యులు వచించుచును. ఆహారముయొక్క రసము క్షయించుటచే జనించిన దప్పిని క్షయజతృప్తయని చెప్పెదరు. “అట్టి తృప్తచే పడించబడిన మనుజుండు దుడక మను శేయింబవలను మాటిమాటికి పానముజేయుచు ఇంచుకైనను సుఖము నొందక మిగుల శ్రమ నొందును. మరియు ని క్షయజతృప్తయ నన్నిపాతిముచే జనించినదియని కొందరు వచించుచును. ఈతృప్తయందు హృత్పీడి కమ్మము మొదలగు రసక్షయలక్షణములన్నియు కనంబడును; గాన అట్టిలక్షణములచేత వైద్యుండు వ్యాధి నిర్ణయించవలెను. మరియు “సతతం యః పిబే

త్తోయం న తృప్తిమధిగచ్ఛతి । పునః కాఙ్క్షతి తోయం చ తం తృష్ణార్థిత మాది శ్చేత్” అని సుశ్రుతమునందున్నది. ఎల్లప్పుడు దుడకమును మాటిమాటికి సానముజేయుచున్నను దప్పి యణగకుండుట తృష్ణావ్యాధియని భావము. ఈప్రమాణముచేత తృష్ణాసామాన్యమున జలసానం బధికముగ నావశ్యకంబై యున్నను తీయజత్పప్తయందు తృష్ణాసామాన్యమునకన్నను మిక్కిలి యధికముగ నావశ్యకంబై యుండునని భావము.

ఆమజతృష్ణాలక్షణము

శ్లో॥ త్రిదోషలిక్షాఽమసముద్భవా చ
హృచ్ఛాల నిష్ఠీవన సాదకక్రీ ॥ ౮ ॥

తా॥ త్రిదోషలక్షణములతోగూడి హృదయశూల, నోరు నీరుగారుట, బడలిక, ఈ లక్షణములు కల్గిన దప్పి ఆమజతృప్తయని యెరుంగునది. ఆమాజీర్ణమునందు దోషత్రయము ప్రకోపించును గాన అట్టి యాజీర్ణముచే జనించిన తృప్తయందు దోషత్రయలక్షణములు గానంబడునని యెరుంగునది.

అన్నజతృష్ణాలక్షణము

శ్లో॥ స్నిగ్ధం తథాన్లుం లవణం చ భుక్తిం
గుర్వన్న మే వాశు తృప్తాం కరోతి ॥

తా॥ స్నిగ్ధంబను, అప్లవణములతోగూడినదియు, ప్రమాణమున కధికంబును, గురుత్వమును కల్గించునదియువైన యన్నమును భుజించినచుడ అతిశీఘ్రముగ దప్పి కల్గును. దీనిని అన్నజ తృప్తయని చెప్పెదరు.

ఉపసర్గజతృష్ణాలక్షణము

శ్లో॥ దీనస్వరః ప్రతామ్యక్ దీనస్సంశుష్కవక్త్రగలతాలుః ।
భవతి ఖలు యోషసర్గాత్తృష్ణా సా శోషిణీ కష్టా ॥ ౯ ॥

తా॥ హీనస్వరము, మార్చునొంగుట, బడలిక, నోరు కంఠము తాలువులు ఇవి యెండుట, ఈలక్షణములు కల్గిన తృప్త ఉపసర్గముచే జనించినదియని యెరుంగునది. ఈతృప్త వ్యాధిచే శరీరము మిగుల కృశించినపుడు జనించునుగాన కష్టసాధ్యంబై యుండును.

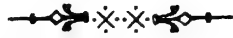
అసాధ్యతృష్ణాలక్షణములు

శ్లో॥ జ్వర మోహ త్తయ కాస శ్వాసాద్యుపసృప్త దేహానామ్ ॥
సర్వాస్త్యతిప్రసక్తారోగకృశానాం వమిప్రయుక్తానామ్ ॥ ౧౦ ॥
ఘోరోపద్రవయుక్తాస్తృష్ణా మరణాయ విజ్ఞేయాః ।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
తృష్ణానిదానమ్ సమాప్తమ్

తా॥ జ్వరము, మోహము, తేయము, దగ్గు, శ్వాసము, ఇవియున్న గాగల వ్యాధులచే పీడించబడినవారికిని, ఇతరరోగములచే కృశించిన వారికిని, వసునవ్యాధిరోగిగూడినవారికిని, మిగుల బలిష్ఠులైన ముఖిరోషాదుప్రవచులతోగూడి జనించిన తృష్ణావ్యాధులన్నియు మగడము నొందించునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహోపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచే
 తారవిద్యసంసేవాసమాసాంత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గోత్రము
 గోత్రవిరాజమాన దీవ్యనవ్వాచ రామకృష్ణాశ్రమగూర్వన కలనస్వామి
 విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషగ్భాషి” “సజ్జిత” రోషా
 లాచార్య విరచితమైన నివాసదీపికయును
 మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు
 శృష్టానిదానము
 సమాప్తము

శ్రీ హయ గ్రీ వాయ నమః

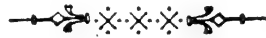
శ్రీ రస్తు

మూర్ఛా భ్రమ నిద్రా తన్ద్రా సన్యాస

నిదానమ్

“త్పిషితో మోహమాయాతి” అను వాక్యముచేత మూర్ఛ తృష్ణకు ఉపద్రవమని తెలియబడుచున్నది. గాన తృష్ణానిదానమును తెప్పినపిదప దాని కుపద్రవమైన మూర్ఛానిదానంబును, అట్టి మూర్ఛకు సమానలక్షణంబులైన భ్రమ నిద్రా తన్ద్రా సన్యాసములయొక్క నిదానములును చెప్పబడుచున్నవి.

మూర్ఛా నిదాన సంప్రాప్తులు

శ్లో॥ క్షీణస్య బహుదోషస్య విరుద్ధాహార సేవినః |
వేగాఘాతాదభీఘాతాద్ధీనసత్వస్య వా పునః॥౧॥
కరణాయతనేఘాగ్రా బాహ్యేష్వాభ్యస్తరేషు చ |
నివిశంతే యదా దోషాస్తదా మూర్ఛంతి మానవాః॥౨॥
సంజ్ఞావహాసు నాడీషు పిహితాస్వనిలాదిభిః |
తమోఽభ్యుపైతి సహసా సుఖదుఃఖవ్యపోహకృత్ ॥౩॥
సుఖదుఃఖవ్యపోహోచ్చ నరః పతతి క్షాప్తవత్ |
మోహో మూర్ఛేతి తామాఘుష్పడ్విధా సా ప్రకీర్తితా॥౪॥
వాతాదిభిశ్శోణితేన మద్యేన చ విషేణ చ |
పట్స్ఫుప్యేతాసు పిత్తం తు ప్రభుత్వేనాఽవతిష్ఠతే॥౫॥

తా॥ క్షీణంబై మిగుల నధికమైన దోషముతోగూడిన మనుజునకు విరుద్ధాహారముల భుజించుట, మలమాత్రాదివేగములను నిరోధించుట, ప్రహారములు మున్ను గాగల యభిఘాతముల నొందుట, ఈ కారణములచేతను సత్వగుణము నశించి బాహ్యంబులును ఆభ్యస్తరంబులు నైన యింద్రియముల వహించు నాడులయందు క్రూరంబులైన వాతాదిదోషములు ప్రవేశించినయపుడు

మనుజులు మూర్ఖులొందుదురు; సంజ్ఞను వహించి నాడులు వాతాదులచే నడ్డగించబడినపుడు సుఖ దుఃఖముల నశింపజేయు అజ్ఞానహేతుకంబైన తమోగుణమునొంది మైమరచి కొయ్యవలె క్రింద పడును. అవ్యాధిని మోహమనియు మూర్ఖునియు వ్యవహరించెదరు. అట్టి మూర్ఖావ్యాధి వాత పిత్తశ్లేష్మరక్తములు, మధ్యము, విషము, ఈయారిటిచే జనించుటంజేసి యారువిధంబులగును. వాతాదులలో పిత్తము ప్రధానంబై మిగుల నధికముగా నుండును.

మూర్ఖారోగ పూర్వరూపములు

శ్లో॥ హృత్పీడా జృమ్భణం గ్లానిః సంజ్ఞాచార్యల్యమేవ చ |
సర్వాసాం పూర్వరూపాణీ యథాస్వం చ విభావగోచ్ఛః ||౬||

తా॥ రొమ్మునొప్పి, ఒడలు విరుపులు, బడిలిక, జ్ఞానము తగ్గియుండుట, ఇవి యన్నియు మూర్ఖావ్యాధులకు పూర్వరూపములు. వాతాశ్లేషములను అనూలక్షణములం బట్టి నిర్ణయించ వలెను.

వాతజమూర్ఖ లక్షణము

శ్లో॥ నీలం వా యదివా కృష్ణం ఆకాశమక్షవాఽరుణమ్ |
పశ్యం స్తమః ప్రవిశతి శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యతే ||౭||
వేపకుశ్చాఽగ్గమర్దశ్చ ప్రపీడా స్పృహయస్య చ |
కార్యం శ్యావారుణా చ్ఛాయా మూర్ఖాయే వాతసమ్భవే ||౮||

తా॥ వాతముచే జనించిన మూర్ఖులందు మనుజుండు ఆకాశమును నీలవర్ణముగ నైనను, కృష్ణ వర్ణముగ నైనను, అరుణవర్ణముగ నైనను జూచుచు మూర్ఖులొంది శీఘ్రముగ నే తెలివినొందును. మరియు శరీరకమ్పము, ఒడలునొప్పలు రొమ్మునొప్పి, కృశత్వము, శరీరచ్ఛాయ శ్యామలవర్ణంబుగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

పిత్తజ మూర్ఖ లక్షణము

శ్లో॥ రక్తం హరితవర్ణం వా వియత్పితమథాపి వా |
పశ్యం స్తమః ప్రవిశతి సస్వేదశ్చ ప్రబుధ్యతే ||౯||
సపిపాసస్సంతాపో రక్తపీతాఽరుణోక్షణః |
సంభిన్నవర్చః పీతాభో మూర్ఖాయే పిత్తసమ్భవే ||౧౦||

తా॥ పిత్తముచే సంభవించిన మూర్ఖులందు మానవుండు ఆకాశమును రక్తవర్ణముగ నైనను పచ్చనిరంగుల్లినదిగ నైనను, పసుపురంగు కల్లినదిగ నైనను చూచుచు మూర్ఖులొందును. మూర్ఖుడేరు నపుడు చెమట, దప్పి, సంతాపము, ఈ లక్షణములతోగూడి యుండును. మరియు కన్నులు రక్త వర్ణంబులుగ నైనను, పీతవర్ణంబులుగ నైనను, అరుణవర్ణంబులుగ నైన నుండును. మలము పచ్చగ వెడలును. శరీరచ్ఛాయ పచ్చగ నుండును.

కఫజమూర్ఖా లక్షణము

శ్లో॥ మేఘుచజ్జాశమాకాశం ఆవృతం వా తమోఘనైః।

పశ్యంత్యమః ప్రవిశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే॥౧౧॥

గురుభిః ప్రావృతైర శ్లెఃస్యథై వార్ద్రేణ చర్మణా।

సప్రసేకస్సచ్ఛల్లాసో మూర్ఖాయే కఫసంభవే॥౧౨॥

తా॥ కఫముచే గల్గిన మూర్ఖుడును ఆకాశమును మేఘములచే నావృతంబుగ నైనను, చీకటిచే నావరింపబడినట్లుగ నైనను గాంచుచు మూర్ఖుల్లి చిరకాలమునకు ఒడతెరుంగును. మరియు శరీరము పైన బరువైన గుడ్డల నైనను తడిసియుండు చర్మమునైనను గప్పినట్లుండుట, నోట చొంగకారుట, వాంతియగునట్లుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

సన్నిపాతజ మూర్ఖా లక్షణము

శ్లో॥ సర్వాకృశ్నిస్సన్నిపాతాదపస్మారఃకవాగతః।

స జన్తుం పాతయత్యాశు వినా బీభత్సచేష్టితైః॥౧౩॥

తా॥ సన్నిపాతముచే జనించినమూర్ఖ వాతాదిదోషత్రయ లక్షణములతోగూడి నోట నురుగు పెడలుట మొదలగు బీభత్సకరంబులైన చేష్టలుచక్క తక్కిన యపస్మారలక్షణములతోగూడి మనుజుని అతిశీఘ్రముగ క్రిందపడద్రోయును. ఇచ్చట నుద్దేశమున ఆరువిధంబులుగ మూర్ఖావ్యాధిని జెప్పి యున్నను చిరకమునందు సన్నిపాతముచేతగూడ మూర్ఖ జనించునని చెప్పియుండుటంజేసి తదనుసారముగ జెప్పినది గాన విరుద్ధముగాదని యెరుంగునది.

రక్తజమూర్ఖా లక్షణము

శ్లో॥ పృథివ్యాపస్తమోరూపం రక్తగన్ధస్తదన్వయః।

తస్మాద్రక్తస్య గన్ధేన మూర్ఖస్తి భువి మానవాః॥౧౪॥

ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్యా యదభిముహ్యతి॥

తా॥ పంచభూతములలో పృథివీజలంబులు రెండును తమోగుణభూయిష్ఠంబైనవి. రక్తమునందలి పరిమిళము తమోగుణప్రధానంబైన భూమికి సంబంధించినది గాన రక్తముయొక్క పరిమళము నాఘ్రాణించిన మనుజులు మూర్ఖునొందుదురని యర్థము. పృథివీసంబంధమైన గంధమును మూర్ఖునుటచే తమోబహుళంబగు మూర్ఖ జనించుననిభావము. మరియు ద్రవ్యరూపమైనరక్తము యొక్క స్వభావముచేత అట్టిరక్తమును జూచినమాత్రనే మూర్ఖగల్గునని కొందరు వచించెదరు. ఇచ్చట ద్రవ్యస్వభావముచేత రక్తమునందలి గంధముచేతనే మూర్ఖజనించును గాని సంపంగిపువ్వులు మొదలగువానియందలి గంధముచేత మూర్ఖ గల్గదని యెరుంగునది. మరియు భోజండు “స్తబ్ధాజ్జ దృష్టిర్భవతి గూఢోచ్ఛ్వాస స్తథైవచదర్శనాదస్పృజ స్తజ్జాగ్ధాచ్ఛైవ ప్రముహ్యతి” అని చెప్పెను. రక్తమును జూచినను దానిగంధము నాఘ్రాణించినను మనుజుండు చేష్టలందక్కినిశ్చలంబులైన నేత్రములుకలవాడై మూర్ఖునొందునని భావము. ఈ ప్రమాణముచేతగూడ రక్తముయొక్క దర్శనముచేతను గంధాఘ్రాణముచేతను మూర్ఖగల్గునని దృఢముగా దెలియుచున్నది.

విషజ మద్యజ మూర్ఖా లక్షణములు

శ్లో॥ గుణాస్తీవ్రతరత్వేన స్థితాస్తు విషమద్యయోః॥౧౭॥

త ఏవ తస్మాత్తాభ్యాస్తు మోహా న్మాతాం యథేరితౌ।

తా॥ విషమద్యములయందు లఘుత్వాదిగుణములు మిగుల తీక్ష్ణములై యుండును; దానంజేసి విషమద్యములచేత మూర్ఖబనించును. అందు విషముచే జనించినది విషజమూర్ఖ యనియు, మద్యసానముచే జనించినది మద్యజమూర్ఖయనియు నెరుంగునది. అందు విషము తనంతట జీర్ణముగాదు కాన విషముచే జనించిన మూర్ఖ తనంతట శాంతినొందక బాధించును. మద్యము జీర్ణంబగును గాన మద్య సానముచేజనించిన మూర్ఖ మద్యము జీర్ణించిన ఏవత తనంతట శమించును. విషమద్యగుణములు తత్త్వావ్రతమున నీకీర్తిగ నున్నచువి: “లఘు రూక్షమాశు విశేదం వ్యవాయి తీక్ష్ణం వికాసి నూత్నం చ । ఉష్ణమసి ర్దేశ్య రసం దశగుణాయుక్తం విషం తద్వై” లఘుత్వము, రూక్షత్వము, ఆశుకారిత్యము, విశేషత్వము, వ్యవాయిత్వము, తీక్ష్ణత్వము వికాసిత్వము, నూత్నత్వము, ఉష్ణత్వము, నిర్దయములేనిరసము గల్గియుండుట, ఈ పదిగుణములును విషమునకు గల్గియుండుననిభావము. మరియు “యే విషస్య గుణాః ప్రోక్తాః సన్నిపాతప్రకోపణాః। త ఏవ మద్యే దృశ్యేన్తే విషేచ బలవ త్తిరాః” అనియుండుటచేత విషమునకు జెప్పియుండు గుణములన్నియు మద్యమునకును నుండుననియు, అట్టిగుణములు మద్యమునకంటే విషమున బలవంతులై యుండుననియు నెరుంగునది.

రక్తజాదీమూర్ఖాత్రియమునకుక్క - స్వరూపము

శ్లో॥ స్తభాజదృప్తిస్వస్థజా గూఢోచ్ఛ్వాసశ్చ మూర్ఛితః॥౧౮॥

మద్యేన విలపం శ్చేతే నప్త విభ్రాంత మాసనః।

గాత్రాణి విఘ్నా భూమా జరాం యావన్నయాతి తత్॥౧౯॥

వేపగు స్వప్నతృష్ణా స్మృస్తమశ్చ విషమూర్ఛితే।

వేదితవ్యం తీవ్రతరం యథాస్వం విషలక్షణైః॥౨౦॥

తా॥ రక్తముచే జనించిన మూర్ఖ కల మనుజుండు నిశ్చలములైన యంగములును, నేత్రములును, స్పష్టముగ కనుబడని ఉచ్ఛ్వాసమును కలవాడై యుండును. మద్యపానముచేత పలుచెరంగుల భాషించుచు జ్ఞానములేక భ్రమనొందిన మనస్సుకలవాడై మూర్ఖునొంది చేష్టలచిక్కి మద్యము జీర్ణంబగునంతవరకు అవయవములను భూమియందుంచి శయనించి యుండును. విషముచే మూర్ఖునొందినవానికి కంపము, స్వప్నము, తృష్ణ, కన్నులు కనుబడుకొండుట, ఈ లక్షణములు కల్గి యుండును. మరియువిషముచేగల్గిన మూర్ఖులను ఆయావిషయములకు జెప్పియుండు లక్షణములను బట్టి తీవ్రత్వము నెరుంగునది.

మూర్ఖాభ్రమాదులయొక్క పరస్పరభేదములు

శ్లో॥ మూర్ఖా పి త్తతమఃప్రాయా రజఃపితృనిలాద్భిమః।

తమోవాతకఘా త్తన్ద్రా నిద్రా శ్లేష్మతమోభవా॥౧౯॥

* * చక్రవద్భిమతో గాత్రం భూమా పతతి సర్వదా।

భ్రమరోగ ఇతి శ్లేయో రజఃపితృనిలాత్మకః * *

తా॥ పిత్తతమగుణములచే మూర్ఖజనించును. రజోగుణము, పిత్తము, వాతము, ఈ మూడిటిచే భ్రమజనించును. తమోగుణము, వాతకఘములు, ఈ మూడిటిచే తన్ద్రజనించును. శ్లేష్మ తమోగుణములచేత నిద్ర జనించును. చక్రముపై గూర్చున్నవానివలె కంటికిగానబడు వస్తువులను తిరుగుచున్నట్లు గాంచుట, ఎల్లప్పుడు భూమియందు పడియుండుట, ఇట్టి గుణములు కల్గినది భ్రమరోగంబని యెరుంగునది.

తన్ద్రా లక్షణము

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాథేష్వసంవిత్తిః శౌరవం జృమ్భణం క్షమః।

నిద్రార్తస్యేవ యస్యేహ తస్య తన్ద్రాం వినిర్దిశేత్॥౨౦॥

తా॥ చక్షురాదీన్ద్రియములకు నాయావిషయములను గ్రహించు సామర్థ్యము లేకుండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, ఆవలింతలు కల్గుట, బడలిక బుట్టుట, ఇవియన్నియు మేల్కొనియుండు సమయమున నిదురించువానికి గల్గినట్లు జనించినయెడ తన్ద్రాయని న్యవహరించబడును. మరియు నిద్రాలక్షణము మిగుల ప్రసిద్ధంబగుటంజేసి చెప్పలేదు. చరకమునందు “యదా తు మనసి క్షాంతే కర్మాత్మానః క్షమాన్వితాః। విషయోభ్యోనివర్తంతే తదా స్వపితి మానవః” అని యున్నది. మనస్సు మిగుల శ్రమనొందియున్నపుడు ఇన్ద్రియము లన్నియు బడలి ఆయా యిన్ద్రియవిషయములగు శబ్దస్పర్శాదులను గ్రహింపజాలకున్నయపుడు మనుజునకు నిదురవచ్చునని యర్థము. ఇన్ద్రియములకు సంబంధించిన శబ్దస్పర్శాదులును, మనోవ్యాపారంబులును లేకుండునది నిదురయనియు, ఇంద్రియవ్యాపారముల మాత్రము నెరుంగకుండునది తంద్రయనియు, దృశ్యంబులైన పదార్థములన్నియు తిరుగుచున్నట్లు దోచుట భ్రమమనియు పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

సన్యాసమూర్ఖులయొక్క పరస్పరభేదము

శ్లో॥ దోషేషు మదమూర్ఖాయా కృతవేగేషు దేహినామ్।

స్వయమే వోపశామ్యన్తి సన్యాసో నౌషధైర్విना॥౨౧॥

తా॥ వాతాదిదోషములు తమ తమ వేగముజూపి శాంతినిొందినపుడు మదమూర్ఖులు తనంతనే శమించును. సన్యాసంబను వ్యాధి ఔషధములులేక శాంతినిొందుటలేదు.

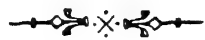
సన్యాస లక్షణము

శ్లో॥ వాద్దేహమనసాం చేష్టా మాఖిప్యాతిబలా మలాః।

సన్యస్యన్త్యబలం జన్తుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః॥౨౨॥

స నా సన్న్యాససన్న్యస్తః కాష్ఠీభూతో మృతోపమః।

ప్రాణైర్విముచ్యతే శీఘ్రం ముక్త్యా నద్యఃఫలాం క్రియామ్॥౨౩॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మూర్ఛా భ్రమ నిద్రా తద్ద్రా సన్న్యాస

నిదానం సమాప్తమ్.

తా॥ మిగుల బలవంతములగు వాతాదిగోచరముల వాహులు, చేతులు, పాదములు, ఈనూడి
టికి సంబంధించిన వ్యాపారముల నిరోధించి ప్రాణముల తాదాగ్రంథన స్వేదమునకేరి గుచ్చ
లుండగు మనుజుని కూర్చుండించును. పిదప నానుజులందు కూర్చుండే వీడితుండై చేష్టలచక్కి
కొయ్యవలె మృతునిభంగి నేలంబడును. ఆననుజులను నవ్యోకఫలవిములగు మూర్ఖాధ్వనము అంజనము
మొదలగు క్రియల జేయవలెనని ప్రాణములచే పిడువంబడును. అనిన చికిత్స జేసినయెడ బ్రతుకును
గాని లేనియెడ శీఘ్రముగ మృతుండు నగు భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ మణితో ఆచార్య పుష్టిస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవిద్వంశేవామనాచార్య ఆయుర్వేదవిగ్నానత్వప్రదానా గౌతమి

గోత్రవిరాజమాన దీక్ష్యావాయ గామకృష్ణాశ్వతికాశప సతలసంకృతయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాంధ్ర” “భిషగ్మణి” “వజ్జిత” గోపా

లాచార్య పరిశీలించిన నిదానదీక్షయను

మాధవనిదానాత్మతాత్పర్యము

సందు మూర్ఛాభ్రమనిద్రా

తద్ద్రాసన్న్యాస నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

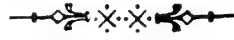
శ్రీ ర స్తు

పానాత్యయ పరమద పానాజ్జీర్ణపాన

విభ్రమ నిదానమ్

మూర్ఖ మద్యపానముచేగూడ కల్గునుగాన మూర్ఖుని నిదానానంతరము మద్యపానముచే జనించు మదాత్యయాని వికారములను వివరించుట.

మద్యపానముచే మూర్ఖకల్గుటకు కారణములు

శ్లో॥ యే విషస్య గుణాః ప్రోక్తాస్తేపి మద్యే ప్రతిష్ఠితాః।
తేన మిథ్యోపయుక్తేన భవత్యుగ్రో మదాఽత్యయః॥౧॥
కిన్తు మద్యం స్వభావేన యథై వాన్నం తథా స్మృతమ్।
అయుక్తియుక్తం రోగాయ యుక్తియుక్తం యథాఽమృతమ్॥౨॥
ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నం తదయుక్త్యా హినస్యసూక్॥
విషం ప్రాణహరం తచ్చ యుక్తియుక్తం రసాయనమ్॥౩॥

తా॥ విషమునకు జెప్పిన లక్షుత్వాదిగుణంబులన్నియు మద్యమునకుం గలవు గాన అట్టి మద్యమును శాస్త్రోక్తప్రకారము నతిక్రమించి సేవించినయెడ మిగుల తీవ్రంబైన మదాత్యయము జనించును. మరియు మద్యము స్వభావముచేత నన్నమునుబోలె మనుజులకు హితకరంబైయుండును. అట్టి మద్యమును శాస్త్రోక్తవిధానమునకు విరుద్ధముగ సేవించినయెడ రోగముల గల్గించును. శాస్త్రోక్తవిధి ననుసరించి సేవించినయెడల నమృతమునుబోలి శరీరమున కారోగ్యకరంబైయుండును. మనుజులకు యథావిధిగ నుపయోగింపబడిన యన్నము బలకరంబై యుండు. అటుగాక విషము ముగ భుజించినచో ప్రాణహరంబై యుండును. కాన అవ్యిధంబుగ నే మద్యముయొక్క గుణ రోషముల నెరుంగవలెనని భావము. మరియు విషము స్వభావముచే ప్రాణహరంబైనను శాస్త్రోక్త ప్రకారము సేవించినయెడ రసాయనంబై ఆయుర్బలముల వృద్ధినిొందించునదియై, యుండును. ఇచ్చట “క్ష్యా యవావత్ర హేమ్నస్తు తిలం దద్యాద్విషస్య చ” అను చరణోక్త ప్రమాణము ననుసరించి తిలప్రమాణము విషమును సేవించినయెడ రసాయనంబనియు, అట్టి ప్రమాణ మునకన్న నధికముగ సేవించినపుడు ప్రాణహరంబనియు నెరుంగునది.

మరియు మద్యపానముచే మదాత్మ్యము జనించుక్రమము చరకమునం దితైరంగున గానం బడియెడు. “మద్యం హృదయనూవిశ్య స్వగుణైః గోఽహో గుణాః । దశభిర్దశ సంక్షోభ్య చేతో సయతి విక్రియామ్ । లఘూష్ణతీక్షణ సూక్ష్మాన్లుప్యవాయూశుగ మేవ చ । రూక్షం వికాసి విశదం మద్యం దశగుణం స్మృతం । గురు శీతం మృదు శ్లక్షణం బహులం మధురం స్థిరమ్ । ప్రసన్నం పిచ్ఛిలం స్నిగ్ధం ఓఙో దశ గుణం స్మృతం । గురుత్వం లాఘవాచ్చైత్యశ్చాస్థ్యాదస్తుస్వభావతః । మాధు ర్యం మార్దవం తైక్ష్ణ్యత్ప్రసాదఞ్చాశుభావనాత్ । కాఠ్యాత్స్నేహం వ్యవాయిత్యాత్ఫిరత్వం శ్లక్షణతామపి । వికాసిభావాత్పైచ్ఛిల్యం వైశద్యాత్సాన్ద్రీతాంతథా । సౌక్ష్మ్యాన్మద్యం నిహస్త్యేపమోజసః స్వగుణైర్గుణాః । సత్త్వస్తదాశ్రయఞ్చాశు సంక్షోభ్య జనయేన్నదమ్॥” మద్యము హృదయమునజొచ్చి తనయందలి పది గుణములచేత ఓజస్సుననుండు పదిగుణములను చెరిచి మనస్సును వికారము నొందించును. అది యెట్లులనిన; మద్యము లఘువును (చుల్కవైనది), ఉష్ణమును (వేడిమికల్గినది), తీక్షణ్యమును (మృదుత్వములేనిది), సూక్ష్మమును (సూక్ష్మమైనయాకారము కల్గినది), అస్థియము (పులుపుకల్గినది), వ్యవాయయు (తొలుత శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించి పిదప శీర్షంబగునది), ఆశుగము (శీఘ్రముగ రోగముల గల్గించునది), రూక్షంబును (బిడ్డులేనిది), వికాసి (ఉదకముననుంచుబడిన తైలబిందువువలె పలుచెరంగుల విస్తీర్ణంబగునది), విశదంబును (వేగించువస్తువునం దుంటుండువది) వై పదిగుణములు గల్గియుండును. ఓజస్సు, గురుత్వము, శీతలము, మృదుత్వము, శ్లక్షణ్యము, (నునుపుకల్గియుండుట), మధురమైయుండుట, స్థిరత్వము (ఒక్కచోటనే నిలచియుండుట), ప్రసన్నత్వము, పిచ్ఛిలత్వము, స్నిగ్ధత్వము, (బిడ్డుకల్గియుండుట), అను నీపదిగుణములు కల్గియుండును. మద్యము పైకెప్పుబడిన పది గుణములలో లఘుత్వముచేత ఓజస్సునందలి గురుత్వమును, ఉష్ణముచే శీతలమును, అమృతముచే మధురత్వమును, తీక్షణ్యముచే మార్దవమును, ఆశుకారిత్వముచే ప్రసన్నత్వమును, సూక్ష్మత్వముచేత స్నేహమును, వ్యవాయిత్యముచేత ఫిరత్వమును, వికాసిత్వముచేత శ్లక్షణ్యత్వమును, విశదత్వముచేత పైచ్ఛిల్యమును, సూక్ష్మత్వముచేత సాన్ద్రీయమును వరుసగా చెరిచి, అట్టి యోజస్సును ఆశ్రయించి యుండు సత్త్వగుణమునుగూడ చెరిచి మద్యమును గల్గించును అని భావము.

మరియు సుశ్రుతమున నీవిషయము నితైరంగున జెప్పెను: “ఔష్ణ్యాచ్ఛీతోపచారం తతైక్ష్యాద్ధన్వి మనోగతిమ్ । విశిత్వవయవాః సౌక్ష్మ్యాత్ వైశద్యాత్కిఞ్శుక్రనుత్ । మారుతం కోపయేన్ద్రాఢ్యా దాశుత్వాదాశుకర్మకృత్ । మార్దవఞ్చ వ్యవాయిత్యాద్వికాసిత్వాద్విసర్పతి॥” మద్యము ఉష్ణగుణముచేత శీతోపచారములను చెరుచును. తీక్షణ్యముచేత మనోగతిని పోగొట్టును. సూక్ష్మత్వముచేత అయవములయందెల్ల వ్యాపించును. విశదత్వముచేత కఫశుక్రములను నశింపజేయును. రూక్షత్వముచేత వాతమును ప్రకోపింపజేయును. ఆశుకరంబగుటచేత శీఘ్రముగ మోహదుల గల్గించును. వ్యవాయిత్యముచేత (తొలుత శరీరమున వ్యాపించుటచేత) రోమాంచమును గల్గించును. వికాసిత్వముచేత శరీరమున పలుచెరంగుల వ్యాపించును.

ఇతైరంగన మద్యము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునని భావము. ఈ సుశ్రుతవాక్యముచేత మద్యము నందు ఎనిమిదిగుణము లున్నట్టులు తెలియుచున్నది.

మద్యసేవచే జనించు గుణములు

శ్లో॥ విధినా మాత్రయా కాలే హితైరన్నైర్యథా బలమ్।

ప్రహృష్టో యః పిబేన్నద్యం తస్య స్యాదమృతోపమమ్॥౪॥

స్నిగ్ధైస్సదన్నైర్మాంసైశ్చ భక్ష్యైశ్చ సహ సేవితమ్।

భవేదాయుఃప్రకర్షాయ బలాయోపచయాయ చ॥౫॥

కామ్యతా మనసస్తుష్టిస్తేజో విక్రమ ఏవ చ।

విధివత్సేవ్యమానే తు మద్యే సన్నిహితా గుణాః॥౬॥

తా॥ విధిని ప్రమాణమును కాలమును అనుసరించి భుజించబడినవియు హితంబులైన యన్నాదులచే మనుజునకు శరీరబలము కల్గు చుండంబున విధిప్రమాణ కాలముల ననుసరించి సంతృప్తుడై మద్యమును పానముజేసినయెడ నమృతమునుబోలి శరీరమున కారోగ్యకరంబై యుండును. మరియు అట్టిమద్యమును స్నిగ్ధంబులగు భక్ష్యమాంసములతోగూడను నిర్దుష్టంబైన యన్నముతోడను పానముజేసినయెడ ఆయువు, శరీరబలము, శరీరఘృష్టి, వీనిని వృద్ధి నొందించును. మద్యమును విధి పూర్వకముగ సేవించినయెడ శరీరసౌందర్యము, మనస్సంతోషము, తేజస్సు, పరాక్రమము, ఈ గుణములన్నియు పెడతెగక నుండనని యర్థము. ఇచ్చట ఆహారమును పరిత్యజించి మద్యమును సేవించినయెడ శరీరము కృశతనొంది యనేక వ్యాధులు జనించును గాన నిర్దుష్టంబైన యన్నాదుల భుజించి మద్యమును సేవించవలెనని యెరుంగునది. మరియు “మైరేయం మదిరా కీధు చతుర్థం మధు చోచ్యతే। ఏకైకం షడ్రసం త్వత్ర రసతశ్చామిష్యతే” “స ర్వేసామష్టుజాతీనాం మద్యం మూర్ధ్ని న్యవస్థితమ్” అనియు గ్రంథాంతముల గానంబడియెడు. మైరేయము, మదిర, కీధు, మధు, అని నాల్గువిధములైన మద్యములు ఒక్కొక్కటియు మధురాదిషడ్రసములు కల్గియుండుననియు, అందు ఆమలసముమాత్రము ప్రధానంబై యుండుననియు, ఆమలసముకలద్రవ్యములలోపల మద్యము ప్రధానంబై యుండు ననియు భావము.

ప్ర ధ మ మ ద ల ష ణ ము

శ్లో॥ బుద్ధిస్మృతిప్రీతికరస్సుఖశ్చ

పానాన్ననిద్రారతివర్ధనశ్చ।

సంపాతగీతస్వరవర్ధనశ్చ

ప్రోక్తోఽతిరమ్యః ప్రథమో మదో హి॥౭॥

తా॥ మద్యపానముచే జనించు మత్తత మదమనందగు; అట్టి మదము ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థంబులను భేదములచే నాల్గుతైరంగులగును. అందు బుద్ధి, స్మృతి (పూర్వమునం దనుభవించిన

దానిని స్మరించుట), ప్రీతి, వీనిని కల్పించునదియు; సుఖకరంబును, అన్న పానములయందును నిద్రయందును ప్రీతిని కల్పించునదియు, చగువుటయందును సంగీతమునందును కంఠస్వరమును వృద్ధిసొందించునదియునునై మిగుల రమ్యంబైనది ప్రథమమదంబని యెగుంగునది. మదము సామాన్యముగ మనోవికారజనకంబైనను ఈ స్రవణమదము మనోవికారములను విశేషముగ గల్గినీయక బుద్ధ్యాగులను వృద్ధిసొందించుచుండునని భావము.

ద్వితీయ మ ద ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ అన్యక్తబుద్ధిస్మృతివాగ్విచేష్టః
సోస్మత్తలీలాకృతిరప్రశాన్తః।
ఆలస్యనిద్రాభిహతో ముహుశ్చ
మధ్యేన మత్తః పురుషో మదేన॥౮॥

తా॥ ద్వితీయమదముచే మత్తిల్లిన మనుజునకు బుద్ధి స్మృతి వాక్కులు ఆస్ఫుటములుగ నుండుట, పిచ్చివానివలె శరీరాకారంబు చేష్టలును గల్గియుండుట, శాన్తములేక కోపముకల్గియుండుట, ఆలస్యము, మాటిమాటికి నిదురగల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును.

తృతీయ మ ద ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ గచ్ఛేదగమ్యాన్న గురూంశ్చ మన్యేత్।
ఖాదేదధత్యాణి చ సప్తసంజ్ఞః।
బ్రూయాచ్చ గుహ్యేని హృది స్థితాని
మదే తృతీయే పురుషోఽస్వతన్త్రీః॥౯॥

తా॥ తృతీయమదమునందు పురుషుండు మరవరవశుండై పాండతగని గురుభార్య మొదలగు వారిలో గలయ నువ్యమించును. పూజ్యులగు గురువులు మొదలగువారిని యవమానము చేయును. ఒడలెరుంగక మైమరచి యుండును. భుజింపదగని యశుద్ధపధార్థముల భుజించును. కృత్యాకృత్య వివేకము లేకుండును. మనంబుననుండు రహస్యవిషయముల నెల్ల వెల్లడిచేయును.

చతుర్థ మ ద ల ట్ట ణ ము

శ్లో॥ చతురే తు మదే మూఢో భగ్నదార్వివ నిష్క్రియః।
కార్యాకార్యవిభాగాఽజ్ఞో మృతాదప్యపహో మృతః॥౧౦॥
కో మదం తాదృశం గచ్ఛేదున్మాదమివ చాపరమ్।
బహుదోషమివామూఢః కాంతారం స్వవశః కృతీ॥౧౧॥

తా॥ నాల్గవ మదమునందు మనుజుండు విరిగి క్రిందపడిన కొయ్యవలె చేష్టారహితుండై కార్యాకార్యజ్ఞాన మొకింతయైన లేక మృతునిభంగి పరవశుండై యుండును. లోకమునం దే మనుజుండు స్వవశుండై పెద్దపులి మున్నగు శ్రూరజంతువులచే నిండియుండు నరణ్యమున ప్రవేశించుకరణి

ఉగ్మాచమును బోలియున్న పూర్వోక్తమదము నొందును! జ్ఞానియగు మనుజుం డట్టి మదము నొంద నుద్యమించడని భావము.

మరియు “ప్రథానాథమమధ్యానాం రుక్మాణాం వ్యక్తిదర్శకః! యథాఽగ్ని రేవం సత్త్వాద్యైర్మద్యం ప్రకృతిదర్శకమ్” అని చరకమునం గున్నది. ఉత్తమాఽథమ మధ్యంబులైన బంగారుయొక్క గుణములను అగ్ని విశదముగ చెలియజేయుకరణి మద్యము సత్త్వ రజస్తమోగుణములచేత నాచూప్రకృతులను వెలుపునని యర్థము. సత్త్వప్రధానులకు ప్రశమమదము జనించుననియు, రజోగుణప్రధానులకు ద్వితీయమదము జనించుననియు, తమోగుణప్రధానులకు తృతీయమదము జనించుననియు భావము. ఈ వాక్యములచేత మదము మూడు తెరంగులని చెలియు చున్నను ద్వితీయ తృతీయ మదములయొక్క అంతరావస్థను తృతీయమదమని సుశ్రుతాచార్యుండు పరిగణనము జేసి నాల్గుమదములను వచించెను. కాన తదనుసారముగ నిచ్చట నాల్గు మదభేదములు చెప్పబడినవి యని యెరుంగునది. ద్వితీయ తృతీయ మదములయొక్క సంధ్యవస్థ నీరీతిగ వాగ్భటా చార్యుండు వచించెను. “మధ్యమోత్తమయోస్సద్ధిం ప్రాప్య రాజసతామసః! నిరం కుశ ఇవ వ్యాఘో స కిచ్ఛిన్నాఽఽచ రేజ్జడః” రజోగుణంబైనను తమోగుణంబైనను కల మనుజుండు మధ్యమ తృతీయ మదములయొక్క సంధి నొంది అంకుశములేని దుష్టగజముచందమున నానావిధ క్రూరచేష్టలం జేయునని భావము.

మరియు నీ త్రివిధమదములచే గల్గు చేష్టావిశేషములు గ్రన్థాంతరమున నివిధంబుగ గానంబడి యెడు: “నాత్వికే శౌచ దాక్షిణ్య హర్ష మండసలాలసః । గీతాధ్యయనసౌభాగ్య సురతోత్సాహకృన్మతః । రాజసే దుఃఖిలత్వమాత్మత్యాగం ససాహసమ్ । కలహం సానుబద్ధం చ కరోతి పురుషే మదః । అశౌచనిద్రామాత్సర్యాఽగమ్యా గమనలోలతాః । అసత్యభాషణం చాపి కుర్యాద్ద్వితామసే మదే” నాత్విక పురుషునకు గల్గిన మదమునందు పరిశుద్ధత్వము, దాక్షిణ్యము, అలంకారములయం దిచ్చ, గానము నందును అధ్యయనమునందును రత్నిక్రీడలయందును ఉత్సాహము, శరీరసౌందర్యము, ఈ గుణములు కల్గుననియు; రాజసగుణముకల్గినవానికి జనించిన మదమునందు దుఃఖించుట, సాహసముచే ప్రాణ త్యాగమున కుద్యమించుట, కలహమాడుట, ఈలక్షణములు కల్గుననియు; అపరిశుద్ధముగ నుండుట, నిద్ర, మాత్సర్యము, పొందవగని గురుభార్య మొదలగువారిని పొంద నిచ్చకల్గుట, అబద్ధములాడుట, ఈ లక్షణములు తామసగుణప్రధానులకు జనించుననియు భావము.

అయిక్తమద్యసేవనముచే జనించు వికారములు

శ్లో॥ నిర్భక్తమేకాంతత ఏవ మద్యం
నిషేవ్యమాణం మనుజేన నిత్యమ్।
ఆపాదయేత్కష్టతమాన్వికారాన్
ఆపాదయేచ్ఛాపి శరీరభేదమ్ ॥౧౨॥

తా॥ అన్నమును భుజించక కేవలమధ్యమును ఎడలేక పానముచేసినయెడ మిగుల కష్టతరములగు వ్యాధులను గల్గించి శరీరమును నశింపజేయును.

మద్యపానానర్హ కారణములు

శ్లో॥ క్రుద్ధేన భీతేన పిపాసితేన

శోకాభితప్తేన బుభుక్షితేన ।

వ్యాధ్యామభారాధ్వపరితేన ।

వేగావరోధానభిహతేన చాపి॥౧౩॥

అత్యమ్బుభక్తానవతితోదరేణ

సానీర్ణభుక్తేన తథానబలేన ।

ఉష్ణాభితప్తేన చ సేవ్యమానం

కరోతి మద్యం వివిధాన్వికారాన్॥౧౪॥

తా॥ మనఃకుంభ క్రుద్ధుండై యున్నను, భీతికొందినపుడును, ఉష్ణిగొనియున్నపుడును, కుఃఖముచే తాపము నొంది యున్నను, ఆకలిగొనియున్నను, దేహపరిశ్రమచేతను మార్గము నడిచుటచేతను భారమును మోచుటచేతను కృతనొందియున్నను, మలనూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచే శ్రమకొందియున్నను, ఉష్ణము సమకముగ పానముచేయుటచే కడుపు పెరిగియున్నను, కీర్ణముకొకమున్న భుజించియున్నను, బలహీనుండైయున్నను, ఉష్ణముచే తాపమునొందియున్నను, ఇట్టి సమయములయందు మద్యమును పానము చేసినయెడ పానాత్యయము మున్నగు వికారము లనేకముగ జనించును.

మ ద వి కా ర థే ద ము లు

శ్లో॥ పానాత్యయం పరిమదం పానానీర్ణమథాపి వా ।

పానవిద్రవిముముగ్రం చ తేషాం వత్సోమి లక్షణమ్॥౧౫॥

తా॥ పానాత్యయమనియు, పరిమదమనియు, పానానీర్ణమనియు, పానవిద్రవిముమనియు, మద్యపానముచే జనించు వ్యాధులు నాల్గువిధములు. వీనికిన్నిటికి లక్షణముల వరుసగ జెప్పెనని భావము.

వాతాధిక మదాత్యయ లక్షణము

శ్లో॥ హిక్కాత్వాసశిరఃకమ్పపార్శ్వసూలప్రజాగరైః ।

విద్యాద్భహుప్రభావస్య వాతప్రాయం మదాత్యయమ్॥౧౬॥

తా॥ వేక్కిళ్లు, శ్వాసము, తలవణు, ఇరుప్రక్కల నొప్పి, నిమరబట్టపండుట, మితిమీరి మాటలాడుట, ఈ లక్షణములు కలిగినది వాతప్రకోపముచే జనించిన మదాత్యయమని యెరుంగునది.

పిత్తప్రాయ మదాత్యయ లక్షణము

శ్లో॥ తృష్ణాదాహాద్వీరస్వేదమోహానీసారవిభ్రమైః ।

విద్యాధరితవర్ణస్య పిత్తప్రాయం మదాత్యయమ్॥౧౭॥

తా॥ దప్పి, వాతము, జ్వరము, చెమటబట్టుట, మోహము, అతిసారము, భ్రమము, శరీరము పచ్చగనుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తబధికముగా గల మదాత్యయంబని యెరుంగునది.

కఫప్రాచయ మదాత్యయ లక్షణము

శ్లో॥ ఛర్ద్యగోచకహృల్లాసతన్ద్రాస్తైమిత్వశారవైః ।

విద్యాచ్ఛేదపరీతస్య కఫప్రాచయం మదాత్యయమ్॥౧౮॥

తా॥ వాంతి, ఆరోచకము, నోట నీరువెడలుట, కునికిపాటు, శరీరము నీటదడసినట్లుండుట, శరీరము బరువైయుండుట, శరీరము చల్లనై చలిబుట్టుట, ఈలక్షణములు కల్గినది కఫప్రచయరంబైన మదాత్యయమని తెలియంగినది.

సన్నిపాతజ మదాత్యయ లక్షణము

శ్లో॥ క్షేయస్త్రిదోషజశ్చాపి సర్వలిశ్నేర్మదాత్యయః ।

తా॥ వైనశిష్టిన త్రిదోషలక్షణములతో గూడినది సన్నిపాతముచే జనించిన మతాద్యమును యెరుంగునది.

మరియు చరకమునందు “యే విషస్య గుణాః ప్రోక్తాస్సర్వదోషప్రకోపణాః” అని యుపక్రమించి “సర్వం మదాత్యయం విద్యాత్త్రిదోషమ్” అని చెప్పియుండుటచే మదాత్యయము త్రిదోషజంబైనను అట్టి దోషత్రయములో నేది యధికముగా నుండునో దానినిపట్టి వైనశిష్టిన వాతాదిభేదములను, దోషత్రయము సమానముగ ప్రకుపితంబైయున్నయెడ సన్నిపాతజ భేదమును ఎరుంగునది.

పరమద లక్షణము

శ్లో॥ క్లేష్టోచ్చయోఽజ్గగురుతా విరసాస్యతా చ

విఘ్నాత్రసక్తిరథ తన్ద్విరరోచకశ్చ ।

లింగం పరస్య చ మదస్య వదన్తి తజ్జః

తృష్ణా రుజా శిరసి సన్నిష్ఠా చాపి భేదః ॥౧౯॥

తా॥ నాసాదిస్తోతస్సులయందు క్లేష్మం బధికముగ స్రవించుట, శరీరము బరువుగానుండుట, నోరు రసహీనంబై యుండుట, మలమూత్రములు ప్రవర్తించకుండుట, కునికిపాటు, అరుచి, డప్పి, తలనొప్పి, సంధులు శిథిలముగా నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పరమదంబని యర్థము.

పానాఽజీర్ణ పానవిభ్రమ లక్షణములు

శ్లో॥ ఆధ్మానముగ్రమథ చోద్ధిరణం విదాహః

పానేఽజరాం సముపగచ్ఛతి లక్షణాని ।

హృద్గాత్రతోదకఫసంస్రవకంఠధూమా

మూర్ఛావమిజ్వరశిరోరుజసప్రదాహః ॥౨౦॥

ద్వేషస్సరాన్నవికృతేష్వపి తేషు తేషు

తం పానవిభ్రమముశస్త్యఖలేన ధీరాః ।

తా॥ కడుపుబ్బరము, త్రేమపులువచ్చుట, సంతాపము కలుట, ఈ లక్షణములు పానముజేయ బడిన మద్యము జీర్ణము గాకుండునపుడు సంభవించును. ఇదియే పానాజీర్ణంబని భావము. హృదయమునందును ఆవయవములయందును పోట్లు, ప్రోతస్ఫులయందు కఫము స్రవించుట, కంఠముననుండి పొగ వెడలునట్లుండుట, మూర్ఛగలుట, వాంతిగలుట, జ్వరము, తలనొప్పి, తలమంట, సురావికారములయందును, అన్నవికారములగు లడ్డుకాది పదార్థములయందును ద్వేషము, ఈ లక్షణములు కల్గినది పానవిభ్రమమని యెరుంగునది.

అసాధ్య మదాత్యయలక్షణము

శ్లో॥ హీనో త్తరోష్ఠమతిశీతమమన్దదాహం

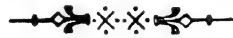
తైలప్రభాస్యమపి పానహతం త్యజేత్తు॥౨౧॥

జిహ్వోష్ఠదన్తమసితం త్వగ్భవాపి నీలం

పీతో చ యస్య నయనే రుధిరప్రభే వా ।

హిక్మ జ్వరా వమఘవేపఘపార్శ్వశూలాః

కాసభ్రమావపి చ పానహతం భజన్తే॥౨౨॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

పానాత్యయ పరమద పానాజీర్ణ పాన

విభ్రమ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పైపెదవి వ్రేలుచుండుట, శరీరమునకు పైభాగమున మిగులశీతము, లోపక్క మిక్కిలి సంతాపము, నోటియందు నూనెబూసినట్లుండుట, నాలుక, పెదవులు, చిన్నములు, ఇవి నల్లగా నుండుట, లేక నీలవర్ణముగనైన నుండుట, కన్నులు పచ్చగనైనను రక్తవర్ణముగనైన నుండుట, ఈ లక్షణములు మద్యపానముజేసినవానికి గల్గినయెడ ఆమనుజుండు బ్రతుకుటలేదు. ఇట్టి లక్షణములు కల మదాత్యయము కష్టసాధ్యంబని భావము. మరియు వెక్కిళ్లు, జ్వరము, వాన్తి, వణు, స్కలనొప్పి, కాసము, భ్రమము, ఇవియన్నియు మదాత్యయమున కుపద్రవములని భావము. ఈ యుపద్రవములతో గూడిన మదాత్యయము కృచ్ఛ్రసాధ్యంబని భావము.

మరియు చరకము ధ్వంసకవిక్షేపకంబు లను రెండు మదాత్యయముల జెప్పియున్నది. అది యెట్లులనిన “విచ్ఛిన్నమద్యస్సహసా యోఽతిమద్యం నిషేవతే । ధ్వంసో విక్షేపకశ్చైవ రోగస్తస్యోపజాయతే । క్లేష్మప్రసేకః కణాస్యశోషః శబ్దాసహిష్ణుతా । తద్దానిద్రాభియోగశ్చ జ్ఞేయం ధ్వంసక లక్షణమ్ । హృత్కణ్ఠరోధస్య

మోహశ్చర్దిరజ్జరుజాఙ్వరః । తృష్ణా కాసశ్శిరశ్శూల మేతద్విత్తేప లక్షణమ్ ”
అని యున్నది. మద్యపానముచే జనించిన మదము కొంచెము శమించిన తోడనే మరల నధికముగ
మద్యమును పానముజేసినయెడ వానికి ధ్వంసక విత్తేపకంబు లనురెండువ్యాధులు జనించును. అందు
సోతస్సులనుండి శ్లేష్మము స్రవించుట, కంఠమును నోరును ఎండిపోవుట, ధ్వనిని విన సహించకుండుట,
కునికిపాటు, అతినిద్ర ఈలక్షణములు కల్గినది ధ్వంసకమనియు, హృదయకంఠము లడచికొనియుం
డుట, మూర్ఛగల్గుట, వాంతియగుట, ఒళ్లునొచ్చుట, జ్వరము, దప్పి, దగ్గు, తలనొప్పి, ఈలక్షణ
ములు కల్గినది విత్తేపకంబనియు భావము. మరియు “తయోః కర్మ చికిత్సాచ వాత్రకే
యన్మదాత్యయే” అని యుండుటంజేసి ధ్వంసకవిత్తేపకముల రెంటికిని వాతముచే జనించిన
మదాత్యయమునకు జెప్పిన చికిత్సలనే జేయవలెనని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రిత
తారవిన్దసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోశ్ర
విరాజమాన దీప్యన్దవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
నిధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భీషజ్యుతి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదాస్థితాత్పర్యము
నందు పానాత్యయ పరమద
పానాజీర్ణ పానవిభ్రమ
ని దా న ము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య నమః

శ్రీ ర స్తు

దా హ ని దా న మ్

పానాత్యయమున దాహముగూడ జనించును గాన పానాత్యయ నిదానానంతరము దాహ నిదానమును చెప్పట.

మద్యజ దాహ లక్షణము

శ్లో॥ త్వచం ప్రాప్తస్యపానోష్మా పిత్తరక్తాభిమూర్ఛితః ।

దాహం ప్రకురుతే ఘోరం పిత్తవత్తప్త భేషజమ్॥౧॥

తా॥ మద్యపానముచే స్రవోపమునొందిన పిత్తముయొక్క ఉష్ణము రక్తముతోగూడి వృద్ధి నొంది చర్మగతంబై క్రూరమైన తాపమును గల్గించును. అట్టి వాపమునకు పిత్తమునకు జేయు చికిత్సల జేయవలెనని భావము.

రక్తజ దాహ లక్షణము

శ్లో॥ కృత్స్న దేహఽనుగం రక్తముద్రక్తం దహతి ఘ్రవమ్ ।

స ఉప్యతే తృప్యతే చ తామ్రాభస్తామ్రావోచనః॥౨॥

లోహగన్ధాజ్ఞవదనో వహ్ని నేవావకీర్యతే ।

తా॥ శరీరమునందంతట వ్యాపించిన రక్తము ప్రకుపితంబై శరీరమును దహించును; అట్టి మనుజుడు అగ్నిసమీపముననున్న చందంబున తాపమునొంది యధికముగ డప్పిగొని యుండును. మరియు శరీరంబును కన్నులును ఎఱ్ఱవై యుండును. శరీరంబును ముఖంబును లోహమునకు సమానమైన గంధముగల్గియుండును. శరీరముపైన యగ్నికణముల జల్లినట్లు మంట బుట్టును.

పిత్తజ తృష్ణానిరోధజ దాహ లక్షణములు

శ్లో॥ పిత్తజ్వరసమః పితృత్సచాప్యస్యవిధిస్త్వృతః॥ 3॥

తృష్ణానిరోధాదభ్రాతౌ క్షీణే తేజసముద్భవమ్ ।

స బాహ్యభ్యంతరం దేహం ప్రదహేన్మస్తచేతనః॥౪॥

సంశుష్కగలతాత్వాప్తో జిహ్వం నిష్క్రమ్య వేపతే ।

తా॥ పిత్తముచే జనించినదాహము పిత్తజ్వరమునకు సమంబులగు లక్షణములు కల్గియుండును. మరియు నీదాహమునకు పిత్తజ్వరమునకు కేయ నికిత్స జేయవలెను. దప్పిని నిరోధించుటచేత జలవహంబైన ధాతువు క్షీణించి దానంజేసి యుష్ణము ప్రబలంబై శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి శరీర మయొక్క బాహ్యభ్యంతరములను దహింపజేయును. అట్టి దాహమునందు మనుజుండు ఎండిన కంఠమును తాల్చును పెదవులును కలవాడైయుండును. నాలుకను బైటపాచి వణకుచుండును.

కోష్ఠ జ దా హ ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ ఆస్యజః పూర్ణకోష్ఠస్య దాహోఽన్యస్సాన్యత్సదుస్తరః॥౫॥

తా॥ శస్త్రప్రహారదులచే గల్గిన రక్తముచే నిండియున్న కోష్ఠముగల మనుజునకు మిగుల దుస్సాధ్యంబైన దాహము కల్గును. మరియు సుశ్రుతమునందు “స్థానాన్యామగ్నిపక్వా నాం మూత్రస్య రుధిరస్యచ । స్పృహన్తుకః పుష్పసశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయతే” అని యున్నదిగాన ఇచ్చట కోష్ఠశబ్దముచేత ఆమాశయము, అగ్నిస్థానము, పక్వాశయము, మూత్రాశయంబైన వస్తి, రక్తమునకు స్థానంబులైన యకృష్టిహములు, హృదయము, ఉండుకము, పుష్పసము, ఇవి యన్నియు గ్రహించబడునని యెరుంగునది.

ధా తు క్ష య జ దా హ ము

శ్లో॥ ధాతుక్షయోక్తో యో దాహ స్తేన మూర్ఛా తృడన్వితః ।

తామస్వరః క్రియాహీనః స నీదేద్భృశవీడితః॥౬॥

తా॥ రసాదిధాతువులు క్షయించుటచే గల్గినదాహమునందు మూర్ఛ, డప్పి, స్వరహీనము, నిశ్చేష్టత్వము, ఇట్టిబాధలచే మిక్కిలి పీడింపబడి మనుజుండు మృతిజెందును.

మ ర్మ జ దా హ ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ మర్మాభిఘాతజోఽప్యస్తి సోఽసాధ్యస్సప్తమో మతః ।

సర్వ ఏవ చ వర్జ్యస్సుశీతగాత్రస్య దేహినః॥౭॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

దాహ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ మర్మస్థానంబులైన శిరస్సు, హృదయము, వత్తి మున్నగుస్థానములయందు అభి
 ఘాతముచే నేడవదాహము జనించును. ఈచెప్పబడిన దాహంబులన్నియు శీతలంబైన శరీరముకల
 మనుజునకు గల్గినయెడ నసాధ్యంబులై యుండునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర
 ణారవిద్వంసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
 విరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతమాభవ సకలసహృదయ
 విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుజి” “పణ్డిత” గోపా
 లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను
 మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

దా హ ని దా న ము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః

శ్రీరస్తు

ఉ న్నా ద ని దా న మ్

మదాత్యయమునగు “ఉన్మాదమివచాపరమ్” అని యున్మాదసాదృశ్యమును జెప్పి యుండుటచే మదాత్యయానంతరము ఉన్మాదనిదానమును చెప్పట యావశ్యకంబైనను మదాత్యయ సంబంధమైన దాహలక్షణము మిగుల స్వల్పంబుగాన మాచీకటాహన్యాయము ననుసరించి అట్టి దాహలక్షణమును తొలుత నిరూపించి పిదప ఉన్మాదనిదానము జెప్పబడుచున్నది.

ఉన్మాదశబ్దమునకు అన్వరత్వ నిరూపణము

శ్లో॥ మదయన్త్యుద్గతా దోషా యస్మాదున్మార్గమాగతాః |
మానసోఽయమతో వ్యాధిరున్మాద ఇతి కీర్తితః॥౧॥

తా॥ మిగుల వృద్ధిజెంది హృదయమున కుర్ధ్వభాగము ననుసరించిన వాతాదిదోషములు మనోవహంబులగు ధమనుల నాశ్రయించి మనస్సు భ్రమింపజేయుటచే నున్మాదమని చెప్పం బడును. “ఉన్మాద్యతే అనేనేతి ఉన్మాదః” అను వ్యుత్పత్తిచేత మనస్సును చలింపం జేయు వ్యాధి ఉన్మాదమని భావము; దానంజేసి యీవ్యాధి మనస్సంబంధమైనది.

ఉ న్నా ద భే ద ము లు

శ్లో॥ ఏకైకశస్పర్శశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః |
మానసేన చ దుఃఖేన స చ పశ్చవిధో మతః॥౨॥
విషాద్యవతి షష్టశ్చ యథాస్వం తత్ర భేషజమ్ |
స చాప్రవృద్ధస్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తి చ॥౩॥

తా॥ మరియు నాయున్మాదం బను వ్యాధి వాతపిత్తశ్లేష్మములచేతను, సన్నిపాతముచేతను, మనోగతదుఃఖముచేతను, విషముచేతను జనించుటంజేసి ఆరువిధంబులగును. అట్టి యున్మాదము వృద్ధి నొందక బాల్యావస్థ నొందియుండే నేని యది మదంబనికూడ జెప్పబడును.

ఉ న్నా ద సా మాన్య హే తు వు లు

శ్లో॥ విరుద్ధదుష్టాఽశుచిభోజనాని
ప్రఘర్షణం దేవగురుద్విజానామ్ |

ఉన్మాదహేతుర్భయహర్ష పూర్వో
మనోఽభిఘాతో విషమాశ్చ చేష్టా॥౧॥

తా॥ విరుద్ధంబులును, విషమలచే గుప్తంబులును, అపరిశుద్ధంబులైన యన్నాదులభుజించుట, దేవతలను, గురువులను, బ్రాహ్మణులను అవమానించుట, భయసంకోపములచే గల్గిన మనోఽభిఘాతము, విరుద్ధంబులైన అవచువచేష్టలు, ఇవియన్నియు సున్మాదము జనించుటకు కారణములని భావము.

ఉన్మాద సంప్రాప్తి

శ్లో॥ షైరల్పసత్వస్య మలాః ప్రదుష్టాః
బుద్ధేర్నివాసం హృదయం ప్రదూష్య ।
ప్రోతాన్యధిష్ఠాయ మనోవహాని
ప్రమోహయన్త్యాశు సరస్య చేతః॥౧॥

తా॥ పూర్వోక్త కారణములచేత గుప్తంబులైన వాతాదిరోషములు రజస్తమోగుణములచే నావృతమైన సత్త్వగుణముగల మనుజునియొక్క బుద్ధికి నివాసంబైన హృదయమును గుప్తముగ జేసి మనోవహంబులగు పదిధమనుల వ్యాపించి మనుజునియొక్క మనస్సును మోహమునొందించును. ఇదియే ఉన్మాదవ్యాధియని భావము.

ఉన్మాద సామాన్య రూపము

శ్లో॥ కీవిభ్రమః సత్వపరిప్లవశ్చ
పర్యాకులా దృష్టిరకీరతా చ ।
అబద్ధవాక్త్వం హృదయం చ శూన్యం
సామాన్యమున్మాదగదస్య లిङ్గమ్॥౨॥

తా॥ బుద్ధి భ్రమజెందుట, మనస్సు చంచలముగ నుండుట, దృష్టి నిల్కడలేకండుట, శైశ్యము దప్పి భయపడుట, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, హృదయమునకు విచారణ శక్తిలేక శూన్యమైయుండుట, ఇవియన్నియు సున్మాదమునకు సామాన్యచిహ్నములని భావము.

వాతజ ఉన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షాల్పశీతాన్నవిరేకధాతు
క్షయోపవాసై రనిలోఽతివృద్ధః ।
చింతాదిదుష్టం హృదయం ప్రదూష్య
బుద్ధిం స్మృతిం చాప్యపహన్తి శీఘ్రమ్॥౩॥
అస్థానహాస్య స్మృతస్మృత్యగీత
వాగ్జవిక్షేపణరోదనాని ।

పారుష్యకార్యార్థరూపతాశ్చ
జీర్ణే బలం చానిలజస్య రూపమ్॥౮॥

తా॥ రూక్షాన్నమును అల్పాన్నమును శీతాన్నమును భుజించుట, వమనవిరేచనముల జేయుచుట, రసాది ధాతువులు క్షయించుట, ఉపవాసముల జేయుట, ఈ కారణములచేత వృద్ధి నొందిన వాతము చింతాదులచే గుప్తమైన హృదయమును గుప్తముగజేసి బుద్ధిని స్మృతిని శీఘ్రముగ నశింప జేయును. మరియు హాస్యము, చిరునవ్వు, నృత్యము, గానము, మాటలు, అవయవవిన్యాసము, గోదనము, ఈ కృత్యములను కారణములేకనే చేయుట, చేసాము పరుగంటై యుండుట, కృత నొంగుట, అరుణవర్ణముగనుండుట, ఆహారము జీర్ణంబైనయపుడు వ్యాధిబలమై యుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన యుష్మాదమని యెరుంగునది.

పి త్త జో న్మా ద ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ అజీర్ణ కట్వస్లువిదాహ్యాశీతైః
భోజ్యైశ్చిత్తం పిత్తముదీర్ణ వేగమ్।
ఉస్మాదమత్స్యగ్రమనాత్మకస్య
హృది స్థితం పూర్వవదాసు కుర్యాత్॥౯॥
అనుర్వ సంరమ్భవినగ్నభావాః
సస్తర్జనాఽఽద్రవణౌష్ణ్యరోషాః।
ప్రచ్ఛాయశీతాన్నజలాభిలాషః
పీతా చ భాః పిత్తకృతస్య లిజ్గమ్॥౧౦॥

తా॥ పక్షముగాని యన్నము, కారము, పులుసు, తాపకరములైన పదార్థములు, ఉష్ణకర పదార్థములు, వీనిని భుజించుటచేత పిత్తము మిగుల వృద్ధి నొంది తీవ్రవేగము గల్గినదియై యింద్రియముల జయించలేని పురుషునియొక్క హృదయమున వ్యాపించి పై జెప్పినరీతిగనే శీఘ్రముగ నుష్మాదమును గల్గించును. దానంజేసి ఓర్పులేకుండుట, ఆర్భటముచేయుట, దిగంబరముగా నుండుట, ఇతరులను భయపెట్టుట, పరుగెత్తుట, శరీరం బుష్ణముగనుండుట, కారణములేకనే కోపముగల్గుట, నీడయందును, చల్లనియన్నమునందును, చల్లనినీళ్లయందును అభిలాష గల్గుట, ముఖము పసపువర్ణము గల్గియుండుట, ఇట్టిలక్షణములు కల్గును.

క ఫ జో న్మా ద ల క్ష ణ ము

శ్లో॥ సంపూర్ణైర్మదవిచేష్టితస్య
సోష్ణా కఫో మర్మణి సంప్రచుప్తః।
బుద్ధిం స్మృతిం చాప్యపహత్య చిత్తం
ప్రమోహయన్ సంజనయేద్వికారమ్॥౧౧॥

వాక్చేష్టితం మన్దమగోచకశ్చ
 నారీవివిక్తప్రియతాఽతినిద్రా
 ఛర్దిశ్చ లాలా చ బలం చ భుక్తే
 సఖాదిశౌక్ల్యం చ కళాత్మకే స్యాత్ ||౧౨||

తా॥ దేహ పరిశ్రమము జేయకుండువానికి మిగుల తృప్తికరంబులైన పదార్థములను భుజించుటచే కఫము పిత్తముతోగూడి హృదయమున గుప్తంబై బుద్ధిని జ్ఞాపకశక్తిని నశింపజేసి మనస్సును మోహింపజేసి యున్మాదమును గల్గించును. ఇది కఫజోన్మాదమని యెరుంగునది. ఈ యున్మాదమునందు మాటలాడుట మున్నగు వాగ్వాహములు మందములగుట, అగోచకము, స్త్రీలయందును విజనఫలముననుండుటయందును అభిలాషగల్గుట, మిక్కుటమైన నిద్ర, వాన్తిగల్గుట, నోట జొల్లుకారుట, భుజించినపిదప గోగము వృద్ధినిొందుట, గోళ్లు చర్మము మాత్రము మొదలగు నవి తెల్లగానుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

ఇచ్చట కఫముచే జనించు ఉన్మాదమున వ్యాధిస్వభావముచే పిత్తముగూడ అనుబంధమై యుండునని యెరుంగునది. కొందరు కఫపిత్తములు గెండునుకలిసి యున్మాదమును గల్గించుననియు, కొందరు ఉష్ణశబ్దమునకు ప్రబలమైన శక్తిగల కఫము అని యర్థముజెప్పి బలిష్ఠమైన కఫముచే నున్మాదము గల్గుననియు వచించెదరు.

సన్నిపాతజోన్మాదలక్షణము

శ్లో॥ యస్సన్నిపాతప్రభవోఽనిఘోరః
 సర్వైస్సమస్తైస్సచ సోతుభిస్స్యాత్ ।
 సర్వాణిరూపాణి బిభర్తి తాదృ
 గ్విరుద్ధభైషజ్యవిధిర్వివర్జ్యః ||౧౩||

తా॥ వాతాదిదోషత్రయము నానావిధంబులైన తమతమ కారణములచే ప్రకోపించి మిగుల భయంకరమైన ఉన్మాదవ్యాధిని కల్గించును; దీనిని సన్నిపాతోన్మాదమని వచించెదరు. ఈ యున్మాదమునందు వాతాద్యున్మాదములకు వెవ్వేరుగ జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు గానంబడును, వాతాదులకు వెవ్వేరుగ జెప్పబడిన చికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబులుగాన నీ సన్నిపాతోన్మాదమునకు చికిత్సజేయం జనదు. ఉన్మాదవ్యాధియందు వాతాదిదోషములకు విరుద్ధంబులైన చికిత్సల జెప్పి యున్నదిగాన సన్నిపాతజోన్మాదమునందు త్రిదోషములకు విరుద్ధంబులైన చికిత్సలు పరస్పర విరుద్ధంబులుగా నుండుటంజేసి యట్టి చికిత్సలచే నసాధ్యంబని భావము.

శోకజోన్మాదలక్షణము

శ్లో॥ చోరైర్నరేంద్రపురుషైరరిభిస్తథావై
 ర్విత్రాసితస్య ధనశాన్తవసంక్షయాద్వా ।
 గాఢం తతే మనసి చ ప్రియయా రిరంసో
 ర్జ్ఞాయేత చోత్కటతమో మనసో వికారః ||౧౪||

చిత్రం బ్రవీతి చ మనోఽనుగతం విసంజ్ఞో
గాయత్యథో హసతి రోదితి చాపి మూఢః॥

తా॥ దొంగలు, రాజభటులు, శత్రువులు మొదలగువారివలన భయమునొందుటచేనైనను, ధనంబును బంధువులును నశించుటచేనైనను, తనకు మిగుల ప్రియురాలైన స్త్రీతో సంభోగించ నిచ్చుగాని యది లభించకపోవుటచేనైనను మనస్సు మిగుల భేదమునొందినపుడు దానంజేసి మిక్కిలి క్రూరంబైన ఉన్మాదము జనించును. అట్టిగుఃఖముచే జనించిన యున్మాదమునంగు నానావిధ ములుగ మాటలాడుట, మనస్సుననుండు రహస్యాంశముల బైటచెప్పట, విరుద్ధజ్ఞానము గల్గుట, గానముచేయుట, నవ్వుట, ఏడ్చుట, మూఢచిత్తుండగుట, ఈలక్షణములు గల్గును.

విషజ్యోన్మాదలక్షణము

శ్లో॥ రక్తేక్షణో హతబల్ద్యైభాస్సుదీనః
శ్యావాసనో విషక్యతేఽథ భవేద్విసంజ్ఞః॥౧౩॥

తా॥ విషముచేగల్గిన ఉన్మాదమునంగు కన్ను లెఱ్ఱినగుట, దేహబలము, ఇంద్రియబలము, దేహ కౌంతి, ఇవి నశించుట, మిగుల బైస్యమునొందుట, ముఖమున శ్యావ (నలుపుపపుగలిసిన) వర్ణము గల్గుట, శరీరమున ప్రజ్ఞ లేకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

అసాధ్యోన్మాదలక్షణములు

శ్లో॥ అవాఞ్ఞో వాప్యదఞ్ఞోవాక్షీణమాంసబంధో నరః॥
జాగరూకో హ్యసద్దేహ మున్మాదేన విసశ్యతి॥౧౪॥

తా॥ తలవాంచియైనను ఊర్ధ్వముఖముగనైనను నుండుట, మాంసబలము నశించుట, నిదుర బట్టకుండుట, ఈ లక్షణములు ఉన్మాదవ్యాధికలవానికి జనియించినయెడ మరణము నొందును. ఇచ్చట “అవాఞ్ఞాఖస్తాన్మృతో వా” అను పాఠము మిక్కిలి సాధువుగా నుండును.

భూతోన్మాదసామాన్యలక్షణము

శ్లో॥ అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టో
జ్ఞానాదిపిజ్ఞానబలాదిభిర్యః॥
ఉన్మాదకాలోఽనియతశ్చ యస్య
భూతోత్థమున్మాదముదాహరేత్తమ్॥౧౫॥

తా॥ మనుష్యుల కన్తర్థంబులైన వాక్కు, విక్రమము, బలము, చేష్టలు, ఇవి గల్గియుండుట, తత్త్వజ్ఞానంబును, శిల్పజ్ఞానంబును, శరీరబలంబును గల్గియుండుట, ఉన్మాదము జనించు కాలము నియతము గాకుండుట, ఈ లక్షణములు గల యున్మాదమును భూతావేశముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

దేవగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ సంతుష్టశ్శుచిరతిదివ్యమాల్యగంధో
నిస్తద్విరవితథసంస్కృతప్రభాషీ।
తేజస్వీ స్థిరనయనో వరప్రదాతా
బ్రహ్మణ్యో భవతి నరస్స దేవజుష్టః॥౧౮॥

తా॥ ఎల్లప్పుడు సంతోషముతోగూడి యుండుట, పరిశుద్ధముగనుండుట, దేహమున దివ్య మైన పుష్పమాలిక యొక్క పరిమళమును వహించి యుండుట, నిరురలేకుండుట, సత్యముగ సం స్కృతము మాటలాడుట, తేజస్సు గల్గి యుండుట, వృథమైన నేత్రములు గల్గియుండుట, వర ముల నిచ్చుట, బ్రాహ్మణులయం దాసక్తి గల్గియుండుట, ఈ లక్షణములుగల యున్మాదవ్యాధి దేవతాగ్రహముచే గల్గినదని యెరుంగునది. మరియు గణమాతృకాదిగ్రహలక్షణములు గ్రహాస్త రమున నీరీతిగ గానబడియెడు: “క్రోధనస్సస్తనర్వాత్తో లాలా ఫేనావిలాసనః । ని ద్రాఘ్నః కమ్పనో మూకో గణమాతృభిరర్చితః॥” యిగుల కోపము గల్గి యుండుట, ఆవ యవములన్నియు శిథిలములై యుండుట, బొల్లు చేతను నురుగుచేతను ఆవరింపబడిన ముఖము గల్గి యుండుట, ఆధికముగ నినురించుట, వణుగుట, మాటలేక మూగియైయుండుట, ఈ లక్షణ ములు కల మనుజుండు గణమాతృకాది గ్రహములచే పీడితుడని యుండునని తెలుసు. ఇచ్చట “నిస్తద్విరవితథసంస్కృతప్రభాషీ” అను పాదము సాధువై యుండును.

అసురగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ సంస్వేదీ ద్విజగురు దేవదోషవక్తా
జిహ్వో విగతభయో విమార్గదృష్టిః।
సంతుష్టో న భవతి చాన్నపానజాతై
ద్రుష్టాత్మా భవతి స దేవశత్రుజుష్టః॥౧౯॥

తా॥ శరీరమున చెమట గారుట, బ్రాహ్మణులయందును గురువులయందును దేవతలయందును దోషముల జెప్పుట, వక్రముగ జూచుట, భయము లేకుండుట, శాస్త్రవిరుద్ధమైన మార్గమును జూచుట, ఆధికముగ నన్నపానాదుల నేవించినను తృప్తిజెందకుండుట, దుష్టమైన స్వభావము గల్గి యుండుట, ఈ లక్షణములు గల యున్మాదము అసురగ్రహముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

గంధర్వగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ హృష్టాత్మా పులిసవనాస్తరోపసేవీ
స్వాచారః ప్రియపరిగీతగంధమాల్యః।
సృత్యన్వై ప్రహసతి చారు చాల్పశబ్దం
గంధర్వగ్రహపరిపీడితో మనుష్యః॥౨౦॥

తా॥ మనస్సంతోషము గల్గియుండుట, ఇసుకదిన్నెలయందును, ఉద్యానవనములయందును సంచరించుట, సదాచారము గల్గి యుండుట, గానమునందును గంధపుష్ప మాలికలయందును పీఠిగల్గి యుండుట, నర్తనముచేయుట, సుంపరముగ తిన్ననిశబ్దముతోగూడినట్లు నవ్వుట, ఈ లక్షణములు కల యున్మాదము గంధర్వగ్రహముచే గల్గినది యని యెరుంగునది.

యక్షగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ తామ్రాక్షః ప్రియతనుర క్తవస్త్రధారి
గమ్భీరో ద్రుతగతిరల్పవాక్ససౌష్ఠ్యః
తేజస్వీ వదతి చ కిం దదామి కస్మై
యో యక్షగ్రహపరిపీడితో మనుష్యః॥౧౦॥

తా॥ కన్ను లెఱ్ఱగనుండుట, మిగుల రమ్యముగాను సూక్ష్మములును రక్తవస్త్రములునైన వస్త్రముల ధరించుట, గంభీరస్వభావముగల్గి యుండుట, కీఁసుగమనముగల్గియుండుట, మితముగ సంభాషించుట, ఓర్పుగల్గియుండుట, ప్రశస్త్యంపై నతేజస్సుగల్గియుండుట, ఎవ్వనికేనియిచ్చెనని పల్కుట, ఈ లక్షణములు కల యున్మాదము యక్షగ్రహముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

పిత్తగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ ప్రేతానాం స దిశిణి సంస్తరేషు సింహా
శాస్తాత్థా జలమపి చాఽపసవ్యవస్త్రీః
మాంసేష్సు స్థిలగుడపాయనాభికామ
స్తద్భక్తో భవతి పిత్తగ్రహభిజుప్తః॥౧౧॥

తా॥ దిక్పలపరచి అంగు పిత్తదేవతలకు పిండముల నిడుట, శాస్త్రమైన స్వభావము గల్గియుండుట, ఉత్తరీయము సపసవ్యముగా నిడుకొని జలముచే తర్పణముజేయుట, మాంసమునం దిచ్చు గొని యుండుట, నువ్వులయందును తెల్లమునందును పామునయందును ఆభిలాషకల్గియుండుట, పిత్తదేవతలయంగ భక్తిగడిగియుండుట, ఈ లక్షణములు కల యున్మాదము పిత్తగ్రహముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

నాగగ్రహోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ యస్తాశ్వాన్యం ప్రసరతి సర్పవత్క్రదాచిత్
సృక్విశ్యో విలిహతి జిహ్వయా తత్తైః
క్రోధాశుర్గుడమధుమగ్ధపాయసేష్సుః
జ్ఞాతవ్యో భవతి భుజ్జమేన జుప్తః॥౧౨॥

తా॥ భూయం దొకప్పుడు సర్పమువలె పాకులాడుట, నాలుకచే పెదవుల వెల్లిపక్కలను నాకుట, మిగుల క్రోధముగల్గియుండుట, తెల్లము, శేన, పాలు, పాయసము, వీనియందు మిక్కిలి యాసగొని యుండుట, ఈ లక్షణములు కల యున్మాదము నాగగ్రహముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

రాక్షసగ్రహాన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ మాంసాస్పృగ్యవిధసురావికారలిప్తుః

నిర్లజ్జో భృశమతినిష్ఠుః శోఽతిశూరః |

క్రోధాఖిర్విపులబుః నిశావిహారి

శౌచద్విడ్భవతి స రాక్షసైర్గ్రహీతః || ౧౮ ||

తా॥ మాంసమునందును రక్తమునందును నానావిధమధ్యములందును అభిలాషగల్గియుండుట, లజ్జలేపండుట, మిగులనిష్ఠుఁడోవుల బుట్టుట, అధికముగ కౌరవము కల్గియుండుట, కోర్కెయు గల్గియుండుట, అధిక మైన బలముతోగూడి యుండుట, గాత్రులయందు నంచరించుట, పారిశుద్ధ్యమును సహించకుండుట, ఈ లక్షణములతో గూడిన యుక్తాదము రాక్షసగ్రహములచే జనించినది నని యెరుంగునది. మరియు బ్రహ్మరాక్షసగ్రహలక్షణము త్రైవిధమున నిరీతిగ నున్నది. “దేవవిప్రగురుద్వేషే వేదవేదాద్ధా విచ్ఛుచిః | ఆత్మవీహితో హాసీ బ్రహ్మరాక్షస సేవితిః” దేవతలను బ్రాహ్మణులను గురువులను ద్వేషించుట, వేదవేదాంగములను కలిసి యుండుట, పరిశుద్ధుగ నుండుట, ఉపవాసాదులచే నాత్మను వీలించుట, అధికముగ నవ్వుట, ఈ లక్షణములు గల్గియున్నయెడ బ్రహ్మరాక్షసగ్రహముచే గల్గిన యుక్తాదమని భావము.

శిశాచగ్రహాన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ ఉద్ధస్తః కృశపగుశోఽచిరప్రభాసీ

దర్శనో భృశైరుసుచిన్తధాఽపిభోలః |

బుధ్యోఽవిజనవనాన్తనోపనేన

వ్యాచేష్టా భ్రమం రుదన్విశోచజుష్టః || ౧౯ ||

తా॥ హస్తములను పైకి త్రొక్కి యుండుట, శరీరము మిక్కిలి క్షయమగుచుండుట, కొంతకాలమువరకు ఆనందస్థముగ నుండుట, దర్శనముతో గూడి యుండుట, స్మృతి నుపరిశుద్ధముగ నుండుట, అన్నపానాదులయందు మిక్కిలి మోహముగ నుండుట, అధికముగ ప్రేమించుట, నిర్జనప్రదేశమును వనమధ్యమును ఆశ్రయించి యుండుట, నానావిధములను విచారేష్టలు జేయుచు తిరుగుచుండుట, ఏచ్ఛుట, ఈ లక్షణములుగల యుక్తాదము శిశాచగ్రహముచే జనించినది నని యెరుంగునది. ఇచ్చట “ఉద్ధస్తః” అను పాదము విదేహమతియు ననుసరించి యుండుటగాన యుక్తమై యుండును.

అనాధ్యగ్రహ లక్షణము

శ్లో॥ స్థూలాక్షో ద్రుతిమటనస్సఫేనలేహీ

నిద్రాఖిః పతితి చ కమ్పతే చ యోహి |

యశ్చాద్విద్విరదనగాది విచ్యుతస్సౌఖ్యే

సోఽసాధ్యో భవతి తథా త్రయోదశాబ్దే || ౨౦ ||

తా॥ మున్ను వచించిన గ్రహములచే పీడితుండగు మనుజుండు వికారముగ నెరవబడిన కన్నులు గలవాడును, శీఘ్రముగ పలుకెరంగుల సంచరించువాడును, నోట నురుగుకొర్పుచు పెదవుల నాకుచుండువాడును, నిదురించుస్వభావముగలవాడునై క్రిందపడి పలుకెరంగుల వణకుచున్న యెడ అట్టిగ్రహము ఆసాధ్యంబై యుండును. మరియు పర్వతములు, ఏనుగులు, వృక్షములు మొదలగువానిపైనుండి క్రిందబడునప్పుడు అట్టి గ్రహములచే గ్రహింపబడినయెడ అట్టి గ్రహములుగూడ నసాధ్యంబులై యుండును. మరియు మున్ను వచించిన గ్రహముల లోనేదైన పదిమాడవ సంవత్సరమున పట్టినయెడ నదియు నసాధ్యంబై యుండును. లోకమునందు నానావిధగ్రహములును మనుజుల హింసించుటకును, క్రీడాదుల ననుభవించుటకును, పూజల నొందుటకును మనుష్యుల గ్రహించును; అందు హింసార్థమై పట్టిన గ్రహములు పైజెప్పిన లక్షణములగల్గించును. కాన యవి యసాధ్యములనియు, క్రీడా పూజార్థమై పట్టిన గ్రహములు సాధ్యములనియు భావము. ఇంగుకు ప్రమాణము “అశుచిం భిన్నకుర్యాదం తుతంవా యదివాఽతుతమ్ | హింస్యర్హింసావిహారార్థం సత్కారార్థమథాపి చ” అని తత్త్వాస్తరమున గానంబడియెడు.

దేవగ్రహములు బట్టు కాలనిర్ణయము

శ్లో॥ దేవగ్రహః పౌర్ణ మాస్యాం అసురాస్సన్ధ్యయోరపి |

గర్భర్యాః ప్రాయశోఽప్తమ్యాం యతాశ్చ ప్రతిపద్యథ॥౨౭॥

పితృత్యాః కృష్ణక్షయే హింస్యః పంచమ్యామపి చోరగాః |

రథౌంసి రాత్రౌ పైశాచాః చతుర్దశ్యాం విశన్తిహి॥౨౮॥

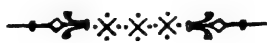
తా॥ పూర్ణిమనాడు దేవతగ్రహములును, సంధ్యాకాలములకుండు అసురగ్రహములును, ఆప్తమినాడు గర్భర్యగ్రహములును, పాడ్యమినాడు కుక్షగ్రహములును, అమవసాను విష్ణుగ్రహములును, పంచమియందు నాగగ్రహములును, రాత్రులయందు రాక్షసగ్రహములును, చతుర్దశియందు పిశాచగ్రహములును, మనుజులబట్టి బాధించును.

శరీరము సాశ్రయించిన గ్రహములు కనుబడకుండుటకు కారణములు

శ్లో॥ దర్పణాదీన్యథాఛాయా శీతోష్ణం ప్రాణినోయథా |

స్వమణిం భాస్కరాద్విశ్చ యథా దేహం చ దేహధృత్॥౨౯॥

విశన్తి చ న దృశ్యస్తే గ్రహ స్తద్వచ్ఛరీరిణః |

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

ఉన్మాదనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ అద్దము మొదలగు వానియందు ప్రతిబింబంబును, ప్రాణులయందు శీతోష్ణంబులును, నూర్యకౌంతపుమణియందు నూర్యనికొన్నియు, దేహమునందు జీవుండును ప్రవేశించి కంటికి నగు పడుకుండుచుండంబున నానావిధగ్రహంబులు మనుజులయందు ప్రవేశించి కంటికి కనుబడుతుండును. ఇచ్చట దేవగ్రహంబులనగా దేవానుచరంబులైన గ్రహంబులని యర్థము. దేవతలు ప్రత్యక్షముగ మనుష్యుల స్పృశించుట లేనిని సుశ్రుతాచార్యుండు పక్కాజేసింపెను. అది యెట్లనిన “న తే మనుష్యైస్సహ సంవిశంతి న తే మనుష్యాః క్వచిదావిశంతి । గౌత్యవిశన్తీతి వదన్తి మోహతే తే భూతివిద్యాచిషమాదవేతాః” దేవతలు ప్రత్యక్షముగ మనుజుల స్పృశించుటయైనను ఆవేశించుటయైనను లేదు. మనుష్యులయందు ఆవేశమునాంగునని యజ్ఞానముచే వచించువానికి భూతవైద్య తెల్పెనునని యర్థము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదముపాదాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్తి చరణారవందనం సేవానమానాంత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహాయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్గేణ” “భిషజ్జణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యము

సంఘ ఉన్నాదనిదానము

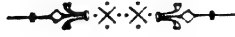
సమాప్తము

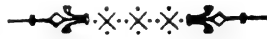
శ్రీ హ య గీ వాయ న మః

శ్రీ ర స్తు

అ ప స్తా ర ని దా న మ్

ఉ స్మాదమువలెనే ఆపస్తూరముపాఠ మనస్సంబంధమైన వ్యాధిగాన ఉ స్మాదనిదానమును జెప్పినపిమ్మట ఆపస్తూరనిదానమును చెప్పట.

శ్లో॥ * * చింతాశోకాదిభిర్దోషాః క్రుద్ధా హృత్కోతిసి స్థితాః |

కృత్వాస్మృతేరపధ్వంసం అపస్తూరం ప్రకర్వతే * *

తా॥ చింత దుఃఖము మున్నగు కారణములచేత వాతాదిదోషములు ప్రవృత్తించుటై హృదయ ముననుండి స్మృతిని నశింపజేసి ఆపస్తూరమును వ్యాధిని కల్పించును.

అపస్తూర సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ తమగప్రవేశస్సంరమ్భా దోషాద్రేకానాశస్మృతేః |

అపస్తూర ఇతిజ్ఞేయా గర్భో ఘోరశ్చతుర్విధః |

తా॥ వాతాది దోషములమొక్క ప్రాబల్యముచే కరీరస్మృతి నెప్పని ముఖమున చిక్కి యందు ప్రవేశించినటుల జ్ఞానములేక కారణముగ కన్నులద్రిష్టము కాట్లచేతుల వివరించుచున్న యెడ ఆపస్తూరవ్యాధి యని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి వాత పిత్త క్లేష్మ సన్నిపాత భేదములచే నాల్గు విధంబు లగును. ఈ ఆపస్తూరమున కన్నిర్దికత్వమును సుశ్రుతాచార్యుం డివ్విధంబుగ వచించెను. “స్మృతిర్భూతార్థవిజ్ఞాన మపస్తత్ప్రవివర్తనే | అపస్తూర ఇతి ప్రోక్తస్తతోఽయం వ్యాధిరస్తకృత్” స్మృతియనగా మున్న జరిగిన వృత్తాంతమును చలచుట; అట్టి జ్ఞానమును నివర్తింప జేయుటచే నీవ్యాధి ఆపస్తూరమని చెప్పబడునని భావము.

అపస్తూర పూర్వరూపములు

శ్లో॥ హృత్కమ్పశ్శూన్యతా స్వేదో ధ్యానం మూర్ఛా ప్రమూఢతా |

నిద్రానాశశ్చ త స్తింశ్చ భవిష్యతి భవత్యథ॥౨॥

తా॥ హృదయమునందు కంపము, మనస్సున కేమియు దోచకుండుట, చెమట బట్టుట, చింత, మూర్ఛగల్గుట, ఇంద్రియజ్ఞానము లేకపోవుట, నిదుర బట్టకుండుట, ఇవియన్నియు సపస్తూరవ్యాధికి మున్న జనించు పూర్వరూపములు.

వాతాపస్కార లక్షణము

శ్లో॥ కన్నులే ప్రదశేద్దంతాః ఫేనోద్వామీ శ్వసిత్యపి।

పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్రూపాణి చాఽనిలాత్ ॥ ౩ ॥

తా॥ వణకు, పండ్లు కొరకుట, నోట నురుగువెడుట, శ్వాసమును విడుచుట, ప్రాణులను పరుషంబులుగను ఆరుణవర్ణంబులుగను కృష్ణవర్ణంబులుగను జూచుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన యపస్కారంబని యెరుంగునది.

పితృపస్కార లక్షణము

శ్లో॥ పీతశ్చేనాజవక్త్రాక్షః పీతాస్పృగ్రూపదర్శనః।

సత్ప్రిష్ఠోష్ణానలవ్యాఘ్రోకదర్శీ చ పైత్తికః ॥ ౪ ॥

తా॥ నోట పసుపురంగు కల నురుగు కారుట, శరీరంబును, ముఖంబును, కన్నులును పీతవర్ణములుగ నుండుట, రక్తము పీతవర్ణముగ నుండుట, మనుజులరూపము పసుపురంగుగ కనుపించుట, దప్పించే తను ఉష్ణముచేతను వ్యాఘ్రంపై లోకమునెల్ల నన్నిచే వ్యాప్తమైనవానినివలె జూచుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన యపస్కారంబని యెరుంగునది.

శ్లేష్మజాపస్కార లక్షణము

శ్లో॥ శుక్ల శ్చేనాజవక్త్రాక్షః శీతాస్పృష్టాజ్ఞతో గురుః।

పశ్యేచ్ఛుక్లాని రూపాణి శైష్వికో ముచ్యతే చిరాత్ ॥ ౫ ॥

తా॥ నోటరంగు నురుగువెడుట, శరీరము ముఖము కన్నులు ఇవియన్నియు తెల్లగ నుండుట, శరీరము నెల్లపై యుండుట, శరీరమున గనునపాటుకల్గి బగువుగానుండుట, మనుజులను శుక్లవర్ణముతో గూడినట్లు చూచుట, చిరకాలమునకు మూర్ఛ చెలియుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన అపస్కారమని యెరుంగునది. ఈ కఫజాపస్కారలక్షణముని “ముచ్యతేచిరాత్” అని నెప్పుటచేత వాతపితృపస్కారములయందు కీఘ్రముగ మూర్ఛ చెలియునని చెలియచున్నది.

సన్నిపాతిజాపస్కార లక్షణము

శ్లో॥ సర్వైరేతైస్సమపైశ్చ లిక్తైశ్చేయ ప్రినోషయః।

అపస్కారస్సచాఽసాధ్యో యః క్షీణస్యాఽనవశ్చి యః ॥ ౬ ॥

ప్రస్ఫురంతం సుబహుశః క్షీణం ప్రచలితభ్రువమ్।

నేత్రాభ్యాం చ వికుర్వాణాం అపస్కారో వినాశయేత్ ॥ ౭ ॥

తా॥ మున్నువచించిన వాతాదిలక్షణములతోగూడి చోషత్రయప్రకోపముచే జనించిన యపస్కారము సన్నిపాతిజమని యెరుంగునది. ఈ యపస్కారంబును, దేహము కృశించినవానికి గల్గిన ఇతరాపస్కారంబులును అసాధ్యంబులు. మరియు చిరకాలమునుండి యనునదించి యుండునది గూడ ససాధ్యంబగును. అనేకవిధములుగ వణకుచున్నను శరీరము కృశించి కనుబొమల వికారముగ గగరించుచున్నను, కన్నులను వికారముగ ద్రిష్టచున్నను అపస్కారవ్యాధి మిక్కిలి యసాధ్యంబగును.

అపస్మారప్రకోపకాల నిర్ణయము

శ్లో॥ పక్షౌద్వా ద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వా కుపితామలాః।
 అపస్మారాయ కుర్వంతి వేగం కించిదథా న్తరమ్॥౮॥
 దేవే వర్షత్యపి యథా భూమా బీజాని కానిచిత్।
 శరది ప్రతిరోహంతి తథా వ్యాధిసముచ్చయాః॥౯॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవీరచితే మాధవనిదానే
 అపస్మారనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ ఒకపక్షమునకైనను, పనికెందుదినములకైనను ఒకమాసమునకైనను, వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది తమతమవేగమునుజూపి అపస్మారవ్యాధిని కల్గించును. ఈ చెప్పబడిన నియమితకాలమునకు కొంచెము ముందుగకూడ వేగముచూపును. పితౌపస్మారము ఒకపక్షమునకు జనించుననియు, వాతాపస్మారము పనికెందుదినములకు జనించుననియు, శ్లేష్మాపస్మారము ఒక నెలదినములకు జనించుననియు భావము. దేవుడు వర్షించుచున్నను భూమియందలి విత్తనములు స్వకాలమున మొలుచుచుండెడివి దోషములు ప్రకోపించియున్నను వ్యాధిస్వభావముచే కాలానుసారముగ వృద్ధిచొందునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాషాఢ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్తి చరణ
 తారవిద్వసంకేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
 విరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణాగ్రతనూభవ సకలసహృదయ
 విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
 లాచార్య వీరచితంబైన నిదానదీపిక యను
 మాధవనిదానాన్ధితాత్పర్యమునగు
 అ ప స్మార ని దా న ము
 సమాప్తము

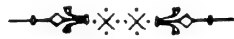
శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

వా త వ్యా ధి ని దా న మ్

వాతవ్యాధి అపస్మాగవ్యాధినిబోలి మిగుల వేగముగ జేయును గాన అపస్మాగనిదానమును జెప్పిన పిదప వాతవ్యాధినిదానము జెప్పఁడుచున్నది.

శ్లో॥ మాత్యశీతాల్పలఘున్న వ్యవాచూఽపి ప్రజాగర్హైః |

విషమాగుపచారాచ్చ నోమాస్పక్రవశాదపి | ౧ ||

లఘునప్లవనాశ్యశ్వవ్యాచూచూడివిచేష్టితైః |

ధాతువాం సంశ్చియాచ్చింతా నోకవానాతికర్షణాత్ | ౨ ||

వేగగర్భానాదాచూడిభిరూతాదభోజనాత్ |

నుచ్ఛాబాధార్థజోష్ట్రాన్వ శీఘ్రచూరాపతంసనాత్ | ౩ ||

దేహే ప్రోతాంసి రిక్తాని పూరయిత్వాఽనిబో బలీ |

కఠిణి వివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాన్కాఙ్గ సంశ్రయాత్ | ౪ ||

తా॥ మిక్కిలి మాత్యంబును శీతంబునైనను యన్నమును భుజించుట, స్వల్పముగ భుజించుట, లఘున్నమును భుజించుట, అధికముగ స్త్రీసంఘోగము జేయుట, అధికముగ నిదురమేల్కొంచి యుండుట, విషమంబులగు సుపచారముల జేసికొనుట, కఫపిత్తములను మూతరక్తములను వెడలింపజేయుట, మిట్టపల్లములయందు చాటుట, నీళ్లయందీగుట, అధికముగ ప్రోచనడచుట, దేహపరిశ్రమము మున్నగాగల పనుల చేయుట, రసాదిధాతువులు క్షయించుట, చింతచేతన, గుఃఖముచేతన, రోగములచేతన అధికముగ కృశించుట, మలమూత్రవేగములను నిరోధించుట, అన్నాదిరసము అపక్వంబై వాయువుసంచరించునాడుల నడ్డగించుట, ప్రహారాదులచే నభిఘాతము నొందుట, ఉపవాసము జేయుట, హృదయాది మర్మస్థానములయందు ప్రహారాదులచే బాధగల్గుట, ఏనుగులు ఒంటెలు గుఱ్ఱములు మొదలగువానిపై నెక్కి శిశువుముగ బోవుట, వానిపైనుండి క్రిందపడుట, ఈ కారణములచే ప్రకుపితంబైన వాతము కిరీరమున శూన్యంబులై యుండు నాడులను పూరించి తాను మిగుల బలిష్ఠంబై ఏకాంగమునందైనను నిఖిలాంగములయందైనను నానావిధంబులైన వాతవ్యాధులను గల్గించును. ఇచ్చట “స్త్రింతిం పంగుః కఫః పంగుః పంగవో ముల ధాతవః | వాయునా యతి) నీయన్తే తతి) గచ్ఛన్తి మేఘవత్” అని గ్రంథాంతము

నందుండుటంజేసి కఫపిత్తముల ధాత్వాదులనన్నింటిని సంచరింపజేయుటచే ముఖ్యంబైన వాతము ప్రధానముగాగల వ్యాధి వాతవ్యాధి యని యెరుంగునది. మరియు వాతాదిదోషములలో వాతము మిగులబలిష్ఠంబును అశుకారియునై యుండును గాన అట్టివాతముచే జనించిన ఆక్షేపకాదివాతరోగములు మిగుల దుస్సాధంబులై యుండును. అట్టిరోగములకు చికిత్సావిశేషములు స్పష్టముగ దెలియుటకై వాతవ్యాధినిదానము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినది యని యెరుంగునది. ఈ యభిప్రాయముచే సుశ్రుతాచార్యుండు వాతరోగాధ్యాయమును ప్రత్యేకముగ జెప్పెను.

వాతవ్యాధి పూర్వరూపాదులు

శ్లో॥ అన్యక్తం లక్షణం తేషాం పూర్వరూపమితి స్మృతమ్ |

ఆత్మరూపం తు యద్వ్యక్తం అపాయో లఘుతా పునః॥౧॥

తా॥ క్రిందివివరింపబడు వాతవ్యాధులయొక్క లక్షణములు ఆస్ఫుటముగ కనబడుటచే పూర్వరూపమనియు, అట్టి లక్షణములు స్ఫుటముగ కనబడినయెడ నదియే వ్యాధిస్వరూపమనియు, అట్టిలక్షణములు స్వల్పముగ నుండుటచే వ్యాధినివృత్తియనియు నెరుంగునది. ఆక్షేపకాదివాతవ్యాధులయందు ఆయా వ్యాధులకు జెప్పబడు లక్షణములు ఆస్ఫుటంబులగు గానంబడినచో నవియే పూర్వరూపంబులును, స్ఫుటంబులగు గానంబడినచో రూపంబులును అగును గాని జ్వరాదిరోగములయందు “శ్రమోఽరహిర్వివర్ణత్వం” ఇవి మొదలు వాక్యములచేత ప్రత్యేకముగ పూర్వరూపముల జెప్పినచికి వాతరోగములకు ప్రత్యేకముగ జెప్పటలేదనియు, వాత లక్షణములు స్వల్పముగ నుండుట వ్యాధినివృత్తియనియు, సతతవ్యాధులకింతు వాతవ్యాధియందు విశేషమని భావము.

వాతవ్యాధి స్వరూపము

శ్లో॥ సంకోచః పర్వణాం స్తమో భగ్నోఽస్థ్నం పర్వణానుపి |

రోమచర్షః ప్రభాపశ్చ పాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః॥౬॥

భ్రాజ్యపాణ్యల్యకుబ్జత్వం శోషోఽక్షానామనిద్రతా |

గర్భశుక్రరజోనాశః స్పందనం గాత్రసుప్తతా॥౭॥

శిరోనాసాక్షిజత్రూణాం గ్రీవాయాశ్చాపి హుణ్డనమ్ |

భేదస్తోరోఽర్చిరాక్షేపో ముశుశ్చాయాస ఏవ చ॥౮॥

ఏవంవిధాని రూపాణి కరోతి కుపితోఽనిలః |

సోతుస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగవిశేషకృత్॥౯॥

తా॥ కీర్ణ ముడుచుకొనుట, స్తంభించియుండుట, కీర్ణమ అసులును చీలుట, గగురుపాటు గల్గుట, అనంబద్ధముగ మాటలాడుట, చేతులయందును వీపునందును శిరస్సునందును ఈడుపు బుట్టుట, గూని, కుంటితనము, గుజ్జారితనము, ముఖాద్యవయవములు కుష్కించుట, నిద్ర తగ్గి యుండుట, గర్భము, శుక్రము, రజస్సు, ఇవి నశించుట, శరీరము వణకుట, శరీరమున స్పర్శజ్ఞానము లేకబోవుట, నాసిక, నేత్రములు, కంఠమాలము, కంఠము, ఇవి లోపలికి ఈడ్చు

బడుట, లేక వక్రంబులగుట, శూలముతో బాడి చినట్లుండుట, నూగులతో గుచ్చినట్లుండుట, బాధ గల్గుట, ఆక్షేపకవాతము, మోహము, శ్రమము, ఇవి యున్న గల లక్షణములను ప్రకోపమునొందిన వాతము కల్గించును. మరియు నట్టివాతము హేతుః శేషములచేతను కోష్ఠాదిధలవిశేషములచేతను విశేషరోగములను గల్గించును.

కోష్ఠగతివాత లక్షణము

శ్లో॥ తత్ర కోష్ఠాశ్రితే ముష్టే నిగ్రహో మాత్రవర్చసోః |

బ్రష్మహృత్రోగగుల్మార్చఃపార్శ్వశూలం చ మారుతే || ౧౦ ||

తా॥ వాతము కోష్ఠము నాశ్రయించి గుష్టమైననుడు మలమూత్రములు వెడలకుండుట, ఆండువృద్ధి, హృదయరోగము, గుల్మము, ఆర్చస్సు, పార్శ్వశూలము, ఈ వ్యాధులు కల్గును.

సర్వాజ్వవాత లక్షణము

శ్లో॥ సర్వాజ్వకుపితే వాతే గాత్రస్ఫురణధన్వయమ్ |

వేదనాభిః పరీతస్త్వస్కుట నైవాప్య న్ధయః || ౧౧ ||

తా॥ వాతము సకలభావముల నాశ్రయించి ప్రకుపితంబైనచోపుడు శరీరము ఊర్లుట, సగులుట, నానావిధవేదనలు కల్గుట, అభయవ సంభయభయములున్నయు శిథిలములై పనులునట్లుండుట ఈ లక్షణములు కల్గును.

గుదస్థితివాత లక్షణము

శ్లో॥ గ్రహో నిష్క్రాంతివాతాగ్రాం గూలాఞ్ఘాగ్మ్యైర్విరాజః |

జ్వరీరుక్రికపాత్ప్రిష్ఠరోగరోహ గుదే శ్చైవ || ౧౨ ||

తా॥ వాతము గుదము నాశ్రయించి ప్రకోపించినచోపుడు మలమూత్రవాతములు కైటవేదికక అడ్డగించబడుట, శూలము, కడుపుబ్బరము, మూత్రమున దామ్మి శక్తియు నగుట, శిక్కిలు, తొడలు, వెన్నెముకకు క్రిందిప్రక్కి, పాదములు, వీపు, ఈస్థలములయందు కొప్పిగల్గి కుష్కించుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

ఆమాశయస్థవాత లక్షణము

శ్లో॥ రుక్మాస్ఫోవదరహృన్నాభేస్తృణ్ణోద్ధారచిసూచికాః |

కాసః కణ్ఠాస్యశోషశ్చ శ్వాసశ్చామాశయస్థితే || ౧౩ ||

తా॥ వాతము ఆమాశయమునుండి ప్రకుపితంబైనచో, స్ఫోవముల నుండును ఉపరము నుండును హృదయమునందును నాభియందును బాధగల్గుట, డిప్పి, వాంతి, విసూచి, డిగ్గు, కుత్తుకయు నోరును యెండుట, శ్వాసయు, ఈ లక్షణములు కల్గును.

పక్వాశయస్థవాత లక్షణము

శ్లో॥ పక్వాశయస్థోఽస్త్రీకూజం గూలాఞ్ఘోపా కరోతి చ |

కృచ్ఛ్రమూత్రపురీషత్వం ఆనానాం త్రికవేదనామ్ || ౧౪ ||

తా॥ పక్వాశయమున వాతము ప్రకుపితంబైనయపుడు శ్రేవులు అరచుట, పొట్టు, కడుపుబ్బరము, మూత్రోక్చృము, మలబంధము, ఆనాహము, వెన్నెముకక్రింద నొప్పి, ఈ లక్షణములు కల్గును.

శ్రోత్రాదిగతవాత లక్షణము

శ్లో॥ శ్రోత్రాదిష్విద్వియవధం కుర్యాద్ధృష్టసమీరణః।

తా॥ చెవులు నేత్రములు మొదలగు ఇంద్రియములయందు వాతము ప్రకుపితంబైనయెడ ఆయా యింద్రియములకు పటుత్వము చెడును.

త్వగ్గతవాత లక్షణము

శ్లో॥ త్వగ్గూఠా స్ఫుటితా సుప్తా కృశా కృష్ణా చ తుద్యతే॥౧౫॥

ఆతన్యతే సరాగా చ పర్వగు క్త్వగ్గ తేఽనిలే।

తా॥ త్వగ్గతమైన వాతము ప్రకుపితంబైనయపుడు చర్మము పరుషముగనుండి నానాట పగిలి స్ఫుర్పజ్ఞానములేక కృశించును. నల్లనిరంగు కల్లి పొట్లతోగూడి యుండును. మరియు నాచర్మము విస్తరంబై యెఱ్ఱని రంగుకల్లియుండును. కీళ్ళయందు నొప్పులు బుట్టును.

రక్తగతవాత లక్షణము

శ్లో॥ రుజ స్త్రీవ్రాస్ససంతాపా వైవర్ణ్యం కృశతాఽరుచి॥౧౬॥

గాత్రేచారూంపి భుక్తస్య స్తమ్భశ్చాఽస్యగ్గ తేఽనిలే।

తా॥ రక్తగతమైన వాతము ప్రకుపితంబైనయపుడు మిగుల తీవ్రబలముగ నొప్పులు, అధికమైన సంతాపము, వివర్ణత్వము, కృశత్వము, అర్చుకము, శరీరమున వ్రణములు, భుజించినపిదప శరీరస్తమ్భము, ఈలక్షణములు కల్గును. ఇచ్చట వాతము రక్తమునజేరి ప్రకొపించుననియు వాతరక్తము నంగు వాతరక్తములు రెండును సమంబులుగ ప్రకొపించుననియు భేదము చెలియుచున్నది గాన వాతరక్తమునకన్న నీవ్యాధి వేరుగ జెప్పబడియెనని యెరుంగునది.

మాంసమేదోగతవాత లక్షణము

శ్లో॥ గుర్వజ్ఞం తుద్యతేఽత్యర్థం దణ్డముష్టిహతం యథా॥౧౭॥

సరుక్ష్మమితమత్యర్థ మాంసమేదోగ తేఽనిలే।

తా॥ వాతము మాంసమేదగుల నాశ్రయించి ప్రకుపితంబైనయపుడు శరీరము బరువై యుండుట, దండముచేతను పిడికెలిచేతను కొట్టినట్లు పొట్టుబుట్టుట, మిక్కిలి బాధతోగూడి బడలినట్లుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

అస్థిమజ్జాగతవాత లక్షణము

శ్లో॥ భేదోఽస్థిపర్వణాం సస్థిశూలం మాంసబలక్షయః॥౧౮॥

అస్వప్నస్సంతతా రుక్ష్మ మజ్జాఽస్థికుపితేఽనిలే।

తా॥ వాతము అస్థిమజ్జల నాశ్రయించి ప్రకోపమునొందినపుడు అస్థులయొక్క కీళ్ళు గుడలుట, అవయవసంధులయందు నొప్పిగల్గుట, శరీరమునందలిమాంసము బలము నశించుట, నిగురబట్టకుండుట, ఎల్లప్పుడు శరీరమున బాధగల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

శుక్రగత వాతలక్షణము

శ్లో॥ క్షీప్రం ముఞ్చతి బద్ధాతి శుక్రం గర్భమథాఽపివా॥౧౯॥

వికృతిం జనయేచ్ఛాపి శుక్రస్థః కుపితోఽనిలః॥

తా॥ వాతము శుక్రగతమై ప్రకోపించినపుడు, శుక్రంబును, అట్టి గుప్తశుక్రముచేగల్గిన గర్భంబును శీఘ్రముగ జారిపోవును. లేక బద్ధంబై నిలచును, లేక ఆరెంటికని వ్యాధికల్గును.

సిరాగతవాత లక్షణము

శ్లో॥ కుర్యాత్స్థిర గతశ్శూలం సిరామఞ్చనపూరణమ్॥౨౦॥

స బాహ్యభ్యంతరాయామం ఖర్జ్వం కౌఙ్క్యమథాపి వా॥

తా॥ సిరాగతంబైన వాతము ప్రకోపమునొందినపుడు సిరలయందు పోటు, సిరలు ముడుచుకొనుట, సిరలు మ్థాలంబులై యుండుట బాహ్యగూచవాతము, ఆభ్యంతరాయామవాతము, ఖర్జ్వ వాతము, కుంభత్వము, ఈలక్షణములు కల్గును. బాహ్యగూచము మన్ననవ్యాధులను క్రింద శ్లేషబడు లక్షణములచే నెరుంగునది. ఇచ్చట తత్త్వాంతరమున “సుష్మాస్తవ్యోబృహత్యో వా సిరా వాతే సిరాగతే” అని తత్త్వాంతరమున నుండుటంతే నిఘోషాశ్చబ్దమునకు స్థాలంబై యుండు ననే యర్థము నెరుంగునది.

స్నాయుసంధిగత వాతలక్షణము

శ్లో॥ సర్వాశ్చైకాఙ్గరోగాంశ్చ కుర్యాత్స్నాయుగతోఽనిలః॥౨౧॥

హన్తి సన్ధిగతస్సన్ధీః శూలాటోపా కరోతి చ॥

తా॥ స్నాయుగతంబైన వాతము ప్రకోపించినపుడు సర్వాంగవాతవ్యాధులును ఏకాంగ వాతవ్యాధులును కల్గును; సంధిగతంబైన వాతము ప్రకుపితంబై సంధిబంధములను సడలింపజేయును; సంధులయందు నొప్పిని ఆటోపమును కల్గించును.

పిత్తకఫావృతప్రాణవాత లక్షణము

శ్లో॥ ప్రాణే పితౄవృతే చ్ఛర్దిరాహశ్చైవోపజాయతే॥౨౨॥

చార్బల్యం సదనం తంద్రా వైరస్యం చ కఫావృతే॥

తా॥ ప్రాణవాయువు పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు వాంతియు తాపంబును కల్గును. కఫము నాశ్రయించినపుడు బలహీనము, కునికెపాటు, విరసత్వము; ఈలక్షణములు కల్గును.

కఫపిత్తములతోగూడిన యుదానవాత లక్షణము

శ్లో॥ ఉదానే పిత్తయుక్తే తు దాహో మూర్ఛా భ్రమః క్షమః॥౨౩॥

అస్వేదహర్షా మద్దోఽగ్నిశ్శీతతా చ కఘావృతే।

తా॥ ఉదానవాతము పిత్తముతో గూడినపుడు తాపము, మూర్ఛ, భ్రమము, బడిలిక, ఇవి కల్గును. కఫముతో గూడినపుడు చెమటబట్టకుండుట, గగురుపాటు, అగ్నిమాన్ద్యము, శీతలత్వము, ఇవి జనించును.

కఫపిత్తములతో గూడిన సమానవాత లక్షణము

శ్లో॥ స్వేదదాహశ్శయ్య మూర్ఛాస్పృశ్యసూనే పిత్తసంవృతే॥౨౪॥

కఘన సక్తే విఘ్నాత్రే గాత్రహర్షశ్చ జాయతే।

తా॥ సమానవాయువు పిత్తముతోగూడినపుడు చెమట, తాపము, ఉష్ణము, మూర్ఛ, ఇవి జనించును. కఫముతోగూడినపుడు మలనాశ్రయము, శరీరమున గగురుపాటు ఇవి కల్గును.

కఫపిత్తములతో గూడిన అపానవాత లక్షణము

శ్లో॥ అపానే పిత్తయుక్తే తు దాహశ్శయ్యం రక్తమూత్రతా॥౨౫॥

అధఃకాయో గురుత్వం చ శీతతా చ కఘావృతే।

తా॥ అపానవాతము పిత్తముతోగూడినపుడు తాపము, ఉష్ణము, రక్తము మూత్రముతో గూడి వెడలుట, ఇవి కల్గును. కఫము శాశ్రయించినపుడు అధఃపాదము మిగుల బరువై శీతలముగ నుండును.

పిత్తకఫములతో గూడిన వ్యానవాత లక్షణము

శ్లో॥ వ్యానే పితౄన్యపే దాహో గాత్రవిక్షేపణం క్షమః॥౨౬॥

స్తమ్భనో దణ్డక శ్చాపి శూలశోభా కఘావృతే।

తా॥ వ్యానవాతము పిత్తముతోగూడినపుడు తాపంబును బడిలికయు, జనించును. కఫముతో గూడినపుడు శరీరస్తంభము, కట్టెవలె స్తబ్ధించియుండుట, శరీరముపొటు, వాపు, ఈలక్షణములు కల్గును.

ఆక్షేపకవాతసామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ యదా తు ధమనిస్సర్వైః కుపిలోఽభ్యేతి మారుతః॥౨౭॥

తదా క్షిప్తత్యశు ముహుర్ముహుర్దేహం ముహుశ్చరః।

ముహుర్ముహుశ్చాక్షేపణాదాక్షేపక ఇతి స్మృతః॥౨౮॥

తా॥ వాతము దేహమునందలి సకలసిరలను వ్యాపించి ప్రకోపించినపుడు దేహమును మాటి మాటికి చలంపజేయును. అట్టి వాతము ఏనుగమీదనెక్కినవానివలె శరీరమును మాటిమాటికి చలంపజేయుటచే నాక్షేపకవాతమనంజను.

అపతంత్రక వాతలక్షణము

శ్లో॥ క్రుద్ధస్వైస్యః కోపవైర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్యతే |
 వీడయన్ హృదయం గత్వా శిరశ్యశ్చా చ వీడయన్॥౨౯॥
 ధనుర్వన్నమయేద్ధాత్రాణ్యాక్షిపేన్తోహయేత్తదా |
 సకృచ్ఛానుచ్ఛవేచ్ఛాపి స్తభాత్కోఽథ నిమిలకః॥౩౦॥
 కపోత ఇవ కూజేచ్ఛ నిస్సంజ్ఞస్సోఽపతంత్రకః |

తా॥ వాతమును ప్రకోపింపజేయు కారణములచేత ప్రకుపితమైన వాతము స్వస్థానమునుండి యూర్ధ్వభాగమునొంది హృదయస్థానమున నిలచి శిరస్సునందును కణతలయందును నొప్పిని కల్గించి శరీరమునందలి సకలావయవములను ధనుస్సువలె నొంచును. మరయు సకలావయవములయందు కంపించును, మూర్ఛయు కల్గును. అట్టి మనుజుడు మిక్కిలి కష్టముచే నిట్టార్పులు నిగుడించుచు నిశ్చలమయిలైన నేత్రములు కలవాడై మెల్లమెల్లగ కన్నులదెంచును. దేహమునందు ప్రజ్ఞ లేక పావుర పిట్టవలె కూయుచు మూర్ఛనొందును. ఈవ్యాధి అపతంత్రక వాతమని చెప్పబడును.

ఘోషతానక వాతలక్షణము

శ్లో॥ దృష్టిం సంస్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వా కశ్చేవ కూడతి॥౩౧॥
 హృది ముక్తే నరస్సాస్వప్యం యాతి మోహం వృతే పునః |
 వాయునా దారుణం ప్రాహురేకే తదవతానకమ్॥౩౨॥

తా॥ పూర్వోక్తవాతము హృదయమునకేరి దృష్టిని స్తంభింపజేసి జ్ఞానమును పోనడచి కంఠమున ధ్వనిని కల్గించును. అట్టివాతము హృదయస్థానమును వలననప్పుడు మనుజుండు స్వస్థత నొందును. మరల నా వాతము హృదయము నొందినప్పుడు మూర్ఛిల్లును. దీనినిఁగూడతానకంబను క్రూరమైన వాతవ్యాధియని భీషగ్వరులు కొంచు వచించెదరు.

దండపతానక వాత లక్షణము

శ్లో॥ కఫాన్వితో భృశం వాయుస్తాస్నేవ యది తిష్ఠతి |
 దణ్డవత్స్పృగ్నోద్దేహం స తు దణ్డాపతానకః॥౩౩॥

తా॥ వాతము కఫముతోగూడి నిరలయండు వ్యాపించినపుడు దేహమును దండమువలె స్తంభింపజేయును. ఈవ్యాధి దండపతానకమని చెప్పబడును. మరియు “పాణిపాద శిరః పృష్ఠశ్రోణీస్త్యభ్యంతి చూరుణః | దణ్డవత్స్పృగ్నాత్రస్య దణ్డకస్సోఽనుపక్రమః” అని చరకమున నున్నది. ఈ వచనముచేత వాతము మాత్రము శిరస్సు, వీపు, పిరుగులు ఈ యవయవములను దండమువలె స్తంభింపజేసినచో నయ్యది దండపతానకమనియు అట్టి వ్యాధి చికిత్సకు నసాధ్యమై యుండుననియు భావము.

ధను స్తమ్భ వాతలక్షణము

శ్లో॥ ధనుస్తల్యం నమేద్యస్తు స ధనుస్తమ్భసంజ్ఞకః।

తా॥ పూర్వోక్తవాతముచేత శరీరము ధనుస్సువలె వంగినయెడ ధనుస్తమ్భకవాతమని చెప్పబడును. ఈ లక్షణము అస్త్రరాయామ బహిరానూమంబులను వాతములకు సామాన్యలక్షణమని యెరుంగునది.

అస్త్రరాయామ వాతలక్షణము

శ్లో॥ అంగులీగుల్ఫజరరహ్యద్వత్కోగలసంశ్రితః॥ ౩౪॥

స్నాయుప్రతానమనితో యదా క్షిపతి వేగవాన్।

నిష్ఠభాక్షస్త్రబ్రహ్నుర్భగ్నపార్శ్వః కశం వమన్॥ ౩౫॥

అధ్యస్తరం ధనురివ యదా సమతి మానవమ్।

తదాస్యాధ్యస్తరామీమం కురుతే మూరుతో బలీ॥ ౩౬॥

తా॥ వాతము గుడితలపై వ్రేళ్లు, చీలమండ, జడరము, హృదయకమలము, రొమ్ము, కంఠము ఈ స్థలముల నాశ్రయించి వేగముతోగూడి శరీరమునందలి స్నాయువులు (గన్నపువరములు), సిరలు, కండరములు, వీనిని వంగునటుల కేయును; దానంతేని నేత్రములు నిశ్చలముగ నుండుట, తాలువులు పట్టుకొని యుండుట, పార్శ్వములయందు నొప్పి, నురుగు వాంతియగుట, ఇట్టి లక్షణములతోగూడి శరీరమధ్యభాగము ధనుస్సువలె లోపప్రక్కకు వంగును. దీనిని వాతము శరీరమును లోపప్రక్కకు వంచుటచే నధ్యస్తరాయామమని వచించెదరు. ఇచ్చట తస్త్రాస్తరమున “మహాహేతుర్బలీ వాయుస్సిరాస్సస్నాయు కణ్ఠరాః । మన్యాపృష్ఠాశ్రితా బాహ్యస్సంశోష్యాయామయేద్బహిః” అని యున్నదిగాన స్నాయుశబ్దము సిరాకండరములకుగూడ నుపలక్షణమని యెరుంగునది.

బాహ్యయామ వాత లక్షణము

శ్లో॥ బాహ్యస్నాయుప్రతానస్థో బాహ్యయామం కరోతిచ।

తమసాధ్యం బుధాః ప్రాహుర్వక్షః కట్యూరుధజ్ఞనమ్॥ ౩౭॥

తా॥ పూర్వోక్తప్రకారము వాతము ప్రకుపితంబై శరీరమును వెలిప్రక్కనుండు వీపును మెడను ఆశ్రయించిన స్నాయుసిరాకండరముల నాశ్రయించి శోషింపజేసి వెలిప్రక్కకు వంచినయెడ బాహ్యయామంబను వాతవ్యాధి యని చెప్పబడును. వక్షస్థలమును కటిప్రదేశమును ఊరువులను వంచుటచే నీవ్యాధి యసాధ్యంబు. మరియు తస్త్రాస్తరమున “హృదయం యదివా పృష్ఠం ఉన్నతం క్రమశస్సరుక్ । క్రుద్ధో వాయుర్వదా కుర్యాత్తదా తం కుబ్జమా

దిశ్చేత్” అని యున్నది గాన పై జెప్పిన అస్తరాయామబహిరాయామ వాతములే కుబ్జవాతమని జెలియుచున్నయది.

శ్లో॥ కఫపితృత్వాత్ వాయుర్వాయురేవ చ కేవలః।

కుర్యాదాత్మేపకం త్వస్యం చతుర్థమభిఘాతజమ్॥౩౮॥

తా॥ వాతము కఫపిత్తములతోగూడియైనను కేవలవాతమైనను ప్రకుపితంబై యాత్మేపక మను వాతమును గల్గించును. మరియు దండాద్యభిఘాతములచే గల్గినది నాల్గవ యాత్మేపకవాతంబని యర్థము. ఇచ్చట దండాపతానక అస్తరాయామ బహిరాయామంబులు మాడును, అభిఘాతముచే జనించినదియు గలిసి ఆత్మేపకవాతము నాల్గువిధంబులని జెలియునది. అభిఘాతవాత్మేపక లక్షణమును “యదా తు ధమసీః” అను సామాన్య లక్షణముచే నెరుంగునది.

అసాధ్యాత్మేపక లక్షణము

శ్లో॥ గర్భపాతనిమిత్తస్య శోణితాపిగ్రవాచ్చ యః।

అభిఘాతనిమిత్తస్య స నిశ్యత్యపతానకః॥౩౯॥

తా॥ గర్భము న్రవించుటచేతను రక్తం బధికముగ న్రవించుటచేతను దండాద్యభిఘాతముచేతను జనించిన యపతానకవాతము అసాధ్యము. మరియు పైజెప్పబడినరీతిగ వాతము కఫముతో గూడి యైనను, పిత్తముతోగూడియైనను, కేవలవాతమైనను ఆత్మేపకవాతము గల్గించునుగాన అట్టి భేద ములచేత మాడువిధంబులును, ఆగంతుభేదముచే నొకటియు, అన్నియుగలిసి ఆత్మేపకవాతము నాల్గు తెరంగులై యుండుననియు, గర్భపాత రక్త స్రావములచే జనించిన ఆత్మేపకము కేవలవాత ముచే జనించుననియు గధాధరుండు జెప్పెను.

ఏకాజ్ఞ సర్వాజ్ఞవాత లక్షణము

శ్లో॥ గృహీత్వార్థం తనోర్వాయుస్సిరాస్నాయుశ్చోష్య చ ।

పక్షమస్యతిరం సాన్తి సద్ధిబద్ధాన్న్యమోక్షయః॥౪౦॥

కృతోన్నైర్ధకాయస్తస్య స్యాదకర్మణ్యో విచేతనః।

ఏకాజ్ఞరోగం తం కేచిదన్యే పక్షవధం వినుః॥౪౧॥

సర్వాజ్ఞరోగస్తద్వచ్చ సర్వకాయాశ్రితేనైవ ।

తా॥ వాతము ప్రకుపితంబై యర్ధశరీరమున వ్యాపించి యాభాగమునందలి సిరాస్నాయువు లను శోషింపజేసి కుడియొడములలో నొకభాగమునందలి సంధిబంధములను శిథిలములుగ జేసి స్పర్శజ్ఞానము కొంచమైన లేక చలనాదివ్యాపారములయందు సామర్థ్యము లేకుండునట్లు జేయును. అట్టి శరీరార్ధభాగమంతయు క్రియాసామర్థ్యములేక స్పర్శజ్ఞానము దక్కి యుండును. ఈ వ్యాధిని యేకాంగవాతమని కొందరును, పక్షవధవాతమని మరికొందరును వచించెదరు. మున్ను వచించిన రీతిగ వాతము ప్రకుపితంబై సర్వశరీరమున వ్యాపించినపుడు సర్వాంగవాతమని వచించెదరు.

సాధ్యాసాధ్యైకాజ్ఞవాత లక్షణము

శ్లో॥ దాహసంతాపమూర్ఛాస్పృశ్యః వాయశా పిత్తసమన్వితే॥౪౨॥

తైత్య శోథగురుత్వాని తస్మిన్నేవ కథాన్వితే।

శుద్ధవాతహతం పక్షం కృచ్ఛ్రసాధ్యతమం విదుః॥౪౩॥

సాధ్యమన్యేన సంయుక్తం అసాధ్యం త్తయ హేతుకమ్।

తా॥ వాతము పిత్తముతోగూడి ప్రకోపించినచున్నపుడు మంట, సంతాపము, మూర్ఛ ఈలక్షణములు కలుగును. కఫముతో గూడినపుడు శీతలత్వంబును, శోఫయు, శరీరశారవంబును కలుగును. ఈలక్షణములు సాధారణమైన వాతము పిత్త కఫములతో జేరినపుడు కూడ కలుగనని యెరుంగునది. మరియు కఫపిత్తసంస్కర్షములేక కేవలవాతముచే గల్గిన పక్షవాతము మిగుల కష్టసాధ్యంబై యుండును. కఫపిత్తములలో నొకదానితో గూడిన వాతముచే జనించినయెడ సాధింపదగును. ధాతుక్షయముచే శుద్ధవాతము ప్రకుపితంబై దాన జనించిన పక్షవాతము అసాధ్యంబై యుండునని భావము.

అర్దితవాత లక్షణము

శ్లో॥ ఉచ్చైర్వాహరతోఽత్యర్థం ఖాదతః కఠినాని వా॥౪౪॥

హస్తతో జృమ్భతో వాపి భారాద్విషమశాయిసః ।

శిరోనాసౌష్ఠ్యచుబుకలలాటేక్షణసన్నిగః॥౪౫॥

అర్దయత్స్థినిలో వక్త్రం అర్దితం జనయత్యతః ।

వక్రీభవతి వక్త్రార్థం గ్రీవాచాప్యపవర్తతే॥౪౬॥

శిరశ్చలతి వాక్సజ్ఞో నేత్రాదీనాం చ వైకృతమ్ ।

గ్రీవాచుబుకదంతానాం తస్మిన్నాప్యే చ వేదనా॥౪౭॥

* * యస్యాఽగ్రజో రోనుహర్షోవేపథుర్నేత్రమావిలమ్ ॥

వాయురూర్ధ్వం త్వచి స్వాపః తోదో మన్యాహనుగ్రహః * *

తమర్దితమితి ప్రాహుర్వా్యాధిం వ్యాధివిచక్షణాః।

తా॥ మిగుల గట్టిగ చూటలాడుట, కఠినంబులైన పదార్థములు నమలుట, అధికముగ నవ్వుట, నీల్లుట, భారమును మోయుట, నిహ్నాన్నతస్థలములయందు శయనించుట, ఈ కారణములచేత శిరస్సు, నాసిక, పెడవులు, గడ్డము, నుగురు, నేత్రమధ్యము, ఈ స్థలములయందలి వాతము ప్రకుపితంబై ముఖమునందు నొప్పిని కల్గించును. దానంజేసి నోటియందు సగము వక్రంబగుట, కంఠము వంకరగ నగుట, తలవణకు, నోట చూట పెడలక పట్టుకొనియుండుట, కన్నులు కనుబొమలు మొదలగు నవి వక్రత్వము మొదలగు వికారముల నొందుట, అట్టి వ్యాధి కల్గినపార్శ్వమున కంఠము, గడ్డము, దస్తములు, వీనియందు వేదనగల్గుట, ఈ లక్షణములు కలుగును. దీనిని అర్దితవాతవ్యాధి యని వచించెదరు. మరియు మునుమున్న గోమాంచముగల్గి పిదప, కంపము, కన్నులు కలకబారి యుండుట, వాత మూర్ఛముగ సంచరించుట, చర్మమునందు స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట, పోటు, శిరస్సునకు వెనుక

ప్రక్కనుండు నరంబును తాలుపులును పట్టినట్లుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినయెడ నిది యర్దితవాతంబని కొందరు వైద్యత ప్రజ్ఞలు వచించెదరు. మరియు “అర్ధే తస్మిన్ముఖార్ధే వా కేవలే స్యాత్తదర్దితమ్” అని దృఢబలుండు చెప్పియుండుటచేత శరీరార్ధమునందైనను ముఖార్ధమునందైనను వేదనాదులు జనించినయెడల నది యర్దితవాతమని యెరుంగునది. ఈ పక్షమున ఎల్లప్పుడు శరీరార్ధమున బాధకల్గినయెడ అర్ధాంగవాతమనియు, వాతాదివేగముల ననుసరించి యొకప్పుడు వేదన గల్గినయెడ అర్దితవాతమనియు అర్దితఅర్ధాంగవాతములకు పరస్పర భేదముల నెరుంగునది. మాధవ కరుండు “అర్దితయత్యనిలో వక్త్రమర్దితం జనయత్యతః” అను సుశ్రుతమతము ననుసరించి యీ యర్దితవాతము ముఖమునందే జనించునని జెప్పెనని యెరుంగునది.

అసాధ్యార్దితవాత లక్షణము

శ్లో॥ క్షీణస్యాఽనిమిషాక్షస్య ప్రసక్తావ్యక్తభాషిణః॥౮౮॥

న సిద్ధ్యత్యర్దితం గాఢం త్రివర్షం వేపనస్య చ॥

తా॥ ఆర్దిత వ్యాధిపీడితునకు బలక్షయము, రెప్పపాటులేకుండుట, నోరుపట్టుకొని సదములు స్ఫుటముగ జెలియక మాటలాడుట, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ సాధ్యంబుకాదు. మరియు మూడు సంవత్సరములనుండి యనుసరించి బాధించుచుండు నర్దితవాతముగూడ నసాధ్యంబని భావము. ఇచ్చట “త్రివర్షం వేపనస్యచ” అనుచోట నోటియందును, వాసికయందును, కన్నులయందును నీరుగారుచు తలవణకు కల్గినయెడ అట్టి యర్దితవాతము అసాధ్యంబని యర్థమును కొందురు చెప్పెదరు.

ఆక్షేపకాదివాతవ్యాధులకు వేగనియమము

శ్లో॥ గతే వేగే భవేత్స్వాస్థ్యం సర్వేషాక్షేపకాదిషు॥౮౯॥

తా॥ ఆక్షేపకము మొదలుజేసి యర్దితమునకు లోనగు వాతవ్యాధులన్నిటియందును వాత వేగము శమించినపుడు స్వస్థత కల్గును. వేగము అధికముగనుండునెడ బాధగల్గును.

హనుగ్రహవాత లక్షణము

శ్లో॥ ఆహ్వనిర్లేఖనాచ్ఛమ్న భక్షణాదభిసూతతః।

కుపితో హనుమూలస్సస్త్రింసయిత్వాఽనిగో హనుః॥౯౦॥

కగోతి వివృతాస్యత్వం అథవా సంవృతాస్యతామ్।

హనుగ్రహస్స తేన స్యాత్క్రొచ్చాచ్ఛర్వణభాషణమ్॥౯౧॥

తా॥ నాలుకను మిక్కుటముగ గీచుట, ద్రవములేక కఠినంబులైన పదార్థములను భుజించుట, అభిసూతము, ఈకారణములచేత దవడలక్రిందిప్రక్క వాతముజేరి ప్రకుపితంబై దాడికీళ్ళను సడలింపజేసి నోరుచెరిచిన మూసికొనజాలకను, మూసికొనిన చెరవజాలక యుండునటుల జేయును. ఈ వ్యాధి హనుగ్రహంబని చెప్పబడును. ఈ వ్యాధిచేత నమలుటకును మాటలాడుటకును మిగుల కష్టముగ నుండును.

మన్యాస్తంభవాత లక్షణము

శ్లో॥ దివాస్వప్నానసమస్థాన వివృతోర్ధ్వనిరీక్షణైః।

మన్యాస్తంభం ప్రకురుతే స ఏవ శ్లేష్మణావృతః॥౧౭॥

తా॥ పవటియందు నిదురించుట, నిమ్నాన్నతస్థలముల శయనించుట, కన్నుల మిక్కుటముగ ఔరచిమాచుట, ఊర్ధ్వముగజూచుట, ఈకారణములచేత వాతము ప్రకుపితంబై కఫముతో గూడి శిరమునకు వెనుకప్రక్కనుండు పెద్దనరమును స్తంభింపజేయును. దీనిని మన్యాస్తంభవాత మని యెరుంగునది.

జిహ్వస్తంభవాత లక్షణము

శ్లో॥ వాగ్వాహినిసిరాసంస్థో జిహ్వం స్తంభయతేనీలః।

జిహ్వస్తంభస్స తేనాన్నపాన వాక్యేష్యనీశతా॥౧౮॥

తా॥ వాక్కుల వహించు సిరల నాశ్రయించిన వాతము ప్రకుపితంబై నాలుకను కడలకుండుగ జేయును. దీనిని జిహ్వస్తంభవాతమని వచించెదరు. ఈ వ్యాధిచేత నన్నమును భుజించుటకును నీరు ద్రావుటకును మాటలాడుటకును సామర్థ్యము లేకుండును.

సిరాగ్రహవాత లక్షణము

శ్లో॥ రక్తమాశ్రిత్య పవనః శూన్యాన్మూర్ఛధరాస్సిరాః।

యాతౌస్స వేదనాః కృష్ణాః సోనసాధ్యస్సాస్యసిరాగ్రహః॥౧౯॥

తా॥ వాతము రక్తము నాశ్రయించి ప్రకుపితంబై శిరమును ధరించు కంఠమునందలి సిరలను మిగుల వేదనతోగూడి రూక్షంబులై కృష్ణవర్ణంబులగునట్లు చేయును. ఇదియే సిరాగ్రహవాతంబని జెప్పబడును. ఈ వ్యాధి మిగుల నసాధ్యంబై యుండును.

గృధ్రసీవాత లక్షణము

శ్లో॥ స్థిక్పూర్వా కటిపృష్ఠోరుజానుజఙ్ఘాపదం క్రమాత్।

గృధ్రసీ స్తంభిరుక్తోదైర్ఘ్యస్థోతి స్పృశతే ముహుః॥౨౦॥

వాతాద్వాతకఘాతద్వా శౌరవాచకాన్వితా।

తా॥ పిరుగులకూర్ధ్వస్థలము, నడుము, పృష్ఠభాగము, తొడలు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, పాదములు, ఈ యవయవములయందు వాతము ప్రకుపితంబై వరుసగ స్తంభమును నొప్పిని పోటును గల్గించి మాటిమాటికి కంపమునొందించినయెడ గృధ్రసీవాతమని చెప్పబడును. ఈవ్యాధి కేవలవాతము చేతనే జనించినపుడు పైజెప్పబడిన లక్షణములు కల్గును. వాతకఫములచే జనించినపుడు కునికి పాటు, గురుత్వము, అరోచకము, ఈ లక్షణములుకూడ కల్గును.

విశ్వచీవాత లక్షణము

శ్లో॥ తలం ప్రత్యజ్ఞులీనాం యాః కణ్ఠరా బాహుప్యృతః॥౨౧॥

బాహ్వోః కర్మక్షయకరీ విశ్వచీ చేత సోచ్యతే।

తా॥ భుజములకు పైభాగము మొదలుజేసి మీశయ్యవరకు వెలిపక్క వ్యాపించి ప్రేళ్ల యందు ప్రసరించియుండు కండరములను దుష్టంబులుగజేసి హస్తములకు ముడుచుట చాచుట మొదలగు చలనవ్యాపారములయందు పటుత్వము లేకుండజేసినయెడ విశ్వచియను వాతవ్యాధి యని యెరుంగునది. మరియు గయదాసాచార్యుండు “గృధ్రసీ విశ్వచీ చోక్తా ఖల్వీ తీవ్రరుజా స్వితా” అని చెప్పియుండుటచేత విశ్వచీ, గృధ్రసీ, అను వాతవ్యాధులు మిక్కిలితీవ్రమైన వేదనతో గూడియున్నయెడ ఖల్వీవాతంబని యెరుంగునది.

క్రోష్టుకశీర్షవాత లక్షణము

శ్లో॥ వాతశోణితజశ్శోణో జానుమధ్యే మహాదుఃఖః ॥౭౬॥

జ్ఞేయః క్రోష్టుకశీర్షస్తు స్థూలః క్రోష్టుకశీర్షవత్ ।

తా॥ వాతరక్త వ్యాధివలన మోకాలునందు నక్కతలవలె స్థూలమైన వాపు జనించి మిక్కిలమైన వేదనతోగూడి యుండును. ఈ వ్యాధిని క్రోష్టుకశీర్ష వాతంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి వాతరక్త భేదములో జేరినదియైనను చికిత్సాభేదార్థము వేరుగా పఠించియున్నదని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి వాతరక్తములచే జనించునని జైజ్ఞటాచార్యుండు వక్కాణించెను.

ఖంజ పంగువాత లక్షణములు

శ్లో॥ వాయుః కట్యక్రితస్సక్ష్నః కణ్ఠరామాక్షి పేద్యదా ॥౭౭॥

ఖజ్జస్తదా భవేజ్జన్తుః పఙ్గుస్సక్ష్నోర్ధ్వయోర్వధాత్ ।

తా॥ కటిప్రదేశము నాశ్రయించిన వాతము ప్రకుపితమై ఒక తొడయందలి కండరములను వ్యాపించి కంటిగజేసినయెడ నయ్యది ఖంజవాతమనియు, తొడల గెంటియందుండు కండరముల వ్యాపించి రెండుకాళ్ళను కంటిగజేసినయెడ పంగువాతమనియు నెరుంగునది. ఇచ్చట కండరములన “వృత్తాస్తు కండరాస్సవ్యా విజ్ఞేయాః కుశలైరిహ” అని సుశ్రుతమున నుండుటచే వర్తులంబులై యుండు గొప్పస్నాయువులని యెరుంగునది.

కలాయఖంజవాత లక్షణము

శ్లో॥ ప్రక్రామన్వేపతే యస్తు ఖజ్జన్నివ చ గచ్ఛతీ ॥౭౮॥

కలాయఖజ్జం తం విద్యాత్ ముక్తసన్నిప్రబంధనమ్ ।

తా॥ నడచుటకు ప్రారంభించుసమయమున వణకుట, కుంటుచు నడచుట, సన్నిబంధము లన్నియు శిథిలంబులగుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కలాయఖజ్జమని యెరుంగునది. ఇచ్చట కలాయ ఖజ్జమను సంజ్ఞ రూఢివాచకము.

వాతకంటకవాత లక్షణము

శ్లో॥ రుక్పాదే విషమస్యస్తే శ్రమాద్వా జాయతే యదా ॥౭౯॥

వాతేన గుల్ఫమాశ్రిత్య తమాహుర్వాతకణ్ఠకమ్ ।

తా॥ విషమస్థలములయందు నడచుటచేతనైనను, శ్రమచేతనైనను వారము ప్రకుపితంబై కాలినుడను నాశ్రయించి బాధను కల్గజేయును. దీనిని వారకంటక వ్యాధి యని వచించెదరు.

పాదదాహవార లక్షణము

శ్లో॥ పాదయోః కురుతే దాహం పితౄస్సృక్సహితోఽనిలః॥౬౧॥

విశేషతశ్చంజ్ఞమతః పాదదాహం తమాదిశేత్ ।

తా॥ పిత్తరక్తములతోగూడిన వారము విశేషసంచారముచే ప్రకుపితంబై అరకాలులయందు మిక్కిటముగ మంట బుట్టించినయెడల దానిని పాదదాహమని యెరుంగునది.

పాదహర్షవార లక్షణము

శ్లో॥ హృష్యేతే చరణౌ యస్య భవేతాం చాపి సుప్తకా॥౬౨॥

పాదహర్షస్స విజ్ఞేయః కఫవారప్రకోపతః ।

తా॥ చిరకాలము కూర్చుండి లేచి కాళ్ళను క్రిందబెట్టునపుడు కాళ్ళయందు నూగులగుచ్చిన విధంబుగ వేదనగల్గి స్పర్శజ్ఞానము లేకున్నయెడ దానిని పాదహర్షంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి కఫముతో గూడిన వారము ప్రకోపించుటచే గల్గునని యెరుంగునది.

అంసశోషావబాహుకవార లక్షణములు

శ్లో॥ అంసదేశస్థితో వాయుశ్శోషయేదంసబద్ధసమ్॥౬౩॥

సిరాశ్చాకుఞ్చ్య తత్రస్థో జనయేదవబాహుకమ్ ।

తా॥ భుజశిరస్సులయందు వారము ప్రకుపితంబై బాహుమూలములయొక్క కీలును బంధించి శోషింపజేయును. ఈ వ్యాధి అంసశోషమని చెప్పబడును. మరియు సంస్ప్రదేశముననున్న వారము బాహుమూలమునందలి సిరలను ముడుచుకున్నట్లు చేయును. ఇది అవబాహుకమని జెప్పబడును. మరియు “బాహుప్రస్పందితహరం జనయేదవబాహుకమ్” అని వాగ్భటాచార్యుండు చెప్పియుండుటంతేసి యీ వ్యాధియందు హస్తమునకు చలనాది వ్యాపారములయందు సామర్థ్యములేకుండునని యెరుంగునది.

మూకమిన్ద్రినగద్గదవార లక్షణములు

శ్లో॥ ఆవృత్య వాయుస్సకఘో ధమనీశ్శబ్దవాహినీః॥౬౪॥

సరాస్కరోత్యక్రియకాన్తుకమిన్ద్రినగద్గదా౯ ।

తా॥ వారము కఫముతోగూడి ప్రకుపితంబై శబ్దవహంబులగు శరీరోర్ధ్వగతధమనుల నడ్డముజూలను మూగివార్లనుగను ముక్కిడివారినిగను డగ్గుతుకతో మాటలాడువారినిగను జేయును.

తూనీవార లక్షణము

శ్లో॥ యా వేదనా యాతి వర్షోమూత్రాసయోత్థితా॥౬౫॥

ఛస్తతీవ గుదోపస్థం సా తూనీ నామ నామతః ।

తా॥ మలమూత్రాశయములయందు వేదనజనించి గుదోపస్థలను భేదించునటుల నధోభాగమున వ్యాపించినయెడ నయ్యది తూనీవాతమని చెప్పబడును. అచ్చట ఉపస్థశబ్దముచేత స్త్రీపురుష సాధారణంబైన గుహస్థలంబని యర్థము నెరుంగునది.

ప్రతితూనీవాత లక్షణము

శ్లో॥ గుదోపస్థోత్థితా యా తు ప్రతిలోమం ప్రథావితా॥౬౬॥

వేగైః పక్వాశయం యాతి ప్రతితూనీతి సోచ్యతే।

తా॥ గుదోపస్థలయందు వేదనజనించి వాతవేగముచే నూర్ధ్వముగ సంచరించి పక్వాశయ మునంజేరినయెడ దానిని ప్రతితూనీవాతమని వచించెదరు.

ఆధ్మానవాత లక్షణము

శ్లో॥ సాటోపమత్యుగ్రరుజమాధ్మాతముదరం భృశమ్॥౬౭॥

ఆధ్మానమితి తం విద్యాన్వోరరి వాతనిరోధజమ్।

విముక్తపార్శ్వహృదయం తదేవామాశయోత్థితమ్॥౬౮॥

ప్రత్యాధ్మానం విజానీయాత్కృష వ్యాకులితానిలమ్।

తా॥ పక్వాశయమునందు గుడుగుడు అను శబ్దంబును, మిగుల తీవ్రమైన నొప్పియు గల్గి గాలిచే నిండియున్న తోలుతిత్తివలె వాతపూరితంబై యున్నయెడ ఆధ్మానవాతమని చెప్పందగును. ఈ వ్యాధి వాతమును వెడలనీయక నిరోధించుచుచే జనించును. మిగుల క్రూరంబైయుండును. మరియు వాతము కఫముతోగూడి ఆమాశయమునందు ఆటోపాదిలక్షణములతోగూడి పార్శ్వమును హృదయమును వదిలి బాధించుచున్నయెడ ప్రత్యాధ్మానవాతమని చెప్పబడును.

అష్ఠీలావాత లక్షణము

శ్లో॥ నాభేరధస్తాత్సజ్జాతస్సజ్ఞారీ యని వాచలః॥౬౯॥

అష్ఠీలావద్ధనో గ్రన్థిరూర్ధ్వమాయత ఉన్నతః।

వాతాష్ఠీలాం విజానీయాద్బహిర్మూర్తావరోధినీమ్॥౭౦॥

ఏతామేన రుజోవేతాం వాతవిష్కాత్రరోధినీమ్।

ప్రత్యష్ఠీలామితి వదేజ్జరరే నిర్వగుళితామ్॥౭౧॥

మారుతే విగుణే వస్తౌ మూత్రం సమ్యక్ప్రవర్తతే।

వికారా వివిధా శ్చాత్ప్రతిలోమే భవన్తిచ॥౭౨॥

తా॥ నాభికి క్రింద కంసాలవాని యినుపడాకలవలె కఠినంబును ఉన్నతంబును విస్తీర్ణంబును వర్తులంబునైన గ్రంథి జనించి చలించుచున్న నను నిశ్చలంబుగనైన నున్నయెడ దానిని వాతముచే జనించిన అష్ఠీల యను వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు నాగ్రంథి వాతమూత్రపురీషములయొక్క మార్గమును నిరోధించియుండును. ఈగ్రన్థియే జతరమునందు అడ్డముగ బుట్టి నొప్పితోగూడి వాతమూత్రపురీషములయొక్క మార్గముల నడ్డగించియున్నయెడ ప్రత్యష్ఠీల యని వచించెదరు.

మరియు వాతము మూత్రవస్త్రీయందు అనులోమముగ సంచరించునపుడు మూత్రము నిరోధములేక పెడలును, ప్రతిలోమముగ సంచరించునెడ మూత్రసంబంధంబులగు నానావిధవ్యాధులు జనించును.

కంపవాతఖల్వీవాత లక్షణములు

శ్లో॥ సర్వాజ్గకమ్పశ్చిరసో వాయుర్వేపథుసంజ్ఞకః।

ఖల్వీ తు సాదజంఘరోరుకరమూలాఽవమోటనీ॥౨౩॥

తా॥ సర్వాంగములును శిరంబును వాతముచే కదలుచున్నయెడ కంపవాతమని చెప్పవచ్చును. చీలమండ, మోకాళ్ళు, గజ్జలు, మణికట్టు, ఈస్థలములయందలి పిరలను బంధించినయెడ ఖల్వీవాత మని చెప్పవచ్చును.

అనుక్తవాతవ్యాధి నిర్ణయము

శ్లో॥ స్థాననామానురూపై శ్చ లిజ్జేశ్శేషాన్వినిర్దిశేత్ ।

సర్వేష్వేతేషు సంసర్గం పితౄద్యైరుపలక్షయేత్ ॥౨౪॥

హనుస్తమ్భార్ధితాక్షేపపక్షాఘాతాపతానకాః।

కాలేన మహతాఽఽఘానాం యత్నాత్సీధ్యంతి వా న వా॥౨౫॥

నరాన్బలవతస్త్యేతాన్ సాధయేన్నిరుపద్రవాన్ ।

తా॥ మరియు వాతవ్యాధి జనించు కుక్షీనఖములు మున్నగు స్థలవిశేషములనుబట్టి కుక్షీశూల నఖభేదము మున్నగు వాతవ్యాధులను, బాధావిశేషములనుబట్టి శూలభేదతోదములు మున్నగాగల వాతవ్యాధులను నిర్ణయింపదగు. మరియు సకలవాతవ్యాధులయందును పిత్తకఫలక్షణములయొక్క సంసర్గముచేత తత్సంస్పృష్టవాతవ్యాధులనియు నెరుంగునది. మరియు హనుస్తంభము, అర్ధితవాతము, అక్షేపకవాతము, పక్షాఘాతము, అపతానకము, ఈవ్యాధులు మిక్కిలి ద్రవ్యముగలవారు చిరకాలము ధనవ్యయముజేసి మిగులప్రయత్నముతో చికిత్సజేసికొనినయెడ ఒక వేళ నివర్తించును. నివర్తించక యసాధ్యంబులయ్యెనుండును. ఈవ్యాధులు మిక్కిలి బలవంతులైనవారికి ఉపద్రవములేక జనించినయెడ సాధింపదగును.

వాతవ్యాధ్యుప్రద్రవములు

శ్లో॥ విసర్పదాహరుక్సజ్జమూర్చారుచ్యగ్నిమార్దవైః॥౨౬॥

క్షీణమాంసబలం వాతా ఘ్నంతి పక్షవధాదయః।

శూనం సుప్తత్వచం భగ్నం కమ్పాధ్మాననిషీడితమ్॥౨౭॥

రుజ్జుర్తిమంతం చ సరం వాతవ్యాధిర్విదాశయేత్ ।

తా॥ విసర్పము, మంట, నొప్పి, మూర్చ, అరుచి, అగ్నిమాన్ద్యము, మాంసబలములు క్షీణించుట, వాపుగల్గి స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట, భగ్నము, కమ్పాధ్మానములు, బాధచే మిగుల శ్రమ నొందుట, ఈ యుపద్రవములతో గూడి శరీరమున మాంసబలములు క్షీణించియున్నపుడు పక్ష వధము మున్నగు వాతవ్యాధులు మనుజులను హింసించును.

ప్రకృతిస్థవాత గుణములు

శ్లో॥ అవ్యాహతగతిర్యస్య స్థానస్థః ప్రకృతిస్థితః।

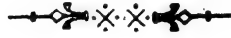
వాయుస్స్యతోస్సైధికం జీవేద్వీతరోగస్సమాశ్మతమ్॥౭౮॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

వాతవ్యాధినిదానం సమాప్తమ్

తా॥ వాతము స్వస్థానముననే వృద్ధియుములులేక సమస్థితిగనుండి యడ్డములేక శరీరమునందు సంచరించుచున్నయెడ మనుజుండు నూటయిరువదిసంవత్సరములకు పైన నైదుదినములవరకు రోగములులేక జీవించును. “సమాప్తప్రీర్ద్విఘ్నా మనుజకరిణాం పశ్చ చ నిశాః” అను ప్రమాణముచేత మనుజులకును ఏనుగులకును నూటయిరువది సంవత్సరముల ఐదుదినములవరకు పరమాయుస్సుగా నెరుంగవది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రీ చర

ణారవిద్వసం సేవాసమాపాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్వనాను రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ

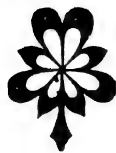
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను

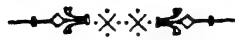
మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యము

నందు వాతవ్యాధి నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః
 శ్రీ ర స్తు
 వా త ర క్త ని దా న మ్

వాతవ్యాధినిదానానంతరము వాతవ్యాధివిశేషంబైన వాతరక్తవ్యాధియొక్క నిదానమును వచించుట.

శ్లో॥ లనణాప్లుకటుతౌరస్నిగ్ధోష్ణాజీర్ణశ్శోషవైః |
 స్నిగ్ధశుష్కామ్బుజానూపమాంసవిణ్మృకమూలకైః ||౧||
 కులుతమామనిచ్ఛానశాకాడివలతేతుభిః |
 దధ్యారనాలసౌవీరశుక్తతక్రసురాదనైః | ౨ ||
 విరుద్ధాఘృతనక్రోధదవాన్వృషప్రజాగరైః |
 ప్రాయశస్సుకుమారాణాం మిథ్యాహారవిశోదిణామ్ ||౩||
 స్థూలానాం సుఖినాం చాపి కుప్యతే వాతశోణినిమ్ |

తా॥ ఉష్ణ, పులుసు, చేదు, కారము, కురసములుగల పదార్థములను విశేషముగ భుజించుట, స్నిగ్ధంబులును, ఉష్ణకరంబులును, అజీర్ణకరంబులునైన పదార్థములను భుజించుట, పానీన మాంసము, ఎండినమాంసము, మత్స్యములు మొదలగు జంతువులయొక్క మాంసము, చక్రవాకాడి పక్షులయొక్క మాంసము, గానుగపిండి, ముల్లంగి, ఉలవలు మినుములు మొదలగు శింబీధాన్యములు ఆకుగూరలు మొదలగునవి, మాంసము, చెరకు రసము, తెరుగు, గంజి, సౌవీరంబనుకాంజికభేదము, శుక్తము, మజ్జిగ, సారాయి, మద్యము, కుద్రవ్యముల విశేషముగ నేవించుట, పరస్పరవిరుద్ధంబులైన పదార్థముల నొకటిగజేర్చి భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, జీర్ణముగాని సమయమున భుజించుట, క్రోధము, పగటియందు నిదురించుట, రాత్రియందు నిదురమేల్కొని యుండుట, ఈ కారణములచేత వాతరక్తవ్యాధి జనించును. ఈ వ్యాధి విశేషముగ సుకుమారులకును, అపథ్యంబులైన యాహారవిహారముల సల్పువారికిని, స్థూలమైన శరీరముగలవారికిని, మిక్కిలి సుఖముననుభవించువారికిని సంభవించును.

వాతరక్త సంప్రాప్తి

శ్లో॥ హస్త్య శోష్ణైర్గచ్ఛతశ్శాశ్నతశ్చ
 విదాహ్యాన్నం సవిదాహశసస్య |

కృత్స్నం రక్తం విదహత్యాశు తచ్చ
దుష్టం స్రుతం సాదయోశ్శీయతే త్సరః॥
తత్సంప్రక్తం వాయునా దూషితేన
తత్రాబల్యానుచ్యతే వాతరక్తమ్॥

తా॥ ఏనుగులు గుఱ్ఱములు ఒంటెలు మొలగువానివై వెక్కిరి పోవువారును, మిక్కిలి దాహకరంబులైన యన్నము మొలగుపదార్థములను భుజించువానివైన మనుజులయొక్క శరీరమునందలి రక్తమంతయు గుఱ్ఱంబై స్వవర్ధకంబులగు కారణములచే దుష్టమైన వాతముతోగూడి పాదములకు దిగినయెడ వాతరక్తమును వ్యాధియని యెరుంగునది. అందు రక్తమునకంటె వాతము అధికముగా నుండుటంజేసి వాతరక్తమని జెప్పబడును. మరియు వాతరక్తసంప్రాప్తి చరకమున నీరీతిగ నున్నది: “వాయుఃప్రవృద్ధో వృద్ధేన రక్తేనాఽఽవాతతిః పథి । ప్రద్ధస్సన్ద్రావయేద్రక్తం తద్దేయం వాతశోశితమ్” స్వవర్ధకంబులగు కారణములచే వృద్ధి నొందిన వాతము గుఱ్ఱంబైన రక్తముచే నడ్డగింపబడి దానంజేసి ప్రసరితంబై యా రక్తమును శరీరును, దీనిని వాతరక్తమని వచించెదలని యర్థము. ఈవాక్యముచేత వాతరక్తమునందు రక్తము గుఱ్ఱంబై వాతము సంపరించు మార్గమును ఆడ్డగించినచో వాతము ప్రసరితంబై వాతరక్తమును వ్యాధిని గల్గించుననియు, వాతవ్యాధియందు మున్ను జెప్పిన రక్తగతవాతమునందు వాతము గుఱ్ఱంబై నిర్దుష్టమైన రక్తముతో జేగుననియు నీగంటికిని భేదము నెరుంగునది.

వాతరక్త పూర్వరూపములు

శ్లో॥ స్వకోఽత్యర్థం స వాత్సాన్యం స్వచ్ఛాఽష్టత్వం యతేఽభిసం॥
సద్ధిశ్చైథిల్యచూలస్యం సదనం విహికోద్ధమః॥౬॥
జానుషట్ఫోరుకట్యంసహస్తపాదాజ్జనద్ధిషు॥
నిస్తోదస్సురణం భేదో గురుత్వం సుప్తిరేవ చ॥౭॥
కణ్ఠాస్సద్ధిషు రుగ్భూత్వా భూత్వా సశ్యతి చాఽసకృత్॥
వైవర్ణ్యం మణ్డలోత్పత్తిర్వాతాస్సకూర్పలక్షణమ్॥౮॥

తా॥ శరీరమునందు చెమట అధికముగ బట్టుట, లేక చెమ్మట బాతుగ లేక నే యుండుట, శరీరమున నలుపుగల్గుట, స్వర్పజ్ఞానము చెలియకుండుట, గాయముకల్గినయెడ అందు మిక్కుటముగ బాధకల్గుట, అవయవసంధులు శిథిలంబులుగ నుండుట, ఆలస్యము, శరీరముకృశించుట, పిడుకలు జనించుట, మోకాళ్ళు, తొడలు, కటిష్ఠము, భుజశిరస్సులు, హస్తములు, పాదములు, ఏని సంధులయందు నూగులతోబాడిచినట్లు బాధగల్గుట, శరీరము అదిరుట, పగులుట, బరువుగనుండుట, స్వర్పజ్ఞానములేకుండుట, దరచిపుట్టుట, సంధులయందు మాటిమాటికి నొప్పిపుట్టితనంతటనే శమించుట, వర్ణము మారియుండుట, పొడలు చుట్టుట, ఈ లక్షణములన్నియు వాతరక్తవ్యాధికి మున్ను జనించు పూర్వరూపములని యెరుంగునది.

వాతాధికవాతరక్త లక్షణము

శ్లో॥ వాతేఽధికేఽధికం తత్ర శూలస్ఫురణభజ్జనమ్ |

శోధస్య రాత్యం కృష్ణత్వం శ్యావతా వృద్ధిహానయః ||౯||

ధమన్యజులిసద్ధీనాం సంకోచోఽగ్గ్రహోఽతిరుక్ |

శీతద్వేషానుపశయా స్తమ్యవేపథుసుప్తయః ||౧౦||

తా॥ వాతరక్తమునందు వాతంబధికముగ నున్నపుడు శూల, అవయవము లదరుట, నొప్పి, వాపు మిక్కిలి రూతంబై కృష్ణవర్ణముగనైనను లేక శ్యామవర్ణంబుగనైన నుండి ఒకసమయమున వృద్ధినిొందుచు నొకసమయమున క్షీణంబగుచు నుండుట, ధమనులయొక్కయు వ్రేళ్ళయొక్కయు సంధులు మడుచుకొని యుండుట, సర్వావయవములు నీడ్చిపట్టినట్లుండుట, అధికముగ నొప్పి గల్గియుండుట, శీతపదార్థములయందు ద్వేషము, అట్టి శీతపదార్థముల నేవించుటచేత వ్యాధి బలిష్ఠ మగుట, అవయవములు స్తంభించియుండుట, వణకు, స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట, ఈ లక్షణములు కలుగును.

రక్తాధికవాతరక్త లక్షణము

శ్లో॥ రక్తే శోథోఽతిరుక్తోదస్తా మ్రశ్చిమిచిమాయశే |

స్నిగ్ధరూక్షైశ్శమం నైతి కణ్ఠాశ్లేద సమన్వితః ||౧౧||

తా॥ వాతరక్తమునందు రక్తం బధికముగ నున్నపుడు అధికమైన వాపు, పోట్లు. వాపు, యొట్టగనుండి చిమచిమలాడుచుండుట, స్నిగ్ధంబులును రూక్షంబులునైన పదార్థముల నేవించుటచే శమించ కుండుట, దురదయు బంధనయు గల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు గల్గును.

పితృధిక వాతరక్త లక్షణములు

శ్లో॥ పిత్రే విదాహసమ్నోహస్వేదో మూర్ఛామదస్త్రపా |

స్పర్శాసహత్వం రుగ్రాగః శోధః పాకో భృశోష్ణతా ||౧౨||

తా॥ వాతరక్తమునందు పిత్రంబధికముగ నున్నపుడు మిగులసంతాపము, మోహము, మూర్ఛ, చెమట, దప్పి, హస్తముచే స్పృశించిన నోరువలేకుండుట, పోట్లు, రక్తకర్ణముగలవాపు, పుండగుట, అధికముగ నుష్ణముగల్గుట, ఈ లక్షణములు జనించును.

కఫాధికవాతరక్త లక్షణము

శ్లో॥ కఫే పైమిత్యగురుతా సుప్తిస్నిగ్ధత్వశీతతాః |

కణ్ఠార్కదౌ చ దుగ్ధవృద్ధ్యం సర్వలిజ్గం చ సంకరాత్ ||౧౩||

తా॥ వాతరక్తమునందు కఫం బధికముగ నున్నపుడు శరీరము, మొద్దుబారి బరువుగనుండుట, చేష్టలదక్కి యుండుట, స్నిగ్ధంబును శీతంబునై యుండుట, దురద, కొంచెము నొప్పి, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. మరియు వాతాది దోషద్వయలక్షణములు గలిసి యున్నయెడ ద్వంద్వజమనియు, దోషత్రయలక్షణములతో గూడియున్నది సన్నిపాతజమనియు నెరుంగునది.

వాతర క్తవ్యాధికి స్థలవిశేషముచే గమనభేదములు

శ్లో॥ పాదయోర్మూలమాస్థాయ కదాచిద్ధస్తయోరపి।

ఆఖోర్విషమివక్రుద్ధం తద్దేహముపసర్పతి ॥౧౮॥

తా॥ మున్ను వచించిన వాతర క్తవ్యాధి పాదములయొక్కయు హస్తములయొక్కయు మూలమున జనించి ఎలుకయొక్క విషమువలె మెలమెల్లగ ప్రగుసితంబై దేహమునందెల్ల వ్యాపించును. మరియు చరకాచార్యుండు “ఉత్తానమథగమ్భీరం ద్వివిధం వాతశోణితమ్ । త్వష్టాంసాశ్రయముత్తానం గమ్భీరం త్వష్టాశ్రయమ్” అని రెండువిధములుగ వచించెను. వాతర క్తవ్యాధి ఉత్తానమనియు గంభీరమనియు, రెండువిధములు. అందు చర్మమాంసముల నాశ్రయించినది యుత్తానంబనియు, శరీరాస్తర్భాగము నాశ్రయించినది గంభీరంబనియు భావము.

అసాధ్యవాతర క్త లక్షణము

శ్లో॥ ఆజానుస్సుటిశం యచ్చ ప్రభిన్న ప్రస్ఫుతం చ యత్ ।

ఉపద్రవైశ్చ యజ్జష్ట ప్రాణమాంసక్షయోద్దిభిః॥౧౯॥

వాతర క్తమసాధ్యం స్యాద్యాప్యం సంవత్సరోత్థితమ్ ।

తా॥ మోకాలివరకు వ్యాపించినను, పగిలినను, పగిలినీరు గారుచున్నను, ఉపద్రవములతో గూడియున్నను, శరీరబలమాంసములు క్షయించినను, వాతర క్తవ్యాధి అసాధ్యము. సంవత్సరకాల మునకుమున్న జనించినది యాప్యంబై యుండును. మరియు సంవత్సరకాలమునకు లోబడి పై జెప్పిన స్సుటితాదిలక్షణములు లేకున్నయెడ సాధ్యంబనిభావము.

శ్లో॥ అస్వప్నాఽరోచకశ్వాసమాంసకోథశిరోగ్రహః॥౨౦॥

మూర్ఛాఽతిమదరు క్త ప్రణాజ్వరమోహప్రవేపకాః।

హిక్మాసాఙ్గల్యవీసర్పపాకతోద్రవమక్లమాః॥౨౧॥

అంగులీవక్రతాస్ఫోటదాహమర్మగ్రహర్బదాః।

ఏతైరుపద్రవైర్వర్జ్యం మోహేనైకేన వాఽపి యత్ ॥౨౨॥

అకృత్సోపద్రవం యాప్యం సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్।

ఏకదోషానుగం సాధ్యం సవం, యాప్యం ద్విదోషజమ్ ॥౨౩॥

త్రిదోషజమసాధ్యంస్యాద్యస్య చ స్యురుపద్రవాః।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

వాతర క్తనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ నిదురబట్టకుండుట, ఆరోచకము, శ్వాసము, మాంసముకుళ్ళుట, తలపట్టుకొనియుండుట, మూర్ఛ, మదము, నొప్పి, దప్పి, జ్వరము. మోహము, వణకు, ఇవి మిగుల నధికముగనుండుట, వెక్కిళ్లు, కుంటితనము, విసర్పము, పుండగుట, పోటు, భ్రమము, బడలిక, వ్రేళ్లు వక్రంబులగుట, బొబ్బలు, తాపము, మర్మస్థానములయందు బాధ; అన్నద్రవణము, ఈ యుపద్రవములతోగూడిన వాతరక్తవ్యాధియు, పై జెప్పబడినవి అన్నియు లేకున్నను మోహంబొక్కటితోడనే గూడి యున్న వాతరక్తంబును అసాధ్యంబై యుండును. పైజెప్పబడిన యుపద్రవములలో కొన్నింటితో గూడియున్న యాప్యంబై యుండును. ఉపద్రవ మొక్కటిగూడ లేకున్న సాధ్యంబై యుండును. మరియు ఒక్కదోషముచే జనించి నవీనంబై యున్నయెడ సాధ్యంబై యుండును. రెండుదోషములచే జనించినయెడ యాప్యము. దోషత్రయముచే జనించినయు, సర్వోపద్రవములతో గూడినదియు నసాధ్యము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర
తారవిద్వంశసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణాచార్యతనూభవ సకలసహాయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్జ్యోతి,” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యము

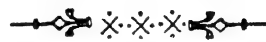
నందు వాతరక్తనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః
శ్రీ ర స్తు
ఊ రు స్తమ్భ ని దా న మ్

ఊరుస్తమ్భ వాతముగూడ వాతవ్యాధి విశేషముగాన వాతరక్త నిదానానంతరము ఊరుస్తమ్భ
నిదానమును వచించుట.

శ్లో॥ శీతోష్ణద్రవసంశుష్క గురుస్నిగ్ధైర్నిపేవివైః ।

జ్వరాత్తే తథాఽఽయాన సంహో భవ్యం జాగరైః ॥౧॥

సశ్లేష్మమేదఃపవనః సామవాత్యై గంచితైః ।

అభిభూయేతరం గోషమూఢా చేత్త్రవిషద్యతే ॥౨॥

సక్త్యస్థిని ప్రపూర్యాంతః శ్లేష్మణా స్థిమితేన చ ।

తదా స్తథ్నావి తేనోఢా స్తథ్నా శీతావచేతిశా ॥౩॥

పరకీయావిన గుఢా ప్యాతామపిభృశవ్యశా ।

ఛానాజుచుర్దిస్తైమిత్యేతిద్వాభివ్యవచిష్యతైః ॥౪॥

సంయుక్తౌ పాదసదసక్తప్రచ్ఛోద్ధిరణ సుప్తిభిః ।

తమూఢుస్తమ్భ మిత్యాహు వాఘ్యవాతమథాఽపరే ॥౫॥

తా॥ పరస్పర విరుద్ధంబులైన గుణములకల శీతోష్ణపదార్థములను, ద్రవశుష్కపదార్థములను, గురులఘు పదార్థములను, స్నిగ్ధరూక్షపదార్థములను, రంజేసి నొకటిగజేర్చి అధికముగ భుజించుట, భుజించబడిన యన్నాదులు జీర్ణంబై కొంచము జీర్ణముగాక అజీర్ణ శేషముండునపుడు భుజించుట, ఆయాసము, మనస్సంకోభము, అధికముగ నిదురించుట, నిదురమేల్కనియుండుట, ఈ కారణములచేత కఫముతోడను మేదస్సుతోడను గలసినవాతము ప్రకోపమునొంది సామంబయిన పిత్తమును నశింపంచేసి లోడలను జెంది లోడలయొక్క యెరుకలయందలి ద్వారమును శ్లేష్మమేదస్సులచే నిండించి స్తంభింపజేయును. అట్టియూరువులు మిగుల శీతలంబులును చేత నారహితంబులునై స్వశరీరసంబంధములేక మరియొకనికి సంబంధించినవానివలె మిక్కిలిభారంబులై యధికమైన వేదనతో గూడి యుండును. అట్టి వ్యాధియందు చింత, ఒడలిసొప్పలు, జడత్వము, కునికీపాటు, వాంతి, అరోచకము, జ్వరము, కాళ్లు సన్నగించియుండుట, అతిప్రయాసచేనైనను కౌశ్లనుకదలించలేకుండుట, స్ఫుర్జ్జానములేకుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. దీనిని ఊరుస్తంభవాతమని వచించెదరు.

కొందరు ఆధ్యపాతమనియును వచించెదరు. ఈ వ్యాధి ప్రాప్తియందు వాతము ప్రధానమైయుండును. మరియు “ఊరుక్లేష్టా సమేదస్కో వాతపితృతేభిభూయతు” అని చరకమున నుండుటంకేసి క్లేష్టము ప్రధానంబై వాతపితృములను వశింపంకేసి ఊరువులయందు స్తంభమును గల్గించునని తెలియందగినది.

ఊరుస్తంభమునకు పూర్వరూపములు

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపం తస్య నిద్రాతి ధ్యానం స్తిమితతా జ్వరః।
 రోమహర్షోఽరుచిశ్చర్దిర్జ్వోర్వోస్సదనం తథా॥౬॥
 వాతశక్తిభిరజ్ఞానా త్తస్య స్యాత్సేహనాత్పునః।
 పాదయోస్సదనం సుప్తిః కృచ్ఛాద్దుద్ధరణం తథా॥౭॥
 జఙ్ఘరుగ్లానిరత్యర్థం శశ్వచ్ఛ్వాదాహవేదనే।
 పాదం చ వ్యధయేన్న్యస్తం శీతస్పర్శం న వేత్తి చ॥౮॥
 సంస్థానే పీడనే గత్యాం చాలనే చాప్యనీశ్వరః।
 అన్యనేయా హి సంభగ్నా ఊరూ పాదా చ మన్యతే॥౯॥
 యదా దాహో ర్తిరోదారో వేపనః పురుషోభవేత్।
 ఊరుస్తంభస్తదా హన్యాత్సాధయేదన్యథా నవమ్॥౧౦॥

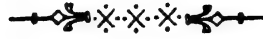
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

ఊరుస్తమ్భనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ అధికమైన నిద్ర, అతిచింత, జడత్వము, జ్వరము, గగురుపాటు, అరుచి, వాంతి పిక్కులును తొడలును కృశించుట, ఇవి ఊరుస్తమ్భమునకు మున్ను జనించు పూర్వరూపములు. మరియు నీవ్యాధి జనించునపుడు సంకోచము కంపము మొదలగు లక్షణములబట్టి వాతవ్యాధియని ధ్రువసి స్నేహమును కేసినచో పాదములు కృశించుట, స్పర్శజ్ఞానము లేకపోవుట, మిక్కిలి కష్టముచే కాళ్లనుగడలించుట, పిక్కులయందును తొడలయందును బాధకల్గుట, కొంచెముగ తాపంబును వేదనయు మాటిమాటికి జనించుట, పాదములను క్రింద నుంచినప్పుడు బాధగల్గుట, శీతలమైన స్పర్శము నెరుంగకుండుట, కాళ్లను సమముగ నుంచుటకును పీడనమునకును నడచుటకును కదలించుటకును సామర్థ్యము లేకుండుట, తొడలు పాదములు స్వశరీరమునకు సంబంధములేనట్లును విరిగినట్లును దోచుట, ఈలక్షణములన్నియు నూరుస్తంభవ్యాధియందు జనించును. మరియు వ్యాధియందు తాపము, పొట్టు, గూదులగ్రుచ్చినట్లు బాధ, వణకు, ఈ గుణములు కల్గినయెడ నసాధ్యంబై

యుండుననియు, ఈగుణములు లేక నూతన మైనది సాధ్యంబనియు భావము. చరకమునందు ఊరు స్తంభవ్యాధిని ఒక్కటిగ పరిగణనముజేసియుండుటచేత నీ వ్యాధి త్రిదోషములచే జనించి యొక్క విధంబుగనే యుండనని యెరుంగునది.

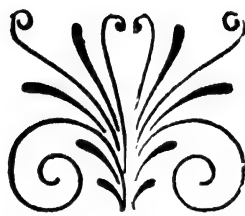

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చగ
ణారవిష్టసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గౌత
విరాజమాన ధీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధివ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాస్థాతాత్పర్యమునందు

ఊరు స్తమ్భ నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర ఘ్న

ఆ మ వా త ని దా న మ్

ఊర్ధ్వస్థమృవాతమునంగు సామత్వము ఆపేక్షితముగాన పిమ్మట ఆమవాతనిదానమును చెప్పెదట.

శ్లో॥ విరుద్ధాఽఽరచేష్టస్య మద్దాన్నేర్షిశ్చలస్య చ॥

స్నిగ్ధం భుక్తవతోఽవ్యాఘ్నం వ్యాయామం కుర్వతస్తథా ॥౧॥

వాయునా ప్రేరితోఽవ్యామస్త్వేష్మస్థానం ప్రథావతి॥

తేఘాత్వత్థం విదగ్ధోఽసౌ ధమనీః ప్రతిపద్యతే ॥౨॥

వాతపిత్తకఫైర్భూయో దూషితస్సోఽన్నతో రసః॥

స్రోతాన్యభిష్యస్తయతి నానావన్ఢోఽతిపిచ్ఛిలః ॥౩॥

జలయత్యాశు చార్బల్యం గౌరవం హృదయస్య చ॥

వ్యాధీనామాశ్రయోఽప్యేష ఆచుస్సంజ్ఞోఽతిదారుణః ॥౪॥

యుగపత్కుపితావస్త స్త్రికసన్ధిప్రవేశకా॥

స్తబ్ధం వా కురుతో గాత్రం ఆమవాతస్య ఉచ్యతే ॥౫॥

తా॥ పరస్పరవిరుద్ధంబులైన యన్నాదుల భుజించుట, అజీర్ణ సమయమున దేహపరిశ్రమము సంభోగము మున్నగు విరుద్ధకృత్యముల జేయుట, అగ్నిమాన్ద్యము, చలించకుండుట, స్నిగ్ధంబైన యన్నమును భుజించి వ్యాయామముజేయుట, ఈకారణములచే ప్రకుపితంబైన వాతముచేత ఆమము (అపక్వంబైన యాహారసము) ప్రేరితంబై శ్లేష్మస్థానమును జేరును. అట్టి వాతముచే దుష్టంబైన యామము ధమనులజేరి వాతపిత్త కఫములచే మరల దూషితంబై పిచ్ఛిలంబును నానావిధవర్ణంబునై స్రోతస్సులనన్నింటిని స్రవింపజేయును. మరియు బలహీనము, హృదయము భారముగనుండుట, ఈ గుణములను గల్గించును. వాతకఫములు రెండును సమకాలమున ప్రకుపితంబులై త్రికముయొక్క సంధిస్థానమునజేరి శరీరమును స్తంభింపజేయును. దీనిని యామవాతమని వచించెదరు. ఆమవాతమున నీ క్రూరమైన వ్యాధి రోగములకన్నిటికిని ముఖ్యకారణమై యుండును.

ఆమవాతనామాస్య లక్షణము

శ్లో॥ అజ్ఞమర్దోఽరుచిస్తృణ్ణో ఆలస్యం గౌరవం జ్వరః |
అపాకశ్శూనతాశ్శానామామవాతస్య లక్షణమ్॥౬॥
స కష్టస్సర్వరోగాణాం యదా ప్రకటితో భవేత్ |
హస్తపాదశిరోగుల్ఫత్రిక జానూరుసన్నిధిమ్॥౭॥
కరోశి సరుజం శోభం యత్ర దోషః ప్రపద్యతే |
స దేశో రుజ్యతేఽత్యర్థః వ్యావిధ్య ఇవ వృద్ధిక్తేః॥౮॥
జనయోశ్చోఽగ్నిదౌర్బల్యం ప్రసేతారుచిగౌరవమ్ |
ఉత్సాహహింసై రస్య చాహ చ బహుమూత్రతామ్॥౯॥
కుక్షౌ కకలతాం శూలం తిథా నిద్రావిష్యయమ్ |
తృట్కట్టిభ్రమమూర్ఛాశ్చ హస్తస్త్రోహం విష్యజద్ధతామ్॥౧౦॥
జాడ్యాస్త్రామాజమానాహం కష్టాంశ్చాన్యనుపద్రవాత్ |

తా॥ ఒడిపిరుపులు, అరుచి, దప్పి, ఆలసత్వము, శరీరము బరువై యుండుట, జ్వరము, అర్జుము, వాపు, ఈ లక్షణములు కల్గినది యామవాతమని యెరుంగునది. ఆట్టి యామవాతము ప్రకాశించినపుడు శోగములన్నిటికంటె మిగుల కష్టసాధ్యమై యుండును. మరియు హస్తములు, పాదములు, శిరస్సు, చీలమండ, వెన్నెముకకు త్రిందిభాగము, మోకాళ్లు, చోడలు, కీళ్లు, ఈస్థలములయందు పోటుతోగూడినవాపు జనించుట, వాతప్రేరితమై యామవోషముచేరినచోట్లయందు తేలుకుట్టిన చందమున మిక్కుటమైన బాధగల్గుట, అగ్నిహస్త్యము, నోట నీరూరుట, అరుచి, శరీరము భారమై యుండుట, ఉత్సాహము నశించుట, రసవేన్దియమునకు రసపరిజ్ఞానములేకుండుట, మంట, అతి మూత్రము, కడుపు గట్టిగనుండుట, శూల, నిదురబట్టకుండుట, దప్పి, వాంతి, భ్రమము, మూర్ఛ, రొమ్మనొప్పి, మలబంధము, జడత్వము, ప్రేవులరచుట, కడుపుబ్బరము, ఇవి మొదలు గాగల కష్టంబులైన యుపద్రవములను ఆమవాతము కల్గించును.

ఆమవాతవిశేష లక్షణము

శ్లో॥ పితృత్సదాహారాగం చ సశూలం పవనానుగమ్॥౧౧॥
స్తిమితం గురుకణ్ఠాం చ కఫదుష్టం సమాదిశేత్ |

తా॥ అందు పిత్రముచే జనించిన యామవాతము మంటతోగూడి యెఱ్ఱగానుండును. వాతముచే జనించినయెడ నొప్పితోగూడి యుండును. కఫముచే జనించినయెడ జడముగను భారముతో గూడి అధికమైన దురదకల్గియు నుండును.

ఆమవాత సాధ్యాసాధ్య లక్షణము

శ్లో॥ ఏకదోషానుగస్సాధ్యః ద్విదోషో యాప్య ఉచ్యతే॥౧౨॥
సర్వదేహచరశ్శోభస్స కృచ్ఛస్సాన్నిపాతికః ।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

ఆమవాతనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ ఏకదోషముచే జనించిన యామవాతము సాధ్యంబును, దోషద్వయముచే జనించినది యాప్యంబును, సన్నిపాతముచే జనించి సర్వదేహమునందు సంచరించుశోభ యసాధ్యంబునై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రీ చర

ణారవిద్వసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర

విరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుగి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాన్ధ్రతాత్పర్యము

నందు ఆమవాతనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య శ్రీ వా య స మ :

శ్రీ ర స్తు

శూ ల ప రిణా మ శూ లా న్న ద్ర వ శూ ల

ని దా న మ్

ఆమవాతమునందు “సశూలం పవనానుగమ్” అను వాక్యముచేత వాతముచే జనించిన ఆమవాతమున శూల జనించునని తెలియుటచేత ఆమవాతనిదానమును జెప్పినవిదప శూలనిదాన మును జెప్పట.

శూలభేదములు

శ్లో॥ దోషైః పృథక్సమస్తామద్వన్వై శ్శూలోఽప్రథా భవేత్ ।

సర్వేష్యేతేషు శూలేషు ప్రాయేణ పవనః ప్రభుః॥౧॥

తా॥ వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములచేతను సన్నిపాతముచేతను ఆమముచేతను దోషద్వయసంసర్గ ముచేతను జనించుటంజేసి శూలవ్యాధి యెనిమిది విధంబులుగను, ఈయెనిమిది విధంబులగు శూలల యందును వాతము మిగుల ముఖ్యముగా నుండును. ఇచ్చట వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత ఆమం బులచే నైగువిధంబులును, వాతపిత్త వాతశ్లేష్మ పిత్తశ్లేష్మములచే మూడువిధంబులును, కలిసి యెని మిదివిధంబు లగునని యెరుంగునది. మరియు గ్రంథాంతరమున హారీతుండు శూలవ్యాధికి జ్వరమునకు వలె విప్రకృష్టకారణము నీరీతిగ వచించెను. “అనన్దనాశాయ హరస్త్రిశూలం ముమోచ కోపాన్మకరధ్వజశ్చ । తమాపతన్తం సహసా నిరీక్ష్య భయార్దితో విష్ణు తనుం ప్రవిప్లః । స విష్ణుహుజ్కూరవిమోహితాత్మా పపాత భూమా ప్రధితస్స శూలః । స పశ్చభూతానుగతం శరీరం ప్రదూషయత్సత్య హి పూర్వస్పష్టిః” ఈశ్వరుడు మన్మథునిపై కోపముచేత తనచేతి శూలమును ప్రయోగింప మదనుం డాశూలమును జూచి వెరగండి విష్ణుదేహమునం జూచ్చిన నద్దేవదేవుండు హుంకారముచే నాశూలమును నిరో ధింప నాశూలము పుడేమిం బడి పిదప మనుజులయొక్క పంచభూతాత్మకమైన శరీరమున వ్యాధి రూపమునొంది బాధింపం దొడంగెను. దానంజేసి యీవ్యాధి శూలంబని తేర్కొనంబడియెనని యార్థము. మరియు వృద్ధునగుతుండు శూలశబ్దమునకన్వరత్వము నీరీతిగ వచించెను: “శక్కుస్సో టనవత్తస్య యస్తాత్తీవ్రాతివేదనా । శూలాసక్తస్య భవతి తస్మాచ్ఛూలమి

హోచ్యతే". ఈ వ్యాధిచే శూలము గ్రుచ్చినటుల వేదనావిశేషము జనించునుగాన నీవ్యాధి శూలంబని వ్యవహరించబడునని భావము.

వాతజశూల లక్షణము

శ్లో॥ వ్యాయామయానాదతిమైథునాచ్చ
ప్రజాగరాచ్ఛీతజలాతిపానాత్ ।
కలాయముద్గాఢకికోరదూషా
దత్యర్థరూక్షాద్యశనాభిఘాతాత్ ॥౨॥
కషాయతిక్తాతివిరూఢజాన్న
విరుద్ధవల్లూరకశుష్కశాకాత్ ।
విటుచ్ఛక్రమూత్రానిలవేగరోఢా
చ్ఛోకోపవాసాదతిహాస్యభాష్యాత్ ॥౩॥
వాయుః ప్రవృద్ధో జనయేద్ధిశూలం
హృత్పార్శ్వపృష్ఠత్రికవస్తిదేశే ।
జీర్ణే ప్రదోషే చ ఘనాగమే చ
శీతే చ కోపం సముపైతి గాఢమ్ ॥౪॥
ముహుర్ముహుశ్చోపశమప్రకోపీ
విఙ్వాతసంస్తమ్భసతోదభేదైః ।
సంస్వేదనాభ్యజ్ఞానమర్దనాదైశ్చ ।
స్నిగ్ధోష్ణభోజైశ్చ శమం ప్రయాతి ॥౫॥

తా॥ దేహపరిశ్రమముజేయుట, దారినడచుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగముజేయుట, నిగుర లేకుండుట, శీతజలము నధికముగ త్రాగుట, లంకలు, పెసలు, కందులు, ఆరుకలు, ఈ ధాన్యముల భుజించుట, మిక్కిలి రూక్షంబులైన పదార్థములను భుజించుట, భుజించిన యాహారము జీర్ణము గాకుండునపుడు మరల భుజించుట, అభిఘాతము, కషాయతిక్తరసములుగల పదార్థములను భుజించుట, మొలకలెత్తిన ధాన్యముచే సిద్ధమైన యన్నమును భుజించుట, పరస్పరవిరుద్ధంబులైన క్షీర మత్యాదిపదార్థములను జేర్చి భుజించుట, ఎండినమాంసమును ఎండినకూరగాయలను భుజించుట, మలము, శుక్రము, సూత్రము, వాతము, పీనియొక్క వేగమును నిరోధించుట, దుఃఖము, ఉపవాసము, అధికముగ నవ్వట, అధికముగ మాటలాడుట, ఈ కారణములచే వాతము ప్రకుపితంబై హృదయము, ఇరుప్రక్కలు, పీఠు, వెన్నెముకకు క్రిందిభాగము, ఈఘలములయందు శూలమును గల్గించును. ఈవ్యాధి జీర్ణకాలమునందును, ప్రభాతకాలమునందును, వర్షాకాలమునందును, చలికాలమునందును, విశేషముగ జనించును. వాతముచే జనించిన యీవ్యాధి మలమును వాతమును స్తుంభింపజేయుచు పోటు నొప్పి మొదలగు ననేకబాధలతోగూడి మాటిమాటికి శమించి మరల

బాధించుచుండును. స్వేదనము అభ్యంజనము మర్దనము మొదలగు చికిత్సలచేతను, స్నిగ్ధంబులును ఉష్ణంబులునైన పదార్థములను నేవించుటచేతను శాంతినిొందును. దీనిని వాతముచే జనించిన శూల వ్యాధియని యెరుంగునది.

పి త్తజశూల లక్షణము

శ్లో॥ తూరాతిత్థిస్త్వవిదాహితైః
నిష్పావపిశ్యాకకులుత్తయూషైః।
కట్వస్థు సౌవీరసురావికారైః
క్రోధానలాయాసరవిప్రజాపైః॥౬॥
గ్రామ్యాతియోగాదశ్శైవ్యదృశైః
పి త్తం ప్రకప్యాసు కల్పితీ శూలమ్।
తృణ్యోహదాహోద్దికరం హి బాఘ్యం
సంస్వేదయూర్వాధ్రమహోషయైశ్చ॥౭॥
మధ్యద్వినే కుప్యతి చార్ధరాత్రే
విదాహకౌఠే జలదాత్మయోచ।
శీతే చ శీతైః సముష్ణతి తాన్త్రిం
సుస్వాదుశ్చైరివి భోజనైశ్చ॥౮॥

తా॥ యవతూరాదిద్రవ్యములు, తీక్ష్ణంబులును ఉష్ణంబులునైన మిరియాలు మొదలగు ద్రవ్యములు, వెనుగుమోవులు మొదలగు వివాహకరపదార్థములు, నువ్వులచే జేయబడిన పదార్థములు, శింబీధాన్యములు, గానుగపిండి, ఉలవగంజి, కటురసంబును అల్లరసంబును గల పదార్థములు, కాంజికము, నానావిధమద్యములు, ఈ ద్రవ్యములను నేవించుట, కోపము, ఆగ్నిచేనైన తాపము, శ్రమము, ఎండి, అధికముగ స్త్రీసంభోగముజేయుట, వేయించిన బియ్యముచే సిద్ధమైన యన్నమును భుజించుట, ఈకారణములచేత పిత్తము ప్రకపితంబై శీఘ్రముగ శూలవ్యాధిని కల్పించును. ఈ పిత్తముచే జనించిన శూలమునందు చప్పి, ఇంద్రియసంమోహము, తాపము, నొప్పి, ఈ బాధలు నాభిస్థానమున జనించును. చెమట, మూర్ఛ, భ్రమము, చోషము, ఇవి కల్గును. మరియు నీవ్యాధి మధ్యాహ్నకాలమునందును, ఆర్ధరాత్రికాలమునందును, ఉష్ణకాలమునందును, శరత్కాలమునందును, శీతకాలమునందును ప్రకోపమునొందును. శీతలపదార్థములను, మధురపదార్థములను నేవించుటచేత తాన్త్రినొందును. దీనిని పిత్తముచే జనించిన శూలవ్యాధియని వచించెదరు.

శ్లేష్మజశూల లక్షణము

శ్లో॥ అనూపవారిజ కలాటపయోవికారైః
రూంసేతు సిష్టకృసరాతిలశమ్మలీభిః।

అన్యైర్బలాస జనకై రపి హితుభిశ్చ
 శ్లేష్మా ప్రకోపముపగమ్య కరోతి శూలమ్॥౯॥
 హృల్లాసకాస సదనారుచినప్రసేకైః
 ఆమాశయే స్తిమితకోష్ఠ శిరోగురుత్వైః।
 భుక్తే సద్దైవ హి రుజం కురుతేఽతిమాత్రం
 సూర్యోదయేఽథ శిశిరే కుసుమాగమే చ॥౧౦॥

తా॥ జలమునకు సమీపస్థలముననుండు హంసచక్రవాకాదిపక్షులయొక్క మాంసము, కిలాటము, క్షీరముతోజేయబడిన పదార్థములు, మాంసము, చెరకురసము, పిండితోజేసిన పదార్థములు, నువ్వులను బియ్యమును మినుముల నొకటిగ కలిపిచేసిన గంజి, నువ్వులు, చక్కిలములు, ఈ పదార్థములను సేవించుటచేతను, శ్లేష్మవర్ధకంబులగు పదార్థముల సేవించుటచేతను శ్లేష్మము ప్రకుపితంబై ఆమాశయమునందు శూలవ్యాధిని కల్పించును. ఈవ్యాధియందు ఓకిలింతులు, దగ్గు, అగ్ని సాదము, అరోచకము, నోటనీరు వెడలుట, మలబంధము, శిరోభారము, ఈలక్షణములు జనించును. మరియు భుజించినయెడ అధికమైనభాధ కల్గును. ఈవ్యాధి సూర్యోదయకాలమునందును, శిశిరయుతువునందును, వసంతకాలమునందును, విశేషముగ గల్గును.

కిలాటలక్షణము భావప్రకాశికయం దితైరంగున జెప్పబడియె. “పక్వం దధ్నానమం క్షీరం విశ్లేయాయా దధిక్రూర్పితా । తక్రేణ తక్రకూర్పా స్యాత్తయోః పిణ్డః కిలాటకః । గురుః కిలాటోఽనిలహో పుంస్త్యనిద్రాప్రదస్త్వృతః॥” పాలను పెరుగును సమభాగముగ జేర్చి కాచినయెడ నయ్యది దధిక్రూర్పక యనియు, పాలను మజ్జిగను, రెంటిని సమభాగముగ జేర్చి కాచబడినది తక్రకూర్పక యనియు, అటు కాచబడిన దధిక్రూర్పక తక్రకూర్పకల యందు వడగట్టినచో ముద్దగానుండునది కిలాటకమనియు, అట్టి కిలాటకము అక్షిర్ణకరంబును, వాత హరంబును, ఇంద్రియపుష్టికరంబునై యుండుననియు భావము.

సన్నిపాతజశూల లక్షణము

శ్లో॥ సర్వేషు దోషేషు చ సర్వలిప్తం
 విద్యాద్భిషక్స్వర్వభవం హి శూలమ్।
 సుకష్టమేనం విషవజ్రకల్పం
 వివర్జనీయం ప్రవదన్తి తద్జ్ఞాః॥౧౧॥

తా॥ వాతాదిదోషత్రయములు ప్రకోపించి దోషత్రయమునకు వెవ్వరుగ జెప్పబడిన లక్షణములతోగూడిన శూలవ్యాధిని కల్పించును. ఈ సన్నిపాతజ శూలవ్యాధి విషమును వజ్రాయుధమును బోలి మిగుల క్రూరంబై యుండును. కాన చికిత్సజేయం జనదు. అసాధ్యంబని భావము.

ఆమజశూల లక్షణము

శ్లో॥ ఆటోపహృల్లాస వమిగురుత్వ
 స్తైమిత్యకానాహకఫప్రసేకైః।

కథన్య విశేష సమానలిజం

ఆమోద్యవం శూలముదాహరన్తి॥౧౨॥

తా॥ కడుపున గుడగుడయని శబ్దము కల్గుట, ఓకలింతలు, భవనము, శరీరము భారముగ నుండుట, జడత్వము, కడుపుబ్బరము, నోట కఫము పెడలుట, ఈ లక్షణములతో గూడి కఫజనిత శూలముయొక్క లక్షణములు కల్గినది ఆమముచే జనించిన శూలవ్యాధియని యెరుంగునది.

ద్వద్వజశూల లక్షణము

శ్లో॥ వస్తా హృత్పార్శ్వపుష్కేషు స శూలః కఫవాతికః।

కుక్షౌ హృన్నాభినుధ్యేషు స శూలః కఫపైత్తికః॥౧౩॥

దాహ జ్వరకరో ఘోరో విజ్ఞేయో వాతపైత్తికః।

తా॥ వస్త్రీ, హృదయము, పార్శ్వములు, పీపు, వీనియందు జనించిన శూలము కఫవాతములచే గల్గినదియనియు; కుక్షి, హృదయము, నాభి, ఈ స్థలముల జనించిన శూలము కఫపిత్తములచే జనించినది యనియు; త'పజ్వరములతో గూడి విగుల క్రూరందైనది వాతపిత్తములచే జనించిన శూల వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “సర్వేషు దేశేషుచ సన్నిపాతాత్” అని యుండుటచే పైజెప్పిన స్థలములన్నిటియందును సన్నిపాత శూల జనించునని యెరుంగునది.

సాధ్యసాధ్య శూలవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృత్రుస్సాధ్యో ద్విదోషజః॥౧౪॥

సర్వదోషోత్థితో ఘోరస్తస్సాధ్యో భూర్యుపద్రవః।

తా॥ మున్ను జెప్పిన శూలవ్యాధులయందు ఒక్కదోషముచే జనించినది సాధ్యందై యుండుననియు, దోషద్వయ సంపదముచే జనించినది కృత్రుస్సాధ్యంబనియు, సకలదోషములచే జనించి అనేకోపద్రవములతో గూడినది అసాధ్యంబనియు భావము. మరియు శూలోపద్రవములు గ్రన్థాస్తరమున నీరీతిగ గానంబడియెడు: “వేదనా చ తృషా మూర్ఛా ఆనాహో గౌరవాదుచీ । కాసశ్వాసశ్చ హిక్మా చ శూలస్యోపద్రవాస్స్మృతాః” అధికమైన వేదన, దప్పి, మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, గురుత్వము, అరుచి, శ్వాసకౌసములు, వెక్కిళ్లు, ఇవి యన్నియు శూలవ్యాధిచే గల్గు సుపద్రవములని భావము.

పరిణామశూల సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ పైర్విదానైః ప్రకుపితో వాయుస్సన్నిహితస్తదా॥౧౫॥

కఫపిత్తే సమావృత్య శూలకారీ భవేద్బలీ।

భుక్తే జీర్యతి యచ్ఛూలం తదేవ పరిణామజమ్॥౧౬॥

తా॥ స్వకారణములచే ప్రకోపమునొందిన వాతము కఫపిత్తములతోగూడి బలిష్ఠందై భుజించబడిన యన్నము జీర్ణంబగుసమయమున శూలవ్యాధిని గల్గించును. దానిని పరిణామశూలయని వచించెదరు. ఈపరిణామశూలలక్షణము గ్రన్థాస్తరమున విస్తరంబుగ గానంబడియెడు: “బలాసఃప్రమృతః

స్థానాత్పితేన సహ మూర్ఛితః । వాయుమాదాయ కురుతే శూలం జీర్ణతి
భోజనే । కుక్షౌ జఠరపార్శ్వేషు నాశౌ వస్తా స్తనాస్తరే । పృష్ఠమూల
ప్రదేశేషు సర్వేష్వేతేషు వా పునః । భుక్తమాత్రేఽథవా వాస్తే జీర్ణేఽన్నే
చ ప్రశామ్యతి । షష్టికవీహిశాలీనా మోదనేన వివర్ధతే । తత్పరీణా
మజం శూలం దుర్విజ్ఞేయం మహాగదమ్ । తమాహూ రసవాహానాం ప్రోతసాం
దుష్టిపేతుకమ్ । కేచిదన్నద్రవం ప్రాహురన్యే తత్పక్తిదోషతః । పక్తిశూలం
వదన్యేకే కేచిదన్నవిదాహజమ్॥” కథము స్వస్థానముననుండి చలించి పిత్తముతోగూడి
వృద్ధినిొంది వాతయుక్తంబై భుజించినపదార్థము జీర్ణించునమయమునందు కుక్షి, జఠరము, పార్శ్వ
ములు, నాభి, వస్త్రీ, స్తనమధ్యప్రదేశము, పృష్ఠమూలము, ఈ స్థలములయందు శూలవ్యాధిని కల్గిం
చును. భోజనోత్తరక్షణమునందును, భుజింపబడినయన్నమును వాన్నిజేసినను, జీర్ణంబైనను, అట్టి
శూలము శాన్తినిొందును. మరియు నీశూలము ఆరువదినాళ్ల సంభావుబియ్యపు అన్నమును భుజించిన
యెడ మిక్కిలి వృద్ధినిొందును. దీనిని పరిణామశూలంబను గొప్పవ్యాధి యని వచించెదరు. ఈశూల
వ్యాధి రసవహంబులైన ప్రోతస్సలు గుప్తంబులగుటచే జనించునని కొందరును, భుజించబడిన
అన్నము పచనంబునొందక గుప్తంబగుటచే జనించునని కొందరును, అన్నము పక్వముగాకపోవుటచే
జనించునని కొందరును వచించెదరుని యర్థము.

వాతజనిత పరిణామశూల లక్షణము

శ్లో॥ తస్య లక్షణమప్యేతత్సమాసేనాభిధీయతే।

ఆధ్మానాటోపవిష్మాత్రవిబద్ధారతివేషన్తై॥౧౭॥

స్నిగ్ధోష్ణోపశమప్రాయం వాతీకం తద్వదేద్భిషక్॥

తా॥ అట్టిపరిణామశూలలక్షణము వాతాదిభేదములచే జెప్పంబడుచున్నది. అందు కడుపుబ్బ
రము, కడుపులో శబ్దముబుట్టుట, మలమూత్రబంధము, పనులయం దిచ్చలేకపోవుట, కంపము,
స్నిగ్ధపదార్థములచేతను ఉష్ణపదార్థములచేతను తరుచుగ శాన్తినిొందుట, ఇట్టి లక్షణములు కల్గినది
వాతముచే జనించిన పరిణామశూలంబని యెరుంగునది.

పిత్తజపరిణామశూల లక్షణము

శ్లో॥ తృష్ణాదాహారతిస్వేదం కట్వమ్మలవశోత్తరమ్॥౧౮॥

శూలం శీతశమప్రాయం వైత్తికం లక్షయేద్భుధః।

తా॥ దుష్టి, తాపము, అరతి, చెమట, కటు ఆమ్ల లవణగసముల నేవించుటచే మిగుల వృద్ధి
నిొందుట, శీతపదార్థములచే శాన్తినిొందుట, ఈ లక్షణములు కల పరిణామశూల పిత్తముచే జనిం
చినదియని యెరుంగునది.

కఫజపరిణామశూల లక్షణము

శ్లో॥ కర్మిన్మృగ్ధానసమ్మోహం స్వల్పరుద్ధిర్నస్తౌతి॥౧౯॥

కటుతిక్ష్ణపశాన్తం చ తచ్చ జ్ఞేయం కఫాత్మకమ్।

తా॥ వాన్తి, ఓకలింతలు, మూర్ఖ, స్వల్పముగనొప్పి, చిరకాలమునుండి యనుసరించియుండుట, కటుతిక్తరసములచే కాన్తినొందుట, ఈ లక్షణములుకల్గినది కథముచే జనించిన పరిణామకూలయని యెరుంగునది.

ద్విదోషజపరిణామశూల లక్షణము

శ్లో॥ సంస్పృష్టలక్షణం బుధ్వా ద్విదోషం పరికల్పయేత్ ॥౨౦॥

త్రిదోషజమసాధ్యం తు త్క్షణమాంసబలానలమ్ |

తా॥ దోషద్వయలక్షణములు కలిసి యుండుటచే ద్విదోషజనిత పరిణామశూలంబనియు, దోషత్రయలక్షణములు కల్గినది త్రిదోషజమనియు నెరుంగునది. అందు త్రిదోషజపరిణామశూలయు, మాంసము, బలము, అగ్ని, ఇవి నశించియున్నను ఆసాధ్యంబని యర్థము.

అన్నద్రవశూల లక్షణము

శ్లో॥ జీర్ణే తీర్ణ్యత్తీర్ణే వా యన్యూలముపజాయ తే ॥౨౧॥

పథ్యాపథ్యప్రయోగేణ భోజనాభోజనేనచ |

స శమం యాతి నియమాతోస్త్రిద్రవ శూలవాన్తితి ॥౨౨॥

* * అన్నద్రవాఖ్యశూలేషు స తావత్స్వస్థ్యమశ్నుతే |

వాన్తమాత్రే జరత్పిత్తం శూలనూశు వ్యపోహతి * *

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

శూలపరిణామశూలాన్న ద్రవశూల

నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ భుజించబడిన యాహారము జీర్ణంబైనపుడును, జీర్ణించుచుండు సమయమునను, జీర్ణముగాకుండునప్పుడును జనించినశూలము పథ్యకరంబులైన ద్రవ్యముల నుపయోగించినను, పథ్యంబులుగాని ద్రవ్యముల నుపయోగించినను, భోజనముచేసినను, భోజనముజేయవన్నను, కాన్తినొందక యెల్లప్పుడు బాధించుచున్నయెడ అది అన్నద్రవముచే జనించిన శూలవ్యాధియని యెరుంగునది. అట్టి అన్నద్రవముచే జనించిన శూలవ్యాధియందు మనుజుండు స్వస్థత నొందజాలడు. వాన్తి జేసినయెడ పిత్తము జీర్ణించి శూలమును కీఘ్రముగ తత్కాలమున శమింపజేయును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రీ చర

ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర

విరాజమాన దీప్యన్యవాయ రామకృష్ణార్యతనూధన సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేద మార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదిపిక యను

మాధవనిదానాస్థా తాత్పర్యమునందు

శూలపరిణామశూలాన్నద్రవశూలనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

ఉ దా వ ర్తా నా మా ని దా న మ్

—❖❖❖❖❖—

ఉదావర్తవ్యాధియందుగూడ శూల జనించును గాన శూలవ్యాధినిదానానంతరము ఉదావర్తనిదానమును జెప్పట.

—❖❖❖❖❖—

శ్లో॥ వాతవిఘ్నాత్ర జృమ్భాశ్రుక్షవోద్ధారనమిద్వియః।

తు త్తృష్ణోచ్ఛాచ్ఛస నిద్రాణాం ధృత్యోదావర్త సమ్భవః॥౧॥

తా॥ వాతము, మలము, మాత్రములు, ఆవలింతలు, కన్నీళ్లు, తుమ్ములు, త్రేసుపులు, వమనము, శుక్రము, ఆకలి, దప్పి, శ్వాసము, నిద్ర, వీనినన్నింటిని నిరోధించుటచేత ఉదావర్తంబను వ్యాధి జనించును. మరియు “సర్వేష్వేతేషు విధివదుదావర్తేషు కృత్స్నశః। వాయోః క్రియా విధాతవ్యా స్వమార్గప్రతిపత్తయే” అని యున్న సుశ్రుతవాక్యముచేత ఉదావర్తము లన్నిటియందును వాతము ముఖ్యముగ నుండును గాన వాతమును శమింపజేయు చికిత్సలం జేయవలెనని యెరుంగునది. “వాయోమార్ధ్వమావర్తః—ఉదావర్తః” అను వ్యుత్పత్తిచేత వాతం బూర్ధ్వముగ నుండునని ఉదావర్తవ్యాధియని యర్థము. మరియు సుశ్రుతము నందు “త్రయోదశవిధశ్చాసౌ భిన్న ఏతైస్తు కారణైః” అని యున్నది గాన పై జెప్పినరీతిగ వాతనిరోధము మున్నగు పదిమూడు కారణములచేత పదిమూడు విధములుగ నుదావర్త వ్యాధి జనించునని యెరుంగునది.

వాతనిరోధజోదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ వాతమూత్రపురీషాణాం సజ్గో ధ్మానం క్లమో రుజా।

జఠరే వాతజాశ్చాన్యే రోగాస్స్యుర్వాతనిగ్రహాత్॥౨॥

తా॥ వాతమూత్రపురీషములయొక్క బంధము, కడుపుబ్బరము, బడలిక, నొప్పి, జఠరము నందు వాతజనితంబులైన పోటు శూల మొదలగు రోగములు కలుట, ఈ లక్షణములన్నియు వాతమును నిరోధించుటచే జనించిన ఉదావర్తవ్యాధియందు కలును.

పురీషనిరోధముచే గల్గిన ఉదావర్తలక్షణము

శ్లో॥ ఆటోపశూతా పరికర్తికా చ సజ్గః పురీషస్య తథోర్ధ్వవాతః।

పురీషమాస్యాదథవా నిరేతి పురీషవేగేభిహతే నరస్య॥౩॥

తా॥ పురీషముయొక్క వేగమును నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తవ్యాధియందు ఆటోపము, శూల, కడుపులో కోతగా నుండుట, మలబంధము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, నోట పురీషము బైలు పెడలుట, ఈ లక్షణములు కలుగును.

మూత్రనిరోధముచే జనించిన ఉదావర్తలక్షణము

శ్లో॥ వస్తిమేహసయోశ్శూలం మూత్రకృచ్ఛ్చం శిరోరుజా |
విनाమో వజ్జణానాహస్స్యల్లిజ్జం మూత్రనిగ్రహే॥౪॥

తా॥ వస్తియందును మేఘమునందును శూల, మూత్రకృచ్ఛము, తలనొప్పి, శరీరము వంగి యుండుట, గజ్జలయందు పట్టుకొనినవిధముగ బాధగల్గుట, ఈ లక్షణములు మూత్రమును నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తవ్యాధియందు జనించును.

జ్వరభాగ్రనిరోధములచే గల్గు ఉదావర్తలక్షణములు

శ్లో॥ మన్యాగలస్తమ్భశిరోవికావా
జ్వమౌఘాపఘాతాత్పవనాత్మకాస్స్యః
తథాక్షీనాసావదనామయాశ్చ
భవన్తి తీవ్రాస్సహ కర్ణరోగైః॥౫॥
ఆనన్దజం వాప్యథ శోకజా వా
నేత్రోదకం ప్రాప్తమముఞ్చతో హ |
శిరోగురుత్వం నయనామయాశ్చ
భవన్తి తీవ్రాస్సహ పీనసేన॥౬॥

తా॥ ఆవలింతను నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తవ్యాధియందు పెడతలనరంబును కంఠంబును స్తంభించియుండుట, వాతాత్మకంబులగు శిరోరోగములు కలుగుట, అక్షిరోగములు, నాసికా రోగములు, ముఖరోగములు, తీవ్రంబులగు కర్ణరోగములు, ఇవి జనించును. సంతోషముచేనైనను దుఃఖముచేనైనను జనించిన కన్నీళ్లును నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తమునందు శిరోభారంబును, నేత్రరోగంబులును, పీనసవ్యాధియు జనించును.

తులనిరోధముచే గల్గిన ఉదావర్తలక్షణము

శ్లో॥ మన్యాస్తమ్భ శ్శిరోశ్శూలం అర్ది తార్ధావభేదకా |
ఇద్రియాణాఞ్చ దౌర్బల్యం త్వఘోస్సృద్విధారణాత్॥౭॥

తా॥ తుమ్మలను నిరోధించుటచే జనించిన ఉదావర్తమునందు పెడతలనరము స్తంభించి యుండుట, తలనొప్పి, అర్దితవాతంబును అధావభేదకవాతంబును కలుగుట, చక్షురాదీన్ద్రియములు బలహీనములై యుండుట, ఈ లక్షణములు కలుగును.

ఉద్ధారనిరోధజనిత ఉదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠాస్యపూర్ణత్వ మతీవతోదః

కూజశ్చ వాయోరథవాఽప్రవృత్తిః।

ఉద్ధార వేగేఽభిహతే భవన్తి

ఘోరా వికారాః పవనప్రసూతాః॥౮॥

తా॥ కంఠంబును ముఖంబును నిండియుండుట, అధికమైన పోటు, కడుపులో ధ్వనిబుట్టుట, శ్వాసవాతము వెడలకుండుట, కూరంబులైన వాతవ్యాధులు జనించుట, ఇవియున్నియు త్రేసుపు యొక్క వేగమును నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తమునందు జనించును.

ఛర్దినిగ్రహణోదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠాకోతాఽరుచివ్యంగ శోభపాండ్వమయజ్వరాః।

కుష్ఠవీసర్పపూల్లాసాశ్చర్దినిగ్రహజా గదాః॥౯॥

తా॥ వమనమును నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తనమునందు శరీరమున గురద, దద్దులు, ఆరుచి, వ్యంగము (చుంగు), వాపు, పాండువు, జ్వరము, కుష్ఠము, విసర్పము, పూల్లాసము, ఇవి యన్నియు గల్గును.

శుక్రనిగ్రహజనిత ఉదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ మూత్రాశయే వై గుదముష్కయోశ్చ

శోఢో రుజా మూత్రవినిగ్రహశ్చ।

శుక్రాశ్మరీ తత్రస్వణం భవేచ్ఛ

తే తే వికారాః విహతే చ శుక్రే॥౧౦॥

తా॥ సంభోగకాలమున శుక్రమును వెడలనియ్యక చిరకాలమువరకు నిరోధించినయెడ శుక్ర శోదావర్తము కలుగును. ఆ వ్యాధియందు మూత్రాశయము, గుదము, వృషణములు, వీనియందు వాపు, నొప్పి, మూత్రబంధము శుక్రాశ్మరీవ్యాధి, కారణములేకనే శుక్రస్రావము, ఈ వ్యాధులు జనించును.

క్షుత్తృష్ణానిరోధములచే గల్గిన ఉదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ తద్ద్రాజమర్దావరుచిశ్శ్రిమశ్చ

క్షుధాభిఘాతాత్క్రూశతా చ దృష్టేః।

కణ్ఠాస్యశోషశ్శ్రివణావరోధ

స్తృష్ణావిఘాతాద్భదయే వ్యథా చ॥౧౧॥

తా॥ ఆకలిని నిరోధించుటచేగల్గిన ఉదావర్తమునందు కునికపాటు, ఒడలి నొప్పులు, ఆరో చకము, బడలిక, దృష్టి నాశము, ఈ వ్యాధులు కలుగును. దప్పిని నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్తము

నందు కంతంబును నోరును యెండుట, చెవులు వినబడకుండుట, గొమ్మునందు నొప్పి, ఈలక్షణములు కల్గును.

శ్వాసమును నిద్రను నిరోధించుటచే గల్గిన ఉదావర్త లక్షణములు

శ్లో॥ శ్రాస్తస్య నిశ్వాసవినిగ్రహేణ
హృద్రోగమోహావధవాపి గుల్మః।
జృమ్భాజ్వలన్తోఽక్షిశిరోఽతిజాడ్యం
నిద్రాభిఘాతాదథవాపి తన్ద్రా॥౧౦౧॥

తా॥ వ్యాధిమానులచే శ్రమనొంది శ్వాసమును నిరోధించుటచేగల్గిన ఉదావర్తమునందు హృదయరోగము, మూర్ఛ, గుల్మవ్యాధి, ఇవి జనించును. నిద్రను నిరోధించుటచేగల్గిన ఉదావర్తమునందు ఆవలింతలు, ఒడలివిరుపులు, కన్నులును శిరస్సును మిగుల బరువుగా నుండుట, కునికిపాటు, ఇవి కల్గుట.

రూక్షాది క్షయితవాతకోదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ వాయుః కోష్ఠానుగో రూక్షైః కషాయకలుతి క్షతైః।
భోజనైః క్షయితస్సద్య ఉదావర్తం కరోతి చ॥౧౦౩॥
వాతమూత్రపురీషాస్సక్కళమేదోవహవి వై।
స్రోతాన్యుదావర్తయతి పురీషం చాతివర్తయేత్॥౧౦౪॥
తతో హృద్వస్తిశూణాన్తో హృల్లాసానతిపీడితః।
వాతమూత్రపురీషాణి కృచ్ఛ్చేణ లభ తే సరః॥౧౦౫॥
శ్వాసకాసప్రతిశ్వాసదాహమోహాత్ప్రమాజ్వరాః।
వమిహిక్మాశిరోరోగమనశ్శ్రివణవిభ్రమాః॥౧౦౬॥
బహూసన్యాంశ్చ లభ తే వికారాన్వాతకోపజాః।

తా॥ రూక్షంబులగు పదార్థములను భుజించుటచేతను, కషాయ కలుతి క్షయములుగల పదార్థములను భుజించుటచేతను కోష్ఠగతంబైన వాతము ప్రకోపమునొంది వాతమూత్రపురీషరక్త కళమేదస్సులను బహించు స్రోతస్సుల నడ్డగించి పురీషమును శోషింపంజేయును; దానంజేసి మనుజుండు హృదయమునందును వస్తియందును శూల, హృల్లాసము, పనులయం గుత్సాహము లేకుండుట, వాతమూత్ర పురీషములను మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించుట, శ్వాసకాసములు, పడిశము, తాపము, మూర్ఛ, దిప్పి, జ్వరము, వాంతి, వెక్కిరింపు, శిరోరోగములు, మనోవిభ్రమము, కర్ణ విభ్రమము, ఇవి మున్నగునవి నానావిధ వాతకోగములచే వీడింపబడును. ఇచ్చిట కొంచెము సుశ్రుతమున జెప్పిన అసాధ్యలక్షణముల నీరీతిగ పఠించెదరు: “త్ప్రస్థాస్త్రిశం బహిష్కృత్య త్రైణాం శూలై రుపద్రుతమ్। శక్యద్యమన్తం మమిహమాః ఉదావర్తస్సముత్ప్సితమ్” అధికమైన దిప్పి, క్లేశము, కృశత్వము, శూల, నోట పురీషము వాంతియగుట, ఈ యుపద్రవములు

ఉదావర్త వ్యాధియందు జనించినయెడ అసాధ్యంబగును గాన అట్టిలోగిని చికిత్స జేయం దగదని భావము.

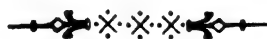
ఆనాహలక్షణము.

శ్లో॥ ఆమం శక్యద్వా నిచితం క్రమేణ
భూయో విబద్ధం విగుణానిలేన।
ప్రవర్తమానం న యథాస్వమేనం
వికారనూనాహ ముదాహరంతి॥౧౭॥

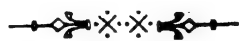
తా॥ ఆమంబైనను లేక మలంబైనను నానాట బైలువెడలక నిలచి దుష్టవాతముచే శోషింప బడి మలద్వారమునుండి బైలువెడలకున్నయెడ ఆనాహంబను వాతవ్యాధి యని యెరుంగునది.

ఆమజన్యంబైన ఆనాహ లక్షణము

శ్లో॥ తస్మిన్భవన్త్యామసముద్భవే తు
తృష్ణాప్రతిశ్యాయశిరోవిదాహః।
ఆమాశయే శూలమథో గురుత్వం
హృత్తస్మిన్మ ఉద్గారవిఘాతనం చ॥౧౮॥
స్తమ్భః కటిప్రదేశపురీషమూత్రే
శూలోఽథ మూర్ఛా శక్యతశ్చ ఛర్దిః।
శోథశ్చ పక్వాశయజే భవంతి
తథాఽలసోక్తాని చ లక్షణాని॥౧౯॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవికీడితాధవనిదానే
ఉదావర్తనాహనిదాహితసమాప్తమ్

తా॥ అట్టి యానాహలోగము ఆమాశయమున జనించినయెడ దప్పి, పీనసము, శిరస్సున తాపము, ఆమాశయమున శూల, గురుత్వము, హృదయమున పట్టియుండుట, త్రేమపులు బైలు వెడలక హృదయముననే ఆఱిగి యుండుట, కటిప్రదేశమునందును వీపునందును పట్టుకొని యుండుట, మూత్రపురీషములు వెడలకుండుట, శూల, మూర్ఛ, మలముతోగూడి వాన్తియగుట,

ఈ లక్షణములు కల్గును. పక్వాశయమునం దావ్యాధి జనించినప్పుడు శోఘము, అలసకవ్యాధియందు జెప్పబడిన ఆధ్మాన వాతనిగోధాది లక్షణములును కల్గును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచ
 తారవిద్వసం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోశ్ర
 విరాజమాన దీప్యన్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసప్పదయ
 విదేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
 లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను
 మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు
 ఉదావర్తనాహనిదానము
 స మా ప్ర ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మ :

శ్రీ ర స్తు

గు ల్క ని దా న మ్

గుల్కవ్యాధియందు ఆనాహము జనించునుగాన ఆనాహనిదానమును వచించినపిదప గుల్క నిదానము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ దుష్టా వాతాదయోఽత్యర్థం మిథ్యాహారవిహారతః |

కుర్వన్తి పశ్చాథా గుల్మం కోష్ఠాన్తన్ద్రిగ్నిహపిణమ్॥౧॥

తస్య పశ్చాద్విధం స్థానం పార్శ్వహృన్నాభివ స్తయః |

తా॥ ఆపథ్యంబులైన యాహారవిహారములచే వాతపిత్తకఫరక్తములు దుష్టంబులై కోష్ఠము నందు గ్రన్థిరూపంబైన గుల్మమును గల్గించును. అట్టి గుల్కవ్యాధి వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత రక్తములచే జనించుటంజేసి యైగువిధంబులగును. మరియు నీ వ్యాధికి ఇరుప్రక్కలును, హృదయంబును, నాభియు, వస్తియు, ఈ యైదును స్థానంబులై యుండును.

గుల్కవ్యాధి స్వరూపము

శ్లో॥ హృన్నాభ్యోరన్తరే గ్రన్థిస్సంచారీ యది వాఽచలః॥౨॥

వృత్త * శ్చయోపచయవాన్ స గుల్క ఇతి కీర్తితః |

తా॥ హృదయమునకును నాభికిని మధ్యభాగమునకు వర్తులాకారంబై యొకప్పుడు చలించుచు నొకప్పుడు నిశ్చలంబుగ నుండి వృద్ధిక్షయముల నొందుచుండు గ్రన్థి గుల్మంబని చెప్పబడును.

గుల్కవ్యాధి సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ స వ్యస్తైర్జాయతే దోషైస్సమస్తైరపి చోచ్చ్రితైః॥౩॥

పురుషాణాం తథా స్త్రీణాం జ్వేయో రక్తేన చాపరః |

తా॥ నై వచించబడిన గుల్మము వాతపిత్తశ్లేష్మములచే వెవ్వేరుగను, దోషత్రయసన్నిపాతముచేతను పురుషులకు జనించును. స్త్రీలకు ఆర్తవరక్తముచేత గూడ జనించును. ఇచ్చట చరకము నందు “సంస్పృష్టలిక్ష్ణానపరాంశ్చ గుల్మాం స్త్రీనాదిశేదౌషధకల్పనార్థం” అని

* “చయోపచయవాన్” అను పాఠాంతరమునందు దోషములు జేరియుండుటచే వృద్ధి నొందినదియని భావము.

యందుటచేత “వ్యస్తైః” అనుపదముచేత దోషద్వయ సంసర్గజనిత గుల్మ భేదముల మూడిటిని గ్రహించవలెను. మరియు “స్త్రీణామూర్తవజ్రో గుల్మో న పుంసాముపజాయతే | అన్యస్త్యస్యగ్భవో గుల్మఃస్త్రీణాం పుంసాంచ జాయతే” అని తత్త్వాన్తరమునందుండుటంజేసి ఆర్తవరక్తముచే స్త్రీలకు గుల్మము జనించుననియు, ధాతుగూఢపంధైన రక్తముచేత స్త్రీపురుషులకు సామాన్యముగ గుల్మము జనించుననియు నెరుంగునది. ఇచ్చట పాతానిదోషములచే జనించిన గుల్మము పైజెప్పినరీతిగ హృదయాదిస్థానములయందు జనించుననియు, ఋతురక్తముచే జనించు గుల్మము గర్భాశయమాన జనించుననియు స్థానభేదము నెరుంగునది.

గుల్మవ్యాధి పూర్వరూపములు

శ్లో॥ ఉద్గారబాహుల్య పురీషబద్ధ
తృప్త్యక్షమత్వా స్త్రీవికూజనాని |
అటోపమాధ్యాస మపక్తిశక్తి
రాసన్నగుల్మస్య వదన్తి చిహ్నామ్॥౪॥

తా॥ ఓకిలింతలు అధికముగా వచ్చుట, మలబంధము, కడుపు నిండినట్లుండి యన్నమునందిచ్చ లేకుండుట, కష్టమున కోరువలేకుండుట, ప్రేవులరచుట, కడుపునందు నొప్పికోగూడి యారాటము గల్గుట, కడుపుబ్బరము, శర్మశక్తిలేక జీతరాగ్ని మండుగించి యుండుట, ఈ లక్షణములు గుల్మవ్యాధి జనించుటకుమున్న గర్భ పూర్వరూపములని యెరుంగునది.

గుల్మసామాన్య రూపము

శ్లో॥ అరుచిః కృచ్ఛ్రవివృత్తివాతతా స్త్రీవికూజనమ్ |
అనాహశ్చోర్ధ్వవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్॥౫॥

తా॥ అరొచకము, మలమూత్రవాతములు మిగుల కష్టముచే వెడలుట, ప్రేవులరచుట, కడుపుబ్బరము, ఊర్ధ్వశ్వాసము కల్గుట, ఈ లక్షణములు గుల్మవ్యాధి లన్నిటికొందిన సామాన్యముగ జనించును.

వాతజగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షాన్నపానం విషమాతిమాత్రం
విచేష్టనం వేగవినిగ్రహశ్చ |
శోకోఽభిఘాతోఽతిమలక్షయశ్చ
నిరన్నతా చానిలగుల్మహేతుః॥౬॥
యః స్థాన సంస్థాన రుజావికల్పం
విఙ్మోతసజ్గం గలవక్త్రశోషమ్ |
శ్యావారుణత్వం శిశిరజ్వరంచ

హృత్కుక్షీ పార్శ్వసశిరోరుజం చ॥ 2॥
 కరోతి జీర్ణేత్వధికం ప్రకోపం
 భుక్తేమృదుత్వం సముపైతి యశ్చ।
 వాతాత్మగుల్మో న చ తత్ర రూక్షం
 కషాయతి క్తం కటు చోపశేతే॥ ౩॥

తా॥ రూక్షంబులైన యన్నపానముల సేవించుట, న్యూనాధికముగ భుజించుట, బలవంతులతో యుద్ధము మొదలగు విరుద్ధచేష్టలజేయుట, మలమూత్రవాతములయొక్క వేగమును నిరోధించుట, దుఃఖము, అభిఘాతము, విరేచనాదులచే మలము మిక్కిలి నశించుట, అన్నమును భుజించకుండుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతగుల్మము జనించును. మరియు వ్యవస్థలేక ఒకప్పుడు నాభి యందును, ఒకప్పుడు ఇరుప్రక్కలయందును, ఒకప్పుడు వస్త్రీయందును సంచరించుట, ఒకప్పుడు చిన్నదిగను, ఒకప్పుడు గొప్పదిగను, ఒకప్పుడు నిదుడగను, ఒకప్పుడు వర్తలముగను రూపనియమములేక యుండుట, ఒకప్పుడు అధికమైన వేదనయు, మరియొకప్పుడు స్వల్పమైనవేదనయు కల్గియుండుట, మలంబును అపానవాతంబును బంధింపబడియుండుట, కంఠంబును ముఖంబును ఎండుట, శరీరము నల్లగనైనను అరుణవర్ణముగనైన నుండుట, చలిజ్వరము గల్గుట, హృదయమునందును, కుక్షియందును, పార్శ్వములయందును, భుజశిరస్సులయందును, శిరమునందును నొప్పిగల్గుట, అన్నము జీర్ణంబైనపుడు మిక్కిలి ప్రకోపమునొందుట, అన్నమును భుజించునపుడు మృదుత్వము నొందుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన గుల్మవ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి యందు రూక్షపదార్థములను కషాయ తిక్త కటురసములుగల పదార్థములను సేవింపందగు.

పిత్తజనితగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ కట్వప్లుతీక్ష్ణోష్ణ విదాహిరూక్ష
 క్రోధాతిమద్యార్క హుతాశసేవా।
 ఆమాభిఘాతో రుధిరం చ దుష్టం
 పైత్తస్య గుల్మస్య నిమిత్తము క్తమ్॥౧॥
 జ్వరః పిపాసా వదనాజ్ఞరాగః
 శూలం మహాజ్వర్యతి భోజనే చ।
 స్వేదో విదాహో వ్రణవచ్చగుల్మ
 స్పర్శాసహః పైత్తికగుల్మరూపమ్॥౧౦॥

తా॥ కటురసంబును అమలరసంబునుగల పదార్థములను భుజించుట, తీక్ష్ణంబును, ఉష్ణంబును, విదాహంబును, రూక్షంబును, ఈ గుణములుగల పదార్థములను భుజించుట, మద్యమును అధికముగ సేవించుట, ఎండయందును నిష్ప్రసంగయందును విశేషముగ సంచరించుట, విదగ్ధాజీర్ణముచేత జనించిన దుష్టరసముచే వ్యాపించియుండుట, రక్తము దుష్టంబగుట, ఈ కారణములచేత పిత్తగుల్మము జనించును. అట్టి పిత్తగుల్మమునందు జ్వరము, దప్పి, ముఖంబును శరీరంబును రక్తవర్ణంబుగానుం

డుట, అన్నమును భుజించునపుడును, జీర్ణంబగునపుడును అధికముగ శూలకల్లుట, చెమటబట్టుట, మిక్కిలి సంతాపముగల్గుట, వ్రణమువలె స్పర్శము నోరువలెకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

కఫజనితగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ శీతం గురు స్నిగ్ధమచేప్తసం చ
సంపూరణం ప్రస్వపనం దివా చ।
గుల్మస్య హేతుః కఫసంభవస్య
సర్వస్తు దుష్టో నిచయాత్మకస్య॥౧౦॥
పైమిత్య శీతజ్వరగాత్ర సాద
హృల్లాస కాసారుని శారవాణి।
శైత్యం రుగల్పా కఠినోన్నతత్వం
గుల్మస్య రూపాణి కఫాత్మకస్య॥౧౧॥

తా॥ శీతలపదార్థములను అజీర్ణపదార్థములను జీడుగల పదార్థములను భుజించుట, నిర్వాస్య పారముగ నుండుట, మిక్కిలునుగ భుజించుట, పవటియందు నిదురించుట, ఈకారణములచేత కఫగుల్మము జనించును. పూర్వోక్త వాతాది గుల్మకారణములన్నిటిచేత సన్నిపాతగుల్మము జనించును. ఈకఫగుల్మమునందు శరీరము మొద్దుబారియుండుట, చలిజ్వరము, శరీరము కృశత నొందుట, హృల్లాసము, దగ్గు, అనుచి, గురుత్వము, శీతలత్వము, బాధ కొంచెముగ నుండుట, కఠినంబై మిక్కిలి యున్నతముగ నుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

ద్విదోషజ గుల్మలక్షణము

శ్లో॥ నిమిత్తరూపాణ్యంబలభ్య గుల్మే
ద్విదోషజే దోషబలాబలం చ।
వ్యామిశ్రలిక్ష్ణానపరాంశ్చ గుల్మాం
స్త్రీనాదిశేదాపధకల్పనార్హమ్॥౧౩॥

తా॥ వాతాది గుల్మములను వెవ్వేరుగ జెప్పిన కారణములలో రెండేసి దోషములయొక్క కారణములచే జనించి అట్టి దోషద్వయలక్షణములు కల్గియున్నయెడ అట్టి దోషములయొక్క బలాబలముల ననుసరించి ద్విదోషజ గుల్మములు వాతపిత్త వాతశ్లేష్మ పిత్తశ్లేష్మములచే మాడువిధములుగ జనించునని తెలియందగినది. ఇచ్చట నీశేదములు చికిత్సాభేదముల నెరుంగుటకై జెప్పబడినవి.

సన్నిపాతజనితగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ మహారుజం దాహపరీత మశ్లేవ
ద్భనోన్నతం శీఘ్రవిదాహి దారుణమ్।

మసశ్శరీరాగ్ని బలాపహారిణం

త్రిదోషజం గుల్మమసాధ్యమాదిశేత్ ||౧౪||

తా॥ మిక్కిలి యధికమైన బాధ, తాపము, రాయివలె గట్టిగ మన్నతమై యుండుట, శీఘ్రముగ తాపముగల్గియుండుట, మిగుల దారుణముగ నుండుట, మనస్సు, శరీరము, జఠరాగ్ని, వీనియొక్క బలమును నశింపజేయుట, ఈలక్షణములుగల గుల్మము సన్నిపాతముచే జనించినది యని యెరుంగునది. ఈవ్యాధి మిగుల నసాధ్యమై యుండును. ఇచ్చట “సన్నిపాతోత్థితే గుల్మే త్రిదోషఘ్నో విధిర్హితః” అను సుశ్రుతవాక్యముచేత సన్నిపాతముచే జనించు గుల్మ వ్యాధికి త్రిదోషహరమైన చికిత్సను జెప్పినది నూతనముగ జనించిన గుల్మము సాధ్యముగాన సన్నిపాతముచే నూతనముగ జనించిన గుల్మవ్యాధి మద్దేశించి చెప్పినది యని యెరుంగునది.

రక్తగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ సవప్రసూతాఽహిత భోజనా యా

యాచామగర్భం విస్మజేద్యతౌ వా।

వాయుర్హి తస్యాః పరిగృహ్య రక్తం

కరోతి గుల్మం సరుజం సదాహమ్ ||౧౫||

పైత్తస్య లిజ్జేన సమాసలిజ్జం

విశేషణం చాప్యపరం నిబోధ।

యస్సప్రతే విణ్ణిత ఏవ నాజ్ఞే

శ్చిరాత్సశూలస్సమగర్భలిజ్జః।

సరాధిరస్త్రీభవ ఏవ గుల్మో

మాసే వ్యతీతే దశమే చికిత్సయః ||౧౬||

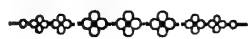
తా॥ ప్రథమగర్భ ప్రసవకాలమునందును, పరిపూర్ణముకాని గర్భము స్రవించినప్పుడును, ఋతుమతియై యున్న సమయమునందును అపథ్యంబులైన యాహారాదులజేసినయెడ వాతము ప్రకుపితమై రక్తమును నిరోధించి నొప్పిమంటలతోగూడి పిత్తజగుల్మలక్షణములకు సమంబులగు చిహ్నములుగల రత్తగుల్మవ్యాధిని కల్గించును. మరియు నీ రక్తగుల్మము ఋతురక్తము వెడల కుండుట, నోట నీరు వెడలుట, స్తనాగ్రములు నల్లనై యుండుట, ఇవి మొదలగు గర్భచిహ్నములతోగూడి గర్భమునందు కరచరణాద్యవయవములు చలించుకరణి చలించక పిండాకారమై శూలతోగూడి చిరకాలమునకు చలించుచుండును. అట్టి రక్తగుల్మము స్త్రీలకే జనించును. ఈ గుల్మవ్యాధి జనించిన పదినెలలకు పిమ్మట చికిత్సజేయందగునని యర్థము.

ఈ చెప్పిన లక్షణములచేతనే రక్తగుల్మము స్త్రీలకే జనించునని స్పష్టముగ జెలియుచున్నను “స్త్రీభవ ఏవ” అని చెప్పుటచేత యావనవతులగు స్త్రీలకే జనించునుగాని ఋతు

శోణితము జనించుకుండు కన్యకాజనంబునకును, ఋతుశోణితము నశించిన వృద్ధస్త్రీలకును ఈ వ్యాధి గలుగదని భావము. మరియు నిచ్చట “రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అని తత్త్వాంతరమున జెప్పినరీతిగ రక్తగుల్మము చిరకాలము గడచినపిదప సుఖసాధ్యంబుగాన పదిమాసములు గడచినపిదప చికిత్సజేయవలెనని చెప్పబడినదియని యెరుంగునది. కొండు రక్తగుల్మము గర్భలక్షణములతో గూడియుండుటచే రక్తగుల్మంబనియు లేక గర్భంబనియు నిశ్చయజ్ఞానము జనించదుగాన ప్రసవమునకు నియతకాలంబైన పదినెలలు గడచినపిదప వ్యాధినిశ్చయమును దెలిసి చికిత్సజేయ నుచితంబని కారణమును వచించెదరు. చరకమునందు “తం స్త్రీ ప్రసూతే సుధిరేణ గర్భం పుష్ట్యేదా వర్షగజైరపిస్యాత్” అని చెప్పియుండుటచేత పదినెలలు గడచినపిమ్మట ననేకసంవత్సరములవరకు ప్రసవకాలము నియతితేకున్నదిగాన పూర్వోక్త సంశయము పదిమాసములకు పిమ్మటగూడ ననుసరించి యుండును గనుక వ్యాధినిర్ణయమునకై కాలనియతి చెప్పబడినది యని వచించినది సయుక్తికముగాదని యెరుంగునది. మరియు గర్భము హస్తపాదాద్యవయవవిక్షేపముచే శూలలేక చలించుననియు, రక్తగుల్మము పిండాకారంబై శూలతోగూడి యొకానొకప్పుడు చలించుననియు గర్భమునకును గుల్మమునకును పరస్పరభేదముల నెరుంగునది. రక్తగుల్మమునందు పదిమాసములకు మునుపు చికిత్సజేసినచో ఆక్మాలమున రక్తము గర్భాశయమున జేరియుండుటంజేసి గర్భాశయమునకు బాపాయము గల్గుననియు, పదునొకండవ మాసమున అట్టి రక్తము ఘనీభవించి యుండునుగాన అప్పుడు స్నేహనాదిచికిత్సల జేసినయెడ గర్భాశయమునకు హాని కల్గదనియు తలచి “మాసే వ్యతీతే దిశమే చికిత్సయః” అని కాలనియము జేయబడినదియని యెరుంగునది.

అసాధ్యగుల్మ లక్షణము

శ్లో॥ సజ్చితః క్రమశో గుల్మో మహావాస్తుపరిగ్రహః |
కృతమూలస్సివాసద్ధో యదా క్షూన్యో భిన్నభిన్నః ||౧౭||
దౌర్బల్యారుచిహృల్లాసకాశచ్ఛర్దిరభిజ్వరైః |
తృష్ణాతద్దాగ్రప్రతిశ్యాయైర్బుజ్యతే స స నిధ్యతే ||౧౮||
గృహీత్వా సజ్వరం శ్వాసచ్ఛర్దితీసారపీడితమ్ |
ప్రాన్నాభిహస్తపాదేషు శోథః కర్షతి గుల్మిణమ్ ||౧౯||
శ్వాసశ్శూలం పిపాసాఽన్నవిద్యేహో గ్రన్థియూఢతా |
జాయతే దుర్బలత్వం చ గుల్మిణో మరణాయ వై ||౨౦||

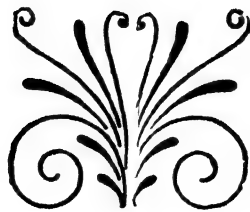
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవవిదానే

గుల్మనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ గుల్మము నానాట వృద్ధి నొంది యుదరమునం దంతట వ్యాపించి యంతర్భాతువుల బ్రవేశించి సిరలచే కట్టంబడి తాచేటిపీపువలె నున్నతంబై దుర్బలత్వము, అగోచకము, హృల్లాసము, దగ్గు, వాంతి, పనులయం దిచ్చలేకుండుట, జ్వరము, డిప్పి, కునికిపాటు, పీనసము, ఈ లక్షణములతో గూడియున్నను; జ్వరము, శ్వాసము, వాంతి, అతిసారము, ఈ లక్షణములుగల్గినను; హృదయము, నాభి, హస్తములు, పాదములు, ఈ స్థలములయందు శోఫ జనించినను, శ్వాసము, శూలము, డిప్పి, అన్నదేవుము, ఒకప్పుడు గుల్మరూపమైన గ్రన్థి కానంబడకుండుట, బలహీనము, ఈ లక్షణములు కల్గినను; అట్టి గుల్మము మరణమునొందించును. మరియు సుశ్రుతమునందు “గుల్మస్తిప్యతి దోషే స్వే విద్రధిక్మాంసశోణితే । విద్రధిః పచ్యతే తస్మాద్గుల్మః క్వాపి న పచ్యతే” అని యుండుటంచేసి గుల్మము స్వోత్పత్తికారణములైన వాతాదిదోషముల నాశ్రయించియుండుటచే పరిపక్వముగాదనియు, అన్తర్విద్రధి మాంసరక్తముల నాశ్రయించి యుండునుగాన పరిపక్వంబగుననియు గుల్మవిద్రవులకు పరస్పర భేదముల నెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రి చర
ణారవిద్వంశేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
విరాజమాన దీవ్యస్వవాయు రామకృష్ణాచార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డితే” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను
మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యము
సందు గుల్మనిదానము
స మా స్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

హృద్రోగనిదానమ్

—❦—

గుల్మమునకు హృదయము స్థానము గాన గుల్మనిరసానస్తరము తదాశ్రయమైన హృదయమునకు సంబంధించిన హృద్రోగముయొక్క నిదానమును జెప్పట.

—❦—

శ్లో॥ అత్యుష్ణగుర్వన్నకషాయశిక్ష
శ్రమాభిఘాతాద్యశలప్రసక్తైః
సశ్చిన్ననైర్వేగవిధారణైశ్చ
హృదాయః పఞ్చవిధః ప్రదిప్టః॥౧॥

తా॥ మిగుల నుష్ణంబైన యన్నమును, అశీర్ణకరంబైన యన్నమును, కషాయశిక్షనములుగలపదార్థములను విశేషముగ నేవించుట, శ్రమాశ్రమము, అభిఘాతము, అధికముగ భుజించుట, ఎల్లప్పుడును మనస్సున యోచనచేయుట, మలసూత్రసాతములయొక్క జేగమును నిరోధించుట, ఈ కారణములచేత నైదువిధములైన హృద్రోగము జనించును.

హృద్రోగ సప్రాప్తి

శ్లో॥ దూషయిత్వా రసం దోషా విగుణా హృదయం గతాః
హృది బాధాం ప్రకుర్వన్తి హృద్రోగం తం ప్రచక్షతే॥౨॥

తా॥ పై జెప్పబడిన కారణములచే ప్రకోపమునొందిన వాతపిత్తశ్లేష్మములు అన్నరసమును దుష్టముగజేసి హృదయస్థానమునొంది యచ్చోట నానావిధంబులైన బాధల గల్గించును. దానిని హృద్రోగమని భిషగ్వరులు వచించెదరు.

వాతజహృద్రోగ లక్షణము

శ్లో॥ ఆయన్యతే మారుతజే హృదయం తుద్యతే తథా
నిర్మథ్యతే దీర్యతే చ స్ఫోట్యతే పాట్యతేఽపి చ॥౩॥

తా॥ హృదయము నీడ్చినట్లుండుట, నూచుల బాడిచినట్లుండుట, కవ్వముతో చిలికినట్లుండుట, చీల్చినట్లుండుట, రంపముతో కోసినట్లుండుట, గొడ్డలిచే పగులదీసినట్లుండుట, ఈ లక్షణములకల్గినది వాతముచే జనించిన హృద్రోగంబని యెరుంగునది.

పిత్తజహృద్రోగ లక్షణము

శ్లో॥ తృణ్ణోష్ణదాహచోషాస్పృశః పైత్తికే హృదయక్లమః।
ధూమాయనం చ మూర్ఛా చ స్వేదశ్శోషో ముఖస్య చ॥౪॥

తా॥ దప్పి, వేడిగనుండుట, మంట, ఎండిపోవుట, హృదయము వ్యాకులమైయుండుట, పొగ వెడలునట్లుండుట, మూర్ఛ, చెమట, నోరెండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన హృద్రోగమని యెరుంగునది.

కఫజహృద్రోగ లక్షణము

శ్లో॥ శారవం కఫసంప్రావోఽరుచిస్తమ్యాఽగ్నిమార్దవమ్।
నూధుర్యమపి చాస్యస్య బలాసాఽవతతే హృది॥౫॥

తా॥ రొమ్ము బరువుగా నుండుట, నోట కఫము వెడలుట, అగోచకము, శరీరము స్తంభించియుండుట, అగ్నిమాన్ద్యము, నోరు తీపుగల్గి యుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది కఫముచే గల్గిన హృద్రోగమని యెరుంగునది.

త్రిదోషజ క్రిమిజ హృద్రోగ లక్షణములు

శ్లో॥ విద్యాత్త్రిదోషం త్వపి సర్వలిజం
తీవ్రాద్రితోదం క్రిమిజం సకణ్డవామ్।
ఉల్లేదష్టివనం తోదశ్శూలంహృల్లాసక స్తమః।
అరుచిశ్శ్యావనేత్రత్వం శోధశ్చ క్రిమిజే భవేత్॥౬॥

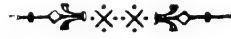
తా॥ వాతాదిత్రిదోషజితహృద్రోగములను వెవ్వరుగ జెప్పియుండు లక్షణములన్నియు కల్గినది సన్నిపాతముచే జనించిన హృద్రోగంబని యెరుంగునది. మరియు తీవ్రమైననొప్పి, పోటు, నోట నీరు వెడలుట, ఉమియుట, హృల్లాసము, మూర్ఛ, ఈలక్షణములుగూడ సన్నిపాతముచే జనించిన హృద్రోగమునందు కలుగు. అగోచకము, కన్నులు నల్లగనుండుట వాపు, పోటు, నొప్పి ఈ లక్షణములు కల్గినది క్రిములచే జనించిన హృద్రోగమని యెరుంగునది.

మరియు “త్రిదోషజే తు హృద్రోగే యో దురాత్మా నిషేవతే। తిలక్షీర గుఢాదీని గ్రథిస్తస్యోపజాయతే। మర్తైకదేశే సంక్లేదం రసశ్చాస్యోపగచ్ఛతి। సంక్లేదాత్క్రిమయశ్చాస్య భవన్త్యుపహతాత్మసః॥” అని చరకమునంగు జెప్పబడి యున్నది. సన్నిపాతముచే జనించిన హృద్రోగమునందు మనుజుండు నువ్వులు, పాలు, బెల్లము మున్నగు పదార్థములను సేవించినచో హృదయమర్మమునం దొకస్థలమున రసముజేరి గ్రంథిజనించును. అట్టి గ్రంథియందు క్రిములు జనించును. అట్టి క్రిములు జనించునప్పుడు బాధావిశేషములు కల్గినచో నయ్యది క్రిమిజహృద్రోగంబని భావము. ఈవాక్యముచేత సన్నిపాతముచే జనించిన హృద్రోగమునందు అపథ్యాహారము జేయుటచే క్రిములు జనించి హృద్రోగము జనించినచో నయ్యది క్రిమిజహృద్రోగమని తెలియబడుచున్నది.

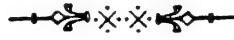
హృద్రోగోపద్రవములు

శ్లో॥ క్షమస్సాదో భ్రమశ్శోషో జ్ఞేయాస్తేషాముప్రదవాః।
క్రిమిజే క్రిమిజాతీనాం శ్లేష్మికాణాం చ యే మతాః॥౨॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
హృద్రోగ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ బడలిక, కృశత్వము, భ్రమము, శోష, ఇవిహృద్రోగ సామానమున జనించు నుపద్రవములు. క్రిమిజనితహృద్రోగమునందు శ్లేష్మముచే గల్గిన క్రిమివ్యాధియందు జనించు నుపద్రవములు కూడ కల్గునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగ్రం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వంస సేవాసమాసానిత ఆయుర్వేదవిద్యాగత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భీషజ్యుజి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

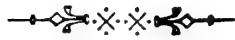
మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యము
నందు హృద్రోగ నిదానము
సమాప్తము

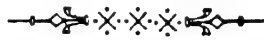
శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

మూత్ర కృచ్ఛ్ర నిదానమ్

శరీరముననుండు నూటయేడుమర్మములలో శిరస్సు, హృదయము, వస్తి, ఈ మూడుమర్మంబులును ముఖ్యములు గాన అంగు హృదయమర్మగతహృద్రోగముయొక్క నిదానమును వచించిన పిదప వస్తిమర్మగతమూత్రకృచ్ఛ్రముయొక్క నిదానము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ వ్యాయామతీక్షణౌషధరూక్షమద్య

ప్రసజ్గనిత్యద్రుతపృష్ఠయానాత్ ।

అనూపమాంసాద్యశనాదజీర్ణా

త్స్వహూత్రకృచ్ఛ్రాణి నృణాం తథాష్టాంగి ।

తా॥ దేహపరిశ్రమముజేయుట, తీక్షణంబులైన ఔషధములను రూక్షమైన మద్యమును మిక్కుటముగ నేవించుట, ఆశ్లానివాహనములపై నెక్కి యెల్లప్పుడు సంచరించుట, ఉదకసమీపమున సంచరించు పక్ష్యులయొక్క మాంసమును భుజించుట, అధికముగ భోజనముజేయుట, అజీర్ణకరపదార్థముల భుజించుట, ఈ కారణములచే మూత్రకృచ్ఛ్రవ్యాధి జనించును. మరియు నీవ్యాధి వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాతములచే జనించుటంజేసి నాల్గవిధంబులును, శల్యజ పురీషజ శుక్రజ అశ్మరీజ భేదములచే నాల్గవిధంబులనై అన్నియుగలిసి యెనిమిది విధంబులగునని భావము.

మూత్రకృచ్ఛ్ర సంప్రాప్తి

శ్లో॥ పృథజ్మలాస్వైః కపితా నిదానై

స్వర్వేఽథవా కోపముపేత్య వస్తౌ ।

మూత్రస్య మార్గం పరిపీడయన్తి

యదా తదా మూత్రయతీహ కృచ్ఛ్రాత్ ॥౨౦॥

తా॥ వాతాదిదోషములు వెవ్వరుగనైనను అన్నియుగలిసియైనను తమతమకారణములచే ప్రకోపమునొంది వస్తి (మూత్రపు తిత్తి) నాశ్రయించి మూత్రమార్గమున భాధకల్పించినయెడ మూత్రము మిక్కిలి కష్టముచే బైలువెడలును. అవ్యాధి మూత్రకృచ్ఛ్రంబని వ్యవహరించబడును.

వాతాదిజనిత మూత్రకృచ్ఛ లక్షణములు

శ్లో॥ తీవ్రా ర్థి రుగ్వజ్జణవ స్తిమేధే
 స్వల్పం ముహుర్మూత్రయతీహ వాతాత్ ।
 పీతం సర క్తం సరుజం సదాహం
 కృచ్ఛం ముహుర్మూత్రయతీహ నితాత్ ॥ ౩ ॥
 వ స్తేస్సలిజస్య గురుత్వోక్తే
 మూత్రం సవిచ్ఛం కళహూత్ర కృచ్ఛే ।
 సర్వాణి హావాణి తు సన్నివాతా
 ద్భవన్తి తత్కృచ్ఛమిదం హి కృచ్ఛమ్ ॥ ౪ ॥

తా॥ శబ్దలయంగను సాత్త్విక వపురంగను మేధమునంగను మిగుల తీక్ష్ణందైన వేదన,
 మిగుల కష్టముచే కొంచుముగ మూత్రమాటికి మూత్రమును విడుచుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాత
 ముచే జనించిన మూత్రకృచ్ఛంబని చెబుచున్నది. మరియు పిత్తముచే జనించిన మూత్రకృచ్ఛము
 నందు రక్తము, నొప్పి, మంట, పిరిసోగూడి పరపురంగుకల మూత్రమును మిగుల కష్టముచే మాటి
 మాటికి విడుచును. శ్లేష్మజనిత మూత్రకృచ్ఛమునందు వస్తియందును మేధమునందును గురుత్వం
 బును వాపునుగల్గి మిగుల చిక్కినైన మూత్రము వెడలును. సన్నివాతముచే గల్గిన మూత్రకృచ్ఛము
 నందు వాతాదిదోషములకు వెన్నెగుల కట్టియుండు లక్షణములన్నియు కల్గును. మరియు నీ సన్ని
 వాతజ మూత్రకృచ్ఛము మిగుల కష్టసాగ్యంబై యుండును.

శల్యజ మూత్రకృచ్ఛ లక్షణము

శ్లో॥ మూత్రవాహిను శత్ర్యేణ నైవేష్వభిహతేషు వా ।
 మూత్రకృచ్ఛం తదాహూతాజ్ఞాయతే భృగదారుణమ్ ॥ ౫ ॥
 వాతకృచ్ఛేణ తుల్యైవి తస్య లిక్ణాని నిర్దిశేత్ ।

తా॥ మూత్రమును వహించు ప్రోతస్సులయందు ముట్లు మొదలగు శల్యములచే గాయము
 కల్గినను, అభిఘాతముకల్గినను మూత్రమును నిరోధించుటచే మిగుల కష్టంబైన మూత్ర కృచ్ఛము
 కల్గును. ఈ మూత్రకృచ్ఛమునందు వాతముచే జనించు మూత్రకృచ్ఛముయొక్క లక్షణములు
 కల్గును. ఇది శల్యజ మూత్రకృచ్ఛమని చెప్పవచ్చును.

పురీషజ మూత్రకృచ్ఛ లక్షణము

శ్లో॥ శకృతస్తు ప్రతీఘాతాత్ వాయుర్విగుణతాం గతః ॥ ౬ ॥
 ఆధ్మానం వాతశూలం చ మూత్రసంగం కరోతి చ ।

తా॥ మలమును నిరోధించుటచే వాతము ప్రకుపితంబై కడుపుబ్బరమును వాతశూలను
 కల్గించి మూత్రకృచ్ఛమును కల్గించును. నీనిని పురీషజ మూత్రకృచ్ఛమని వచించెదరు.

అశ్మరీజ మూత్రకృచ్ఛ లక్షణము

శ్లో॥ అశ్మరీహేతు తత్పూర్వం మూత్రకృచ్ఛముదాహరేత్॥౨॥

తా॥ అశ్మరీవ్యాధిచే జనించిన మూత్రకృచ్ఛము అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధియందు మూత్రమున జనించు అశ్మరీ యను రాయి ముందు వెడలి వెంటనే మూత్రము వెడలును.

శుక్రజ మూత్రకృచ్ఛ లక్షణము

శ్లో॥ శుక్రే దోషైరుపహతే మూత్రమార్గే విధావితే।

సశుక్రం మూత్రయేత్కృచ్ఛాద్వస్తిమేహానశూలవా॥౩॥

తా॥ శుక్రము వాతాది దోషములచే దుష్టంబై మూత్రమార్గమునొందునపుడు శుక్రముగో గూడిన మూత్రము మిగుల కష్టముచే వెడలును. అట్టి సమయమున వస్తియందును మేఘమునందును మిగుల వేదన జనించును. దీనిని శుక్రముచే జనించిన మూత్రకృచ్ఛమని వచించెదరు.

అశ్మరీశర్కరల పరస్పరభేదము

శ్లో॥ అశ్మరీ శర్కరాచైవ తుల్యసమ్భవలక్షణే।

విశేషణం శర్కరాయాశ్మరీ కీర్తయతో మమ॥౪॥

పచ్యమానాశ్మరీ పిష్టాచ్ఛోష్యమాణాచ వాయునా।

విముక్తకఫసన్ధానా త్మరస్తి శర్కరా మతా॥౫॥

హృత్పిండ వేపభుక్కులం కుటుంబగ్నిశ్చ దుర్బలః।

తయా భవతి మూర్ఛా చ మూత్రకృచ్ఛం చ దారుణమ్॥౬॥

మూత్రవేగనిరస్తాభిః ప్రశమం యాతి వేదనా।

యావదస్యాః పునర్నైతి గుడికా స్రోతసో ముఖమ్॥౭॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మూత్రకృచ్ఛ నిదానం సమాప్తమ్

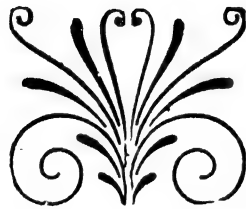

తా॥ అశ్మరీవ్యాధియు శర్కరయు నీ రెండును సమానంబులైన ఉత్పత్తియు చిహ్నములును గల్గియుండును. అయినను పిత్తముచేత అశ్మరీ పచింపబడి వాతముచే శుష్కించి కఫముతో సంబంధములేక స్రవించునది శర్కరయనందగునని భావము. అట్టి శర్కరచేత రొమ్మునొప్పి, వణకు, కడుపునొప్పి అగ్నిమాన్ద్యము, మూర్ఛ, మూత్రకృచ్ఛము, ఈ లక్షణములు కలుగును. అట్టి శర్కర

రలు మూత్రముయొక్క వేగములచే బైలువెడలినయొడ మరల శర్మర మూత్రద్వారము నడ్డగించు
నంతవరకు వేదన శమించియుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రి చర
ణారవిష్టసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్వవాను రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి,” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను
మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు
మూత్రకృచ్ఛ నిదానము
సమాప్తము

శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

మూ త్రా ఘా త ని దా న మ్

—(o)—

మూత్రాఘాతము మూత్రకృచ్ఛమువలెనే మూత్రమునకు సంబంధించిన వ్యాధిగాన మూత్ర కృచ్ఛనిదానానంతరము మూత్రాఘాతనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ జాయంతే కుష్ఠైశ్చైర్దైష్యేర్మూత్రాఘాతాస్త్రయోదశః।

ప్రాయోమూత్ర విఘాతాద్వైర్వాత కుణ్డలికాదయః॥౧॥

తా॥ మూత్ర పురీష శుక్రాదులయొక్క వేగమును నిరోధించుటచే వాతాదిరోషములు ప్రకుపితంబులై కుండలిక మున్నుగాగల పదిమూడు మూత్రాఘాతములను కల్పించునని భావము. ఇచ్చట మూత్రకృచ్ఛమునందు మూత్రబంధము కొంచుముగనుండి బాధ యధికముగా నుండు ననియు, మూత్రాఘాతమున బాధ స్వల్పముగానుండి మూత్రబంధము విశేషముగ నుండుననియు మూత్రకృచ్ఛ మూత్రాఘాతములకు పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

వాతకుండలికా లక్షణము

శ్లో॥ రాత్యోద్వేగవిఘాతాద్వా వాయుర్వస్తా సవేదనః।

మూత్రమావిశ్య చరతి విగుణః కుణ్డలీకృతః॥౨॥

మూత్రమల్పాల్పమథవా సరుదం సంప్రవర్తతే।

వాతకుణ్డలికాం తాన్తు వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణమ్॥౩॥

తా॥ మిగుల రూక్షంబులగు పదార్థముల సేవించుటచేస్తేనను, మలమూత్ర శుక్రముల యొక్క వేగమును నిరోధించుటచేస్తేనను, వస్తీయందుండు వాతము ప్రకోపించి వేదనతోగూడి మూత్రమున ప్రవేశించి గుడిగాలివలె మూత్రకోశమున మండలాకారంబై దిరుగుచుండును. దానం జేసి మూత్రము మిగుల స్వల్పముగ బాధతోగూడి బైలువెడలును. దీనిని వాతకుండలికయను మూత్రాఘాతవ్యాధి యనందగును.

అష్ఠీలా లక్షణము

శ్లో॥ ఆధ్మాపయస్వస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతామ్।

కుర్యాత్తీవ్రాత్రిమష్ఠీలాం మూత్రవిఘ్నార్గరోధినీమ్॥౪॥

తా॥ వాతము వస్త్రీని పూరించి గుఱము నడ్డగించి చంచలంబును ఉన్నతంబునై తీవ్రంబైన వేదనతోగూడి మలమూత్రమార్గముల నిరోధించు ఆష్టీలను కల్గించును. దీనిని ఆష్టీల యను మూత్రాఘాతమని వచించెదరు. ఆష్టీల యనగ రాయివలె కఠినంబైన యాకారవిశేషంబని యెరుంగునది.

వాతవస్త్రీ లక్షణము

శ్లో॥ వేగం విధారయేద్యస్తు మూత్రస్యాకుశలో సరః।
నిరుణ్ధి ముఖం తస్య వస్త్రేర్వస్త్రీగతోఽనిలః॥౧॥
మూత్రసర్జో భవేత్తేన వస్త్రీకుశీనివీశితః।
వాతవస్త్రీస్య విజ్ఞేయో వ్యాధిః కృచ్ఛ్రచ్ఛ్రవాధసః॥౨॥

తా॥ మూత్రముయొక్క వేగమును నిరోధించు మనుజునియొక్క వస్త్రీముఖమును వస్త్రీగతంబైన వాతము ప్రకోపించి యడ్డగించును. దానంతేని మూత్రము త్రైలువెడలక వస్త్రీయందును కుక్షీయందును బాధను గల్గించును. దీనిని వాతవస్త్రీ యని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మిగుల కష్టసాధ్యంబై యుండును.

మూత్రాతీతి లక్షణము

శ్లో॥ చిరం ధావయతో మూత్రం త్వీరయా న ప్రవర్తతే।
మేహమానస్య మద్ధం వా మూత్రాతీతిస్య సచ్యతే॥౩॥

తా॥ మూత్రమును చిర కాలమువరకు నిస్సించిన నిరోధించు మనుజునకు మూత్రము శీఘ్రముగ వెడలక మెల్ల మెల్లగ వెడలును. దీనిని మూత్రాతీతింబని వచించెదరు.

మూత్రాజతర లక్షణము

శ్లో॥ మూత్రస్య వేగేఽభిహతే తదదావర్తయేహుకః।
అపానః కుశితో వాయుసదరం పూరయేద్యనోమే॥౪॥
నాభేరధస్తాదాఘ్నానం జనయేత్తీవ్రవేదనమ్।
తన్మూత్రజతరం విద్యాదధోవస్త్రీనిరోధం మే॥౫॥

తా॥ మూత్రవేగమును నిరోధించినయెడ దాని జనించిన యదావర్తముచే నపానవాతము ప్రకుపితంబై యుదరమును నిండించి నాభికిక్రింద నధకముగా నుబ్బరమును, మిక్కిలి తీవ్రంబైన వేదనను కల్గించును. దీనిని వస్త్రీకోభాగము నడ్డగించు మూత్రజతరంబని వచించెదరు.

మూత్రోత్పజ్జ లక్షణము

శ్లో॥ వస్త్రా వాఽప్యథవా నాలే మతో వా యస్య దేహిణః।
మూత్రం ప్రవృత్తం సజ్జేత సరక్తం వా ప్రవాహతః॥౬॥

స్రవేచ్ఛనై రల్పమల్పం సరుజం వాఽథ నీరుజమ్ |

విగుణానిలజో వ్యాధిః స మూత్రోత్సజ్జసంజ్ఞితః || ౧౧ ||

తా॥ మనుజునకు మూత్రము బైలువెడలక వస్త్రీయందైనను మూత్రనాళమునందైనను మేధ్రాగముననుండు మణియందైనను నిలచి యుండును; లేక బలాత్కారముగ ముక్కినయెడ సప్తాదులయందభిఘాతముచేగల్గిన రక్తముతోగూడి కొంచముకొంచముగ బైలువెడలి స్రవించును; దీనిని వాతప్రళోపముచే జనించిన మూత్రోత్సజ్జవ్యాధి యని వచించెదరు.

మూత్రక్షయ లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షస్య క్లాన్తదేహస్య వస్త్రీస్థా పిత్తమారుతౌ |

మూత్రక్షయం సరుద్దాహం జనయేతాం తదాహ్వయమ్ || ౧౨ ||

తా॥ మిగులరూక్షందై కృశతనొందిన దేహముకల మనుజునకు వాతపిత్తములు గెండును ప్రళోపమునొంది నొప్పిని మంటను కలుగజేసి మూత్రమును నశింపజేయును. దీనిని మూత్రక్షయం బని వచించెదరు.

మూత్రగ్రస్థి లక్షణము

శ్లో॥ అస్తర్వస్త్రీముఖే వృత్తస్థిరోఽల్పస్సహసా భవేత్ |

అశ్మరీతుల్యరుగ్గ్రస్థిమూత్రగ్రస్థిస్స ఉచ్యతే || ౧౩ ||

తా॥ వస్త్రీ ముఖముయొక్క లోప్రక్కయందు వర్తులాకారంబును, కఠినంబును, మిక్కిలి నూత్నాకారంబును, అశ్మరికి సమానమైన పేదనతో కూడినదియునైన గ్రస్థిజనించును. దీనిని మూత్ర గ్రస్థియని వచించెదరు. మరియు “రక్తం వాతకఫాద్దుష్టం వస్త్రీద్వారే సుదారుణమ్ | గ్రస్థిం కుర్యాత్సకృచ్ఛేణ సృజేన్మూత్రం తదావృతమ్ | అశ్మరీసమమూలం తం రక్తగ్రస్థిం ప్రచక్షతే” అని తస్తాస్తరమున గానంబడియెడు. వాతముతోగూడిన కఫముచే రక్తము దుష్టంబై వస్త్రీయొక్క ద్వారమునందు మిగుల హారంబైన గ్రంథిని కల్గించును. దానంజేసి మూత్రము రక్తముతోగూడి మిక్కిలి కష్టముచే వెడలును. ఇయ్యది అశ్మరీతుల్యమైన రక్తగ్రస్థియని చెప్పబడునని భావము. ఈప్రమాణముచేత మూత్రగ్రంథియందు రక్తముహూత్రము ఘనీభవించు ననియు, అశ్మరీవ్యాధియందు పీతాగులు ఘనీభవించి యుండుననియు నీరెంటికిని పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

మూత్రశుక్ర లక్షణము

శ్లో॥ మూత్రితస్య స్త్రియం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతమ్ |

స్థానాచ్ఛ్చ్యుతం మూత్రయతః ప్రాకృశ్చాద్వా ప్రవర్తతే || ౧౪ ||

భస్మోదకప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే |

తా॥ మూత్రమువెడలుట కుద్యమించినపుడు మూత్రమును విసర్జించక స్త్రీసంభోగముజేసిన యెడ శుక్రము వాతముచే స్వస్థానమునుండి చలింపబడి యూర్ధ్వముగ ప్రసరించి మూత్రమువెడ

లుటకు ముందుగ నైనను వెనుక నైనను బూడిచెకలిసిన నీళ్లవలె స్రవించును. దీనిని మూత్రశుక్రమని వ్యవహరించెదరు.

ఉష్ణవాత లక్షణము

శ్లో॥ వ్యాయామాధ్యాతపైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యానిలాన్వితమ్॥౧౫॥

వస్తిం మేఘం గుదం చైవ ప్రదహేత్సావయేదధః।

మూత్రం హరిద్రమథవా సరక్తం రక్తమేవ వా॥౧౬॥

కృచ్ఛాత్పుసఃపుసర్జన్తో రుష్ణవాతం బ్రువన్తి తమ్।

తా॥ మిక్కుటముగ దేహపరిశ్రమముజేయుట, త్రోవనడచుట, ఎండలో నంచరించుట, ఈకారణములచే పిత్తము ప్రకుపితంబై వస్తియందుజేరి వాతముతోగూడి వస్తివేఘగుడుములయందు మంటబుట్టించి పసపురంగుకల మూత్రమునైనను, రక్తవర్ణంబైన మూత్రమునైనను, లేక రక్తమునైనను మిగుల కష్టముచే మాటిమాటికి వెడలించును. దీనిని ఉష్ణవాతంబని వచించెదరు.

మూత్రసాద లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తం కఫో ద్వావపి వా సంహన్యేతేనీచేనచేత్॥౧౭॥

కృచ్ఛాన్మూత్రం తదా పీతిం శ్వేతం రక్తం ఘృతం సృజేత్।

సదాహం రోచనాశ్శబ్దచూర్ణవర్ణం భవేత్తు తత్॥౧౮॥

శుష్కం సమస్తవర్ణం వా మూత్రసాదం వదన్తి తమ్।

తా॥ పిత్తకఫములు వెవ్వరుగనైనను గండుకలిసియైనను వాతముచే ఘనీభావము నొందిన యెడ పీతవర్ణంబైనను, శ్వేతవర్ణంబైనను, రక్తవర్ణంబైనను కల్గి చిక్కినైయుండు మూత్రము మిగుల కష్టముచే మంటతోగూడి వెడలును. అట్టి మూత్రము పుడమిపై బడి యెండినపుడు గోరోచనముయొక్క రంగుకల్గియైనను, శంఖముయొక్క చార్లమువంటి రంగుకల్గియైనను, నానావర్ణములు కల్గియైన నుండును. దీనిని మూత్రసాదంబని యెరుంగునది.

విడ్విఘాత లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షదుర్బలయోర్వాతేనోదావర్తం శక్యద్యదా॥౧౯॥

మూత్రస్రోతోఽనుపద్యేత విటసంసృప్తం తదా సరః।

విద్గన్ధం మూత్రయేత్క్రొచ్ఛాద్విడ్విఘాతం వినిర్దిశేత్॥౨౦॥

తా॥ అధికమైన రూక్షత్వము, బలము నశించియుండుట, ఈలక్షణములుగల మనుజులకు వాతముచేత మలము ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించి మూత్రమార్గమున జేరినయెడ అట్టి మలముతోగూడి మలమువలె గుర్గంధంబైన మూత్రము మిక్కిలి కష్టముచే స్రవించును. దీనిని విడ్విఘాతంబని వచించెదరు.

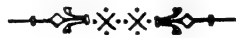
వ స్తికుండలికా లక్షణము

శ్లో॥ ద్రుతాధ్వలఙ్ఘనాయాసైరభి ఘాతాత్ప్రవీడనాత్॥
 స్వస్థానాద్వస్తీ రుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్॥౨౦॥
 శూలస్పందనదాహారో బిన్దుం బిన్దుం స్రవత్సవి॥
 పీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంస్తమ్యాద్వేప్తనార్తిమాన్॥౨౧॥
 వ స్తికుణ్డలమాహుస్తం ఘోరం శస్త్రవిషోపమమ్॥
 పవనప్రబలం ప్రాయో దుర్నివారమబుద్ధిభిః॥౨౨॥
 తస్మిన్విత్తాన్వితే దాహశూలం మూత్రవివర్ణతా॥
 శ్లేష్మణా గౌరవం శోధః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్॥౨౩॥

తా॥ అతివేగముగ శ్రోవనడచుట, దాటుట, ఆయాసముజెందుట, అభిఘాతమునొందుట, పిసికిక నుట, ఈకారణములచేత మూత్రాశయము స్వస్థానమునుండి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించి గర్భమువలె స్థూలమై యుండును; దానంజేసి మూత్రము పోటు, నొప్పి, కంపము, మంట, ఈ బాధలతోగూడి యొక్కొకబొట్టుగ స్రవించును. అట్టి సమయమున వ స్తిని చేతితో పిసికినయెడ మూత్రము ధారగ స్రవించును. మరియు వ స్తియందు పట్టుకొని యుండుట, వ స్తి పొరలునట్లుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును. దీనిని వ స్తికుండలిక యని వచించెదరు. ఈవ్యాధి శస్త్రమును విషమును బోలి మిగుల క్రూరంబై యుండును. అందు వాతము ప్రబలముగా నున్నయెడ మందమతులగు వైద్యులకు అనివార్యముగా నుండును. పిత్తముతో గూడియున్నయెడ మంట, పోటు, మూత్రము వివర్ణమైయుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును. కఫముతో గూడినపుడు గురుత్వము, వాపు, మూత్రము జిడ్డు గల్గి చిక్కనై తెల్లగనుండుట, ఈ లక్షణములు కలుగును.

సాధ్యాసాధ్య వ స్తికుండలికా లక్షణము

శ్లో॥ శ్లేష్మరుద్ధబిల్వో వ స్తిః పిత్తోదీర్ఘో న సిద్ధ్యతి॥
 అవిభ్రాంతబిలస్సాధ్యో న తు యః కుణ్డలీకృతః॥౨౪॥
 స్యాద్వస్తా కుణ్డలీభూతే తృణోహశ్శ్యాన్ ఏవ చ॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మూత్రాఘాత నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ వస్త్రీయొక్క ద్వారము శ్లేష్మముచే మూయబడి పిత్తము బ్రకోపించియున్నయెడ మూత్రాఘాతము అసాధ్యంబనియు, వస్త్రీద్వారము మూయబడక వస్త్రీ కుండలాకారము నొంద కున్నయెడ సాధ్యంబై యుండుననియు, వస్త్రీ కుండలీకృతంబైనపుడు దప్పి, మూర్ఛ, శ్వాసము, ఈలక్షణములు కలుగననియు, అయ్యది అసాధ్యంబనియు భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వంశం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
విరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేద మార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానసీపిక యను
మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు
మూత్రాఘాత నిదానము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య నమః

శ్రీ ర స్తు

అ శ్మ రీ ని దా న మ్

—•—

అశ్మరీవ్యాధి మూత్రాఘాతమువలననే మూత్రము నడ్డగించునుగాన మూత్రాఘాత నిదాన మును జెప్పినపిమ్మట తత్సమానధర్మంబైన అశ్మరీనిదానమును జెప్పట.

అశ్మరీ నిదానము

శ్లో॥ వాతపి త్తకఫై స్త్రిసశ్చతుర్థీ శుక్రజాఽపరా ।

ప్రాయశ్చేష్ట్యాశ్రయాస్సర్వా అశ్మర్యస్స్వర్యమోపమాః॥౧॥

తా॥ అశ్మరీ యను వ్యాధి వాతపి త్తకఫశుక్రములచే పెవ్వేరుగ జనించుటంజేసి నాల్గుతెరంగులై యుండును. అందు అన్నిటియందును ప్రాయశ్చముగ కఫము ప్రధానముగ నుండును. ఈ యశ్మరీవ్యాధి చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో యమునివలె ప్రాణుల హింసించును.

అశ్మరీ సమ్రాప్తి

శ్లో॥ విశోషయేద్వస్తిగతం సశుక్రం

మూత్రం సపి త్తం పవనః కఫం వా ।

యదా తదాశ్మర్యపజాయతేతు

క్రమేణ పి త్తేష్వివ రోచనా గోః ॥౨॥

తా॥ వాతము ప్రకుపితంబై వస్తిగతంబైన శుక్రమును, మూత్రమును, పి త్తమును, కఫమును. క్రమముగ శోషింపంజేసినయెడ గోవునందు గోరోచనము జనించకరణి అశ్మరీ జనించును.

అశ్మరీ పూర్వరూపములు

శ్లో॥ నైకదోషాశ్రయాస్సర్వా అథాసాం పూర్వలక్షణమ్ ।

వస్త్యాధ్యానం తదాసన్న దేశేషు పరితోఽతిరుక్ ॥౩॥

మూత్రే బ స్తనగద్ధత్వం మూత్రైక్యచ్ఛ్చిం బ్యహోఽరుచిః ।

తా॥ పై జెప్పబడిన అశ్మరీవ్యాధు లన్నియు అనేకదోషముల నాశ్రయించియుండును. మరియు వ స్తి యుబ్ధియుండుట, వ స్తికి సమీపస్థలమునందంతట అధికముగ బాధకల్గుట, మూత్రము

నందు గొరియలమూత్రమునందు దుర్గధము జనించుకరణి దుర్గంధము కలుట, మూత్రకృచ్ఛము, జ్వరము, ఆరోచకము, ఈలక్షణములన్నియు ఆశ్మరీవ్యాధి జనించుటకును కలు పూర్వ రూపములు.

ఆశ్మరీసామాన్యలక్షణము

శ్లో॥ సామాన్యలిజ్జం రుజ్జాభిసేవసీవ స్తిమూర్ధను॥౪॥
విశీర్ణధారం మూత్రం స్యాత్తయా మార్గే నిరోధితే।
తద్వ్యపాయాత్సుఖం మేహేదచ్ఛం గోమేదకోపమమ్ ॥౫॥
తత్సంక్షోభాత్త తేసాస్రమాయాసాచ్ఛాతిరుగ్భవేత్॥

తా॥ నాభియందును, సేవనియందును, వస్త్రయొక్క అగ్రభాగమునందును కూల జనించుట, ఆశ్మరి మూత్రము నడ్డగించునపుడు మూత్రధార పలు తెరంగులుగ చీలికలై ప్రవించుట, ఆశ్మరి మూత్రవ్యారము నడ్డగించుకుండునపుడు మూత్రము ధారగా గోమేదకమణివలె స్వచ్ఛమై వెడలుట, ఆశ్మరివలనం గల్గిన సంక్షోభముచే వస్త్ర (మూత్రపుత్తి) యందు గాయమై మూత్రము రక్తముతోగూడి వెడలుట, బలాత్కారముగ మూత్రమును విడుచునప్పుడు అధికముగ బాధకలుట, ఇవియన్నియు ఆశ్మరీకోగ సామాన్య లక్షణములని యెరుంగునది.

వాతజాశ్మరీ లక్షణము

శ్లో॥ తత్ర వాతాద్భృశం చార్తో దద్వానానతి వేపతే॥౬॥
గృష్ణోతి మేహానం నాభిః పీడయత్యనిశం క్వణమ్।
సానిలం ముఞ్చతి శక్యత్ ముహుఃకృహం బిస్తుకమ్॥౭॥
శ్యావారుణాశ్మరీ చాస్య స్యాచ్చిత్ సంక్షైతివ।

తా॥ మిక్కుడుముగ బాధ కలుట, పండ్లుకొరుకుట, వణకు, బాధ కోరువలేక మేఘమును చేతబట్టుకొనుట, బాడ్డున పిసికికొనుట, రేయిభవలును బాధచే నరచుచుండుట, పురీషములు అపాన వాతముతో కూడినట్లు విగర్జించుట, బొట్టుబొట్టుగ మాటిమాటికి మూత్రమును విడుచుట, ఆశ్మరి నీలవర్ణంబును ఆరుణవర్ణంబునై ముండతో గూడినట్లుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన ఆశ్మరీవ్యాధియని యెరుంగునది.

పిత్తజాశ్మరీ లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తేన దహ్యతే వస్త్రైః పచ్యమాన ఇవోష్ణవామ్॥౮॥
భల్లాతకాస్థి సంస్థానా రక్తపీతాఽసితాశ్మరీ।

తా॥ పొత్తికడుపున నుంట్, పొత్తికడుపును తాకినయెడ ఉడుకుచున్నట్లు వేడిగల్గి యుండుట, ఆశ్మరి రక్తవర్ణంబును పీతవర్ణంబును నల్లనిరంగు గల్గినదియునై బీడింజలోపల నుండు విత్తువలె కఠినముగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన ఆశ్మరీవ్యాధి యని యెరుంగునది.

శ్లేష్మజాశ్వరీ లక్షణము

శ్లో॥ వ స్తిర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలో గురుః ॥౯॥

అశ్వరీ మహతీ శ్లేష్మో మధువర్ణాఽథవా సితా।

తా॥ వ స్తియందు మాదుల గ్రుచ్చినట్లు పోటుగల్గి మిక్కిలి శీతలంబును గురుత్వమును కల్గినది యునై యుండుట, అశ్వరీ మిగుల గొప్పదియై నునుపుగల్గి తేనెవంటివర్ణము కల్గియుండుట, లేక తెల్లనిరంగుకల్గి యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది శ్లేష్మముచే జనించిన యశ్వరీ యని యెరుంగునది.

శ్లో॥ ఏతా భవన్తి బాలానాం తేషామేవ చ భూయసా॥౧౦॥

ఆశ్రయోపచయాల్పత్వాద్గ్రహణాహరణే సుఖాః।

తా॥ పై శిష్పబడిన త్రిదోషజనితాశ్వరీవ్యాధులు తరుచుగ పసివాండ్రకు కల్లును. పెద్ద వారికి నొకప్పుడు కల్లును. మరియు బాలులు స్వల్పమైన శరీరము కల్గియుండుటగాన ఆశ్వరీవ్యాధికి ఆశ్రయంబైన వ స్తిగూడ మిక్కిలి వృద్ధినిొందక స్వల్పంబైయుండును. దానంజేసి యశ్వరీ సుఖముగ గ్రహింపదగినదియు, విడదీయదగినదియునై యుండును. మరియు సుశ్రుతమునందు “ప్రాయేణైతా స్తిప్రోశ్మోఽదీవాస్వప్నసమశనాధ్యశనశీతస్నిగ్ధమధురాహార ప్రియత్వాద్విశేషేణ బాలానాం భవన్తి, తేషామేవాల్పవ స్తికాయత్వాదల్ప మాంసోపచయాచ్చ వ స్తేః సుఖగ్రహణాహరణా భవన్తి” అని యుండుటచేత బాలులు తరుచుగ పగటియందు నిదురించుట, సమశనము, అధ్యశనము, శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబులునైన యాహారములు, వీనియందును మిగుల ప్రీతిగల్గియుండుట గాన వాతపిత్తశ్లేష్మములచే జనించిన ఆశ్వరీవ్యాధులుమాడును బాలురకు విశేషముగ జనించుననియు, ఆట్టిబాలులకు శరీరంబును వ స్తియు స్వల్పాకారంబై స్వల్పంబైన మాంసముతోగూడి యుండును గాన ఆశ్వరీని సుఖముగ విడదీయుటకు సాధ్యంబై యుండుననియు నెరుంగునది.

శుక్రాశ్వరీ లక్షణము

శ్లో॥ శుక్రాశ్వరీ తు మహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్ ॥౧౧॥

స్థానాచ్ఛ్చ్యుతమముక్తం హి ముష్కయోరన్తరేఽనిలః।

శోషయత్యుపసంభ్రష్ట్యా శుక్రం తచ్చుక్రమశ్మరీ॥౧౨॥

వ స్తిరుజ్జాత్రకృచ్ఛ్రత్వముష్కశ్వయధుకారిణీ।

తస్యాముత్పన్నమాత్రాయాం శుక్రమేతి విలీయతే॥౧౩॥

వీడితే త్వవకాశేఽస్మిన్నశ్మర్యేవ చ శర్కరా।

తా॥ యావనకాలమునందు శుక్రము అభివృద్ధిక్రమగునపుడు స్త్రీసంభోగముచేయక శుక్రమును నిరోధించుటచేత స్వస్థానమునుండి చలనమునొంది బైలువెడలక మేఘవృషణములకు మధ్యభాగ ముననుండు వ స్తిముఖమునందు వాతముచే శుష్కంబైన శుక్రము మాత్రమును అడ్డగించును.

దీనిని శుక్రాశ్మరి యని వచించెదను. మరియు నీవ్యాధి జనించినప్పుడు వస్త్రీయందు పోటు, మూత్రము కష్టముచే వెడలుట, వృషణములయందు వాపు, ఈ లక్షణములు కలుగును. అట్టి శుక్రాశ్మరి జనించినతోడనే వస్త్రీముఖమునందు చేతితో మద్దనజేసినయెడ కఠినంబుగ నుండు శుక్రము కరగిపోవును. మరియు నీ శుక్రాశ్మరియే శర్కరా యని వ్యవహరించబడును.

శర్కరా లక్షణము

శ్లో॥ అణుశో వాయునా భిన్నా సా తస్మిన్ననులోమగే॥౧౮॥

నిరేతి సహ మూత్రేణ ప్రతిలోమే నిరుద్యతే॥

మూత్రప్రోతః ప్రవృత్తౌ సా నక్తా శ్చ ద్యావృషాద్రవాణాం॥౧౯॥

శార్బల్యం నదనం కార్శ్యం కక్షీశూలసంధానచిహ్నం॥

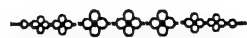
పాణ్డ్యో ముష్ణవాతం చ క్షేప్తా స్పృష్టేషాం వనిమ్॥౨౦॥

తా॥ కఠినంబుగ నుండు శుక్రాశ్మరి వాయుచే పలుచరింపగల ఖండములై వాతంబనులోమముగ సంచరించునపుడు మూత్రముతో గూడ వైలువెడలును. వాతము ప్రతిలోమముగ సంచరించునపుడు వైలువెడలక నిలచియుండును. ఇదియే శర్కరయనందును. మరియు శాశకలములు మూత్రద్వారమున కేరి వైలువెడలక నిలచియున్నప్పుడు గుర్మలత్వము, బడలిక, కృశత్వము, కడుపున శూల, ఆరోచకము, పాంశత్వము, ఉష్ణవాతము, ఉబ్బి, కొమ్మునొప్పి, వాంతి, ఈ లక్షణములు కలుగును. ఇచ్చట పై జెప్పిన శుక్రాశ్మరియే మిక్కిలి అణుగ్గుహముగ శరలములై మూత్రముతోడ వెడలినయెడ ఆదియే సికత యని యెరుంగునది.

అసాధ్యశర్కర శ్మరీ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రశూసనాభివృషణం బద్ధమూత్రం రుజాతురమ్॥

అశ్మరీ క్షపయత్యాశు సికతాశర్కరాన్వితా॥౨౧॥

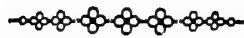
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

అశ్మరీ నిదానం సమాప్తమ్

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

ప్ర మే హ ని దా న మ్

ప్రమేహము అశ్మరీవలెనే వస్తీయించు జనించు వ్యాధి గాన అశ్మరీనిదానమును జెప్పినపదప
ప్రమేహనిదానమును జెప్పట.

—(0)—

శ్లో॥ ఆస్యాసుఖం స్వప్నసుఖం దగ్ధీని
గ్రామ్యాదకానూపరసాః పయాంసి |
సవాన్నపానం గుడవై కృతం చ
ప్రమేహ హేతుః కథకృచ్చ సర్వమ్ || ౧ ||

తా॥ పనులజేయక యెల్లప్పుడు సుఖముగా కూర్చుని యుండుట, ఎల్లప్పుడు నిద్రా
సుఖము ననుభవించుట, పెరుగును ద్రాగుట, గ్రామమునందును జలమునందును జలప్రాస్తమునం
దునుండు జంతువులయొక్క మాంసరసమును సేవించుట, విశేషముగ పాలు ద్రాగుట, కొత్త
బియ్యపు అన్నమును భుజించుట, కొత్తనీళ్ల ద్రావుట, బెల్లముచే జేయబడిన భక్ష్యముల దినుట,
కఫవృద్ధికరంబులగు పదార్థముల సేవించుట, ఈకారణములచే ప్రమేహవ్యాధి జనించునని
భావము.

ప్రమేహ సంప్రాప్తి

శ్లో॥ మేదశ్చ మాంసం చ శరీరజం చ
క్లేదం కఫో వస్తీగతః ప్రదూష్య |
కరోతి మేహాన్ సముదీర్ణముష్ణే
స్తానేవ పిత్తం పరిదూష్య చాపి || ౨ ||
క్షీణేషు దోషేష్యవకృష్య ధాతున్
సస్తూష్య మేహాన్కురుతేఽనిలశ్చ |
సాధ్యాః కఫాత్థాదశ పిత్తజాష్టభౌ
యాప్యా న సాధ్యః పవనాచ్ఛతుష్కః || ౩ ||

సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వా
స్వహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమం తే।

తా॥ కఫము వస్త్రీగతంబై ప్రకోపమునొంది మేదస్సు, మాంసము, శరీరజక్లేదము(శరీరమునం దలి జడ్డుతోగూడి ద్రవరూపంబైన నీరు,) వీనినన్నింటిని గుప్తములుగజేసి కఫజనితప్రేహవ్యాధులను గల్గించును. ఉష్ణంబైన వీర్యంబును స్పర్శంబును కల పదార్థముల నేవించుటచే పిత్తము ప్రకుపితంబై పైనజెప్పిన మేదస్సు మొదలగు వానిని జెరచి పిత్తజమేహవ్యాధులను గల్గించును. కఫపిత్తములు క్షీణించియున్నపుడు వాతము ప్రకుపితంబై వసాహజ్జేజస్సులను ధాతువులను జెరచి వస్త్రీముఖము నకు జేర్చి వాతజమేహవ్యాధులను గల్గించును. అందు కఫజనితంబులైన పదిప్రమేహములు కఫరూప మైన దోషమునకును, మేదోహంసశరీరజరణంబులకును, కటుత్కృతపదార్థములను నేవించుట విరుద్ధంబు గాకుండును గాన సాధ్యంబులై యుండును. పిత్తముచే జనించిన యాగు ప్రమేహములు పిత్త రూపమైన దోషమునకును మేదస్సు మొదలగు దూష్యములకును మధురాదిపదార్థముల నేవించుట పరస్పరవిరుద్ధంబుగా నుండును గాన యావ్యంబులై యుండును. పిత్తశామకంబులగు మధురాది పదార్థములు మేదోవర్ధకంబులయ్యును, మేదోహరంబులైన కటుకొడి రసములుగల ద్రవ్యములు పిత్తచర్ధకంబులై యు్య నుండును గాన దోషరూప్యములకు చికిత్స పరస్పరవిరుద్ధంబుగా నుండునని భావము. వాతముచే జనించిన వాల్మవిధములైన ప్రమేహములు మిగుల గంభీరంబులగు మజ్జాది ధాతువులను క్షయము నొందజేయును గాన అసాధ్యంబులై యుండును. ఇచ్చట “జ్వరే తుల్య ర్దుదోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూష్యతా। రక్తగుచ్ఛే పురాణత్వం సుఖనాశ్యస్య లక్షణమ్॥” అని తన్త్రాస్తరమున నుండుటచేత ప్రమేహములయందు దోష దూష్యములు సమానగుణములై యుండుట వ్యాకస్యభావముచే సుఖసాధ్యలక్షణంబని యెరుంగునది.

ప్రమేహములయందు దోష దూష్య విభాగము

శ్లో॥ కఫస్సపిత్తః పవనశ్చ దోషా
మేదోఽస్రశుక్రామ్బు వనాలసీకాః।
మజ్జాః సౌజః విశితం చ దూష్యాః
ప్రమేహిణాం వింశతిరేవ మేహాః॥౪॥

తా॥ ప్రమేహవ్యాధియందు కఫ పిత్త వాతములు దోషంబులును, మేదస్సు, రక్తము, శుక్రము, జలము, మాంసరసము, లసీక (మాంసచర్మములకు నడుమనుండు నీరు), క్రొవ్వు, ఆహారజ రసము, అర్థాంజలిపరిమిత జ్లేష్మరూపంబైన యౌజస్సు, మాంసము, ఇవియున్నియు దూష్యం బులునై యుండును. అట్టి ప్రమేహము క్రింద వివరింపబడుతిగ ఇరువదిభేదములు కల్గి యుండును.

ప్రమేహ పూర్వరూపములు

శ్లో॥ దంతాదీనాం మణాశ్యత్వం ప్రాగ్రూపం సాణిపాదయోః।
దాహశ్చిక్కణతా దేహే తృప్త స్వాద్వాస్యం చ జాయతే॥౫॥

తా॥ దస్తములు నేత్రములు మొదలగు స్థలములయందు మలము విశేషముగ జేరియుండుట, కాళ్లు, చేతులయందు మంట, దేహము బంకగ నుండుట, దప్పి, శ్వాసము, ఇవి ప్రమేహవ్యాధికి ముందు జనించు పూర్వరూపములు. ఇచ్చట మేదస్సు గుప్తమగుటచే దస్తాగులయందు మలము అధికమగుననియు, మేదస్సును కఫంబును గుప్తంబులగుటచే శరీరమున బంక కల్లుననియు నెరుంగునది.

ప్రమేహ సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ సామాన్య లక్షణం తేషాం ప్రథమాతాపిలమూత్రతా॥

కోమహిష్యావిశేషేఽపి రస్య యోగ విశేషతః॥౭॥

మూత్రవర్ణాదిభేదే భేదో మేహేషు కల్ప్యతే॥

తా॥ మూత్రము కలకబాది యధికముగ ప్రవించుట ప్రమేహసామాన్యలక్షణము. మరియు నీ వ్యాధియందు కోమగు ప్యములచే భేదములేనన్ను వాని పోషణ సంకర్షణముచే కఘాది మేహములలో ననాస్తవి భేదములు కల్గును. అట్టి భేదములను మూత్రవర్ణాది భేదములచే నిర్ణయించ దగునని భావము.

{ పది విధములైన పక్షభరిత మేహముల నిరూపణము: }
అం చుడకమేహాలక్షణము

శ్లో॥ అచ్చం బహు సితం శీతం నిర్లభమువశోపమమ్॥౮॥

మేహాత్యుడకమేహేన కించిదాపిల బద్ధిలమ్॥

తా॥ స్వచ్ఛంబును, మిగుల నభిరంబును, తెల్లనిరంగు కల్పినదియు, చల్లగ నుండునదియు, గంధరహితంబును, ఉడకముతో సమానంబును, కొంతయు కలకబాది పిచ్చిలంబునగు మూత్రము వెడలినయెడ ఉడక మేహంబుని యెరుంగునది.

ఇక్షుమేహ లక్షణము

శ్లో॥ ఇక్షో రస ఇవాత్మ్యర్థం మధురం చేక్షుమేహతః॥౯॥

తా॥ ఇక్షు మేహముచేత ఇహురసమువలె మిగుల మధురంబైన మూత్రము వెడలును.

సాస్త్రీమేహ లక్షణము

శ్లో॥ సాస్త్రీధ వేత్పర్యపితం సాస్త్రీమేహేన మేహతః॥

తా॥ సాస్త్రీమేహమునందు మూత్రమును విడచినయెడ కొంత నేపటికి గట్టిగ చేరియుండును.

సురామేహ లక్షణము

శ్లో॥ సురామేహే సురామోల్యముపద్యత్యనుగ్ధో ఘనమ్॥౧౦॥

తా॥ సురామేహముకల మనుజుండు కల్లును బోలి పైన స్వచ్ఛంబును అగ్ధోభాగమున మడ్డిగనుండు మూత్రమును విడుచును.

పిష్టమేహ లక్షణము

శ్లో॥ సంహృష్టరోమా విఘ్నేన పిష్టవద్భహులం నితమ్।

తా॥ పిష్టమేహముచేత గగురుపాటుగల్గినవాడై పిండిగలిసిన విధంబుగ తెల్లనైన మూత్రమును అధికముగ వెడలించును.

శుక్రమేహ లక్షణము

శ్లో॥ శుక్రాధం శుక్రమిశ్రం వా శుక్రమేహీ ప్రమేహతి ॥౧౦॥

తా॥ శుక్రమేహముగల మనుజుండు శుక్రమును బోలిన మూత్రమునైనను శుక్రముతో గూడిన మూత్రమునైనను స్రవింపజేయును.

సికతామేహ లక్షణము

శ్లో॥ మూర్తాణాన్ సికతామేహీ సికతాచూషిణో మలాన్।

తా॥ సికతామేహముగలవాడు ఇసుకవలె సన్నగ కఠినంబులైన కఫఖండములతోగూడిన మూత్రము విసర్జించును.

శీతమేహ లక్షణము

శ్లో॥ శీతమేహీ సుబహుశో మధురం భృశశీతలమ్॥౧౧॥

తా॥ శీతమేహమునందు మిగుల శీతలంబును మధురంబునైన మూత్రమును అధికముగ విసర్జించును.

శనై ర్మేహ లక్షణము

శ్లో॥ శనై శ్శనై శ్శనై ర్మేహీ మద్దంమద్దం ప్రమేహతి॥

తా॥ మెల్ల మెల్లగ కొంచెము కొంచెముగ మూత్రము వెడలినయెడ శనై ర్మేహమని యెరుంగునది.

లాలామేహ లక్షణము

శ్లో॥ లాలాతన్తుయుతం మూత్రం లాలామేహీన పిచ్ఛిలమ్॥౧౨॥

తా॥ చొల్లవలె తీగగానుండి జగటగుండు మూత్రము స్రవించునెడ లాలామేహం బని యెరుంగునది.

{ అరువిధంబులైన పిత్తజన్యమేహముల వివరణము: }
అందు ట్లారమేహలక్షణము

శ్లో॥ గన్ధవర్ణరసస్పర్శైః ట్లారేణ ట్లారతోయభత్।

తా॥ గంధము, వర్ణము, రసము, స్పర్శము, ఈ నాల్గింటిచేత ట్లారోదకమునకు సమంజసమైన మూత్రము వెడలినయెడ ట్లారమేహంబని యెరుంగునది.

నీలమేహాది లక్షణములు

శ్లో॥ నీలమేహీన నీలాభం కాలమేహీ మసీనిభమ్॥౧౩॥

హారిద్రమేహీ కటుకం హరిద్రాసన్నిభం దహత్ ।

విశ్రం మాఙ్గిష్ఠమేహీన మఙ్గిష్ఠాసలిలోపమమ్॥౧౪॥

విశ్రముష్ణం సలవణం రక్తాభం రక్తమేహతః ।

తా॥ నీలవర్ణముగ మూత్రము వెడలినయెడ నీలమేహంబనియు, బొగ్గువలె నల్లగ మూత్రము వెడలెనేని కాలమేహంబనియు, కారముగ పసపురంగుతోగూడ మండుచు మూత్రము వెడలినయెడ హారిద్రమేహంబనియు, మంజిష్ఠా కషాయమువంటి రంగుతోగూడి దుర్బలము క్తమైన మూత్రము వెడలినయెడ మాంజిష్ఠమేహంబనియు, నుర్బంధమును, ఉష్ణంబును, ఉష్ణగనుండుననియు, రక్తమును బోలియున్నదియునైన మూత్రము వెడలినయెడ రక్తమేహంబనియు నెరుంగునది.

నాల్గువిధంబులైన వాతజమేహములు

శ్లో॥ వసామేహీ వసామిశ్రం వసాభం మూత్రయోన్ముహుః॥౧౫॥

మజ్జాభం మజ్జమిశ్రం వా మజ్జమేహీ ముహూర్ముహుః ।

కషాయం మధురం రూక్షం క్షౌద్రమేహం వదేన్బుధః॥౧౬॥

హస్తీ మత్త ఇవాద్రసం మూత్రం వేగవివర్జితమ్ ।

సలసీకం విబద్ధం చ హస్తీమేహీ ప్రమేహతి॥౧౭॥

తా॥ మాంసరసముతో గలసియైనను మాంసరసమును బోలియైనను మాటిమాటికి మూత్రము వెడలినయెడ వసామేహంబనియు, మజ్జతోగూడియైనను మజ్జతో సముంబుగ నైనను మూత్రము మాటిమాటికి వెడలినయెడ మజ్జమేహంబనియు, కషాయంబును మధురంబును రూక్షంబునైన మూత్రము వెడలినయెడ క్షౌద్రమేహంబనియు, మూత్రవేగము లేక మాంసమునకును చర్మమునకును మధ్య భాగముననుండు నీరునుబోలి అప్యక్షప్యదు నిలచి మదించిన యేనుగకు స్రవించుచందమున మూత్రము వెడలినయెడ హస్తీమేహంబనియు నెరుంగునది.

కఫజప్రమేహోపద్రవములు

శ్లో॥ అవిపాకోఽరుచిశ్చర్దిర్నిద్రాకాసస్సపీనసః ।

ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాం కఫజస్యనామ్ ॥౧౮॥

తా॥ అజీర్ణము, అరోచకము, వాన్తి, అతినిద్ర, దగ్గు, పడిశము, ఇవి యన్నియు కఫముచే జనించిన ప్రమేహములయందు కల్గు నుపద్రవంబులని యెరుంగునది.

పిత్తజప్రమేహోపద్రవములు

శ్లో॥ వ స్తిమేహానయోస్తోదో ముష్కావదరణం జ్వరః।

దాహస్తృష్ణాఽమ్లికా మూర్ఛా విడ్భేదః పిత్తజన్మనామ్ ॥౧౯॥

తా॥ వ స్తియందును మేధ్రమునందును నూగుల గ్రుచ్చిన విధంబుగ పోటు, వృషణముల యందు చర్మము పగులుట, జ్వరము, మంట, డప్పి, పుల్లని త్రేసుపులు వచ్చుట, మూర్ఛ, మలము ఉండలై వెడలుట, ఇవి పిత్తజనితమేహములయందు గల్గు నుపద్రవములని భావము.

వాతజప్రమేహోపద్రవములు

శ్లో॥ వాతజానాముదావర్తః కమ్పహృద్గ్రీహలోలతాః।

శూలమున్నిద్రతా శోషః కాసశ్వాసశ్చ జాయతే ॥ ౨౦॥

తా॥ ఉదావర్తము, కంపము, రొమ్మున పట్టుకొనియుండుట, అన్నిరసములయందిచ్చ బాడముట, శూల, నిదురమేల్కొనియుండుట, శోష, కాసశ్వాసములు, ఇవి వాతజనితప్రమేహో పద్రవములని యెరుంగునది.

అసాధ్యప్రమేహ లక్షణము

శ్లో॥ యథోక్తోపద్రవారిష్టమతిప్రస్రతమేవ చ।

పిడకాపీడితం గాఢః ప్రమేహో హన్తి మానవమ్ ॥ ౨౧॥

తా॥ పై జెప్పిన ఉపద్రవములతోగూడిన వాతాదిప్రమేహములు మిక్కిలి బాధకల్గించి నను, మూత్రము ఆధికముగ ప్రసించుచున్నను, పిడకావ్యాధిచే మిగుల బాధకల్గినను, మనుజుని ప్రాణముల హరించునని భావము.

మరికొన్ని అసాధ్యప్రమేహ లక్షణములు

శ్లో॥ జాతః ప్రమేహీ మధుమేహినో వా

స నాధ్య ఉక్తస్స హి బీజదోషాత్।

యే చాపి కేచిత్కులజా వికారా

భవన్తి తాన్తాన్ప్రవదన్త్యసాధ్యా ॥ ౨౨॥

తా॥ మధుమేహముగల మనుజునకు జనించినవానికి మేహవ్యాధి కల్గినయెడ అట్టి ప్రమేహము బీజదోషముచే జనించినది గాన నదియు ససాధ్యంబై యుండును. మరియు తాతముత్రాదుల నాటమండి వంశపరంపరగా జనించిన ప్రమేహంబులు కుష్ఠములు మున్నగు వ్యాధులన్నియు ససా ధ్యంబులని భిషగ్వరులు వచించెదరు.

మధుమేహము జనించు క్రమము

శ్లో॥ సర్వ ఏవ ప్రమేహస్సృజ్యః కాలేనాప్రతికారిణః।

మధుమేహత్వమాయాన్తి తదాఽసాధ్యా భవన్తి హి ॥ ౨౩॥

తా॥ కళాదులచే జనించిన ప్రమేహములన్నియు తగిన కాలమున చికిత్సజేయకున్నయెడ
కొంతకాలమునకు నవియెల్ల మధుమేహవ్యాధులుగ పరిణమించి మిక్కిలి యసాధ్యంబులై
యుండును.

మధుమేహ లక్షణము

శ్లో॥ మధుమేహే మధుసమం జాయతే స కిల ద్విధా ।
కుర్యద్ధే ధాతుక్షయాద్వాయా రోషావృతపథేఽధవా॥౨౪॥
ఆవృతే రోషలిప్తాని సోఽనిమిత్తం ప్రదర్శయన్ ।
క్షణక్షణః క్షణత్సూర్ణః భజతే కృచ్ఛ్రసాధ్యతామ్॥౨౫॥
మధురం యచ్ఛ మేహేషు ప్రాయోమధ్యవ మేహతి ।
సర్వేఽపి మధుమేహాభ్యా మాధుర్యాచ్ఛ తనోరతః॥౨౬॥

తా॥ మధుమేహమునందు మూత్రము తేనెనువలెనైన వర్ణంబును రసంబును గల్గియుండు
ను. అట్టి మధుమేహము పెండువిధములు. ధాతుక్షయమువలన బ్రకుపితమైన వాతముచే జనించినది
యొకటియు, కేరొకటి కళాదిరోషములు వాతసంచారమార్గములు నడ్డగించుటచే జనించినదియునై
యుండును. వాయుమార్గ నిరోధముచే జనించిన మధుమేహమునందు కళాదిరోషములతో నేరోషముచే
వాతము అడ్డగించబడనో అట్టిరోషముయొక్క లక్షణములు కానంబడును. మరియు అట్టి
నిరోధముచేత వాతము క్షణకాలము క్షీణించియు, క్షణకాలము పరిపూర్ణంబుగనిండియు నుండును.
అట్లుండుటచేత మిక్కిలి యసాధ్యంబైయుండును. కళాదులచే జనించిన సకలమేహములయం
దును మూత్రము మధుగంతై తేనెవంటి రంగుకల్గియుండే నేని అవి యన్నియు మధుమేహంబులని
యెరుంగునని. ఈ మధుమేహము శరీరము మధురముగా నుండుటచే ప్రాయికముగ జనించునని
యెరుంగునని.

పిటకా భేదములు

శ్లో॥ శరావికా కచ్ఛపికా జాలినీ విచిత్రాఽలటీ ।
మనూరికా సర్వపికా పుత్రిణీ నవిదారికా॥౨౭॥
విద్రధిశ్చేలి పిటకాః ప్రమేహోపేక్షయా దతే ।
సద్ధిమర్మసు జాయతే మాంసలేషు చ ధామసు॥౨౮॥

తా॥ శరావికాయనియు, కచ్ఛపికాయనియు, జాలినీయనియు, విచిత్రయనియు, అలజీయనియు,
మనూరికాయనియు, సర్వపికాయనియు, పుత్రిణీయనియు, విదారికాయనియు, విద్రధియనియు పిటకా
వ్యాధి పదితెరంగులైయుండును. ఈపదితెరంగులగు పిటకలు(రాచమరుపులు) ప్రమేహముల చికిత్స
జేయక యుపేక్షించుటచే సద్ధిమర్మములయందును, బలిసియుండు అవయవములయందును జనించునని
భావము. మరియు భోజండు “శరావికా సర్వపికా కూర్మికా జాలినీ తథా । కులు
త్థికాఽలటీ పుత్రి విదారి విద్రధి తథా । ననైతాః పిటకాః జ్ఞేయాః” అని వచిం
చెను. ఈ వాక్యముచేత ఇతనిమతమునందు విచిత్రయనునది చక్క తక్కిన పిటకాభేదములు

తోమ్మిది కలవనియు, మనూరికయనది కులుతికయని వ్యవహరించబడినదియనియు దెలియబడుచున్నది. మరియు చరకమునను “శరావికా కచ్చపికా జాలినీ సర్వజీ తథా । అలజీ విన తాఖ్యా చ విద్రధీ చేతి సత్తమి” అని ఏడు విధములుగ పిటకాభేదముల జెప్పియున్నది. అయినను కియత్తశ్చిరసీయాధ్యానుమున “తథాన్యాః పిటకా స్సన్తి” అని యుండుటచేత చరకమునగూడ ఆ నేక పిటకా భేదములు కలవు అని తెలియుచున్నది.

శరావికాది దశవిధపిటకా లక్షణములు

శ్లో॥ అన్తోన్నతా తు తద్రూపా నిమ్నమధ్యా శరావికా ।
 గౌరసర్వపసంస్థానా తత్ప్రమాణా చ సర్వపీ॥౨౯॥
 సదాహా కూర్మసంస్థానా శ్లేయా కచ్చపికా బుధైః ।
 జాలినీ తీవ్రదాహా తు మాంసజాల సమావృతా॥౩౦॥
 అవగాధరుజ్జ్వలేదా పృష్ఠే వాప్యదరేఽపి వా ।
 మహతీ పిటకా నీలా వినతా నామ సా స్త్రితా॥౩౧॥
 మహాత్యల్పచితా శ్లేయా పిటకా చాపి పుత్రిణీ ।
 మసూరాకృత్తి సంస్థానా విశ్లేయా తు మసూరికా॥౩౨॥
 రక్తా సితా స్ఫోటచితా చారుణా త్వలజీ భవేత్ ।
 విదారీకస్తవద్వృత్తా కతినా చ విదారికా॥౩౩॥
 విద్రధేర్లక్ష్యైర్మృతా శ్లేయా విద్రధికా తు సా ।

తా॥ చుట్టు ఉన్నతంబుగను మధ్యభాగమున సల్లముగనుండి మూసడువలె నున్నది శరా వికయనియు, ఎఱ్ఱని యావాలవంటి యాకారంబును అంతయు పరిమాణంబును గల్గినది సర్వపిక యనియు, మంటతోగూడి తాబేటిపిపువలె నున్నతంబైనది కచ్చపికయనియు, అధికమైన మంట గల్గి దుర్బాంసముచే నావరింపబడి యుండునది జాలినీయనియు, పిపులోనైనను ఉదరమునందైనను మిక్కిలి లోపలపోతుగల్గి అద్దరింపై నీలవర్ణముగల్గి జనించినయెడ వినతయనియు, సన్నని బొబ్బలతోగూడి గొప్ప యాకారము కల్గినది పుత్రిణీ యనియు, చిరుసెనగలవంటి యాకారంబును పరిమాణంబునుకల్గినది మనూరికయనియు, రక్తవర్ణంబును శ్వేతవర్ణంబునై బొబ్బలతోగూడి మిగుల క్రూరంబైనది అలజీయనియు, నేలగుమ్మడిగడ్డవలె గుండ్రముగానుండి కఠినంబై యుండునది విదారికయనియు, విద్రధియొక్క లక్షణములతోగూడి యుండునది విద్రధికయనియు నెరుంగునది.

పిటకోత్పత్తి కారణములు

శ్లో॥ యే యస్మయాస్త్రితా మేహస్తేషామేతాస్తు తస్మయాః॥౩౪॥
 వినా ప్రమేహమప్యేతా జాయంతే దుష్టమేదసః ।
 తావచ్చైతా న లక్ష్యంతే యావద్వాస్తు పరిగ్రహః॥౩౫॥

తా॥ ఏ మేహములు ఏకారణములచే జనించునో అట్టి మేహములచే జనించిన పిటకా వ్యాధులకుగూడ నవియే కారణములుగా నుండును. మరియు ప్రమేహవ్యాధి లేకున్నను మేడిస్సు చెడిన యొడ వైజెప్పిన పిటకావ్యాధులు జనించును. ఈ వ్యాధియందు ఉపరము మొదలగు నవయవముల వ్యాపించునంతవరకు వాని లక్షణములు స్ఫుటముగ గనుబడవు.

మరియు “పరస్పరార్థాభిసన్ధానా పిటకా చైకదేశజాః | పిత్రోత్క్రటా దాహా వతీ భృశరక్ జాలినీ మతా॥” అను భోజవచనముచేత బాబ్బలు ఒండొంట గలిసి ప్రబల మైన పిత్తముతోగూడి అధికమైనమంటయు నొప్పియు కల్గి ఒకచోట జనించిన పిటక జాలినీ యని చెలియుచున్నది. ఈవాక్యముచేత జాలినీ యను పిటకావ్యాధియందు పిత్తము ప్రబలముగనుండునని చెలియుచున్నది గాన ఇచ్చట ప్రమేహమును కల్గించిన వోషములే అట్టి ప్రమేహములవలన గలుగు వీటకలకు కారణములనునది ప్రాయుకంబని యెరుంగునది. చరకమునందు “శ్లోకావికా కచ్చపికా జాలినీ చేతి దుస్సహః | జాయస్తే తా శ్యాతిబలాః ప్రభూతశ్లేష్మ మేదసామ్ | స్తబ్ధా సరాజాలవతీ స్నిగ్ధప్రావా మసోశ్రయాః | రుజానిస్తోద బహులానూత్మచ్చిద్రా చ జాలినీ॥” అని యున్నది. శరావిక, కచ్చపిక, జాలినీ, అను నీ పిటకావ్యాధులు ప్రబలమైన శ్లేష్మమును మేడిస్సును కలవారికి జనించి ఓరువ నశకక్యముగ నుండుననియు; అందు సిరాసమాహముతోగూడి స్నిగ్ధంబైన పూయమును స్రవించుచు నొప్పియు పోటును గల్గి నూత్మంబులగు గంధములతో గూడి యుండునది జాలినీయనియు భావము. ఈ చరకవాక్యమునుబట్టి వైజెప్పిన భోజవచనము పిత్తముచే జనించిన మేహమువలన గల్గు జాలినీ లక్షణంబనియు, ఈ చరకవచనము కఫప్రమేహముచే జనించిన జాలినీవ్యాధికి లక్షణంబనియు కొందరు వచించెదరు.

అసాధ్యపిటకా లక్షణములు

శ్లో॥ గుదే హృది శిరస్యంసే వృష్టే మర్మసు చోత్థితాః |

సోపద్రవా దుర్బలాగ్నేః పిటకాః పరివర్తయంతే॥౩౬॥

—(౦)—

ఇతి శ్రీ మాధవకరవీరచితే మాధవనిదానే

ప్రమేహప్రమేహపిటకా నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ గుదము, హృదయము, శిరస్సు, భుజశిరస్సులు, వీపు, మర్మములు, ఈస్థానముల జనించి ఉపద్రవములతోగూడి అగ్నిమాన్ద్యముకల్గియుండెనేని అట్టి పిటకావ్యాధి అసాధ్యంబై యుండును గాన చికిత్స జేయంజనదని భావము.

పిటకోపద్రవములు చరకమున నీరీతిగ గానంబడియెను: “తృట్ కాసమాంససంకోచ మోహహిక్మా మదజ్వరాః | విసర్పమర్మ సంరోధాః పిటకానాముపద్రవాః॥” దప్పి, దగ్గు, మాంసము ముడుచుకొని యుండుట, మూర్ఛ, వెక్కిళ్లు, మదము, జ్వరము, విస

ర్పము, మర్మసంగోధము, ఇవియన్నియు పిటకావ్యాధిచే గల్గు నుపద్రవములని భావము. మరియు వాతాది దోషంబులును రసరక్తాదిదూష్యంబులును శరీరమునం దధోమార్గముగ సంచరించునుగాన పిటకావ్యాధి శరీరమునం దధోభాగమున జనించును.

“రజః ప్రసేకాన్నారీణాం మాసిమాసి విశుధ్యతి | సర్వం శరీరం దోషా శ్చ న ప్రమేహాన్త్య త స్త్రియః ” అని తిన్త్రాస్తరమున నున్నది. శ్రీలకు ప్రతిమాసము నందును ఋతురక్తము స్రవించుచుండుటంజేసి వాతాదిదోషంబులును సర్వశరీరంబును పరిశుద్ధం బగును గాన వారికి ప్రమేహము జనించదని భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి శ్రీలకు ప్రమేహము కల్గదని చెలియుచున్నను శ్రీలకుగూడ నొకప్పుడు ప్రమేహము జనించుట గానంబడుచున్నది గాన ఈ నిషేధము ప్రాయికమని యెరుంగునది. మేహవ్యాధినివృత్తిలక్షణములు సుశ్రుతమునం దితైలంగున జెప్పబడియె: “ప్రమేహిణో యదా మూత్రం అనావిలమపిచ్ఛిలమ్ | విశదం తిక్తకటుకం తదారోగ్యం ప్రచక్షతే ||” ప్రమేహవ్యాధిచే పీడించబడిన వానికి మూత్రము కలకబారక పిచ్ఛిలముగాక విశదంబును, తిక్తకటుకసములు గల్గినదియునై వెడలు చున్నయెడ ప్రమేహవ్యాధి నివర్తించినది యని చెలియనగునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భీషజ్యుజి,” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాన్ధ్రతాత్పర్యమునందు
ప్రమేహ ప్రమేహపిటకా నిదానము

స మా స్త ము

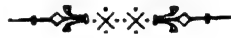
శ్రీ హయగ్రీవానమః

శ్రీరస్తు

మేదోనిదానమ్

పిటకానిదానమునంగు “వినా ప్రమేహమప్యేతా జాయంతే దుష్టమేదనః”
అను వాక్యముచే మేదోదోషముచేత పిటకజనించునని జెప్పియుండుటంజేసి పిటకానిదానమును
జెప్పినపిదప మేదోనిదానమును జెప్పటం.

శ్లో॥ అవ్యాయామదివాస్వప్నశ్చేష్టాహారసేవినః।

మధురోఽన్నరసః ప్రాయః స్నేహోన్మేదః ప్రవర్ధయేత్॥౧॥

తా॥ దేహపరిశ్రమముజేయక పవటియందు నిదురించువానికిని, కఫమును వృద్ధినిొందించు
అహారముల సేవించువానికిని, భుజించిన యాహారముయొక్క రసము పక్వముగాక అట్టి రసమునం
దలి స్నిగ్ధత్వముచేత మేదస్సును వృద్ధినిొందించును.

మేదస్సంప్రాప్తి

శ్లో॥ మేదసావృతమార్గత్వాత్పుష్కల్యస్త్యన్యేన ధావతః।

మేదస్తుచీయతే తస్మాదశక్తస్సర్వకర్మసు॥౨॥

తా॥ పై జెప్పిన కారణములచే వృద్ధినిొందిన మేదస్సు రసవహాద్విస్రోతోమార్గముల నడ్డి
గించి యుండుటచేత తక్కిన రసాదిధాతువులన్నియు వృద్ధినిొందక మేదస్సుమాత్రము వృద్ధినిొం
డును; దానంజేసి మనుజుండు సకల వ్యాపారములయందును సామర్థ్యములేపండును. మేదస్సు
మిగుల సుకుమారమైనది గాన అయ్యగి వృద్ధినిొందినపుడు పనులయందు సామర్థ్యము లేపండునని
భావము.

మేదోవృద్ధిచే గల్గు నుపద్రవములు

శ్లో॥ త్సుద్రశ్వాసతృషామోహస్వప్నక్రథనసాదనైః।

యుక్తః త్సుత్స్వేదదుర్గన్ధైర్లప్రాణోఽల్పమైధునః॥౩॥

తా॥ కొంచెముగ శ్వాసము పెడలుట, దప్పి, మూర్ఛ, అతినిద్ర, తుమ్మలువచ్చుట, బడ
లిక, చెఱుట, శరీరమున దుర్గన్ధముగల్గుట, బలంబును సంభోగశక్తియు స్వల్పమగుట, ఈయుపద్ర
వములు మేదోవృద్ధిచే గల్గును.

మేదస్థానములు

శ్లో॥ మేదస్తు సర్వభూతానాముదరేష్వస్థిషు స్థితమ్ |
అత ఏవోదరే వృద్ధిః ప్రాయో మేదస్వినో భవేత్ ॥౪॥

తా॥ సకల ప్రాణులకును మేదస్సు ఉదరమునందును ఆస్థులయందునుండును గాన మేదో రోగముగల మనుజునకు తరుచుగా నుదరమునందే వృద్ధిగల్గును.

శ్లో॥ మేదసావృతమార్గత్వాద్వాయుః కోష్ఠే విశేషతః |
చరన్సంధుక్షయత్యగ్నిం ఆహారం శోషయత్యపి ॥౫॥
తస్మాత్సశీఘ్రం జరయత్యాహార మభికాఙ్క్షతి |
వికారాంశ్చాపుతే ఘోరాఽకాంశ్చి త్కాల
వ్యతి క్రమాత్ ॥౬॥

తా॥ వృద్ధి నొందిన మేదస్సుచేత వాతసంచారమార్గము లడ్డగించబడినప్పుడు వాతము బైలువెడలుటకు తెరపులేనందున కోష్ఠమునందే విశేషముగ సంచరించుచు జాతరాగ్నిని ప్రబలముగ జ్వలింపజేయును; దానందేసి భుజించబడిన యాహారము శీఘ్రముగ జీర్ణంబై మరల నాహారమును భుజించుట కిచ్చబాడమును. భోజనకాలం బతిక్రమించినయెడ ప్రమేహపిటకాది నానావిధ వ్యాధులు జనించును.

శ్లో॥ ఏతావుప్రద్రవాకారౌ విశేషాదగ్నినూరుతౌ |
ఏతౌ తు దహతస్థూలం వనదావో వనం యథా ॥౭॥
మేదస్యతీవ సంవృద్ధే సహసైవానిలాదయః |
వికారాఽదారుణాన్కృత్వా నాశయన్త్యాశు జీవితమ్ ॥౮॥
మేదోమాంసాతివృద్ధత్వాచ్చలస్థిగుదరస్తనః |
అయథోపచయోత్సాహో నరోఽతిస్థూల ఉచ్యతే ॥౯॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మేదో నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ ఉపద్రవరూపంబులైన అగ్ని వాతములు గెందును కార్చిచ్చు అడవిని దహించుభంగి స్థూలత్వమును నశింపజేయును. మేదస్సు మిక్కిలి వృద్ధి నొందినపుడు వాతాదులన్నియు వృద్ధి నొంది ప్రారంభులైన ప్రమేహము, పిటక, జ్వరము, విద్రధి మున్నుగాగల నానావిధవ్యాధులను గల్గించి ప్రాణములను హింసించును. మేదోమాంసములు మిక్కిలముగ వృద్ధి నొంది యుండుట

వలన ఉదరము, పిరుదులు, స్తనములు, ఇవి మిక్కిలి బలిసియుండుటచే కదలుచు వికృతరూపముగ శరీరము వృద్ధి నొంది ఉత్సాహము లేకుండును. ఆట్టి మనుజుండు అతిసూలుండని చెప్పబడును.

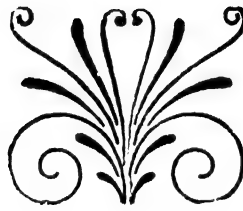

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర
జారవిద్యసంసేవాసమాపాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసమ్మదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండ” “భేషజ్యుజి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు

మేదో నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

ఉ ద ర ని దా న మ్

మేదోరోగమునం దుదరము స్థూలమైయుండునని చెప్పియుండుటచేత మేదోనిదానమును జెప్పినపిదప ఉదరమును స్థూలముగ జేయునట్టి ఉదరరోగనిదానము జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ రోగాస్పర్శ్యేఽపి మద్దేఽగ్నౌ సుతరాముదరాణి చ।

అజీర్ణాస్థులిన్వై శ్చైన్వై ర్జాయన్తే మలసంచయాత్ ॥౧॥

తా॥ అగ్నిమాన్ద్యము, అజీర్ణము, పరస్పరవిరుద్ధంబులైన యన్నములను భుజించుట, పురీషాదిమలంబులును వాతాది దోషములును వృద్ధిపొందుట, ఈకారణములచేత సుదరవ్యాధులును ఇతరరోగంబులును జనించును.

తత్త్వాన్వరమనందు “అతిసజ్జ్వలదోషాణాం పాపం కర్మ చ కుర్వతామ్ । ఉదరాణ్యుపజాయన్తే మద్దాగ్నినాం విశేషతః॥” అని యున్నది : వాతాదిదోషములు మిక్కిలి వృద్ధిజెందియున్న వారికిని, పాపకర్మముల జేయువారికిని, మందాగ్ని కల్గినవారికిని ఉదరవ్యాధులు జనించునని భావము. ఈ వచనమునుబట్టి ప్రకృతమాలమున “మలసంచయాత్” అనుచోట మలశబ్దముచేత పురీషాదిమలంబులును వాతాదిదోషంబులు గ్రహింపబడినది.

ఉదరవ్యాధి సంప్రాప్తి

శ్లో॥ రుద్ధ్వా స్వేదామ్మువాహీని దోషాస్సోతాంసి సంచితాః।

ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సందూష్య జనయన్త్యుదరం నృణామ్॥౨॥

తా॥ రేహమునంబలి చెమటను జలమును వహించు ప్రోతస్సులను వాతాదిదోషములు అడ్డగించి ప్రాణస్థానమును అగ్నిస్థానమును అపానస్థానమును ఆశ్రయించి వానిని గుప్తంబులుగ జేసి మనుజులకు ఉదరవ్యాధిని కల్గించును.

ఇచ్చట ఉదకవహంబులగు ప్రోతస్సులకు తాలువులును, క్లోమంబును స్థానమనియు, స్వేదవహంబులగు ప్రోతస్సులకు మేదస్సును గోమకూపంబులును స్థానమనియు భేదమునెరుంగునది. మరియు ఉదరవ్యాధిపూర్వరూపములు సుశ్రుతమున నీరీతిగ గానంబడియెడు: “తత్స్పార్శ్వరూపం బలవర్ణకాఙ్క్ష వలీవినాశో జఠరే హి రాజ్యః । జీర్ణాపరిజ్ఞానవిదాహనతోఽస్య

వస్తా రుజః పాదగతశ్చ శోభః॥” బలమునందును శరీరవర్ణమునందును కోరిక గల్గియుండుట, కడుపుపైనుండు వశులు (చుడతలు) లేకుండుట, కడుపుపై రేఖలు కలుట, ఆహారము జీర్ణంబై వదియని తెలియక మంటతోపాడి కన్తి (సొత్తికడుపు) యందు బాధగల్గుట, సావములయందు వాపుగల్గుట, ఇవి యన్నియు ఉదరవ్యాధి జనించుచుండునట్లు గల్గు పూర్వరూపములని భావము.

ఉదరసామాన్య రూపము

శ్లో॥ ఆధ్మానం గమనేఽశక్తిర్దౌర్బల్యం దుర్బలాగ్నితా।

శోభస్పదనమజ్ఞానాం సర్వో వాతేపురీషయోః॥౩॥

దాహస్తద్దాచ సర్వేషు జర రేషు భవన్తి హ।

తా॥ కడుపుబ్బరము, శ్రోవనడచుటకు శక్తి లేకబోవుట, శరీరమున బలములేకుండుట, జర రాగ్ని మందగించుట, వాపు, ఆవయవములు కృశించుట, వాతేపురీషములు బంధించబడియుండుట, తాపము, కునికిపాటు, ఈలక్షణములు ఉదరవ్యాధులన్నింటియందును సామాన్యముగ జనించును.

ఉదరవ్యాధి భేదములు

శ్లో॥ పృథగ్దోషైస్సమస్తైశ్చ ప్రిహబద్ధైశ్శోడశైః॥౪॥

సమ్యవన్దుర్బలాణ్యమౌ తేషాం లిజ్జం పృథక్కృత్॥

తా॥ వాత పిత్త క్లేష్మములు, కన్తిపాతిము, ప్రిహము, బద్ధము, త్పతము, ఉచకము, ఈ యెనిమిది కారణములచే నుదరములు ఎనిమిది భేదములగును. వానికన్నిటికి వేర్వేరుగ లక్షణముల వచించెద వినుము.

వాతోదర లక్షణము

శ్లో॥ తత్ర వాతోదరే శోభః పాణిపాన్నాభిక్షుషీషు॥౫॥

కుషీపారోస్ఫిడరకటీ పృష్ఠదుర్బల్యభేదకమ్।

శుష్కకాసోఽజ్జమద్దోఽధోగురుతా మలసంగ్రహః॥౬॥

శ్యావారుణత్వగాదిత్వమకస్మాద్వృద్ధిహ్రాసవత్।

సతోదభేదముదరం తను కృష్ణసిరాతత్త్వమ్॥౭॥

ఆధ్మాతదృతివచ్ఛబ్ద మాహతం ప్రకరోతి చ।

వాయుశ్చాత్ర సరుక్చబ్దో విచరేత్సర్వతో గతిః॥౮॥

తా॥ అందు వాతోదరమున హస్తపాదములయందును, వాభిసత్ఫలయందును వాపు కలుట, కుషీ, ఇరుప్రక్కలు, ఉదరము, కటిస్థలము, వీపు, ఈస్థలములయందు నొప్పి, కీళ్ళనొప్పలు, పొడి దగ్గు, ఒడలి నొప్పలు, శరీరమునందఱోభాగమున బరువుగానుండుట, మలబంధము, చర్మము, ముక్కు, చెవులు, వీనియందు శ్యావారుణవర్ణంబులు గల్గియుండుట, ఉదరము కారణములేకనే వృద్ధి నొంది తనంతటనే హ్రాస్వంబగుట, ఉదరమున నూచులతో గ్రుచ్చినట్టులును గొడ్డలితో పగల

దీయనట్టులు నుండుట, నూత్నములైన వల్లని నీరలచే నావరింపబడియుండుట, ఉదరముపై వాయించినయెడ గాలిచే నిండియుండు తిత్తివలె శబ్దముగల్గుట, వాతము శబ్దముతోగూడి నొప్పిని కల్పించుచు కుక్షియందంతట వ్యాపించుట, ఈ లక్షణములన్నియు కల్గును.

పిల్లోదర లక్షణము

శ్లో॥ పిత్రోదరే జ్వరో మూర్ఛా దాహ స్తృటృకాస్యతా ।

భ్రమోఽతీసారః పీతత్వం త్యగాదావుదరం హరిత్ ॥౯॥

పీతతామ్రసిరానద్ధం సస్వేదం సోష్ణదహ్యతే।

ధూమాయతే మృదుస్సర్పం క్షీప్రపాకం ప్రధూయతే॥౧౦॥

తా॥ జ్వరము, మూర్ఛ, తాపము, దిప్తి, నోరు చేదుగ నుండుట, భ్రమము, అతిసారము, చర్మము నాసిక చెవులు ఇవి సచ్చవై యుండుట, ఉదరము పచ్చనిరంగుగల్గి యుండుట, పీతవర్ణంబులును తామ్రవర్ణంబులునైన సిరలచే వ్యాప్తమై యుండుట, చెమటతో గూడియుండుట, అధికముగ వేడికల్గి దహించబడినట్లుండుట, నోట పొగ వెడలునట్లుండుట, హస్తముచే స్పృశించినయెడ మృదువుగా నుండుట, శీఘ్రముగ పరిపక్వంబగుట, నొప్పిగల్గి యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన ఉదరంబని యెరుంగునది.

కళాదర లక్షణము

శ్లో॥ శ్రేష్ఠోదరేఽజ్ఞనదనం స్వాపశ్చయథుగౌరవమ్ ।

నిద్రోత్థే శోఽరుచిశ్చాస్వనః కాసశ్శుక్లత్వగాదితా॥౧౧॥

ఉదరం స్తిమితం స్నిగ్ధం శుక్ల రాజీతతం మహత్ ।

చిరాభివృద్ధా కఠినం శీతస్పర్శం గురు స్థిరమ్॥౧౨॥

తా॥ శరీరము కృశించుట, స్పర్శమును చెలియకుండుట, వాపు, శరీరము బరువై యుండుట, అతినిద్ర, వాంతియగునట్లుండుట, ఆరోచకము, శ్వాస కాసుములు, చర్మము మొదలగునవి తెల్లగా నుండుట, ఉదరము నిశ్చలమై నిగనిగలాడుచు తెల్లనిరేఖలు కల్గి గొప్పదిగా నుండుట, చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది మిగుల కఠినంబుగ నుండుట, స్పృశించినయెడ చల్ల నై యుండుట, ఈలక్షణములు కలిగినది కఘముచే జనించిన ఉదరవ్యాధి యని యెరుంగునది.

సన్నిపాతోదర లక్షణము

శ్లో॥ స్త్రియోఽన్నపానం నఖిలోమమూత్ర

విడార్తవై ర్భక్తమసాధువృత్తాః |

యస్మై ప్రయచ్ఛన్త్యరయో గరాంశ్చ

దుష్టాంబుదూషీవిషసేవనాద్యా॥౧౩॥

తేనాశు రక్తం కుపితాశ్చ దోషాః

కుర్యస్సుఘోరం జఠరం త్రిలింగమ్।

తచ్చీతవాతే భృశదుర్దినే చ
 విశేషతః కుప్యతి దహ్యతే చ ॥౧౮॥
 స చాతురో ముహ్యతి హి ప్రసక్తం
 పాణ్డుః కృశశ్శుష్యతి తృష్ణయా చ |
 దూష్యోదరం కీర్తితమేతదేవ

తా॥ దుష్టులైన స్త్రీలు నఖములు, వెంట్రుకలు, మాత్రము, మలము, ఋతురక్తము; వీనితో గూడిన యన్నమును బెట్టినయెడ ఆట్టియన్నమును భుజించినను, శత్రువులు బెట్టిన విషమును భుజించినను, విషమలచే దుష్టులైన జలమును ద్రావినను, దూషీవిషమును నేవించినను, ఈ కారణములచే వాతాదులు ప్రకోపమునొంది రక్తమును శరచి మిగుల కఠినమై దోషత్రయలక్షణములతోగూడిన ఉదరవ్యాధిని కల్గించును. ఇది సన్నిపాతముచే జనించిన ఉదరవ్యాధియని యెరుంగునది. ఈసన్నిపాతోదరవ్యాధి చలికాలమంగున గాలి వీచుచుండు కాలమునందును మేఘములు ఆవరించియుండు దినములయంగును మిగుల ప్రకోపమునొంది తాపమును గల్గించును. ఈ యుదరముచే పీడితుడైన మనుజుండు మాటిమాటికి మూర్ఛనొందుట, పాండురోగము, కార్యము, దప్పిచే నోరెండుట, ఈలక్షణములు కల్గియుండును. ఇదియే దూష్యోదర మనియు శిష్టంబడును. దూష్యులైన రక్తము దుష్టమగుటవలన జనించునది గాన దూష్యోదర మని భావము. దూషీవిషలక్షణము తన్త్రాస్తరమున నీరీతిగ గానంబడియెడు “ జీర్ణం విషఘ్నాపధిభిర్హృతం వా దావాగ్నివాతాతపశోషితం వా | స్వభావతో వా గుణవిప్రహీనం విషం హి దూషీవిష తాముపైతి॥ ” ప్రాతనియు, విషహరంబులైన ఓషధులచే బలహీనమైనదియు, కార్పిచ్చునందును ఎండయందును గాలియందును ఎండినదియు, స్వభావముచేతనే గుణహీనమైనదియునైన విషము దూషీవిషంబని చెప్పబడునని భావము.

స్త్రీ హోదర యకృద్దాల్బ్యుదర లక్షణములు

శ్లో॥ స్త్రీ హోదరం కీర్తయతో నిబోధ ॥౧౯॥

విదాహ్యభిష్యద్విరతస్య జన్తోః
 ప్రదుష్టమత్యర్థమసృక్-ఫశ్చ |
 స్త్రీ హాభివృద్ధిం కురుతః ప్రవృద్ధౌ
 స్త్రీ హోతమేతజ్జరం వదన్తి ॥౧౯॥
 తద్వామపార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి
 విశేషతస్సీదతి చాతురోఽత్ర |
 మస్తజ్వరాగ్నిః కఫపిత్తలిక్తైః
 రుపద్రుతఃక్షీణబలోఽతిపాణ్డుః |

సవ్యాసృషార్శ్వేయకృతి ప్రవృద్ధే।

జ్ఞేయం యకృద్దాల్కుదరం తదేవ॥౧౭॥

తా॥ మిగుల సంతాపకరపదార్థంబులను ద్రవమును కల్గించుపదార్థములను మిగుల నాసక్తితో నేవించు పురుషునకు రక్తంబును కఫంబును మిక్కిలి శుద్ధంబులై వృద్ధి నొంది స్త్రీ హమును వృద్ధి నొందించును. దీనిని స్త్రీ హముచే గల్గిన జతరంబని వచించెదరు. ఈవ్యాధియందు ఎడమ ప్రక్క విశేషముగ నుడరము వృద్ధి నొందును. మరియు శరీరము శిథిలముగ నుండుట, కఫ చిహ్నంబైన అగ్నిమాన్ద్యము, పిత్తలక్షణములు, బలక్షయము, శరీరపాండుత్వము, ఈలక్షణములు కల్గును. ఈస్త్రీహోదరమువలె నే నుడిప్రక్క నుండు యకృత్తు (కారిజము) వృద్ధి నొందినయెడ యకృద్దాలియను ఉదరవ్యాధియని యెరుంగునది. యకృత్తును దోషములచే భేదించునుగాన యకృద్దాలియని చెప్పంబడునని భావము.

స్త్రీ హోదరమునందు వాతాదిసంబంధముచే గల్గు లక్షణములు

శ్లో॥ ఉదావర్తరుజానా హైర్మోహతృష్ణహనజ్వరైః।

గారవారుచికాన్యైః విద్యాత్తత్ర మలాక్ర క్రమాత్ ॥౧౮॥

తా॥ పైజెప్పిన స్త్రీ హోదరమునందు ఉదావర్తము, నొప్పి, కడుపుబ్బరము, ఈలక్షణములు కల్గినయెడ వాతము ప్రకోపించినదియనియు; మోహము, డప్పి, తాపము, జ్వరము యీలక్షణములు కల్గినయెడ పిత్తము ప్రకోపించి యున్నదియనియు; గురుత్వము, అరుచి, కఠినత్వము, ఈలక్షణములు న్నయెడ కఫము ప్రకోపించి యున్నది యనియు నెరుంగునది.

బద్ధగురోదర లక్షణము

శ్లో॥ యస్యాస్త్రమన్నైరుపలేపిభిర్వా

వాలాశ్మభిర్వా పహితం యథావత్ ।

సశ్చీయతే యస్యమలస్సదోష

శ్వనై శ్వనైస్సజ్జరవచ్చ నాఙ్మమ్॥౧౯॥

నిరుధ్యతే తస్య గుదే పురీషం

నిరేతి కృచ్ఛాదపి చాల్పమల్పమ్।

హృన్నాభిమధ్యే పరివృద్ధిమేతి

తస్యోదరం బద్ధగుదం వదన్తి ॥౨౦॥

తా॥ జిగటగల్గిన యన్నములను భుజించుటచేతను, వెంట్రుకలతోనైనను సన్నని రాళ్లతోనైనను కలసిన యన్నముల భుజించుటచేతను, ప్రేవు లడ్డగింపబడినయెడ పుడమింగల ధూళిని ప్రోవుజేసిన నానాట వృద్ధి నొందుకరణి మలము నానాట వృద్ధి నొంది మలమును వహించు నాడి యంగు జేరి గుడద్వారమున పురీషము నడ్డగించును. లేక కొంచెము కొంచెముగనైనను బైలువెడలించును. దానంతేసిహృదయమునకును నాభికిని మధ్యమునందు వృద్ధి నొందును. దీనిని బద్ధగుదోదర వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు “వర్చుఃపిత్తకఫా రుద్ధ్వా కరోతి కుపితోఽనిలః”

అని వాగ్భటాచార్యుండు చెప్పియుండుటచేత నీవ్యాధి వాతప్రకోపముచే జనించునని యెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధి ఆహారముతోగూడి భుజించబడిన వెంట్రుకలు రాళ్లు మొదలగునవి గునద్యారమునకు పైనుండు అంత్రము నడ్డగించుటచే గల్గినది గాన బద్ధగుదోదరమని జెప్పబడునని యెరుంగునది.

పరిస్రావ్యుదర లక్షణము

శ్లో॥ శల్యం తథాన్వోపహితం యదస్త్రం
భుక్తం భిషత్స్యగతమన్యథా వా
తస్మాత్సత్తోన్మాత్సలిప్రకాశ
స్సాన్వస్త్రివేద్యేగుదతస్తు పూయః॥౨౧॥
నాభేరధశ్చోదరమేతి వృద్ధిం
నిస్తుద్యజేదాల్యుచాచీమాప్రసమ్
ఏతత్పరిస్రావ్యుదరం ప్రవక్ష్యమే

తా॥ ముండ్లు రాళ్లు మొదలగు శల్యములతోగూడిన యన్నమును భుజించినయెడ ఆ శల్యము పక్వాశయమునుండి విలోమముగ వచ్చుచుండి అంత్రము (ప్రేగు)ను భేదించును; పినిప పగిలిన అంత్రమునుండి జలముతో గమమైన చీము గ్రసించి గుదద్వారమునుండి బైలువెడును; దానంతేని నాభిక్రింద ఉదరము వృద్ధి నొందును. ఆయురంతము నూగులగుచ్చినవిధంబుగను చీలువబడిన చండముగను మిక్కుటమైన బాష్ప గల్గి యుండును దీనిని క్షోదరంబనియు, పరిస్రావ్యుదరంబనియు వచించెదరు.

క్షోదర లక్షణము

శ్లో॥ దక్షోదరం కీర్తయతో నిబోధ॥౨౨॥
యస్నేహోపసీతోఽప్యనువాసితో వా
వాన్తో విరితోఽప్యథవా నిరూధః
పిబేజ్జలం శీతలమాశు తస్య
ప్రోతాంసి దూప్యన్తి హి తద్వహని॥౨౩॥
స్నేహోపలిప్తేష్వథవాఽపి తేషు
దక్షోదరం పూర్వవదభ్యపైతి
స్నిగ్ధం మహాత్తత్పరివృత్తనాభి
సమాతతం పూర్ణమివామ్బువా చ॥౨౪॥
యథా దృతిః క్షుభ్యతి కమ్పతే చ
శబ్దాయతే చాపి దక్షోదరం తత్॥

తా॥ స్నేహపానము, అనువాసనవస్తి, వమనము, విరేచనము, నిరూహణవస్తి, ఈచికిత్సలో నెద్దానినైన జేసికొని చల్లని నీళ్ళను విశేషముగ పానముజేసినయెడ బలవహంబులైన

సోతస్సులన్నియు దుష్టంబులై ఉపసేహస్యాము ననుసరించి స్రవించు అన్నరసముతోగూడి యుండ పైన త్తలోదరమున జెప్పినవిధంబుగ నుదరము నానాట వృద్ధినిొందును. దీనిని దళోదర మని వచించెదరు. అట్టి జలోదరము నూనెబూసినవిధంబుగ నిగనిగలాడుచు బొడ్డుకుచుట్టు విశాలముగ నావరించి నీళ్ళచే నిండియున్నట్లుండును. మర్రియు స్పదకపూర్ణంబై న తిత్తివలె గుళగుళయును శబ్దముతోగూడి కదలుచుండును. దీనిని దళోదరమనియు జలోదరమనియు వ్యవహరించెదరు.

సాధ్యాసాధ్యోదర లక్షణములు

శ్లో॥ జన్మనైవోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రతమం మతమ్ |
బలినస్తదజాతామ్బు యత్సాధ్యం నవోజ్ఞితమ్ || ౨౫ ||
పక్షాద్బద్ధగుదం తూర్థ్యం సర్వం జాతోదకం తథా |
ప్రాయో భవత్యభావాయ చ్ఛిద్రా స్త్రం చోదరం సృణామ్ || ౨౬ ||
శూనాక్షం కుటిలోపసముపక్లిన్నతన త్వచమ్ |
బలశోణితమాంసాగ్ని పరిక్షీణం చ వర్జయేత్ || ౨౭ ||
సార్వభక్త్యాన్నవిద్యేషశోఘాతీసారపీడితమ్ |
విరిక్తం చాప్యృదణిణం పూర్యమాణం వివర్జయేత్ || ౨౮ ||

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

ఉదరనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ ఉదరవ్యాధి ప్రాయశముగ స్వభావముచేతనే మిక్కిలి కష్టసాధ్యంబై యుండును. అందు మిక్కిలి బలముకలవానికి నూతనముగ జనించి జలపూరితముగాకుండు నుదరము - యత్నముచే సాధింపఁదగును. మరియు బద్ధగుదోదరము జనించిన పదునైదుదినములకు పిదప ప్రాయశముగ నసాధ్యంబై యుండును. ఉదకముచే పూర్ణంబులగు నుదరములన్నియును, భిద్రాస్త్రోదరంబును అసాధ్యంబులు. కన్నులు వాచియున్నను, శిశ్నము విక్రంబై యున్నను, చర్మము ఆర్ద్రంబై యున్నను, శరీరబలము, రక్తము, మాంసము, జఠరాగ్ని, ఇవియున్నయు నశించినను, ఇరుప్రక్కల నొప్పి, అన్నద్యేషము, శోభ, అతిసారము, ఈ యుపద్రవములచే టిడింపబడినను, విలేచనంబైనను మాటిమాటికి ఉదరము జలముచే నిండుచున్నను, ఉదరవ్యాధి కల మనుజుండు బ్రతుకుటలేగు గాన చికిత్సజేయఁజనదని భావము.

ఇచ్చట “ప్రాయోభవత్యభావాయ” అని ప్రాయశ్శబ్దమును ప్రయోగించుటచేత త్తలోదర జలోదర బద్ధగుదోదరములు మూడను పక్షకాలము గడచినపిమ్మటగూడ నొకసమయమున శస్త్రాదిచికిత్సలచే సాధింపఁదగియుండునని యర్థవిశేషము నెరుంగునది. మరియు చరకమునందు “అశోధమరుణాభాసం సశబ్దం నాతిభారికమ్ | నాభిం విష్టభ్య పాయాతు

వేగం కృత్వా ప్రణశ్యతి! హృద్వజ్జ్ఞాన కటీ నాభి గుద ప్రత్యేకశూలిసః । కర్కశం సృజతోవాతం నాతిమద్దే చ పావకే! లాలయా విరసేచాస్వేమూత్రేఽల్పే సంహతే విశి । అజాతోదకమిత్యేతైః యుక్తం విజ్ఞాయ లక్షణైః॥” అని ఉదకములేని ఉదరలక్షణంబును; “కుక్షేరతిమాత్రం వృద్ధిః సిరాస్తర్ధానగమనం ఉదకపూర్ణదృతిసమానక్షోభ స్పృర్శనం చ భవతి” అని జలముతోగూడిన ఉదరము యొక్క లక్షణంబులును చెప్పబడియున్నవి. నాభు లేకుండుట, ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గియుండుట, శబ్దముతోగూడియుండుట, కొంచెముగ భారము కల్గియుండుట, వాతము కర్కశముగ వెడలుట, అగ్ని కొంచెముగ మందమై యుండుట. నోరు జొల్లుకొర్రుచు రసముల నెరుంగ కుండుట, మూత్రము స్వల్పముగ వెడలుట, హలము కఠినంబై యుండుట, ఈ లక్షణములతోగూడి నాభి స్థానమున పట్టినట్లుండి హృదయము, గెజ్జలు, కటిసలము, నాభి, గుదము, ఈ స్థలములయందు బాధకల్గించి గుదస్థానమున వేగమునుజూపునది జలములేని ఉదరంబనియు; కుక్షి మిక్కిలి వృద్ధి నొందుట, సిరలు కానరాకుండుట, చేతితో తాకినయెడ నీటిచే నిండియుండు లోలుత్తిత్తివలె నుండి కదలుచుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది జలముతోగూడిన ఉదరంబనియు భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చరణారవిద్వంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర విరాజమాన డీప్యన్వవాచు రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదాననీపిక యను

మూలధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యము

నందు ఉదర నిదానము

స మాప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

శో థ ని దా న మ్

ఉదరనిదానానంతరము ఉదరమున కుపద్రవంబైన శోథయొక్క నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ రక్తపిత్తకఫా వాయు ద్బద్ధో దుష్టాస్పహిన్సిరాః!
నీత్వా రుద్ధగతిస్సైన్ధ్రి కుత్యాత్వజ్ఞాంససంశ్రయమ్॥౧॥
ఉత్సేధం సంహతం శోథం తమాహుర్నిచయాదతః!
సర్వం హేతువిశేషైస్తు మాపభేదాన్నవ్యాకమ్॥౨॥
దోషైః పృథగ్ద్వయైస్సర్వై రభిఘాతాద్విషాదసి।

తా॥ వాతము గుప్తంబై స్వకారణములచే గుప్తంబులగు రక్తపిత్తకఫములను బాహ్యానాడుల యందు వ్యాపింపజేసి వానిచే నడ్డగింపబడినమార్గము కల్గినదియై చక్కమాంసమున నాశ్రయించి శోథను (నంజును) కల్గించును. అట్టివాపు ఉన్నతంబై కఠినంబుగ నుండును. దీనిని శోథంబని వచించెదరు. మరియు నీశోథము వాతపిత్తకఫములయొక్క ప్రకోపముచే జనించుటంజేసి సన్నిపాతజమని యెరుంగునది. వాతపిత్తశ్లేష్మములచే వెవ్వేరుగను దోషద్వయసంసర్గముచేతను సన్నిపాతము చేతను అభిఘాతముచేతను విషముచేతను జనించుటంజేసి తొమ్మిది విధంబులగును, శోథములన్నియు సన్నిపాతముచే జనించినను దోషత్రయములో నొకదోషము అధికముగా ప్రకోపమునొందినపుడు ఏకదోషజమనియు; గొండుదోషములయొక్క ప్రకోపముచే జనించినపుడు ద్విదోషజమనియు, దోషములన్నియు సమముగ ప్రకోపమునొందినపుడు సన్నిపాతజమనియు, ఇట్టి భేదములచేత తొమ్మిది విధంబులగుననియు భావము. మరియు “త్వజ్ఞాంససిరాన్నాయ్వస్థిసన్ధికోష్ఠ మర్మాణీత్యప్టౌ వ్రణవాస్తూని” అని సుశ్రుతమున నుండుటంజేసి త్వక్కు, మాంసము, సిరలు, స్నాయువులు, అస్థులు, కీళ్లు, కోష్ఠము, మర్మములు, ఈ యెనిమిదిస్థానములును వ్రణస్థానములు గాన త్వజ్ఞాంసములయందు మాత్రము జనించునది శోథమనియు, పై జెప్పినరీతిగ నెనిమిదివిధములైన వ్రణస్థానములయందు జనించునది వ్రణశోథమనియు, వ్రణశోథమున, సామాన్య శోథమున పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

శోభ పూర్వరూపము

శ్లో॥ తత్పూర్వరూపం దవధుః సిరాయామోఽజ్ఞ గౌరవమ్॥౩॥

తా॥ సంతాపము గల్గుట, వరముల నీడ్చిపట్టినట్లును బాధగల్గుట, శరీరము బరువుగా నుండుట ఇవి యన్నియు శోభము జనించుటకును కలు పూర్వరూపములు.

శోభ జనించుటకు కారణములు

శ్లో॥ శుభ్రామయాభుక్తక్యశాబలానాం

తూరాష్ట్రతీర్ణోష్ణగురూపసేవా।

దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధ దుష్ట

గరోపస్పృష్టాన్న నిపేవణం చ॥౪॥

అర్ఘ్యాంస్యచేష్టా నచ దేహశుద్ధి

ర్మరోపఘాతో విచనూ ప్రసూనిః।

మిథ్యోపచారః ప్రతికర్మణాం ధ

నిజస్య హేతుః శ్వయభోః ప్రతిష్ఠః॥౫॥

తా॥ వసునవిరేచనములచే రోహశోధన జేసికొనుటచేనైనను జ్వరాది రోగములచేనైనను ఉపవాసముచేనైనను శరీరము కృశించి బలము నశించుట, కారమును పులుసును విశేషముగ నేవించుట, తీర్థంబులును ఉష్ణంబులును అతీర్థకరంబులునైన పదార్థములను విశేషముగ నేవించుట, పెరుగు, పక్వముగాని పదార్థములు, మట్టి, ఆకుపూరలు, క్షీరమిత్త్యాది మగన్పరమిచ్చ పదార్థములు, విషముచే దుష్టంబైన యన్నము, ఈ ద్రవ్యములను విశేషముగ నేవించుట, మూల వ్యాధి కల్గియుండుట, పనులు లేకుండుట, విరేచనములచే దేహశోధన జేయవలసినప్పుడు శోధనజేయకుండుట, మర్మస్థలములను విరేచనములచే నభిఘాతము గల్గుట, విరుద్ధంబైన ఆకౌలాది ప్రసవము గల్గుట, వసునవిరేచనములయందు ఆపభ్రమము జేయుట, ఇవి యన్నియు శోభ జనించుటకు కారణములని యెఱుంగునది.

శోభ సామాన్యలక్షణము

శ్లో॥ సగౌరవం స్యాదసవస్థితత్వం

సోత్సేధ మూష్మాధ సిరాతనుత్వమ్।

సలోమహర్షశ్చ వివర్ణతా చ

సామాన్యలింగం శ్వయభోః ప్రతిష్ఠమ్॥౬॥

తా॥ వాపు మిగుల నున్నతంబై మొద్దుబారి చంచలముగ నుండుట, ఉష్ణము, సిరల వ్యాపించియుండుట, గగురుపాటు గల్గుట, శరీరము వివర్ణంబై యుండుట, ఇవి యన్నియు శోభయందు సామాన్యముగ జనించు లక్షణములని యెఱుంగునది.

వాతజనిత శోభ లక్షణము

శ్లో॥ చల స్తనుత్వక్పరుశోఽరు శోఽనిత
స్పృషు ప్తిహస్తార్థిగుశోఽనిత స్థిః |
ప్రశాన్యసి ప్రాన్యమం ప్రసీదతో
దివా బా చ శ్వయం సు స్వమీనితాత్ ॥2॥

తా॥ వాపు నిల్కడలేక చలించుట, చక్రము పలచునై కతినముగను అరుణ వర్ణంబుగను నల్లనిరంగుళియు స్పృశమును చెలియక తిరుగుగల్గి నొప్పిశోగూడియు నుండుట, కారణములేకనే తనంతట తమించుట, పిసికినముప వృద్ధి నొందుట, పగటియందు ప్రబలముగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన శోభ యని యెఱుంగునది.

పిత్తజనితశోభ లక్షణము

శ్లో॥ మృదుస్సగన్ధోఽనితవీత దాగవాత్
భ్రమజ్వరస్వేద త్విషాచదాన్వితః |
య ఉష్యతే స్వప్తరుగత్కల గక్ష్మశ్
నపిత్తిశోభో భృశేదాచా నాకవాత్ ॥౩॥

తా॥ వాపు మృదువై వాననశో గూడియుండుట, నలుపు పసపు ఎరుపు గంఠులకల్గి యుండుట, న్రమము, జ్వరము, చెమట, పిప్పి, దాగము, మంటము నొప్పియు గల్గియుండుట, కన్ను తెఱ్ఱనై యుండుట, మిక్కిలి మంట గల్గి పడుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన శోభ యని యెఱుంగునది.

కఫజనితశోభ లక్షణము

శ్లో॥ గురుస్థిరక చాగ్ధా రోచ తాన్వితః
ప్రసేక ప్రత్రావహనాన్నా హస్త్యక్షయే |
స కృత్స్నజన్మప్రసోదా నాన్వితః
నచోన్నమే ప్రాప్రభావీ కఫ స్థిరః ॥౪॥

తా॥ భారముగ కతనమైయుండుట, పొండువర్ణము, ఆరోచకము, చొల్లుగారుట, అధికముగ నిగురవచ్చుట, వాంతి గల్గుట, అగ్నిహస్త్యము గల్గుట, మిగల కష్టముచే నుత్పత్తి నాశములు గల్గియుండుట, చేర నొత్తినపుడు పైకగుబ్బక పల్లముబడుట, రాత్రివేళలయందు బలిష్ఠముగనుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన శోభ యని యెఱుంగునది. ఇచ్చట రాత్రివేళలయందు ప్రోతిస్సులన్నియు నడ్డగించబడి యుండుటందేసి కఫము మిక్కిలి వృద్ధి నొందును గాన కఫముచే జనించిన శోభ రాత్రులయందు వృద్ధి నొంగుననియు, పగటియందు ప్రోతిస్సులు తెరవబడియుండుటచేతను సంచారాది వ్యాపారములు కల్గియుండుటచేతను కఫము స్వల్పముగ నుండును గాన దాన జనించినశోభకూడ స్వల్పముగ నుండుననియు నెఱుంగునది.

ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ శోభలక్షణములు

శ్లో॥ నిదానాకృతి సంస్కరా చ్ఛవ్యయథు స్సాస్య ద్విదోషజః।
సర్వాకృతి సన్నిపాతా చ్ఛోభో వ్యామిశ్రలక్షణః॥౧౦॥

తా॥ గండేసి దోషములయొక్క నిదానములును లక్షణములును ఒకటిగ జేరి జనించినది ద్విదోషజశోభయనియు, త్రిదోషములయొక్క లక్షణములు కల్గియున్నయెడల సన్నిపాత జనితశోభయనియు నెరుంగునది.

ఆగంతుకశోభ లక్షణము

శ్లో॥ అభిఘాతేన శస్త్రాదిచ్ఛేద భేదక్షతాదిభిః।
హిమానిలోదధ్యవై ర్భల్లాతకపికచ్చుజైః॥౧౧॥
రసైశ్శూక్తైశ్చ సంస్కర్యా చ్ఛవ్యయథు స్సాస్యైవసర్పవాన్।
భృశోస్మా లోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః॥౧౨॥

తా॥ దండప్రహారగులచే నభిఘాతము నొందుట, శస్త్రాదులచే భేదింపబడి గాయముల గుట, మంచుగాలి, సముద్రపు గాలి, జీడిగింజలరసము, దురద్రాండిరసము, ముల్లు, వీనిసంబంధము గల్గుట, ఈకారణములచేత వాపు జనించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. అట్టి శోభ మిగుల నుష్ణంబై యెఱ్ఱని రంగుకల్గి తరుచుగ పిత్తశోభలక్షణములతో గూడి యుండును. దీనిని యభిఘాతముచే జనించిన శోభ యని వచించెదరు.

విషజనితశోభ లక్షణము

శ్లో॥ విషజ స్సవిషప్రాణిపరిసర్పణమూత్రణాత్।
దంష్ట్రాదస్తనఖాఘాతా దవిషప్రాణినామపి॥౧౩॥
విష్ణాత్రశుక్రోపహతమలవద్వస్త్రసంకరాత్।
విషవృక్షానిలస్పర్శా ద్గరయోగావచూర్ణనాత్॥౧౪॥
మృదు శ్చలోఽవలమ్బా చ శీఘ్రో దాహరుజాకరః।

తా॥ విషజంతువులైన సర్పాదులు శరీరముపై బ్రాసుట, వాని మూత్రము శరీరముపై బడుట, విషరహితంబులగు జంతువులయొక్క కోరలు దంతములు గోళ్లు మొదలగువానిచే నభిఘాతము గల్గుట, విషయుక్తంబులగు సర్పాదులయొక్క మల మూత్ర శుక్రములతోగూడిన వస్త్రముల ధరించుట, మలినంబులగు వస్త్రముల ధరించుట, విషవృక్షములను స్పృశించుట, విషముతోగూడిన గాలిని స్పృశించుట, విషయుక్తంబైన ఔషధమును శరీరమున బూసికొనుట, ఈకారణముల చేత జనించు శోభ విముచే జనించినది యని యెరుంగునది. ఈ శోభయందు మృదుత్వము, చలించుట, ప్రేలాడుట, శీఘ్రముగ వ్యాపించుట, మంటయు సోప్పియు విశేషముగ జనించుట, ఈలక్షణములు కల్గును.

శోభాత్పత్తి క్రమము

శ్లో॥ దోషాశ్శ్వయభుమూర్ధ్వం హి కుర్వన్త్యామాశయస్థితాః॥౧౫॥
పక్వాశయస్థా మధ్యే తు వర్చస్సానగతాస్త్యధః।
కృత్స్నదేహ మను ప్రాప్తాః కుర్వన్సర్వసరం తథా॥౧౬॥

తా॥ వాత పిత్త శ్లేష్మములు ఆమాశయమున నున్నయెడ రొమ్మునకు పైభాగమున శోఫను గల్గించును. పక్వాశయమున నున్నయెడ రొమ్మునకును పక్వాశయస్థానమునకును నడుమ శోఫను కల్గించును. మలకోశమున నున్నయెడ పక్వాశయమునకు క్రింద శోఫను కల్గించును. దేహమునం దంతట వ్యాపించి యున్నయెడ సర్వావయవములయందును శోఫను కల్గించును. ఇన్నిధంబుగ శోభాత్పత్తిక్రమము నెరుంగునది.

అసాధ్యశోఫ లక్షణములు

శ్లో॥ యో మధ్యదేశే శ్వయం స కృష్టి స్సర్వగచ్ఛి యః।
అర్థాశ్లేరిప్తభూత స్సాధ్యశోర్ధ్వం పరిసర్వకః॥౧౭॥

తా॥ మధ్యభాగమున జనించిన శోఫయు, సకలావయవములయందు వ్యాపించియుండు శోఫయు, అర్థశరీరమున నోగరూపమునొంది జనించిన శోఫయు, శరీరమునం దధోభాగమున జనించి పైకి వ్యాపించు శోఫయు అసాధ్యంబని యెరుంగునది. ఇచ్చట “యస్తు పాదాభిర్వృత్తః శోథస్సర్వాజ్ఞగో భవేత్” పురుషం హన్తి నారీం చ ముఖతో గుర్యతో ద్వయమ్” అని తత్త్వాన్తమున నుండుటచే పురుషులను పాదములయందు జనించి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించు శోఫయు, స్త్రీలను ముఖమున జనించి క్రిందుగ వ్యాపించు శోఫయు, గుర్యస్థలముల జనించు శోఫయు, అసాధ్యంబని యెరుంగునది.

శ్లో॥ శ్వాసః విసాసా చ్ఛద్యన్తే హర్షల్యూజ్వర ఏవ చ।
యస్య చాన్నే దుచిత్వాన్తి శ్వయం తే తే వివర్జితే॥౧౮॥

తా॥ మరియు శ్వాసము, విప్పి, వాన్తి, హర్షల్యూజ్వరము, అన్నరేపము, ఈయుప ద్రవములతోగూడిన శోఫ అసాధ్యంబుగాన విరక్తనే నుంజనవి భావము.

శ్లో॥ అసన్యోపద్రవకృత శ్శోఫః పాదసముత్థితః।
పురుషం హన్తి నారీం చ ముఖతో గుర్యతో ద్వయమ్॥౧౯॥

తా॥ పాండువ్యాధులు మొదలగు ఇతరవ్యాధులకు నుపద్రవరూపంబుగాక స్వనిదానము చేసేసాదములయందు బాడమిన శోఫ పురుషులను మరణము నొందించును. అవ్విధంబుగ నే ముఖమున జనించిన శోఫ స్త్రీలను మరణము నొందించును. గుర్యస్థలమున (వస్త్రీయందు) జనించిన శోఫ స్త్రీపురుషుల నిరుపురను మరణము నొందించునని భావము.

మరియు “ఊర్ధ్వగామీ సరం పద్భ్యామథోగామీ ముగ్రాత్త్రియమ్। ఉభయం వస్త్రీయంజాతిః శోఫో హన్తి స సంతయః” అని తత్త్వాన్తమున నుండుట

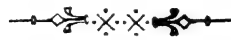
పురుషులకు పాదముల బాడమి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించు శోభయు, స్త్రీలకు ముఖమున జనించి పాదములకు వ్యాపించు శోభయు అసాధ్యంబనియు; పొత్తికడుపున జనించిన శోభ స్త్రీపురుష సామాన్యముగ నసాధ్యంబనియు భావము.

మరికొన్ని సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు

శ్లో॥ సవోఽనుపద్రవశ్శోభస్సాశ్శోఽసాధ్యగి పురేరితగి॥
వివర్జయేత్కుతస్యదరాశ్రితం చ
తథా గణే మర్మణి సంశ్రితం చ॥
స్థూలగి ఖరశ్చాపి భవేద్వివర్జ్యో
యశ్చాపి బాలసవిరాబలానామ్॥౨౦॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

శోభనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ మరియు నాతనముగ జనించి ఉపద్రవములు లేకుండు శోభ సాధ్యంబైయుండును. ఉపద్రవములతోగూడిన శోభయు, కుక్షి, ఉదరము, కంఠము, మర్మస్థలములు, ఈస్థలముల నాశ్రయించిన శోభయు, మిగుల స్థూలంబై కఠినంబగునుండు శోభయు, పసివాండ్రును ముసలి వాండ్రును దుర్బలులకును జనించిన శోభయు నసాధ్యం బని భావము.

మరియు చరకమున శోభోపద్రవము లిత్యేగంగన మన్నయి—“ ఛర్ది స్తృష్ణాఽరుచి శ్వాసోఽప్యశోఽతీనార వేద చ । నప్తకోఽయం నచార్బల్యశ్శోభోపద్రవసంగ్రహః ” వాంటి, దిష్టి, ఆరుచి, శ్వాసము, జ్వరము, అతిసారము, దుర్బలత్వము, ఇవి యేడును శోభవ్యాధిచే గల్గు ఉపద్రవము లని వాక్యము. సుక్రతమునందు శోభోపద్రవములు ప్రకారాంతరముగ జెప్పబడియు. “శ్వాసః పిసానా నౌర్బల్యం ఛర్దిశ్చర్దిరవోచకః । హృత్కా తీనార కాసశ్చ శోభనం క్షేపయన్తి హా॥ ” శ్వాసము, దిష్టి, చలహీనము, జ్వరము, వాంటి, ఆరోచకము, వెక్కిళ్లు, అతిసారము, దిగు, ఇవి శోభవ్యాధిచే గల్గు సుపద్రవములు గాని ఈ యుపద్రవములతోగూడిన శోభ సాధ్యంబని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదముహోపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవిద్వంసేవానమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాకర్తృప్రదాన గౌతమి గోత్ర

విరాజమాన దీవ్యనర్మపాయ రామకృష్ణార్చితనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేద మార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

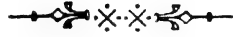
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

శోభనిదానము సమాప్తము

శ్రీ సాయగ్రీవాయ నమః

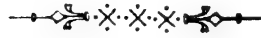
శ్రీరస్తు

వృద్ధి నిదానమ్

శోభనిదానానంతరము దానికి సమానరూపంబైన అండవృద్ధియొక్క నిదానమును జెప్పట.

అండవృద్ధి సంప్రాప్తి

శ్లో॥ క్రుద్ధోఽనూర్ధ్వగతి ర్వాయు శ్శోభ శూలకరశ్చరణ్ |
ముష్కే వజ్రణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినీః ||౧||
ప్రవీడ్య ధమనీ ర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః |
కోషాస్రమేకోమూత్రాన్తైస్సవృద్ధిస్సప్తభా గదః ||౨||
మూత్రాన్త్రిజావహ్యలలా ధేతుభేదస్తు కేవలమ్ |

తా॥ శరీరమునం దిహోగమనముగల వాతము ప్రకుపితంబై వృషణములయందును గజ్జలయం గును వ్యాపించుచు అండకోశములను అండములను వ్యాపించియుండు నాడులను దుష్టములుగ జేసి అండములయందును అండకోశములయందును వాపును పోటును కల్గించుచు వృద్ధినిొందించును. దీనిని వృద్ధియను గోగమని చెప్పగురు. ఈ వ్యాధి వాతము, పిత్తము, శ్లేష్మము, రక్తము, మే దస్సు, మాత్రము, అంత్రములు (పేగులు), అను నీయేడింటిచే వెవ్వేరుగ జనించుట జేసి సప్త విధంబులుగ నుండును. మూత్రాన్త్రములచే జనించిన వృద్ధియందు వాతము ముఖ్యకారణమై యున్నను జీకెత్సాభేదముకొరకు కారణభేదముగ జెప్పబడియైనని యెరుంగునది.

వాతజాదివృద్ధి లక్షణములు

శ్లో॥ వాతపూర్ణ దృతిస్పర్శ రూఘో వాతాదహేతుకమ్ ||౩||
పక్వోద్దుమ్బరసజ్కాశః పితౄ ద్దాహోష్మపాకవాన్ |
కఫాచ్ఛీతో గురుస్సిగ్ధః కణ్డూమాన్కఠినోఽల్పరుక్ ||౪||
కృష్ణస్ఫోటావృతః పిత్తవృద్ధిలిజశ్చ రక్తజః |
కఫవస్తేదసా వృద్ధిర్మృదుస్తాలఫలోపమః ||౫||

మూత్రభారణశీలస్య మూత్రజః సతు గచ్ఛతః।

అమౌఘిః పూర్ణదృతివత్ క్షోభం యాతి సరుజ్జృంభుః॥౬॥

మూత్రకృచ్ఛ మధస్యస్య చాలయన్ ఫలకోశయోః।

తా॥ స్పృశించినయెడ వాతముచే నిండియుండు తిత్తివలెనుండి కారణములేకనే మిగుల యాక్షంతై యున్నయెడ వాతముచే జనించిన అండవృద్ధియనియు; పండిన మేడిపండువలెనుండి మంటయు ఉష్ణంబును కల్గినది పిత్తముచే జనించిన వృద్ధియనియు; శీతలము, భారముగ నుండుట, నునుపు గల్గియుండుట, దురదగల్గియుండుట, మిగుల కఠినంబుగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన వృద్ధియనియు; చల్లని బాబ్బలనోగూడి పిత్తజవృద్ధిలక్షణములనో గూడియుండువది రక్తముచే జనించిన వృద్ధియనియు, మృగువై తాటిపండువలె వక్రమవగానుండి కఫజనితవృద్ధి లక్షణములతో గూడియుండునది మేఘస్సుచే జనించిన వృద్ధియనియు; మూత్ర మును సకాలమున విసర్జించక నిరోధించువానికి అట్టి మూత్రనిరోధముచే జనించి నీళ్ళచే నిండి యుండు తిత్తివలె చలించుచు వేదనకల్గి మృగువుగా నుండునది మూత్రవృద్ధియనియు నెరుంగు నది. మరియు నీమూత్రజవృద్ధియందు అండకోశములకుక్రింద చలించుచు మూత్రకృచ్ఛవ్యాధి యందు జనించు బాధలు కలుగని భావము.

ఆ స్థ)వృద్ధి లక్షణము

శ్లో॥ వాతకోపిభి రాహూరై శ్శీతతోయావశామానైః॥౭॥

భారణే రణ భారాధ్వవిషమాంజ్ఞ ప్రప ర్తనైః।

క్షోభణైః క్షోభితోఽనైశ్చ క్షుద్రాన్త్రా)వయనం యదా॥౮॥

పవనో విగుణీకృత్య స్వనివేశా దధో నయేత్।

కుశ్యాద్వజ్జ్ఞాన సస్థిస్తో గ్రన్థ్యాభం శ్వయఘం తదా॥౯॥

తా॥ వాతమును ప్రకోపింపజేయు ప కార్థముల భుజించుట, చల్లని నీళ్లయంగు మును గుట, మలమూత్రములను విసర్జించక నిరోధించుట, బలాత్కారముచే మలమూత్రములను వెడలించుట, భారమును మోయుట, త్రోవనడచుట, ఆవయవములను విషమములుగ నునిచి పొరలాగుట, బలవంతులతో యుద్ధముజేయుట, ధనువు నాకర్షించుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతము ప్రస పితంబై సన్నపు పేగులలో నొకభాగమును సంకోచింపజేసి తమనెలవునుండి క్రిందికి వెడలించును; అట్టి పేగు గజ్జలయందు కేరి గ్రన్థిరూపంబైన వాపును గల్గించునని యర్థము. మఱియు “అస్త్రం ద్విగుణమాదాయ జస్తోర్నయతి వజ్జ్ఞామ్ । వజ్జ్ఞాత్తద్రుజాయుక్తం ఫలకోశం ప్రపద్యతే” అని భోజిండు చెప్పియుండుటంజేసి అట్టి పేగు గజ్జలలో గ్రంథిరూపమైన వాపును కల్గించి యా గ్రంథి కాలాస్తరమునం దండకోశమునకేరి బాధలను గల్గించి వృద్ధిరూపముగ పరిణమించునని భావము. మరియు నిది గ్రంథిరూపముగ నున్నపుడు సాధ్యంబనియు, వృద్ధిరూపము నొందినపుడు అసాధ్యంబనియు నెరుంగునది.

బ్రహ్మ లక్షణము తత్త్వాస్తరమున నీరీతిగ గానంబడియెడు: “అత్యభివ్యుద్ధి గుర్వన్న సేవనాన్నిచయం గతః, కరోతి గ్రన్థివచ్ఛోభం దోషో వజ్రణసద్ధిమ్ | జ్వర శూలాజ్ఞసాదాధ్యం తం బ్రహ్మమితి నిర్దిశేత్||” మిక్కిలి అభివ్యుద్ధి ప్రాతస్తుల యంగు ద్రవమును బుట్టించు) పదార్థముల సేవించుట, అశీర్ణకరంబులగు అన్నగుల భుజించుట, ఇట్టి కారణములచేత దోషము వృద్ధిపొంది గజ్జలయొక్క సంధియగు గ్రంధివలెనుండు శోభను గల్గించును. అంగు జ్వరము, శూల, ఒడలు కృశించుట, ఈ లక్షణములు కలుగును. దీనిని బ్రహ్మంబను వ్యాధియని వచించెడిరు.

అండవృద్ధి నుపేక్షించుటచే గల్లు బాధలు

శ్లో॥ ఉపేక్ష్యమాణస్య చ ముష్కవృద్ధిం
ఆధ్మారక్ స్తమ్భవతీం స వాయుః |
ప్రవీడితోఽస్త స్వనవా స్ప్రియాతి
ప్రథ్మాపయన్నేతి పునశ్చ ముక్తః॥౧౦॥

తా॥ పైకెప్పిన యండవృద్ధి వాపు, పోటు, ఈకుపు, ఈ లక్షణములు కల్గియున్నపుడు చికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ చేతితో పిసికినప్పుడు గుడగుడయను శబ్దముగోగూడి వాతము పైకెగయును. చేతిని వదిలినయెడ మరల నా వాతము అండకోశమున జేరి యుబికించును. అట్టి సమయమున నసాధ్యంబగునని భావము.

శ్లో॥ అంత్రవృద్ధి రసాధ్యోఽయం వాతవృద్ధి సమాకృతిః॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
వృద్ధినిదానం సమాప్తమ్

తా॥ మున్నువచించిన అంత్రవృద్ధి అండముల నాశ్రయించి వాతవృద్ధికి సమానమైన లక్షణములు గల్గియున్నయెడ నసాధ్యంబై యుండునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యవాయ రానుకృష్టార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విదేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను
మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

వృద్ధినిదానము
స మా ప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

గలగణ్డ గణ్డమాలాఽపచీ గ్రన్థ్యర్చన

ని దా న మ్

వృద్ధినిదానానస్తరము తత్సమాన రూపంబైన గలగణ్డనిదానము శెప్పబడుచున్నది.

గలగణ్డసామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ నిబద్ధశ్శ్వాసఘోరస్య ముష్కువల్లమృతే గలే।

మహాన్యా యది వా హ్రాస్వా గలగణ్డం తమాదిశేత్ ॥౧॥

తా॥ కంఠమునందు వాపు నిలచి అండమువలె గొప్పదిగనైనను స్వల్పంబుగనైనను ప్రేలు చున్నయెడ దానిని గలగణ్డమని వచించెదరు.

గలగణ్డ సంప్రాప్తి

శ్లో॥ వాతః కఫశ్శ్వాసి గలే ప్రదుష్టో

మన్యే చ సంశ్రిత్య తథైవ మేదః।

కుర్వన్తి గణ్డం క్రమశస్స్వలిజై

స్సమన్వితం తం గలగణ్డమాహుః ॥౨॥

తా॥ వాతము, కఫము, మేదస్సు, ఈయూడును వెవ్వేరుగ రుప్తంబులై మెడనరముల నాశ్రయించి వైనశిప్పిన లక్షణములతోగూడిన వాపును నానాట కల్గించును, దీనిని గలగణ్డమని వచించెదరు. వాత కఫ మేదస్సులచే గలగణ్డము చూశువిధంబులనియు, వ్యాధిస్వభావముచేత పితృ గలగణ్డము లేదనియు భావము.

వాతజ గలగణ్డ లక్షణము

శ్లో॥ తోదాన్వితః కృష్ణసిరావనద్ధః

శ్వావోఽరుణో వా పవనాత్మకస్తు।

పారుష్యయుక్తశ్చిరవృద్ధ్యపాకో

యదృచ్ఛయా పాకమియా త్కదాచిత్ ॥౩॥

వైరస్యమాస్యస్య చ తస్య జన్తో
రభవేత్తథా తాలుగలప్రశోషః।

తా॥ పోటు గల్గియుండుట, నల్లనినరములతో జాట్లబడియుండుట, శ్యామారణ వర్ణంబులు గల్గియుండుట, మిగుల పరుషముగ నుండుట, చిరకాలమునకు వృద్ధి నొందుట, పగలకుండుట, ఒకానొకప్పుడు కారణములేకనే పగులుట, నోరు విరసముగ నుండుట, దాళువలును కంఠంబును ఎండిపోవుట, ఈలక్షణములు కల్గినది వాతముచేజనించిన గలగండమని యెరుంగునది.

కఫజ గలగణ్డ లక్షణము

శ్లో॥ స్థిరస్సనతో గురు రుగ్ర కణ్డా
శ్శీతో మహంశ్చాపి కఫాత్మకస్తు॥౪॥
చిరాభివృద్ధిం భజతే చిరాద్వా
ప్రపచ్ఛతే మస్తరుజః కదాచిత్।
మాధుర్యమాస్యస్య చ తస్య జన్తో
రభవేత్తథా తాలుగలప్రశోషః॥౫॥

తా॥ కఠినంబుగనుండుట, కఫమునకు సమానమైన వర్ణముగల్గియుండుట, మిగుల బరువుగ నుండుట, తీవ్రమైన దురద కల్గియుండుట, చల్ల నైయుండుట, గొప్పదిగనుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన గలగండమని యెరుంగునది. ఈ గలగండము చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది చిరకాలమునకు పగులును. ఒకప్పుడు స్వల్పమైన బాధ కల్గియుండును. నోరు తీసిగల్గియుండును. తాలువులును కంఠంబును బంకగా నుండును.

మేదోజగలగణ్డ లక్షణము

శ్లో॥ స్నిగ్ధో గురుః పాణ్డారనిప్తగన్ధః
మేదోభవః కణ్డాయుతోఽల్పరుక్ష్ణ।
ప్రలమ్బతేఽలాబువదల్పమూలో
దేహానురూపక్షయవృద్ధియుక్తః ॥౬॥
స్నిగ్ధాస్యతా తస్య భవేచ్ఛ జన్తో
ర్గలేఽనుశబ్దం కురుతే చ నిత్యమ్।

తా॥ నునుపుగల్గి నిగనిగలాడుచుండుట, భారముగనుండుట, పొండువర్ణముగల్గియుండుట, దుర్గంధముతో గూడియుండుట, మిక్కుటమైన దురదయు స్వల్పమైన బాధయు కల్గియుండుట, ఈలక్షణములుకల్గినది మేదస్సుచే జనించిన గలగండమని యెరుంగునది. మరియు దీని మొదలు మిగుల స్వల్పముగనుండి సారకాయవలె ప్రేలాడుచు దేహము వృద్ధి నొందునపుడు వృద్ధి నొందుచు దేహము కృశించునపుడు కృశతనొందుచు నుండును. ఈ వ్యాధియందు నోరు బిడ్డుగల్గి కంఠమున మాట లాడునపుడు ప్రతిధ్వని కల్గియుండును.

అసాధ్యగలగణ్డ లక్షణములు

శ్లో॥ కృచ్ఛాచ్ఛ్వాసస్తం మృదుసర్వగాత్రం।

సంవత్సరాతీత మరోచకార్తమ్॥౭॥

క్షీణం చ వైద్యో గలగణ్డయుక్తం

భిన్నస్వరం చాపి వివర్జయేచ్ఛ।

తా॥ మిగుల కష్టముచే శ్వాసమును విడుచుట, శరీరమంతయు మృదువై యుండుట, ఒక సంవత్సరముదాటియుండుట, శరీరము కృశించుట, కంఠస్వరము మారియుండుట, ఈ లక్షణములు గలగండువ్యాధికలవానికి జనించినయెడ నసాధ్యంబై యుండును గాన భిషగ్వరుండు చికిత్సజేయక వదిలియుండవలెనని భావము.

గణ్డమాలా లక్షణము

శ్లో॥ కర్కశుకోలామలక ప్రమాణైః

కఠౌంశమన్యా గల వజ్ర ణేషు॥౮॥

మేదఃకఫాభ్యాం చిరమస్తపాకై

స్యాద్గండుమాలా బహుభిశ్చగణ్డైః।

తా॥ రేగుపండు, కమ్మరేగుపండు, ఉసిరికకాయ, వీనికి సమానమైన ప్రమాణముకల గ్రంథులు మేదఃకఫములచేత చంకలు, భుజశిరస్సులు, పెడతలనుండు నరము, కంఠము, గజ్జలు, ఈ స్థలములయందు వరుసగ జనించినయెడ గండుమాలయని చెప్పబడును. ఈగ్రంథులు చిరకాల మునకు మెలమెల్లగ కొంచెముగ పగులును. అనేకగ్రంథులు వరుసగ మాలారూపమై యుండుటం జేసి యీ వ్యాధి గండుమాలయని చెప్పబడును.

గండుమాలా లక్షణములను భోజం డితైరంగున నుడివెను: “వాతపిత్తకఫా వృద్ధా మేద శ్చాపి సమాచితమ్ । జఙ్ఘయోః కణ్డరాం ప్రాప్య మత్స్యజ్జినదృశా బహూః । కుర్వంతి గ్రథితా తేభ్యః పునః ప్రకుపితోఽనిలః । తా దోషా నూర్ధ్వగో వక్షఃకక్షమన్యాగలాశ్రితః । నానాప్రకారా కురుతే గ్రస్థి సాత్వపచీ మతా । అపచీ కంఠమన్యాసు కక్షవజ్రణసద్భిషు । గణ్డమాలాం విజా నీయాత్ అపచీతుల్యలక్షణామ్॥” వాత పిత్త కఫములును మేదస్సును వృద్ధి నొంది పిక్కు యందుండు కండరలజీరి మత్స్యములయొక్క గ్రుడ్డులంబోలిన గ్రంథులను కల్గించును; అట్టి గ్రంథులవలన వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దూర్ధ్వభాగము వక్షఃస్థలము, కక్ష ములు, పెడతలనరము, కంఠము, ఈస్థలములయందు నానావిధంబులగు గ్రంథులను కల్గించును; దీనిని అపచి యను వ్యాధియని వచించెదరు; అట్టి అపచీవ్యాధి కంఠము, పెడతలనరము, చంకలు, గజ్జలు, ఈ స్థలములయందు జనించి అపచీలక్షణములతో గూడియున్నయెడ గండుమాల యని చెప్పబడునని భావము. ఈ వచనముచేత వాతపిత్తములచే గూడ గండుమాల జనించునని తెలియ

బడుచున్నది గాన ప్రకృతములను “మేదః కఫాభ్యాం” అను పదమునకు ఈ వ్యాధియందు దూష్యంబైన మేదస్సును దోషంబైన కఫంబును ప్రధానంబులై యుండుననియు తక్కిన వాత పిత్తములు అప్రధానంబులై యుండుననియు భావము నెరుంగునది. మరియు “మేదఃకఫాత్ శోణితసంచయోత్థో గలస్య మధ్యే గలగండ ఏకః। స్వాద్గర్భడమాలా బహుభిశ్చ గడ్డైః” అని చరకమున నుండుటంజేసి మేదః కఫములచేత రక్తము వృద్ధికొంది కంఠమధ్యమున నొక్క గ్రంథి జనించినయెడ నయ్యది గలగండమనియు; మెదయంగు అనేకగ్రంథులు జనించినచో గండమాలయనియు, గండమాలకు కంఠమే స్థానమనియు తెలియుచున్నది.

అపచీ లక్షణము

శ్లో॥ తే గ్రంథయః కేచిదవాప్తపాకాస్సవన్తి

నశ్యన్తి భవన్తి చాన్యే॥౯॥

కాలానుబంధం చిరమాదధాతి

పై వాపచీతి ప్రవదన్తి తిచ్ఛ్జాః।

సాధ్యాస్త్వతాః పీనసపార్శ్వశూలకాన

జ్వరచ్ఛర్దియుతాస్త్యసాధ్యాః॥౧౦॥

తా॥ పై జెప్పిన గండమాలారూపమైన గ్రంథులు చిరకాలమునుండి యనుసరించి అంగు కొన్ని పగిలివ్రవించి కొన్ని నశించి మరల జనించుచున్నయెడ అపచియని చెప్పబడునని భావము. ఈ యపచీగ్రంథులు సామాన్యముగ సాధ్యంబులై యుండును. పీనస, పక్కనొప్పి, దగ్గు, జ్వరము, వాన్తి, ఈ యుపద్రవములతో గూడియున్నయెడ ససాధ్యంబులై యుండును. ఇచ్చట “అపరాపరోపచీయమానతయా అపచీ” అను వ్యుత్పత్తిచేత ఒకటివెనుక మరియు కటి జనించి వృద్ధి నొందుచుండునది అపచియని యెరుంగునది. ఈయర్థము సుశ్రుతమునందు “చయ ప్రకర్షాదపచీం వదన్తి” అని చెప్పబడియున్నది. మాలికవలె వరుసగా జనించినది గండ మాలయనియు, అట్టినియమములేక అనేకములుగ జనించునది అపచియనియు నీరెంటికిని భేదము నెరుంగునది.

గ్రంథి లక్షణము

శ్లో॥ వాతాదయో మాంసమస్యక్రృదుష్టై

స్సస్తూప్య మేదశ్చ తథా సిరాశ్చ।

వృత్తోన్నతం విగ్రధితం చ శోథం

కుర్వన్త్యతో గ్రంథిరితి ప్రదిప్టః॥౧౧॥

తా॥ వాత పిత్త కఫంబులు దుష్టంబులై మాంసము, రక్తము, మేదస్సు, సిరలు వీనినన్నింటిని దుష్టములుగ జేసి వర్తులంబును ఉన్నతంబును కఠినంబులైన శోథను కల్గించును. దానంజేసి గ్రంథియని చెప్పబడును.

వాతజగ్రస్థి లక్షణము

శ్లో॥ ఆయమ్యతే వృశ్చ్యతి తుద్యతే చ
ప్రత్యస్యతే మధ్యతి భిద్యతే చ।
కృష్ణో మృదుర్వస్తిరివాతతశ్చ।
భిన్నస్రవేచ్ఛానిలజోఽస్రమచ్ఛమ్॥౧౨॥

తా॥ ఈశ్వరజడినట్లుండుట, ఛేదింపబడినట్లుండుట, సూగుల బొడిచినట్లుండుట, కొట్టబడినట్లుండుట, కలియబెట్టిన విధంబుగ నుండుట, పగలదీయునట్లుండుట, నల్లనిరంగుకల్గి మృదువైన తిత్తివలె విశాలమైయుండుట, ఈ లక్షణములతోగూడి పగిలినప్పుడు నిగ్మలమైన రక్తమును స్రవించునది వాతముచే జనించిన గ్రస్థియని యెరుంగునది.

పిత్తగ్రస్థి లక్షణము

శ్లో॥ దద్వహ్యతే భూప్యతి వృశ్చ్యతే చ
పాపచ్యతే ప్రజ్వలతీవ చాప।
రక్తస్పీతోఽప్యశ్చవాపి పిత్తిః
ద్భిన్నస్రవేచుష్ణమతీవ చాస్రమ్॥౧౩॥

తా॥ అగ్నిచే మిక్కిలి కాల్పబడినట్లుండి లోపలనుండి పొగ వెడలు విధంబుగ నుండుట, చీలువబడిన విధంబుగ నుండుట, మోగాగులచే పక్షముచేయబడినట్లుండుట, జ్వలించునట్లుండుట, ఈ లక్షణములతోగూడి రక్తవర్ణమైనను పసుపురంగునైనను కల్గి పగిలినప్పుడు మిగుల నుష్ణమైన రక్తమును స్రవించునది పిత్తముచే జనించిన గ్రంథియని యెరుంగునది.

కఫజగ్రస్థి లక్షణము

శ్లో॥ శీతోఽనివర్ణోఽల్పరుతోఽపేకశ్శ్లేః
పాషాణవత్సంహాసనోపపన్నః।
చిరాభివృద్ధశ్చ కఫప్రకోపాద్భిన్న
స్స్రవేచ్ఛుక్లఘుసం చ పూయమ్॥౧౪॥

తా॥ చల్లగనుండుట, స్వాభావికమైన వర్ణము గల్గియుండుట, స్వల్పమైన బాధగల్గియుండుట, అధికముగ దురద గల్గియుండుట, రాయివలె కఠినముగ నుండుట, ఈలక్షణములతోగూడి చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది పగిలినప్పుడు తెల్లని రంగుకల్గి చిక్కనై యుండు చీమును స్రవించునది కఫప్రకోపముచే జనించిన గ్రస్థియని యెరుంగునది.

మేదోజగ్రస్థి లక్షణము

శ్లో॥ శరీరవృద్ధిక్షయవృద్ధిహానిస్సిగ్ధో
మహాక కణ్డాయతోఽరుజశ్చే।
మేదఃకృతో గచ్ఛతి చాత్ర భిన్నే
పిణ్యాకసర్పిఃప్రతిమన్తు మేదః॥౧౫॥

తా॥ శరీరమువృద్ధి నొందినపుడు వృద్ధి నొంది క్షీణంబగునెడ క్షయమునొందుచు నునుపు గల్గి యధికమైన దురదతోగూడి బాధలేక గొప్పదిగా నుండునది మేదస్సుచే జనించిన గ్రన్థియని యెరుంగునది. ఈ గ్రన్థి పగలినపుడు గానుగపిండివలెను పేరిన నేతివలె నుండు మేదస్సును స్రవించును. మరియు నీమేదోగ్రన్థిలక్షణమును భోజం దీరితిగ జెప్పెను. “మేదో వాయు ర్యదా మాంసే విక్షిపే దధవా త్వచి । తత్ర మేదోభవగ్రన్థిః శ్యావో భవతిపాణ్డు రః॥ కృశేః కృశే మహాన్ఘోస్థాతే గ్రన్థిర్భిన్నశ్చ వీడితః । తిలకల్మనిభస్రావో ఘృతవచ్చాస్య జాయతే” వాతము ప్రకుపితంబై మేదస్సును మాంసమునందైనను చర్మము నందైనను చేర్చినపుడు అచ్చట మేదస్సుచే గ్రన్థి జనించును. ఆ గ్రన్థి శ్యామలవర్ణంబును సాండు వర్ణంబునై యుండును. మరియు శరీరము వృద్ధి నొందునపుడు వృద్ధి నొందుచు కృశించునపుడు కృశతనొందుచుండును. పగలినపుడు గానుగపిండివలెను పేరిన నేతివలెనుండు చీము స్రవించునని భావము.

సిరాజ గ్రన్థి లక్షణము

శ్లో॥ వ్యాయామజాతై రబలస్య వైవై
రాక్షిప్యవాయుస్తు సిరాప్రతాపమ్ ।
సంకుచ్య సంపిణ్డ్య విశోష్య చాపి
గ్రన్థిం కరోత్యున్నతమాశువృత్తమ్ ॥౧౬॥
గ్రన్థిస్సిరాజస్య తు కృచ్ఛ్రసాధ్యో
భవేద్ద్యచి స్యాత్సరుజ శ్చలశ్చ ।
స చారుజశ్చాప్యచలో మహాంశ్చ
మర్మోత్థితశ్చాపి వివర్జనీయః ॥౧౭॥

తా॥ బలహీనుడగు పురుషుండు శరీరమున కాయాసము కల్గించెడి నానావిధంబులైన పనుల జేయుటవలన వాతము ప్రకుపితంబై సిరాజాలము నీడ్చి సంకోచమునొందజేసి యొక్కచో గుమిగ కూర్చి శోషింపజేసి వర్తులంబును ఉన్నతంబునైన గ్రన్థిని కల్గించును. దీనిని సిరాజ గ్రన్థియని వచించెదరు. ఈ గ్రంథి కృచ్ఛ్రసాధ్యంబై యుండును. మరియు నీగ్రంథి నొప్పిగల్గి చంచలంబై యున్నయెడ సాధ్యంబై యుండును. బాధలేక నిశ్చలంబై యున్నను మర్మస్థానము లయందు జనించినను అసాధ్యంబుగ నుండునని యెరుంగునది. మరియు “పచ్చైతానరుజోగ్ర స్థిస్త్వర్మజానచణాంస్త్యజేత్ । కపోలగల మన్యాసు దుశ్చికిత్సాస్య సన్నిషు” అని భోజండు వచించెను. వైశెష్టిక విగువిధంబులగు గ్రంథులును బాధలేక నిశ్చలంబులై యున్నయెడ నసాధ్యంబులనియు, గండస్థలములయందును కంఠమునందును పెడతలవరమునందును జనించిన గ్రంథు లసాధ్యంబులనియు భావము. ఈ వాక్యముచేత ప్రకృత గ్రన్థమునందును గ్రంథి సామాన్యముల బాధలేక నిశ్చలంబై యున్నయెడ నసాధ్యంబై యుండునని యర్థము చెప్పట సమంజసమని యెరుంగునది.

అర్బుద సమ్ప్రాప్తి

శ్లో॥ గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవ దోషః

సంమూర్ఛితా మాంసమస్పృక్ష్వదూష్య।

వృత్తం స్థిరం మద్దరుజం మహస్తమసల్ప

మూలం చిరవృద్ధ్య సాకమ్॥౧౮॥

కుర్వంతి మాంసోచ్ఛ్రయ మత్యగాఢం

తదర్బుదం శాస్త్రవిదో వదంతి।

తా॥ శరీరమునందెచ్చటవైన నొకచోట వాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది రక్త మాంసములను చెరచి పద్మలంబును, కఠినంబును, స్వల్పబాధ కల్గినదియు, గొప్పదియు, గాఢమైన మూలముకల్గినదియు, చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది పరిపక్వంబగునదియువైన మాంసపిండమును కల్గించును. దీనిని అర్బుదముని శాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. ఈ వ్రణము మిగుల లోతులో కలుగును.

అర్బుదభేదములు

శ్లో॥ వాతేన నిత్యేన కఫేన చాచి

రక్తేన మాంసేన చ మేదసా వా॥ ౧౯॥

తజ్జాయతే తస్య చ లక్షణాని

గ్రంథేస్యమానాని తదాభవంతి।

తా॥ ఈయర్బుదవ్యాధి వాత పిత్త కఫ రక్త మాంస మేదస్సులచే వెవ్వేరుగ జనించుటంజేసి ఆగువిధంబులగును. అందు వాత పిత్త కఫ మేదస్సులచే జనించిన యర్బుదములు వరుసగా నీనాల్గిటిచేజనించిన గ్రంథులతో సమానములైన లక్షణములుకల్గియుండునని భావము.

రక్తార్బుద లక్షణము

శ్లో॥ దోషః ప్రదుష్టో రుధిరం సిరాశ్చ

సంకుచ్య సంపిణ్య తత స్త్వపాకమ్॥౨౦॥

నాస్రావమున్నహ్యతి మాంసపిండం

మాంసాఙ్కురై రాచితమాశు వృద్ధిమ్।

కరోత్యజస్రం రుధిరప్రవృత్తిం

అసాధ్యమేతిర్రుధిరాత్మికం య॥ ౨౧॥

రక్తక్షయోపద్రవవీడితత్వా

త్వాఙ్మూర్ఛ్య వేదర్బుదవీడితస్తు।

తా॥ దోషములు ప్రకోపమునొంది రక్తమును విశేషముగ చెరచి సిరలను సంకోచము నొందించి యొక్క చోట గుంపుగ జేర్చి మాంసపిండము నున్నతముగ జేయును. అట్టి మాంసపిండము

కొంచెముగ పగిలి స్రవించుచు మాంసపు మొలకలతోగూడి శీఘ్రముగ వృద్ధి నొందును. ఎల్లప్పుడు రక్తమును స్రవించుచుండును. దీనిని రక్తముచే కల్గిన యర్బుదమని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి మిగుల నసాధ్యమై యుండును. రక్తక్షయరూపమైన ఉపద్రవముచే పీడింపబడియుండుటచే నీ వ్యాధికల మనుజుండు పాండువర్ణముకల్గియుండును.

మాంసార్బుద లక్షణము

శ్లో॥ ముష్టిప్రహారాదిభిరర్దితోఽగ్రే
మాంసం ప్రదుష్టం జనయేద్ధి శోభమ్॥౨౨
అవేదనం స్నిగ్ధమనన్యవర్ణం
అపాకమశ్మోపమమప్రచాల్యమ్!
ప్రదుష్టమాంసస్య సరస్య గాఢ
మేతద్భవేన్మాంసపరాయణస్య॥౨౩॥
మాంసార్బుదం త్వేదిదసాధ్యము క్తమ్

తా॥ శరీరమునందు పిడికిలిపోటు మొదలగు ప్రహారములచే మాంసముచెడి వాపు కల్గును; ఆట్టి వాపు నొప్పిలేక నునుపుగల్గి శరీరమునకు సమానమైన వర్ణముతోగూడి పగలక రాయివలె కొనంపై నిశ్చలముగ నుండును. దీనిని మాంసార్బుదమని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మాంసముచెడిన వానికని ఎల్లప్పుడు మాంసమును భుజించువానికని విశేషముగ జనించును. ఈ మాంసార్బుదము మిగుల నసాధ్యమై యుండును. ఇచ్చట రక్తార్బుదమునందు పిత్తము కారణమనియు మాంసార్బుదమున వాతము కారణమనియు విశేషము నెరుంగునది. మరియు ఆర్బుదసామాన్యముగ రక్త మాంసముల దుష్టమై నను రక్తార్బుదమున రక్తంబును మాంసార్బుదమున మాంసంబును విశేషముగ దుష్టమయినవని భావము.

అసాధ్యార్బుద లక్షణములు

శ్లో॥ సాధ్యేష్వపీమాని తు వర్జయేచ్ఛ।
సఃప్రస్రుతం మర్శణి యచ్ఛజాతం
ప్రతస్స వా యచ్ఛ భవేదచాల్యమ్॥౨౪॥

తా॥ వ్యాధి స్వభావముచే పాకము నొందకున్నను, చర్మము పగిలి స్వల్పముగ స్రవించుచున్నను, మర్శస్థలములయందు జనించినను, వాసాద్వారముమున్ను గాగల ప్రోతస్థులయందు జనించినను, చలనము లేక స్థిరమైయున్నను, సాధ్యలక్షణములతోగూడిన యర్బుదముకూడ నసాధ్యమై యుండునని భావము.

అశ్యర్బుద ద్వితీయద లక్షణములు

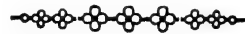
శ్లో॥ యజ్ఞాయతే ద్యౌస్సా మాంసవాసే
క్షేయం తదశ్యర్బుద మర్బుదక్షే॥

యద్విద్విజాతం యుగప్రక్రమాద్యా
ద్విరర్బుదం తచ్చ భవేదసాధ్యమ్॥ ౨౫॥

తా॥ పూర్వోక్త లక్షణముతోగూడిన యర్బుదమునగు వేరొక యర్బుదము జనించిన యెడ దానిని అధ్యర్బుదమనియు, సమకాలముననైనను పర్యాయముగ నైనను జంటగ రెండర్బుదములు జనించినయెడ ద్విరర్బుదమనియు వచించెదరు. ఈ యర్బుదము అసాధ్యంబై యుండును.

అర్బుదములు పక్వముగాకుండుటకు కారణములు

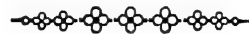
శ్లో॥ స పాకమాయాన్తి కఫాధికత్వా
స్నేహోబహుత్వాచ్చ విశేషతస్తు।
దోషస్థిరత్వాద్గ్రీధనాచ్చ తేషాం
సర్వార్బుదాన్యేవ నిసర్గతస్తు॥ ౨౬॥

ఇతి శ్రీ మాధవకర విరచితే మాధవనిదానే
గ్గలగణ్డ గణ్డమాలాపచ్ఛిగ్రన్థ్యర్బుద
నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పై జెప్పిన యర్బుదములన్నియు కఫమేదస్సులు అధికముగ నుండుటచేతను, దోషములు స్థిరముగ నుండుటచేతను, కఠినముగ నుండుటచేతను, పాకము నొందకుండును. ఇట్టి కారణములు వ్యాధిస్వభావముచే గల్గినవి భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర
ణారవిద్యసంసేవాసమాసానిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్జునాధిప సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదసమాప్తాణ్డ” “భీషజ్యుణి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు

గ ల గ ణ్డ గ ణ్డ మాలా

పచ్ఛిగ్రన్థ్యర్బుద నిదానము

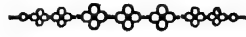
స మాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

శ్రీ ప ద ని దా న మ్

అర్బుద నిదానానంతరము అర్బుదమువలె నున్నతమై జనించుటంజేసి దానికి సమానమైన శ్రీ పదముయొక్క నిదానము జెప్పట.

—(0)—

శ్రీపద సంప్రాప్తి

శ్లో॥ యస్సజ్వరో వజ్జణజో భృశార్తి
శ్లోభో నృణాం పాదగతః క్రమేణ
తస్మిన్ శ్రీపదం స్యాత్కరకర్ణనేత్ర
శిశ్నోష్ఠనాసాస్వపి కేచిదాహుః॥౧॥

తా॥ జ్వరముతోడను మిక్కుటమైన వేదనతోడను గూడిన వాపు గజ్జలలో ముందు జనించి మెల్ల మెల్లగ పాదములకు దిగినయెడ నయ్యది శ్రీపదంబను (బోదకాలు) వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి హస్తములయందును, చెవులయందును, కన్నులయందును, శిశ్నమునందును, పెదవులయందును, నాసికయందును, జనించునని కొందరు వచించెదరు. ఇచ్చట శ్రీపదము సంప్రాప్తిలో జెప్పిన రీతిగ హస్తములు మొదలగుచోట జనించుటలేదు గాన “కేచిదాహుః” అని పక్షాంతరముగ జెప్పబడెనని యెరుంగునది. “శిలావత్ పదం శ్రీపదం” అను వ్యుత్పత్తిచేత పాదమును రాయివలె కఠినముగ జేయునది గాన శ్రీపద మనందగునని కొందరు వచించెదరు.

వాతాదిశ్రీపద లక్షణములు

శ్లో॥ వాతజం కృష్ణరూక్షం చ స్ఫుటితం తీవ్రవేదనమ్।
అనిమిత్తరుజం తస్య బహుశో జ్వర ఏవ చ॥౨॥
పిత్తజం పీతసజ్కాశం దాహజ్వరయుతం పృదు।
శ్లేష్మికం స్నిగ్ధవర్ణం చ శ్వేతం పాణ్డు గురు స్థిరమ్॥౩॥

తా॥ కృష్ణవర్ణంబును, రూక్షంబును, పగులునదియు, తీవ్రంబగు వేదనతో గూడినదియు, కారణములేకనే విశేషముగ నొప్పిగల్గినదియనైన శ్రీపదము వాతముచే జనించినదియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధియందు జ్వరము విశేషముగ నుండును. పచ్చని రంగుకల్గి తాపముతోడను జ్వరము

తోడను కూడి మృదువుగనుండు శ్రీపదము పితృముచే జనించినది యనియు; నిగనిగలాడుచు శ్వేతవర్ణంబైనను, లేక, పాండువర్ణంబైనను కల్లి మిక్కిలి భారముతోగూడి కఠినంబైయుండు శ్రీపదము శ్వేష్ఠముచే జనించినది యనియు; శ్రీపదభేదముల నెఱుంగినది.

అసాధ్యశ్రీపద లక్షణము

శ్లో॥ నల్మకమివ సర్జితం కంటకై రుపదీయతే ।

అద్భుత్తకం మహాత్తచ్చ సర్జనీయం విశేషతః॥౪॥

తా॥ పాముపుట్టవలె ననేక శిఖరములతోగూడి జనించి మాంసపుములకలచే వ్యాప్తంబై ఒక సంవత్సరముగడచి మిగుల గొప్పదిగానుండు శ్రీపదము అసాధ్యంబై యుండును గాని చికిత్స జేయం జనవని భావము.

శ్రీపదములయందు కఫప్రాధాన్య నిర్ణయము

శ్లో॥ త్రీణ్యశ్చైతాని జాసయాన్లీచదాని కథాన్యచూత్ ।

గురుత్వం చ మహత్త్వం చ యస్మాన్నాస్తి కఫ విహరే॥

తా॥ గురుత్వమును మహత్త్వమును కఫములేక జనించు గాన వాతాదులచే జనించిన శ్రీపదముల మాతీయందును కఫము ప్రధానముగ ప్రవృత్తంబై యుండునని భావము.

శ్రీపదముల కారణములగు దేశాది నిర్ణయము

శ్లో॥ పునాగోదకభూ ఉష్ణాః గర్వద్రుషు చ శీతభూః ।

తేషా దేశాస్తీషు జాయంతే శ్రీపదాని విశేషతః॥

యదైష్ఠ్యమూహిత విహరితాతం

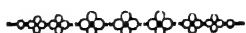
పునః ప్రసిద్ధ్యాం కసాత్మకస్య ।

తా॥ తెటాకాదులనుగలదు జలము తైటవెడలక వర్షాక చిరకాలమువరకు నిలచి యుండుచోట్లనుండును, అన్ని యుతువులనుండు మిక్కిలి శీతలము గానుండు ప్రదేశములనుండును, శ్రీపదవ్యాధులు విశేషముగ జనించును. మరియు కఫప్రకృతిగల మనుజుండు శ్వేష్ఠము వృద్ధి నొందించు నాహార విహారాలను నిశిషముగ జేసినను శ్రీపదవ్యాధి కలుగనని భావము.

మరలయక అసాధ్య శ్రీపదలక్షణము

శ్లో॥ సాస్రావమయ్యన్నత సర్వలిజా

సకణ్డరం శ్వేష్ఠయుతిం వివర్జయే॥౫॥

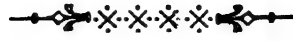

ఇహ శ్రీ మాధవనకరవిరచితే మాధవనిదా కే

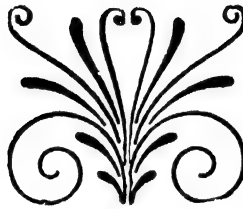
శ్రీపద నిదాన సమూహము

తా॥ మిక్కిలి యధికంబులైన వాతాది లక్షణములతో గూడి నీరు మొదలగునవి స్రవించుచు
అధికమైన దురదృష్టి శ్రేష్ఠ్యము క్తంబైన శ్రీ పదము అసాధ్యంబని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిష్టసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు
శ్రీ ప ద ని దా న ము
స మా ప్ర ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

విద్రధినిదానమ్

శ్రీపదమున జనించుకరణి విద్రధియందును శోభకల్లును గాన శ్రీపదనిదానమును జెప్పినపిదప దానికి సమానరూపంబైన విద్రధియొక్క నిదానమును చెప్పెడిది.

శ్లో॥ త్వగ్రక్త మాంసమేదాంసి సందూష్యాస్మిన్మాశ్రితాః।

దోషాశ్శోభం శనైర్భోరిం జనయన్త్యుచ్చితా భృశమ్॥౧॥

మహామూలం రుజావస్తం వృత్తం వాప్యభవాఽఽయతమ్।

స విద్రధి రితి భాష్యో విశ్లేయష్టద్విశశ్చ సః ॥౨॥

పుథగ్దోషైస్సమస్తైశ్చ త్తతేనావ్యసృజా తథా।

షణ్ణామపి హి తేషాంస్తు లక్షణం సప్రమచ్యుతే॥౩॥

తా॥ వాతాది దోషములు మిగుల ప్రకోపమునొంది చిగ్గము, రక్తము, మాంసము, ఈ మాడింటిని చెరచి వృద్ధి నొంది ఆస్థులయందుజేరి ప్రబలమైనమూలము కల్గినదియు, నొప్పిలో కూడినదియు, వర్తులంబును లేక నిడుదయునైన అతిహారమైన వాపును కల్గించును. దీనిని విద్రధి (మేహకురుపు) యని వచించెదను. మరియు నీవ్యాధి వాతపిత్తశ్లేష్మ సన్నిపాత త్తత రక్తములచే వెవ్వేరుగ జనించుటంజేసి వరుసగ వాతవిద్రధియనియు, పిత్తవిద్రధియనియు, శ్లేష్మవిద్రధియనియు, సన్నిపాతవిద్రధియనియు, త్తతవిద్రధియనియు, రక్తవిద్రధియనియును, ఆరుతెరంగులై యుండును. ఈ యారిటికిని వెవ్వేరుగ లక్షణముల నీక్రింద చెప్పెదనని భావము.

వాతజవిద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణోఽరుణో వా విషమో భృశమత్యర్థవేదనః।

చిత్రోతానప్రపాకశ్చ విద్రధిర్వాతసమ్భవః॥౪॥

తా॥ నల్లనిరంగు కల్గియుండుట, లేక అరుణవర్ణంబై యుండుట, ఒకప్పుడు స్వల్పంబును ఒకప్పుడు గొప్పదియునై యుండుట, మిక్కిలి యధికమైన వేదనకల్గి యుండుట, నానావిధంబులగు పుట్టుకయు పరిపాకంబును కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన విద్రధి యని యెరుంగునది.

పితృవిద్రాధి లక్షణము

శ్లో॥ పకోద్వయస్పృగసజ్జాశశ్శ్యావో వా జ్వరదాహవాః ।

క్షీప్రోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రాధిః పితృసమృచః॥౧॥

తా॥ పండిన పేడిపండువంటి వర్ణంబైనను లేక శ్యామలవర్ణంబైనను కల్గి ఉత్పత్తికాల మున నే జ్వరంబును మంటయు కల్గి శీఘ్రముగ జనించి పరిపాకము నొందినయెడ పితృముచే గల్గిన విద్రాధియని యెరుంగునది. మరియు నీవిద్రాధియందు ఉత్పత్తిసమయమున జ్వరదాహములు స్వల్పముగను, పరిపక్వంబగునపుడు అధికముగనుండును.

కఫవిద్రాధి లక్షణము

శ్లో॥ శోధావనదృశః పాణ్డూః శీతస్నిగ్ధోఽల్పవేదనః ।

చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రాధిః కఫసమృచః॥౨॥

తా॥ మూకుడువలె వర్ణంబును, పాణ్డువర్ణంబును, శీతంబును, నిగనిగలాడుచున్నదియు స్వల్పమైన బాధ కల్గినదియై చిరకాలమునకు జనించి పరిపాకమునొందునది కఫముచేగల్గిన విద్రాధియని యెరుంగునది.

శ్లో॥ తను వీత సితాశ్చైషామాద్రావా క్రమసస్పృతాః ।

తా॥ పైనకెప్పిన విద్రాధుల పూట్లలో వాతవిద్రాధియందు పలచనైన యాద్రావాంబును, (చీము మొదలగునవి కాదు), పిత్తవిద్రాధియందు పచ్చని యాద్రావాంబును, కఫవిద్రాధియందు తెల్లని యాద్రావాంబును కన్గినవి ఛావము.

సన్నిపాతవిద్రాధి లక్షణము

శ్లో॥ నానావర్ణరుజాద్రావో ఘాతాః విషమో ముహూః ॥౩॥

విషమం పచ్యతే చాపి విద్రాధస్సన్నిపాతకః ।

తా॥ నానావిధంబులగు కృష్ణవీతశుక్లాది వర్ణంబులును అనేకవిధములగు వేదనలును ఆద్రావాంబులును గల్గియుండుట, పెడతలవలె నున్నతమైయుండుట, మిగుల సాధ్యంబు యుండుట ఈలక్షణములుకల్గి ఒకచోట చిరకాలమునకు పరిపక్వంబై వేరొకచోట శీఘ్రముగ పరిపాకమునొందుచుండునది సన్నిపాతముచే కల్గిన విద్రాధియని యెరుంగునది.

ఆగంతకవిద్రాధి లక్షణము

శ్లో॥ తైస్త్వైర్భానైరభిహతే తుతే వాఽపథ్యకారణః॥౪॥

తుతోష్ణా వాయువిస్మృతస్సరక్తం పితృమీరణోత్ ।

జ్వరస్తృష్ణా చ దాహశ్చ బాయతే తస్య దేహిసః ॥౫॥

ఆగన్తువిద్రాధిర్వైష పితృవిద్రాధిలక్షణః ।

తా॥ కణ్ణులు మట్టిపెళ్లలు మొదలగువానిచే నగు ప్రహరములు కల్గినను, గాయముతగిలి నస్పడు పథ్యములుకాని యాహారాదుల జేసినను, గాయముచే గల్గిన యుష్ణము వాతముచే

శరీరమునందు వ్యాపింపబడి రక్తముతోగూడిన పిత్తమును ప్రకోపము నొందించును; దానం జేసి జ్వరము, దప్పి, తాపము, ఈలక్షణములు కల్గును. ఈయది అగస్త్యకవిద్రధి యని చెప్పబడును. మరియు నిది పిత్తవిద్రధిలక్షణములతో గూడియుండును.

రక్తజవిద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణస్ఫోటావృతశ్శ్యావస్తీవ్రదాహరుజాకరః॥౧౦॥

పిత్తవిద్రధిలిజన్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే।

తా॥ నల్లని బొబ్బలచే నావరింపబడి శ్యామవర్ణంబును మిగుల తీవ్రంబైన నొప్పియు మంటయు కల్గి పిత్తవిద్రధిలక్షణములతోగూడి యుండునది రక్తముచే కల్గిన విద్రధి యని యెరుంగునది.

అస్తర్విద్రధి సంప్రాప్తి

శ్లో॥ పృథక్సమ్భూయ వా దోషాః కుపితా గుల్మరూపిణమ్॥౧౧॥

వల్గీకవత్సమున్నద్ధ మస్తః కుర్వన్తి విద్రధిమ్।

గుదే వస్తిముఖే నాభ్యాం కుక్షౌ వజ్జణయోస్తథా॥౧౨॥

వృక్కయోః స్తీహ్ని యకృతి హృది వాక్లోమ్ని వాఽవ్యథ।

తా॥ వాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది శరీరమునందు లోప్రక్క పాముపుట్టవలె నున్నతంబును గుల్మమువంటి యాకారంబును కల విద్రధిని కల్పించును; నీనిది అస్తర్విద్రధి యని వచించెదరు. మరియు నిది గుదము, వస్తిద్వారము, నాభి, కుక్షి, శోజలు, వృక్కములు, స్తీహము, యకృత్తు, హృదయకమలము, క్లోమము, ఈ స్థలములలో నెచ్చోటనైన జనించును.

అస్తర్విద్రధి లక్షణములు

శ్లో॥ తేషాముక్తాని లిక్తాని బాహ్యవిద్రధిలక్షణైః॥౧౩॥

అధిషాన విశేషేణ లిక్తం శ్రుణు విశేషతః।

గుదే వాతనిరోధశ్చ వస్తౌ కృచ్ఛాల్పయూత్రతా॥౧౪॥

నాభ్యాం హిక్మా తథాఽఽటోపః కుక్షౌ మారుతకోపనమ్।

కటిపృష్ఠగ్రహస్తీవ్రో వజ్జణోత్థే తు విద్రధౌ॥౧౫॥

వృక్కయోః పార్శ్వసజ్కోచః స్తీహ్ని చ్ఛాచ్ఛావసావరోధనమ్।

సర్వాజ్ఞ ప్రగ్రహస్తీవ్రో హృది కానశ్చ జాయతే॥౧౬॥

శ్వాసో యకృతి హిక్మా చ క్లోమ్ని వేపీయతే పయః।

తా॥ అస్తర్విద్రధులన్నియు పైన వచించిన వాతాదిజనిత బాహ్యవిద్రధులతో సమానంబు లగు లక్షణములు కల్గి యుండును; ఐనను పైజెప్పిన స్థానభేదములచే గల్గు విశేషలక్షణముల వివరించెద, అందు గుదస్థానమున జనించిన విద్రధియందు అపానవాతము పెడలకుండును. వస్తి

యందు జనించినయెడ మిగుల కష్టముచే మూత్రము స్వల్పముగ వెడలును. నాభియందు జనించినయెడ వెక్కిళ్లును ఆటోపమును గల్గును. కుక్షిలో జనించునపుడు వాతప్రకోపము కల్గును. గజ్జలలో జనించునపుడు నడుము వీపు ఈ స్థలములయందు నొప్పికల్గును. వృక్కములయందు జనించినయెడ ఇరుప్రక్కలు ముడుచుకొనియుండును. ప్లిహమున జనించినయెడ శ్వాసము వెడలకుండును. హృదయమున జనించినయెడ అవయవములన్నింటియందు నొప్పియు దగ్గును జనించును. యకృత్తున జనించినయెడ శ్వాసంబును వెక్కిళ్లును కల్గును. శ్లోమమునందు కల్గినయెడ మాటిమాటికి నీళ్లద్రాగుట కీచ్ఛబాడమును. ఇవ్విధంబుగ విద్రధి జనించు స్థానభేదములచే లక్షణ భేదముల నెరుంగునది. మరియు “న నిబద్ధోఽస్తి గుల్మస్య విద్రధిః సనిబంధనః | గుల్మస్తిష్ఠతి దోషేషు విద్రధిర్థానశోణితే | విద్రధిః పచ్యతే తస్మాత్ గుల్మః క్వాపి న పచ్యతే ||” అని గుశ్రుతమున నున్నయది. గుల్మము పాకమునొందుటకు కారణములైన రక్తమాంసాదుల సంబంధములేక వాతాది దోషముల మాత్రము నాశ్రయించి యుండును గాన పాకము నొందుటలేదనియు, విద్రధి రక్తమాంసముల నాశ్రయించి జనించునుగాన పరిపక్వం బగుననియు భావము. ఈవాక్యమునుబట్టి అస్తర్విద్రధి పాకము నొందుననియు, గుల్మము పాకమునొందకుండుననియు నీ రెంటికిని భేదముల నెరుంగునది.

సాధ్యాసాధ్య విద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ నాభేరుపరిజాః పక్వా యాస్త్యార్థస్యమితరే త్వథః ||౧౭||

అధస్సుతేషు జీవేత్సు స్రుతేషూర్ధ్వం న జీవతి |

ప్రాన్నాభివస్తి వర్జ్యా యే తేషు భిన్నేషు బాహ్యతః ||౧౮||

జీవేత్కదాచిత్పురుషో నేతరేషు కదాచన |

తా॥ నాభికిపైన వృక్కప్లిహాది స్థానముల జనించిన విద్రధులు పక్వంబులైనపుడు ఊర్ధ్వ మార్గమున చీము మొదలగునవి స్రవించును. నాభికి క్రింద వస్తిగుదముల జనించిన విద్రధి పగిలినపుడు గుదమార్గమునుండి చీము మొదలగునవి స్రవించును. అందు అధోమార్గమున స్రవించు నెడ మనుజుండు జీవించును. ఊర్ధ్వద్వారమున వెడలునెడ జీవించుటలేదు. మరియు హృదయము, నాభి, వస్తి, ఈ స్థలములుదక్క తక్కినచోట్ల జనించిన విద్రధి పైకితేలి పగిలినయెడ నొకవేళ బ్రతుకును. హృదయనాభి వస్తులయందు జనించిన విద్రధి బాహ్యముగ పగిలినను జీవించుటలేదని భావము. మరియు “ఊర్ధ్వం ప్రభిన్నేషు ముఖాన్నరాణాం ప్రవర్తతేఽస్మక్సహితోఽపి పూయః | అధఃప్రభిన్నేషు చ పాయుమార్గాత్ ద్వాభ్యాం ప్రవృత్తిస్త్విహ నాభిజేషు ||” అని తస్మాత్తరమున నుండుటచేత నాభిస్థానమున జనించిన విద్రధి పగిలినపుడు ఊర్ధ్వధోమార్గముల రెంటియందును చీము మొదలగునవి స్రవించునని యెరుంగునది.

సాధ్యాసాధ్య విద్రధి నిర్ణయము

శ్లో॥ సాధ్యా విద్రధయః పశ్చ వివర్జ్యః సాన్నిపాతికః ||౧౯||

ఆమపక్వవిదగ్ధత్వం తేషాం శోధవదాదిశేత్ |

ఆధ్మాతం బద్ధనివ్యస్తం చృద్దిహిక్కాత్పసాఽన్వితమ్॥౨౦॥
రుజాశ్వాససమాయుక్తం విద్రధిర్నాశయేన్నరమ్।

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
విద్రధినిదానం సమాప్తమ్

తా॥ వాత పిత్త కఫ రక్త ఆగంతువులను భేదములుకల విద్రధులు వినును సాధ్యంబులు. సన్నిపాతముచే గల్గిన విద్రధి యసాధ్యంబు. మరియు నీవిద్రధులన్నింటికిని ఆరు పక్ష భేదములను శోధకువలెనే యెరుంగునది. చీము మొదలగునవి స్రవించక పైకుబికియున్నను, వాంతి, వెక్కిళ్లు, దిప్పి, ఈయుపద్రవములతో గూడియున్నను, అకకమైన నొప్పియు, శ్వాసంబును కల్గియున్నను విద్రధి మనుజుని చంపునని యెరుంగునది. మరియు తిష్టాన్తరమున నీరీతిగ గొన్ని సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు గానంబడినవి: “అసాధ్యో మర్మతో ధ్యేయః పక్షోఽపక్షశ్చ విద్రధిః। సన్నిపాతోద్భిత్తోఽప్యేవం పక్ష ఏవ తు వస్త్యిజః। స్వస్త్వా నాశేనాశో యశ్చ సాధ్యో మర్మ సమీపజః। అపక్షశ్చైవ పక్షశ్చ సాధ్యో నోపరినాభిజః॥” మర్మస్థానముల జనించిన విద్రధియు సన్నిపాతముచే గల్గిన విద్రధియు పక్షవైచల్యము గాకున్నను అసాధ్యంబనియు, వస్త్యియంగు జనించిన విద్రధి పక్షవైచల్యమున నసాధ్యం బనియు, నాభికి క్రింద చర్మమున జనించిన విద్రధియు, మర్మసమీపమున జనించి పక్షముగాకుండు విద్రధియు సాధ్యంబులనియు, నాభికి నూర్ధ్వభాగమున జనించిన విద్రధి పక్షవైచల్యము గాకున్నను అసాధ్యంబనియు భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవిస్తసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్వవాను రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్యుజి,” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

విద్రధినిదానము

స మాప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

వ్రణశోభ నిదానమ్

విద్రధినిదానానస్తరము వ్రణసామాన్యమునకు సంబంధించిన వ్రణశోభనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ ఏకదేశోత్థితశ్శోభో వ్రణానాం పూర్వలక్షణమ్ |
షడ్విధస్సాన్యత్పృథక్స్వర్య రక్తాఽగస్త్య నిమిత్తజః॥౧॥
శోభాష్టజేతే విజ్ఞేయాః ప్రాగుక్తైశ్శోభలక్షణైః |
విశేషః కథ్యతే చైషాం పక్వాపక్వాది నిశ్చయే॥౨॥

తా॥ శరీరమునం దొక స్థలమున జనించిన శోభ వ్రణములకు పూర్వరూపంబై యుండును. అట్టి శోభ వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత రక్త ఆగస్త్యులు కారణంబులగుటంజేసి యారువిధంబులై యుండునని యెరుంగునది. ఈయారువిధంబులైన శోభములు మున్నువచించిన శోభ సామాన్య లక్షణములతో గూడియుండును. మరియు వీనికన్నింటికి పక్వాపక్వలక్షణంబుల జలియుటకు విశేషముల జెప్పెదనని భావము.

వ్రణశోభ పరిపాక లక్షణములు

శ్లో॥ విషమం పచ్యతే వాతాత్పిత్తోత్థశ్చాచిరాచ్ఛిరమ్ |
కఫజః పిత్తవచ్చోభో రక్తాగస్త్య సముద్భవః॥౩॥

తా॥ వాతముచే జనించిన వ్రణశోభ విషమముగ పరిపాకము నొందును. పిత్తముచే జనించిన వ్రణశోభ క్షీణముగ పరిపక్వంబగును. క్లేష్మముచే జనించిన వ్రణశోభ చిరకాలమునకు పరిపక్వంబగును. రక్తముచేతను ఆగస్త్యుచేతను జనించిన వ్రణశోభ పిత్తజశోభవలె క్షీణముగ పరిపాకము నొందును.

అపక్వశోభ లక్షణము

శ్లో॥ మద్దోష్ణతాల్పశోభత్వం కాఠిన్యం త్వక్స్వర్ణతా |
మద్దవేదనతా చైతచ్ఛోభానామామలక్షణమ్॥౪॥

తా॥ ఉష్ణము కొంచెముగ నుండుట, వాపు కొంచెముగ నుండుట, కఠినంబై యుండుట, చర్మమునకు సమానమైన వర్ణము కల్గియుండుట, నొప్పి కొంచెముగ నుండుట, ఇవియన్నియు శోభ పక్షముగాకుండుటకు చిహ్నములని యెరుంగునది.

శోభ పరిపాకము నొందునపుడు జనించు లక్షణములు

శ్లో॥ దహ్యతే దహనేనేవ తారేణేవ చ పచ్యతే |
 పిపీలికాగణేనేవ దశ్యతే చ్చిద్యతే తథా॥౧॥
 భిద్యతే చైవ శస్త్రేణ దణ్డేనేవ చ తాడ్యతే |
 పీడ్యతే పాణినేవాస్త్రః సూచీభరిన తుద్యతే॥౨॥
 సోపాచోఽహ వివర్ణస్సాస్య దఙ్గుల్యేవావఘట్యతే |
 ఆసనే శయనే స్థానే శాంతిం వృశ్చికవిధవత్॥౩॥
 స గచ్ఛేదాతతశ్శోభో భవేదాఘాతవస్తోతత్ |
 జ్వరస్తృష్ణాదుదిత్యైవ పచ్యమానస్య లక్షణమ్॥౪॥

తా॥ ప్రణము పరిపాకమునొందు నెడ ఆగ్నిచే కాలబడినట్లుండుట, యౌరాగుల నునిచి నటుల చినుచినుతాడుట, చీమలు కుట్టినవిధముగ నొచ్చుట, శస్త్రముచే చేరించబడిన విధము గను చీలువబడిన చందముగ నుండుట, కఱ్ఱలచే కొట్టినట్లుండుట, చేతి పిసికినట్లుండుట, లోపల సూగుల గ్రుచ్చినట్లుండుట, ఆగ్నిలో కాచబడినట్లు తాపముగల్గుట, ఆగ్నిసమీపమున నున్న ట్టులు బాధగల్గుట, వర్ణము మారియుండుట, వ్రేళ్లతో పెకలించినట్లుండుట, కూర్చునియున్నను పరుండియున్నను నిలబడియున్నను తేలుకుట్టినవిధముగ బాధ శమించకుండుట, గాలిచే నిండి యుండు తిత్తివలె నుబికి యుండుట, జ్వరము, దిప్పి, ఆరుచి, ఈ యుపద్రవములు గల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు శోభ పరిపాకమునొందునపుడు విశేషముగ జనించునని యెరుంగునది.

పక్ష్య లక్షణము

శ్లో॥ వేదనోపనమశ్శోభో లోహితోఽబ్ధో చ చోన్నతః |
 ప్రాదుర్భావో వలీనాం చ తోడః కణ్ఠూర్మహుర్మహుః॥౧॥
 ఉపద్రవాణాం ప్రశమో నిమ్నతా స్ఫుటనం త్వచామ్ |
 వస్త్రావివామ్బుసఞ్చారః స్యాచ్ఛోభేఽఙ్గులిపీడితే॥౨॥
 పూయస్య పీడయత్యేక మస్తమస్తే చ పీడితే |
 భక్తాకాక్షా భవేచ్ఛైతచ్ఛోభానాం పక్ష్యలక్షణమ్॥౩॥

తా॥ నొప్పి, పోటు మొదలగు వేదనలు శమించి యుండుట, వాపు రక్తవర్ణంబై స్వల్పముగ నణగియుండుట, ముడతలు బడుట, చూటిచూటికి నూదులబొడిచిన విధముగ పోటును రుదదయు గల్గియుండుట, ఉపద్రవములన్నియు శమించియుండుట, వ్రణాగ్రమున పల్లముగ నుండుట, చర్మము పగులుట, శోభను ప్రేలనొత్తినపుడు తిత్తిలో నుపకముకపిలు చందమున కదలుట,

వ్రణమునం దొకప్రక్క నదిమినపుడు వేరొకచోట చీము నిండియుండుట, అన్నమునం దిచ్చ బొడుముట, ఈ లక్షణములన్నియు శోభ పక్వంబైనపుడు జనించును.

పరిపాకకాలమున దోషత్రయ సంబంధమునకు కారణము

శ్లో॥ న రైఁ నిలూద్రుఞ్చ వినా చ పిత్రం

పాకః కఘం చాపి వినా న పూయః।

తస్మాద్ధి సర్వే పరిపాకకాలే

పచన్తి శోభాః త్రిభిరేవ దోషైః॥౧౨॥

తా॥ వాతప్రకోపములేక నొప్పి మొదలగు బాధలును, పితృప్రకోపములేక పాకంబును, కఘప్రకోపములేక పూయంబును జనించవు గాన శోఫలన్నియు పరిపాకము నొందుకాలమున దోష త్రయము ప్రకోపము నొందునని యెరుంగునది.

మరియు కఘముచే జనించిన శోఫయందు మిక్కిలి లోభాగమున పాకము జనించునుగాన నై దెప్పిన లక్షణములచే చెలియుటకు కష్టంబై యుండును. అట్టి గర్భిరపాకలక్షణములు సుశ్రుతమున జెప్పబడియె: “కఘజేషు ఖలు శోభేషు గర్భిరగతిత్వాత్ అభిఘాతజేషు వా కేషుచి దనమస్తం పక్వలక్షణం దృష్ట్యా పక్వమపక్వమితి భిషజ్మోహము ప్రేమి; తత్ర హి త్వక్సవర్ణతా శీతశోభతా అల్పరుజతా అశ్వవద్ధనతా, స తత్ర మోహా ముపేయాత్” కఘముచే జనించిన శోఫలయందు మిక్కిలి లోప్రక్క పాకము కలుగుగాన అట్టి శోఫలయందును అభిఘాతముచే గల్గిన కొన్ని శోఫలయందును పక్వలక్షణములు సంపూర్ణముగ గానంబడుచుండుటంజేసి పక్వమైన శోఫను పక్వముకాలేదని వైద్యుండు భ్రమ జెందును. అట్లేయెడ ఎఱ్ఱనిరంగుమంట పోటు మొదలగు బాధలు జనించినపిదప చర్మమునకు సమానమైన వర్ణము గల్గియుండుట, వాపు చల్లవైయుండుట, బాధలు స్వల్పముగా నుండుట, రాయి వలె కఠినమైయుండుట, ఈ లక్షణములు గానంబడినచో శోఫ మిక్కిలి లోతులో పాకము నొందుచున్నది యని దృఢముగ చెలియందగునని భావము.

చీమును వెడలించనియెడ గల్లు దోషములు

శ్లో॥ కక్షం సమాసాద్య యథైవ వహ్నిః

వాయ్విరితః సందహతి ప్రసహ్య।

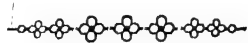
తథైవ పూయో హ్యవినిస్సృతో హి

మాంసం సిరాః స్నాయు చ ఖాదతీహ॥౧౩॥

తా॥ వ్రణము పక్వంబైన పిదప చీమును బైట వెడలించకున్నయెడ ఎండిన యడవిని కొర్చిచ్చు గాలిచే ప్రేరితంబై దిహించుకరణి పూయము వాతప్రేరితంబై మాంసము, సిరలు, స్నాయువులు, వీనినన్నింటిని నశింపజేయును; గాన పరిపాకము నొందిన వ్రణమునుండి చీమును బైట వెడలించవలెనని యర్థము.

పక్వాపక్వపరిజ్ఞానప్రాశస్త్యము

శ్లో॥ యశ్చినత్యాను మజ్ఞానాద్యోవా పక్వముపేక్షతే।
శ్వపచావిన మస్తస్యో తావవిశ్చితకారిణౌ॥౧౪॥
ఆమం విదహ్యమానం చ సమ్యక్పక్వం చ యో భిషక్।
జానీయాత్సభవేద్వైద్యః శేషాస్తస్కరస్పృత్యయః॥౧౫॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
వ్రణశోధనిదానం సమాప్తమ్

— (౦) —

తా॥ పక్వముగాని వ్రణమును తెలిపితేకే ఛేదించు వైద్యుండును, పక్వమైన వ్రణమును ఛేదించక యుపేక్షించు వైద్యుండును, వీరిగురువును మూడిగవానివలె ప్రారక్భత్యముల జేయు వారని యెరుంగునది. మరియు, పరిపాకము నొందిని వ్రణముయొక్కయు, పరిపాకము నొంగు చుండు వ్రణముయొక్కయు, పక్వమైన వ్రణముయొక్కయు భేదముల నెరుంగు మనుషుండు వైద్యశ్రేష్ఠుండనియు; ఈ భేదముల నెరుంగక చికిత్సజేయు నుద్యమించు వైద్యులు దొంగలబోలె వ్రవ్యాభిలాషచే ప్రవర్తించువారనియు నెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాశాస్త్రాను సంహిత ఆగ్రం పుష్టస్వామికాస్త్రీ చర
ణారవిద్యసంశేవానమాసానతి ఆయుర్వేదవిద్యానత్సంప్రదాన గౌరిను
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాను రామకృష్ణాగ్రతమాధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భేషజ్యుతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితమైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు

వ్రణశోధ నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ రస్తు

శారీర వ్రణనిదానమ్

—❖❖❖❖❖❖—

శ్లో॥ నిదానమును జెప్పినపిదప అట్టి శ్లో॥ నుపేక్షించుటచే గల్గు వ్రణముల యొక్క నిదానమును జెప్పట.

—❖❖❖❖❖❖—

శ్లో॥ ద్విధా వ్రణ స్స విజ్ఞేయశ్శారీరగస్తు భేదతః |
కోమైవాద్యస్తయోరన్యశ్చస్తాదిక్షతసమ్భవః॥౧॥

తా॥ వ్రణములు శారీరంబులనియు, ఆగస్త్యకములనియు రెండువిధములు; అందు వాతాది వోషములచే జనించిన వ్రణములు శారీరంబులనియు, శస్త్రాదిప్రహారములచే గల్గు వ్రణములు ఆగంతువులనియు పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

ఇచ్చట “వ్రణ సంమూర్తయే” అను ధాతువువలన వ్రణశబ్దము నిష్పన్నమైనది గాన శరీరమున జనించి అవయవమునంగల మాంసాదులను చూర్ణముగ జేయునది వ్రణమని కొందరు వచించెదరు. సుశ్రుతమునందు “వృణోతి యస్తాద్రూఢేఽపి వ్రణవాస్తు స నశ్యతి | ఆదేహధారణాజ్ఞస్తోః వ్రణస్తస్మాన్నిరుచ్యతే॥” అని వ్రణశబ్దనిర్వచనము గానంబడుచున్నది. వ్రణము మానినపిమ్మటగూడ వ్రణముచే జనించిన మచ్చ శరీర ముండునంతవఱకు ఆవరించియుండును గాన వ్రణమని చెప్పబడును అని భావము.

వాతజవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శః మన్దస్రావో మహారుజః |
తుద్యతే స్ఫురతి శ్యావో వ్రణో మారుతసమ్భవః॥౨॥

తా॥ స్తంభించియుండుట, స్పృశించినపుడు కఠినముగ నుండుట, నీచము మొదలగుదానిని మెల్లగ స్రవించుట, అధికమైన బాధ గల్గియుండుట, పోటుగల్గి అదరుచుండుట, శ్యావవర్ణము కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గిన వ్రణము వాతముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

పిత్తజవ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ తృష్ణా మోహాజ్వరక్లేదదాహ దుష్ప్రవదారణైః |
వ్రణం పిత్తకృతం విద్యాద్ధన్ధై స్సావై శ్చ పూతికైః॥౩॥

తా॥ దప్పి, మూర్ఛ, జ్వరము, క్షేదము, తాపము, లోపల దుష్టంబై పగులదీయునట్లుండుట, దుర్గంధముతోగూడి దుర్గంధంబైన చీమును స్రవించుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన వ్రణంబని యెరుంగునది.

కఫజవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛో గురుస్నిగ్ధస్సమితో మస్తవేదనః।

పాణ్డవణ్ణోఽల్ప సంక్లేదశ్చిరపాకీ కఫవ్రణః॥౧॥

తా॥ మిక్కిలి జిగటగనుండుట, భారముగనుండుట, నునుపుకల్గియుండుట, నిశ్చలంబైయుండుట, స్వల్పమైన వేదన కల్గియుండుట, పాండువర్ణము కల్గియుండుట, పూయాదులను కొంచెముగ స్రవించుట, చిరకాలమునకు పరిపాకము నొంగుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన వ్రణంబని యెరుంగునది.

రక్తజ ద్విదోషజ సన్నిపాతజ వ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ రక్తో రక్తస్రవీ రక్తాద్విత్రిజస్సాస్త్యైదన్వయైః।

తా॥ రక్తముచే జనించిన వ్రణము రక్తవర్ణంబై రక్తమును స్రవించుచుండును. మరియు దోషద్వయప్రకోపముచే జనించి దోషద్వయలక్షణములతో గూడియుండునది ద్విదోషజవ్రణంబనియు, దోషత్రయప్రకోపముచే జనించి త్రిదోషలక్షణములతో గూడియుండునది త్రిదోషజవ్రణంబనియు నెరుంగునది.

సాధ్యాసాధ్య వ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ త్వజ్ఞాన్సజస్సుభే దేశే తరుణస్యానుపద్రవః॥౧॥

ధీమతోఽభినవః కాలే సుభే సాధ్యస్సుఖం వ్రణః।

గుణై స్వస్యతమైర్జీనస్తతః కృచ్ఛో వ్రణస్సృతః॥౨॥

సర్వైర్విహీనో విజ్ఞేయ స్వసాధ్యో భూర్యుపద్రవః।

తా॥ యుక్తాయుక్తపరిజ్ఞానముకల్గి యౌవనముననుండు మనుజునకు సుఖకరంబులైన హేమంత శిశిరకాలములయందు మర్మస్థలంబులు దక్క తక్కిన శరీరావయవములయందలి చర్మమాంసములయందు జనించి జ్వరము దప్పి మొదలగు నుపద్రవములు లేకుండు వ్రణము గుఖముగ సాధింపం దగియుండును. ఈ గుణములలో కొన్నిగుణములు లేకున్నయెడ కృచ్ఛసాధ్యంబై యుండును. గుణములన్నియు లేకున్నను, ఉపద్రవములతో గూడియున్నను, మిగుల ససాధ్యంబై యుండునని యెరుంగునది.

దుష్టవ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ పూతిఃపూయాతిదుష్టాస్త్రాస్త్యైత్సజ్జీ చిరస్థితిః ॥౧॥

దుష్టో వ్రణోఽతిగన్ధాదిః శుద్ధలిజ్జవిపర్యయః।

తా॥ దుర్గవర్ణయుక్తంబైన చీమను మిగుల దుష్టంబైన రక్తంబును స్రవించుట, మిగుల నున్న తంబుగ నుండుట, విరకాలమునుండి యనువర్తించి యుండుట, గంధము వర్ణము వేదన ఇవి మిక్కిలి యధికముగ నుండుట, క్రిందజెప్పబడు శుద్ధవ్రణలక్షణములకు విరుద్ధంబులైన లక్షణములుకల్గి యుండుట, ఈలక్షణములు కల్గిన వ్రణము దుష్టవ్రణంబని యెరుంగునది.

శుద్ధవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ జిహ్వోతలాభోఽతిమృదుః శ్లత్త్వస్నిగ్ధోఽల్పవేదనః ॥౮॥

సువ్యవస్థో నిరాస్రావశ్శుద్ధో వ్రణ ఇతి స్మృతః।

తా॥ నాలుకవలె మిక్కిలి మృదువై నునువుకల్గి స్నిగ్ధంబుగ నుండుట, స్వల్పమైన వేదన కల్గియుండుట, మిగుల నున్నతంబును మిగుల నిమ్నంబునుగాక సమముగ నుండుట, చీము మొదలగు దానిని స్రవించకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గిన వ్రణము శుద్ధంబైనదియని యెరుంగునది. మరియు “నాతిరక్తో నాతిపాణ్డుః నాతిస్రావో న చాతిరుక్ । న చోత్సన్నో న చోత్సక్తి శుద్ధో రోప్యః పరం వ్రణః॥” అని చరకమునందు శుద్ధవ్రణలక్షణములున్నవి. మిగుల రక్తవర్ణంబును పాణ్డువర్ణంబును గాకుండునదియు, మిక్కిలి పల్లముగను ఉన్నతముగను గాక శరీరమునకు సమముగ నుండునదియునైన వ్రణము శుద్ధంబనియు, అట్టి వ్రణము మాన్పందగి యుండుననియు భావము. ఈవాక్యమునుబట్టి ప్రకృతగ్రంథమున “నిరాస్రావః” అను పదమునకు దుష్టంబైన స్రావము లేనిది యని యర్థము జెప్పందగును.

మానుచుండు వ్రణలక్షణము

శ్లో॥ కపోతవర్ణప్రతిమా యస్యాన్తాః క్లేదవర్జితాః ॥౯॥

స్థిరాశ్చ విడకావంతో రోహతీతి తమాదిశేత్ ।

తా॥ పావురమువలె పాణ్డు ధూసర వర్ణము కల్గి చీము మొదలగునవి లేక చిగువుకల్గి నన్నని బొబ్బలతోగూడి యుండు వ్రణము మానుచున్నదియని యెరుంగునది.

మానిన వ్రణముయొక్క లక్షణములు

శ్లో॥ రూఢవర్తనమగ్రస్థిమశూన మగుజం వ్రణమ్ ॥౧౦॥

త్వక్సవర్ణం సమతలం సమ్యగ్రూఢం వినిర్దిశేత్ ।

తా॥ వ్రణమార్గము మూసికొని యుండుట, దుర్మాంసము లేకుండుట, చాపు లేకుండుట, నొప్పి పోటు మొదలగు బాధలు లేకుండుట, చర్మమునకు సమానమైన వర్ణముకల్గియుండుట, మిట్టపల్లములు లేక అరచేతివలె నుండుట, ఈలక్షణములు కల్గిన వ్రణము రెస్సగ మానినదియని యెరుంగునది.

సాధ్యాసాధ్య వ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ కృష్ణినాం విషజుష్టానాం శోషిణాం మధుమేహినామ్ ॥౧౧॥

వ్రణాః కృచ్ఛ్రిణ సిధ్యంతి యేషాం చాపి వ్రణే వ్రణాః।

వసాం మేదోఽథ మజ్జానం మస్తులుభ్యం చ యస్సవేత్॥౧౨॥

ఆగస్తుజో వ్రణస్సిధ్యే స్స సిధ్యేద్దోషసమ్భవః।

తా॥ శుష్కవ్యాధి కలవారికిని, విషముచే పీడింపబడినవారికిని, కృశతనొందినవారికిని, మధు మేహముకల్గినవారికిని జనించిన వ్రణంబులును; వ్రణములేచి మానిన మచ్చలలో మరల జనించిన వ్రణంబులును మిగుల కష్టసాధ్యంబులై యుండును. మరియు క్రోవు, మేనస్సు, మజ్జ, మస్తు లంగము (శిరమునండలి మెదడు), వీనిని నశించుచున్నను ఆగంతుకవ్రణము సాధింపందగి యుండును. వాతాది ధోషములచే జనించిన వ్రణములు వైశేషిక వసాగులను నశించుచున్న మెడ అసాధ్యంబులై యుండును.

గంధవిశేషముచే నసాధ్యంబులగు వ్రణముల లక్షణములు

శ్లో॥ మద్యాగుర్వాజ్య సుమనః పద్మచమ్పక చంద్రవై॥౧౩॥

సగంధా దివ్యగంధాశ్చ ముముక్షుణాం వ్రణాస్తస్మాత్తాః।

తా॥ మద్యము, ఆగరు, నెయ్యి, గాజీపువ్వులు, తామరపువ్వులు, సంపంగిపువ్వులు, చంద్రన ము, వీనితో సమానమైన పరిమళము గల్గియున్నను, దేవలోకముననుండు పారిజాతాది పుష్పముల యొక్క వాసనగల్గియున్నను, అట్టివ్రణములు మరణమునొందువారికి కల్గినవియని యెరుంగునది.

అసాధ్యవ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ యే చ మర్మస్వసమ్మూతా భవన్త్యత్స్యైర్భవేదనాః॥౧౪॥

దహ్యంతే చాస్త్రుత్స్యైర్భవహిశ్శీతాశ్చ యే వ్రణాః।

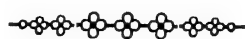
దహ్యంతే బహిరత్స్యైర్భవభవన్త్యైర్భవశీతలాః॥౧౫॥

ప్రాణమాంసక్షయశ్వాసకాసారోచక వీక్షితాః।

ప్రవృద్ధపూయరుధిరా వ్రణా యేషాం చ మర్మసః॥౧౬॥

క్రియాభిస్సమ్యగారంభా స సిగ్యన్తి చ యే వ్రణాః।

వర్జయేదపి తాన్ వైద్యః సంరక్షన్నాత్మనో యశః॥౧౭॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

శా రీ ర వ్ర ణ ని దా నం

స మా ప్త మ్

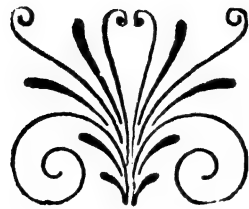
తా॥ మర్మస్థలముల జనించుకున్నను అపారమైన వేదనకల్గియుండు వ్రణంబులును, వ్రణము లోపల మిగుల తాపముగల్గి వైభాగమున మిగుల శీతలముగనుండు వ్రణంబులును, వైభాగమున

మిగుల సంతాపముకల్గి, లోపల మిక్కిలి శీతలంబులైయుండు వ్రణంబులును, శరీరబలంబును పుష్టియు నశించి శ్వాసకాంక్షంబులును అశోచకంబును కల్గియుండునానికి జనించిన వ్రణంబులును, చీము నెత్తురులు మిగుల పృథ్వి నొందియుండు వ్రణంబులును, మర్మస్థానములయందు జనించిన వ్రణంబులును, తగిన చికిత్సల ననేకవిధములుగ జేయుచున్నను శమించుకొండు వ్రణంబులును, ఇవియన్నియు మిక్కిలి యసాధ్యంబులైయుండును గాన యశంబునుగోరు వైద్యుండు ఈవ్రణములకు చికిత్సజేయక విడువవలెనని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారణ్యసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భీషజ్యుతి” “పండిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితాత్మర్యము పండు
శాశీరవ్రణనిదానము
స మా ప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మ :

శ్రీరస్తు

స ద్యోవ్రణ ని దా న మ్

శారీరవ్రణనిదానానంతరము ఆగస్త్యవ్రణరూపంబులైన సద్యోవ్రణముల (దెబ్బలు మొలగు
కారణములచేత గలిగిన గాయముల) యొక్క నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ నానాధానముభైర్వృష్టైర్నానాస్థాననిపాతితైః |
భవన్తి నానాకృతయో వ్రణస్తాస్తాన్నిభోధ మే॥౧॥
భిన్నం భిన్నం తథా విధం తుతం పిచ్ఛితమేవ చ |
ఘృష్టచరణం నైకా ఘృష్టం తేషాం వత్సోమ లక్షణమ్॥౨॥

తా॥ నానావిధంబులైన ఆంచులుకల్గి పలుతెరంగులైన ముఖములుకల శస్త్రములచే
నానావిధంబులైన అవయవములగుంగు ప్రహారములు కల్గి నయిడి పలుచెరంగులైన వ్రణములు కల్గిన;
వానిభేదంబుల నన్నింటిని వివరించె వినుము. ఆ వ్రణములు భిన్నంబనియు, భిన్నంబనియు, పిచ్ఛి
ంబనియు, తుతంబనియు, పిచ్ఛితంబనియు, ఘృష్టంబనియు నానావిధంబులై యుండును.

భిన్నవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ తిర్యక్భిన్న ఋజుర్వాసి యో వ్రణస్త్వయతో భవేత్ |
'గాత్రస్య పాతనం తద్ధి భిన్నమిత్యభిధీయతే॥౩॥

తా॥ శరీరమునంగు అడ్డముగవైనను నిమగ్నమైనను శస్త్రములచే చేయబడిన వ్రణము
నయ్యది భిన్న (నరకబడుటచేగల్గిన) వ్రణంబని చెప్పవగును.

భిన్నవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ శక్తి దస్తేషుఖడ్గగ్రవిషాణై రాశయో హతః |
యత్కించిత్రప్రవేత్తద్ధి భిన్నలక్షణముచ్యతే॥౪॥

తా॥ శక్తి యను నాయుధము, దస్తములు, బాణములు, కత్తియొక్క కొన, కొమ్ము,
ఈ యాయుధములచే దేహమునందలి మూత్రాద్యాశయములయందు ఆభిఘాతముకల్గి పగిలి మూత్రా
దులను స్రవించుచుండును; దీనిని భిన్న (పగులుటచేగల్గిన) వ్రణంబని వచించెదరు.

భిన్నవ్రణ సామాన్య లక్షణములు

శ్లో॥ స్థానాన్యామాగ్ని పక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్య చ।
 హృదున్దుకః పుష్పసశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయతే॥౧॥
 తస్మిన్భిన్నే రక్తపూర్ణే జ్వరో దాహశ్చ జాయతే।
 మూత్రమార్గగుణాన్యేభ్యో రక్తం ప్రూణాచ్చ గచ్ఛతి॥౨॥
 మూర్ఛా శ్వాస స్తృషాధ్మానం అభక్తచ్ఛస్త ఏవ చ।
 విణ్మాత్రవాతసగ్ధశ్చ స్వేదాస్రావోఽక్షిరక్తతా॥౩॥
 లోహగన్ధిత్వమాన్యస్య గాత్రచార్గంధ్యమేవ చ।
 హృచ్ఛూలం పార్శ్వయోశ్చాపి విశేషం చాత్ర మే శ్రుణు॥౪॥

తా॥ ఆమాశయము, అగ్నిశయము, పక్వాశయము, మూత్రాశయము, రక్తమునకు స్థానం
 బైన యకృష్టిహములు, హృదుయము, రక్తముయొక్క మలరూపంబైన ఉన్దుకము, ఎడమప్రక్క
 రక్తమునకాధారంబైన పుష్పసము, ఇవియన్నియు కోష్ఠములనంజను; ఆట్టికోష్ఠములుభిన్నంబులైనచో
 రక్తముచే నిండియున్నప్పుడు జ్వరతాపములుకల్గి ప్రిమాత్రమార్గము, గుదము, ముఖము, నాసా
 ద్వారములు, వీనినుండి రక్తము స్రవించును. మరియు, మూర్ఛ, శ్వాసము, దప్పి, కడుపుబ్బరము,
 అన్నద్వేషము, మలమూత్రవాతములయొక్క నిరోధము, చెమటగారుట, కన్నులెఱ్ఱనై
 యుండుట, నోట రక్తమువలె దుర్గन्ధము గల్గియుండుట, శరీరమున దుర్గन्ధము కలుట, కొమ్ము
 నొప్పి, ఇరుప్రక్కల శూల, ఈ లక్షణములన్నియు భిన్నవ్రణసామాన్యముగ కలుగును. మరియు
 నామాశయాది స్థానవిశేషములచే గల్గు విశేషలక్షణముల వచించెదనని యర్థము.

భిన్నవ్రణ విశేషలక్షణములు

శ్లో॥ ఆమాశయస్థే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి।
 ఆధ్మానమతిమాత్రం చ శూలం చ భృశదారుణమ్॥౫॥
 పక్వాశయగతే చాపి రుజా గౌరవమేవ చ।
 అధఃకాయే విశేషేణ శీతతా చ భవేదిహ॥౬॥

తా॥ మున్ను వచించిన రీతిగ కోష్ఠమున భిన్నవ్రణము కలుటచే స్రవించిన రక్తము ఆమా
 శయమున జేరినయెడ అధికముగ రక్తము వమనమగును; మరియు అధికముగ కడుపుబ్బరంబును
 మిక్కిలి క్రూరంబైన శూలయు జనించును. ఆట్టి రక్తము పక్వాశయమున జేరినపుడు అధికముగ
 బాధయు, గురుత్వంబును, నాభికిక్రిందిశరీరమున కీతలంబును జనించును.

విధవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ సూక్ష్మాన్యశల్యాభిహతం యదగ్గం త్వాశయం వినా।
 ఉత్తుండితం నిర్గతం వా తద్విధమితి నిర్దిశేత్॥౭॥

తా॥ నూత్నమైన యగ్రముకల ముల్లు మొదలుగాగల శల్యములు మున్నవచించిన అమాశయ పక్వశయాదులుదక్క తక్కిన అవయవములలో నెచ్చోటవైన నాటి ఆట్టి శల్యము విరిగి బైలువెడలకున్నను, బైలువెడలినను, ఆవ్రణము విధ (శల్యములుగ్రుచ్చుకొనుటచే గల్గిన వ్రణ) మని చెప్పబడును. మరియు తస్త్రాస్తరమున “విధముత్తుణ్ణితమనుత్తుణ్ణితం భిన్నం నిర్భిన్నం” అని విధవ్రణము నాల్గు తెరంగులని చెప్పియున్నది. ముల్లు మొదలగునవి అవయవమున జొచ్చి విరిగినచో ఉత్తుండితమనియు, విరగక ఖండము బైలువెడలినచో అనుత్తుండితమనియు అడ్డముగ అవయవమున చీలినయెడ భిన్నమనియు, నిలువున చీలినయెడ నిర్భిన్నమనియు విధవ్రణము నాల్గు తెరంగులని భావము. ఈ చెప్పబడిన నాల్గువిధములైన విధవ్రణములు ఇచ్చట గ్రహించబడునని తెలియునది.

/ క్షతవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ నాతిచ్ఛిన్నం నాతిభిన్నం ఉభయోర్లక్షణాన్వితమ్।
విషమం వ్రణమగ్లే య తత్క్షతం త్వభిదీయ తే॥౧౨॥

తా॥ అధికముగ ఛిన్నంబును భిన్నంబునుగాక పైశిష్టంబుడిన చిన్నభిన్నలక్షణములు నూత్నముగగల్గి శరీరమునందు నిమోన్నతంబైయుండు వ్రణము క్షత (గాయ) మని శిష్టంబడును.

పిచ్ఛితవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రహారపీడనాభ్యాం తు యదగ్గం పృథుతాం గతమ్।
సాస్థి తత్పిచ్ఛితం విద్యాన్మజ్జర క్షపరిప్లుతమ్॥౧౩॥

తా॥ ఇనుపగుదియ మొదలైన ఆయుధములవలన గల్గు ప్రహారములచేనైనను, బండి మొదలగు వానియొక్క ఒరుబిడిచేనైనను, అవయవములు నలిగి ఆసులు మజ్జ రక్తములచే దడిసి అణగి వికాలముగ కనబడుచున్నయెడ నయ్యది పిచ్ఛితంబను (నలుగుటచేగల్గిన) వ్రణంబని యెరుంగునది.

ఘృష్ట వ్రణము

శ్లో॥ ఘర్షణాదభిఘాతాద్వా యదగ్గం విగతత్వచమ్।
ఉసాస్రావాన్వితం తచ్చ ఘృష్టమిత్యభిధీయ తే॥౧౪॥

తా॥ కర్కశంబులైన వస్తువులయొక్క ఒరుబిడిచేనైనను, అభిఘాతముచేనైనను, శరీరము నందలి చర్మము పైతోలు ఊడి మంటగల్గి స్రవించుచున్నయెడ నయ్యది ఘృష్టమను (రాబిడిచే గల్గిన) వ్రణంబని యెరుంగునది.

శల్యయుక్తవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ శ్యావం సశోథం పిడకాచితం చ
ముహుర్ముహుశ్శోణితవాహిసం చ।
మృదూద్గతం బుద్బుదతుల్యమాంసం
వ్రణం సశల్యం సరుజం వదన్తి॥౧౫॥

తా॥ శ్యామలవర్ణంబును శోభయు పిటకలును గల్గి యుండుట, మాటిమాటికి రక్తమును ప్రసించుచుండుట, మాంసము వృగువై నీటిబుగ్గవలె పైకి ఉపిక్యుండుట, ఈ లక్షణములుగల్గి మిక్కిలి వేదనతో గూడియుండు వ్రణము శల్యముతో గూడియుండుననియని యెరుంగునది.

కోష్ఠభేద లక్షణము

శ్లో॥ త్వచోఽతీత్య సిద్ధానీని భిత్వా వా పరిహస్యై వా।

కోష్ఠే ప్రతిష్ఠితం శల్యం కుర్యాత్ కైతానుపద్రవాత్॥౧౬॥

తా॥ శల్యము శరీరముపైనుండు ఏడుపొరలను అతిక్రమించి సిరలను భేదించియైనను, తొలగించియైనను, కోష్ఠమున ప్రవేశించినయెడ ప్రతిష్ఠశల్యవిజ్ఞానీనూధ్యాయమున జెప్పిన యుపద్రవములన్నియు కల్గును. అట్టి యుపద్రవములు గ్రహవరమున నీరీతిగ గానంబడినుండు: “కోష్ఠగ తే త్వాకోసానావశా మూత్రపురీషాఽహారదిర్శనంచ వ్రణముఖాద్భవతీ” శల్యము కోష్ఠమున జేరియున్నపుడు ఆకోషంబును కడుపుబ్బరంబును కల్గి వ్రణద్వారము నుండి మూత్రపురీషాహారములు ప్రసించుచుండునని భావము.

అసాధ్యకోష్ఠభేదలక్షణములు

శ్లో॥ సత్రాస్తగోహితం పాండు శీతపాదకరాననమ్।

శీతోచ్ఛ్వాసం రక్తనేత్రమాసద్ధం చ వివర్జయేత్॥౧౭॥

తా॥ పైజెప్పిన కోష్ఠభేదమునందు లోపల రక్తము నిలచియుండి పైభాగమున పాండు వర్ణము కల్గియుండుట, హస్తపాదములు ముఖము ఇవి నల్లపై యుండుట, శ్వాసము చల్లగా వెడలుట, కన్నులెఱ్ఱగ నుండుట, కడుపుబ్బరము, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ నసాధ్యంబై యుండును.

మర్మక్షతసామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ భ్రమః ప్రలాపః పతిసం ప్రమేహో

విచక్షణం గ్లానిరథోష్ణతా చ।

గ్రస్తజ్వరా మూర్ఛసమూర్ధ్వవాత

స్త్రీవ్రా రుజా వాతకృతాశ్చ తాస్తాః॥౧౮॥

మాంసోదకాభం రుధిరం చ గచ్ఛే

త్సర్వేద్వియాథోపరమస్తథైవ।

దశార్ధసఖ్యేష్వథ విత్తతేషు

సామాన్యతో మర్మసు లిజ్జము క్తమ్॥౧౯॥

తా॥ భ్రమము, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, క్రిందపడుట, మనస్సు భ్రమజెందియుండుట, కాళ్లుచేతులను విడలించుట, బలహీనము, ఉష్ణము, అవయవములు నడలి యుండుట, మూర్ఛ

గల్గుట, ఊర్ధ్వశ్వాసము, వాతముచే జనించు నానావిధ తీవ్రవేదనలు కల్గుట, మాంసమును కడిగిన నీళ్లవలె రక్తముకొనుట, ఇంద్రియములను నానా విషముపరిష్కాసము జేయుండుట, ఈ లక్షణము లన్నియు మాంసనిరాస్నాచ్యస్థిసంఘం తై రిత్తమంటి. మార్మములచేత నానాము కల్గినవలన జనించునని యెరుంగునది.

సిరావిధ లక్షణము

శ్లో॥ సురేష్ట్రీగోపప్రతిచంద్ర ప్రభూతం

రక్తం ప్రవేక్ష్యైశ్చిత్తవాయుః।

కరోతి రోగాత్ వివిధాన్వ్యక్తైః

సిరాసు విభావ్యభవా త్. భా. సం. ౨౯౦।

తా॥ ఇంద్రగోపపురుగులవలె విక్కిలి యొట్టిగానుండు రక్తము విశేషముగ వెలుగుచున్నయెడ మర్మములునక్కఱ తక్కిన సిరలచేత తీతంబులై నవనియు రక్తంబులై నవియును నెరుంగునది. మరియు ఆ గాయముచేత వాతము ప్రకోపమునొంది నానావిధములగు వాతవ్యాధిలను గల్గించును. సిరావేధ కల్గినపుడు తలనొప్పి, అంధత్వము, మిగిలిన వాతము మున్నగు వ్యాధిలు కల్గునని తత్ప్రాప్తవరమున నానెరుంగునది.

స్నాయువిధ లక్షణము

శ్లో॥ కౌబ్జ్యో నశితావయవాననాదం

క్రియ స్వస్త్వైశ్చ ముఖాదుభ్యే।

చిత్తస్త్వైశ్చో నానావిధాన్వభావైః

తేషు స్నాయువిధైః పురుషం వ్యవస్థితం. ౨౯౧।

తా॥ గుఱ్ఱాదితనము, శిశీనందును అకాయవంయును కల్గియుండు, పసులకేయును కల్గియుండుట, నానావిధములగు వాగ్మం కల్గింపి, చిరకాలమునకు ప్రణయ మానుట, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ దానిని స్నాయువిధ ప్రణంబుని యెరుంగునది.

సంధివేద లక్షణము

శ్లో॥ శోషాభివృద్ధిమృదులౌ భువన్

బలతయస్త్వస్వతి నీవ శోభతే।

క్షుణ్ణేషు సన్నివృతలావణేషు

స్వాస్వత్వ కన్ద్రపరమత్వే నీజైవం. ౨౯౨।

తా॥ చలించుచుండు సంఘటనందైవము విశ్వలంకారైవ సంఘటనందైవము నొకటి కల్గినప్పుడు వాపు మిక్కిలి వృద్ధియొందుట, నానావిధవేదనలు కల్గుట, బలము నొందెడుట, అంతయు తగిలినచోట వాపు విశేషముగ నుండుట, ఏ పసులకేయులవలన పాపకృష్టము నొనరింపడు ఈ లక్షణములు కల్గునని యెరుంగునది.

అసివిధ లక్షణము

శ్లో॥ ఘోరా రుజో యస్య నిశాదినేషు
సర్వాస్వవస్థాసు చ నైతి శాన్తిమ్ |
భిషగ్విపశ్చిద్విదితార్థసూత్ర
స్తమసివిధం పురుషం వ్యవస్యేత్ || ౨౩ ||

తా॥ రేయింబవలను బాధలు మిగుల క్రూరంబులై శాంతి నొందకున్నయెడ అఘులయందు
గాయము తగిలినదియని పండితుండగు వైద్యుండు నిశ్చయించవలెను.

సిరాది మర్మవిధ లక్షణము

శ్లో॥ యథాస్వమేతాని విభావయేచ్ఛ
లిక్ష్ణాని మర్మస్వభితాడితేషు |
పాణ్డూర్వివర్ణస్సృశితం స వేత్తి
యో మాంసమర్మణ్యభిషీడితస్సృత్ || ౨౪ ||

తా॥ సిరాదులయొక్క మర్మస్థానములయందు గాయములు తగిలినయెడ మున్ను చెప్పిన
ధ్రువప్రలాపాదులును, సిరాదులకు వెవ్వేరుగ జెప్పిన లక్షణంబులును గానంబడునని యెరుంగు
నది. మరియు మాంసగతమర్మములయందభిసూతము కల్గినయెడ పాండువు, వివర్ణత్వము, స్పర్శము
నెరుంగజాల కుండుట, ఈ లక్షణములు కలుగనని యెరుంగునది.

వ్రణోపద్రవములు

శ్లో॥ విసర్పః పక్షుఘాతశ్చ సిరాస్తమోఽపతానకః |
మోహోన్మాదప్రణరుజో జ్వర స్తప్తష్టా హనుగ్రహః || ౨౫ ||
కాశశ్చర్దిరతీసారో హిక్మా శ్వాసస్సవేపథుః |
షోడశోపద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణచిన్తకైః || ౨౬ ||

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
సద్యోవ్రణ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ విసర్పము, పక్షుఘాతము, సిరాస్తంభము, అపతానకము, మోహము, ఉన్మాదము,
వ్రణమునందు బాధ, జ్వరము, దప్పి, తాలువులు పట్టియుండుట, దగ్గు, వాంటి, అతిసారము,

జెక్కిళ్లు, శ్వాసము, కంపము, ఈ పదునారు ఉపద్రవములు వ్రణములయందు కలుగునని యెరుంగునది.

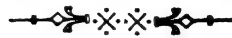
ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రీ చర
ణారవిద్వంసం సేవాసమాపాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్ర
వీరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణాశ్రయమాధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేద మార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు
సద్యోవ్రణ నిదానము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

భగ్ననిదానమ్

భగ్నములు (ఎముకలువిరుగుట మొదలగునవి) గూడ ఆగంతువులైన శస్త్రప్రహారములు (అయుధములచే దగిలెడి దెబ్బలు) మున్నగు కారణములచే జనించుటంజేసి ఆగంతువ్రణములతో సమానంబులైనవి గాన ఆగంతువ్రణనిదానమును జెప్పినపిదప భగ్ననిదానము జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ భగ్నం సమాసాద్వివిధం హుతాశ
కాణ్డే చ సన్ధౌ చ హి తత్ర సన్ధౌ।
ఉత్తిష్ట విశ్లిష్ట వివర్జితం చ
తిర్యగ్గతం క్షిప్తమధశ్చ పట్నమ్॥౧॥

తా॥ భగ్నంబనునది ఎముకలయంగును కీళ్లయంగును జనించుటంజేసి రెండువిధములు; ఆరెంటిలో సన్ధిగతభగ్నము ఉత్తిష్టంబనియు, విశ్లిష్టంబనియు, వివర్జితమనియు, తిర్యగ్గతమనియు, క్షిప్తమనియు, అధోగతమనియు నారువిధంబులు.

సన్ధిగత భగ్న సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ ప్రసారణాకుఞ్చనవర్తనోగ్రా
రుక్స్పర్శవిద్వేక్షణమేతదుక్తమ్।
సామాన్యతస్సన్ధిగతస్య లిజ్జమ్

తా॥ హస్తపాదాదులను చాచునపుడును ముడుచునపుడును కదలించుచున్నపుడును కదలించకున్నపుడును మిగుల తీవ్రంబైన బాధ కలుట, హస్తముచే స్పృశించిన నోరువజాలకుండుట, ఈలక్షణములు సన్ధిగతభగ్నమునందు (కీళ్లువిరిగినప్పుడు) సామాన్యముగ కలుగని యెరుంగునది.

ఉత్తిష్టాది సంధిభగ్నములకు వెవ్వేరుగ లక్షణములు

శ్లో॥ ఉత్తిష్టసన్ధే శ్వేయథు స్సమన్తాత్॥౨॥
విశేషతో రాత్రిభవా రుజా చ
విశ్లిష్టజేతో చ రుజా చ నిత్యమ్।

వివర్తితే పార్వరుజస్వతీవా
 స్తిర్యగతే తీవ్రరుజో భవన్తి॥౩॥
 తీప్రేఽపిహాలం వివమత్వమన్యః
 తీప్రే వ్యభో రుగ్వీశుశ్చ సన్ధేః॥

తా॥ సంధియందలి యుదుకలు రెండును ఒంటొంట నొరసి నలిగినయెడ ఉద్విష్టంబవంజను, అవ్యభంబుగ కీళ్లు నలిగినపుడు యెదుకలకరుప్రక్కల రుండును వాపును, గొఱులరుండు వాతప్రకాశముచే నధికమైన బాధయు గల్గును. కీలు కొండయుగ వదలియున్నయెడ విల్లిప్టంబునందును, అట్టి విల్లిప్టమునందు స్వల్పముగ వాపుయు, ఎడతెగని బాధయు గల్గును. కీలు వీడి క్రందముగాగుగ వ్యత్యస్తమై యున్నయెడ వివర్తిత మనంజను; అట్టి వివర్తితమునందు కీళ్లకిరుప్రక్కలయందు మిగుల తీవ్రంబులగు బాధలు కల్గును. కీలు నడచి యందొక యెదుక అడ్డముగ తిరిగియున్నయెడ తిర్యగ్గతమనంజను; అట్టియెడ మిక్కిలి తీక్షణ్యములైన బాధలు జనిమిను. కీలువదలి యెదుకలలో నొకటి వైకే వ్యత్యస్తముగ పోయినయెడ అతితీక్షణ్య మనంబును; అట్టి అతితీక్షణ్యమునందు రుండుకలు రెండును యెచ్చుతగ్గులుగ నుండి శూలకల్గును. కీళ్లగుండు ఎదుకలు విరిగినవై ప్రాంతముగ పారినియెడ అధఃక్షిప్త మనంజను; అట్టియెడ, తీవ్రమైన బాధగల్గి కీళ్లు ఒంటొంట కడియక నుండును.

కాండభగ్న భేదములు

శ్లో॥ కాండోవ్యతః కర్కటకాఽన్యధాన్య
 విచూర్ణితం పిచ్చితమన్తిభల్లికాః॥
 కాండోమం భగ్నం స్యాతిపాతితం చ
 మజ్జాగతం చ సుజాతం చ వక్రమ్॥
 ఛిన్నం చివ్రా ద్వాదశభాఽపి కాండే॥

తా॥ కర్కటకంబనియు, అశ్వకర్ణంబనియు, విచూర్ణితంబనియు, పిచ్చితమనియు, అన్తిభల్లికమనియు, కాండభగ్నమనియు, అతిపాతితమనియు, మజ్జాగతమనియు, స్ఫుటితమనియు, వక్రంబనియు, అశేక ఖండములగుటచేతను రెండుగ చీలుటచేతను రెండువిధంబులైన ఛిన్నంబనియును కాండభగ్నము (ఎదుకలువిరుగుట) పండ్రిండువిధంబులగునని భావము.

కాండభగ్నసామూహ్య లక్షణము

శ్లో॥ స్రస్తాబ్రతా శోభరుజాశివృద్ధిః॥౧॥
 సంపీడ్యమానే భవతీహతబ్ర
 స్పృహసహం స్పృష్టాహోఽశ్రూణాః॥
 సర్వావ్యవధాని స వర్మణాభాః
 భగ్నస్య కాండే ఖలు చిహ్నమతిత్ ॥౨॥

తా॥ అవయవములు సడలియుండుట, వాపును బాధయు విశేషముగ వృద్ధిజొందుట, చేత మర్దనజేసినపుడు శబ్దముకల్లుట, చేతతాకిన నోరువజాలకుండుట, విరిగినయెముకలు కదలుచుండుట, నూదులగుచ్చినట్లు పోటు, కూల, ఎల్లప్పుడును శరీరమునకు సుఖములేక వేదనకల్గియుండుట, ఇవియన్నియు కాణ్డభగ్న సామాన్యలక్షణములని యెరుంగునది.

కాణ్డభగ్న విశేషలక్షణములు

శ్లో॥ భగ్నం తు కాణ్డే బహుధా ప్రయాతి
సమాసతో నామభిరేవతుల్యమ్।

తా॥ పై జెప్పిన కాణ్డభగ్నము నానావిధములై యుండును గాన ఆయా నామానుసారముగ నాయా లక్షణముల నెరుంగునది యని భావము. పై జెప్పబడిన కాణ్డభగ్నములకు పండ్రెండుంటికిని సుశ్రుతమునందు వేవేరుగ లక్షణములున్నవి. దాని నిచ్చట సులభముగ చెలియుటకై వివరించెద. ఎముకకు నిరుప్రక్కల విరిగి మధ్యమున నున్నతంబై పైకికనబడుచుండునది కర్కటకమును భగ్నంబనియు, ఎముకవిరిగి గుట్టపుచెవివలె నున్నతముగ నుండునది యశ్వకర్ణంబనియు, ఎముక నలిగి స్పృశించినయెడ మృదువుగ నుండునది విచార్ణితంబనియు, ఎముక నలిగి వెడలుపుగ నుండి అధికమైన వాపుకల్గినది పిచ్చితంబనియు, ఎముకవిరిగి మధ్యమున పల్లముగ నుండి యిరుప్రక్కల నున్నతంబై యుండునది అస్థిచ్ఛల్లికమనియు, ఎముకవిరిగి కదలించినయెడ పైకి పొడుచుకొని యుండునది కాండభగ్నంబనియు, యెముకలో నొక భాగము విరిగి యెముకలోపలనుండు మజ్జతో గలిసి మజ్జను సంచరించునది నడ్డగించునది మజ్జానుగతంబనియు, ఎముక పలుచెరంగుల నలిగి రూపులేకుండునది అతిపాతితమనియు, ఎముక పగిలి ముండ్లతో నిండియున్న విధంబుగ నున్నది స్ఫుటితంబనియు, ఎముక గెండు తునియలుగ విరగక వంగియుండునది వక్రంబనియు, ఎముకకు నొక భాగమున విరిగి మరియొక భాగమున జేరియుండునది ఛిన్నంబనియు, ఎముకకొక భాగమున పలు తెరంగులచీలి యుండునది పాటితమనియు పండ్రెండింటి లక్షణముల నెరుంగునది. ప్రకృతమూలమున పాటితమను భగ్నమును ఛిన్న భేదంబుగ జెప్పెనని యెరుంగునది.

కృచ్ఛ్రసాధ్య భగ్న లక్షణము

శ్లో॥ అల్పాశీనోఽనాత్మవతో జస్తోర్వాతాత్మకస్య చ
ఉపద్రవైర్వా జప్తస్య భగ్నం కృచ్ఛ్రేణ సిధ్యతి॥2॥

తా॥ స్వల్పముగ భుజించువానికిని, ఇంద్రియముల నిగ్రహించలేనివానికిని, వాతప్రకృతి గలవానికిని జనించిన భగ్నంబును, ఉపద్రవములతోగూడిన భగ్నంబును గుల కష్టసాధ్యంబై యుండునని యెరుంగునది.

అసాధ్యభగ్న లక్షణము

శ్లో॥ భిన్నం కపాలం కట్యాన్తు సద్ధిముక్తం తథా చ్యుతమ్॥
జఘనం ప్రతిపిప్త్వం చ వర్జయేద్ధి విచక్షణః॥౩॥

తా॥ కపాలంబులను శేరుకల యెముకలు భిన్నంబులైనను, కటిస్థలమునందలి యెముకలు భిన్నంబులైనను, కీడ్లవదలినను, ఎముక విరిగి తనచోటనుండి బారినను, కటిపుగోభాగమున నుండు యెముకలు చూర్ణంబైనను ఆసాధ్యంబులగును గాన చికిత్సజేయం జనదనిభావము. ఇచ్చట “జానునితమ్బాస గడ్డ తాలు శబ్ద వడ్డణ శిరస్సు కపాలాని” అని సుశ్రుతమున జెప్పిన కపాలాస్థిలక్షణము నెరుంగునది. మోకాళ్లు, పిగులు, భుజశిరస్సులు, చెక్కిళ్లు, తాలువులు, కంఠము, గజ్జలు, శిరస్సు, ఈ స్థలములయందు యెముకలు కపాలము లనం జనునని భావము.

శ్లో॥ అసంక్లిప్తకపాలం చ లలాటే చూర్ణితం చ యత్ ।

భగ్నం స్తనాస్తరే పృష్ఠే శ్శజే మూర్ధ్ని చ వర్జయేత్ ॥౯॥

తా॥ కపాలాస్థి లాండొంట గలియక తునియలైనను, నుగుటి కపాలాస్థి చూర్ణంబైనను, స్తనముల రెంటికి నడమనుండు యెముకలు విరిగినను, వెన్నెముక విరిగినను కంఠమునందును శిరస్సునందును కల యెముకలు విరిగినను ఆసాధ్యంబులు గాన చికిత్స జేయంజనదని భావము.

శ్లో॥ సమ్యక్సంధితమప్యస్థి దుర్నిక్షేపనిబద్ధనాత్ ।

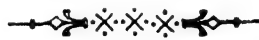
సంక్షోభాద్వాపి యద్గచ్ఛేద్విక్రియాం తచ్చ వర్జయేత్ ॥౧౦॥

తా॥ విరిగిన యెముకల నొకటిగ జేర్చి కట్టుగట్టి హెచ్చుతిక్కువలె న స్థలములయందు నిచినను, సమముగ జేర్చి యుక్తముగ కట్టుగట్టకున్నను, సమముగచేర్చి కట్టుగట్టినను భయము అభిఘాతము మొదలగునవి కల్గినను కట్టుబడక చెడిపోవును. అట్లు విషమంబైనదియు నసాధ్యంబగునని భావము.

అసినిశేషములయందు కల్గి భగ్నభేదములు

శ్లో॥ తరుణాస్థీని సమ్యక్తే భిద్యంతే నలకాని చ ।

కపాలాని విభజ్యంతే స్ఫుటన్తి రుచకాని చ ॥౧౧॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

భగ్ననిదానం సమాప్తమ్

తా॥ తరుణాస్థులు వంగును. నలకంబులను యెముకలు పగులును. కపాలాస్థులు తునియలగును. రుచకములు చిట్లును. ఇచ్చట నాసికయందును కర్ణములయందును కన్నులయందును నుండు యెముకలు తరుణాస్థులనియు, మోకాళ్లయందును పిగులయందును భుజశిరస్సులయందును చెక్కిళ్లయందును తాలువులయందును కణతలయందును శిరస్సునందు నుండునవి కపాలాస్థులనియు, దస్తములు రుచకములనియు, హస్తములు, పాదములు, ఎరుప్రక్కలు, వీపు, ఉదరము, వక్షస్థలము, ఈ స్థలములనుండునవి నలయాస్థులనియు, ఈ నాల్గొక్కరికిన శరీరమునందలి యెముకలయన్ని

నలకములనియు సుశ్రుతమున జెప్పియున్నది. మరియు “గుచక్రాని చ” అనుచోట చకారము చేత రుచకములవలెనే వలయాసులుగూడ చిట్లుననియు నెరుంగవలెను.

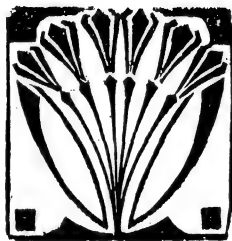

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం ఘట్టస్వామిశాస్త్రి చర
జారవిద్వంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్వవాయీ రామకృష్ణార్యతగూఢవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భీషజ్యోతి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

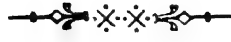
భగ్ననిదానము

స మా ప్ర ము

శ్రీ హయ శ్రీ వాయ నమః

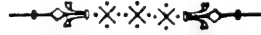
శ్రీ రస్తు

నాడీవ్రణనిదానమ్

భగ్నవ్రణము నుపేక్షించుటచేగూడ నాడీవ్రణము (నారికురుపు) కలుగు గాన భగ్న నిదానమును జెప్పినపిదప నాడీవ్రణనిదానము జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యశ్శోభనమామమితి పక్వముపేక్ష తేజో
యో వా వ్రణం ప్రచురపూయమసాధువృత్తః।
అభ్యస్తరం ప్రవిశతి ప్రవిదార్య తస్య
స్థానాని పూర్వవిహితాని తతస్సపూయః॥౧॥

తా॥ పక్వంబైన వాపును పరిపక్వము గానిదియని తలచి చికిత్సజేయక యుపేక్షించినను, అధికముగ చీముచే నిండియుండు వ్రణములను పీడనశోధనాది చికిత్సల జేయక అపథ్యంబులగు నాహారాదులజేయుచు నుపేక్షించినను, అట్టి చీము చర్మము, మాంసము, సిరలు, స్నాయువులు, సంధులు, యెముకలు, కోవ్రము, మర్మములు, వీనినన్నింటిని భేదించి లోనికి బ్రవేశించును. దీనిని నాడీవ్రణము (నారికురుపు) అని వ్యవహరించెదరు.

నాడీవ్రణ భేదములు

శ్లో॥ తస్యాతిమాత్రగమనాద్గతిరిష్యతే తు
నాడీవ యద్వహతి తేన మతా తు నాడీ।
దోషైస్త్రీభిర్భవతి సా పృథగేకశశ్చ
గుంమూర్ఛితైరపి చ శల్యనిమిత్తతోఽన్యః॥౨॥

తా॥ అట్టి చీము తీగ నానాట ప్రబలమగు చందంబున శరీములోనికి ప్రవేశించుట జేసి యిది నాడీవ్రణంబని చెప్పందగును. మరియు నీనాడీవ్రణము ప్రకోపమునొందిన వాతాదులచే పెద్దేరుగను త్రిదోషములచేతను శల్యముచేతను జనించుటంజేసి విరువిధంబులగునని యెరుంగునది.

మరియు తస్త్రాస్తరమున “దోషద్వయాభిహిత లక్షణదర్శనేన షిష్టో గతీర్వ్యతికరప్రభవాస్తు విద్యాత్” అని యున్నది. నాడీవ్రణములయందు గెండేసి దోషముల యొక్క లక్షణములు చేరియున్నయెడ గెండుదోషములుకలిసి ప్రకోపము నొందుటచే జనించిన

నాడీ వ్రణంబులుగా తెలియవలెనని భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి ప్రకృతమూలమున “ఏకశః” అనుపదమునకు మూడుదోషము లొక్కరి ప్రకోపించుటచే గల్గినది సన్నిపాతనాడీవ్రణంబనియు, “సమ్మూర్ఛితైః” అను పదమునకు రెండుదోషములు ఒకటిగ జేరి ప్రకోపించుటచే గల్గినది ద్వద్వజనాడీ వ్రణంబనియు అర్థవిశేషము జెప్పి రెండుదోషములయొక్క సంస్కరముచే జనించు మూడువిధములైన నాడీవ్రణంబులును కలవని కొందరు వచించెదరు.

1 వాతికపైత్తిక నాడీవ్రణముల లక్షణములు

శ్లో॥ తత్రానిలాత్పరుష సూక్ష్మముఖీ సశూలా

ఘేనానువిధమధికం స్రవతి యపాను।

పిత్తాత్తృషా జ్వరకరీ పరిదాహాయుక్తా

పీతం స్రవత్యధిక ముష్ణమహస్సు చాపి॥3॥

తా॥ వ్రణద్వారము మిగుల సూక్ష్మంబును పరుషంబునై యుండుట, అధికముగ పోటు, రాత్రులయందు శీతలంబధికముగ నుండుటంజేసి వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది అధికముగ చీము గారుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన నాడీవ్రణంబని యెరుంగునది. దిప్పియు జ్వరంబును మంటయు కల్గి మిగుల సుష్ణంబును పీతవర్ణంబునైన చీమును స్రవించువన్నయెడ పిత్తముచే జనించిన నాడీవ్రణంబని యెరుంగునది.

కఫజ సన్నిపాతజ నాడీవ్రణ లక్షణములు

శ్లో॥ జ్వేయా కఫాద్బహుఘనాఽర్జునపిచ్చిలాస్రా

స్తభాసకణ్డూరరుజా రజనీప్రవృద్ధా।

దాహజ్వరశ్వసన మూర్ఛనవక్త్రశోషా

యస్యాం భవన్త్యభిహితాని చ లక్షణాని॥౪॥

తామాదిశేత్పవన పిత్తకఫ ప్రకోపాత్

ఘోరామసుక్షయకరీమివ కాశరాత్రిమ్।

తా॥ మిగుల చిక్కనై తెల్లని రంగుకల్గి పిచ్చిలంబైన చీముగారుట, స్తంభించియుండుట, దురదకల్గియుండుట, నొప్పిలేమండుట, రాత్రులయందు వృద్ధి నొందుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే గల్గిన నాడీవ్రణంబని యెరుంగునది. తాపము, జ్వరము, శ్వాసము, మూర్ఛ, నోరెండుట, ఈ లక్షణంబులును, వాతాదులకు వెవ్వరుగ జెప్పియుండు లక్షణంబులును కల్గినది సన్నిపాతముచే జనించిన నాడీవ్రణంబని యెరుంగునది. అట్టి సన్నిపాతముజే జనించిన నాడీవ్రణము ప్రళయకాల రాత్రివలె మిగుల క్రూరంబై ప్రాణాంతకరంబై యుండునని యెరుంగునది.

శల్యజనాడీ వ్రణలక్షణము

శ్లో॥ నష్టం కథంచి దనుమార్గముదీరి తేషు

స్థానేషు శల్యమచిరేణ గతిం కరోతి॥౫॥

సా ఫేనిలం కుథితముష్ణమస్పగ్విమిశ్రం

ప్రావం కరోతి సమాసా సరుజా చ నిత్యమ్।

తా॥ కంటకము మున్ను గాగల శల్యములు త్వజి స్థంనాదులయందు బ్రవేశించి కొన్నికారణములచే కనుబడకుండి శీఘ్రముగ వ్రణమును కల్పించును. ఆయ్యది శల్యముచే గల్గిన నాడీవ్రణంబని చెప్పబడును. ఈ వ్రణమునందు సురుగుతో గూడినదియు, కలియబెట్టినట్లుండునదియు, ఉష్ణంబును, రక్తముతో గూడినదియైన చీము స్రవించును. ఎల్లప్పుడు నెడలేని బాధ గల్గియుండును.

సాధ్యాసాధ్య నాడీవ్రణ లక్షణము

శ్లో॥ నాడీ త్రిదోషప్రభవా న సిధ్యేత్

శేషాశ్చతస్యః ఖలు యత్నసాధ్యాః॥౬॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరివరచితే మాధవనిదానే

నాడీవ్రణ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ వై జెప్పబడిన నాడీవ్రణములలో నన్నిపాతముచే జనించిన నాడీవ్రణము మిగుల నసాధ్యంబై యుండును. తక్కిన నాల్గువిధములగు నాడీవ్రణంబులును కష్టసాధ్యంబులై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచరి

జ్ఞానవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రగాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్మవాయ రామకృష్ణాగ్రతమాభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భీషజ్యుణి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు

నాడీవ్రణ నిదానము

సమాప్తము

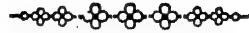
శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

శ్రీరస్తు

భగవద్గరనిదానమ్

నాడీవ్రణనిదానమును శిష్యునిపిదప నాడీవ్రణవిశేషములో జేరిన భగవద్గరముయొక్క నిదానము శిష్యులకుచున్నది.

శ్లో॥ గుదస్య ద్వ్యజ్జులే త్సేత్రే పార్శ్వతః పిడకార్తికృత్ ।

భిన్నో భగవద్గరో జ్ఞేయస్య చ పశ్చాద్భిఘో మతిః॥౧॥

తా॥ గుదస్థానమునకు ప్రక్కన రెండంగులముల దూరమున మిగుల వేదనతోగూడిన పిటక (బొబ్బ) జనించి యట్టి పిటక పగిలినయెడ నయ్యది భగవద్గరమని చెప్పందగును. అట్టి భగవద్గరము విగువిధంబులై యుండును. తత్త్వాంతరమునందు “భగం పరి సమంతాచ్చ గుదం వస్తి తథైవ చ । భగవద్గరయేద్యస్మాత్తస్మాద్జ్ఞేయో భగవద్గరః॥” అని భగవద్గరమున కన్వయసంజ్ఞ శిష్యులున్నది. భగము, గుదము, వస్తి, ఈయూడిటిని పగులదీసి లోపలనుండు మల మూత్రాగులను వెడలించుటండేసి యీ వ్యాధి భగవద్గరమని చెప్పందగునని భావము. మరియు నీ భగవద్గరమునకు పూర్వరూపము సుశ్రుతమున నీవిధంబుగ శిష్యులబడియె: “కటి కపాలవేదనా గుదకణ్డారూహశ్శోధశ్చ గుదస్య భవతి” కటిస్థలమున పలకవలెనుండు అస్థులయందు వేదనయు, గుదస్థానమున దురదయు, మంటయు, వాపును, భగవద్గరము జనించుటకుమున్న కలునని భావము.

శతపోసకంబను భగవద్గర లక్షణము

శ్లో॥ కపాయరూప్యై స్త్వఃకోశిత్తోఽనిల ।

స్తవ్విపాసదేశే పిడకాం కరోతి యామ్ ।

ఉపేక్షణాత్పాకముపైతి దారుణం ।

రుజా చ భిన్నారూపా ఫేసవాహిని॥౨॥

తత్రోఽగమో మాత్రపురీష రేతసాం

వ్రణైరనేకైశ్చతపోసకం వదేత్ ।

తా॥ కషాయరసంబులును మిగుల రూక్షంబులైన పదార్థములను నేవించుటచే వాతము మిగుల ప్రకుపితంబై గుచ్ఛలమున బొబ్బను కల్పించును; అట్టి బొబ్బను తగిన చికిత్సజేయక నునే క్షించినయెడ పరిపక్వంబై పగిలి మిగుల క్రూరంబైన బాధతోగూడి యగుణవర్ణంబైన నునుగును వేడలించును. మరియు నచ్చోట జల్లెడవలె ననేకరంధ్రములుకల్గి యీ రంధ్రములనుండి మలగుణ త్రములును శుక్రంబును స్రవించును. ఈయది జల్లెడవలె ననేకరంధ్రములు గల్గియుండుటంజేసి శతపోనకమని జెప్పబడును.

ఉష్ణముఖభగన్తర లక్షణము

శ్లో॥ ప్రకోపస్తైః పిత్తమప్రకోపితం।

కరోని చక్రాం పిడతాం గుదాశ్రితామ్॥3॥

తదాశు సాకాహీమపూతివాహినం

భగన్తరన్తూష్ట్రీశోధనం వదేత్॥

తా॥ పిత్త ప్రకోపకరంబైన యాహారములచే పిత్తము మిగుల ప్రకుపితంబై గుచ్ఛానమున రక్తవర్ణంబైన బొబ్బను కల్పించును. ఆ బొబ్బ జనించినయెడనే శీఘ్రముగ పరిపక్వంబై పగిలి మిగుల నుష్ణంబైన చీమును స్రవించుచుండును. దీనిని ఒంటెముఖమువలె మిగుల వక్రంబై యుండుటంజేసి ఉష్ణముఖంబును భగన్తరమని వచించెదరు.

పరిశ్రావి భగన్తర లక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠాయనో ఘనప్రావీ కఠనో మస్తవేదకః।

శ్వేతావభాసః కఫః పరిశ్రావీ భగన్తరః॥

తా॥ గురవిగల్గియుండుట, చిక్కపైయుండు చీమును స్రవించుట, కఠినంబగుండుట, స్వల్పమైన బాధ కల్గియుండుట, తెల్లనిరంగు కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన పరిశ్రావియును భగన్తరమని యెరుంగునది.

శంబూకావర్త భగన్తర లక్షణము

శ్లో॥ బహువర్ణ రుజాన్రావా విషకా గోస్తనోఽవరా।

శంబూకావర్తవర్షాడీ శమ్బూకావర్తకో మతిః॥2॥

తా॥ నానావిధవర్ణంబులును నానావిధంబులగు బాధలునుకల్గి ఆవుచన్నువలె నిడుపుగల్గి జలపూర్ణంబులగు నదులలోనుండు నత్తెగుల్లలముదలి సుడివలె ఆవర్తముగల్గి యుండు ప్రణము శంబూకావర్తంబును భగన్తరమని యెరుంగునది. ఈ ప్రణము నన్నిసాతముచే జనించును. మరియు “నదీనాం పరిపూర్ణానాం శమ్బూకావర్తకాయథా । నము త్తిష్ఠన్తి వేగేన తోయ వేగ సమీరితాః॥” అని భోజండు జెప్పెను. జలముచే నిండియుండు నదులయందు ఉడక వేగముచేత సుడులు జనించుకరణి ప్రణము జనించినచో శంబూకావర్త భగన్తరమని భావము.

ఉన్మార్గిభగవద్గీత లక్షణము

శ్లో॥ ఊతాద్ధతిః పాయుగతే వివర్ధతే |
హ్యుపేక్షణాత్స్యః క్రిమయో విదార్యతే |
ప్రకుర్వతే మార్గమనేకథా ముఖై |
ర్వజైస్తదున్మార్గిభగవద్గీతం వదేత్ || ౬ ||

తా॥ కంటకాదులచే గుఱిసానమున గల్గిన గాయమును చికిత్సజేయక యుపేక్షించుటచేత నానాట వృద్ధి నొంది క్రిమిలు కలుగును; ఆ పురుగులు అనేక ద్వారములు కల్గిన వ్రణములను కల్గించును. గాన ఈ వ్రణము ఉన్మార్గి యను భగవద్గీతమని యెరుంగునది.

మరియు అన్యోభగవద్గీతమన నీరీతిగ జెప్పబడియె: “కఫపితౄతు పూర్వోత్థే దుర్నామాశ్రిత్య కుప్యతః | అన్యోమూలే తతశ్శోభం కణ్ఠాదాహార్తి మాణ భవేత్ | స శీఘ్రం పక్వభిన్నోఽస్య క్లేదయన్ మూలమర్కసః | స్రవత్యజస్రం గతిభిరయ మన్యోభగవద్గీతః ||” కఫపిత్తములు రెండును ప్రక్షాళము నొంది అర్కస్ఫులయొక్క మూలస్థానము నాశ్రయించి యచ్చోట నాపును కల్గించును; పిమ్మట నా వాపు శీఘ్రముగ పక్వంబై పగిలి చీము నెత్తురు మొదలగువానిని ఎల్లప్పుడు స్రవింపజేయును. దీనిని అన్యోభగవద్గీతమని వదించెదరని భావము.

సాధ్యాసాధ్య భగవద్గీత లక్షణములు

శ్లో॥ ఘోరాస్సాధ్యుత్తం దుఃఖాస్సర్వ ఏవ భగవద్గీతః |
తేష్వసాధ్యప్రిదోషాత్థః క్షతజశ్చ విశేషతః || ౭ ||
వాతమూత్ర పురీషాణి క్రిమయశ్శుక్రమేవ చ |
భగవద్గీతస్స వస్తస్మి నాశయన్తి తమాతురమ్ || ౮ ||

ఇతి శ్రీ మాధవకర విరచితే మాధవనిదానే
భ గ వ ద్ గీ త ని దా న మ్
స మా ప్త మ్

తా॥ భగవద్గీతములన్నియు మిక్కిలి క్రూరంబులు గాన సామాన్యముగ కష్టసాధ్యంబులై యుండును. అందును త్రిదోషములచే జనించిన శంబూకావర్తంబును భగవద్గీతంబును, గాయముచే గల్గిన ఉన్మార్గి యను భగవద్గీతంబును, అసాధ్యంబులై యుండును. మరియు భగవద్గీతము

నుండి వాతము, మూత్రపురీషములు, పురుగులు, శుక్రము, ఇవి స్రవించుచున్నయెడ అట్టి భగం దరము మనుజుని మరణము నొందించునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవింద సంసేవాసమాపాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్యవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసమృద్ధయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు భగవద్ర నిదానము స మా ప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

ఉ ప దం శ ని దా న మ్

భగవద్గోవిందమును జెప్పినపిదప అట్టి భగవద్గోవిందు జనించు స్థానమునకు సమీపస్థలమున జనించుటంజేసి భగవదరమునకు సమానంబైన ఉపదంశ (కొరుకునవాయి) రోగనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ హస్తాభిఘాతాన్నఖదస్తపాతా

దధావనాదత్యుపసేవనాద్వా

యోనిప్రదోషాచ్చ భవన్తి శిశ్నే

పఞ్చోపదంశా వివిధాపచారైః॥౧॥

తా॥ హస్తములచేత మర్దనాద్యభిఘాతముల నేయుట, రతిసేయకాలమున ననురాగాతి శయముచే నఖదస్తత్యుల నేయుట, సంభోగము జేసినపిదప కడగకుండుట, అధికముగ సంభో గముచేయుట, భగమునందలి దోషములు కారముగనుండు నీళ్లతో ప్రక్షాళనము మున్నగు విరుద్ధ క్రియలజేయుట, ఈ కారణములచేత పురుషులయొక్క మేఘమునంగు విగువిధంబులైన ఉపదం శంబు లను వ్యాధులు జనించును.

వాతాదులచే జనించిన యుపదంశములకు సామాన్యలక్షణములు

శ్లో॥ సతోదభేదైస్సురజైస్సకృష్టైః

స్ఫోటైర్వ్యవసేయైర్వనోపదంశమ్

పీతైర్బహుక్లేదయుతై స్సదాహైః

పితృన రక్తాత్పిశితావభాసైః॥౨॥

స్ఫోటైస్సకృష్టై రుధిరం స్రవస్తం

రక్తాత్మకం పితృసమానలిజమ్

సకణ్డైశ్శోధయుతైర్మహాద్భిః

శుక్లేర్భునై స్సావయుతైః కఫేన॥౩॥

తా॥ నూదుల బాడిచిన విధంబుగ బాధకలుట, పగులుట, అదరుట, ఈలక్షణములతో గూడిన నల్లనిబొబ్బలు శిశ్నమునందు కల్గినయెడ వాతముచే జనించిన యుపదంశమనియు, మిక్కిలి

తడిగలిగి మంటతోకూడి పచ్చగనుండు బొబ్బలు కల్గినయెడ పిత్తముచే జనించిన యుపదంశ మనియు; రక్తమువంటి రంగుకల్గి కృష్ణవర్ణంబులై రక్తమును ప్రవించుచు పిత్తలక్షణములతో గూడియుండు బొబ్బలు కల్గినయెడ రక్తముచే జనించిన యుపదంశమనియు; దురదయు వాపునుకల్గి బొబ్బలుకల్గినది కఫముచే జనించిన యుపదంశమనియు నెరుంగునది.

సన్నిపాతోపదంశ లక్షణము

శ్లో॥ నానావిధస్రావరుజోపపన్న
మసాధ్యమాహుప్రిమతోపదంశమ్ |

తా॥ నానావిధంబులైన స్రావంబును, పోటు, దిప్పి మొదలగు బాధలను, కల్గియున్నయెడ త్రివోషములచే జనించిన యుపదంశంబని యెరుంగునది. ఈ యుపదంశము మిగుల ససాధ్యంబని యెరుంగునది.

అసాధ్యోపదంశ లక్షణము

శ్లో॥ విశీర్ణమాంసం క్రిమిభిః ప్రదగ్ధం
ముష్కావశేషం పరివర్జయేచ్ఛ ||౪||

తా॥ మేఘమునందలి మాంసము ఖండములుగ నున్నను, మేఘమంతయు పురుగులచే నమల బడి వృషణములుమాత్రము మిగిలియున్నను, ఆట్టి యుపదంశముగల మునిజుండు బ్రతుకడు గాన చికిత్సజేయం జనదని భావము.

ఉపదంశమున చికిత్సజేయనియెడ గల్గు లక్షణము

శ్లో॥ సంజాతమాత్రే న కకోతి మూఢః
క్రియాం నరో యో విషయో ప్రసక్తః |
కాలేన శోధక్రిమిదాహపాకై
ర్విశీర్ణశిశ్నో మ్రుయతే న తేన ||౫||

తా॥ పై జెప్పబడిన యుపదంశవ్యాధి జనించినతోడనే సంభోగమునందలి యాసకల్గి తగినచికిత్స జేయకున్నయెడ కొంతకాలమునకు వాపు పురుగులు మంట ఇకికల్గి ఆట్టివాపు పక్షందై మేఘము పలుచెరంగుల తునియై మనుజుడు మరణము నొందును.

లిజ్జారో లక్షణము

శ్లో॥ అంకురై రివ సజ్జాతైరుపద్యపరి సంస్థితైః |
క్రమేణ జాయతే వర్తిస్తామ్రచూడశిభోపమా ||౬||
కోశస్యాభ్యస్తరే సన్ధౌ సర్వసద్ధితాఽపి వా |

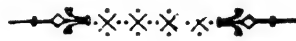
* * సవేదనా పిచ్చిలా చ దుశ్చికిత్స్యా త్రిదోషజా | * *
లిజ్వ ర్తిరితి ఖ్యాతా లిక్ష్ణార్క ఇతి చాపరే ||2||

————(0)————

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
ఉపదంశనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ శిశ్నముమీద కోడితలమీదనుండు జుట్టువలె తీక్షణగ్రంభులైన మొలకలు గుమిగూడిన చందమున నొకదానిపై నొకటి మాంసపు మొలకలు వరుసగానుండి నానాటికి వత్తివలె నేర్పడి యుండును. మేధముపైనుండు చర్మమునకు లోపలిసంధియందైనను, శిశ్నద్వారముయొక్క సంధియందైనను, ఈ రెంటియొక్క సంధులయందైనను ఈ వ్యాధి జనించి వేదనతోగూడి పిచ్చిలంబై యుండును. దీనిని లింగవర్తియనియు లింగార్కస్సు అనియు వచించెదరు. ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించును గాన మిక్కిలి యసాధ్యంబై యుండును. మరియు “స్త్రీణాం పుంసాం చ జాయంతే ఉపదంశాస్సుదారుణాః” అని సుశ్రుతమున నుండుటంజేసి ఈవ్యాధి స్త్రీలకును పురుషులకును జనించుననియు సుశ్రుతమునకు భిన్నమగు చరకౌది గ్రంథములయందు ఉపదంశము పురుషులకుమాత్రము గలుగునని యెరుంగునది.

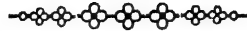
ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధన సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్భూతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు
ఉ ప ద ం శ ని దా న ము
స మా ప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

శూ క దోష ని దా న మ్

ఉపదంశనిదానానస్తరము తత్సమానదేశమున జనించు శూకదోషనిదానమును చెప్పెట్లు.

శ్లో॥ అక్రమాచ్ఛేషసో వృద్ధి యోఽభివాంఛతి మూఢధీః।

వ్యాధయ స్తస్య జాయంతే దశ చాప్తే చ శూకజాః॥౧॥

తా॥ మందమతియగు మనుజుండు అక్రమముగ మేఘమును వృద్ధి నొందించుటకై నీటియందు కప్పవలె నుండు విషజంతువును చేర్చిన బౌషధమును మేఘమునకు లేపనము జేయుటచేత పదునెనిమిదివిధంబులైన శూకదోషము (పాక్కునవాయి మొదలగువ్యాధులు) జనించునని భావము.

సర్వ పికా లక్షణము

శ్లో॥ గౌరసర్వపసంస్థానా శూకపర్శుర్భగ్న హేతుకా।

విడకా శ్లేష్మవాతాధ్యా శ్లేయా సర్వపికా తు సా॥౨॥

తా॥ పైజెప్పిన విధంబుగ మేఘవృద్ధిజేయ నున్యమించి శూకసంబంధమైన బౌషధమును కాస్త్రవిరుద్ధముగ లేపనము జేయుటచే కఫవాతములు ప్రకోపమునొంది తెల్లఆవాలవలె సన్ననై యుండు పాక్కులను కల్గించును; దానిని సర్వపిక యను శూకదోషంబని యెరుంగునది. ఇచ్చట “శూకదుర్భగ హేతునా” అని పాతాస్తరమును కొందరు వచించెదరు. శూకదోషముచే నైనను, దుష్టమైన భగముగలజవరాండ్రయొక్క సంబంధముచేనైనను సర్వపిక యను వ్యాధి జనించునని భావము.

అష్ఠీలికా గ్రథితంబులను శూకదోషముల లక్షణము

శ్లో॥ కఠినా విషమైర్భుగ్నైర్వాయునాఽష్ఠీలికా భవేత్।

శూకై ర్యత్పూరితం శశ్వద్గ్రథితం నామ తత్కఫాత్॥౩॥

తా॥ ప్రశస్తములుకాని శూకములతోగూడిన బౌషధములను పూయుటచే వాతము ప్రకోపించి మిగుల కఠినంబులైన కురుపులు కల్గించును. ఇయ్యది అష్ఠీలికయను శూకదోషంబని యెరుంగునది. శూకములచే నెల్లపుడు నిండియున్నయెడ గ్రథితంబను శూకదోషమని యెరుంగునది. ఇయ్యది కఫప్రకోపముచే గల్గును.

కుంభికా లక్షణము

శ్లో॥ కుమ్భికా రక్తపిత్తోత్థా జామ్బవాస్థినిభాఽశుభా।

తా॥ రక్తపిత్తములయొక్క ప్రకోపముచేత నేరేడుగింజవలె నుండు కురుపులు కల్గిన యొడ కుంభి యను శూకదోషమని యెరుంగునది. ఇయ్యది మిక్కిలి బాధనుకల్గించును.

అలజీ లక్షణము

శ్లో॥ తుల్యజాన్వలజీం విద్యాద్యథాప్రోక్తాం విచక్షణః॥౪॥

తా॥ ప్రమేహపిడకానిదానమున శిష్పిన అలజీలక్షణములతో గూడియుండునది అలజి యను శూకదోషంబని యెరుంగునది. అచ్చట “రక్తాసితాస్ఫోటచితా దారుణాత్వలజీభవేత్” అని మున్నువచించిన అలజీలక్షణముల నెరుంగునది. కొంచెముగ రక్తవర్ణముకల్గి తెల్లనై యుండు పొక్కులు కల్గినది అలజియని యర్థము.

సంఘాతపిడకా లక్షణము

శ్లో॥ మృదితం వీడితం యచ్ఛ సంరబ్ధం వాతకోపతః।

పాణిభ్యాం భృశసమ్మూఢే సంఘాతపిడకా భవేత్ ॥౫॥

తా॥ శూకలేపనమును జేసినపిడక శిశ్నమును మిక్కిలి మర్దనజేయుటవలన వాపు కల్గిన యొడ నయ్యది మృదితమని యెరుంగునది. ఇది వాతప్రకోపముచే గల్గును. మరియు శూకలేపనము జేసినవెనుక రెండుచేతులతో నధికముగ నలిపినయొడ ముఖంచేరుపడని కురుపును కల్గును. దీనిని సంఘాత పిడకయను శూకదోషంబని యెరుంగునది.

అధిమంథ లక్షణము

శ్లో॥ దీర్ఘా బహ్వ్యశ్చ పిడకా దీర్ఘస్తే మధ్యతస్తుయాః।

సోఽధిమంథః కఫాస్పగ్భ్యాం వేదనా రోమహర్షకృత్ ॥౬॥

తా॥ శూకలేపమువలన కఫరక్తములు ప్రకుపితంబులై మిగుల నిడుదలై మధ్యమున చీలి యుండు పొక్కులు ననేకముగ శిశ్నమున గల్గించును. ఇయ్యది అధిమంథంబను శూకదోషంబని యెరుంగునది; మరియు నీవ్యాధియందు మిగుల తీవ్రంబైన వేదనయు గగురుపాటును కల్గును.

పుష్కరికా లక్షణము

శ్లో॥ పిడకా పిడకావ్యాప్తా పిత్త శోణితసమ్భవా।

పద్మకర్ణికసంస్థానా జ్ఞేయా పుష్కరికా తు సా॥౭॥

తా॥ శూకలేపమువలన పిత్తరక్తములు ప్రకోపమునొంది సన్ననికురుపులచే వ్యాప్తంబైన కురుపు శిశ్నమున కల్గును; ఇయ్యది తామరమిదైవలె నుండుటంజేసి పుష్కరిక యను శూకదోషంబని యెరుంగునది.

స్పర్శహాని లక్షణము

శ్లో॥ స్పర్శహానిం తు జనయేచ్ఛోణితం శూకదూషితమ్।

తా॥ శూకలేపమువలన రక్తము దుష్టంబై స్పర్శజ్ఞానమును జెరచును. దీనిని స్పర్శహాని యను శూకదోషంబని యెరుంగునది.

ఉత్తమా లక్షణము

శ్లో॥ ముద్గమాహోపమా రక్తా రక్తపిత్రోద్భవా తు యా॥౮॥

వ్యాధిరేషోత్తమా నామ శూకాజీర్ణనిమిత్తతః।

తా॥ పలుమారు శూకలేపము జేయుటవలన రక్తపిత్తములు ప్రకుపితంబులై పెసలవలెను, మినుములవలె నుండు రక్త వర్ణంబైన కురుపులు కల్గించును. ఈ వ్యాధి ఉత్తమ యను శూకదోషంబని యెరుంగునది.

శతపోసక లక్షణము

శ్లో॥ ఛిద్రైరణుముఖైర్నిజం చితం యస్య సమస్తతః॥౯॥

వాతశోణితజో వ్యాధిస్స జ్ఞేయశ్శతపోసకః।

తా॥ శూకలేపమును విపరీతముగ జేయుటచే వాతరక్తములు ప్రకుపితంబులై శిశ్నమునందు నూత్మంబులైన ఛిద్రముల కల్గించును. దానంజీని నేత్రము ఛిన్నభిన్నంబుగా నుండును. ఈ వ్యాధి జల్లడవలె ననేకరంధ్రములుకల్గియుండుటంజీని శతపోసక మనంజను.

త్వక్పాక లక్షణము

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతో జ్ఞేయస్త్వక్పాకో జ్వరదాహకృత్।

తా॥ వాతపిత్తములు శూకలేపమువలన ప్రకోపించి శిశ్నముపై చర్మమును పుండుగ జేయును. దానంజీని జ్వరంబును మంటయు కల్గును. దీనిని త్వక్పాకంబను శూకదోషమని వచించెదరు.

శోణితార్బుద లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణైస్ఫోటైస్సరక్తాభిః విడకాభిర్నివీడితమ్।

యస్య వాస్తురుజశ్చోగ్రా జ్ఞేయం తచ్ఛోణితార్బుదమ్॥౧౦॥

తా॥ కొంచెముగ రక్తవర్ణంబులును కొంచెము కృష్ణవర్ణంబులునైన బొబ్బలు శిశ్నమున కల్గి ప్రణమకల్గినచోట మిగుల తీవ్రంబైన వేదనకల్గినయెడ నయ్యది రక్తార్బుద మను శూకదోష మని యెరుంగునది.

మాంసార్బుద లక్షణము

శ్లో॥ మాంసదోషేణ జానీయాదర్బుదం మాంససమృవమ్।

తా॥ శూకలేపముచేసినవిదప అభిఘాతముచే మాంసము దుష్టంబై శిశ్నమున కురుపులు కల్గినయెడ నయ్యది మాంసార్బుదంబను శూకదోషంబని యెరుంగునది.

మాంసపాక లక్షణము

శ్లో॥ శీర్షస్తే యస్య మాంసాని యస్య సర్వాశ్చ వేదనాః॥౧౨॥

విద్యాత్తం మాంసపాకం తు సర్వదోషకృతం భిషక్ ।

తా॥ శూక లేపముచేత శిశ్నమునందలి మాంసము కుల్లి నానాటికి నూడిపోవుచు వాతపిత్త కఫములచే జనించు నొప్పి పోటు మంట మొదలగు వేదనలన్నియు కల్గినయెడ నయ్యది మాంస పాకమని చెప్పబడును. ఈవ్యాధి దోషములన్నింటిచే కల్గునని యెరుంగునది.

విద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ విద్రధిం సన్నిపాతేన యథోక్తమితి నిర్దిశేత్॥౧౩॥

తా॥ శూక లేపముచేత సన్నిపాతముచే జనించు విద్రధియొక్క లక్షణములతోగూడి శిశ్న మున కురుపు లేచినయెడ విద్రధి యను శూకదోషంబని యెరుంగునది. ఇచ్చట “నానావర్ణగుజా స్రావో ఘాటూలీ విషమో మహాః । విషమం పచ్యతే చాపి విద్రధిస్సాన్నిపాతికః” అని మున్నువచించిన సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణముల నెరుంగునది. నానావిధవర్ణవేదనలును స్రావంబును కల్గి పెడతలవలె నున్నతందై విషమమును పాకమునొందునది సన్నిపాతజవిద్రధి యని యర్థము.

తిలకాలక లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణాని చిత్రాణ్యథవా శూకాని సవిషాణి వా ।

పాతితాని పచన్త్యాశు మేఘం నిరవశేషతః॥౧౪॥

కాలాని భూత్వా మాంసాని శీర్షస్తే యస్య దేహినః ।

సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యాత్తిలకాలకాః॥౧౫॥

తా॥ కృష్ణవర్ణంబైనను లేక నానావర్ణంబులైనను కల్గి విషముతోగూడిన శూకములను లేపముచేయుటచేత శిశ్నమంతయు పాకమునొంది మాంసము నువ్వులవలె నల్లనై నానాటికి నూడి పడినయెడ నయ్యది నువ్వులవలె నల్లగానుండుటంజేసి తిలకాలకమనంజను. ఈ వ్యాధి సన్నిపాత ముచే జనించును.

అసాధ్య శూకదోష లక్షణము

శ్లో॥ తత్ర మాంసాబ్బదం యచ్చ మాంసపాకశ్చ యస్మృతః ।

విద్రధిశ్చ స సిధ్యన్తి యే చ స్యుస్తిలకాలకాః॥౧౬॥

ఇతి శ్రీ మాధవకర విరచితే మాధవనిదానే

శూకదోష నిర్ధానం సమాప్తమ్

తా॥ పైజెప్పిన శూకదోషములలో మాంసార్బదంబును, మాంసపాకంబును, విద్రధియు, తిలకాలకంబులును, ఆసాధ్యంబులని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసమృద్ధి
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భీషజ్యుతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాను

మాధవనిదానాస్థాతాత్పర్యమునందు

శూకదోష నిదానము

స మా స్థ ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

- - -

కు ప్త ని దా న మ్

—❦—

ఇవివిధంబుగ పదునెనిమిది విధంబులైన కూకదోషముల నిదానమును జెప్పి పిదప కూక దోషములకు సమానమైన సంఖ్యకల కుప్తములయొక్క నిదానమును చెప్పట.

—❦—

శ్లో॥ విరోధీన్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధగుహణిచ |
భజతామాగతాం చ్ఛర్త్తి వేగాంశ్చాన్యన్ప్రతిఘ్నతామ్॥౧॥
వ్యాయామమతినన్తాపమతిభక్త్వా నిపేవిణామ్ |
ఘర్మశ్రమభయార్తానాం ద్రుతం శీతామ్బుసేవినామ్॥౨॥
అజీర్ణాధ్యశినాం చైవ పశ్చాత్కర్మాపచారిణామ్ |
నవాన్నదధిమత్స్యతిలవణాప్లనిపేవిణామ్॥౩॥
మాషమూలకపిష్టాన్న తిలక్షీరగుఢాశినామ్ |
వ్యవాయం చాప్యజీర్ణేన్నే నిద్రాం చ భజతాం దివా॥౪॥
విప్రా గుహాన్ధర్షయతాం పాపం కర్మ చ కుర్వతామ్ |
వాతాదయస్త్రయో దుష్టాః త్వగ్రక్తం మాంసమమ్బుచ॥౫॥
దూషయన్తి స కుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంగ్రహః |
అతః కుష్ఠాని జ్ఞాయన్తే సప్త చైకాదశైవచ॥౬॥

తా॥ ఒకటికొకటి విరుద్ధంబులైన క్షీరమత్స్యాదులగు అన్నపానములను సేవించుట, ద్రవములోగూడినవియు స్నిగ్ధంబులును గురుత్వమును చేయునవియు నైన పదార్థముల సేవించుట, పైకివెడలుచున్న వాంతిని మలమూత్రాది వేగములను నిరోధించుట, అధికముగ భుజించి దేహపరిశ్రమమును సంతాపకరంబులైన ఫలముల జేయుట, ఎండచేతను శ్రమచేతను భయముచేతను మిక్కిలి బడలియుండి విశ్రమించకయే శీఘ్రముగ మిగుల శీతంబగు జలమును పానముచేయుట, అజీర్ణపదార్థముల భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, వమనము, విరేచనము, వస్త్రీ, స్వేదనము, నస్యము, అను నీ పంచకర్మలను శాస్త్రపద్ధతిననుసరించక విరుద్ధముగ జేసికొనుట, క్రొత్తబియ్యపు అన్నము, పెరుగు, మత్స్యములు ఈ పదార్థములను భుజించుట ఉప్పు పులుగును విశేషముగ భుజిం

చుట, మినుములు, ముల్లంగి, పిష్టాన్నము, నువ్వులు, పాలు, బెల్లము ఈ వస్తువులను విశేషముగ నేవించుట, అన్నము జీర్ణముగాగుండునపుడు శ్రీసంభోగమును జేయుట, పవటియందు నిమగ్నించుట, బ్రాహ్మణులను గురువులను ధిక్కరించుట, పాపకృత్యములజేయుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతపిత్త శ్లేష్మములు మూడును ప్రకోపమునొంది చర్మము, రక్తము, మాంసము, రసము, ఈ నాల్గింటిని చెరచి కుష్ఠములను కల్గించును. మరియు వాత పిత్త శ్లేష్మంబులు, చర్మము, రక్తము, మాంసము, నీరు, ఈ యేడును ఏడువిధములైన మహాకుష్ఠములకును పదునొకండు విధంబులైన ట్టుద్రకుష్ఠములకును ముఖ్యకారణములని యెరుంగునది.

మరియు “రక్తం లసీకా త్వష్టానం దూష్య దోషాస్త్రయో మలాః । విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాః సప్తభావవః॥” అని యుండుటచేత విసర్పవ్యాధి యందును రక్తము, చర్మమున నుండు నీరు, చర్మము, మాంసము, వాత పిత్తశ్లేష్మములు, అనునీ యేడును కారణములై యుండును. ఈ వాక్యమునుబట్టి విసర్పములయందును కుష్ఠములయందును దోషదూష్యములు సమంబులై యున్నను చిరకాలమునకు వ్యాధిని కల్గించునవియు, స్థిరంబులును, బలిష్ఠములుకాని రక్తపిత్తములతో గూడినవియునైన దోషములచేత కుష్ఠములు జనించుననియు; అతిశీఘ్రముగ వ్యాధిని కల్గించునవియు, శరీరమునందుండు సంవరించు స్వభావము కల్గినవియు, బలిష్ఠంబులైన రక్తపిత్తములతో గూడినవియునైన దోషములచే విసర్పములు జనించుననియు కుష్ఠ విసర్పముల గెండింటికని కారణభేదముల నెరుంగునది. మరియు కుష్ఠములకు పరద్రవ్యముల నపహరించుట గురువులను ధిక్కరించుట మున్నగునవిగూడ కారణములై యుండును. విసర్పమునకు కారణములు లేవు.

కుష్ఠ భేదములు

శ్లో॥ కుష్మాని సప్తభావోమైః పృష్ఠద్వైస్త్వయాగజైః ।

సర్వేష్వపి త్రిదోషేషు వ్యపదేశోఽధికత్వతః॥2॥

తా॥ మరియు కుష్ఠవ్యాధి వాత పిత్త శ్లేష్మములచేతను దోషద్వయసంగర్గముచేతను, సన్ని పాతముచేతను, జనించుటంజేసి యేడువిధంబులగును. కుష్ఠములన్నియు త్రిదోష సముదాయముచే జనించినను, దోషత్రయములో నెయ్యది మిగుల నధికముగా నుండునో అట్టి దోషముచే జనించి నదియని యెరుంగునది.

కుష్ఠపూర్వరూపములు

శ్లో॥ అతిశక్లక్షుఖరస్పర్శస్వేదాస్వేదవివర్ణతాః ।

దాహః కణ్ఠాస్త్యచి స్వాపః శోధః కోమోన్నతిర్భ్రమః॥౩॥

వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిర్నిస్థితిః ।

దూఢానామపిరూక్షత్వం నిమిత్తేఽల్పేఽతికోపనమ్॥౪॥

రోమహర్షోఽస్పృశః కార్షణ్యం కుష్ఠలక్షణమగ్రజమ్ ।

తా॥ కుష్ఠము జవించుచోట హస్తముచే స్పృశించినయెడ నునువుగల్గియుండుట, లేక గరగరలాడుచుండుట, అధికముగ చెమటబట్టుట, లేక చెమట బట్టకుండుట, వర్ణము మారియుండుట, మంటయు దురదయు కల్గుట, స్పర్శము నెరుంగకుండుట, నూడుల బాడిచిన విధంబుగ పోటుగల్గుట, కందిరీగలు కుట్టిసరితిగ దద్దులుకల్గుట, చిత్తభ్రమము కల్గుట, వ్రణములు అతిభాధతో గూడి శీఘ్రముగ జనించి చిరకాలము అనుసరించి యుండుట, వ్రణములు మానినను మిగుల రూక్షముగనుండుట, స్వల్పకారణముచేనైనను ప్రకోపము నొందుట, రోమాంచము కల్గుట, రక్తము నల్లగనుండుట, ఈ లక్షణములన్నియు కుష్ఠములు జవించుటకు మున్ను కల్గి పూర్వరూపములని యెరుంగునది.

కపాలకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణాదుణ కపాలాభం యద్రూక్షం పరుషం తను॥౧౦॥

కాపాలం తోదబహుళం తత్కుష్ఠం విషమం స్మృతమ్॥

తా॥ నల్లనిరంగుకల్గియైనను ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గియైనను కుండపెంకువలె మిగుల రూక్షంబును కఠినంబునై అధికమైన పోట్లుకల్గియున్నయెడ నన్యుని కపాలకుష్ఠంబని యెరుంగునది. ఈ కుష్ఠము మిగుల నసాధ్యంబై యుండును. ఈ కుష్ఠము వాతాధిక్యముచే గల్గునని యెరుంగునది.

బౌదుంబరకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ దుగ్ధాహరాగ కణ్డూభిః పరీతం రోమశిఙ్ఖరమ్॥౧౧॥

ఉదుమ్బరఫలాభాసం కుష్ఠమాదుమ్బరం వదేత్॥

తా॥ నొప్పి, మంట, ఎఱ్ఱనిరంగు, దురద, వీనిచే వ్యాప్తమై కపిలవర్ణంబులైన రోమములు కల్గి మేడిపండువలె నుండు కుష్ఠము బౌదుమ్బరంబని యెరుంగునది. మరియు నీ కుష్ఠము పితాధిక్యముచే గల్గును.

మండలకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ శ్వేతం రక్తం స్థిరం స్త్రాసం స్నిగ్ధముత్సన్నమణ్డలమ్॥౧౨॥

కృచ్ఛ్రమనోశ్య సంయుక్తం కుష్ఠం మణ్డలముచ్యతే॥

తా॥ శ్వేతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కల్గి కఠినంబై నీరుతోగూడి ఉన్నతంబైన పాదలుకల్గి యొకటిలోనొకటి కలిసియుండినయెడ ఆ కుష్ఠము మండలమని చెప్పందగును. ఈ కుష్ఠము కఫాధిక్యముచే గల్గును. మరియు నీ కుష్ఠము మిగుల నసాధ్యంబై యుండును.

ఋష్యజిహ్వకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ కర్కశం రక్తపర్వస్తం అస్తశ్శ్యావం సవేదనమ్॥౧౩॥

యదృష్యజిహ్వ సంస్థానమృష్యజిహ్వం తదుచ్యతే॥

తా॥ మిగుల కర్కశంబై చుట్టు ఎఱ్ఱగను నడుమ నల్లగనుండి పోటుకల్గి దుప్పినాలుక వంటి యాకారము కల్గినది ఋష్యజిహ్వంబను కుష్ఠమని యెరుంగునది.

పుండరీకకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ సశ్వేతం రక్తపర్యస్తం పుండరీకదోషమమ్॥౧౮॥
సోశ్వేధం చ సరాగం చ పుండరీకం తదుచ్యతే॥

తా॥ నడుమ తెల్లగను చుట్టు ఎఱ్ఱగనుండి తామరాసువలె గుండ్రగనై యున్నతముగ నుండి ఎఱ్ఱగనుండునది పుండరీకంబను కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

సిగ్ధకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ శ్వేతం సాగ్రం తను చ యద్రోహో ఘృష్టం విముఞ్చతి॥౧౯॥
ప్రాయశ్శోరసి తత్సిగ్ధ మలంబుకుసుమోపమమ్॥

తా॥ శ్వేత రక్తవర్ణములు కలిగి నూనెకాచంబులై చేత రుద్దినయెడపిండివలె పొట్టు రాలుచు సారపువ్వులతో సమానముగ నుండునది సిగ్ధకుష్ఠంబని యెరుంగునది. ఈసమస్థు తగుచుగ రొమ్మున కల్గును.

కాకణన్తికాకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ యత్కాకణన్తికావర్ణం సపాకం తీవ్రవేదనమ్॥౨౦॥
త్రిదోషలిజ్జం తత్కుష్ఠం కాకణంనైవ సిగ్ధతి॥

తా॥ గురిగింజవలె నడుమ నల్లగను చుట్టు రక్తవర్ణముకల్గి కొంచెముగ పుండగుచు తీక్ష్ణంబైన వేదన కలియుండునది కాకణన్తికా మను కుష్ఠంబని యెరుంగునది. ఈ కుష్ఠమునగు దోష త్రయంబును మిగుల ప్రకోపమునొంది యుండును గాన మిక్కిలి యసాధ్యంబై యుండును. ఇచ్చట కుష్ఠ సామాన్యముగ దోషత్రయములు ప్రకోపమునొంది యున్నను కాకణాంతిక యను కుష్ఠమున మిగుల క్రూరముగ ప్రకోపమునొంది యుండునని యెరుంగునది. ఈ వేప్పంబడినకుష్ఠంబులేడును రసాదిధాతువులను శీఘ్రముగ వ్యాపించి యనేక దోషములచే జనించుటంజేసి మహాకుష్ఠంబులని జెప్పవచ్చును. ఇచ్చట రసాదిధాతువులను శీఘ్రముగ వ్యాపించుచు అనేక దోషములచే జనించి బహువిధంబులగు చికిత్సలచే ససాధ్యంబులైనవి మహాకుష్ఠములని లక్షణము నెరుంగునది.

ఏకకుష్ఠ చర్మకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ అస్వేదనం మహావాస్తు యస్మత్స్వేదకలోపమ్॥౨౧॥
తదేకకుష్ఠం చర్మాఖ్యం బహులం సాస్తిచర్మవత్॥

తా॥ చమటబట్టకుండుట, విశాలంబైన తావున జనించుట, మత్స్యముయొక్క ఖండమువలె నుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది ఏకకుష్ఠంబనియు; గజచర్మమువలె మిగుల కర్మశంబై యుండునది చర్మకుష్ఠంబనియు నెరుంగునది.

కిటిమకుష్ఠ లక్షణము.

తా॥ శ్యామవర్ణంబై కురుపుయొక్క మచ్చవలె మిగుల కఠినమైన స్పర్శకుకల్గి పరుషంబై యుండునది కిటిమంబను కుష్ఠమని యెరుంగునది.

వై పాదికకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ వై పాదికం పాణిపాదస్ఫుటనం తీవ్రవేదనమ్ |

తా॥ హస్తములయందును పాదములయందును పగులుచు మిగుల తీవ్రంబయిన బాధకల్గి యున్నయెడ వై పాదిక మను కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

అలసకకుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠామద్భిస్సరాగైశ్చ గజైరలసకం చిత్తమ్ || ౧౮ ||

తా॥ దురదకల్గి యెఱ్ఱపై యుండు దద్దుతోగూడి యుండునది అలసకంబను కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

దద్రుమండల కుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ సకంఠారాగపిడకం దద్రుమణ్డలముద్గతమ్ |

తా॥ దుగకల్గి యెఱ్ఱ గానుండు సన్ననిబొబ్బలతోగూడి పైకి వెల్లిగలుచున్నది దద్రుమండల కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

చర్మదల కుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ రక్తం సశూలం కంఠామత్ సస్ఫోటం యద్దలత్యపి |

తచ్ఛర్మదలమాఖ్యాతం సంస్పర్శాసహముచ్యతే || ౧౯ ||

తా॥ ఎఱ్ఱని మచ్చలు కల్గియుండుట, నొప్పియు కురుచుండుట, పగిలి నీరు గారుచుండుట, హస్తముచే స్పృశించినను కీరువలేకుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండునది చర్మదలంబను కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

పాపూ కచ్చు లక్షణములు

శ్లో॥ సూక్ష్మా బహ్వ్యః పీడకాస్రావవత్యః

పామేత్యుక్తాః కణ్ఠామత్యస్సదాహాః |

పై వస్ఫోతైస్తీవ్రదాహైరుపేతా

జ్జేయాపాణ్యోః కచ్చురుగ్రాస్సిచ్ఛోశ్చ || ౨౦ ||

తా॥ మిగుల స్వల్పంబైన యాకారముకల్గి చీమమొదలగునవి స్రవించుచు దురదయు మంటయు కల్గి యనేకములైన బొబ్బలుకల్గినయెడ నయ్యది పామయును కుష్ఠంబని చెప్పందగును. మిగుల తీవ్రంబైన మంటకల్గిన బొబ్బలు చేతులయందును గొండియందును కల్గినయెడ కచ్చువను కుష్ఠంబని యెరుంగునది.

విస్ఫోట కష్ట లక్షణము

శ్లో॥ స్ఫోటాశ్శ్యావారుణాభాసా విస్ఫోటాస్సృస్తనుత్వచః।

తా॥ శ్యామవర్ణంబును ఆరుణవర్ణంబును కల్గి మిగుల సూక్ష్మముగా నుండు చర్మమున బొబ్బలు జనించినయెడ విస్ఫోటంబును కుష్టంబుని యెరుంగునది.

శతారు కుష్ట లక్షణము

శ్లో॥ రక్తం శ్యావం సదాహృత్ శతారుస్సృద్భహువ్రణమ్॥౨౨॥

తా॥ రక్తవర్ణంబును శ్యామవర్ణంబునై మంటయు నొప్పియు కల్గి యనేక వ్రణములతో గూడి యుండునది శతారువను కుష్టంబుని యెరుంగునది.

విచర్చికా కుష్ట లక్షణము

శ్లో॥ సకణ్ఠాః పిడకా శ్యావా బహుస్రావా విచర్చికా।

తా॥ దురదతోగూడి శ్యామవర్ణంబై అనేక ద్వారములనుండి పూయగులను ప్రవించు చున్నయెడ విచర్చికాయనంబును. ఇచ్చట “నోపాః ప్రదూష్య త్వజ్జ్వంసం పాణీపాద సమాశ్రితాః। పిడకాం జనయంత్యాశు దాహకంఢూసమన్వితామ్। దాల్యతే త్వఖరారూక్షా పాణ్యోజ్జ్వలయా విచర్చికా। పాదే విపాదికా జ్వలయా స్థానాన్వ త్వద్విచర్చికా” అని భోజండు తన్త్రాస్తరమున జెప్పెను. వాతాదిదోషములు ప్రసృపితంబులై చర్మమాంసములను చెరచి హస్తపాదముల నాశ్రయించి మంటయు దురదయు కల్గిన కురుపులను కల్గించును; దానంతేని హస్తములయందు చర్మము మిగుల కర్కశంబై పగలినయెడ విచర్చికాయనియు, పాదములయందు జనించి పగలినయెడ విపాదికాయనియు చెప్పబడును. ఈ వ్యాధి స్థానభేదముచే నామభేదము కల్గియుండును గాని పరస్పరభేదము వాస్తవముగ లేదని యర్థము. ఈవాక్యముచేత ప్రకృతగ్రన్థమున విచర్చికా విపాదికా వ్యాధులకు పరస్పరభేదములు లేవుగాన ఏకకుష్టము మొదలుజేసి విచర్చికాపర్యంతముననుండు కుష్టములు అన్నియుజేరి పదు నొకండగును గాన సంఖ్యాభేదము లేదని యెరుంగునది.

వాతాదులచే జనించిన కుష్ట లక్షణము

శ్లో॥ ఖరం శ్యావారుణం రూక్షం వాతకుష్టం సవేదనమ్॥౨౩॥

పిత్తాత్ప్రకుఢితం దాహరాగస్రావాన్వితం నుతమ్।

కఫాత్క్లేది ఘనం స్నిగ్ధం సకంఢూశైత్య శౌరవమ్॥౨౪॥

ద్విలింగం ద్వద్వజం కుష్టం త్రిలింగం సాన్నిపాతికమ్।

తా॥ కఠినంబును, శ్యామారుణవర్ణంబును, రూక్షంబునై వేదనతో గూడియుండునది వాతముచే జనించిన కుష్టమనియు; కుల్లియుండుట, తాపము, ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గియుండుట, నీము మొదలగునవి ప్రవించుట, ఈ లక్షణములతో గూడియుండునది పిత్తముచే జనించిన కుష్టమనియు;

ద్రవముతోకూడి మిగుల ఘనమును నునుపు గల్గి దురదయు శీతలత్వమును గురుత్వమును కల్గినది కఫముచే జనించిన కుష్ఠంబనియు; వాతాదులు ప్రత్యేకముగ జెప్పిన లక్షణములలో రెండేసి దోషములయొక్క లక్షణములు కల్గినది ద్వంద్వముచే జనించిన కుష్ఠంబనియు; దోషత్రయలక్షణములు కల్గినది సన్నిపాతముచే జనించిన కుష్ఠంబనియు నెఱుంగునది.

రసరక్తాది ధాతుగత కుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ త్వక్ష్ణే వై వర్ణ్యమధ్యేషు కుష్ఠే రాక్ష్యం చ జాయతే॥౨౫॥

త్వక్స్వాపో రోమహర్షశ్చ స్వేదస్యాత్రిప్రవర్తనం।

కణ్డూర్విపూయకశ్చైవ కుష్ఠే శోణితసంశ్రితే॥౨౬॥

బాహుల్యం వక్త్రీశోషశ్చ కార్కశ్యం పిడకోద్గమః॥

తోదస్ఫోటస్థిరత్వం చ కుష్ఠే మాంససమాశ్రితే॥౨౭॥

కౌణ్యం గర్భిక్షయోఽక్షానాం సంభేదః శ్చతస్పదామ్।

మేదస్సానగతే లిజ్జం ప్రాగుత్తాని త్థైవ చ॥౨౮॥

నాసాభ్యంతేక్షితాగశ్చ శ్చతేషు క్రియగమ్భవః।

స్వరోపఘాతశ్చ భవేదస్థిమజ్జానమాశ్రితే॥౨౯॥

తా॥ కుష్ఠము రసధాతువు నాశ్రయించినపుడు శరీరమున వర్ణము మారియుండుట, రూక్షముగనుండుట, స్పర్శము నెరుంగునండుట, గునుగుపాటుకల్గుట, అధికముగ చెమటబట్టుట ఈ లక్షణములు కల్గును. రక్తధాతువు నాశ్రయించినపుడు మిగుల గురువ కల్గి అధికముగ చీము కారుచుండును. కుష్ఠము మాంసము నాశ్రయించియున్నపుడు కుష్ఠంబధికముగనుండుట, నోరెండుట, గరగర లాడుచుండుట, బొబ్బలు కల్గుట, పోటు, పగులుట, చిరకాలము అనుసరించియుండు ఈ లక్షణములు కల్గును. మేదస్సు నాశ్రయించినపుడు హస్తపాదములు చేష్టలు దక్కి యుండుట, అవయవము లన్నియు నొచ్చుట, శరీరమాంతయు పగిలి ప్రణామము గల్గుట, రసరక్తమాంస గత కుష్ఠలక్షణములు కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును. ఆస్థిమజ్జల నాశ్రయించియున్నపుడు ముక్కు పగులుట, కన్న నెఱ్ఱగనుండుట, ప్రణామలావంగు పురుగులు పుట్టుట, కంఠస్వరము నశించి యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

శుక్రజ కుష్ఠ లక్షణము

శ్లో॥ దమ్పతోఽః కుష్ఠబాహుల్యాద్దమ్పశోణితశుక్రయోః।

యదపత్యం తయోర్జ్వాత్థేఽయం తదపి కుష్మితమ్ ॥౩౦॥

తా॥ చిరపతుల కిరువురకు కుష్ఠము ప్రబలముగా నున్నయెడ దానంజేసి వారి శుక్రశోణితములు గుప్తంబులై యుండును; వారికి జనించిన శిశువు కుష్ఠతోగముచే పీడింపబడును. ఇది శుక్ర గత కుష్ఠమని యెఱుంగునది. ఇచ్చట పురుషులకు కుక్రమువలె నే స్త్రీలకు ఋతుశోణితము పుత్రోత్పాదకము గాన అట్టి యార్తవము కుష్ఠవ్యాధిచే గుప్తంబై నచో గాన జనించు శిశువునకు కుష్ఠము

కల్లునని యెరుంగునది. మరియు “తదసి” అను నట్టి అపిశబ్దమువలన వైశిష్ట్యబడిన రసరక్తమాంస మేదోఽస్థిమజ్జల నాశ్రయించిన కుష్ఠముల లక్షణములు గూడ శుక్రగతకుష్ఠమునంగు గానంబడు నని భావము.

సాధ్యాసాధ్య కుష్ఠ లక్షణములు

శ్లో॥ సాధ్యం త్వగ్గక్తమాంసస్థం వాతశ్లేష్మాధికం చ యత్ ।
 మేదసి ద్వద్వజం యాప్యం వర్జ్యం మజ్జాసింశ్రితమ్ ॥3౦॥
 క్రిమ్యస్తర్దూచామద్వాగ్నిసంయుక్తం య త్త్రిదోషజమ్ ।
 ప్రభిన్నం ప్రస్రూతాజం చ రక్తనేత్రం చాతస్వరమ్ ॥ 3౧॥
 పంచకర్మగుణాతీతం కుష్ఠం చాస్తీహ మానవమ్ ।

తా॥ త్వగ్గక్తమాంసముల నాశ్రయించిన కుష్ఠంబును, వాతకఫములు ప్రధానముగానుండు కుష్ఠంబును, సాధంపదగియుండును. మేదోగతంబైన కుష్ఠంబున్ను, దోషద్వయసంస్పర్గముచే గల్గిన కుష్ఠంబును యాప్యంబై యుండును. మజ్జను అస్థులను ఆశ్రయించిన కుష్ఠంబు అసాధ్యంబుగానుండును, మరియు పురుగులు వ్రణములనుండునట్టి దప్పి, తాపము, అగ్నిమాన్ద్యము, ఈ లక్షణములతో గూడిన కుష్ఠంబును, సన్నిపాతముచే జనించిన కుష్ఠంబును, శరీరము పగలి నీరుకారుచుండు కుష్ఠంబును, కన్ను లెఱ్ఱవై హీనస్వరము కల్గిన కుష్ఠంబును, వసునవిరేచనాది పంచకర్మలజేసినను స్వస్థముగాకుండు కుష్ఠంబును మనుజుని చంపును. కావున పుగుల నసాధ్యంబులని భావము.

వాతాది జుర్రుకుష్ఠ విభాగము

శ్లో॥ వాతేన కుష్ఠం కాపాలం పిత్రేనాదుర్బరం కఫాత్ ॥33॥
 మణ్డలాఖ్యం విచర్చిత ఋష్యాఖ్యం వాతపిత్తజమ్ ।
 చర్మైకకుష్ఠం కటిమం సిఘ్నాలసవిపాదికాః ॥3౪॥
 వాతశ్లేష్మద్భవాశ్లేష్మ త్తౌద్ద్రు శతౌరుషమ్ ।
 పుణ్డరీకం సవిస్ఫోటం పామ చర్మచలం తథా ॥3౫॥
 సర్వైస్సాస్యత్కణం పూర్వైత్రికం దద్రు సకాకణమ్ ।
 పుండరీకర్ష్యజిహ్వేచ మహాకుష్మాని సప్తయ ॥3౬॥

తా॥ కపాలకుష్ఠము వాతముచే జనించుననియు, బౌదుర్బరకుష్ఠము పిత్తముచే జనించుననియు, మండలకుష్ఠము కఫముచే జనించుననియు, విచర్చికా ఋష్యంబులనుకుష్ఠములు వాత పిత్తములచే జనించుననియు, చర్మకుష్ఠము, ఏకకుష్ఠము, కటిమకుష్ఠము; సిఘ్నము, అలసము, విపాదిక, ఈ కుష్ఠములన్నియు వాతశ్లేష్మములచే జనించుననియు; దద్రుకుష్ఠము, శతౌరుషకుష్ఠము; పుండరీకము, విస్ఫోటము, పామ, చర్మచలము, అను నీకుష్ఠములారును కఫపిత్తములచే జనించుననియు, కాకణాంతికకుష్ఠము సన్నిపాతముచే జనించుననియు భావము. మరియు కపాల, బౌదుర్బ

బర, మండల, దగ్గు, కాకణ, పుండరీక, ఋష్యజిహ్వంబులను కుష్ఠంబులేడును మహాకుష్ఠంబులు. తక్కిన పదునొకండు కుష్ఠములు తీంద్రకుష్ఠంబులని భావము.

శ్విత్ర లక్షణము

శ్లో॥ కుష్ఠైకసమ్భవః శ్విత్రం కిలాసం వారుణం భవేత్ ।

నిర్దిష్టమపరిస్రావి త్రిధాతూర్థ్యవ సంత్రయమ్॥32॥

తా॥ కుష్ఠమునకు సమాన నిదానముకల్గినది శ్విత్రమనియు, కిలాసమనియు, వారుణమనియు, చెప్పందగును. ఇయ్యది వాతపిత్తశ్లేష్మములచేత రక్తమాంసమేదస్సుల నాశ్రయించి జనించును; రక్తాదిస్రావములేకుండును. ఇచ్చట, “త్రిధాతూర్థ్యవ సంత్రయమ్” అన్నచోట ధాతుశబ్దమునకు వాతపిత్తశ్లేష్మములనియు రక్తమాంసమేదస్సులనియు అర్థము గాన వాతాదులచే రక్తాదుల నాశ్రయించి జనించునది శ్విత్రమని యర్థము నెరుంగునది.

శ్విత్రములయందు దోషభేదముచేగల్గు నర్ణభేదములు

శ్లో॥ వాతాద్రూక్షారుణం పిత్తాత్తామ్రం కమలపత్రవత్ ।

సదాహం రోమవిధ్వంసి కఫాచ్ఛ్చేతం ఘనం గురు॥3౩॥

సకణ్డూరం క్రమాద్రక్తమాంసమేదస్సుచాదిశేత్ ।

తా॥ అందు వాతముచే జనించిన శ్విత్రము రూక్షంబును, అరుణవర్ణంబునై యుండును. పిత్తముచే జనించినది ఎఱ్ఱదామరరేకువలె రక్తవర్ణంబును నుంటచో గూడినదియు, రోమములను నశింపజేయునదియునై యుండును. కఫముచే జనించినది శ్వేతవర్ణంబును, మిగుల ఘనంబును, భారముగనుండునదియు, దురనిచో గూడినదియునై యుండును. పై జెప్పబడిన వాతపిత్తశ్లేష్మములచేత వరుసగా రక్తమాంసమేదస్సులయందు జనించునని యర్థము. వాతముచేత అరుణవర్ణంబైన శ్విత్రము రక్తమున జనించుననియు, పిత్తముచేత తామరరేకువలె తామ్రవర్ణంబైన శ్విత్రము మాంసమున జనించుననియు, కఫముచేత శ్వేతవర్ణంబైన శ్విత్రము మేదస్సున జనించుననియు భావము. మరియు నీయర్థము చరకమునకూడ కానంబడియెడు “దోషే రక్తాశ్రితే రక్తం తామ్రం మాంససమాశ్రితే శ్వేతం మేదస్థితే శ్విత్రం గురు తచ్ఛ్చేత్రోత్తమ్” అని యున్నది. దోషము రక్తము నాశ్రయించినపుడు రక్తవర్ణంబైన శ్విత్రంబును, మాంసము నాశ్రయించినపుడు తామ్రవర్ణమైన శ్విత్రంబును, మేదస్సునాశ్రయించినపుడు శ్వేతవర్ణంబైన శ్విత్రంబును కలుగుననియు; ఈమూడిటిలో శొకటికన్ననొకటి బలిష్ఠంబై యుండుననియు భావము.

శ్లో॥ వర్ణేనైవేద్యగుభయం కృచ్ఛ్రం తచ్ఛ్చేత్రోత్తరమ్ ॥3౪॥

తా॥ దోషజ వ్రణజ భేదములచేత రెండువిధములైన శ్విత్రములను అరుణ తామ్రశ్వేతవర్ణముల మూడిటిచేత వరుసగా రక్తమాంసమేదస్సులయందు జనించినదియని యెరుంగునది. మరియు రక్తజ శ్విత్రమునకంటె మాంసజము కృచ్ఛ్రసాధ్యంబనియు దానికన్న మేదస్సునకల్గినది కృచ్ఛ్రసాధ్యతమంబనియు భావము. మరియు శ్విత్రమునకు భోజిండు భేదద్వయమును జెప్పెను. “శ్విత్రం తు ద్వివిధం విద్యాద్దోషజం వ్రణజం తథా తత్ర మిథోపచారాద్ధి వ్రణస్య

వ్రణజం స్పృతమ్ । దోషజం తు ద్విధా ప్రోక్తం ఆత్మజం పరజం తథా । పరసం
స్కారసంస్పృశ్యాద్యత్తత్పరజముచ్యతే । తదాత్మజం విజానీయాద్యద్దేహేష్వని
లాదిజమ్” అని యున్నది. శ్విత్రము దోషజమనియు వ్రణజమనియు రెండువిధములు. అంగు
వ్రణము కల్గినప్పుడు అపథ్యాహారాదులచే జనించిన దోషజశ్విత్రము ఆత్మజమనియు, పరజమనియు,
రెండు విధములు. అంగు శ్విత్రము కల్గినవారికి శుశ్రూషాదులజేయుట వారిని స్పృశించుట మొద
లగు కారణములచే జనించినది పరజమనియు, స్వదేహమునందు వాతాదిదోషములయొక్క ప్రకో
పముచే జనించినది ఆత్మజమనియు నెరుంగవలెనని భావము.

సాధ్యాసాధ్యశ్విత్ర లక్షణములు

శ్లో॥ అశుక్లరోమాబహుళం అసంశ్లిష్టమథో సవమ్ ।

అనగ్నిదగ్ధజం సాధ్యం శ్విత్రం వర్జ్యమతోవ్యథా॥రం॥

గుహ్యపాదతతాష్ఠేషు జాతమప్యచిరన్తరం ।

వర్జనీయం విశేషేణ కిలాసం సిద్ధిమిచ్ఛతా॥రం॥

తా॥ మచ్చలనుండలి వెంట్రుకలు నెరసియుండక నల్లగానున్నను, మచ్చలు స్వల్పముగ
నున్నను, మచ్చలొకటితో నొకటి కలిసునున్నను, నూతనముగ జనించినను, నిష్పన కాలి జనిం
చక వాతాదిదోషములచే జనించినను, అట్టి శ్విత్రములు సాధింపఁగియుండును. అటుగాక,
మచ్చలలో వెంట్రుకలు నెరసినను, అతివిశాలముగా నున్నను, మచ్చలొండొంట కలిసినను,
నిష్పన కాలి మచ్చలు జనించినను, శ్విత్రము మిగుల నసాధ్యంబని భావము. మరియు గుహ్యస్థలము
నందును, ఆరచేతులయందును, పెదవులయందును, జనించిన శ్విత్రము చిరకాలము గడవక నూతన
ముగ జనించినను సాధ్యమిగాదు కాన వైశ్యునిచే విడువఁబడును. చరకమునం దసాధ్యశ్విత్ర
లక్షణము లితైరంగున నున్నవి: “యచ్ఛుక్లరోమబహుళం యత్స్ఫులగ్నం పరస్ప
రమ్ । యచ్ఛ వర్ష గణోపేతం తచ్ఛ్విత్రం వైవ సిధ్యన్తి” శ్లెల్లని గోమములతోగూడిన
శ్విత్రంబును, మిక్కిలి విశాలమై యుండు శ్విత్రంబును, మచ్చలొండొంట గలిసిన శ్విత్రంబును,
చిరకాలము గడచిన శ్విత్రంబును సాధ్యముగాఁబని భావము.

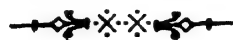
సంసర్గముచే జనించు వ్యాధులు

శ్లో॥ ప్రసక్తాద్ధాత్రసంస్పృశ్యా నిశ్వాసాత్సహ భోజనాత్ ।

ఏకశయాశనాచ్చైవ వస్త్రమాల్యానులేపనాత్॥రం॥

కుష్ఠంజ్వరశ్చ శోషశ్చ నేత్రాభిష్యన్త ఏవ చ ।

జౌపసర్గికరోగాశ్చ సజ్జామన్తి సరాన్నరమ్॥రం॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

కృష్ణనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ కుష్ఠము, జ్వరము, శోష, నేత్రరోగము, పిశాచాదులచే గల్గు వ్యాధులు, ఈ రోగములన్నియు ఇట్టి రోగములుగల వారిలో సంభోగముచేయుట, శరీరస్పర్శకల్గుట, నిట్టూర్పుగాలి సోకుట, ప్రక్కనకూర్చుండి భుజించుట, ఒక్కశయ్యయందు పరుండుట, ఒక్క ఆసనమున కూర్చుండుట, వారు ధరించిన వస్త్రములను పుష్పమాలికలను చందనాదులను ఉయోగించుట, ఇట్టి కారణములచేత ఒకనికి కల్గినవ్యాధి మరి మొకనికి సంబంధించి వచ్చునని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వంసంజీవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణాశ్రయమాధవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “శిష్యబృణీ” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

కృష్ణనిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

శీ త పి త్తో ద ర్ద కో త ని దా న మ్

—❖❖❖❖❖❖—

శీతపిత్రాదులు కుష్ఠమునుబోలె త్రిదోషముచే జనించి చర్మమును చెరచును గాన కుష్ఠనిదానమును జెప్పినపిదప శీత పిత్ర ఉదర్ద కోతనిదానములు వివరించబడుచున్నవి.

—❖❖❖❖❖❖—

శ్లో॥ శీతమారుత సంస్పర్శాత్ప్రదుష్టే కఫమారుతౌ |

పిత్తేన సహ సంఘాయ బహిరస్త ర్విసర్పతః॥౧॥

తా॥ దేహమునందు చల్లని గాలియొక్క స్పర్శము కలుటచే కఫవాతంబులు రెండూను దుష్టంబులై పిత్తమును వృద్ధి నొందించు కారణములచే ప్రకోపమునొందిన పిత్తముతోగూడి చర్మము నందును శరీరమునకు లోప్రక్క రక్తమాంసాదులయందును వ్యాపించును. ఈ వ్యాధి శీతపిత్ర మని చెప్పబడును.

శీతపిత్రాది పూర్వరూపములు

శ్లో॥ విపాసారుచి హృల్లాస దేహసాదాజగౌరవం |

రక్తలోచనతా తేషాం పూర్వరూపస్య లక్షణమ్॥౨॥

తా॥ దప్పి, అరుచి, ఓకరింతలు, శరీరము కృశించుట, హస్తపాదాద్యవయవములు బరువుగా నుండుట, కన్ను లెఱ్ఱగ నుండుట, ఇవి యన్నియు శీతపిత్రాది వ్యాధుల మూడిటికిని ముందు గల్గు పూర్వరూపంబులని యెరుంగునది.

ఉదర్ద లక్షణము

శ్లో॥ వరటీదప్తసంస్థానః శోథస్సజ్ఞాయతే బహిః |

సకణ్డూస్తోదబహుళ శ్చర్దిజ్వరవిదాహవా౯॥౩॥

ఉదర్దమితి తం విద్యాచ్ఛేత పిత్తమథాపరే |

వాతాధికం శీతపిత్ర ముదర్దస్తు కఫాధికః॥౪॥

తా॥ కణితిరీగలు కుటీనవిధంబుగ చర్మముపై దద్దులకల్గి దురదయు నూదులగ్రుచ్చిన రీతిగ పొటును విశేషముగ కల్గి వాంతియు జ్వరంబును మిక్కిలి మంటయు కల్గినయెడ దానిని

ఉదర్ద మను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి నే శీతపిత్తంబనియు కొందరు వచించెదరు. అందు త్రిదోషములలో వాతము ప్రబలముగా నున్నయెడ శీతపిత్తంబనియు, కఫంబధికముగ నున్నయెడ ఉదర్దమనియు నెరుంగునది.

ఉదర్ద విశేష లక్షణము

శ్లో॥ సోత్సజ్జైశ్చ సరానైశ్చ కణ్ఠామద్భిశ్చ మణ్డలైః |

తై శిరః కఫజో వ్యాధి రుదర్ద ఇతి కీర్తితః || ౫ ||

తా॥ దద్దుల నడుమ పల్లముగను చుట్టు ఎత్తుగనుండి అధికముగ నురదకల్గియున్నయెడ ఉదర్దమను వ్యాధియని యెరుంగునది.

ఉత్కోఠ లక్షణము

శ్లో॥ అసమ్యగ్వమనోద్గీర్ణ పిత్తశ్లేష్మాన్ననిగ్రహౌ |

మన్దలాని సకంఠాని రాగవప్తి బహూని చ || ౬ ||

ఉత్కోఠస్సానుబంధశ్చ కోఠ ఇత్యభిధీయతే |

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

శీతపిత్తోదర్దకోఠ నిదానమ్

సమాప్తమ్

—(౦)—

తా॥ వమనమునకు బౌషధమును నేవించినపుడు చక్కగ వమనము కౌకుండినను, ఊర్ధ్వముగ ప్రేరితంబులైన పిత్తశ్లేష్మములను అన్నమును నిగోధించినను, శరీరమునందు దురదతోగూడ రక్తవర్ణంబులైన దద్దులు అనేకములుగ జనించును. దీనిని ఉత్కోఠమనియు; అట్టి దద్దులు పలుమారు కల్గితనంతనే శమించుచున్నయెడ కోఠంబనియు వచించెదరు.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాస్త్రి చర

ణాదవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్యవాయ రామకృష్ణార్యతనూధన సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్త్యా” “భిషజ్యుణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితౌత్పర్యమునందు

శీతపిత్తోదర్దకోఠనిదానము

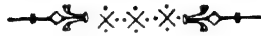
స మా ప్త ము

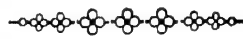
శ్రీ హయగ్రీవానమః

శ్రీరస్తు

అమృపిత్తనిదానమ్

కోతనిదానమునందు, పిత్తశ్లేష్మముల గెంటిని గ్రహించి యుండుటంజేసి కోతనిదానమును జెప్పిన పిదప అట్టి పిత్తశ్లేష్మముల సంస్కరముచే జనించు అమృపిత్తముయొక్క నిదానమును జెప్పటం.

శ్లో॥ విరుద్ధదుష్టాన్లునిదాహిపిత్తప్రకోపిపానాన్నభుజోవిదగ్ధమ్।

పిత్తం స్వహేతుపచితం పుతాయత్తదన్లుపిత్తం ప్రవదన్తి సన్తః॥౧॥

తా॥ పరస్పరవిరుద్ధంబులైన క్షీరమత్స్యోపదాగములు, చెడిన యన్నము, పులుసుకల పదార్థములు, సంతాపకరంబులును పిత్తవర్ధకంబులునైన యన్నపానంబులు వీనిని సేవించుటచేత వద్దాకాలమున స్వకారణముచే వృద్ధి నొందిన పిత్తము ప్రవహితంబై నయెడ దానిని అమృపిత్తమని వచించెదరు.

అమృపిత్త సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ అవిపాక క్లమోత్క్లేశ తిక్తామోద్ధార గౌరవైః।

హృత్కణ్ఠదాహోరుచిభిశ్చాన్లుపిత్తం వదేర్భిషక్॥౨॥

తా॥ భుజించిన యాహారము జీర్ణము గావండుట, బడలిక, కిరింతలు వచ్చుట, చేదుగను పుల్లగను త్రేసుపులు పచ్చుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, హృదయమునందును కంఠమునందును తాపము కల్గుట, అరుచి, ఈ లక్షణములు కల్గినది యమృపిత్తంబని యెరుంగునది.

అథోగతామృపిత్త లక్షణము

శ్లో॥ తృడాహమూర్ఛా భ్రమమోహకారి

ప్రయాత్యథో వా వివిధప్రకారమ్।

హృల్లాసకోతానలసాద హర్ష

స్వేదాబ్జ పీతత్వకరం కదాచిత్॥౩॥

తా॥ దప్పి, తాపము, మూర్ఛ, భ్రమము, మనోవికారము, నోట నీరూరుట, శరీరమున దద్దులు కల్గుట, అగ్నిమాన్యము, రోమాంచము కల్గుట, చెమట బట్టుట, శరీరము పచ్చగనుండుట, ఇట్టి లక్షణములుకల్గి శరీరమునం దథోభాగమున నానావిధంబులుగ నొకప్పుడు మలారులు పెడలుటచేత అథోగత అమృపిత్తమని వచించెదరు.

ఊర్ధ్వగతాష్ట పిత్త లక్షణము

శ్లో॥ వాస్తం హరితీతక నీలకృష్ణ
 మారక్త రక్తాభమతీవ చాష్టమ్।
 మాంసోద్ధకాభం త్వతిపిచ్ఛిలాచ్ఛం
 శ్లేష్మానుజాతం వివిధం రసేన॥౪॥

భుక్తే విదగ్ధే త్వథవాప్యభుక్తే
 కరోతి తిక్తాష్టమమిం కదాచిత్।
 ఉద్ధారమేవంవిధమేవ కంఠ
 హృత్కుక్షీదాహం శిరసో రుజం చ॥౫॥

కరచరణదాహమాష్ట్యం
 మహతీ మరుచిం జ్వరం చ కఫపిత్తమ్।
 జనయతి కంఠామండల పిడకాశత
 నిచిత్రగాత రోగచయమ్॥౬॥

తా॥ అష్టపిత్తము ఊర్ధ్వగతమగునపుడు పచ్చగనైనను, పసుపురంగు కల్గియైనను, నీల వర్ణంబుగనైనను, కృష్ణవర్ణముగనైనను, కొంచెము రక్తవర్ణముగనైనను, మాంసమును కడిగిన నీళ్లవలెనైనను, మిక్కిలి అమృతముకల రసము వాంటియగును. లేక మిగుల పిచ్ఛిలంబై స్వచ్ఛముగనుండు శ్లేష్మలోగూడి పులుసు తీపు చేదు మొదలగు నానావిధరసములలోగూడి వాంటియగును. ఒకప్పుడు భుజించినను ఆహారము జీర్ణించినను భోజనము చేయకున్నను చేదుగ నైనను పులుసుగనైనను వాన్తియగును. చేదును పులుసును కల్గి శ్రేణుపులు వచ్చును. మరియు కంఠము హృదయము కుక్షి ఈ స్థలములయందు తాపము, తలనొప్పి, అరకాలులయందును అర చేతులయందును మంట, ఉష్ణము, అధికమైన అరోచకము, జ్వరము, దేహమునందు దురద, పొడలు, బొబ్బలు, మొదలగు శరీరరోగము లనేకముగ కల్గును. ఈ లక్షణములు కఫపిత్తముల ప్రకోపముచే కల్గునని యర్థము.

సాధ్యాసాధ్యాష్టపిత్త లక్షణములు

శ్లో॥ రోగోఽయమష్టపిత్తాభ్యో యత్నాత్సంసాధ్యతే నవః।
 చిరోత్థితో భవేద్ద్యాప్యః కృచ్ఛసాధ్యస్స కస్య చిత్॥౭॥

తా॥ పైజెప్పబడిన అష్టపిత్తంబను వ్యాధి నాతనముగ జనించినయెడ యత్నముచే సాధింప దగి యుండును. చిరకాలమునుండి యనుసరించి యున్నయెడ యాప్యంబై యుండును. అప థ్యాహారముల జేయకుండువానికి నొకప్పుడు కృచ్ఛసాధ్యంబై యుండును.

అష్టపిత్తమునకు వాతాదులచే భేదములు

శ్లో॥ సానిలం సానిలకఫం సకఫం తస్య లక్షయేత్ |

దోషల్గ్నేన మతిమాణ్ భిషజ్శోహకరం హి తత్ ॥౮॥

తా॥ మరియు నీ యష్టపిత్తము వాతమున జనించినది యనియు, . వాతకఫములచే జనించినది యనియు, కఫముచే జనించినదియనియు, ఆయాదోషములయొక్క చిహ్నములబట్టి బుద్ధిమంతుం డగు వైద్యుం డెరుంగవలెను. అష్టపిత్తము వమన అతిసారములను బోలి యూర్ధ్వాధఃప్రసారము కల్గియుండును గాన భేదమును కనిపెట్టుట మిగుల కష్టంబై వైద్యుని భ్రమింపజేయును. కావున బుద్ధికాశలముచే నెరుంగవలెనని భావము.

వాతజాష్టపిత్త లక్షణము

శ్లో॥ కమ్పప్రలాప మూర్ఛా చిమిచిమిగాత్రావసాదశూలాని |

తమసో దర్శనవిభ్రమప్రమోదహర్షాణ్యనిలకోపాత్ ॥౯॥

తా॥ వణకు, అనర్థకముగ మాటలాడుట, మూర్ఛ, ఒడలు చిమిచిమలాడుచుండుట, శరీరము కృశించుట, నొప్పికల్గుట, చీకటిలోనున్నరీతిగ నుండుట, చిత్రభ్రమము, అతిసంతోషము, గగురుపాటు, ఈ లక్షణములన్నియు వాతప్రకోపముచే కల్గును.

కఫజనితాష్టపిత్త లక్షణములు

శ్లో॥ కఫనిష్ఠీవనశౌరవజడతాఽరుచి శీతసాదవమిలేపాః |

దహనబలసాదకణ్ఠానిద్రాచిహ్నం కఫానుగతే ॥౧౦॥

తా॥ కఫము సుమియుట, శరీరము బరువై మొద్దుగనుండుట, అశోచకము, శరీరము చల్లనై యుండుట, కృశత్వము, వాంతి, నోట కఫముచుట్టుకుని బంధనగ యుండుట, అగ్నిమాన్ద్యము శరీర బలము నశించుట, దురద, నిద్ర, ఈ లక్షణములన్నియు కఫముచే జనించిన యష్టపిత్తమునందు కల్గును.

ద్వంద్వజాష్టపిత్త లక్షణము

శ్లో॥ ఉభయమిదమేవ చిహ్నం మారుతకఫసమ్భవే భవత్యమ్నే |

తా॥ పై చెప్పబడిన వాతకఫములయొక్క లక్షణములు రెండును కలిసియున్నయెడ వాతకఫ సంసర్గముచే జనించిన యష్టపిత్తమని యెరుంగునది.

క్లేష్మపిత్త లక్షణములు

శ్లో॥ తిక్తాష్టకటుకోద్ధారహృత్కుక్షీకణ్ఠదాహకృత్ ॥౧౧॥

భ్రమో మూర్ఛాఽరుచిశ్చర్దిరాలస్యం చ శిరోరుజాః |

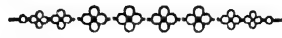
ప్రకోపో ముఖమాధుర్యం క్లేష్మపిత్తస్య లక్షణమ్ ॥౧౨॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
అమృపిత్త నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ చేరుగను ఉప్పుగను కారముగను త్రేసుపులు వెడలుట, హృదయమునందును కుక్షి
యందును కణ్డమునందును తాపముకల్గుట, భ్రమము, మూర్ఛ, ఆరుచి, వాన్తి, ఆలస్యము, తలనొప్పి
నోట నీరూరుట, నోరు తీపిగల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియున్నయెడల శ్లేష్మపిత్తంబని
యెరుంగునది.

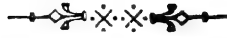
ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వసం సేవాసమాపాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ శాత్రమ్
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ గామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భీషజ్యుతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానటీకమును
మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు
అమృపిత్త నిదానము
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

వి స ర్వ ని దా న మ్

“ఛర్దివేగప్రతీఘాతాత్ కాలే చాసవసేచనాత్ । శరత్కాల ప్రభా
వాచ్ఛ శోణితం సంప్రదూప్యతి॥” వమనవేగమును నిగోధించుట, కాలమున స్నానము
చేయునుడుట, ఈకారణములచేతను శరత్కాలప్రభావముచేతను రక్తము దుష్టంబగును అను
నట్టి చరకవచనమునుబట్టి వమనమును నిగోధించుటచే ఆమ్లపిత్త నిదానానంతరము రక్తము దుష్టం
బగునని తెలియుచున్నది. ఆమ్లపిత్తమువలన కల్లు వమనమును విగోధించుటచే జనించు రక్తదోషము
కారణముగాగల విసర్వవ్యాధి నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ లవణామ్ల కటూష్ణాది సంసేవా దోషకోపతః।

విసర్వస్పృహ జ్ఞేయస్సర్వతః పరిసర్వణాత్॥౧॥

పుథక్త్రయప్రిభిశ్చైవ విసర్వా ద్వద్వజాస్త్రయః।

వాహికః వైతికశ్చైవ కఫజస్సాన్నిపాతికః॥ ౨॥

చత్వార సతే వీసర్వా వక్ష్యంతే ద్వద్వజాస్త్రయః।

ఆగ్నేయో వాతపిత్తాభ్యాం గ్రన్థ్యాఖ్యః కఫవాతజః॥౩॥

యస్తు కర్దమకో ఘోరః సపిత్తకఫ సమృభః।

తా॥ ఉష్ణ, పులుసు, కారము, ఉష్ణపదార్థములు వీనిని అధికముగ సేవించుటచే
వాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది విసర్వవ్యాధిని కల్గించును. ఈ వ్యాధి దేహమునందు
పలుతెరంగుల సంచరించుటంజేసి విసర్వంబని చెప్పందగును. మరియు నీవ్యాధి వాతాదిదోష
త్రయముచే వెవ్వేరుగను సన్నిపాతముచేతను దోషవ్యయ సంసర్గముచేతను జనించుటంజేసి వాతజ
మనియు, పిత్తజమనియు, కఫజమనియు, సన్నిపాతజమనియు, ఆగ్నేయంబనియు, గ్రన్థివిసర్వం
బనియు, కర్దమకంబనియు, నేడు తెరంగులగును. అందు వాతపిత్తములచే జనించినది ఆగ్నేయ
విసర్వంబనియు, కఫవాతములచే జనించినది గ్రంథివిసర్వంబనియు, పిత్తకఫములచే జనించినది
కర్దమక విసర్వంబనియు నెరుంగునది. కర్దమకంబనునది మిగుల క్రూరంబై యుండును. మరియు
విసర్వశబ్దమునకు చరకమునందిరీతిగ నిర్వచనము కానంబడియెడు; “వివిధం సర్పతి యతో

విసర్పస్తేన స స్త్పతః । పరిసర్వోఽథవా నామ్నా సర్వతః పరిసర్పణాత్”
 శరీరమునం దనేకవిధంబులుగ సంచరించుటచే విసర్పంబనియు, దేహమునం దెల్లెడల సంచరించు
 టచే పరిసర్పంబనియు జెప్పబడునని భావము. ఇచ్చట శుశ్రుతమున జెప్పిన విసర్పసంప్రాప్తి
 సీరీతిగ యెరుంగునది: “త్వజ్ఞాంస శోణితగతాః కుపితాస్తు దోషాః సర్వాఙ్గ సారిణ
 మిహాస్థితమాత్మ లిభ్యమ్ । కుర్వంతి యం విసృతమున్నతమాశు శోఘం తం సర్వతో
 విసరణాచ్చ విసర్పమాహుః” వాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది త్వక్మాంస
 రక్తముల నాశ్రయించి దేహమునం దొకచోటనైన నిల్కడలేక సకలవాయవములయందు సంచ
 రించునదియు, వాతాది లక్షణములతో గూడినదియు, విస్తీర్ణంబును, ఉన్నతంబునైన శోఘను
 శీఘ్రముగ కల్గించును. ఇది ఒక్కచోటనైన నిల్కడలేక పలుతెరంగుల సంచరించుటంజేసి
 విసర్పంబని వచించెదరని భావము.

శ్లో॥ రక్తం లసీకా త్వజ్ఞాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయో మలాః॥౪॥

విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాస్సప్తధాతవః ।

తా॥ విసర్పవ్యాధులకు రక్తము, లసీక, (త్వగ్గతమైన జలము) చర్మము, హూంసము, ఇవి
 దూష్యములు, శరీరమున మాలిన్యముగల్గించు వాతపిత్తశ్లేష్మములు మూడును దోషములు. ఈయేడు
 ధాతువులును జీరి విసర్పవ్యాధి జనించుటకు కారణములని భావము. మరియు “సర్వాత్మకః
 త్మతకృతశ్చ న సిద్ధిమేతి” అని తన్త్రాస్తరమునందుండుటచే సన్నిపాతముచే జనించిన విస
 ర్పంబును త్మతముచేజనించిన విసర్పంబును అసాధ్యంబులని యెరుంగునది.

వాతజవిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ తత్ర వాతాత్స వీసర్వో వాతజ్వరసమవ్యధః ॥౫॥

శోథస్ఫురణనిస్తోదభేదాయాసార్తిహర్షవాత్ ।

తా॥ వాతముచే జనించిన విసర్పమునందు వాతజ్వరమునకు సమమైన బాధ, శోఘ, ఆరు
 రుట, నూదులగుచ్చివరీతిగ పోటు, పగలదీసినట్లుండుట, ఆయాసము, నొప్పి, రోమాఞ్చము,
 ఈలక్షణములు కల్గును.

పిత్తవిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ పిత్రాద్ధృతిగతిః పిత్తజ్వరలిజ్జోఽతిలోహితః ॥౬॥

తా॥ అతిశీఘ్రముగ నొకచోటనుండి వేరొకచోటికి పోవుట, పిత్తజ్వరచిహ్నములు కల్గి
 యుండుట, మిక్కిలి రక్తవర్ణంబై యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన విస
 ర్పంబని యెరుంగునది.

కఫజవిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ కఫాత్కంఠూయుతస్సిద్ధిగః కఫజ్వరసమానరుక్ ।

తా॥ కథముచే జనించిన విసర్పము చురచకల్గినదియు, స్నిగ్ధంబును, కథజ్వరమునను సమంబులగు చిహ్నములు కల్గినదియునై యుండును.

సన్నిపాతవిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థస్య సర్వలిజ్జసమన్వితః ॥౭॥

తా॥ పైనజెప్పిన వాతాది వోషత్రయలక్షణములతో గూడినది సన్నిపాతముచే జనించిన విసర్పంబని యెరుంగునది.

అగ్ని విసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ వాతపిత్తజ్వరచ్ఛర్ది మూర్ఛాతీసార తృడ్భ్రమైః।

గ్రగ్ధిభేదాగ్ని సదసతమకాగోచకై ర్యుతః॥౮॥

కరోతి సర్వమజ్గం చ దీప్తాజ్ఞారావకీర్ణవత్।

యం యం దేశం విసర్పస్య విసర్పతి భవేత్సః॥౯॥

శాస్తాజ్ఞారాసితో నీలో రక్తో వాశు చ చీయతే।

అగ్నిదగ్ధ ఇవ స్ఫోటైశ్చేఘ్రగత్వాద్వృతం స చ॥౧౦॥

మర్మానుసారీ వీసర్పస్స్యాద్వాతోఽపి బలస్తతః।

వ్యథతేఽజ్గం హరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాశ్చ శ్వాసమీరయేత్॥౧౧॥

హిక్మాం చ స గతోఽవస్థాం ఈదృశీం లభతే న నా।

క్వచిచ్ఛర్మారతిగ్రస్తో భూమిశయ్యాఽఽసనాదిషు॥౧౨॥

చేష్టమానస్తతః క్లిష్టో మనోదేహ ప్రమోహవాః।

దుష్ప్రబోధోఽశ్నుతే నిద్రాం సోఽగ్నివీసర్ప ఉచ్యతే॥౧౩॥

తా॥ వాతపిత్తిములచే జనించిన విసర్పము. జ్వరము, వాన్తి, మూర్ఛ, అతిసారము, దప్పి, భ్రమము, గ్రగ్ధిభేదము, (కీళ్లు నడలియుండుట) అగ్నిమాన్ద్యము, తమకము, ఆగోచకము, ఈ లక్షణములతో గూడి శరీరమునంతల జ్వలించు అగ్నికిణంబుల జల్లినవిధంబుగ బాధ కల్గించును. మరియు నీవిసర్పము దేహమునం దెచ్చుటెచ్చట సంచరించునో ఆయా స్థలము బాగువలె నల్లగ నైనను, నీలవర్ణంబుగనైనను, రక్తవర్ణంబుగనైన నుండి నిష్పన్న కాలినవిధంబుగ బొబ్బలచే నతి శీఘ్రముగ వ్యాప్తంబై యుండును. అట్టి విసర్పము స్వభావముచే నతిశీఘ్రముగ గమనము కల్గి యుండుటంజేసి, శీఘ్రముగ హృదయాది మర్మముల నావరించును. దానంజేసి వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠంబై యంగముల నన్నిటిని బాధించుచు శరీరమునంతలి ప్రజ్ఞను హరించి నిద్రను నశింపం జేయును. శ్వాసమును వెక్కిళ్లను కల్గించును. ఇట్టి యవస్థను బొందిన మనుజుండు ఒకవిషయము నందైన ఇచ్చలేక నిలచియున్నను పరుండినను కూర్చునియున్నను ఒకప్పుడు నొకింతయైన సుఖములేక భూమిశయనము ఆసనము మొదలగు వానియందు పొరలొడుచు మనస్సుచేతను దేహము

చేతను మిగుల క్లేశములనొంది మనోదేహములయొక్క భ్రమముచే జనించిన మోహముకలవాడై మరల మేల్కొనుట కసాధ్యమైన గాఢనిద్రను బొందును. (అనగా మరణము నొందుననుట) ఈ వ్యాధి అగ్నివిసర్పంబని చెప్పందగును.

గ్రంథివిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ కఫేన రుద్ధః పవనో భిత్వా తం బహుధా కఫమ్ |
రక్తం వా వృద్ధర క్తస్య త్వక్సిరాస్నాయుమాంసగమ్ ||౧౮||
దూషయిత్వా తు దీర్ఘాణువృత్తస్థూలఖరాత్మనామ్ |
గ్రన్థీనాం కురుతే మాలాం సరక్తాం తీవ్రరుద్ధ్వరామ్ ||౧౯||
శ్వాసకాసాతిసారాస్య శోషహిక్మావమిభ్రమైః |
మోహవైవర్ణ్యమూర్ఛాఽజ్ఞభజ్ఞాగ్నిసదృశైర్దృశ్యామ్ ||౨౦||
ఇత్యయం గ్రన్థివిసర్పః కఫమాకుతకోపజః |

తా॥ కఫమును వృద్ధి నొందించు కారణములచే ప్రకుపితమైన కఫముచేత స్వకారణముచే ప్రకోపమునొందిన వాతయు నిరోధింపబడి యా కఫమును సలుచెరంగుల భేదించి వృద్ధి నొందిన రక్తముకల మనుజునియొక్క చర్మసిరాస్నాయువుల నాశ్రయించియుండు రక్తమును దుష్టముగ జేసియు మిగుల దీర్ఘంబులును నూత్నరూపంబులును వర్తులంబులును స్థూలంబులునై కఠినంబులుగానుండు గ్రంథులయొక్క పక్షిణిని కల్గించును. అట్టి గ్రంథిమాల రక్తవృద్ధిచే మిగుల తీవ్రమైన వేదనయు జ్వరంబును కల్గియుండును. మరియు నీవ్యాధియందు శ్వాసకాసములు, అతిసారము, నోరెండుట, వెక్కిరిల్లు, వాంతి, భ్రమము, ఇన్ద్రియసంమోహము, శరీరవర్ణము మారియుండుట, మూర్ఛ, ఒడలివిరుపులు, అగ్నిమాప్త్యము, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. ఈ వ్యాధి కఫవాతములయొక్క ప్రకోపముచే జనించిన గ్రన్థివిసర్పంబని చెప్పందగును.

కర్దమవిసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ కఫపిత్తజ్వరస్తమ్భా నిద్రా తన్ద్రా శిరోరుజా ||౨౧||
అజ్ఞావసాదవిత్తేషా ప్రలేపారోచకభ్రమాః |
మూర్ఛాఽగ్నిహానిర్భేదోఽస్థాం విపాసేద్వియశౌరవమ్ ||౨౨||
ఆమోపవేశనం లేప స్సోతసాం స చ సర్పతి |
ప్రాయేణామాశేయం గృహ్లా ఏక దేశం న చాతిరుక్ ||౨౩||
విడకై రవక్లిగ్ధోఽతిపీతలోహితపాణ్డురైః |
స్నిగ్ధోఽసితో మేచకాభో మలినశ్శోధవాన్దురుః ||౨౪||
గమ్భీరపాకః ప్రాజ్యోష్ణా స్పృష్టః క్షిన్నోఽవదీర్యతే |

పర్యవశ్యమేనాత్మవిద్యయో నిత్యగణాః॥౨౦॥

కతన్మయో నేవేనాత్మవిద్యయో నిత్యమిత్యేతి తత్త్వమ్॥

తా॥ కథపిత్తమలముక్తిః ప్రహరణమచేత కర్తవ్యమంబను విసర్వము జనించును; ఈ విసర్వము నందు జ్వరము, శరీరస్తంభము, నిద్ర, వినిఁపాలు, తలకొప్పి, శరీరకృశత్వము, అయవముల పలుమారు విడిచించుట, శరీరమున జగటకల్గియుండుట, అరుచి, భ్రమము, మూర్ఛ, అగ్ని మాన్ద్యము, అఘ్రులు భిన్నంబులగుట, విప్పి, చక్షురాదీన్ద్రియములు బరువుగ నుండుట, భుజించిన యాహారము పక్వముగాకనే వెడిలుట, ప్రాణోరస్థములయందు జగటకల్గి యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. అట్టి విసర్వము కథపిత్తములకు ఆమాశయము స్థానంబుగాన ప్రాయశఃకముగ నాభిక్త స్థనములకు నడుమనుండు ఆమాశయమునందొకస్థలమున వ్యాపించుచు శరీరమున వ్యాపించును. మిగుల సచ్చనింపైనను రక్తవర్ణంబైనను పాండువర్ణంబైనను కల బొబ్బలచే నావరింపబడి న్వల్పమైన వేదనకల్గియుండును. మరియు నీ విసర్వము స్నిగ్ధత్వంబును కృష్ణవర్ణంబును నీలవర్ణంబును కల్గి మలినంబై వాపుతోగూడి మిగుల భారముగ నుండుననియు, మిగుల బోభాగమున పరిపాకము గల్గినదియు, ఉష్ణంబుకముగ కల్గినదియు, హస్తముచే స్పృశించినయెడ అడుసువలె చెడి యూహించుచు మాంసము కల్గినదియు, మాంసము నశింతుటచే స్పృష్టముగ కనబడుచుండు స్నాయుసిరాసమాహము కల్గినదియునై వీనుగవలె మర్దనముతో గూడి యుండును. దీనిని కర్దమంబను విసర్వంబని వచించెదరు.

క్షుతజవిసర్వ లక్షణము

శ్లో॥ బాహ్యాహేతోః క్షుతాత్మకృద్ధస్య రక్తం పిత్తమీరయన్॥ ౨౧॥

విసర్వం మారుతః కుశ్యత్కులుత్థ సదృశైశ్చితమ్॥

స్ఫోటైశ్శోభన్వరరుజాదాహాన్యం శ్యావశోచితమ్॥ ౨౨॥

జ్వరాతిసారౌ వమధుస్తవజ్ఞాంసదశశనం క్లమః॥

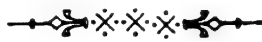
అగోచకావిసాకౌచ విసర్వాణా ముపద్రవాః॥ ౨౩॥

తా॥ శస్త్రాది ప్రహరణము మొదలగు బాహ్యకారణములచేత వాతము ప్రకుపితంబై రక్త పిత్తములను ప్రేరేపించి ఉలపలవంటి పొక్కులచే వ్యాప్తంబైన విసర్వమును కల్గించును. మరియు నా విసర్వము శోభ, జ్వరము, నొప్పి, మంట ఈ లక్షణములతోగూడి శ్యామారుణ వర్ణంబులు కల్గియుండును. ఇది క్షుతజవిసర్వంబని యెరుంగునది. మరియు జ్వరము, అతిసారము, వాంతి, చర్మ మాంసములు పగులుట, బడలిక, అరుచి, అజీర్ణము, ఇవియన్నియు విసర్వముచే జనించు ఉపద్రవంబులని యెరుంగునది. మరియు క్షుతవిసర్వలక్షణమును భోజం దీరీతిగ వచించెను: “శస్త్రప్రహరైస్తైస్తైస్తు వ్యాశదస్తనతైరపి । క్షతే వాఽప్యథవా భగ్నే బహు దోషస్య చేహినః । రక్తం పిత్తం చ కుపితం వ్రణమాశు ప్రపద్యతే । కురుతస్తే సమేతే తు వ్రణశోభం సుదారుణమ్ । ఆచితం తను విస్ఫోటైః కృష్ణైః పీతక సన్నిభైః । పిత్తవిసర్వవల్లిజ్ఞం తస్య శేషం వినిర్దిశేత్ ” శస్త్రప్రహరణములచేతను,

క్రూరమృగములయొక్క దంతనఖములచేతను, గాయము కల్గినను విరిగినను రక్తపిత్తములు పెండును ప్రకోపమునొంది వ్రణాస్తానమునకేరి మిగుల క్రూరంబైన వ్రణాశోభను కల్గించును; ఆ శోభ నల్లని బొబ్బలతో గూడి పిత్తవిసర్పలక్షణములతో గూడియుండునని భావము. ఈ వాక్యము చేత తుతవిసర్పము పిత్తవిసర్పభేదంబని తెలియుచున్నది గాన ప్రకృతగ్రన్థమున సంఖ్యావిరోధము లేదని యెరుంగునది.

సాధ్యాసాధ్య విసర్ప లక్షణములు

శ్లో॥ సిధ్యన్తి వాతకఫపిత్త కృతా విసర్పా
స్వర్వాత్మకః తుతకృతశ్చ న సిద్ధిమేతి |
పితౄత్మకోఽజ్జనవపుశ్చ భవేదసాధ్యః
కృచ్ఛాశ్చ మర్మసు భవన్తి హి సర్వ ఏవ || ౨౫ ||

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
విసర్పనిదానం సమాప్తమ్

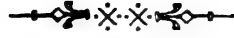
తా॥ వాత పిత్త కఫములచే జనించిన విసర్పములు మాడును సాధింపందగియుండును. సన్నిపాతముచే జనించిన విసర్పంబును, తుతముచే జనించిన విసర్పంబును, పితౄధిక్యముచే జనించి కాటుకవలె నల్లగా నుండు అగ్నివిసర్పంబును అసాధ్యంబై యుండును. మరియు పైశెప్పబడిన విసర్పములలో నెద్దియైన మర్మస్థలముల జనించినయెడ నసాధ్యంబై యుండును. మరియు “శీర్ణస్నాయు సిరామాంసాః ప్రక్లిన్నాశ్శవగన్ధయః” అని యష్టాంగహృదయమున నుండుటంజేసి స్నాయుసిరామాంసములు శీర్ణంబులై ప్రసించుచు శవముతో సమానమైన దుర్గంధముకల విసర్పములు గూడ అసాధ్యంబులని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాస్త్రి చర
ణారవిన్దం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్యవాయ రామకృష్ణాగ్రతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా
లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మాధవనిదానాన్ధ్రీతాత్పర్యమునందు
విసర్పనిదానము
సమాప్తము

శ్రీహయగ్రీవానమః

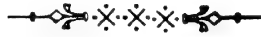
శ్రీరస్తు

విస్ఫోటకనిదానమ్

విస్ఫోటంబును వ్యాధికిని విసర్పమునకును దోషదూష్యంబులును చికిత్సలును సమానంబులై యుండును గాన విసర్పనిదానానంతరము విస్ఫోటనిదానము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కట్వస్తు తీక్ష్ణోష్ణ విదాహిరూక్ష

తూరై రజీర్ణాధ్యశనాతపైశ్చ।

తథర్తుదోషేణ విపర్యయేణ

కుప్యన్తి దోషాః పవరాదయస్తు॥౧॥

త్యచమాశ్రిత్య తే రక్తమాంసాస్తీని ప్రదూష్య చ।

ఘోరాన్కుర్వన్తి విస్ఫోటాన్సర్వాః జ్వరపురస్సరాః॥౨॥

తా॥ కటురసంబును అమృరసంబును గల పదార్థములను భుజించుట, తీక్ష్ణంబులును, ఉష్ణంబులును, సంతాపకరంబులును, రూక్షంబులును, తూరంబులునైన పదార్థములను భుజించుట, అజీర్ణకరంబులగు పదార్థములను భుజించుట, భుజించిన యాహారము జీర్ణముగావండు నపుడు మరల భుజించుట, ఎండలో సంచరించుట, ఋతుధర్మంబులైన శీతోష్ణానుల నధికముగ నేవించుట, శీతోష్ణాది ఋతుధర్మంబులు వ్యత్యస్తముగా నుండుట, ఈ కారణములచేత వాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది రక్తమును మాంసమును అఘులను జేరచి చర్మము నాశ్రయించి జ్వరము మున్ను గాగల భయంకరములగు బాబ్బలను కల్గించును. ఇచ్చట “జ్వరపురస్సరాః” అని చెప్పటచేత విస్ఫోటమునకు జ్వరము పూర్వరూపంబని యెరుంగునది.

విస్ఫోట సామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ అగ్నిదగ్ధనిభాః స్ఫోటాన్సర్వరా రక్తపిత్తజాః।

క్వచిత్సర్వత్ర వా దేహే విస్ఫోటా ఇతి తే స్మృతాః॥౩॥

తా॥ దేహమునందొకచోటనైనను, సర్వశరీరమునందైనను రక్తపిత్తములచేత నిష్పన్న కాలిన విధంబుగ జ్వరముతోగూడి బాబ్బలు కల్గును. దీనిని విస్ఫోటకము లనంజనును,

వాతవిస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ శిరోదుష్కులభూంధ్యం ద్వ్యం ద్భృత్ పద్విధామ్ |

సకృష్టవర్ణతా చేత వాతవిస్ఫోటలక్షణమ్ | 1 |

తా॥ తలనొప్పి, శూల, జ్వరము, దిప్పి, కీళ్లనొప్పలు, నల్ల కానుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే జనించిన విస్ఫోటంబని యెరుంగునది.

పిత్తవిస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ జ్వరదాహరుజాస్రావపాకతృష్ణాభిగర్భితమ్ |

పీతలోహితవర్ణం చ పిత్తవిస్ఫోటలక్షణమ్ | 2 |

తా॥ జ్వరము, నుంట, నొప్పి, స్రావము, పక్వంబగుట, దిప్పి, పీతవర్ణంబును రక్తవర్ణంబును కల్గియుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన విస్ఫోటంబని యెరుంగునది.

కఫవిస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకజాడ్యావి కంఠాకాశ్విషాణ్ణాతాః |

అవేదనశ్చిరాత్పాకే స విస్ఫోటః కఫాత్మకః | 3 |

తా॥ వాంతి, ఆరోచకము, జడత్వము, దురద, కఠినత్వము, పాండుత్వము, బాధలేకుండుట, చిరకాలమునకు పక్వంబగుట, ఈ లక్షణములుకల విస్ఫోటము కఫముచే జనించినదియని యెరుంగునది.

ద్వంద్వజ విస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ వాతపిత్తకృత్ యస్తు కురుతే తీవ్రవేదనామ్ |

కణ్ఠాపైమిత్యగురుభిర్జానీయాత్కఫవాతకమ్ | 4 |

కణ్ఠార్ద్రాహో ద్వరశ్చర్ధి రేతైస్తుకఫపైత్తికః |

తా॥ మిక్కిలి తీవ్రంబైన వేదన కల్గియున్నయెడ వాతపిత్తముల సంఘర్షముచే జనించిన విస్ఫోటంబనియు, దురద, జడత్వము, గురుత్వము, ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫవాతములచే జనించిన విస్ఫోటంబనియు, దురద, మంట, జ్వరము, వాంతి, ఈ లక్షణములతో గూడియున్నయెడ కఫపిత్తములచే జనించిన విస్ఫోటంబనియు నెరుంగునది.

సన్నిపాతజ విస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ మధ్యేనిమ్నోన్నతోఽస్తే చ కఠినోఽల్పప్రపాకవాత్ | 5 |

దాహరాగ తృషామోహచ్ఛర్ధి మూశ్చ రుజాద్వరాః |

ప్రలాహో వేపథుస్తస్థా సోఽసాధ్యస్సాస్యత్రి నోషజః | 6 |

తా॥ మధ్యమునందు పల్లముగను చుట్టు ఉన్నతంబును మిగుల కఠినంబును స్వల్పముగ పాకము నొందునదియునై మంట, ఎరువు, దిప్పి, ఇంద్రియజ్ఞానము లేకపోవుట, వాంతి,

మూర్ఖ, నొప్పి, జ్వరము, అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, వణకు, కునికిపాటు, ఈ లక్షణములతో గూడియుండునది సన్నిపాతముచే జనించిన విస్ఫోటంబని యెరుంగునది. ఈ విస్ఫోటము అపాధ్యంబై యుండును. మరియు విస్ఫోటసంప్రాప్తిని భోజుండీరితిగ వచించెను: యదా రక్తం చ పిత్తం చ వాతేనానుగతం త్వచి । అగ్నిదగ్ధనిభాన్ స్ఫోటాన్ కురుతస్సర్వ దేహాగాన్ । సజ్వరాన్ సపరీచాహాన్ విద్యాద్విస్ఫోటకాంస్తు తాన్'' రక్తపిత్తములు కెండును వాతముతో జేరి చర్మము నాశ్రయించి సర్వశరీరమునందును జ్వరముతోడను మంటతోడను గూడి నిప్పునకాలిన బొబ్బలవలె బొబ్బలు జనించినయెడ అవి విస్ఫోటకము లనంబగునని భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి వాతాది విస్ఫోటములయందును రక్తపిత్తములు ముఖ్యముగా నుండునని యెరుంగునది.

రక్తజవిస్ఫోట లక్షణము

శ్లో॥ రక్తా రక్తసముత్థానా గుజ్జావిద్రుమసన్నిభాః ।

వీషితవ్యాస్తు రక్తేన పైత్తికేన చ హేతునా॥౧౦॥

స తే సిద్ధిం సమాయాన్తి సిద్ధైర్వ్యోగశతైరపి ।

తా॥ గురుగింజలను పవడములను బోలి రక్తవర్ణంబులై యుండునది రక్తముచే జనించిన విస్ఫోటంబని యెరుంగునది. ఈ రక్తవిస్ఫోటము రక్తముచేతను పిత్తముచేతను జనించునని యెరుంగునది. మరియు నీరక్తవిస్ఫోటము అనేకవిధంబులైన సిద్ధౌషధములచే చికిత్సచేసినను నివర్తించుట దుర్లభంబై యుండును.

సాధ్యాసాధ్యవిస్ఫోట లక్షణములు

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో ద్విదోషజః ।

సర్వదోషోత్థితో ఘోర స్త్వసాధ్యో భూర్యుషద్రవః॥౧౧॥

ఇతి (శ్రీ) మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

విస్ఫోటకనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పై జెప్పిన విస్ఫోటములలో నొకదోషముచే గల్గిన విస్ఫోటము సాధ్యంబనియు, దోషద్వయముచే జనించినది కష్టసాధ్యంబనియు, సన్నిపాతముచే జనించిన విస్ఫోటంబును, ఒకే కోషద్రవములతోగూడిన విస్ఫోటంబును, మిగుల దుఃఖకరంబులై యుండును గాన అపాధ్యంబు

లనియు భావము. మరియు నీవ్యాధియందు విసర్పమున జెప్పిన జ్వరము అతిసారము మున్ను గాగల ఉపద్రవములు జనించునని యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర

శారవిద్వంసం సేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ గోత్ర

రాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసమృద్ధియ

విధేయ “ఆయుర్వేద మార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత” గోపా

లాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

విస్ఫోటకనిదానము

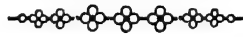
సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

మ సూ రి కా ని దా న మ్

మసూరికావ్యాధి విస్ఫోటభేదంబును, తరుచుగ విస్ఫోటమునకు సమానమైన నిదానము కల్గి నదియై యుండును కాన విస్ఫోటనిదానమును జెప్పినపిదప మసూరికా నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ కట్వప్లవణతారవిసృద్ధాధ్యశనాశనైః ।

దుష్టనిష్పావశాకాద్యైః ప్రదుష్టపవనోదకైః॥౧॥

క్రూరగ్రహేక్షణాచ్చాపి దేశే దోషాస్సముత్థితాః ।

జనయన్తి శరీరేఽస్మిన్ దుష్టరక్తేన సజ్జతాః॥౨॥

మసూరాకృతిసంస్థానాః పిడకాస్సర్మచూరికాః ।

తా॥ చేదు, పులుసు, ఉప్పు, కారము, ఈ రసములుగల పదార్థముల నధికముగ భుజించుట, పరస్పర విరుద్ధంబులగు క్షీరమత్స్యగుల భుజించుట, భుజించిన యన్నము జీర్ణము గాకుండునపుడు మరల భుజించుట, దుష్టంబైన యన్నమును, అనుములను, శాకములు మొదలగు ద్రవ్యములను భుజించుట, విషసంబంధంబులైన పుష్పములు మొదలగువానిచే దుష్టంబైన గాలిని ఉదకమును నేవించుట, శని అంగారకుడు మొదలగు క్రూరగ్రహములచే దేశమునందు వీక్షణము కల్గుట, ఈ కారణములచేత వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది దుష్టంబైన రక్తముతోగూడి మసూరములవలె(చిరుశనగలు)నుండు బొబ్బలను శరీరమున కల్గించును, దీనిని మసూరికాయను వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు తన్త్రాస్తరమున మసూరికౌటక్షణం బివ్విధంబుగ గానంబడియెడు: “పిత్తం శోణితసంస్పృష్టం యదా దూషయతి త్వచమ్ । తదా కరోతి పిడకాః సర్వగా త్రేషు దేహినామ్ । మసూరముద్గమాషాణాం తుల్యైః కోలోపమా అపి । మసూరికాస్తు తా జ్ఞేయాః పిత్తరక్తాధికా బుధైః” పిత్తము రక్తముతోగూడ గలిసి చర్మము చెరచి శరీరమునందెల్ల చిరుశనగలు, పెసలు, మినుములు, రేగుపండ్లు, వీనికి సమానంబైన ప్రమాణముగల బొబ్బలను కల్గించును; అట్టి బొబ్బలు మసూరికలనంజను. ఈ వ్యాధియందు

రక్తపిత్తము మిగుల సధికముగా నుండునని భావము. ఈ వాక్యముచేత ప్రకృతమూలమున “దుష్టర క్తేన సంగతాః” అను వాక్యమునకు వాతాది ప్రకోపమునకు మున్నే కట్వమ్మాది కారణములచే దుష్టంబైన రక్తముతోజేరి వాతాదులుగూడ ప్రకోపమునొంది మసూరికావ్యాధిని కల్గించునని యర్థము చేయుట యుక్తంబని యెరుంగునది.

మసూరికా పూర్వరూపము

శ్లో॥ తాసాం పూర్వం జ్వరః కణ్ఠాః గత్రిభిర్జ్వలంతిర్భ్రమః॥౩॥

త్వచి శోథస్సవైవణ్యో నేత్రరాగశ్చ జాయతే!

తా॥ మసూరికావ్యాధి జనించుటకుమున్న జ్వరము, గురద, ఒడలి నొప్పలు, పనులయం దిచ్చ లేకుండుట, భ్రమము, చర్మమున వాపు, శరీరవర్ణము మారియుండుట, కన్నలు ఎఱ్ఱగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గును.

వాతజమసూరికా లక్షణము

శ్లో॥ స్ఫోటాశ్శ్యావారుణా రూక్షాస్తీవ్రవేదనయాఽన్వితాః॥౪॥

కణినాశ్చిరపాకాశ్చ భవన్త్యచిల సమ్భవాః।

సస్థిస్థిషవణాం ఛేదః కాసః కమ్పాఽపిః క్లమః॥౫॥

శోషస్తాబ్జోష్ణవిహ్వనాం తృష్ణా చారుచిసంయుతా।

తా॥ వాతముచే జనించిన విస్ఫోటమునగు బొబ్బలు శ్యావారుణవర్ణములు కల్గినవియు, రూక్షంబులును, మిక్కిలి తీవ్రమైన వేదనకల్గినవియు, కఠినంబులును, చిరకాలమునకు పరిపాకము నొందునవియునై యుండును. ఈ వ్యాధియందు ఆన నువసంఘటించుంగును ఆస్థిసంఘటించుంగును నొప్పి, దగ్గు, వణువ, పనులయం దిచ్చలేకుండుట, ఒడలిక, తొలుపులు పెడపులు నాలుక ఇవి యెండుట, దప్పి, ఆరోచకము. ఈ లక్షణములు కల్గును.

పిత్తజ మసూరికా లక్షణము

శ్లో॥ రక్తాః పీతాస్పితాః స్ఫోటా స్పదాహస్తీవ్రవేదనాః।

భవన్త్యచిలపాకాశ్చ పిత్తకోపగముక్తవాః।

విశ్లేదశ్చాబ్జమర్దస్త్వ చాపాత్తృష్ణాఽరుచిస్తథా॥౬॥

ముఖపాకోఽక్షిరగర్భస్త్వస్తీవ్రవేదనాదుః॥

తా॥ బొబ్బలు రక్తవర్ణంబైనవి పీతవర్ణంబైనవి, విశ్లేదంబైనవి కల్గి మంటతోడను తీవ్రంబైన వేదనతోడనుగూడి చిరకాలమునకు పాకము నొందునున్నవై పిత్తప్రకోపముచే జనించిన విస్ఫోటంబులని యెరుంగునది. ముఖ పిత్తవ్యాధియు మల పిత్తము, ఒడలి నొప్పలు,

తాపము, దప్పి, అరుచి, నోరు పుండుగుట, కన్ను లెఱ్ఱగ నుండుట, మిక్కిలి తీవ్రంబును కఃఖ కరంబునైన జ్వరము, ఈ లక్షణములు కల్గును.

రక్తజమనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ రక్తజాయాం భవన్త్యేతా వికారాః పిత్తలక్షణాః॥౮॥

తా॥ రక్తముచే జనించిన మనూరికయంగు పై జెప్పబడిన పిత్తలక్షణములన్నియు జనించును. రక్తమనూరికయంగు పిత్తలక్షణములు గల్గియుండును గాన, పిత్తమనూరికాలక్షణమును జెప్పిన పిదప కఃఖజమనూరికను వదలి రక్తజమనూరికా లక్షణమును జెప్పెనని యెరుంగునది.

కఃఖజమనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ కఫప్రసేకస్త్వైమిత్యం శిరోరుగ్గ్రాత్రకారవమ్।

స్వాల్లాసస్సగుచి ర్నిద్రా తద్దాఽలస్యసమన్వితాః॥౯॥

శ్వేతాస్నిగ్ధా భగ్నం స్థూలాః కణ్ఠూరా మస్తవేదరాః।

మనూరికాః కఠాత్థాశ్చ చిరపాతాః క్రోధ్రితాః॥౧౦॥

తా॥ నోరు కఃఖము వెడలుట, శరీరము జడముగ నుండుట, తలనొప్పి, శరీరము బరువుగా నుండుట, హృల్లాసము, అరుచి, నిద్ర, మనికిపాటు, పసులయంగు సామన్యము లేకుండుట, ఈ లక్షణములతోగూడి శ్వేతవర్ణంబులును, మనుపుకల్గినవియు, మిక్కిలి స్థూలంబులును, గురడకల్గినవియు, స్వల్పమైనవేదన కల్గినవియు, చిరకాలమునకు పరిపాకమునొందునవియునైన బొబ్బలు గల్గినయెడ కఃఖప్రకోపముచే జనించిన మనూరికయని యెరుంగునది.

సన్నిపాతజమనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ నీలాశ్చిటవిస్తీర్ణా మధ్యే నిర్మా మహారుజః।

చిరపాతాః పూచిత్రావాః ప్రభూతాస్సర్వరోషజాః॥౧౧॥

కణ్ఠరోధారుచిస్తమ్భప్రలాపారతిసంయుతాః।

దుశ్చిక్తిత్వాస్సముద్దిప్తాః పిడకాశ్చర్మసంజ్ఞితాః॥౧౨॥

తా॥ నీలవర్ణంబులును, అటుకులవలె విస్తీర్ణంబును, నడుమ పల్లముగ నుండునవియు, అధికమైన బాధకల్గినవియు, చిరకాలమునకు పాకమునొందునవియు, గుర్గంధముతోగూడిన చీముగారుచుండునవియునై అనేకములైన బొబ్బలుకల్గినయెడ సన్నిపాతముచే జనించిన మనూరికయని యెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధియంగు కంఠమునం దడుచుకొని యుండుట, అరుచి, శరీరము స్తంభించి యుండుట, అనర్థముగ మాటలాడుట, పసులయం దిచ్చలేకుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. పైజెప్పిన బొబ్బలు చర్మవలంబులను చేరుగల్గి మిగుల నసాధ్యంబులై యుండును.

రోమాన్తిక లక్షణము

శ్లో॥ రోమకూపోన్నతినమా రాగిణ్యాః కఫపిత్తజాః।

కాసారోశక సంయుక్తా రోమాన్త్యో జ్వరపూర్వికాః॥౧౩॥

తా॥ శరీరమునందలి గోమకూపములయందున్నతంబులును, సమంబులును, రక్తవర్ణంబులునై కఫపిత్తములచే జనించిన బొబ్బలు గోమాన్తికము లనంజను. ఈ వ్యాధి కఫపిత్తములచే జనించును. మరియు నీవ్యాధియందు దగ్గు, ఆరుచి, ఈ లక్షణములు కల్గును. ఈ వ్యాధిగల్గుటకు, మున్న జ్వరము కల్గును.

రసగత మనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ తోయబుద్బుదసజ్జాశ్చ స్వగ్నతాస్తు మనూరికాః।

స్వల్పదోషాః ప్రజాయంతే భిన్నాస్తోయం స్రవంతి చ ॥౧౮॥

తా॥ నీటిబుగ్గలవలెనుండి స్వల్పమైన దోషముకల్గి పగిలినప్పుడు నీరుగానుచుండు మనూరికలు రసధాతువున జనించినవి యని యెరుంగునది. ఇచ్చట త్వక్ శబ్దముచేత ప్రకరణము ననుసరించి రసమని యర్థమును చెప్పందగును.

రక్తగత మనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ రక్తస్థా లోహితాకానా స్త్రీప్రుపాకాస్త సువ్యచః।

సాధ్యా నాత్యర్థదుష్టాశ్చ భిన్నా రక్తం స్రవంతి చ ॥౧౯॥

తా॥ రక్తవర్ణంబులై శీఘ్రముగ పక్ష్యంబులగునవియు, నూక్ష్మమైన చర్మము కల్గినవియు, కొంచుముగ గుప్తంబులునైనవియు రక్తమున జనించిన మనూరికలని యెరుంగునది. ఈ మనూరికలు పగిలినయెడ రక్తమును స్రవించును. ఈ మనూరికలును పైజెప్పబడిన రసజమనూరికలును సాధ్యంబులై యుండును.

మాంసగత మనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ మాంసస్థాః కతివాస్నిగ్ధాశ్చిరపాకా ఘనత్వచః।

గాత్రశూల తృషాకంఢూజ్వరారభే సమన్వితాః ॥౨౦॥

తా॥ మాంసమున జనించిన మనూరికలు కఠినంబులును, స్నిగ్ధంబులును, చిరకాలమునకు పరిపాకము నొందునవియు, ఘనంబైన చర్మము కల్గినవియు, ఒడలిసొప్పలు, డప్పి, గురద, జ్వరము పనులయందు దిచ్చలేకుండుట ఈలక్షణములతో గూడియుండునవియునైన మనూరికలు మాంసమున జనించినవి యని యెరుంగునది, ఈ మనూరికలు మిగుల సంతృప్తరీరమున జనించును గాన కృచ్ఛ్రసాధ్యంబులై యుండునని యెరుంగునది.

మేర్కోగత మనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ మేర్వజా మణ్డూకాతాం స్యుద్ధివః క్లృప్తాన్నతాః।

భోజ్యజ్వరసాక్షాత్సాంస్విగ్ధాస్తవేదీయః ॥౨౧॥

సమోహితకీనర్తకాః క్లృప్తాన్యో పిన్దవేదీయః।

తా॥ మేదస్సున జనించిన మనూరికలు నుండలకొరంబులును, మృగువుగా నుండునవియు, కొంచెముగ నున్నతంబులును, మిగుల క్రూరంబైన జ్వరముతో గూడినవియు, నూలంబులును, మెరుపుకల్గినవియు, వేదనతో గూడినవియునై యుండును. మరియు నీవ్యాధియందు మూర్ఛయు, అరతియు, సంతాపంబును జనించును. ఈమనూరికలచే నొకొకడు విడువంబడును గాన కష్టసాధ్యంబని భావము.

మజ్జగత మనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ త్సుద్రా గాత్రసమా హాత్ శ్చిపిటాః కిశ్చిదున్నతాః |

మజ్జోత్తా భృశసమ్మోహో వేదనాఽరతిసంయుతాః |

శిష్టన్తి మర్మణామాని ప్రాణానాశు హరన్తి చ॥౧౯॥

భ్రమరేశేవ విధాని కర్వంత్యస్తీని సర్వతః |

తా॥ స్వల్పకొరంబులును, మాత్రంబులును, శరీరమునకు సమముగ కొంచును ఉన్నతంబులునై యుండు మనూరికలు మజ్జకుండు జనించినవియని యెరుంగునది. ఈమనూరికలు మూర్ఛయు, అధికమైనవేదనయు, అరతియు కల్గి మర్మణానమలను భేదించుచు తుమ్మెదలు కొయ్యలయందు రంధ్రములజేయువిధంబుగ ఆస్థులయందు రంధ్రములజేయుచు శీఘ్రముగ ప్రాణముల హరించును. ఈ వ్యాధి మిగుల నసాధ్యంబని భావము. ఇచ్చట “భ్రమరేశేవ విధాని” అను వాక్యము చేత ఆస్థులు మజ్జకు ఆధారంబుగా గాన ఆస్థి మజ్జకుండు జనించిన మనూరికలు ఆస్థులనుగూడ చెరచునని భావము. గాన ఆస్థిగతమనూరికలక్షణముగూడ దీనిచే గతాంబని యెరుంగునది.

శుక్రగతమనూరికా లక్షణము

శ్లో॥ పక్వాభాః పిషకాః స్నిగ్ధాహృక్మౌళ్యాత్పత్తిర్క వేదనాః॥౨౦॥

పైమిశ్కారతీ సమ్మోహదాహోన్మాద సమన్వితాః |

శుక్రజాయాం మహావ్యూహం లక్షణాని భవన్తి హి॥౨౧॥

సర్దిష్టుం కేవలం చిన్నం ద్వ్యవ్యతే న తు తీవ్రతమ్ |

కోషమిశ్రాస్తు సజ్జితా ద్రష్టవ్యా దోషలక్షణైః॥౨౨॥

తా॥ పొట్టులు పరిపక్వంబులును, స్నిగ్ధంబులును, మిగుల నూత్నకొరంబులునై అపారమైన వేదనకల్గి బడియును, అరతి, మూర్ఛ, తాపము, చిత్తభ్రమము, ఈ లక్షణములు కల్గియున్న గుడి శుక్రధాతువున జనించిన మనూరిక నని యెరుంగునది. ఈ చెప్పిన లక్షణములన్నియు స్ఫురింపమనీ నుంచి గానంబడినవిగూడ ఆస్థి మహిమను బ్రతునుచు కర్మకుంబని యెరుంగునది. పైమిశ్కారతీ సమ్మోహదాహోన్మాద సమన్వితాః అనీ నీవ్యాధిని ప్రధానముల నుంచి జనించిన మనూరికయందు వాతాది కోషలక్షణములు గూడ గానంబడినవియనుచు గాన సందర్భము కల్గినది నని యెరుంగునది. కోషసంబంధము లేక గుడినాభాదులు ఆస్థులయందు లేకు గాన దీనినాభాదులు లక్షణములలో నొకధాతువుయొక్క

లక్షణంబులతోగూడ మున్నువచించిన దోషలక్షణములలో నొకదాని లక్షణములు గలసియున్న యెడ అట్టి దోషముచే నాధాతువున జనించిన మసూరిక యని నిర్ణయించవలెనని భావము.

సుఖసాధ్య మసూరికా లక్షణము

శ్లో॥ త్వగ్గతా ర క్తజాశ్చైవ పిత్తజాశ్లేష్మజాస్తథా।
శ్లేష్మపిత్త కృతాశ్చైవ సుఖసాధ్యా మసూరికాః॥ ౨౩॥

తా॥ రసధాతువునందును రక్తధాతువునందును జనించిన మసూరికయు, పిత్తముచే గల్గిన మసూరికయు, శ్లేష్మముచే జనించిన మసూరికయు, శ్లేష్మపిత్తములచే జనించిన మసూరికయు, సుఖ సాధ్యంబులై యుండును.

కృచ్ఛసాధ్య మసూరికా లక్షణము

శ్లో॥ వాతజా వాతపిత్తోతా శ్లేష్మవాతకృతాశ్చ యాః।
కృచ్ఛసాధ్యా మతాస్తస్యాద్యత్నాదేతా ఉపాచరేత్॥ ౨౪॥

తా॥ వాతముచే జనించిన మసూరికయు, వాతపిత్తసంస్కరముచే జనించిన మసూరికయు, వాతశ్లేష్మసంస్కరముచే జనించిన మసూరికయు, మిగులకష్టసాధ్యంబులై యుండును గాన వైద్యుండు మిగుల యత్నముచే నీవ్యాధియందు చికిత్సజేయవలెనని భావము.

అసాధ్య మసూరికా లక్షణములు

శ్లో॥ అసాధ్యాస్సన్నిపాతోత్థాస్తాసాం వత్సోమి లక్షణమ్।
ప్రవాలసదృశాః కాచిత్కాచిజ్జమ్బూఫలోపమాః॥ ౨౫॥
లోహజాలసమాః కాశ్చిదతసీఫలసన్నిభాః।
ఆసాం బహువిధా వర్ణా జాయంతే దోషభేదతః॥ ౨౬॥

తా॥ సన్నిపాతముచే జనించిన మసూరిక అసాధ్యంబై యుండును. మరియు సన్నిపాత ముచే జనించిన మసూరికలు కొన్ని పవడములబోలియు, కొన్ని నేరేడుపండ్లనుబోలియు, కొన్ని యిసుపపండ్లను బోలియు, కొన్ని నల్ల అగిసికాయలనుబోలి నల్లనిరంగుకర్లియు నుండునని భావము. దీనియందు వాతాదిదోషత్రయములు కలిసియుండుటచేత, ఆయాదోషానుసారముగ ననేకవర్ణములు కలియుండునని యెరుంగునది.

మసూరికా సామాన్యంబులగు అసాధ్య లక్షణములు

శ్లో॥ కాసో హిక్మా ప్రమోహశ్చ జ్వరస్తీవస్సుదారుణాః।
ప్రలాపశ్చారతిర్మూర్ఛా తృష్ణాదాహోఽతిఘూర్ణ తా॥ ౨౭॥

ముఖేన ప్రసవేద్రక్తం తథా ఘ్రాణేన చక్షుషా।
 కణ్ఠే ఘృద్ధురకం కృత్వా శ్వసిత్యత్యర్థ వేదనమ్॥౨౮॥
 మసూరికాభిభూతస్య యస్యైతాని భిషగ్వరైః।
 లక్షణాని చ దృశ్యంతే న దద్యాత్తత్ర భేషజమ్॥౨౯॥

తా॥ దగ్గు, వెక్కిళ్లు, ఇంద్రియజ్ఞానములేకుండుట, తీవ్రమైన జ్వరము, మిగుల క్రూరమైన ప్రలాపము, ఆరతి, చూర్చ, దప్పి, తాపము, ఆధికముగ పొరలాడుట, నోటియందును ముక్కు నందును కన్నులయందును రక్తము ప్రవించుట, కంఠమున గుఱ్ఱు గుఱ్ఱుమని కూయుచు తీవ్రమైన వేదనతోగూడి శ్వాసమును వెడలించుట, ఈ లక్షణములు మసూరికావ్యాధి జనించిన మనుజునకు కల్గినయెడ ఆట్టి మనుజునకు వైద్యుండు చికిత్సజేయంజననని భావము.

మరికొన్ని యనాధ్య లక్షణములు

శ్లో॥ మసూరికాభిభూతో యో భృశం ఘ్రాణేన నిశ్వసేత్।
 స భృశం త్యజతి ప్రాణా త్యసాన్తో వాయుదూషితః॥౩౦॥

తా॥ మసూరికచే పీడింపబడిన మనుజుండు శ్వాసమును నోట వెడలించక నాసాద్వార ముననే వెడలించినయెడ దప్పిచేతను వాతముచేతను పీడితుండై ప్రాణములను విడుచును.

మసూరికోపద్రవ లక్షణము

శ్లో॥ మసూరికాస్తే శోథస్సాస్కూర్పరే మచిబద్ధకే।
 తథాంసఫలకే చాపి నుశ్చికిచ్ఛ్యన్మనామణః॥౩౧॥

—❀❀❀❀❀—

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మసూరికానిదానమ్

సమాప్తమ్

—❀❀❀—

తా॥ మనూరిక జనించినపిదప మోచేతియందును మణికట్టనందును భుజశిరస్సులయందును
కూరమైన వాపు కల్గినయెడ మనూరిక మిగుల నసాధ్యంబై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర
ణారవింద సంసేవాసమానాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాయు రామకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుతి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాధితాత్పర్యమునందు

మసూరికా నిదానము

స మా స్త ము

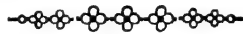

శ్రీ మా య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

క్షుద్ర రోగ నిదానమ్

బలిష్ఠంబులైన హేతులక్షణ చికిత్సలకల వ్యాధుల వివరించినపిదప స్వల్పములైన హేతు లక్షణ చికిత్సలకల క్షుద్రరోగములయొక్క నిదానమును చెప్పెట.

అడగల్గి కా లక్షణము

శ్లో॥ స్నిగ్ధాస్పవర్ణా గ్రథితా నీరుజా ముద్గనన్నిభాః।

కఫవాతోత్థితా జ్వేయా బాలానా మడగల్గి కాః॥౧॥

తా॥ స్నిగ్ధంబులును, కఫవాతములకు సమానవర్ణంబులును, పెసలతో సమానమైన యాకారములు కల్గినవియు, బాధారహితంబులునైన బొబ్బలు దట్టముగ జనించినయెడ అజగల్గి కయని జెప్పందగును. ఈ వ్యాధి కఫవాతములచేత తరుచుగ బాలురకు జనించును. ఇచ్చట స్వల్పంబులగు హేతువులును లక్షణంబులును చికిత్సయు కల్గిన వ్యాధులు క్షుద్రరోగములని యెరుంగునది. మరియు అగ్నిరోహిణీ వల్మీకాదిరోగములు సన్నిపాతజము లగుటంజేసి యనేకంబులైన హేతు లక్షణములు కల్గియున్నను ఈ ప్రకరణమున ఛత్రివ్యాధులు ననుసరించి స్వల్పములైన హేతు లక్షణములకల వ్యాధులు తరుచుగ చెప్పబడునని యర్థము గాన అగ్నిరోహిణి మొదలగు వ్యాధుల నిచ్చట జెప్పినను విరోధములేమిని యెరుంగునది.

యవప్రఖ్యా లక్షణము

శ్లో॥ యవాకారా సుకతినా గ్రథితా మాంససంశ్రితా।

పిడకా కఫవాతాభ్యాం యవప్రభ్యేతి సోచ్యతే॥౨॥

తా॥ యవలను బోలిన యాకారముకల్గి కఠినంబైన బొబ్బ కఫవాతములచే మాంసమున గ్రంథిరూపముగ జనించును; ఈవ్యాధి యవప్రఖ్యయని చెప్పందగును.

అంత్రాలజీ లక్షణము

శ్లో॥ ఘనా మవక్త్రాం పిడకాం ఉన్నతాం పరిమణ్డలామ్।

అంత్రాలజీమల్పపూయాం తాం విద్యాత్కఫవాతజాం॥౩॥

తా॥ మిగుల కఠినంబును, వక్రముగానుండునదియు, ఉన్నతంబును, మండలాకారంబును, స్వల్పమైన పూయము కల్గినదియునైన బొబ్బ కఫవాతములచే జనించినయెడ అస్త్రాలజి యని జెప్పించును. మరియు అస్త్రాలజీలక్షణము నీరీతిగ భోజించు వచించెను. “శ్లేష్మానితా శ్రితౌ స్నాయుం పిడకాం పరిమణ్డలామ్ । దుష్టౌ జనయతోఽవక్రమల్పపూయా మకణ్డరామ్ । ఆమోదుమ్భరసంకాశాం విద్యాదస్త్రాలజీం తు తామ్॥” శ్లేష్మవాతములు రెండును స్నాయువులజేరి ప్రకుపితంబులై మండలాకారంబును, అకుటిలంబును, కొంచెముగ చీము కల్గినదియు, గురవరేనుండునదియు, పక్షముగాని మేడికాయవలె నుండునదియు నైన బొబ్బను కల్గించును. ఇయ్యది అస్త్రాలజి యని జెప్పించునని భావము. ఈ వాక్యముచేత నీ వ్యాధి స్నాయువుల ననుసరించి జనించునని యెరుంగునది.

వివృతా లక్షణము

శ్లో॥ వివృతాస్త్యాం మహాదాహం పక్షోదుమ్భరసన్నిభాం

వివృతామితి తాం విద్యాప్యిత్తోత్థాం పరిమణ్డలాం॥౧॥

తా॥ విశాలమైన ద్వారముకల్గి అధికమైన మంటతోగూడి పండిన మేడిపండువలె గుండ్రముగా నుండు బొబ్బ కల్గినయెడ నయ్యది వివృత యని చెప్పండిగను. ఇది పిత్తముచే జనించు నని యెరుంగునది. మరియు నిది పిత్తముచే నధికముగ పక్షంబై ద్వారము తెరచియుండుటం జేసి వివృత యని చెప్పించునని యెరుంగునది.

కచ్చపిక లక్షణము

శ్లో॥ గ్రధితాః పశ్చ వా షడ్వ దారుణాః కచ్చపోపమాః।

కఫానిలాభ్యాం పిడకా జ్ఞేయా కచ్చపికా ఋధైః॥౧॥

తా॥ కఫవాతములచేత మిక్కిలి కఠినంబులును, తాబేటివలె నదము నున్నతంబులునైన గ్రంథులు బడైనను అర్ధ గమ కల్గినయెడ నయ్యది తాబేటివలె నుండుటంజేసి కచ్చపిక యని చెప్పించును.

వల్మీక లక్షణము

శ్లో॥ గ్రీవాంసకఠాకరపాదదేశే

సన్ధౌ గలే వా త్రిభిరేవ దోష్టైః।

గ్రన్థిస్స వల్మీకవదక్రియాణాం

జాతః క్రమేణైవ గతః ప్రవృద్ధిమ్॥౨॥

ముఖైరనేకైస్సృతితోదవద్భి

ర్విసర్పవత్సర్పతి చోన్నతాగ్రైః।

వల్మీకమాహుర్భిషజో వికారం

నిష్ప్రత్యసీకం చిరజం విశేషాత్॥౩॥

తా॥ కంఠము, భుజిగమ్మలు, చెవిలు, నాభిగమ్మలు, పాదములు, కీర్ణ, మత్తుక ఈ స్థలములలో నెచ్చుపైచేన త్రికోణమునొకతెనుకైన అక్షరమువలె నున్నతలైన గ్రంథి జనించును. మరియు నిది విగ్నాభిసారముగ నుండువానిని విచరించి అనేకసంఖ్యములకల్లి పోటుతోగూడి పూయాగుల ప్రసించుచు ఉన్నతలంబునైన కణిలకల్లి వేవర్చుమువలె దేహమునంతలైడల సంచరించును. వైద్యులు దీనిని హస్తేకంబున వ్యాధియని వచించెదరు. ఇయ్యది యసాధ్యంబై యుండును. చిరకాలమునకుమున్న జనించినయెడ నిక్కలి యసాధ్యంబనియు వచించెదరు.

ఇష్ట్రీవిధ్వా లక్షణము

శ్లో॥ పద్మకర్ణికమ్మధ్యే పిడకాభిన్నయాచితామ్॥

ఇష్ట్రీవిధ్వాన్తు తాం విద్యాద్వాతకభోత్తితామ్ భిషక్॥౮॥

తా॥ తామరపువ్వునకు మధ్యమందుండు కర్ణికవలె మధ్యభాగమున ననేకంబులైన బొబ్బలుకల్గిన గ్రంథి జనించినయెడ దానిని ఇంద్రకీర్ణ యని వచించెదరు. ఇయ్యది వాతపిత్తములచే జనించును.

గర్విభిక్తా లక్షణము

శ్లో॥ మణ్డలం వృత్తిమున్మృగం నరక్తిం పిడకాచితామ్॥

రుజాకశీం గర్విభిక్తాం తాం విద్యాద్వాతకభోత్తితామ్॥౯॥

తా॥ మండలాకారంబును, ఉన్నతంబును, కక్షవర్ణంబునై అనేకంబులైన పిడకలతో గూడి బాధకల్గించునది గర్విభిక్త యని యెరుంగునది ఈ వ్యాధి వాతపిత్తములచే జనించును.

పాషాణగర్ద్ధంబు లక్షణము

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మసముద్యాతః శ్వయభుర్ననుసస్థిజః॥

స్థిరో మద్దరుజస్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్ద్ధంబు॥౧౦॥

తా॥ తాలువులయొక్క సంధియందు కఠినంబును, స్వల్పమైన వేదనకల్గినదియు, స్నిగ్ధంబునైన శోఫ వాతశ్లేష్మములచేత జనించును. ఇయ్యది రాతివలె మిగుల కఠినముగ నుండును గాన పాషాణగర్ద్ధంబని జెప్పందగును.

పససికా లక్షణము

శ్లో॥ కర్ణస్యాభ్యస్తరే జాతాం పిడకాముగ్రవేదనామ్॥

స్థిరాం పససికాం తాం తు విద్యాద్వాతకభోత్తితామ్॥౧౧॥

తా॥ చెవులయొక్క లోపక్క మిగుల తీవ్రమైన వేదనతోగూడి కఠినంబైన బొబ్బ కల్గును. దీనిని పససిక యను వ్యాధియని వచించెదరు. ఇయ్యది వాతకఫములచే జనించును. మరియు భోజండు “కఫవాతౌ ప్రకుపితౌ మాంసమాశ్రిత్య కర్ణయోః | సమస్తతః పరిస్తభాం కురుతః పిడకాం స్థిరామ్ | విషమాం దాహసంయుక్తాం విద్యా

త్వనసికాం తు తామ్॥” అని పనసికాలక్షణమును జెప్పెను. కళవాతములు గెండును ప్రకోపమునొంది మాంసము నాశ్రయించి స్తంభించియుండునదియు, కఠినంబైనదియు, నిమోన్నతంబైనదియు, మంటగో గూడినదియునైన బొబ్బను చెవియొక్క లోభాగమునం దంతట కల్గించును. ఇయ్యది పనసిక యను వ్యాధియని చెప్పబడునని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత నీవ్యాధి మాంసమున జనించునని తెలియబడుచున్నది.

జాలగర్దభ లక్షణము

శ్లో॥ విసర్పవత్సర్పతి యః శోభస్తను రపాకవాన్ ।

దాహజ్వరకరః పితృత్సజ్జేయో జాలగర్దభః॥౧౨॥

తా॥ దేహమునందెచ్చటనైన స్వల్పముగ శోభ జనించి పాకమునొందక తాపజ్వరములతో గూడి శరీరమున సంచరించుచున్నయెడ నయ్యది జాలగర్దభంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి పిత్తప్రకోపముచే జనించును. మరియు “పితృత్సజ్జేయో దోషా జనయన్తి త్వగాశ్రితాః। శ్యావం రక్తం తనుం శోభమపాకం బహువేదనమ్। విసర్పిణం సదాహం చ తృష్ణాజ్వరసమన్వితమ్ । విసర్పమాహుస్తం వ్యాధిమపరే జాలగర్దభం॥” అని జాలగర్దభలక్షణమును భోజుండు జెప్పెను. పిత్తము అధికముగాగల వాతకళములు ప్రకుపితంబులై చర్మమునాశ్రయించి శ్యామవర్ణంబును, రక్తవర్ణంబును, నూత్నాకారంబునైన శోభను కల్గించును. అట్టి శోభ పాకమునొందక అనేక వేదనలతోగూడి తాపము, డప్పి, జ్వరము, ఈ యుపద్రవములకల్గి దేహమునందు సంచరించును. ఈ వ్యాధిని విసర్పంబనియు జాలగర్దభంబనియు వచించెదరని యర్థము. ఈ వాక్యము ననుసరించి ప్రకృతమాలము నందును పిత్తం బధికముగనుండు త్రిదోష ప్రకోపముచే నీ వ్యాధి జనించునని యర్థముజేయుట సమంజసంబై యుండును. ఈ వాక్యమునుబట్టి యీ వ్యాధి త్రిదోషజన్యంబని స్థిరమగుచున్నది. కావున పిత్తముచే జనించిన యీ వ్యాధియందు పాకము స్థిరముగ జనించుచుండ “అపాకవాన్” అను పదమునకు నూత్నపాకము కల్గినది అని వచించుట యనుగతంబని యెరుంగునది.

ఇరివేల్లికా లక్షణము

శ్లో॥ విడకాము త్తమాజ్ఞసాం వృత్తాముగ్రరుజన్వితామ్ ।

సర్వాత్మికాం సర్వలిజ్ఞాం జానీయా దిరివేల్లికామ్॥౧౩॥

తా॥ శిరస్సునందు వర్తులంబై తీవ్రమైన వేదనతోగూడి బొబ్బ జనించినయెడ నయ్యది ఇరివేల్లిక యను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఇది దోషత్రయముచే జనించి త్రిదోషలక్షణములతో గూడియుండును.

కఠాలక్షణము

శ్లో॥ బాహుపార్శ్వంసకక్షేషు కృష్ణస్ఫటాం స వేదనామ్ ।

పిత్త ప్రకోపసంభూతాం కఠామిత్యభినిర్దిశేత్॥౧౪॥

తా॥ బాహువులయందును, పార్శ్వములయందును, భుజశిరస్సులయందును, చంకలయందును, నల్లనిబొబ్బలతోగూడి అధికమైన వేదనగల పిడక జనించినయెడ దానిని కక్ష యని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి పిత్తప్రకోపముచే కలుగునని యెరుంగునది.

గంధమాలా లక్షణము

శ్లో॥ ఏకామేతాదృశీం దృష్ట్వా పిడకాం స్ఫోటనన్నిభామ్ ।

త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధమాలాం ప్రచక్షతే॥౧౬॥

తా॥ పైజెప్పబడిన విధంబుగ బొబ్బలతోగూడిన పిడక యొక్కటి జనించినయెడ దానిని గంధమాల యని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి పిత్తప్రకోపముచేత చర్మమున జనించును.

అగ్నిరోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ కక్షభాగేషు యే స్ఫోటా జాయంతే మాంసదారణాః ।

అస్తర్దాహజ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః॥౧౭॥

సప్తాహాద్వా దశాహాద్వా పక్షాద్వా ఘ్నన్తి మాంసవమ్ ।

తామగ్నిరోహిణీం విద్యాదసాధ్యాం సర్వదోషజామ్॥౧౮॥

తా॥ మాంసమును పగలదీయుననియు, లోపల తీవ్రమైన మంటను జ్వరమును కల్గించుననియు, జ్వలించుచుండు అగ్నికణములబోలి రక్తగర్భంబులునైన బొబ్బలు చంకలయందు జనించినయెడ దీనిని అగ్నిరోహిణి యను వ్యాధి యని యెరుంగునది. ఇతి త్రిదోషముచే జనించును గాన మిగుల నసాధ్యంబై యుండును. మరియు త్రిదోషములలో వాతంబధికముగ నున్నయెడ ఏడుదినములకు పిదప మరణమునొందుననియు, పిత్తం బధికముగ నుండునెడ పదిదినములకు మృతుండగుననియు, కఫం బధికముగ నుండే నేని ఒక పక్షమునకు పిమ్మట మరణము నొందుననియు నెరుంగునది. మరియు చరకమునందు “సన్తి హ్యేవంవిధా రోగా స్సాధ్యా దారుణసమ్మతాః । యే హన్యరనుపక్రాంతా మిథ్యారమ్భేణ వా పునః” అని యుండుటచేత నీ వ్యాధియందు చికిత్సజేయక నుపేక్షించినను, శాస్త్రోక్త ప్రమాణముదప్పి చికిత్సజేసినను, పైజెప్పిన “సప్తాహాద్వా దశాహాద్వా” అను రీతిగ నసాధ్యంబగుననియు, సప్తాహ దశాహ పక్షములకు లోపల చికిత్సజేయునెడ సాధ్యంబనియు నెరుంగునది. మరియు తత్త్వాన్తరమున నీ విషయము స్ఫుటముగ గానంబడియెడు. అది యెట్లనిన “పిత్తే రక్తోత్కటా దోషాః ప్రదీప్తాజ్వరసన్నిభాః । కక్షభాగేషు కుర్వన్తి తీవ్రదాహరుజాజ్వరాః । మాంసావదారణాః స్ఫోటాః యే హన్యరనుపక్రమాత్ । పక్షాద్దశాహాదర్వాగ్వా సాజ్ఞేయా మ్నోరోహిణీ” అని యున్నది. ఈ వాక్యముచేత అగ్నిరోహిణి యను వ్యాధి త్రిదోషముచే జనించినను రక్తపిత్తములు అధికముగ నుండుననియు, చికిత్సజేయక నుపేక్షించినచో పక్షమునకు పిదపనైనను పదిదినములకు పిమ్మటనైనను ఆసాధ్యం బగుననియు తెలియచున్నది.

చివ్వు లక్షణము

శ్లో॥ చక్రమూలం చక్రస్థానం వాయుః ప్రత్యేకం దేహిగామ్॥

చక్రస్థానే చక్రమూలం చక్రం వాయుః చివ్వుగాఁగలేత్॥౧౮॥

తా॥ వాతపీత్తములు గెండును నభిములకు సమాపముననుంగు మాంసమునకేరి ప్రకోపము నొంది మంట బట్టించి సాకము నొందించును. ఈ వ్యాధిని చివ్వుమని వచించెదరు. ఇదియే లోకమున గోరుచుట్టు అని వ్యవహరింపబడును. మరియు “చోగోఽత్యంతస్పృహాస్తరేస్యాత్ మాంసాప్రకోపేభ్యోనామూలాత్” అను వాక్యముచే నీ వ్యాధిని ఆత్మతంబును నామాంతరముచే చరకౌచార్యుండు వ్యవహరించెను.

మూపు లక్షణము

శ్లో॥ తదేవాల్పతైర్వైష్ణోః ప్రసవం కుశలం న దేత్॥

తా॥ తైశిష్టి వ్యాధిమే స్వల్పదోషములతోగూడియున్నయెడ కుశలంబనియు అట్టి వ్యాధిగల మనుజుండు కుశలయనియు జెప్పబడునని భావము.

అనుభూ లక్షణము

శ్లో॥ గమ్భీరానుభవగర్భాం సవర్ణాముపరి సిశామ్॥౧౯॥

పాదవ్యాచారాంశాన్తు విద్యాన్తః ప్రపాకినమ్॥

తా॥ విక్రియ లోతులో విశేషదోషముకల్గి శరీరమునకు సమానమైన వర్ణముతోగూడి లోపలనే సాకమునొంగు స్వల్పమైన శోభ విగాలిరూప జనించినయెడ దానిని అనుశయి యను వ్యాధి యని వ్యవహరించెదరు.

విదారికా లక్షణము

శ్లో॥ విదారికస్తవద్వైష్ణో కతోవజ్ఞః శస్త్రాన్ధిః॥౨౦॥

విదారికా భవేద్రక్తా సర్వజా సర్వలక్షణా॥

తా॥ చంకలయందైనను గజ్జలయందైనను నేలగుమ్మడిగడ్డవలె వర్తలంబును కఠినంబునై రక్తవర్ణందైన శోభ జనించినయెడ దానిని విదారిక యను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి త్రిదోషముచే జనించి త్రిదోషలక్షణములతోగూడి యుండును. ఇచ్చట కొందరు “సర్వజా సర్వలక్షణా” అనుచోట “అసర్వజా అసర్వలక్షణా” అని సభాశబ్దమునుచేర్చి ఈ వ్యాధి సర్వదోషములచే జనించక ఏకదోషముచేతను దోషద్వయాసంసర్గముచేతను జనించి అరుభేదములకల్గి యుండుననియు వచించెదరు. ఈ మతము చరక వాగ్భటాదిగ్రంథములకు విరుద్ధంబగుటంజేసియు, అవాంతరభేదములు లేకుండుటయే తృప్తిగోగలక్షణమని చెప్పియుండు తృప్తిగోగలక్షణమునకు విరుద్ధంబగుటంజేసియు భిషగ్వరులచే నాదరణీయంబుగాదు. మరియు, చరకమునందు “జ్వరాన్వితా వజ్ఞః కక్షస్తన్ధావర్తిర్విరాగ్రికఠినా మతా యా । విదారికా సా కఫమారుతా

భ్యామ్” అనియున్నది. “ఉష్మా విత్తాద్భతే నాస్తి జ్వరోనాస్త్యాష్మణా వినా” అనితత్త్వాన్తరముననుండుటచేత పిత్తముచేజనించిన యుష్ణము లేక జ్వరము జనించుటలేదుగాన పై నుదహరించిన చరకవాక్యమునందు “జ్వరాన్వితా” అనుపదముచేత జ్వరమునకు కారణమైన పిత్తంబును “కఫమారుతాభ్యామ్” అనుటచేత కఫవాతంబులను గలసి విచారిక యను వ్యాధిం గల్గించునని చరకాచార్యుని యభిప్రాయము. నాగ్భటమునందు “విదారీకప్తకతినా విదారీ కక్షులక్షణా” అనియున్నదిగాని చోషభేదములచే నీవ్యాధికి ప్రకారభేదముల జెప్పియుండలేదు. ఇదియునుంగాక ఈ గ్రంథకర్తయగు మాధవకరునకే ఈ యర్థము అభిమతంబైయున్నయెడ “విదారికా భవేద్రక్తా మడ్విధా ద్వ్యేకతోమహా” అని స్పష్టార్థముగ పఠించియుండును. గాన ఇట్టి కుత్సిత కల్పనములన్నియు మూలకారుని హృదయము వెలియక బోవుటచే గల్గినవియని పండితులచే నూహింపబడినది. మరియు నిచ్చట కేకల్పకల్పనంబులను గ్రంథాంతరమున తెలియబడినది.

శర్మారా లక్షణము

శ్లో॥ ప్రాప్య మాంససిరాన్నయాఃక్లేష్టామేవ స్తథానిలః॥౨౦॥

గ్రంథిం కరోత్యసౌ భిన్నో మనుసర్వైర్విసానిభం ।

స్రవశ్చప్రావ మనిలస్త్రిత్ర వృద్ధిం గతిః పునః॥౨౧॥

మాంసం తంశోష్య గ్రంథితాం శర్మరాం జనయేత్తతః ।

దుర్గచ్ఛిన్న మత్సర్కం నానావర్ణం తస్మిన్విరాః॥౨౨॥

స్రవస్త్రీ తక్తం ననానా తం విద్యాత్సర్వ రాస్పదమ్ ।

తా॥ కఫవాతములు రెండును ప్రసవితంబులై మాంసము, సిరలు, స్నాయువులు, కేవిండ్లు, వీనిని దుప్టంబులుగజేసి గ్రంథిని కల్గించును. ఆ గ్రంథి పగిలి తేసి, నయ్యు, కణ, వీరిక నూనమైన వర్ణముగల రక్తమును ప్రవించును. అట్టి గ్రంథి కట్టినపుడు ధాతుక్షయముచే వాతము మిగుల వృద్ధినొంది మాంసమును శోషింపజేసి కఠినమైన శర్మరను కల్గించును. విషమ కుల్లి గుగ్గంధంబును నానావిధవర్ణంబునైన రక్తమును సిరలనుండి ప్రవించును. దానిని శర్మరార్కుడముగా జెరుంగునది. ఇచ్చట అవస్థాభేదముచేత శర్మరార్కుడమని నామాంతరము కల్గినది గాని వ్యాధిభేదము లేదని యెరుంగునది. మరియు “కేమేవ భిన్నం దుర్గచ్ఛం స్మృతమేనోనిభం సిరాః । స్రవస్త్రీ ప్రావమనిలం తదా న్యాచ్ఛర్కరాస్పదమ్” అని చరకమున నున్నది. పూర్వోక్తమైన గ్రంథి పగిలి నయ్యు క్రొవ్వు ఈ రెంటివలె నుండి దుర్గచ్ఛమైన రక్తమును సిరలు ప్రవింపం జేయుచున్నయెడ ఆగ్రంథియే శర్మరార్కుడమని చెప్పబడునని యర్థము.

పాదదారీ లక్షణము

శ్లో॥ పరిక్రమణశీలస్య వాయురత్విర్భూషణయోః॥౨౩॥

పాదయోః కురుతే దారీం పాదదారీం తమాదిశేత్ ।

తా॥ ఎల్లప్పుడును త్రోవనడచు మనుజునియొక్క పాదములు మిగుల రూక్షంబులై వాత ప్రకోపముచేత పగులును. ఈ వ్యాధిని పాదదారి యని చెప్పెదగును. ఇచ్చట విపాదికా కృష్ణమున కార్లయందు బొబ్బలుకల్గి పగులుననియు, ఈ వ్యాధియందు బొబ్బలులేకనే పగులుననియు, పరస్పర భేదము నెరుంగునది.

కదర లక్షణము

శ్లో॥ శర్కరోన్మథితే పాదే తుతే వా కణ్ఠకాదిభిః॥౨౧॥

గ్రస్థిః కోలవదుత్సన్నో జాయతే కదరం హితత్॥

తా॥ పాదములయందు రాళ్లు మొదలగువానిచే నభిఘాతముకల్గి నలిగినను, ముండ్లుమొదలగునవి గ్రుచ్చుకొని గాయముకల్గినను, ఆ స్థలమునందు రేగుపండువలె నున్నతంబైన గ్రంథి జనించును. ఇయ్యది కదరంబని చెప్పంజనును. “హస్తయోః పాదయోశ్చాపి గమ్భీరానుగతం ఖరమ్ । మాంసకీలం జనయతః కుశితౌ కఫమారుతౌ । సశల్యమివ తం దేశం మన్యతే తేన వీడితః । శర్కరాకదరం కించిన్నస్యస్తే వాతకణ్ఠకమ్” అని తంత్రాస్తరమున భోజిండు వచించెను. కఫవాతములు ప్రకుపితంబులై మిక్కిలి లోతులో జనించి కఠినంబైన మాంసపుచీలను హస్తములయందును పాదములయందును కల్గించును. అచ్చట సమృద్ధముకల్గినప్పుడు మండ్లు మొదలగు శల్యములుండవిధంబుగ కలుసుకొనుకొని మనుచుండును. దీనిని శర్కరాకదరమని కొందరును, వాతకంటకమని మరికొందరును వచించెదరు అని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత ఈ వ్యాధి హస్తములయందును జనించునని తెలియుచున్నది.

అలసక లక్షణము

శ్లో॥ క్లిన్నాజ్ఞుల్యస్తౌ పాదౌ క్లీణాదాహరజాన్విజౌ॥౨౨॥

దుష్టకర్దమసంస్పృశ్యాదలసం తం విభావయేత్ ।

తా॥ పాదమునందలి వ్రేళ్లనడుమ దుష్టంబైన అడుసుయొక్క స్పర్శముకల్గుటచే రక్తము చెడి నీరుగారుచు దురదయు, మంటయు, నొప్పియు, కల్గినయెడ అలసకం బను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి కఫరక్తములచే జనించును. అందు దురద కఫముచే గల్గుననియు, మంటయు నొప్పియు రక్తముచే జనించుననియు నెరుంగునది.

ఇంద్రుప్త లక్షణము

శ్లో॥ రోమకూపానుగం పిత్తం వాతేన సహమూర్ఛితమ్ ।

ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతశ్చేష్టా సశోణితః॥౨౩॥

రుణద్ధి రోమకూపాంస్తు తతోన్యేషామసమ్భవః ।

తదిద్ధిలుప్తం ఖాలిత్యం రుహ్యేతి చ విభావ్యతే॥౨౪॥

తా॥ పిత్తము వాతముతోజేరి ప్రకోపమునొంది రోమములయొక్క మొదల్ల నాశ్రయించి యారోమముల రాలించును. పిదప శ్లేష్మము రక్తముతోగూడి రోమరంధ్రముల నడ్దగించును ;

దానంజీసి యచ్చోట మరల వెంట్రుకలు మొలవకుండును. ఈ వ్యాధిని ఇంద్రులు పంపనియు ఖాలిత్యంబనియు, రుహ్యయనియు, వచించెదరు. మరియు “అత్యస్త సుకుమారాంగోఽరజో దుష్టం స్రవంతిచ । అవ్యాయామరతా యస్మాత్తస్మాన్నఖలితి స్త్రియాః” అని విదేహుడు వచించెను గాన స్త్రీలు మిగుల సుకుమారంబైన శరీరముగల్గియుండుటచేతను, ప్రతిమాసమునందును దుష్టమైనగర్భము రజోరూపముగ బైలువెడలుటచేతను, మిగుల దేహపరిశ్రమము లేకుండుటచేతను, స్త్రీలను పై జెప్పిన వ్యాధి తరుచుగ జనించుటలేదని తెలియుచున్నది. ఇచ్చట పరిశ్రమము లేకుండుటచేతను, సాకుమార్యముచేతను, వాతపిత్తములు ప్రకోపము నొందివుకొన వెంట్రుకలు రాలకుండుననియు, ఒకవేళ స్వల్పముగ రాలినను దుష్టగర్భము స్రవించుటచేత రక్తము రోమరస్థముల నడ్డగించుకుండును. కొంచు మరల మొలచుననియు భావము. మీసములు రాలినయెడ ఇంద్రులు పంపనియు, శిశువున వెంట్రుకలు రాలి మరల మొలవకున్నయెడ ఖాలిత్యమనియు, తక్కినదేహమునంకెల్ల రాలినయెడ రుహ్యయనియు కార్తికుండు జెప్పెను. ఈ విభాగమునకు ప్రమాణము దానంబడుచున్నది.

దారుణక లక్షణము

శ్లో॥ దారుణా క్షణాదా హతం కేభిరూయః ప్రపాట్యతే॥౨౯॥

కఫమూరుతోపేన విద్యాదదారుణకం య తమ్।

తా॥ శిశువునంకిత చర్మము మిక్కిలి కఠినంబును హతంబునై మరుసోగూడి పగులును. ఈ వ్యాధి దారుణమని చెప్పవలెను. ఈ వ్యాధి కఫవాతములయొక్క ప్రకోపముచే జనించును. తత్ప్రాప్తకమునందు “యదప్రా పిణానాథా నం నానిమ్యం ॥ కిన్తస్త్వచి ॥ పసుచం జాయతే జన్తోస్తస్య హవం విశేషః” అని వైష్ణవవిద్వాన్ మంత్రాత్ సకల్జ్ఞా గౌరవం కఫాత్ । సుసాగు సదాహృత్తిర గం త్ప్రప్రపః విభా।” అని యున్నది. శిశువునంకిత చర్మమున మిక్కిలి బాధోగూడి మూడుల ప్రచ్ఛిన్నవిధముగ పోటుగల్గి పగుడంబైన పటలము జనించును. ఈ వ్యాధియందు వాతప్రకోపముచేత పోట్లును, కఫప్రకోపముచేత మిరవయు, గురుత్వంబును, పిత్తగర్భములయొక్క ప్రకోపముచేత నొప్పియు, నొప్పియు, రక్త వర్ణంబును, కల్లునని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత కఫవాతములతోగూడ పిత్తగర్భములనుబంధముగ నుండి యా వ్యాధిని కల్గించునని యెరుంగునది.

అరూంషికా లక్షణము

శ్లో॥ అరూంషి బహునక్త్రాణి బహుక్లేషాని మూర్ధ్ని య॥౩౦॥

కఫాస్పక్రిమికోపేన స్పృశాం విద్యాదరూంషికామ్।

తా॥ కఫము, రక్తము, క్రిములు, వీనియొక్క ప్రకోపముచేత అనేకముఖంబులును అనేక విధంబులైన స్రావము కల్గినవియునైన వ్రణములు జనించును; ఇయ్యది అరూంషికయను వ్యాధి యని యెరుంగునది.

పలిత లక్షణము

శ్లో॥ క్రోధశోకశ్రమకృతః శరీరోష్ణా శిరోగతః॥౩౧॥

పిత్తం చ కేశాస్పచటి పలితం తేన జాయతే।

తా॥ క్రోధము, దుఃఖము, శ్రమము, ఈ కారణములచేత శరీరమునందలి ఉష్ణంబును పిత్తంబును శిరస్సునజేరి వెండ్రుకలను పచింపజేయును; దానంచేసి వెండ్రుకలు తెల్లనగును. దీనిని పలితంబని వచించెదరు. ఇచ్చట కొందరు “స వినా చ పిత్తేన పాకః” అని సుశ్రుతము నందును, “దర్శనం పక్తిసస్మా చ త్సు ద్విష్ణా దేహసూక్ష్మనమ్ । ప్రథాప్రసాదౌ మేధాచ పిత్తకర్మావికారిణమ్” అని చిరకమునందును ఉన్నది. దర్శనము, పాకము, వేడి, ఆకలి, దప్పి, దేహమృదుత్వము, కాంతి, సౌకుమాద్యము, బద్ధి, ఇవియన్నియు వికారము నొందకుండు పిత్తముచే జనించునని యర్థము. పాకము నొందించు శక్తి అన్ని కీచక్క వేరొందు దానికి లేదుగాన పై నుదహరించిన వాక్యమునందు పిత్తము పాకము నొందించునని వచించుటం జేసి పిత్తమునకును అన్ని కిని భేదములేదని వచించెదరు. ఇదియునుగాక అన్ని నుండమై యున్న పుడు పిత్తమును వృద్ధి నొందించు ప్రవృత్తుల కేరించినయెడ అన్ని వృద్ధిబొందును. అన్ని దీప్తంబై యున్నపుడు పిత్తమును శబింపంజేయు శీతగుణులగాదిప్రవృత్తుల నుపయోగించినయెడ అన్ని శబించును. పిత్తమునకంటే అన్ని భిన్నులైనవో నిది సంగతము గాన గాన పిత్తమునకును అన్ని కిని భేదంబు లేదని యవధానముచే నూడ వచించెదరు. ఈ రెంటికని ఆ భేదము నంగీకరించునెడ “సమరోషస్పృహస్త్విష్ణి” “సమక్రోధోష్ణోశోషాహాచక్వేషామృన్న సుశ్రయో” ఇవి మున్నుగాకల వాక్యములయందు వాతాది శకలరోషములకును సామ్యప్రకోపములు అన్నిని అనుసరించి కల్లునని చెప్పటచేత వాత పిత్త క్షేపకములకంటే అన్ని కేరై నదియని తెలియుచుం దుటచేత ఈ వాక్యములు అసంగతములనుగాన అన్నికన్నచ పిత్తము వేర్దైనదిగాని ఈ రెంటి కిని యభేదము జిహ్వా ఉచితంబు గాన. మరియు “దృఢమిష్ణు-విశం హ్యైరిష్ణిశ్శోష్మా పచతీతి యత్ । మూర్ఛాశ్శోకసనీర్యాభ్యాం సహజావ్యాచనహాః ॥ తస్మా త్తేజోమయం పిత్తం పటోష్ణా యస్సప క్తమాత్ । స కాయాగ్నిస్స కాయోష్మా స పక్తా స చ జీవః” అనునట్టి భోజోక్త ననుసరించి పిత్తమునందు ప్రమాపంబును తేజోరూపంబునుగల యంశములుగలవనియు, అందు తేజోరూపమైన యంశము అహారముల పాకము నొందించును గాన అట్టితేజోభాగము అవరాన్నిననియు, శరీరమునందలి యుష్ణంబనియు, అదిమే ప్రాణాధారంబనియు, తెప్పలను నని యెఱుంగునది. ఇచ్చట కనబడజాలకను వచనముచేరిన సముదాయమునకు శరీరంబును సంజ్ఞా కర్తయున్నను ఉష్ణములయు సామ్యములయు తెప్పెగుగ సంజ్ఞలచే వ్యవహరింపబడుననింబయి పిత్తమునందలి తేజోభాగము వేరని వ్యవస్థలచే వ్యవహరింపబడునని యెఱుంగునది. మరియు అన్ని కీచకంజం తేజోభాగముగా “స వినా చ పిత్తేన పాకః” అని సుశ్రుతుండు చెప్పెననియు, శిఖమును వృద్ధి నొందించి సౌమ్యకారణముల కేరించు నపుడు సుక్రము వృద్ధి నొంది, పిష్టమును నూకించు. అట్లే నవధానములు కేరించుచు ప్రాము నశించుభంగి పిత్తాన్నులు వేర్వేరుల నున్నను, ఉష్ణములచే మునుప కేరించిన ప్రకారము వృద్ధి

క్షయములు గల్గియుండుననియు, ఆ భేదపక్షమున మున్న వచించిన యుక్తులకు సమాధానము నెరుంగునది. ఇవిధంబుగ పితౄన్నులకు భేదము కలదను నభిప్రాయముచేతనే ప్రకృతమూలమున “నరీరోస్తా శిరోగతః పిత్తంచ” అని వేషేరుగ శిష్టాని యెరుంగునది. ఇదియునుంగాక తేజోఽనిలాద్యైః సమా కోశభూమిం దధ్యా తు కుర్యాత్ఫలితిం సరస్వతీ । కించిత్తు దధ్యా పలితాని కుర్యాత్ పారిష్కర్భణ్యం చ శిరోరుహణామ్” అని చరక మునంగున్నది. అన్ని వాతాదిదోషత్రయముతోగూడి శిరస్సునశేరి పచింపజేసినయెడ వెండ్రుక లూడి బట్టతల యగును. కొంచెముగ పచించెనేని వెండ్రుకలు నెరసిపోవును. లేక పింగళవర్ణం బులగునని భావము. ఈ వాక్యము ననుసరించి ప్రకృతమూలమునకు క్రోధముచే ప్రకోపమునొందిన పిత్తము శరీరోష్ణముతోగూడి శోకభయములచే జనించిన వాతముచే ప్రేరితంబై శిరస్సునశేరి శ్లేష్మముతో గలసి పలితము కల్గించునని యర్థము చెప్పవచ్చును. “పిత్తంచ” అనుచోట చకా రముచేత కఫమునగుగూడ గ్రహణమని భావము.

యువానపిడకా లక్షణము

శ్లో॥ శాల్యలీకణ్డకప్రఖ్యాః కఫసూరుతిరక్తజాః ॥౩౨॥

యువానపిడకా యూవాం విజ్ఞేయో ముఖసూషికాః!

తా॥ కఫవాత రక్తములయొక్క ప్రకోపముచేత యౌవనవంతులగు స్త్రీపురుషులకు ముఖ మునంగు బూరుగముండ్లవలె కఠినంబులైన పొక్కులు కల్గును. ఇయ్యవి యువానపిడకలని చెప్పం జను. వీనినే మొటిమలని లోకమున వ్యవహరించెదరు. ఈ వ్యాధి స్వభావముగ యౌవనవంతులకు ముఖమునంగు జనించునని యెరుంగునది.

పద్మినీకంటక లక్షణము

శ్లో॥ కణ్డకై రాచితం వృత్తం మణ్డలం పాణ్డు కణ్డరమ్ ॥౩౩॥

పద్మినీకణ్డకప్రఖ్యైస్తదాఖ్యం కఫవాతజమ్।

తా॥ తామరకాడలయందలి ముండ్లవలె నుండు ముండ్లుకల్గి పాండువర్ణంబై దురదలతో గూడి వర్తులాకారంబులగు పొడలు కల్గినయెడ దానిని పద్మినీకంటకంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి కఫవాతములచే జనించును.

జతుమణి లక్షణము

శ్లో॥ సమముత్సన్నమరుజం మణ్డలం కఫరక్తజమ్ ॥౩౪॥

సమాజం లక్ష్మ్యచై తేసాం లక్ష్మ్యో జతుమణిస్తుసః।

తా॥ నునుపుకల్గి శరీరమునంగు కొంచెముగ నున్నతంబైన మచ్చ జనించినయెడ దానిని కఫవాతములచే జనించిన జతుమణియని వచించును. దీనిని కొందరు శరీరముతోగూడ జననకాల మున బుట్టిన పుట్టునుచ్చయని వచించెదరు. మరియు “కృష్ణస్నిగ్ధో జతుమణిరేయో

హతోత్తరైః ప్రీతిః । అరుజం త్వపరై ర్యుక్తం లక్ష్మేత్యాహుర్భిషగ్వరాః ”
అని చరకమున నుండుటంజేసి జతుమణి యను వ్యాధి వాతోల్బణంబైన త్రిదోషముచే జనించునని యెరుంగునది.

మషక లక్షణము

శ్లో॥ అవేదనం స్థిరం చైవ యస్మిన్గాత్రే ప్రదృశ్యతే ॥37॥

మాషవత్కృష్ణముత్సన్నమనిలాన్మషకం తు తత్ ।

తా॥ వాతప్రకోపముచేత, శరీరమునందు వేదనారహితంబును, నిశ్చలంబును, మినుములబోలి కృష్ణవర్ణంబును, ఉన్నతంబైన మచ్చ జనించినయెడ దానిని మషకమని వచించెదరు. మరియు “వాతేరతే త్వచి యదా దూష్యేతే కఫమేదనీ । శ్లేష్మం మృదు సవర్ణం చ కరుతే మషకం వదేత్ ” అని చరకమున నున్నది. వాతముచే వ్యాప్తమైన చర్మమునందు కఫమేదస్సులు గెండును దుష్టంబులై నునుపుగల్గి మృదువై మినుములతో సమానమైన కృష్ణవర్ణము గల మచ్చను కల్గించును. దానిని మషకమని వచించెదరిని యర్థము. ఈవాక్యమునుబట్టి కఫమేదో వాతములచే మషకము జనించునని తెలియుచున్నది.

తిలకాలక లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణాని తిలమాత్రాణి సీరుజాని సమానిచ ॥38॥

వాతపిత్తకఫోచ్చౌషాత్తాన్విద్యాత్తిలకాలకాః ।

తా॥ వాతపిత్తములచే కఫము శోషించుటవలన కృష్ణవర్ణంబులును, నువ్వులయంతేసి పరిమాణము కల్గినవియు, వేదనారహితంబులును, శరీరమునకు సమంబులునైన మచ్చలు జనించును. నువ్వులవలె నల్లగా నుండుటంజేసి వీనిని తిలకాలకములని వచించెదరు. “మార్దుతః పిత్తమౌదాయ కఫరక్తసమాశ్రితః । చినోతి తిలమాత్రాణి త్వచి తే తిలకాలకాః ” అని తన్త్రాననైరమున తిలకాలకలక్షణము గానంబడియెడు. వాతము పిత్తముతోగూడి కఫరక్తముల నాశ్రయించి చర్మమునందు తిలప్రమాణంబులగు మచ్చలను కల్గించును, అవి తిలకాలకము లనీ చెప్పబడునని భావము.

స్యచ్చ లక్షణము

శ్లో॥ మహద్వా యది వాచాల్పం శ్యావం వా యది వాఽసితమ్ ॥39॥

సీరుజం మండలం గాత్రే స్యచ్చమిత్యభిధీయతే॥

తా॥ శరీరమునందు గొప్పదిగ నైనను, స్వల్పముగ నైనను, శ్యామవర్ణంబుగ నైనను, కృష్ణవర్ణంబుగ నైనను, వేదనారహితంబై మండలాకారంబైన పొడ జనించినయెడ స్యచ్చమని చెప్పబడును. మరియు “రక్తపిత్తాన్వితో వాయుస్త్వక్రదేశాశ్రితోయదా । జనయే న్మండలం కృష్ణం శ్యావం వా స్యచ్చమాదిశేత్ ” అను భోజనవచనముచేత రక్తపిత్త

ములతోగూడిన వాతముచే నీ వ్యాధి జనించునని తెలియుచున్నది. ఈ మచ్చ జననకాలమునందే శరీరముతో జనించుననియు, లాంఛనమని వ్యవహరింపబడుననియు, తన్మూలమున గానంబడియెడు.

వ్యంగ లక్షణము

శ్లో॥ క్రోధాయాస ప్రకుపితో వాయుః పితృన సంయుతః॥౩౮॥

ముఖమాగత్య సహసా మండలం విస్ఫుజత్యతః।

నీరుజం తనుకం శ్యావం ముఖే వ్యజ్ఞం తమాదిశేత్॥౩౯॥

తా॥ క్రోధముచేతను, ఆయాసముచేతను, వాతము ప్రకుపితంబై పితృముతోగూడి ముఖమును జెంది బాధారహితంబును, నూక్కుకొరంబును, శ్యామవర్ణంబునైన పొడను కల్గించును. దీనిని వ్యంగమని వచించెదరు. ఇదియే లోకమునందు మంగు అని చెప్పబడును. వ్యచ్చము శరీరమునం దెచ్చటనైన జనించుననియు వ్యంగము ముఖమునందే జనించుననియు నీ రెంటికిని పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

నీలికా లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణమేవంగుణం గాత్రే ముఖే వా నీలికాం విదుః।

తా॥ పై జెప్పిన వ్యజ్జలక్షణములతోగూడి మిక్కిలి నల్లనిరంగుకల్గిన మచ్చ ముఖమునందైనను శరీరమునందైనను జనించినయెడ నీలిక యని చెప్పబడును. ఇచ్చట శ్యామవర్ణంబైనది వ్యంగమనియు, కృష్ణవర్ణంబై శరీరమున జనించినది కృష్ణవ్యచ్చమనియు, కృష్ణవ్యచ్చమునకన్న మిగుల కృష్ణవర్ణంబై శరీరమునందైనను ముఖమునందైనను జనించినది నీలికయనియు భేదముల నెరుంగునది. మరియు “మూతుః క్రోధహర్షాభ్యామూర్ఛ్యగోముఖమాశ్రితః । పితృన సహ సంయుక్తః కరోతి వద్యత్వచి । నీరుజం తనుకం శ్యావం వ్యజ్ఞం తమితి నిర్దిశేత్ । కృష్ణమేవంగుణం గాత్రే నీలికాం తాం వినిర్దిశేత్ ” అని భోజించు వచించెను. క్రోధహర్షములచేత ఊర్ఛ్యముననున్న వాతము ప్రకుపితంబై ముఖమునందేరి పితృముతో గలిసి ముఖమునందలి చర్మమున బాధలేపండునదియు, మిగుల నూక్కుంబైనదియు, శ్యామవర్ణంబునైన మచ్చను కల్గించును; ఇయ్యది వ్యంగమని చెప్పబడును. ఇట్టిగుణములకల్గి నల్లనిరంగుకల్గిన మచ్చ రేనామునం దెచ్చటనైన జనించినయెడ దానిని నీలిక యని జెప్పెదరనిభావము. ఈ భోజనచనముచేత ముఖమున వ్యంగము జనించుననియు, నీలిక శరీరమునందే జనించుననియు, వ్యవస్థతెలియుచున్నది.

పరివర్తికా లక్షణము

శ్లో॥ మర్దనాత్ప్రేషణాద్వాసితై వాప్యభిసూతతః॥౪౦॥

మేఘచర్మ యదా వాయుర్భజతే సస్వతశ్చరే।

తదా వాతోపస్పృష్టత్వాత్తచ్చర్మ పరివర్తతే॥౪౧॥

మణేరధస్తాతో శశ్వ గ్రన్థిరూపా లున్నాన్ |

సరుజాం వాతసమ్మూతాం తాం విద్యాద్వైవర్తికామ్ ||౪౭||

సకణ్ఠాః కథనా వాచసైవ శ్లేష్మసమ్మూతాః |

తా॥ మేఘమును మద్దనచేయుట, పినుకుట, అభిఘాతముకల్గుట, ఈ కారణములచేత సర్వ శరీరమున సంచరించు వ్యానవాతము ప్రసవితంబై మేఘముపై చిర్మము నావ్రయించును; అట్టి వాతసంబంధముచేత చర్మము వెలకల తిరగంబుడను, మణికీక్రందినందు చిర్మకోశము గ్రంథిరూపంబై మిక్కుటమైన బాధతోగూడి ప్రేయించును. దీనిని పరివర్తన నుచి వనించెదను. మరియు నాగ్రంథి గురువతోగూడి కఠినముగనున్నయెడ శ్లేష్మముచే బలించినవనియు యెరుంగునది. మరియు “మణేరధో మేఘచర్మ వ్యానస్తు ముచ్యంతేనాత్ | సకూలతోదదాహోద్వైర్వి శ్లేయో పరివర్తికా | శ్లేష్మికీ కథనా స్నిగ్ధా కంఠామత్యల్ప వేదనా |” అని పరివర్తికా లక్షణమును భోజించు వచించెను. మేఘముమొక్క మణికీక్రందిభాగమున నుండు చర్మమును వ్యానవాతము ప్రసవితంబై వెలకల మునుంచుననట్లు చేయును. దానంతేని శూల, నొప్పి, పోటు మున్నగు బాధలు కల్గును. ఇచ్చుది పరివర్తికను జెప్పించును. అట్టి చర్మము మిక్కిలి కఠినంబును, స్నిగ్ధంబును, గురువతోగూడినదియు, స్వల్పమైన వేదనకల్గినదియునై యుండెనేని కథముచే జనించినది యని భావము.

అవపాటిక లక్షణము

శ్లో॥ అల్పీయఃఖాం యదా హస్తాద్బలాదచ్ఛేత్స్త్రియం సరః ||౪౮||

హస్తాభిఘాతాదపివా చర్మణ్యద్వర్తితే బలాత్ |

యస్యావపాట్యతే చర్మ తాం విద్యాదవపాటికామ్ ||౪౯||

తా॥ ఋతుమతికాకుండుటచే నూత్నమైన యోనిద్వారముగల కన్యకయగు కామముచే బలాత్కరముగ సంభోగముచేసినను, హస్తానులచే నభిఘాతము కల్గినను, మేఘముపై చర్మము వెలకలబడి పలుచెరగుల చీలినయెడ దానిని అవపాటికయని వచించెదను. “మర్దనా దభిఘాతాద్వా కన్యాయోనిప్రవీడనాత్ | లక్ష్యతే యది మేఘస్య చర్మ దర్భైభివ త్తుతమ్ | అవపాటికేతి తామాహుః పృథగ్దోషైస్సమన్వితామ్ | వాతాత్సా పరుషా రూఢౌ శూలనిస్తోదకాఢీ | వత్సాత్సదాహో రిక్తాన్వా దాహాత్పన్థా సమన్వితా | శ్లేష్మికీ కథనా స్నిగ్ధకణ్ఠామత్యల్ప వేదనా” అని భోజోక్తి ననుసరించి అవపాటికావ్యాధి వాతాది భేదములచే నాస్థివిధంబులై యుండునని యెరుంగునది. మద్దనము, అభిఘాతము, కన్యాసంభోగము, ఈ కారణములచేత మేఘముపై చిర్మము చర్మలచే గీచుకొనిన విధంబుగ పుండైనయెడ అవపాటికయనంబును. ఈ వ్యాధి పరివర్తనను రూక్షంబునై నొప్పియు పోటును కల్గియున్నయెడ వాతముచే జనించినదియనియు, అధికమైన మంటయు తాపంబును

దప్పియు కల్గియున్నయెడ పితృరక్తములచే జనించినదియనియు, కఠినంబును స్పృగ్ధంబునై దురదయు స్యుల్పమైన వేదనయు కల్గియున్నయెడ శ్లేష్మముచే జనించినదియనియు భావము.

సర్విరుద్ధప్రకరణలక్షణము

శ్లో॥ వాఙ్మోహస్వప్తే మేత్రాస్త్రే చర్మసంశ్రయతే మణిమ్॥౪౫॥

మోహస్వప్తౌపి సర్విరుద్ధమూత్రప్రాణో రుణాద్ధి చ।

సర్విరుద్ధప్రకరణే లిస్థిరం స్యుల్పమేదనమ్॥౪౬॥

మూత్రం ప్రవర్తతే జన్మస్థిశ్చోద్వేగ్రియతే స చ।

సర్విరుద్ధప్రకరణ విద్యాస్థిగుణ వాతసహ్యవమ్॥౪౭॥

తా॥ వాతము శోధ్యమనలేక ప్రకోపము నొందినయెడ చర్మము మేత్రమునందలి మణిని ఆవరించును. అట్టి చర్మము మణిని మానికొనియుండుటచేత మూత్రద్వారము మాయబడి యుండును. దానంతేని వేదనలేకనే మూత్రము స్యుల్పమైన భారగ వేడలుచుండును. మణి కొంచెమైన కఠినంబున చర్మముచే మాయబడియొనగాడ వేదనకల్గును. దీనిని వాతముచే జనించిన నిరుద్ధప్రకరణము వ్యాకరణి వచించెడిది. మరియు “మేత్రాస్త్రే చర్మసంశ్రయతా మూత్రతః క్షోణో భిక్షమ్। వ్యాకరణాద్ధి సర్విరుద్ధప్రకరణే ముహూర్తవేత్। మూత్రం మూత్రాయతే త్వచ్యోద్వేగోద్వేగస్త్రయనాభవేత్। వాఙ్మోహస్వప్తమేత్రస్త్రు నుణర్హివ విరక్తమ్। సర్విరుద్ధప్రకరణం చ ప్యాధిం విద్యాస్థిదానమ్” అని భోజించు కెప్పేను, శేత్రముమొక్క అంతముననుండు చర్మమున వాతము మిగుల ప్రకోప మునొంది మూత్రద్వారము కడ్డగించును. మరియు మణి మొత్తము చర్మముచే మాయబడియు ఒకప్పుడు మాయబడియు కనబడుచుండును. అందు మాయబడినపుడు మూత్రము మిగుల కష్టముచే వేడలును, మానికొని యొన్నపుడు మూత్రము వైరువేడలకున్నను మణి చీలసండును. ఈ వ్యాకరణుడు ఒకప్పుడు మూత్రద్వారము కడ్డగించియు, వేదనకనుయమున అడ్డగించుకయు నుండుటచేత నిరుద్ధప్రకరణమని చెప్పబడనని భావము.

సర్విరుద్ధప్రకరణలక్షణము

శ్లో॥ వేగగుణధారణావ్యాధ్యామౌహో గుణసంక్రితః।

సర్విరుద్ధమూత్రప్రాణోద్వేగమూర్త్యుద్వారం కరోతి చ॥౪౮॥

సర్విరుద్ధ మూత్రస్థిశ్చోద్వేగోద్వేగస్త్రయనాభవేత్।

సర్విరుద్ధప్రకరణ విద్యాస్థిగుణ విద్యాస్థిదానమ్॥౪౯॥

తా॥ పురీషముమొక్కయు, మూ, వాతముమొక్కయు, వేగమును నిరోధించినయెడ అసానవాతము ప్రకోపమునొంది గుడిసానము వ్యాకరణి గుడిద్వారమున అడ్డగించి పురీషమువేడు మూర్తమును మిగుల నూత్మ్యుగ కేయును. దానంతేని పురీషము మిగుల కష్టముచే వైరువేడలును. ఇది మిక్కిలి క్రూరమైన సర్విరుద్ధప్రకరణము వ్యాకరణి యెరుంగునది.

అహిపూతన లక్షణము

శ్లో॥ శకృన్మాత్ర సమాయుక్తేఽధాతేఽసానే శిశోర్భవేత్ ।
 స్విన్నే వాఽస్నాప్యమానే వా కంఢూ రక్తకఫోద్భవా॥౧౦॥
 కంఢూయనాత్తతః క్షేప్రం స్ఫోటప్రావశ్య జాయతే ।
 ఏకీభూతం వ్రజైర్లోరం తం విద్యాదహిపూతనమ్॥౧౧॥

తా॥ శిశువులయొక్క గుదస్థానము మాత్రపురీషములతో గూడియున్నను, కడగకున్నను, చెమటబట్టుచున్నను, శిశువులకు స్నానము జేయించుకున్నను, కఫరక్తములచేత గుదస్థానము నందు దురదకల్గును. గోకుటచేత నచ్చోట బొబ్బలులేచి చితికి పూయగుల స్రవించుచు గుదస్థానము ప్రణమలతో నేకముగ నుండును. ఈ వ్యాధి అహిపూతనమని చెప్పవలయును. ఈ వ్యాధి బాలరకే కల్గును. మరియు చుట్టెత్తవ్యస్య సానేన మలస్యాత్కారేన చ । కణ్ఠాదాహరూడావద్భిః పిడకైశ్చ సమాచితా । సమ్మేషన్తి యథాగోషం దారుణాహ్యాహిపూతనా” అను భోజోక్తి ననుసరించి ఈ వ్యాధి దష్టస్తవ్యయును పానముచేయుటచే గూడ కల్గుననియు, ఆయాగోషముల ననుసరించి దుఃఖ మంట, నొప్పి, కల్గియుండుననియు నెరుంగునది.

వృషణకన్యా లక్షణము

శ్లో॥ స్నానోత్పాదవహీకవ్య ముతో వృషణసంస్థితః ।
 యదా ప్రక్లిన్యతే స్వేదాత్కంఠం జనయతే తదా॥౧౨॥
 కంఠూయనాత్తతః క్షేప్రం స్ఫోటాప్రావశ్య జాయతే ।
 ప్రాచుస్వృషణకన్యాగాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపహమ్॥౧౩॥

తా॥ ఒడలుతోమి స్నానముజేయకున్నయెడ వృషణములయందు మురికిజేరి చెమటబట్టినచో నామురికి తడసి దానివలన దురదకల్గును, గోకినయెడి బొబ్బలుకల్గి స్రవించుచుండును. దానిని వృషణకచ్ఛురని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి శ్లేష్మరక్తముచే కల్గును. కుష్ఠమునందు జెప్పిన కచ్ఛావ్యాధి శరీరమునంతెల్ల జనించుననియు, ఈ వ్యాధి ప్రాయికముగ వృషణములయందే జనించుననియు పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

గుదభ్రంశ లక్షణము

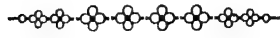
శ్లో॥ ప్రవాహణాతిసారాభ్యాం నిర్గచ్ఛతి గుదం బహిః ।
 చూషమర్చలదేహస్య గుదభ్రంశం తమాదిశేత్ ॥౧౪॥

తా॥ పురీషమును విసర్జించునపుడు మిక్కిలి బలాత్కారముగ ముక్కుటచేతను, అతిసారముచేతను, గుదము స్వస్థానమునుండి బైలువెడలినయెడ నయ్యది గుదభ్రంశంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి రూక్షంబై బలహీనమైన శరీరముగలవానికి జనించునని భావము.

వరాహ దంష్ట్రక లక్షణము

‘హో రక్తపర్వస్తస్త్యక్వాకీ తీవ్రవేదనః!

‘సూక్ష్మ జ్వరకాశీ చ స ప్యాహ్నాకరదంష్ట్రకః॥౫౫॥

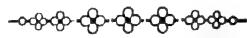
ఇతి శ్రీ మాధవకరనిరచితే మాధవనిదానే

శ్లోద్రవ్యేన నిదానమ్

స మా స్తమ్

తా॥ మంట్రోగూడి రక్తమును ప్రవించుచు చచ్చుచునందు పుండ్రే తీవ్రమైన వేదనయు దురదయు జ్వరమును కల్గించునది వరాహదంష్ట్రకంబును వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి గూడ గుడస్థానమున జనించును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాను పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాన్తి చర

ణాదివిద్వంసేనానూసారిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రద య శాత్రుమ

గోత్రవిరాజమాన దీక్ష్యస్వవానా రామకృష్ణాశ్రమగౌరవ సకలసమృద్ధయ

విధేయ ‘‘ఆయుర్వేదమహర్షాత్మ’’ ‘‘శిష్యబృణీ’’ ‘‘పణ్డిత’’

గోపాలాచార్యుని చేతింపైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానావ్యాధిదాన్వైర్యముపంప

శ్లోద్రవ్యేన నిదానము

స మా స్తమ్

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

శ్రీరస్తు

ముఖరోగ నిదానమ్

క్షుద్రరోగనిదానానంతరము క్రమప్రాప్తంబగు ముఖరోగనిదాన కృష్ణుట.

శ్లో॥ “ఓషోచ దస్తమూలాని దంతాః శివోచ తాలుచ | ముఖించ సకలం సప్తాఙ్గం ముఖముచ్యతే” ఆను ప్రమాణము ననుసరించి, పెదవులు దస్తమూలములు, దస్తములు, నాలుక, తాలువులు, గొంతు, ఇవిగాక ముఖమునందు మిగిలినభాగము, ఈ ఏడునుచేరి ముఖమనంబరగు.

ముఖరోగములలో చేరిన ఓషగతరోగనిదానమ్

శ్లో॥ ఆనూపపిశిత శ్రీర దధి మత్స్యసోసేవనాత్ |

ముఖమధ్యే గదాన్కుర్యుః క్రుద్ధా రోషాః కభోత్తరాః॥౧॥

తా॥ జలప్రాస్తమన జనించిన మృగాదులయొక్క మాంసము, పాలు, పెరుగు, మత్స్యములు వీనిని ఆధికముగ నేవించుటచేత వాతాదిరోషములు ప్రసవితంబులై ముఖమధ్యమునందు రోగములను కల్పించును. ఈ వ్యాధియందు వాతాదిరోషములలో కభము ప్రధానంబై యుండును. మరియు “దస్తేష్వస్తో వోష్టయోశ్చ మాతేషు దశ పఞ్చ చ | నవ తాలుని జిహ్వాయాం పఞ్చ సప్తదశామయాః | కణ్ఠే త్రయస్సర్వగురా ఏక పప్టిశ్చతః పరాః” ఆను భోజోక్తిననుసరించి దస్తములయందును పెదవులయందును వెవ్వరుగ నెనిమిదేసి విధంబులును, దస్తమూలములయందు పదునైదువిధంబులును, తాలువులయందు తొమ్మిదివిధంబులును, నాలుకయందు ఐదువిధంబులును, కణ్ఠమునందు పదునేడువిధంబులును, ముఖమునందెల్ల వ్యాపించునవి మూడువిధంబులును, ఇవియన్నియుకలిసి ముఖరోగములు అరువదియైదు విధంబులని యెరుంగునది.

వాతజ్వోషగత వ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ కర్మశౌ పరుషౌ స్తజ్ఞౌ సంప్రాప్తానిలవేదనౌ |

దాత్యేతే పరిపాత్యేతే ఓషౌ మారుతికోపతిః॥౨॥

తా॥ వాతప్రకోపముచేత పెదవులు మిగుల కర్మశంబులును, పరుషంబులునై స్పంభించి వాతముచే జనించు వేదనలుకల్గి పగిలియుండును, ఇది వాతముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి యని యెరుంగునది.

పితృహోష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ చీయేతే విడకాభిశ్చ సరుజాభిస్సమస్తతః।

సదాహపాకవిడకౌ సీతాభాసౌ చ పితృతః॥3॥

తా॥ పితృహోష్ఠముచేత పెదవులయందు పితృజనిత వేదనలతోగూడిన బొబ్బలు జనించును; ఒకప్పుడు మంటతోగూడి పుండైన బొబ్బలు కల్గి పీతవర్ణములుగా నుండును. ఇది పితృముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి యని యెరుంగునది.

కఫముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ సవర్ణాభిశ్చ చీయేతే విడకాభి రవేదనా।

భవతస్తు కఫాదోష్ఠౌ పిచ్చితా శీతతా గురూ॥౪॥

తా॥ పెదవులకు సమానమైన వర్ణముకల్గిన బొబ్బలతోగూడి పెదవులు స్వల్పవేదనతోగూడి పిచ్చిలంబులును శీతలంబులునై భారముగల్గియున్నయెడ కఫముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి యని యెరుంగునది.

సన్నిపాతముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ సకృత్కృష్టౌ సకృత్ప్రీతో సకృచ్ఛ్వేతో తథైవ చ।

సన్నిపాతేన విజ్ఞేయా అనేకవిడకాచితౌ॥౫॥

తా॥ పెదవులు ఒకప్పుడు కృష్ణవర్ణంబులును, ఒకప్పుడు పీతవర్ణంబులును, ఒకప్పుడు శ్వేతవర్ణంబులునై అనేకప్రణామలతోగూడియున్నయెడ సన్నిపాతముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి యని యెరుంగునది.

రక్తముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ ఖర్జూరఫలవర్ణాభిః విడకాభిర్నివీడితౌ।

రక్తోపసృష్టౌ రుధిరం స్రవతశ్శోణితప్రభౌ॥౬॥

తా॥ పెదవులు రక్తముచే రుద్ధంబులైనయెడ ఖర్జూరపుష్పండ్లతో సమానములైన బొబ్బలతోగూడి రక్తమువంటి కాంతికల్గినవియై రక్తమును స్రవించుచుండును.

మాంసజనిత ఓష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ గురూ స్థూతా మాంసదుష్టౌ మాంసవిణ్ణవదుద్ధతౌ।

జస్తవశ్చాత్ర మూర్ఛన్తి సరస్యోభయతో ముఖాత్॥౭॥

తా॥ మాంసముచే పెదవులు రుద్ధంబులైనయెడ మిగుల భారముకల్గినవియు, స్థూలంబులును, మాంసపు ముద్దలవలె నున్నతంబులునై యుండును. మరియు నోటికిరుచెంతలనుండు పెదవులయొక్క గుంధులయందు క్రిములు విశేషము వృద్ధి నొందును.

మేదస్సుచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ సర్పిర్మజ్జప్రతీకాశౌ మేదసా కణ్ఠాశౌ గుహా।

అచ్చం స్ఫటికసంకాశం ఆస్రావం ప్రవతో భృశమ్॥౧॥

తయోర్వ్రాణో స సంరోహేత్ పృథుత్వం చ న గచ్ఛతి।

తా॥ పెదవులు మేదస్సుచే దుష్టమయై నయెడ పేరిన నేతివంటి కాంతిగల్గినవియు, దురదలోగూడి నేతివంటి కాంతిగల్గినవియు, దురదలో గూడినవియు, గురుత్వము కల్గినవియునై స్ఫటికమువలె మిగుల స్వచ్ఛమైన నీయు కార్చుచుండును. పెదవులయందు జనించిన యీ వ్రణములు మానవు. ఒక పేళ మానినను మార్దవము లేకుండును.

ఆగంధకకోషవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ క్షతజాభౌ వినీర్యే తే సాచ్యే తే చాభిఘాతితే॥౧॥

గ్రాహితౌ చ తథాస్యాగామౌ ఓష్ఠౌ కణ్ఠానమన్వితౌ।

తా॥ ఆభిఘాతముచేత పెదవులు రక్తమునకు సమానమైన వర్ణముకల్గి వ్రణములగ పగిలి గ్రంథిరూపమయై దురదలోగూడి యుండును. ఇది ఆభిఘాతముచే జనించిన ఓష్ఠవ్యాధి యని యెరుంగునది. మరియు “క్షతజాభిఘాతౌ వాఙ్మన రత్నావౌషా సచేదశౌ । భవతిస్స పరిస్రావౌ కఫరక్తక్రమిషితౌ” అను భోజనక్త సనుసరించి ఈ వ్యాధియందు కఫరక్తములు అనుబంధములుగ నుండునని యెరుంగునది. ఇష్టేళంబుగ నోష్ఠగతవ్యాధులు ఎనిమిదివిధము లని యెరుంగునది.

ముఖరోగములకు చేరిన పదునై రువిధములగు దస్తయూలగత

వ్యాధులలో శీతాక్ష లక్షణము

శ్లో॥ శోణితం దస్తవేష్టేభ్యో యవ్యాకస్మాత్సైవ దస్తే॥౧॥

హిర్ణుని సక్ష్మస్థాపి త్రైవేది హృదిని చ।

దస్తయూల్యాని స్యైస్తే రు దస్తే చ కుగ్ధానామ్॥౨॥

శీతాక్షో నామ స వ్యాధిః క్షతోదోషావ్యవహి।

తా॥ దస్తముల కాధారమయైన బిరుద్ధమునకు ఆభిఘాతముయొక్క శాకల కాణములు నేక నే గక్తము ప్రవించును. మరియు దస్తముల కాధారంబైన బిరుద్ధ దుర్బంధములోగూడి కృష్ణవర్ణమయై నీరుగార్చుచు వాత్రిస్తే హృదింబున కల్గులయై యొకరోగినికంటే కలిసి పుండును. దీనిని కఫరక్తములచే నడించిన శీతాక్షమును వ్యాధి యని యెరుంగునది.

దస్తయూలగత లక్షణము

శ్లో॥ దస్తయూస్త్రీయం కృష్ణవర్ణం హృదింబున కల్గులయై హృదింబున॥౧॥

దస్తయూలగత లక్షణము హృదింబున కల్గులయై హృదింబున॥౨॥

తా॥ దస్తమాలలో శౌటికై నను, మాడిటికై నను సంబంధించియుండు మాంసమున వాపు జనించినయెడ దస్తపుష్పటకంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి కఫరక్తములచే జనించును.

దస్తవేష్టలక్షణము

శ్లో॥ స్రవన్తి పూయరుధిరం చలా దంతా భవన్తి చ॥౧౩॥

దస్తవేష్టస్య విశ్లేయో నుష్టశోణితసమ్భవః।

తా॥ దస్తములు కదలుచు దస్తమాలములనుండి నీమును నెత్తురును గారుచుండి పుండైన యెడ నయ్యది దస్తవేష్టంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి రక్తదోషముచే జనించును.

సౌమిర లక్షణము

శ్లో॥ శ్వేయభుర్దస్తమూలేషు దుబావ్యా కఫరక్తజః॥౧౪॥

లాలాస్రావీ స విశ్లేయస్సౌమిరో రాగు వాచుతః।

తా॥ దస్తమాలములయందు వాపుకల్గి నొప్పిగోనూడి జొల్లుకొప్పుచున్నయెడ సౌమిరంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈవ్యాధి కఫరక్తములచే జనించును. దస్తపుష్పటకముగూడ కఫరక్తములచే జనించినను లాలాస్రావము తగుండుననియు, ఈవ్యాధియందు జొల్లు కొరుచుండు ననియు నీరెండిటికిని భేదము నెరుంగునది.

మహాసౌమిర లక్షణము

శ్లో॥ దంతాశ్చలన్తి వేష్టేభ్యస్తాని చాప్యవశివ్యతే॥౧౫॥

యస్మిన్స నవ్యతో వ్యాధిస్సౌమిరలక్షణః।

తా॥ దస్తములు చిగుళ్లనుండి కదలుచు తొలుపులును చిగుళ్లును పెరువులును పగులుచున్నయెడ మహాసౌమిరంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి కన్నుజాతముచే జనించును. మరియు “నవాఃకో దస్తమూలేషు శోభః సత్తకభాదిలాభో । బాతః కఫం కుశయతి క్షేదో నస్మిన్తు శోకాదే । నిచ్ఛదమరే దంతాః కల్యాణ్యమని చారహేతే । మహాసౌమిరమ్యోసత్సత్తవాక్రొన్నహస్త్యమాకా” అని మహాసౌమిరలక్షణమును భోజించు పచించెను. వాచితైకి ధనుల మాడిటచేత దస్తమాలములయందు మంటతోగూడి వాపుకల్గెను. శోభ జనించిననీ ప కలుగు క్షయించి రక్తము గుడ్డంబై దస్తముల చలనము నొందించి తొలుపులను పెరువులను పగలించును. ఈ వ్యాధి మహాసౌమిరంబని చెప్పించును. ఈవ్యాధి కల్గిన యేమర్కములలోపల మరణము నొందును అని భాగ్యము.

పిండర లక్షణము

శ్లో॥ దస్తమూలము కిన్యతే యస్మిన్ ప్లేవం చాప్యవశివ్యతే॥౧౬॥

సత్తాప్తక్లగతో వ్యాధిస్త్వేయః కదమో గూ నః।

తా॥ దస్త మాంస శిథిలంబై యాడుచు ఉమియునపుడు రక్తము వెడలుచున్నయెడ చిగుళ్లను చీల్చుటంజేసి యీ వ్యాధి పరిధరంబని చెప్పందగును. ఈ వ్యాధి పిత్త రక్త కఫములచే జనించును.

ఉపకుశ లక్షణము

శ్లో॥ వేష్టేషు దాహః పాకశ్చ తాభ్యాం దంతాశ్చలన్తి చ॥౧౭॥
యస్మిన్ సోపకుశో నామ పిత్తరక్తకృత్ గదః।

తా॥ దస్తముల కాధారంబైన మాంసమునందు మంటయు పుండును కల్గి దానంజేసి దస్తములు కదలుచున్నయెడ ఉపకుశంబను వ్యాధి యని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి పిత్తరక్త ములచే జనించును.

వైదర్భ లక్షణము

శ్లో॥ ఘృష్టేషు దస్తమాంసేషు సగరమ్భా జాయతే మహా॥౧౮॥
చలా భవన్తి దంతాశ్చ స వైదర్భోభిఘాతజః।

తా॥ దస్తభావనము జేయునపుడు కల్గిన యభిఘాతముచే దస్తమాంసములయందు వాపు కల్గి దంతములు కదలుచున్నయెడ వైదర్భంబను వ్యాధి యని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి యభిఘాతముచే జనించును.

ఖలివర్ధన లక్షణము

శ్లో॥ మూరుతేనాధికో దన్తో జాయతే తీవ్రవేదనః॥౧౯॥
ఖలివర్ధనసంజ్ఞోఽసౌ జాతే రుక్ష్వ ప్రశామ్యతి।

తా॥ వాతప్రకోపముచేత మిక్కిలి తీవ్రంబైన వేదనతోగూడి ఒకదస్తము అధికముగ మెలచినయెడ ఖలివర్ధనంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. జనించు సమయమున వాతము అచ్యుటు నాశ్రయించి మెలమెల్లగ వేదన కల్గించి జనించినపిదప నానాట శమించును. ఈవ్యాధిని వాగ్భటాచార్యుండు అధిదస్తమను నామాస్తరముచే వ్యవహరించెను.

కరాళ లక్షణము

శ్లో॥ శనైశ్శనైః ప్రకురుతే వాయుర్దస్తసమాశ్రితః॥౨౦॥
కరాళాన్వికటాస్తంతాన్కరాలో న స సిద్ధ్యతి।

తా॥ వాతము ప్రకోపమునొంది దస్తముల నాశ్రయించి వికృతాకారములుగ జేయును. దీనిని కరాలంబని చెప్పంజనును. ఈవ్యాధి మిగుల నసాధ్యంబై యుండును.

అధిమాంసక లక్షణము

శ్లో॥ హానవ్యే పశ్చిమే దస్తే మహా శోభో మహారుజః॥౨౧॥
లాలాస్రావీ కఫకృత్ శ్లేయస్కోఽధిమాంసకః।

తా॥ తాల్పసానమున కడన జనించిన దస్తమునందు అధికమైన బాధతోగూడి గొప్ప వాపు జనించును. పలుమారు జొల్లుకొరుచుండును. ఇది కథముచే జనించిన అధిమాంసంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

దస్తమాడీ లక్షణము

శ్లో॥ దస్తమూలగతానాడ్యః పశ్చాత్తేయా యథేరితాః॥౨౨॥

తా॥ నాడీవ్రణనిదానమున జెప్పిన వాత పిత్త కఫ సన్నిపాతాగతుభేదములచే నైదు విధములైన నాడీవ్రణముల, బోలి దస్తమూలములయందు విరువిధములైన నాడీవ్రణములు జనించును. ఇవియున్నియు గలిసి దస్తమూలగతవ్యాధులు పగునైరువిధములగునని యెరుంగునది. దస్తమూలగతనాడీవ్రణములై గును నాడీవ్రణములకు సమానమైన లక్షణము కల్గియున్నను చికిత్సాభేదమునకై వేరుగ జెప్పబడినదని యెరుంగునది. పైజెప్పబడిన పగునైదును దస్తమూలముల నాశ్రయించిన వ్యాధులని భావము.

ముఖిరోగములతో చేరిన అప్టవిధములగు దస్తగత రోగములతో

దాలనంబను వ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ దీర్ఘమాశేష్వివ రుజా యస్య దస్తేషు జాయతే।

దాలనో నామ స వ్యాధిః సదాగతినిమిత్తజః॥౨౩॥

తా॥ దస్తములయందు పగులదీయునటుల బాధ జనించినయెడ నయ్యది దాలనంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి వాతముచే జనించును.

క్రిమిదస్తక లక్షణము

శ్లో॥ కృష్ణచ్ఛిద్రశ్చలస్రావీ ససంరమ్భా మహారుడః।

అనిమిత్తరుజో వాతాద్విజ్ఞేయః క్రిమిదస్తకః॥౨౪॥

తా॥ నల్లని రంధ్రము కల్గి చలించుచు దంతమూలములయందు వాపుగల్గి పూయాదుల స్రవించుచు కారణములేకనే వేదనకల్గియున్నయెడ క్రిమిదస్తకంబని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి వాతముచే జనించును. దంతములయందు ప్రవము లేమింజేసి దంతమూలములయందు ప్రావము కల్గునని యెరుంగునది.

భంజనక లక్షణము

శ్లో॥ వక్త్రం వక్రం భవేద్యస్య దస్తభజ్జశ్చ జాయతే।

కఫవాతకృతో వ్యాధిః స భజ్జనకసంజ్ఞితః॥౨౫॥

తా॥ నోరు వక్రంబై దస్తముబాడిపోయినయెడ భజ్జనకంబను వ్యాధియని యెరుంగునది, ఈ వ్యాధి కఫవాతములచే జనించును.

దస్తహర్ష లక్షణము

శ్లో॥ శీతరూక్షప్రవాతాన్లుస్పర్శానామసహా ద్విజాః।

పిత్తమారుతకోపేన దస్తహర్షస్స నామతిః॥౨౬॥

తా॥ శీతపదార్థములు, రూక్షపదార్థములు, గాలిని, పులుసు, వీనియొక్క స్పర్శమును దస్తములు ఓరువలేకున్నయెడ దస్తహర్షంబను వ్యాధి యని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి పిత్తవాతములయొక్క ప్రకోపముచే గల్గునని యెరుంగునది. ఇచ్చట “శీతముష్ణం చ దశేనాః సహస్తే స్పర్శనం స చ। యస్య తం దస్తహర్షం తు వ్యాధిం విద్యాత్సమీరణాత్॥” అని పాతాన్తరమును కొంచెరు వచించెదరు. దస్తములు శీతంబును ఉష్ణంబును గల ద్రవ్యముల స్పర్శము గోరువలేకున్నచో నయ్యది దస్తహర్షంబను వ్యాధి యని యర్థము. ఇచ్చట నీ వ్యాధి వాతముచే జనించినను వ్యాధిప్రభావముచేత ఉష్ణస్పర్శము గోరువలెఱుంగునని యెరుంగునది.

దస్తశర్కరా లక్షణము

శ్లో॥ మూో దస్తగతో యస్తు పిత్తమారుతశోషితః।

శర్కరేవ ఖరస్పర్శా సా శ్లేయో దస్తశర్కరా॥ ౨౭॥

తా॥ దస్తములయంగుండు మలము పిత్తవాతములచే శోషింపబడి కఠినంబై నున్న పురాతివలె గరగరలాడుచున్నయెడ దస్తశర్కర యనంజనును.

కపాలికా లక్షణము

శ్లో॥ కపాలేష్వివ నీర్యస్స దన్తానాం పైవశర్కరా।

కపాలికేన విశ్లేయో సదా దస్తవినాశినీ॥౨౮॥

తా॥ పైకెప్పిన దంతశర్కర పెంకులవలె పగిలి యూడిపోవుచున్నయెడ కపాలిక యనంబడును. ఇది యెల్లప్పుడు దస్తముల నశింపజేయుచుండును.

శ్యావదస్తక లక్షణము

శ్లో॥ అస్పృశ్యేత్రేణ పిత్రేన దగ్ధో దస్తస్త్యశేషతః।

శ్యావతాం నీలతాం వాపి గతస్స శ్యావదస్తకః॥౨౯॥

తా॥ రక్తముతోగూడిన పిత్తముచేత దస్తము దగ్ధంబై శ్యావవర్ణమునైనను నీలవర్ణమునైనను బొందును. ఇది శ్యావదంతక మను వ్యాధి యని యెరుంగునది.

దస్తవిద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ దస్తమాంసే మలైస్సాప్తైర్బాహ్యస్తస్యైథుర్భురుః।

సదాహరుక్ ప్రవేద్భిన్నః పూయాస్రం దస్తవిద్రధిః॥౩౦॥

తా॥ దస్తమున కాశ్రయంబైన మాంసమునంగు మలముతోడను పూయాగులతోడను కూడి బైటను లోపలను వాపుగల్గి మిగుల భారంబై యుండును. అట్టి వాపు పగిలి మంటయు నొప్పియు కల్గి చీము నెత్తురులను ప్రవించుచుండును. నీనిని దస్తవిద్రధియని వచించెదరు. పై జెప్పిన యెనిమిది వ్యాధులును దస్తగతకోగంబులని యెరుంగునని.

ముఖకోగములతో చేరిన జిహ్వగత పంచవిధ

కోగముల లక్షణములు

శ్లో॥ జిహ్వైనితేన స్ఫుటితా ప్రసృప్తా

భవేచ్ఛ శాశచ్ఛదనప్రకాశా

పిత్తేన దహ్యత్యుపచీయతే చ

ద్వీరైస్సర కైరపి కణ్డకైశ్చ॥3౧॥

కఫేన గుర్వీ బహుళా చితా చ

మాంసోచ్చయై శ్శాల్యలికణ్డకాభైః ।

తా॥ నాలుక వాతప్రకోపముచే కొంచెముగ పగిలి రసముల నెరుంగబాలక శేకాకువలె గరగర లాడుచుండును. పిత్తప్రకోపముచేత దహింపబడి నిడువలై రక్తవర్ణంబులైన ముండ్లచే వ్యాప్తంబై యుండును. కఫప్రకోపముచేత మిగుల లావెక్కి బూరుగముండ్లవలె నుండు మాంసాంకు రములచే నధికముగ వ్యాప్తంబై యుండును.

అలూస లక్షణము

శ్లో॥ జిహ్వైతే యశ్శ్చయథుః ప్రగాఢః

సోఽలూససండ్ఠః కఫరక్తమూర్తిః॥3౨॥

జిహ్వం న తు స్తస్మయతి ప్రవృద్ధో

మూలే చ జిహ్వ భృశమేతి పాకమ్ ।

తా॥ నాలుకయంగు కఫరక్తములయొక్క ప్రకోపముచే మిగుల క్రూరంబైన వాపు జనించును; అట్టివాపు వృద్ధి నొంది నాలుకను కదలనీయక స్తంభింపజేయును. నాలుకయొక్క మొదట పుండగును. ఈ వ్యాధి అలూసమని చెప్పవలెను. మరియు నీ వ్యాధియంగు వాతప్రకోపముచే మొద్దుబారియుండుటయు పిత్తప్రకోపముచే పుండగుటయు కల్గునుగాన ఈ వ్యాధి సన్నిపాత జనితంబని యెరుంగునని. సన్నిపాతజనితంబొటచేతనే యసాధ్యంబై యుండును.

ఉపజిహ్వీకా లక్షణము

శ్లో॥ జిహ్వగ్రహపశ్చయథుర్జి జిహ్వ

మున్నయ్యజాతః కఫరక్త మూలః॥33॥

లాలాకరః కణ్ఠయుతః సచోషః సా

తూపజిహ్వ పరితా భిషగ్భిః ।

తా॥ నాలుకకు క్రింద నాలుకకొసవలె నుండు వాపు కఫరక్తములయొక్క ప్రకోపముచే జనించి జొల్లుకారుచు దురదయ, నిష్పన కాలిన విధంబుగ తాపంబున గల్గి యుండును. ఈ వ్యాధి ఉపజిహ్వక యని వైద్యులచే జెప్పందగును.

ముఖరోగములలో చేరిన తాలుగతనవవిధ వ్యాధులలో

కంఠసుండి లక్షణము

శ్లో॥ శ్లేష్మస్పృగ్భ్యాం తాలుమూలే ప్రవృద్ధో
దీర్ఘశ్శోఢో ధ్మాతవస్తి ప్రకాశః॥౩౪॥
త్పిష్టాకాన శ్వాసకృత్తిం వదన్తి
వ్యాధిం వైద్యాః కణ్ఠసుండీని నామ్నా ।

తా॥ తాలుమూలమునందు శ్లేష్మరక్తములు గంఠము ప్రసవితంబులై గాలిచే నిండియుండు తిత్తివలె దీర్ఘమైన వాపును కల్గించును. అట్టి శోఢ వృద్ధివొంది డిప్పిని, శ్వాసకొసములను, కల్గించును. ఈ వ్యాధిని కంఠసుండి యని వైద్యులు వ్యవహరించెడిది.

త్రణ్ణికేరీ లక్షణము

శ్లో॥ శోఢస్థూలస్తాదనాలప్రపాకీ
ప్రాగుక్తాభ్యాం త్రణ్ణికేరీని నామ్నా॥౩౫॥

తా॥ తాలుచేశమునందు ప్రతికాయవలె స్థూలమైన వాపు జనించి పోటును మంటయు కల్గి పుండగును. ఈ వ్యాధియు వైశెష్ఠినరీతిగ కఫరక్తములయొక్క ప్రకోపముచే జనించును. దీనిని తుండికేరియను వ్యాధియని వచించెడిది.

అధ్రుష లక్షణము

శ్లో॥ మృదుశ్శోఢో లోహితశ్శోఢోఢోత్తో
జ్ఞేయోఽధ్రుషస్సజ్వర స్తీవ్రసక్ష్మ ।

తా॥ తాలుమూలమున మృదువై రక్తవర్ణమైన వాపు రక్తముయొక్క ప్రకోపముచే జనించును. జ్వరంబును తీవ్రమైన వేదనయు కల్గును. దీనిని అధ్రుషంబును వ్యాధియని యెరుంగునది.

కచ్ఛప లక్షణము

శ్లో॥ కూర్మోన్నతోఽవేదనోఽశీఘ్రజన్మా
రోగో జ్ఞేయః కచ్ఛపశ్శ్లేష్మణా త్తి॥౩౬॥

తా॥ తాలుచేశమున తాబేయవలె నున్నతంబై వేదనారహితమైన వాపు శ్లేష్మముయొక్క ప్రకోపముచేత చిరకాలమునకు జనించును. దీనిని కచ్ఛపంబును వ్యాధియని యెరుంగునది.

తాల్వర్బద లక్షణము

శ్లో॥ పద్మాకారం తాలుమధ్యే య శోఢం
విద్యాదక్తాదర్బదం ప్రోక్తలిజమ్ ।

తా॥ తాలువునకు మధ్యభాగమునందు క్షప్రకోపముచేత తామరపువ్వువలె గుండ్రముగ నుండు వాపు జనించినయెడ దీనిని తాల్వర్బదముని చెప్పించెను. ఈ వ్యాధి మున్నువలించిన రక్తార్బదప్రణమయొక్క లక్షణములతో గూడియుండును. మరియు “ఉబ్బర్యేవ భవేత్మధ్యే యథా పద్మస్య కర్ణికా । పార్శ్వోద్భాస్కరైర్దీర్ఘైర్దానా చావ్యవదీర్యతే । శ్లేష్మరక్త సముత్పన్నం తత్తైల్వస్పృశ్య లక్షణమ్ ॥” అని భోజించు తాల్వర్బదము లక్షణమును వచించెను గాన తామరకమలమునకు నశుమయండు కర్ణికవలె నడుము నున్నదియై చుట్టు దీర్ఘంబులైన యంకురములు కల్గియుండుననియు, ఈ వ్యాధి శ్లేష్మరక్తముల ప్రకోపముచే బనించుననియు భావము.

మాంససంఘాత లక్షణము

శ్లో॥ దుష్టం మాంసం పిశుకం తాలవమధ్యే

కఘాచూర్ణం మాంససంఘాతమాహుః ॥32॥

తా॥ తాలుమధ్యమునందు కఘముచే మాంసము గుట్టయై వేచనారహితమైన వాపు జనించును. దీనిని మాంససంఘాతమును వ్యాధియని యెరుంగునది.

తాలుపుష్పట లక్షణము

శ్లో॥ నిరుక్తాయా కోలమాప్రః కఘాత్స్యాత్

మేకోయుక్తాత్పష్పటస్తాలుదేశే ।

తా॥ తాలుదేశమునందు రేగుపండింత పరిమాణముగల వాపు వేచనారహితమై నిరుక్తముగ నుండును. దీనిని తాలుపుష్పటమని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మేచిస్సుగోగూడిన కఘముచే జనించును.

తాలుశోష లక్షణము

శ్లో॥ శోషోఽత్యర్థం దీర్యతే చాపి తాలు

శ్వాసశ్చోగ్రస్తాలుశోషోఽనిలాచ్చ ॥3౩॥

తా॥ వాతప్రకోపముచే తాలువులు మిగుల శుష్కంబులై పగిలి తీవ్రంబైన శ్వాసము జనించును. దీనిని తాలుశోషంబని వచించెదరు. మరియు సుశ్రుతమునందు “శ్వాసో వాతా త్తాలుశోషస్సపితౄత్ ” అని వాతపిత్తములచే నీ వ్యాధి జనించునని జెప్పి యున్నది. “తాలుశోషో భవేద్వాతాత్ ” అను భోజోక్తిననుసరించి ప్రకృతమూలమున వాతముచే జనించునని చెప్పబడెనని యెరుంగునది.

తాలుపాక లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తం కుర్యాత్పాకమత్యర్థం ఘోరం

తాలుస్యేవం తాలుపాకం వదన్తి ।

తా॥ పిత్తము ప్రకోపమునొంది తాలువునగు మిగుల కూరలైన పాకమును (పుండును) కల్పించును. దీనిని తాలుపాకమని వచించెదరు. పై జెప్పిన తోమ్మిడివిధములైన వ్యాధులు తాలు గతంబులని యెరుంగునది.

కంతగతంబులగు పదునేడువ్యాధులలో రోహిణీవ్యాధి సంప్రాప్తి

శ్లో॥ గలేఽనిలః పిత్తకఫౌ చ మూర్ఛితౌ

ప్రదూప్య మాంసం చ తథైవ శోణితమ్॥౩౯॥

గరోపసంగోధకరై స్తదమ్కరై

ర్నిన్ద్యసూక్ష్మ వ్యాధిరియం హి రోహిణీ।

తా॥ వాత పిత్త కఫములు మూర్ఛిత ప్రకోపమునొంది కంతమునందలి మాంసరక్తములను చెరచి కంతబిలమును నడ్డగించు మాంసపు మొలకలను కల్పించును. దీనిని రోహిణీ యను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి స్వభావముచేతనే స్రాణాన్తకరంబై యుంచును. ఇచ్చట రోహిణీవ్యాధి వాయుగ్యముగ త్రిదోషగన్నిపాతముచే జనించినను త్రిదోషములలో వాతంబధికముగ నున్నపుడు వాతజమనియు, కఫం బధికముగ నున్నపుడు శ్లేష్మజమనియు, మాడు రోషంబులును సమానబలం బులై యున్నయపుడు త్రిదోషజమనియు భేదముల నెరుంగునది. ఇదియునుం గాక “ప్యథక్ సమస్తాశ్చ తథైవశోణితమ్” అని సుశ్రుతమునందును “వాతః పిత్తం కఫో రక్తంచైకశ స్సర్వశోఽపివా । కణ్ఠం యదా నిషేవస్తే” అని భోజుండును చెప్పియుండుటం జేసి ఈ రోహిణీవ్యాధి వాతాదిదోషములచే వెవ్వేరుగను నన్నిపాతముచేతను జనించునని తెలియుచు న్నయిది. మరియు వాతముచే జనించిన రోహిణీవ్యాధి ఏమనములవరకు చికిత్స జేయునున్నయెడ మరణమునొందించుననియు, పిత్తముచే జనించినది నాల్గు దినములకు పిమ్మట మరణము నొందించు ననియు, కఫముచే గల్గినపుడు మాడునాల్గోపల చికిత్సజేయనియెడ మరణము నొందించుననియు, త్రిదోషగన్నిపాతముచే జనించినయెడ అప్పడే మరణము నొందించుననియు, భోజోక్తి ననుసరించి వాతాదిదోష భేదముచేసి వ్యాధికి అసాధ్యత్వకాలనియమము నెరుంగునది. ఈ యర్థము ఖరసాధ్యము నందు “సద్యస్త్రీదోషజా హన్తి త్ర్యహోత్ శ్లేష్మసముద్భవా । పంచాహృత్పిత్త సం భూతా సప్తాహృత్పవనోత్థితా” అని చెప్పబడియె.

వాతజరోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ జహ్వసమంతాద్భృశవేదనాస్తు

మాంసాంకురాః కంఠనిరోధినో యే॥౪౦॥

సా రోహిణీ వాతకృతా ప్రదిష్టా

వాతాత్మికోపద్రవగాఢయుక్తా।

తా॥ మిక్కిలి వేదనతోగూడి కంతబిలము నడ్డగించు మాంసపు మొలకలు నాలుకయందంతట జరించి కంపము మొదలగు వాతోపద్రవములతో గూడియున్నయెడ వాతముచే జనించిన రోహిణీవ్యాధి యని యెరుంగునది. మరియు “తాలుశ్శుష్యతి కంఠశ్చ వాతేనాయ

మృతే యదా కణ్ఠేఽస్యాన్నం ప్రసజ్యేత సప్తాహాత్స జహాత్యసూక్ష్మ” అని వాత రోహిణీలక్షణమును భోజించు వచించెను. ఈ వ్యాధియందు తాళపులు శోషించి కంఠము యీడ్చబడి కంఠబలమునందు అన్నము లోనికి జనక నిలచియుండుననియు, ఈ రోగము జనించిన దినము మొదలు ఏడుదినములవరకు చికిత్సజేయకున్నయెడ మరణము నొందించుననియు భావము.

పిత్తజనితరోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ క్షీప్రద్గమా క్షీప్రవిదాహాపాకా

తీవ్రజ్వరా పిత్తనిమిత్తజా తు ॥౪౧॥

తా॥ పైజెప్పినరీతిగా మాంసాంశురములు నాలుకయం దితిశీఘ్రముగా జనించి శీఘ్రముగనే మంటగోగూడి పరిపాకమునొంది తీవ్రంబైన జ్వరముతోగూడియున్నయెడ పిత్తముచే జనించిన రోహిణీవ్యాధియని చెప్పవచ్చును. మరియు “ఉష్యతే చుష్యతే పిత్తాత్ ఘాప్యతే పరిదహ్యతే అక్షారై రివ స జహాత్ ప్రాణానాశు చతుర్ద్దివాత్ ॥” అని పిత్తజరోహిణీలక్షణమును భోజించు వచించెను. తాపముకల్గుట, గొట్టముచే పిలువబడినట్లుండుట, సోగ వెడలునట్లుండుట, నిష్పలచే కౌలుమడినట్లుండుట, ఇట్టి లక్షణములతో గూడినది పిత్తముచే జనించిన రోహిణీయనవచ్చును. ఈ వ్యాధియందు నాలుదినములవరకు చికిత్సజేయకున్నచో మరణము నొందించునని భావము.

కఫజనిత రోహిణీవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ ప్రోతోవిరోధస్యచలోద్గతా చ

స్థిరాజ్ఞురా యా కఫసంభవా సా।

తా॥ నాలుకయందు నిశ్చలంబులును కఠినంబులునైన మాంసాంశురములు జనించి కణ్ఠద్వారము నడ్డగించియున్నయెడ కఫముచేజనించిన రోహిణీవ్యాధియని యుక్తము. మరియు “కఛాదంత ర్భూషాశ్మోధః శ్వాసః కణ్ఠస్య బాధ్యతే। యస్య సోఽమాంస్త్యజేద్రోగీ త్ర్యహో ద్రోహిణీవీడితః॥” అని కఫజరోహిణీ లక్షణమును భోజించు నెప్పెను. కఫముచే జనించిన రోహిణీవ్యాధియందు నాలుకకు లోప్రక్కయు వెలిప్రక్కయు వాపు కలిగియుండుట, శ్వాసముజనించుట, కణ్ఠమునందు నొప్పిగల్గుట, ఈలక్షణములుగల్గి మూడుదినములవరకు చికిత్సజేయకున్నయెడ మరణము నొందించుననియు భావము.

సన్నిపాతజనిత రోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ గంభీరపాకిన్యనివార్యవీర్యా

త్రిగోపలిజ్ఞా త్రితయోత్థితా చ ॥౪౨॥

తా॥ నాలుకయందు మాంసాంశురములు జనించి మిగుల రోతున పరిపక్వంబై దోషత్రయములను వెవ్వేరుగ పై జెప్పబడిన లక్షణములన్నింటితో గూడియున్నయెడ సన్నిపాతముచే జనించిన రోహిణీవ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “సర్వదోషకృతా యా తు

సర్వభిజ్జనమన్విత్తా! అనాభ్యాం తాం విజ్ఞానీయాత్ కోహిణీం సన్నిపాతజామ్!''
అని భోజిండు వచించెను. సన్నిపాతముచే జనించిన కోహిణీవ్యాధి హాపత్రము లక్షణములతో గూడి మిక్కిలి యసాధ్యమై యుండునని భావము.

ర క్తజనిత కోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ స్ఫోటైశ్చితా పిత్తసమానభిజ్ఞా

నాభ్యా ప్రదిప్తా రుధిర్మృకా యి।

తా॥ పిత్తముతో సమానములైన లక్షణములతోగూడిన నొప్పున నాలుకయును జనించిన యెడ రక్తమువలన పుట్టిన కోహిణీవ్యాధియని యెరుంగునది. ఇయ్యది ముఖసాధ్యమై యుండునని వచించెను. పై జెప్పిన ఐదువిధములైన కోహిణీవ్యాధులు జిహ్వగతికోగములతో జేరినవి యని యెరుంగునది.

కంఠశాలాక లక్షణము

శ్లో॥ కోలాస్థినూత్రః కశపమ్బివో యో

గ్రనిర్గలే కంటకశూకభూతః ॥౪౩॥

ఖరస్థిరశ్శస్త్రనిపాతసాధ్య

స్తంకణశాలాకమితి బ్రువన్తి।

తా॥ రేగుపండులోనుండు విత్తనమును బోలిన పరిమాణముకల్గి కఠినమై ముండ్లవలెను జలశూకమువలెను బాధ గల్గించుచు గరుమలుకల్గిన గ్రంథి కఫప్రకోపముచేత కంఠమున జనించిన యెడ కంఠశాలాకంబని చెప్పవలెను. ఈ వ్యాధి శస్త్ర)చికిత్సచే సాధింపవలయుండును.

అధిజిహ్వ లక్షణము

శ్లో॥ జహ్వగ్రరూపశ్వయదుః కఫాత్తు

జహ్వోపరిప్తాదపి రక్తమిశ్రాత్ ॥౪౪॥

జ్ఞేయోఽధిజిహ్వః ఖలు రోగపష

వివర్జయేదాగతపాకమేనమ్।

తా॥ జిహ్వమాలమునం దూర్భవభాగమున రక్తముతోగూడిన కఫముయొక్క ప్రకోపము చేత నాలుకయొక్క కొనవలెనుండు వాపు జనించును. ఈ వ్యాధి అధిజిహ్వంబని చెప్పవలెను. ఇది పాకమునొందినయెడ సాధ్యమై యుండును గాన చికిత్సజేయంజనదని భావము. నాలుక యందధోభాగమున జనించిన శోఫ ఉపజిహ్వకంబనియు, ఉర్ధ్వభాగమున జనించిన శోఫ అధిజిహ్వంబనియు, పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

వలయలక్షణము

శ్లో॥ బలాస ఏవాయతమున్నతం చ

శోథం కరోత్యన్నగతిం నివార్య ॥౪౫॥

తం సర్వభౌవాప్రతివార్యవీర్యం
వివర్జసియం వలయం వదన్తి।

తా॥ కథము ప్రకోపమునొంది కంఠమునందు విశాలమును ఉన్నతంబునైన వాపును కల్గించును. దానివలన ఆహారము లోనికి బ్రవేశింపజేయు బిలము నిరోధింపబడును. ఈ వ్యాధి వలయంబని చెప్పబడును. ఇది కథముచే జనించినను వ్యాధిప్రభావముచే మిక్కిలి యసాధ్యంబై యుండును గాన చికిత్స జేయంజనను.

బాగా లక్షణము

శ్లో॥ గతే తు శోభం కుసుతః ప్రవృక్షా
శ్లేష్మావితా శ్వాసదుశోః పన్నమ్॥౪౬॥
మర్మచ్ఛేదం చుర్జితమేక మూహు
బ్బాససంజ్ఞం నిపుణం వికారిమ్।

తా॥ కథవాతమున గంఠము స్పృశి నొంది శ్వాసములోడును నొప్పిలోడునునూడి హృదయ మర్మమును ఛేదించు వాపును కంఠబిలమునందు కల్గించును. దీనిని బాగానబును వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మిగుల గుహ్నాధ్యంతై యుండును.

ఏకబృంద లక్షణము

శ్లో॥ వృత్తోన్నతోఽస్తస్త్వయఃకుస్పదాహం
స్సకష్టోఽపాకృత్యుపధురుశ్చర ॥౪౭॥
నామైకబృందః సర్వోత్తతోఽసౌ
వ్యాధిర్బాహు పేద బ్రహ్మహారిః।

తా॥ కంఠబిలమునను లోపల వర్తులంబును, ఉన్నతంబును, కొంచెముగ మంటకల్గినదియు, దురదలోగూడినదియు, పాకము నొందుచున్నదియు, కఠినంబును, గురుత్వము కల్గినదియునైన వాపు కథరక్తములయొక్క ప్రకోపముచే జనించును. దీనిని ఏకబృందమని వచించెదరు.

బృంద లక్షణము

శ్లో॥ సమున్నతం వృత్తమనుష్టదాహం
తీవ్రజ్వరం బృష్టముదాహరన్తి॥౪౮॥
తచ్ఛాపి పిత్తపేతజ ప్రకోపాత్
జ్ఞేయం సతోదం పవనాత్మకన్తు।

తా॥ రక్తపిత్తములయొక్క ప్రకోపముచేత కంఠబిలమునందు ఉన్నతంబును, వర్తులంబునైన వాపు జనించి ఆధకిమైన మంటయు, తీవ్రమైన జ్వరంబును కల్గియున్నయెడ దానిని బృందమను వ్యాధియనియు, తీవ్రమైన పోటుకల్గియున్నయెడ వాతముచే జనించిన బృందమనియు

గారుంగునది. ఇచ్చట ఏకబృందమునకును బృందమునకును స్థానాకృతులొకటిగనుండుటంజేసి అవస్థా భేదముచే భేదంబుగాని విశేషభేదము లేదుగాన పనునేడు కంఠరోగములను సంఖ్యకు విరోధము లేదని యెరుంగునది. మరియు “శ్లేష్మరక్త సముత్థానమేకబృందం విభావయేత్ | తుల్యస్థానాకృతిర్బలన్దో బృందజో రక్తపిత్తజః||” అని భోజండు వచించెను. కఫరక్తములచే జనించినది యేకబృందమనియు, అట్టి యేకబృందమునకు సమానమైన స్థానంబును ఆకృతియు కల్గి రక్తపిత్తములను కారణములుగజేసి ఏకబృందముచే జనించినది బృందమనియు భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి యేకబృందమునకును బృందమునకును విశేషభేదము లేదని తెలియబడుచున్నయది.

శతఘ్నీ లక్షణము

శ్లో॥ వర్తిర్ధనా కణ్ఠనిరోధినీ యా
చితాఽనిమాత్రం విశితప్రరోహైః ||౪౯||
లనేకరుక్మాహారీ త్రిదోషాత్
జ్ఞేయా శతఘ్నీ చ శతఘ్నీరూపా|

తా॥ కంఠమునందు శ్రిదోషులన్నిపాతముచేత మిక్కిలి ఘనంబును, మాంసాంకురములచే నిండినదియు, వాతాది త్రిదోషములచే జనించిన షోణు నొప్పి మంట మొదలగు బాధల గల్గించు నదియునైన వత్తి యొకటి జనించి కంఠబలమును అడ్డగించి ప్రాణహరంబై యుండును. ఇహ్యూది శతఘ్నీ యను రాయవలె కఠినంబై యుండుటంజేసి శతఘ్నీ యనంజను.

గలాయు లక్షణము

శ్లో॥ గ్రంథిర్గలే త్వామలకాస్థి నూత్రః
సిరోఽతిరుగ్యః కఫరక్త మూర్తిః||౫౦||
సంలక్ష్యతే సక్తమివాశనం చ
స శస్త్రసాధ్యస్తు గలాయు సంజ్ఞః|

తా॥ ఉసిరికకాయలోపలనుండు విత్తనమంత పరిమాణము కల్గి కఠినంబును, అధికమైన బాధతో గూడినదియునైన గ్రంథి కఫరక్తములయొక్క ప్రకోపముచే కంఠబలమునందు జనించును. దానిచే కంఠమునందు అన్నపుముద్ద చిక్కియుండు విధంబుగ నుండును. దీనిని గలాయు వను వ్యాధియని వచించెదరు.

గలవిద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ సర్వం గలం వ్యాప్య సముత్థితో యః
శోఢో రుజస్సన్తి చ యత్ర సర్వాః||౫౧||
స సర్వదోషైర్గలవిద్రధిస్తు
తస్యైవ తుల్యః ఖలు సర్వజస్య

తా॥ కంఠమునందు త్రిదోషములచే వాపు జనించి కంఠమునం దంతట వ్యాపించి వాతాది దోషములచే గల్ల నొప్పి మంట మున్నగు బాధలతోగూడియుండును. దీనిని గలవిద్రుగ యని వచించెదరు. మరియు నిది సన్నిసాతముచే జనించిన విద్రుగకి సమానంబులైన లక్షణములు గల్గి యుండును.

గతాఘు లక్షణము

శ్లో॥ శోఠో మహాసన్నజలావరోధీ
తీవ్రజ్వరో వాయుగతేర్నిహంతా॥౫౨॥
కఫేన జాతో రుధిరాన్వితేన
గలే గతాఘుః పరికీర్త్యతే తు॥

తా॥ రక్తముతోగూడిన కఫముచేత కంఠమునందు గొప్ప వాపు జనించి తీవ్రమైన జ్వర ముతోగూడి అన్నము జలము వాతము పీనిహూర్ణముల నడ్డగించి యున్నయెడ గతాఘుంబను వ్యాధి యని యెరుంగునది.

స్వరఘ్ను లక్షణము

శ్లో॥ యస్తామ్యమాసశ్శ్వసితి ప్రసక్తం
భిన్నస్వరః శుష్కవిముక్తకణ్ఠః॥౫౩॥
కఫోపదిగ్ధేష్వనిలాయనేషు
జ్ఞేయస్య రోగశ్శ్వసనాత్స్వరఘ్నుః॥

తా॥ వాతమును వహించు నాడులు కఫముతోగూడియున్నపుడు మనుజునకు మూర్ఛ, ఎల్లప్పుడు నిట్టూరుపు నిగుడించుట, స్వరభేదము, నోరెండుట, నోరు భుజించుటకు స్వాధీనము లేకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును. దీనిని వాతముచే జనించిన స్వరఘ్నుంబను వ్యాధియని చెప్పంజనును.

మాంసతాన లక్షణము

శ్లో॥ ప్రతానవాన్యశ్శ్వయధుస్సుకప్టో
గలోపరోధం కురుతే క్రమేణ॥౫౪॥
స మాంసతానః కథితోఽవలమ్బి
ప్రాణప్రణుత్సర్వకృతో వికారః॥

తా॥ కంఠమునందు వాపు జనించి నానాటి వృద్ధినింది కంఠబిలమును అడ్డగించుచు గొంతున పిడచ బెట్టినట్లున్నయెడ మాంసతానంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి దోషత్రయ ముచే జనించినది గాన శరీరమునకు మిగుల కష్టముల గల్గించి ప్రాణాంతకరంబై యుండును.

విదారీ లక్షణము

శ్లో॥ సదాహతోదం శ్వయభుం సుతామ్రం
అస్తర్గతే పూతివిశీర్ణమాంసమ్॥గీ॥
పిత్తేన విద్యాద్వదనే విదారీం
పార్శ్వే విశేషాత్స తు యేన శేషే॥

తా॥ కంఠబీలమునందు మంటయు పోటునుంగిల్లి రక్తవర్ణమై దుర్గन्ధయుక్తమై శిథిలమైన మాంసముతోగూడిన వాపు పిత్తముచే జనించును. దీనిని విదారీయనంజను. ఈ వ్యాధి తరుచుగ మనుజుం జేప్రక్క పరుండునో ఆ ప్రక్కనే విశేషముగ జనించును. మరియు “పిత్తేన జాతౌ వదనే వికారః పార్శ్వే విశేషాత్స తు యేన శేషే । స్నాయుప్రతానప్రభవో విశేషాద్దాహప్రపాకప్రచురో విదారీ॥” అని భోజుండు వచించెను. మనుజుంజేపార్శ్వమున పరుండునో ముఖమునం దాప్రక్క పిత్తప్రకోపముచేత స్నాయువుల నాశ్రయించి వాపు జనించును. దానిని విదారీ యనంగుననియు, ఈవ్యాధియందు తాపపాకములు విశేషముగ జనించుననియు భావము.

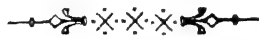
సర్వసర లక్షణము

శ్లో॥ స్ఫోటైస్స తోదైర్వదనం సమస్తా
ద్యస్యాఽచితం సర్వసరస్స వాతాత్॥గీ॥
రక్తైస్సదాహైస్తనుభిస్సపీడై
ర్యస్యాఽచితం చాపి స పిత్తోపాత్ ।
అవేదనైః కణ్ఠాయుష్టైస్సనర్జై
ర్యస్యాఽచితం చాపి సనై కఫేన॥గీ॥

తా॥ పోటుతోగూడిన బొబ్బలు ముఖమునం దంతట జనించినయెడ వాతముచే జనించిన సర్వసరంబనియు; రక్తవర్ణంబులును, మంటతో గూడినవియు, మిగుల సూక్ష్మకారంబులును, కొంచెముగ పీతవర్ణంబులునైన బొబ్బలు ముఖమునందంతట జనించినయెడ పిత్తముచే జనించిన సర్వసరంబనియు, వేదనలేక తీవ్రమైన దురదకల్గి దేహముతో సమానమైన వర్ణముగల్గిన బొబ్బలు ముఖమునందంతట గల్గినయెడ కఫముచే జనించిన సర్వసరంబనియు నెరుంగునది. నోటియందంతట వ్యాపించియుండు పుండు సర్వసరంబని భావము. మరియు “రక్తేన పిత్తోద్రిత ఏవ చాపి కై శ్చిత్ప్రయుక్తో ముఖపాకస్సంజ్ఞః” అని రక్తముచే జనించిన సర్వసరలక్షణమును భోజుండు వచించెను. పిత్తలక్షణములతో గూడియుండునది రక్తముచే జనించిన సర్వసరంబని కొందరిచే జెప్పబడియెనని భావము. ఇయ్యది పిత్తముచే జనించిన సర్వసరలక్షణముచే గతా గంబని ప్రకృతయాలమున వేరుగ జెప్పబడలేదని యెరుంగునది.

అసాధ్యముఖరోగ పరిగణనము

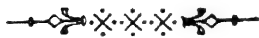
శ్లో॥ ఓష్ఠప్రకోపే వర్జ్యాస్పృశ్యాంసర క్తప్రిదోషజాః।
 దస్తమూలేషు వర్జ్యా చ త్రిలిజగతిసామిరా॥౧౮॥
 దస్తేషు చ న సిధ్యన్తి శ్యావదాలనభజ్జనాః।
 జిహ్వరోగే బలాసస్తు తాలవ్యేష్వస్పదం తథా॥౧౯॥
 స్వరఘ్నో వలయో బృన్దో బలాసశ్చ విదారికా।
 గతాఘో మాంసతానశ్చ శతఘ్నో రోహిణీ గలే॥౨౦॥
 అసాధ్యాః కీర్తితా హ్యేతే రోగా నవదశైవ తు।
 తేషు చాపి క్రియాం వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్॥౨౧॥

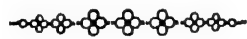
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

ముఖరోగ నిదానమ్

సమాప్తమ్

తా॥ ఓష్ఠవ్యాధులలో మాంసరక్తప్రిదోషములచే జనించిన వ్యాధులును, దివ్యమూల వ్యాధులయందు ప్రిదోషములచే జనించిన నాడీవ్రణంబును, మహాసాషిరంబును, దస్తవ్యాధులలో శ్యావదస్తదాలన భజ్జనంబులను వ్యాధులును, జిహ్వరోగములలో బలాసంబను వ్యాధియు, తాలు వ్యాధులలో నర్బదంబును, కంఠవ్యాధులలో స్వరఘ్నుము, వలయము, బృందము, బలాసము, విదారిక, గతాఘము, మాంసతానము, శతఘ్ను, రోహిణి, అను నీ వ్యాధులును; ఈ పంచాంగ్ముది వ్యాధులును అసాధ్యంబులు. ఈ వ్యాధులయందును వైద్యుడు నిషేధించి చికిత్స జేయవలెను.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టిస్వామికాశ్రమి చర

ణారవిద్వంససేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యనవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు

ముఖరోగనిదానము

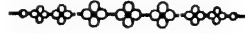
స మాప్త ము

శ్రీ మాయ గ్రీ వాయ న మాయ

శ్రీ రస్తు

కర్ణ రోగ నిదానమ్

మృగోగములయందు ఇంద్రియముల కధిష్ఠానమై న జిహ్వకు సంబంధించిన వ్యాధులను జెప్పియుండుటంజేసి తదనంతరము ఇంద్రియములలో కర్ణములయందు జనించు వ్యాధుల నిదానమును జెప్పెట.

కర్ణశూల లక్షణము

శ్లో॥ సమీరణశ్రోత్రగతోఽస్యథా చరన్
సమస్తత శ్శూలమతీవ కర్ణయోః |
కనోతి వోపైశ్చ యథాస్వమావృత
స్సకర్ణశూలః కథితో దురాచరః || ౧ ||

తా- వాతము ప్రకుపితమై చెవులయందు ప్రతిలోమముగ సంచరించుచు పిత్తకఫరక్తములతోగూడి తత్తదనుగుణముగ శూలను గల్గించును. దీనిని కర్ణశూలంబని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మిక్కిలి కష్టసాధ్యమై యుండును. ఇచ్చట వాతాదులనుబోలి రక్తముగూడ వ్యాధికరంబు గాన దోషపదముచే వ్యవహరింపబడును. మరియు “మూర్ఛా దాహో జ్వరః కాసో హృల్లాసో వమఃకుష్టథా | ఉపద్రవాః కర్ణశూలే భవన్త్యేతే మరిష్యతః” అని భోజిండు జెప్పెను గాన మూర్ఛ, తాపము, జ్వరము, దగ్గు, హృల్లాసము, వమనము, ఇవి కర్ణశూలమున కుపద్రవంబులనియు; ఈ యుపద్రవములతోగూడిన కర్ణశూల అసాధ్యంబనియు నెరుంగునది. ఇదియునుంగాక, “ఏకః ప్రకుపితో దోషస్సర్వానేవ ప్రకోపయేత్” అని చెప్పినరీతిగ ఒకదోషము ప్రకుపితమై తక్కిన దోషములను ప్రకోపము నొందించినయెడలయందు ప్రకోపమునొందిన దోషమునకు తక్కినదోషములు ఆనుబంధములనియు, దోషములన్నియు తమతమ కారణములచే ప్రకోపము నొంది ఒకటిగ జేరినయెడ సంకర్షమనియు నెరుంగునది.

కర్ణనాద లక్షణము

శ్లో॥ కర్ణస్రోతస్సితే వాతే శ్రుణోతి వివిధాన్ స్వరాన్ |
భేరిమృదంగశఙ్ఖానాం కర్ణనాద స్స ఉచ్యతే || ౨ ||

తా॥ వాతము ప్రవృత్తంబై కర్ణరంధ్రమున జేరినపుడు, భేరి, మద్దెల, శంఖము, మొదలగు వానియొక్క నానావిధంబులగు ధ్వనులన్నియు వినంబడును. దీనిని కర్ణనాదముని జెప్పించును. మరియు “శిరోగతో యదా వాయుః శ్రోత్రయోః ప్రతిపద్యతే | తదా తు వివిధాన్ శబ్దాన్ సమీరయతి కర్ణయోః | భృగ్వారక్రౌంచనాదం వా కాక మండూకయోస్తథా | తస్మిన్పుదగ్గశబ్దంబా సామశూర్యస్వసంతథా | గీతాధ్యయన వంశానాం నిర్ఘోషం త్వేడనం తథా | అపామివ పతస్త్రిసాం శకటస్యేవ గచ్ఛతః | శ్వసతామివ సర్పాణాం సద్భృశశ్రూయతే స్వసః॥” అని భోజుండు జెప్పెను. శిరోగతంబైన వాతము ప్రకోపమునొంది శ్రోత్రములయందు జేరి చెవులయందు బంగరుగిన్నె ప్రాయువిధంబైన ధ్వనియు, కొంగ, కప్ప, కాకి, వీనియొక్క ధ్వనియు, తంబురమిట్టిన విధంబుగ ధ్వనియు, మృదంగధ్వనియు, సామగానంబును, మంగళవాద్య ఘోషంబును, గాన ఆధ్యయన వేణువులయొక్క ధ్వనియు, సింహనాదంబును, పైనుండి రాల్చిది నునకము పడునపుడు కల్లు ధ్వనియు, బండి పరువిడునపుడు కల్లు ధ్వనియు, సర్పములు బునకొట్టినవిధంబుగ ధ్వనియు ఇవి మున్ను గాగల నానావిధశబ్దంబులు చెవుల వినబడునని భావము.

గాధిర్య లక్షణము

శ్లో॥ యదా శబ్దవహం వాయుః స్రోత ఆవృత్య తిష్ఠతి |
శుద్ధశ్చేష్టాన్విహో వాపి గాధిర్యం తేన జాయతే॥3॥

తా॥ చెవులయందుండు శబ్దవహంబగు స్రోతస్సును వాతముమాత్రమైనను కథముతో గూడిన వాతంబైనను ఆవరించి యున్నయెడ గాధిర్యము (చెవుడు) కలును.

కర్ణ త్వేడ లక్షణము

శ్లో॥ వాయుః విత్తాచిభిష్యక్తో వేణుఘోషోపమం స్వసమ్ |
కరోతి కర్ణయోః త్వేడం కర్ణ త్వేడిస్స ఉచ్యతే॥౪॥

తా॥ వాతము ప్రవృత్తంబై కఫపిత్తరక్తములం గలని వేణునాదముతో సమానమైన ధ్వనిని చెవులయందు గల్గించును. దీనిని కర్ణ త్వేడంబని జెప్పించును. ఈ యర్థమును భోజుండు “వూరుతః కఫపిత్తాభ్యాం సంస్పృష్టశ్శోణితేన చ | కర్ణ త్వేడం సజ్జనయేత్ త్వేడనం వేణుఘోషవత్॥” అని వచించెను. కర్ణశూలమునందు నానావిధధ్వనులు వినబడుననియు, కర్ణనాదమునందు వేణునాదం బొక్కటియే నియతిముగ వినంబడుననియు నీగంటికిని పరస్పర భేదముల నెరుంగునది.

కర్ణ సంస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ శిరోభిఘాతాదగ్ధా నిమిష్టహో
బలం ప్రసాదాదగ్ధా నిమిద్రాధేః |

స్రవేద్ధి పూయం శ్రవణోఽనిలార్దితః

స కర్ణసంస్రావ ఇతి ప్రకీర్తితః ॥౧౧॥

తా॥ శిరస్సునందభిఘాతముగల్గుట, జలమునందధికముగ ముణుగుట, విద్రధి జనించి పగులుట, ఈకారణములచేత శ్రవణము వాతపీడితంబై చీముగార్చును. దీనిని కర్ణసంస్రావంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఇచ్చట పూయంబనునది యుపలక్షణము గాన రక్తంబును నీనును కారునని యెరుంగునది.

కర్ణప్రతినాహ సంజ్ఞా

శ్లో॥ మూరుతః కఫసంయుక్తః కర్ణకణ్ఠాం కరోతి చ।

పిత్తోష్మశోషితశ్చేష్టా కురుతే కర్ణగూఢకమ్ ॥౧౨॥

స కర్ణగూఢో ద్రవతాం గఱో యదా

విలాసితుః స్రూణముఖం ప్రపద్యతే।

తదా స కర్ణప్రతినాహసంజ్ఞా

భవేద్వికారశ్శిరసోఽర్ధభద్రకృత్ ॥౧౩॥

తా॥ వాతము కఫముతో కలిసి చెవులయందు దురదను కల్గించును. పిత్తోష్మములచే శ్లేష్మము శోషింపబడి చెవులయందు కర్ణగూఢంబను వ్యాధిని కల్గించును. ఆ మలము కరిగి ద్రవీభూతంబై నాసారంధ్రమును ముఖమును పొందినపుడు చెవులయందు ప్రతిధ్వని కల్గును. శిరమునందు సగపాలున బాధకల్గును. ఈ వ్యాధి కర్ణప్రతినాహమని చెప్పవలయును. మరియు నిది సన్నిపాతముచే జనించునని యెరుంగునది.

క్రిమికర్ణ లక్షణము

శ్లో॥ యదా తు మూర్ఛస్త్యధవాపి జస్తవ

స్సృజస్త్యపత్యావ్యధవాపి మక్షికాః।

తద్వ్యజ్జనత్వాచ్చవణో నిరుచ్యతే

భిషగ్భిరైవై క్రిమికర్ణకో గదః॥౧౪॥

తా॥ చెవులయందు మాంసరక్తములు కుల్లి క్రిములు కల్గి వృద్ధిపొందినను, చెవులలో నీమలు జొరబడి పిల్లలజేసినను, నానావిధవేదనలు కల్గియుండును. దీనిని క్రిమికర్ణంబను వ్యాధియని భిషగ్గురులు వచించెదరు. మరియు “శ్లేష్మపిత్తజలొన్మిశ్రే కోఠే శోణిత మాంసజే। జాయస్తే జస్తవస్తత్ర కృష్ణాస్తామ్రాస్సితారుణాః। భక్షయస్తీవ తే కర్ణం కుర్యన్తో వివిధా రుజః। క్రిమికర్ణం తు తం విద్యాత్సన్నిపాత ప్రకోప జమ్” అని తస్త్రాస్తరమున నున్నయది. ‘శ్లేష్మము పిత్తజలములతోగూడి కుల్లి న మాంసరక్తముల యందు కృష్ణవర్ణంబులును, తామ్రవర్ణంబులును, శ్వేతవర్ణంబులును, ఆరుణవర్ణంబులునైన క్రిములు జనించి నానావిధవేదనలతోగూడి చెవులను తినుచుండును. దీనిని క్రిమికర్ణంబను వ్యాధి యని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునని యర్థము.’ ఈ ప్రమాణమునుబట్టి యీ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునని యెరుంగునది.

చెవులయందు కీటములు జేరినందుకు లక్షణము

శ్లో॥ పతజ్ఞాశ్శతపద్యస్య కర్ణప్రతః ప్రవిశ్య హి।

అరతిం వ్యాకులత్వం చ భృశం కర్వంతి వేదనామ్॥౯॥

కర్ణోపిస్తుద్యతే తస్య తథా ఘనఘరాయతే।

కీట చరతి రుక్మీవ్రా నిష్పదే మృత్యువేదనా॥౧౦॥

తా॥ మిడితలు శెఱులు మొదలగునవి కర్ణరంధ్రములయందు ప్రవేశించినయెడ అరతి, మనోవ్యాకులము, అధికమైన వేదన, మొదలగు బాధల గల్గించును. అట్టి కీటములు చెవియందు కడులనప్పుడు చెవియందు పోటు, పరపరలాడుచుండుట, తీవ్రమైన బాధ, ఈ లక్షణములు కల్గును. నిశ్చలమై యున్నపుడు స్వల్పమైన వేదన కల్గును.

కర్ణవిద్రధి లక్షణము

శ్లో॥ తుతాభిఘాతప్రభవస్తు విద్రధి

ర్భవేత్తథా చోషస్సితోఽపరః పునః।

సర్వక్రీడాదుణా మన్రమాగ్రవే

త్స్వితోద ధూమాయనదాహ చోషవాత్ ॥౧౧॥

తా॥ చెవులయందు తుతముచేతను అభిఘాతముచేతను విద్రధి జనించును. వాతాది చోష త్రయములచేగూడ విద్రధి జనించును. అందు వాతముచే జనించిన విద్రధియందు రక్తవర్ణమైన యాస్రావంబును, పిత్తముచే జనించిన విద్రధియందు పీతవర్ణమైన యాస్రావంబును, కఫముచే జనించిన విద్రధియందు అరుణవర్ణమైన యాస్రావంబును కల్గి, పోటు, పొగవెడలు విధంబుగ నుండుట, మంట, చోషము, ఈ లక్షణములు కల్గును. దీనిని కర్ణవిద్రధియని యెరుంగునని.

కర్ణపాక లక్షణము

శ్లో॥ కర్ణపాకస్తు విస్తేభ తిథివ్యక్తేదకృద్భవేత్ ।

కర్ణవిద్రధిపాకాద్వా జాయతే చామ్బుపూరణాత్ ॥౧౨॥

తా॥ పిత్తప్రకోపము చేతనైనను, కర్ణవిద్రధి పక్వంబగుటచేనైనను, జలము నిలచియుండుటచేనైనను, చెవిలోని మాంసము కుళ్లి యార్చింపై యుండును. దీనిని కర్ణపాకంబని వచించెదరు.

పూతికర్ణ లక్షణము

శ్లో॥ పూయం న్రవతి యః పూతి స జ్ఞేయః పూతికర్ణకః ।

తా॥ చెవియందు రుగ్గంధముతోగూడిన చీము గారుచున్నయెడ పూతికర్ణమనంజను. మరియు సుశ్రుతమునందు “ప్రోతస్థితే మర్మణి పిత్తతేజసా విలీయమానే భృశ సంప్రతాపితే। అవేదనో వాఽభాసవేదనో వా ఘనం ప్రవేశ్యూతి చ పూతికర్ణః॥” అని యున్నది. కర్ణరంధ్రములోనుండు క్లేష్మము పిత్తముయొక్క తేజస్సుచే తపింపబడి వేదనకల్గి యైనను, వేదన జనించకయైనను, మిగుల గట్టిగనుండి కర్ణమనుతోగూడిన చీము గారుచుండును.

ఈ వ్యాధి పూతికర్ణంబనదగునని భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి ఘనంబైన స్రావము కల్గినది పూతికర్ణంబనియు, కర్ణస్రావమునం దీ నియమము లేననియు నీ రెంటికని పరస్పరభేదముల నెరుంగునది.

కర్ణశోభకర్ణార్బుద కర్ణార్శ్య లక్షణములు

శ్లో॥ కర్ణశోభార్బుదార్శ్యంసి

జాసియాదు క్షలక్షణైః ॥౧౩॥

తా॥ కర్ణశోభ, కర్ణార్బుదము, కర్ణార్శ్యములు, అను నీవ్యాధులను ఆయాలక్షణముల ననుసరించి పూర్వోక్తలక్షణములచే నెరుంగునది. ఇచ్చట వాతపిత్త కఫరక్తములచే వెవ్వేరుగ జనించుటం జేసి నాల్గువిధంబులైన శోఫలును, నాల్గువిధంబులైన ఆర్శ్యములును, వాతపిత్తకఫరక్తమాంసమేదస్సిరాదూపంబులైన కారణములచే నేడు తెరంగులునైన యర్బుదంబులును, కర్ణములయంగు జనించునని యెరుంగునది. మరియు సహజ సన్నిపాతపార్శ్వమును, సన్నిపాతాగంతుజశోఫలును, ఆశ్రయప్రభావముచే కర్ణములయంగు గల్గుటలేదు. ఇవ్విధంబుగ కర్ణశూల మొదలుజేసి యిరువది యెనిమిది కర్ణగోగములు సుశ్రుతమతము ననుసరించి చెప్పబడియె.

చరకోక్తచతుర్విధ కర్ణగోగముల లక్షణములు

శ్లో॥ నానోఽపిరుక్తర్ణములస్య శోషః

స్రావస్తనుశ్చాశ్రవణం చ వాతాత్ ।

శోభస్పృహగో దరణం విదాహః

సవీతపూతిప్రవణం చ పిత్తాత్ ॥౧౪॥

వైశ్రుత్య క్షణాస్థిర శోభశుక్ల

స్నిగ్ధస్రూతిః స్వల్పరుచిః కఫాచ్చ ।

సర్వాణి రూపాణి చ సన్నిపాతాత్

స్రావశ్చ తత్రాధికదోషవర్ణః ॥౧౫॥

తా॥ చెవులయంగు కారణములేకయే ధ్వని వినబడుట, అధికమైన షోటు, కర్ణములయందలి మలము శోషించి యుండుట, స్వల్పమైన స్రావము కల్గియుండుట, చెవులు వినబడకుండుట, ఈ లక్షణములు గల్గినది వాతముచే జనించిన కర్ణగోగంబనియు, వాపు ఎఱ్ఱగానుండుట, పగులుట, అధికమైన మంట, పచ్చనై దుర్గంధముతోగూడిన చీము గారుట, ఈ లక్షణములు గల్గినది పిత్తముచే జనించిన కర్ణగోగంబనియు; చెవులకు విరుద్ధముగ వినబడుట, దురద, కఠినంబైన వాపు, శుక్లవర్ణంబును స్నిగ్ధంబునైన స్రావము గల్గియుండుట, స్వల్పమైన బాధ కల్గియుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన కర్ణగోగంబనియు; పైజెప్పిన లక్షణములన్నియు గల్గి వాతాధిదోషములలో నధికముగనుండు దోషముయొక్క వర్ణముకల్గినది సన్నిపాతముచే జనించిన కర్ణగోగంబనియు నెరుంగునది. ఇవి చరకమతము ననుసరించిన కర్ణగోగలక్షణములు.

కర్ణపాలీగతవ్యాధి లక్షణములు

శ్లో॥ సాకుమార్యా చ్చిరోత్సృష్టే సహసాఽతి ప్రవర్ధితే |
కర్ణశోఢో భవేత్పాల్యాం సరుజః పరిపోటవాన్ ||౧౬||
కృష్ణారూణ నిభస్సృభస్స వాతాత్పరిపోటకః |

తా॥ శరీరము మిగుల సుమారుంబై యుండుటవలన కుట్టిన చెవులను పెంచక చిరకాలము నుండి వదలియుండి మరల శీఘ్రముగ పెంచుటచేత చెవి తమ్మెయందు పగిలి కృష్ణవర్ణంబును ఆరూ వర్ణంబునై స్తంభించియుండు వాపు కల్గును. దానంతేని మిగుల తీవ్రమైన బాధ కల్గును. దీనిని వాతముచే జనించిన పరిపోటకంబను వ్యాధియని వచించెదరు.

ఉత్పాత లక్షణము

శ్లో॥ గుర్వాభరణ సంయోగత్తాడనాద్ధర్మణాదతి ||౧౭||
శోఢః పాల్యాం భవేచ్ఛ్చావో దాహపాకదుబాన్వితః |
రక్తో వా రక్తపిత్తాభ్యా ముత్పాతస్స నిగద్యతే ||౧౮||

తా॥ మిగుల గొప్పలైన ఆభరణముల నుంచుటచేనైనను, కొట్టుటచేనైనను, ఆధికముగ తోముటచేనైనను, కర్ణమునందు మంటతోగూడి పుండై నొప్పి కల్గి శ్యామవర్ణంబైనను రక్తవర్ణం బైనను కల వాపు జనించును. దీనిని ఉత్పాతకంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి రక్త పిత్తములచే జనించును.

ఉన్మత్తన గుఃఖవర్ధన లక్షణములు

శ్లో॥ కర్ణం బలాద్వర్ధయతః పాల్యాం వాయుః ప్రకవృత్తి |
కఢం సంగృహ్య కురుతే శోఢం స్థబ్ధమవేదనమ్ ||౧౯||
ఉన్మత్తకస్స కణ్ఠాకో వికారః కఠవృత్తయః |
సంవర్ధ్యమానే దుర్విధే కణ్ఠాదాహరుజాన్వితః ||౨౦||
శోఢో భవతి పాకశ్చ క్షోదోహో గుఃఖవర్ధకః |

తా॥ చెవులను బలాత్కారముగ పెంచినయెడ వాతము ప్రకవృత్తంబై కఢముతోగూడి స్థబ్ధంబై వేదనారహితంబై దురదతోగూడిన వాపును గల్గించును. ఇది కఠవృత్తములచే గల్గిన ఉన్మత్తకంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. చెవులను విరుద్ధస్థలమునందు కుట్టినయెడ దురదయు మంటయుకల వాపు గల్గి పుండగును. ఇది త్రికోషములచే జనించిన గుఃఖవర్ధనంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

పరిలేహి లక్షణము

శ్లో॥ కఠాన్మక్కిమయః క్రుద్ధాన్సర్వపాభౌ విసర్పిణః ||౨౧||
కుర్వన్తి పాల్యాం పిడకాః కణ్ఠాదాహరుజాన్వితాః |

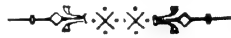
కళాస్పృక్కిమిసంభూతః స విసర్పన్నితస్తతః ॥౨౨॥
లిహేత్సశమ్ములీం పాలీం పరిలేహీతి స స్మృతః॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే
కర్ణాగ్ర నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ కర్ణసాలియందు కళరక్తక్రిములు వృద్ధి నొంది చురడయు, మంటయు, నొప్పియుగల్గి
ఆవాలవలెనుండు బొబ్బలు లేచి చెవులనుంచెల్ల వ్యాపించును. మరియు నిది చెవియందు వ్యాపించి
మాంసమును నిశ్శేషముగ తినును. దీనిని కళరక్తక్రిములచే జనించిన పరిలేహి యను వ్యాధియని
యెఱుంగువది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్వయ పండిత అగ్రం పుష్టిస్వామిశాస్త్రి చర
ణారకద్వ సంసేవానమానానిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాన గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీక్ష్యస్వవారు గౌరవాక్యస్థావ్యతానాశవ సకలసమ్మతము
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్గాత్త” “శిష్యబృణి” “పణ్డితి”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానకపిక యను

మాధవనిదానాధ్యితాత్పర్యమునందు

కర్ణాగ్ర నిదానము

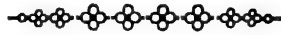
సమాప్తము

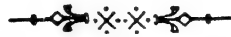
శ్రీ హ య శ్రీ వా య న మః

శ్రి ర స్తు

నా సారోగనిదానమ్

శ్రవణేంద్రియమున కాధారంబులైన కర్ణములకు సంబంధించిన వ్యాధులను జెప్పినపిదప
ప్రూణేంద్రియమున కాధారంబగు నాసికయందు జనించు వ్యాధులయొక్క నిదానము జెప్పబడు
చున్నది.

పీనస. లక్షణము

శ్లో॥ ఆనన్యతే యస్య విశుష్కతే చ
ప్రక్షిద్యతే ధూప్యతి చాపి నాసా।
న .వేత్తి యో గన్ధరసాంశ్చ జన్తు
ర్జుష్టంవ్యవస్యేదిహ పీనసేన ॥౧॥
తం చానిల శ్లేష్మభవం వికారం
బ్రూయాత్ప్రతిశ్ఛాయసమానలిజమ్।

తా॥ ముక్కులయందు వాతముచేత కఫము శుష్కమై నపుడు శ్వాసము పెడలక బంధించి
యొండుట, ముక్కులయందు ద్రవము గల్గియుండుట, మంటబుట్టుట, ప్రూణేంద్రియమునకు
సుగంధదుర్గంధములును, రసశేంద్రియమునకు మధురాది రసంబులును జెలియకుండుట, ఇట్టి లక్షణ
ములు కల్గి యున్నయెడ పీనసంబని యెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధి ప్రతిశ్ఛాయమునకు సమానము
లైన లక్షణంబులు గల్గి కఫవాతములచే జనించును. ఇచ్చట నాసారోగములకు కారణమైన వోష
ముచే రసశేంద్రియముగూడ రుష్టంబగును గాన రసముల నెరుంగకుండునని యెరుంగునది. మరియు
తస్త్రాస్తరమున “ మస్తులుజ్ఞో చిత్ శ్లేష్మా యదా పిత్రాద్విదమ్యోతే తదాఽస్యక్ష్మి
చ్చిలం నాసా బహు సిహ్మనకం స్రవేత్ । సకణ్డూదాహపాకం చ తంతు విద్యాద్ధి
పీనసమ్॥” అని పీనసలక్షణము కానంబడియెడు. శిరమునందలి మస్తులుంగంబను మెదడును
శ్లేష్మంబును పిత్రముచే ఏహింపఁబడి నాసాద్వారమునుండి రక్తమునోగూడి పిచ్చిలమైన శ్లేష్మము
స్రవించును. దురదయు మంటయు గల్గి నాసాద్వారములు పుండగును. దీనిని పీనసవ్యాధియని
యెరుంగవలెనని భావము. ఈ వాక్యమునందు ఈ వ్యాధిసంప్రాప్తికాలమున పిత్రముచే ఏహింప
బడునని యర్థము గాన ప్రకృతములమునందు “ అనిలశ్లేష్మభవమ్ ” అను వచనమునకు
విరోధములేదని యెరుంగునది.

పూతినస్య లక్షణము

శ్లో॥ గోమైర్విదగ్ధైర్గల తాలమూలే

సంమూర్క్వితో యస్యసమీరణస్తు ॥౨॥

నిరేతి పూతిర్ముఖనాసికాభ్యాం

తం పూతినస్యం ప్రవదన్తి రోగమ్ ।

తా॥ ఉష్ణముచే పరిపక్వమయిన పిత్తకఫరక్తములు మూడింటిచేత కంటతొలుపులయందులి వాతము వృద్ధిచేసి గుర్గంధముతోగూడి నాసాద్వారమునుండియు ముఖద్వారమునుండియు బైలువెడలును. దీనిని పూతినస్యంబను వ్యాధియని యుచుండునది. పూతినస్యంబన దుర్గంధముతో గూడి నాసారంధ్రమునబుట్టిన వాతముతోగూడిన వ్యాధియని భావము. మరియు దీని లక్షణమును భోజుండిరీతిగ జెప్పెను: “కఫపిత్తమస్పృశ్మశ్రంసశ్చైతం మూర్ఛి దేహిరామ్ । విదగ్ధ మూష్మణా గాఢం చుజాం కృత్వాఽక్షీశ్ఛజామ్ । తతః ప్రస్యస్తతే ఘ్రాణాతో సరక్తం పూతి పీతకమ్ । పూతినస్యం తు తం విద్యాధ్ధాణకణ్ణాఽప్సరప్రదమ్ ।” కఫపిత్తములు రక్తముతో గలిసి శిరంబున వృద్ధిచేసి ఉష్ణముచే మిగుల పరిపక్వమై కన్నులయందును కణతలయందును బాధను గల్గించును; పిదప నాసాద్వారమునుండి రక్తముతోగూడి దుర్గంధమై పీతవర్ణమైన నీరు స్రవించును; దీనిని పూతినస్యంబనంజను. ఈ వ్యాధియందు నాసాద్వారమున దురదయు, జ్వరంబును కలుగని యర్థము.

నాసికాపాక లక్షణము

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితం పిత్తమహంషి కుక్యాత్

యస్మిన్ వికారే బలవాంశ్చ పాకః ॥౩॥

తం నాసికాపాకమితి వ్యవస్యేత్

విక్లేద కోథావధవాఽపి యత్ర ।

తా॥ పిత్తము ప్రకుపితమై నాసికనాశ్రయించి వ్రణముల గల్గించును. నాసికయందు బలమైన పుండు గల్గియున్నను, దుర్గంధముతోగూడి యార్ద్రమై యున్నను, నాసికాపాకమను వ్యాధియని నిర్ణయింపదగును.

పూయరక్త లక్షణము

శ్లో॥ గోమైర్విదగ్ధైరథవాపి జనో

ర్గలాటదేశేభిహతస్యతైః ॥౪॥

నాసా స్రవేత్పూయమస్పృగ్విమిశ్రం

తం పూయరక్తం ప్రవదన్తి రోగమ్ ।

తా॥ పితృరక్తము లధికంబగుటచేనైనను నుగుటియంగు ఇబ్బతిగులుట మున్నగు తొరణములచే నైనను వాతాదిదోషములం విరుద్ధముగ పరివాకమునొంది రక్తముతోగూడిన చీమును నాసా ద్వారమునుండి స్రవించుకొనెడియును. దీనిని పూయరక్తంబని వచించెదరు.

రోగము తువధు లక్షణము

శ్లో॥ పూజాశ్రితే మృగణి సంప్రమప్తా
యస్యానిరో నాసికయా నిరేతి ॥౧౬॥
కఫానుజాతో బహుశోఽతీనబ్ధ
స్తంగోగమూహుః తువధుం విధిజ్ఞాః |

తా॥ నాసికను ఆశ్రయించిన మర్మమునందు వాతము గుప్తంబై కఫముతోగూడి మిగుల తీవ్రంబైన శబ్దముగల్గి నాసాద్వారమునుండి బైబువెడిలినయెడ దానిని తువధువను రోగమని వైద్యులు వచించెదరు. దీనిని తుమ్ము అని లోకమున వ్యవహరించెదరు. ఇచ్చట ప్రాణేంద్రియమును తృప్తినిొందించు నాసామర్మ్యముననుండు స్థితియందు ఇతరసిరలు శేరుస్థలము శృంగారుకంబను నాసామర్మ్యంబని సుక్రతోక్తిచే నెరుంగునది.

ఆగంతుతువధు లక్షణము

శ్లో॥ తీక్ష్ణోపయోగాదభిజప్రుతో వా
భావాన్కటూ నర్కచిక్షణాద్వా ॥౧౭॥
సూత్రాదిభిక్వా తరుణాస్థి మర్మ
న్యూహ్నాటితేఽచ్యుః తువధుర్నిరేతి |

తా॥ మిగుల తీక్ష్ణంబులైన పదార్థముల భుజించుటచేనైనను, మిగుల కారముకల్గిన ద్రవ్యములను పలుమారు ముక్కొనుటచేనైనను, మూర్ఛిని చిరకాలము ఊర్ధ్వముగ జూచుటచేనైనను, తరుణాస్థి (ముక్కుదూలము) రూపంబైన మర్మమునందు త్రాడు మొనలగువానిచే నభిఘాతము కల్గి చలించుటచేనైనను తుమ్ములు కల్గును. దీనిని ఆగంతుతువధువని వచించెదరు.

భ్రంశథు లక్షణము

శ్లో॥ ప్రభ్రశ్యతే నాసికయా తు యస్య
సాన్దో విదగ్ధో లవణః కఫస్తు ॥౧౮॥
ప్రాక్సంచితో మూర్ధని సూర్యతప్త
స్తంభ్రంశథుం రోగముదాహరన్తి |

తా॥ కఫము శిరమునందు వృద్ధినిొంది ఘనీభావమునొంది పరివక్వంబై లవణరూపమునొంది ఎండచే తాపమునొంది నాసాద్వారమునుండి వెడలును. దీనిని భ్రంశథు అను రోగంబని వచించెదరు. ఇచ్చట “ప్రాక్ సచ్చితిః” అనుటచేత కఫము తొలగిత శిరస్సున చయము (స్వస్థానవృద్ధి) నొంది పిమ్మట ప్రళోపము నొంగునని భావము. మరియు “న కేవలం చయం ప్రాప్య దోషాః

కుప్యన్తి తేహినామ్ । అన్యతోఽపి హి కుప్యన్తి హేతుబాహుల్యతో బలాత్ ॥”
అని తత్త్వాన్తరమున నున్నది. మనుజులయొక్క శరీరమునందు వాతాది దోషములు, చయము నొందియే ప్రకోపమునొందునని నియమము లేదు. ప్రకోపమునొందించు హేతువు లనేకము లున్న యెడ చయమునొందకయే ప్రకోపము నొందునని భావము. ఈ వచనమునుబట్టి కారణములు కొద్దిగ నున్నచో దోషములు చయమునొంది పిదప ప్రకోపము నొందుననియు, అనేక కారణము లున్నచో చయమునొందకయే ప్రకోపము నొందుననియు తెలియుచున్నది. గాన ప్రకృతమూల మున చయమునొంది ప్రకోపమునొందునని చెప్పినది సంగతంబని యెరుంగునది.

దీప్త లక్షణము

శ్లో॥ ఘ్రాణే భృశం దాహసమన్వితే తు
వినిస్సరేద్దామ ఇవేహ వాయుః ॥౮॥
నాసాప్రదీప్తేవ చ యస్య జన్తో
రవ్యాధిం తు తం దీప్తముఞ్చూరన్తి।

తా॥ నాసికయందు మిక్కిలి అధికమైన మంటగల్గి పొగ వెడలు విధంబుగ నిట్టూర్పు వెడలుచు నాసికయం దగ్నిజ్వాలవలె మండుచున్నయెడ దీప్తంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

ప్రతీనాహ లక్షణము

శ్లో॥ ఉచ్ఛ్వాసమార్గం తు కఫస్సవాతో
రున్ధ్యాత్ప్రతీనాహ ముదాహరేత్తమ్ ॥౯॥

తా॥ వాతముతో గూడిన కఫము శ్వాసము వెడలుమార్గమును అడ్డగించియున్నయెడ ప్రతీ నాహమని చెప్పంజను.

నాసాస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ ఘ్రాణాద్భుజః పీతశితస్తనుర్వా
దోషస్సప్రేత్సావముదాహరేత్తమ్।

తా॥ మిగుల చిక్కనై పీతవర్ణంబును శ్వేతవర్ణంబునైన కఫము నాసాద్వారమునుండి వెడలిన యెడ నయ్యది స్రావంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

నాసాపరిశోష లక్షణము

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితే స్రోతసి మారుతేన
గాఢం ప్రతప్తే పరిశోషితేచ ॥౧౦॥
కృచ్ఛాచ్ఛ్చ్యవేదూర్ధ్వమధశ్చ జన్తు
ర్యస్మిన్ నాసాపరిశోష ఉక్తః।

తా॥ నాసికనాశ్రయించిన సోత్రస్సు వాతముచే మిగుల శోషింపబడి పీత్తముచే తపింపబడిన యెడ సోత్రస్సుననుండు కఫము ఎండును. దానంతేసి-ఉచ్చావనిశ్వాసములు మిగుల కష్టముచే వెడలుచుండును; దీనిని నాసాపరిశోషంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఇచ్చట పీత్తసంబంధములేకయే తాపము గల్గుట లేదు గాన పీత్తము అనుబంధరూపముగ నుండునని యెరుంగునది. ఈయర్థమును “సూత్రాశ్రితే శ్లేష్మణి మారుతేన పితౄణాం గాఢం పరిశోషితే చ” అని పాతాన్తరముచేత స్ఫుటముగ నుడిపిరి.

అమపక్వపీసన లక్షణము

శ్లో॥ శిరోగురుత్వమరుచిర్నాసాప్రావస్తనుస్త్వరః ॥౧౦॥

హామః పీవత్యథాభీష్ట మామపీసనలక్షణమ్ |

అనులిష్టాన్విశ్లేష్ణస్యా ఘృణః శ్లేష నిమజ్జతి ॥౧౧॥

స్వరవర్ణ విశుద్ధిస్య పరిః క్వగ్య లక్షణమ్ |

తా॥ తల బరువై యుండుట, పలచనై శ్లేష్మము మిగుల సూక్ష్మముగ చూటిమాటికి నాసారంధ్రములనుండి వెడలుట, భాషించునపుడు మాటలు స్పష్టముగ వెలియకుండుట ఈ లక్షణములు కల్గినది అను (పక్వముగాని) పీసనంబనియె; శ్లేష్మము కలవలై నాసారంధ్రములనుండి ప్రవించక పీస మ పై జెప్పిన శిరోభాగము నున్నను అనులక్షణములు లేకున్నయెడ పరిపక్వమైన పీసనమనియు నెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధి కుండు స్వరభేదంబును వర్ణభేదంబును గలుగకుండును. సుశ్రుతమున “తనుత్వహామలింగామే” అని యున్నది గాన శిరోభాగము మొదలగు అమపీసనలక్షణములు సూక్ష్మముగ గానంబడునని యెరుంగునది.

ప్రతిశ్వాసయనిదానపూర్వక సంప్రాప్తి

శ్లో॥ సద్ధారణాశ్చ్యోజితోఽభిభాష్య

క్రోధర్తునైః సన్యశోఽభిభాష్యైః ॥౧౩॥

ప్రజాగ్రాహిన్యభిమాన్యురైః

రవశ్యయా మైశురబాష్పహుమైః |

సంస్థానదోషే శిరసి ప్రవృద్ధో

వాయుః ప్రతిశ్వాసముకీరయేత్తు ॥౧౪॥

దయః గతా మూర్ఖానాం మూర్ఖానాం దయః

ప్రకృత్యభిప్రాయైః సద్ధారణాశ్చ్యోజితోఽభిభాష్య

ప్రతిశ్వాసయానాం వివిధైః ప్రకృత్యైః

స్తవైః ప్రతిశ్వాసయకైః సద్ధారణాశ్చ్యోజితోఽభిభాష్య ॥౧౫॥

తా॥ మలనూత్రాదివేగములను విరోధించుట, అశక్తచరణదార్ఢ్యములను కేళించుట, గుమ్మ నాసారంధ్రముల బ్రవేశించుట, అధిమగ సంభాషించుట, మిక్కిలి కోపంబులు, ఋతుధర్మ

ములు విరుద్ధములుగ నుండుట, పొగ మొదలగునవి నాసారంధ్రములం బ్రవేశించి శిరంబున సంతాప మును గల్గించుట, రాత్రులకుం దధికముగ నిదుర మేల్కొంచి యుండుట, పవటియంగు మిగుల నిదురించుట, చల్లనినీళ్ల ను శేవించుట, మంచున వసించుట, అధికముగ సంభోగము జేయుట, కన్నీళ్లవిడుచుట, పొగయంగుండుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతము ప్రకుపితంబై ఖనీభావము నొందిన శ్లేష్మోగూడి శిరస్సునందు ప్రతిశ్ఛాయంబను వ్యాధిని కల్గించును. మరియు “ప్రూణ మూలే స్థితశ్శ్లేష్మా రుధిరం పిత్తమేన వా । మూరుతాధ్మాతశిరస శ్శ్చాయతే మూరుతం ప్రతి॥” అని చరకమున నుండుటంజేసి కఫరక్తపిత్తములలో నేదైనను నాసామూల ముననుండి వాతపూరితంబైన శిరస్సునందు వాతమున కభిముఖముగ సంఘరించునదియే ప్రతిశ్ఛాయం బని యెరుంగునది.

ప్రతి అను ఉపసర్గమును పూర్వమునగల “వైశ్వా — గతౌ” అను ధాతువుచే “ప్రతిశ్ఛాయః” అను రూపము సిద్ధమైనది గాన పై జెప్పిన యర్థము లభించునని భావము.

మరియు వాత పిత్త కఫరక్తములు తమతమ స్థానములయంగు వృద్ధి నొంది వెవ్వేరుగనైనను అన్నియుంగలసియైనను తమతమ కారణములచేత ప్రకుపితంబులై శిరంబునజేరి పై జెప్పిన ప్రతిశ్ఛాయంబను వ్యాధిని కల్గించును. ఇచ్చట “స్వస్థానవృద్ధిర్లోషాణాం చయ ఇత్యభిధీయతే” అను వచనమునుబట్టి వాతాదిదోషములు చూడును స్వస్థానములయంగు వృద్ధి నొందుటయే చయంబని యెరుంగునది. మరియు వాతపిత్తకఫరక్తసన్నిపాతభేదములచే నైరువిధంబులైన ప్రతిశ్ఛాయ మునకు వాతాదులను చయాదిక్రమము నపేక్షించకయే ప్రకోపింపజేసి ప్రతిశ్ఛాయమును గల్గించు నది సద్యోజనకనిదానంబనియు, చయాదిక్రమము ననుసరించి ప్రకోపింపజేసి కల్గించునది రెండవ నిదానమనియు నిదానములు రెండువిధంబులు; అందు “సంధారణాత్మిక” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినది సద్యోనిదానంబనియు “చయం గతాః” అని యుపక్రమించి చెప్పినది చయాది క్రమముననుసరించిన నిదానంబనియు నెరుంగునది. సద్యోనిదానము సుత్రతమునం దివిధంబుగ గానబడియెడు; “నాగీప్రసంగశ్శిరసోఽభితాపో ధూమోరజశ్శీతమతిప్రతాపః । సన్ధారణం మూత్రపురీషయోశ్చ సద్యః ప్రతిశ్ఛాయనిదానముక్తమ్॥” (స్త్రీ సంభోగము, శిరస్సంతాపము, పొగయు రజస్సును నాసాద్వారముల బొరంబుడు, అధిక మైన శీతము, అధిక మైన సంతాపము, మూత్రపురీషములను నిరోధించుట, ఇవి యన్నియు ప్రతిశ్ఛాయమునకు సద్యో నిదానంబులని యర్థము.

ప్రతిశ్ఛాయ పూర్వరూపములు

శ్లో॥ క్షువప్రవృత్తిశ్శిరసోఽతిపూర్ణతా

స్తమ్భోఽఙ్గపర్ధః పరిహృష్టకోమతా ।

ఉపద్రవాశ్చాప్యపరే పృశ్వధాః

స్పృణాం ప్రతిశ్ఛాయపురిస్సరాస్త్పృతాః ॥౧౬॥

తా॥ తుమ్ములు వెడలుట, శిరస్సు నిండినట్లుండుట, శరీరము స్తంభించి యుండుట, ఒడలిసొప్పలు, రోమాంచము కల్గుట, ఈ లక్షణంబులును; తత్కాలమున జనించు ముక్కునందు మంట మొదలగు నుపద్రవంబులును, ఇవియన్నియు ప్రతిశ్యామము జనించుటకుమున్న కల్లు పూర్వరూపములని యెరుంగునది. మరియు “పూర్వరూపాణి దృశ్యేనే ప్రతిశ్యామే భవిష్యతి। ప్రాణాధూమాయనం మనః క్షవధుస్తాబుదారణమ్। కంఠధ్వంసో ముఖస్రావః శిరసః పూరణంతథా॥” అని ప్రతిశ్యామపూర్వరూపములను విచేహించు వచించెను. నాసారంధ్రములయందు పొగ వెడలునట్లు బాధ కల్గుట, పుల్లతో కలియబెట్టినట్లుం డుట, తుమ్ములు వెడలుట, తాలువులయందు పగులుట, గొంతెండుట, నోట నీరు స్రవించుట, శిరస్సు బరువై యుండుట, ఇవి యన్నియు ప్రతిశ్యామము జనించుటకుమున్న కల్లు పూర్వ రూపములని భావము.

వాతజప్రతిశ్యామ లక్షణము

శ్లో॥ ఆనద్ధా పిహితా నాసా తనుస్రావప్రసేకినీ।

గలతాల్వోష్ణ శోషశ్చ నిస్తోదశ్శబ్దయోస్తథా ॥౧౭॥

క్షవప్రవృత్తి రత్యర్థం వక్త్రవైరస్య మేవ చ।

భవేత్స్వరోపఘాతశ్చ ప్రతిశ్యామేఽనిలాత్మకే॥౧౮॥

తా॥ నాసారంధ్రములు బిగిసి మూయబడినట్లుండుట, పలచనైన శ్లేష్మము స్రవించుట, కంఠంబును తాలువులును పెదవులును ఎండుట, కణతలయందు పోటు బుట్టుట, ఆధికముగ తుమ్ములు వెడలుట, నోరు రసముల వెరుంగవండుట, కంఠస్వరము బైలువెడలక యడ్డగించబడి యుండుట, ఈ లక్షణములు వాతముచే జనించిన ప్రతిశ్యామమునందు కల్లును.

పిత్తముచే జనించిన ప్రతిశ్యామ లక్షణము

శ్లో॥ ఉష్ణస్పీతకస్సాహో ఘ్రాణాత్సవతి పైత్తికే।

కృశోఽతిపాణ్డుస్సస్త్రో భవేదుష్ణాభిషీడితః॥౧౯॥

సధూమమగ్నిం సహసా వమతీవ స మానవః।

తా॥ పిత్తముచే జనించిన ప్రతిశ్యామమునందు ఉష్ణంబై కొంచెము పచ్చగనుండు శ్లేష్మము నాసారంధ్రములనుండి వెడలును. ఈ వ్యాధికల మనుజుండు మిగుల కృశతనొంది పాండువర్ణము కలవాడును, మిగుల సంతాపము నొందినవాడును, ఉష్ణముచే పీడితుండునై పొగతోగూడిన యగ్నిని గ్రమ్మ విధంబుగ నుండును.

కఫజనిత ప్రతిశ్యామ లక్షణము

శ్లో॥ ఘ్రాణాత్కఫః కఫకృతే శీతః పాణ్డుస్సవేద్బహు ॥౨౦॥

శుక్లావభాసశ్శుక్లాత్ భవేద్దురుశిరా నరః।

కణ్ఠతాల్వోష్ణశిరసాం కణ్ఠాభిరభిషీడితః ॥౨౧॥

తా॥ కథముచే జనించిన ప్రతిశ్ఛాయమునందు మిగుల శీతలంబును, పాండువర్ణంబునైన కథము అధికముగ నాసారంధ్రమునుండి వెడలును. ఈ వ్యాధికల మనుజుండు తెల్లని రోహచ్చాయ యు తెల్లని కన్నులును కలవాఁడును, మిగుల బరువైన శిరస్సుకలవాఁడునై కంఠమునందును, తాళవులకుందును, శిరస్సునందును మిక్కుటమైన దురదచే బాధింపబడును.

సన్నిపాతజ ప్రతిశ్ఛాయ లక్షణము

శ్లో॥ భూత్వా భూత్వా ప్రతిశ్ఛాయో యస్యాకస్తాన్నివర్తతే।

సంపక్వో వాఽప్యపక్వో వా స సర్వప్రభవస్త్వన్నృతః॥౨౨॥

తా॥ ప్రతిశ్ఛాయము పక్వంబైనను పక్వము గాకున్నను మాటిమాటికి జనించి చికిత్సజేయకున్నను తనంతట నివర్తించి మరల కలుచున్నయెడ సన్నిపాతముచే జనించిన ప్రతిశ్ఛాయంబని యెరుంగు నది. మరియు నృణాం దుష్టప్రతిశ్ఛాయ స్త్యసాధ్యస్సర్వజ స్త్వన్నృతః'' అను విదేహవచనము ననుసరించి సన్నిపాతముచే జనించిన ప్రతిశ్ఛాయము అసాధ్యంబని యెరుంగునది.

దుష్టప్రతిశ్ఛాయ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రక్షిద్యతే పునర్నాసా పునశ్చ పరిశుష్యతి

పునరానన్యతే వాఽపి పునర్వివియతే తథా॥౨౩॥

నిశ్వాసో వాతి దుర్గన్ధో నరో గన్ధాన్నవేత్తి చ।

ఏవం దుష్టప్రతిశ్ఛాయం జానీయాత్కృచ్ఛసాధనమ్॥౨౪॥

తా॥ ప్రతిశ్ఛాయవ్యాధి కల్గినప్పుడు నాసారంధ్రము లొకప్పుడు ఆర్ద్రంబులును, మరి యొకప్పుడు శుష్కంబులునై ఒకప్పుడు మూసికొనియుండి వేరొకప్పుడు క్షేమ్యచే నడ్డగింపబడ కుండి దుర్గన్ధముతోగూడిన నిశ్వాసము బైలువెలుచు • గంధానుల నెరుగనున్నయెడ అట్టి ప్రతిశ్ఛాయము ఏకదోషముచే జనించినను అపథ్యాహారములచే తక్కిన దోషముగూడ ప్రకో పము నొందియున్నవి యని యెరుంగునది. ఇట్టి దోషసంకరముచే దుష్టంబైన ప్రతిశ్ఛాయమునందు పరస్పరవిరుద్ధంబులైన చికిత్సల జేయవలసియుండును గాన మిగుల కష్టసాధ్యంబై యుండును. ఇదియు అవస్థాభేదముచే వైకెప్పిన ప్రతిశ్ఛాయభేదములతో జేరినది గాన సంఖ్యాభేదము లేదని యెరుంగునది.

రక్తజ ప్రతిశ్ఛాయ లక్షణము

శ్లో॥ రక్తజేతు ప్రతిశ్ఛాయో రక్తస్రావః ప్రవర్తతే।

తామ్రాక్షశ్చ భవేజ్జన్తురురోఘాతప్రవీక్షితిః॥౨౫॥

దుర్గన్ధోచ్ఛ్వాసవదనో గన్ధాన్తి న వేత్తి నః।

తా॥ రక్తముచే జనించిన ప్రతిశ్ఛాయమునందు నాసారంధ్రములనుండి రక్తం బధికముగ ప్రవించుట, కన్ను లెఱ్ఱగ నుండుట, ఉరోఘాతంబును వ్యాధి కలుట, దుర్గన్ధయుక్తమైన శ్వాసము వెడలుట, నోరు దుర్గన్ధముతో గూడియుండుట, వాసనల చెరియవండుట, ఈ లక్షణములు

కల్లును. మరియు “పితృప్రతిశ్ఛాయకృతైః లిజ్జేశ్ఛాపి సమన్వితః” అని ఇతరగ్రంథములయందున్నది. గాన రక్తపిత్తములు గండును సమానంబులై యుండుటంజేసి రక్తప్రతిశ్ఛాయమునందు పితృప్రతిశ్ఛాయలక్షణములుగూడ కల్లునని యెరుంగునది.

అసాధ్యప్రతిశ్ఛాయ లక్షణము

శ్లో॥ సర్వ ఏవ ప్రతిశ్ఛాయా నరస్యాప్రతికారిణః॥౨౬॥

దుష్టతాం యాన్తి కాలేన తదాసాధ్యా భవన్తి హి।

మూర్ఛన్తి చాత్ర క్రిమయః శ్వేతాస్నిగ్ధా స్తథాఽణవః॥౨౭॥

క్రిమితో యశ్శిరోరోగస్త్యుల్యం తేనాస్య లక్షణమ్।

తా॥ పై జెప్పిన ప్రతిశ్ఛాయములన్నియు సకాలమున చికిత్సజేయక యుండేడించినయెడ కొంతకాలమునకు మిక్కిలి దుష్టంబులై యసాధ్యంబు లగును. మరియు నీవ్యాధులయందు కాలక్రమముగ శ్వేతవర్ణంబులును, స్నిగ్ధంబులును, మిక్కిలి నూత్నైకారంబులైన పురుగులు బుట్టును. క్రిములు జనించినప్పుడు క్రిములచే గల్గిన శిరోవ్యాధికి సమానంబులైన లక్షణములు కల్గియుండును.

పీనసముచే కల్లు వ్యాధులు

శ్లో॥ గాధిర్యమాన్ధ్యమప్రుత్వం ఘోరాంశ్చ సయనామయాన్ ॥౨౮॥

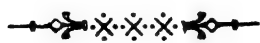
శోథాగ్ని సాదకాసాంశ్చ వృద్ధాః కుర్వన్తి పీనసాః।

తా॥ చెవుడు, అంధత్వము, గంధమును గ్రహించు శక్తిలేకబోవుట, కూరంబులైన నేత్రరోగములు, వాపు, అగ్నిమాంద్యము, దగ్ధుడు ఈ వ్యాధులను పీనసములు వృద్ధిచొంది కల్గించును. ఇచ్చట “ఘోరాంశ్చ సయనామయాన్” అనువాక్యముచేతనే నేత్రరోగాన్తర్గతంబైన అంధత్వముగూడ గ్రహించబడినను మరల అన్యపదమును గ్రహించుటవలన పీనసవ్యాధిచేత అంధత్వము విశేషముగ జనించునని భావము.

నాసార్బదాది లక్షణములు

శ్లో॥ అర్బుదం సప్తథాశోథాశ్చ త్వారోఽర్కశ్చతుర్విధమ్ ॥౨౯॥

చతుర్విధం రక్తపిత్త ముక్తం ఘ్రాణేఽపి తద్విదుః।

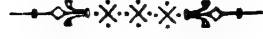
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

నాసారోగ నిదానమ్

సమాప్తమ్

తా॥ ఏడువిధంబులైన అర్బుదంబులును, నాల్గువిధంబులైన శోఫలును, నాల్గుతెరంగులైన అర్కస్ఫులును, నాల్గువిధంబులగు రక్తపిత్తంబులును, ఇవియన్నియు నాసికయందును కల్గును. వాని లక్షణములను మున్ను జెప్పినరీతిగ నూహింపందగినది.

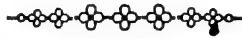
ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర
ణారవిందసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యనవవాసు రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసమృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుజి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్యవీరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మాధవనిదానాంధ్రతాత్పర్యమునందు
నాసారోగనిదానము
స మా ప్ర ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః

శ్రీ ర స్తు

నేత్ర రోగ నిదానమ్

నేత్రములు నాసికబోలె ఇంద్రియమున కధిష్ఠానంబులు గాన నానారోగముల నిదానమును జెప్పినపిదప నేత్రరోగముల నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ ఉష్ణాభితప్తస్య జలే ప్రవేశా
ద్దూరేక్షణాత్స్వప్నవిపర్యయాచ్చ!
స్వేదాద్రజోఘామనిషేవణాచ్చ
ఛర్దేర్విఘాతాద్వమనాతియోగాత్॥౧॥
ద్రవాత్తథాన్నాన్నిశి సేవితాచ్చ
విఘ్నాత్రవాతక్రమనిగ్రహాచ్చ!
ప్రసక్తసంగోదనకోఽశోకా
చ్ఛిరోఽభిఘాతాదతిమద్యపానాత్॥౨॥
తథా ఋతునాం చ విపర్యయేణ
క్లేశాభిఘాతాదతిమైధునాచ్చ!
బాష్పగ్రహాత్సూక్ష్మనిరీక్షణాచ్చ
నేత్రే వికారాన్ జనయన్తి దోషాః॥౩॥

తా॥ ఎండ మొదలగువానిచే దేహమునందు మిగుల సంతాపము గలిగియుండునపుడు జలము నందు చిరకాలముపవేశించియుండుట, దూరముననుండువస్తువులను జూచుట, రాత్రులయందు నిదుర మేల్కొంచి పవటియందు నిదురించుట, కన్నులయందు చెమట పొగ దుమ్ము మొదలగునవి చేరు ట, వమనమును నిరోధించుట, అధికముగ వమనము జేయుట, అర్చించిన యన్నమును రాత్రుల యందు భుజించుట, మలమూత్రవాతములను నానాట నిగ్రహించుట, ఎల్లప్పుడును రోదనంబును కోపంబును దుఃఖంబును కల్గియుండుట, శిరంబున నధికముగ సంతాపము కల్గుట, అధికముగ మద్యపానము జేయుట, ఒకఋతుచర్యలను వేరొకఋతువున జేయుట, శరీరశ్రమము, అభిఘాతము, అధికముగ శ్రీసంభోగము జేయుట, కన్నీళ్లను నిరోధించుట, మిగుల నూత్నంబులైన వస్తువులను జూచుట, ఈ కారణములచేత వాతపిత్తశ్లేష్మంబులు యూడును ప్రకోపమునొంది

నేత్రములయందు నానావిధోగములను గల్గించును. నేత్రోగ భేదములను సుశ్రుతుండివిధంబుగ వచించెను: “తైత్తిరిభిప్రీంశదుక్తాస్తే కఫేనాత్యధికాస్త్రయః । రక్తజాష్టోదశ ప్రోక్తాః సర్వజాః పఞ్చవింశతిః । బాహ్యా పునర్ద్వౌ చ తథా రోగాష్టత్సప్తతి స్స్మృతాః । నవ సన్ధ్యాశ్రయాస్తేషు వర్తజాస్త్యేకవింశతిః । శుక్ల భాగే దశై కశ్చ చత్వారః కృష్ణభాగజాః । సర్వాశ్రయాస్సప్తదశ దృష్టిజా ద్వాదశై వ తు । ద్వా చ బాహ్యాశ్రయావన్యో రోగౌ పరమదారుణౌ । షట్సప్తతిర్నేత్రరోగా స్సంగ్రహేణ ప్రకీర్తితాః॥” వాతాది దోషత్రయములచే జనించినవి (80) ముప్పదియు, దోషములలో కఫాధిక్యముచే జనించినవి (3) మూడును, రక్తముచే జనించినవి (౧౬) పదు నారును, సన్నిపాతముచే జనించినవి (౨౫) ఇరువదియైదును, నేత్రములకు వెలిపక్క జనించి నవి (౨) రెండును, ఇవియన్నియు గలసి నేత్రోగములు డెబ్బదియారువిధంబులగును. అందు నేత్రములయందలి సంఘల నాశ్రయించినవి (౯) తొమ్మిదియు, రెప్పల నాశ్రయించినవి (౨౧) యి రువది యొకటియు, శుక్ల భాగము నాశ్రయించినవి (౧౧) పదునొకండును, కృష్ణభాగము నాశ్ర యించినవి (౪) నాలుగును, అన్నింటి నాశ్రయించినవి (౧౭) పదునేడును, దృష్టి నాశ్రయించినవి (౧౨) పండెండును, నేత్రముల వెలిపక్క నాశ్రయించినవి (౨) రెండునై, యుండును. ఇవి ధంబుగ డెబ్బదియారు విధంబులైన నేత్రోగముల విభాగము నెరుంగునది. నేత్రోగ సంప్రాప్తి సుశ్రుతమునం దితైరంగున గానంబడియె “సిరానుసారిభిద్దోషైర్విగుణైర్మూర్ధ్వ మా శ్రోతైః । జాయస్తే నేత్రభాగేషు రోగాః పరమదారుణాః॥” సిరల ననుసరించుచుండు వాతపిత్తశ్లేష్మములు మూడును ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దూర్ధ్వభాగము నాశ్రయించి మిగుల క్రూరంబులగు నేత్రోగములను గల్గించునని భావము. మరియు నేత్రపరిమాణము సుశ్రుతమున నివిధంబుగ జెప్పంబడియె: “విద్యాద్వ్యక్తజ్వల బాహుల్యం స్వాఙ్గుష్ఠోదరసమ్మితమ్ । ద్వ్యక్తజ్వలం సర్వతస్సార్థం భిషజ్జయనబుద్ధుదమ్॥” రెండంగులముల విస్తారంబును, లోపక్క బాటనవేలి పరిమాణంబును, చుట్టు రెండున్నర అంగుళముల పరిమాణంబును కల్గి గ్రుడ్డువలె నుండునది నేత్రంబని భావము.

అభిష్యందభేదములు

శ్లో॥ వాతాత్పిత్తాత్కఫాద్రక్తాదభిష్యంద శ్చతుర్విధః ।

ప్రాయేణ జాయతే ఘోరస్సర్వనేత్రామయాకరః॥౪॥

తా॥ నేత్రోగములలో నభిష్యంద మనునది వాతపిత్త కఫ రక్తములచే వెవ్వేరుగ జనించు టంజేసి నాల్గుతెరంగులగును. ఈ నేత్రాభిష్యందమును వ్యాధి తరుచుగ నేత్రోగముల కన్నింటికి నుత్పత్తికారణముగాన మిగుల కష్టప్రదంబై యుండును. అభిష్యందము నేత్రోగముల కన్నింటి కిని కారణంబని సుశ్రుతమున నితైరంగున జెప్పంబడియె, “ప్రాయేణ సర్వే నయనామ యాస్తే భవన్త్యభిష్యందనిమిత్తమూలాః” నానావిధములగు నేత్రోగము లన్నియు అభిష్యందవ్యాధిచే తరుచుగ జనించునని భావము.

వాతాభిష్యంద లక్షణము

శ్లో॥ నిస్తోదన స్తమ్భున రోమహర్ష సజ్జర్షపారుష్య శిరోఽభితాపాః |
విశుష్కభావశ్శిశిరాశ్రుతా చ వాతాభిపన్నే నయనే భవన్తి॥౧॥

తా॥ కన్నులయందు నూగుల బొడిచిన విధంబుగ పోటు, జడముగ నుండుట, గోమూఁచము కల్గుట, కన్నులయందు మెర మెరలాడుచుండుట, మిగుల పరుషముగ నుండుట, తలనొప్పి గల్గుట, పుసులుగట్టకుండుట, చల్లని కన్నీళ్లు గారుట, ఈ లక్షణములు కల్గినది వాతముచే గల్గిన యభిష్యందమని తెలియునది.

పితృభిష్యంద లక్షణము

శ్లో॥ దాహప్రపాకౌ శిశిరాభినన్దా
ధూమాయనం బాష్పసముచ్చయశ్చ |
ఉష్ణాశ్రుతా వీతకనేత్రతా చ
పితృభిపన్నే నయనే భవన్తి॥౨॥

తా॥ కన్నులయం దధికమైన మంటకల్గి పుండగుట, చలవ గోరుట, పొగ వెడలునట్లుండుట, కన్నీళ్ళకముగ వెడలుట, కన్నీళ్లు విక్కిలి ఉష్ణముగ నుండుట, కన్నులు పచ్చగ నుండుట, ఈలక్షణములు పిత్తముచే జనించిన యభిష్యందమున గల్గునని యెరుంగునది.

కఫాభిష్యంద లక్షణము

శ్లో॥ ఉష్ణాభినన్దా గుగుతాఽక్షిశోఢః
కణ్డూప దేహోవభిశీతతా చ |
ప్రావో ముహుః విచ్ఛిల ఏవ చాపి
కఫాభిపన్నే నయనే భవన్తి॥౩॥

తా॥ ఉష్ణస్పర్శమునం దభిలాష కల్గుట, కన్నులు బరువై యుండుట, కనుగెప్పలయందు వాపుకల్గుట, రురదపుట్టుట, కణితికల్గుట, మిగుల చల్లనై యుండుట, విచ్ఛిలంబైన కన్నీరు మాటమోటికి గారుచుండుట, ఈలక్షణములన్నియు కఫముచే జనించిన యభిష్యందమున జనించును.

రక్తాభిష్యంద లక్షణము

శ్లో॥ తామ్రాశ్రుతా లోహితనేత్రతా చ
వాడ్యస్పృహన్తాదోహితాశ్చ |
పిత్తస్య బిజ్జాని చ యాని తాని
రక్తాభిపన్నే నయనే భవన్తి॥౪॥

తా॥ ఎఱ్ఱని కన్నీరు వెడలుట, కన్నులు రక్తవర్ణంబులై యుండుట, కన్నులయందు మిక్కిలి రక్తవర్ణంబులై న నాడులు వ్యాపించి యుండుట, ఈలక్షణములకల్గి పితృభిష్యన్దమున గల్గుదాహపాకాది లక్షణములు కల్గియున్నయెడ రక్తముచే జనించిన యభిష్యన్దముని యెరుగునది.

అధిమన్థసామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ వృద్ధేఽపి రభిష్యన్దేర్న గాణామక్రియావ తామ్।

తావ స్తస్యధిమన్థాస్యైర్నయ నే తీవ్ర వేదనాః॥౯॥

ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్మళ్యతే తథా।

శిరసోఽర్థం చ తం విద్యాదధిమన్థం స్వలక్షణైః॥౧౦॥

తా॥ పైజెప్పిన అభిష్యన్దములు జనించినప్పుడు చికిత్సజేయక యుపేక్షించునెడ నా నాట వృద్ధి నొంది వాతాభిష్యన్దముచే వాతాధిమన్థంబును, పితృభిష్యన్దముచే పితృాధిమన్థంబును, కఫాభిష్యన్దముచే కఫాధిమన్థంబును గల్గును. ఈ యభిష్యన్దములు కన్నులయందు మిగుల తీవ్రం బైన వేదనను గల్గించును. మరియు కన్నులు పెకలించువిధంబుగ నుండి కలియబెట్టినరీతిగ తాద కల్గి శిరస్సునందు సగపాలున మిక్కుటమైన వేదనకల్గి పగులదీయునట్లుండి వాతాభిష్యన్దము లక్షణములతోగూడి యున్నయెడ అధిమన్థంబని యెరుంగునది.

అధిమన్థమునందు దోషభేదముచే కాలనిర్ణయము

శ్లో॥ మాన్యాద్బలప్రి శ్చైష్మికస్సప్తరాత్రా

దధీమన్థో రక్తజః పంచరాత్రాత్।

షడ్రాత్రాద్వై వాతికో వా నిహన్యాత్

మిథ్యాచారాన్చైత్తిక స్సద్య ఏవ॥౧౧॥

తా॥ శ్లేష్మముచే జనించిన యధిమన్థమున నపథ్యజేవజేసినయెడ ఏడురాత్రులలోపల దృప్తిని చెరచును. రక్తముచే గల్గిన యధిమన్థమున అపథ్యముల జేవించునెడ పైదురాత్రులలో దృప్తిని చెరచును. వాతాధిమన్థమున నపథ్యముల జేసినయెడ ఆరురాత్రులలోపల దృప్తిని చెరచును. పితృాధిమన్థమున నపథ్యముల జేసినయెడ మూడురాత్రులలో దృప్తిని చెరచును. పైజెప్పబడిన కాల నియమము వ్యాధిస్వభావముచే గల్గునని భావము.

ఆమనేత్రోగలక్షణము

శ్లో॥ ఉదీర్ణ వేదనం నేత్రం రాగశోభనమన్వితమ్।

ఘర్షణిస్తోదశూలాశ్రు యుక్తమామాన్వితం విదుః॥౧౨॥

తా॥ మిగుల నుదేకమునొందిన వేదనతోగూడి కన్నులయందు అధికమైన యెరుపును వాపును కల్గి కరకరలాడుచు పోటును నొప్పియు కల్గి కన్నీళ్లు గారుచున్నయెడ ఆమంబైన నేత్రోగమని యెరుంగునది. మరియు తత్త్వాన్తరమునందు “స్వేదః ప్రలేప స్తికాన్నం

ధూమో దినచతుష్టయమ్ | లఙ్ఘనం చాక్షిరోగణాం ఆమావాం పాచనాని
పట్ | అఙ్ఘనం సర్పిషః పానం కషాయం గురుభోజనమ్ | నేత్రరోగేషు సామేషు
స్నానం చాపి వివర్జయేత్ ||” అని చెప్పియున్నది. స్వేదనము, ప్రలేపము, తీక్తంతైన
యన్నము, ధూమపానము, నాలుగుదివసులవరకు లంకణము అను నీ చికిత్సలను నేత్రరోగములు
పక్ష్యముగాకుండునపుడు పక్ష్యంబులగుటకై జేయవలెననియు; అంజనము, సర్పిషానము, (నెయ్యి
ద్రాగుట,) కషాయము, అర్ధకగంతైనభోజనము, ఈ కృత్యములను నేత్రరోగములు సామంబులై
(పక్ష్యములుగాక) యుండునపుడు జేయవలెననియు భావము. ఇట్టి చికిత్సాభేదముల జేయుటకై
ప్రకృతమున నేత్రరోగములయొక్క పక్ష్యపక్ష్యభేదములు జెప్పబడెనని యెరుంగునది.

పక్ష్యనేత్రరోగ లక్షణము

శ్లో॥ మద్దవేదనతా కణ్ఠా స్పృరమ్భాశ్రుప్రశాస్తతా |

ప్రశస్తవర్ణతా చాక్షిః సంపక్ష్యం గోషమాదిశేత్ || ౧౩ ||

తా॥ కన్నులయందు పోటు మొదలగు వేదనలు స్వల్పములుగ నుండుట, గురువకల్గుట,
వాపును కన్నీళ్లును తగ్గియుండుట, ఎరుపు మొదలగు వర్ణావరములు లేక స్వాభావికవర్ణము కల్గి
యుండుట, ఈ లక్షణము కల్గియున్నయెడ నేత్రరోగము పక్ష్యంబైనది యని యెరుంగునది.

వాపుతో గూడిన పాకలక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠాపదేహాశ్రుయుతః పక్ష్యమంబరసన్నిభః |

సంరమ్భి పచ్యతే యస్తు నేత్రపాకస్స శోభజః |

శోభషీనాని లిజ్జాని నేత్రపాకే త్వశోభజే || ౧౪ ||

తా॥ నేత్రములయందు గురదయు, గుర్మాంశును, కన్నీళ్లును కల్గి పండిన మేడిపండు
వంటి రంగుకల్గి వాపుతోగూడి పుండైనయెడ వాపుతోగూడి జనించిన నేత్రపాకమనియు, వాపు
యొక్క చిహ్నములులేకయే పుండైనయెడ వాపు లేక జనించిన నేత్రపాకమనియు నెరుంగునది.

హతాధిమన్థ లక్షణము

శ్లో॥ ఉపేక్షణదక్షి యథాధిమన్థో

వాతాత్మకస్సాదయతి ప్రసహ్య |

రుజాభి రుగ్రాభి రసాధ్య ఏష

హతాధిమన్థః ఖలు నామ రోగః || ౧౫ ||

తా॥ వాతముచే జనించిన అధిమన్థమును చికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ మిగుల తీక్ష్ణంబు
లైన పోటు నొప్పి మొదలగు బాధలగల్గించి చచ్చిని చెరచి నేత్రమును నశింపజేయును. దీనిని
హతాధిమన్థంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి మిగుల నసాధ్యంబై యుండును. మరియు
“అస్తర్గతస్సిరాణాం తు యదా త్మిషతి మారుతః | స తదా నయనం ప్రాప్య
శ్రీఘం దృష్టిం నిరస్యతి | తస్యాం నిరస్యమానాయాం నిర్మథన్నివ మారుతః |

నయనం నిర్వమత్యాశు శూలతోదాది మన్థనైః । అథవా శోషయేదక్షి క్షీణ తేజోబలాదయమ్ । తత్పద్మమివ సంశుష్కం అవసీదతి లోచనమ్ । హతాధిమన్థం తం విద్యాదసాధ్యం వాతకోపతః॥” అను గ్రన్థాంతరమున విజేహాక్ష శ్లోకములబట్టి హతాధిమన్థంబను వ్యాధిని దృష్ట్యుత్తేపలక్షణం (కన్నులను వెలికి ద్రోయునది) బనియు, సకలనయనశోష (కన్నులను స్వరూపములేక నశింపజేయునది) లక్షణంబనియు రెండు విధములుగ జెప్పిరి. నేత్రములలోపలనుండు సిరలయొక్క అస్తర్భాగము నాశ్రయించిన వాతము ప్రసవితంబై నేత్రములంతటి దృష్టిని పోనడచి నేత్రములను మధించువిధంబుగ నొప్పి పోటు మొదలగు బాధలం గల్గించి వెలికింద్రోయును. ఇయ్యది దృష్ట్యుత్తేపంబను అధిమంథంబనియు, పై జెప్పినవిధం బుగ బాధల గల్గించి దృష్టిని చొరచి తేజోబలము నశించుటంతేని ఎండిన తామరపువ్వునుంబోలి కన్నులను నశింపజేయును. ఇది నయనశోషంబను అధిమంథంబనియు, వాతప్రకోపముచే జనించిన నీరెండు విధంబులగు హతాధిమంథంబులను వ్యాధులు మిగుల నసాధ్యములై యుండుననియు భావము. ప్రకృతమూలమునంగు “ఉపేక్షణాత్” అను శ్లోకమున నయనశోషంబను రెండవ హతాధిమన్థలక్షణము జెప్పబడియెనని యెరుంగునది.

వాతపర్యాయ లక్షణము

శ్లో॥ వారంవారం చ పశ్యేతి భ్రువౌ నేత్రే చ మారుతః ।
రుదశ్చ వివిధాస్తీవ్రాస్స జ్ఞేయౌ వాతపర్యయః॥౧౬॥

తా॥ వాతము ప్రకోపమునొంది ఒకప్పుడు కనుబొమలయంగును మరియొకప్పుడు కన్నుల యందును జేరి మిక్కిలి తీవ్రంబులైన పోటు నొప్పి మొదలగు నానావిధవేదనల మాటిమాటికి గల్గించుచున్నయెడ వాతపర్యాయం బను వ్యాధియని యెరుంగునది. కనుబొమలను కన్నులను మార్చి మార్చి వాతము బాధించుటచే నీవ్యాధి వాతపర్యాయమనబడునని భావము.

శుష్కాక్షిపాక లక్షణము

శ్లో॥ యత్కూణితం దారుణరూక్షవర్ష
సందహ్యతే చావిలదర్శనం యత్ ।
సుదారుణం యత్ప్రతిబోధనేచ
శుష్కాక్షిపాకోపహతం తదక్షి॥౧౭॥

తా॥ కన్నులను మూయునపుడు కనురెప్పలు మిగుల కఠినంబులును రూక్షంబులునై మంట గల్గి చూచుటకు మిగుల కష్టముగ నున్నను, కన్నులను దెరచునప్పుడు మిగుల కఠినంబై యున్నను అట్టి నేత్రములు శుష్కంబైన నేత్రప్రణామచే నీడింపబడినవియని యెరుంగునది. మరియు “కూణితం ఖరవర్షాక్షిక్యచ్ఛ్చిస్మలావిలేక్షణమ్ । సదాహం సాస్యజో వా తాత్ శుష్కపాకాన్వితం వదేత్॥” అని తత్త్వాంతరమున నుండుటంతేని యీవ్యాధి రక్త ముతోగూడిన వాతముచే జనించునని యెరుంగునది. కన్నుల మూయునపుడు మిగుల కర్కశంబును

తెరచుటకు మిగుల సాధ్యము గాకుండునదియు, కన్నులు కలకబారి మంటతో గూడియుండు నదియు నైనది శుష్కంబులగు ప్రణములతో గూడిన శీత్రంబని భావము.

అన్యతో వాతలక్షణము

శ్లో॥ యస్యావటూకర్ణశిరోహనుస్తో
మన్యగశో వాఽప్యనిలోఽన్యతో వా ।
కుర్యాద్రుజం నై ధ్రువి లోచనే చ
తమన్యతో వాతముదాహరన్తి ॥౧౮॥

తా॥ పెడతల, చెవులు, శిరస్సు, అంకిర్లు, పెడతలనుండు మన్య యను నరము, ఈ స్థలముల యందైనను వేరొకచోటనైనను వాతము ప్రకుపితంబై కనుబొమలయందైనను కన్నులయందైనను బాధను గల్గించును. దీనిని అన్యోవాతమని యెరుంగునది. మరియు దీని లక్షణమును విదేహుం డివ్వీ ధంబుగ జెప్పెను “మన్యానాను స్థితే వాయుశుక్తితః పృష్ఠశోఽపి వా । కరోతి భేదం నిస్తోదం శంభే చాక్ష్మీర్భృగ్భ్రూవోస్తథా । తదూహురన్యతోవాతం రోగం దృష్టివిదో జనాః॥” పెడతలనుండు నరములయందైనను నీపునందైనను వాతము ప్రకుపితంబై కణ్ఠతలయందును కనుబొమలయందును కన్నులయందును మిగుల నధికముగ నొప్పిని పోటును కల్గించును. ఇయ్యది వాతము ఒకచోట ప్రకుపితంబై వేరొకచోట బాధను గల్గించుటంకేసి అన్యోవాతమని చెప్పందగునని యర్థము.

అమ్లాధ్యుషిత లక్షణము

శ్లో॥ శ్యావం లోహితపర్వస్తం సర్వం చాక్షీ ప్రపచ్యతే ।
సదాహశోధం సా సావం అమ్లాధ్యుషిత మప్లుతః॥౧౯॥

తా॥ అమ్లపదార్థములను భుజించుటచేత శీత్రము శ్యామవర్ణంబును, రక్తవర్ణంబైన కన్ఠో నలు కల్గినదియునై మంటయు, వాపును, అస్రావంబులును కల్గి పరిపక్వంబైనయెడ అమ్లాధ్యుషితం బను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి పిత్తముచే జనించును.

సిరోత్పాత లక్షణము

శ్లో॥ అవేదనా వాఽపి సవేదనా వా
యస్యాక్షీరాజ్యో హి భవన్తి తామ్రాః ।
ముహుర్విరజ్యన్తి చ యాస్స తాదృ
గ్వాఽధిస్సిరోత్పాత ఇతి ప్రదిప్టః॥౨౦॥

తా॥ కన్నులయందుండు రేఖలు వేదనతో గూడియైనను, వేదన లేకయైనను, మాటి మాటికి రక్తవర్ణంబులై యుండునెడ సిరోత్పాతంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

సిరాప్రహర్ష లక్షణము

శ్లో॥ మోహత్స్విరోత్పాత ఉపేక్షితస్తు
జాయేత రోగస్తు సిరాప్రహర్షః ।
తామ్రాభమస్రం స్రవతి ప్రగాఢం
తథా స శక్నోత్యభివీక్షీతుం చ ॥౨౦॥

తా॥ పైజెప్పిన సిరోత్పాతంబును వ్యాధిని చికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ ఎఱ్ఱినైన నీరు కన్నులనుండి స్రవించి చూచుటకు సాధ్యముగాకుండును. ఈ వ్యాధి సిరాప్రహర్షంబని జెప్పం దగును. ఇవియున్నియు సర్వగత నేత్రరోగములు.

నల్లగుడ్డున జనించు నేత్రరోగములలో సప్రణశుక్ల లక్షణము
శ్లో॥ నిమగ్నరూపం తు భవేద్ధి కృష్ణే
సూచ్యేవ విధం ప్రతిభాతి యద్యై ।
స్రావం స్రవేదుష్ణమతీవ యచ్చ
తత్సప్రణం శుక్లముదాహరన్తి ॥౨౧॥

తా॥ నల్లగుడ్డునందు నూదితో గ్రుచ్చినవిధంబుగ వర్తులమైన వ్రణము కల్గి మిగుల నుష్ణంబైన కన్నీరుగారుచున్నయెడ వ్రణముతోగూడిన శుక్లంబని యెరుంగునది. “రక్తరాజీనిభం కృష్ణే చ్ఛిన్నాభం యచ్చ లక్ష్యతే । సూచ్యక్రేణేవ తచ్చుక్లం ఉష్ణాశ్రు స్రావి సప్రణమ్॥” అని విధేహుండు వచించెను. ఎఱ్ఱని యావగింజవలె గుండ్రముగ నూదితో పొడిచిన విధంబుగ తెల్లని మచ్చ నల్లగుడ్డున కనుపించి ఉష్ణంబైన కన్నీరు గారుచున్నయెడ వ్రణముతోగూడిన శుక్లంబని భావము.

సాధ్యాసాధ్యశుక్ల లక్షణము

శ్లో॥ దృష్టిస్సమీపే న భవేత్తుయచ్చ
న చావగాఢం న చ సంస్రవేద్ధి ।
అవేదనం వా స చ యుగ్మశుక్లం
తత్స్పిద్ధిమాయాతి కదాచిదేవ ॥౨౨॥

తా॥ దృష్టికి సమీపమున లేక దూరముగనుండు శుక్లంబును, మిగుల లోతున జనించక పై భాగమున జనించిన శుక్లంబును, అధికమైన స్రావము లేకుండు శుక్లంబును, స్వల్పమైన వేదనకల్గిన శుక్లంబును ఒకప్పుడు సాధింపందగియుండును. రెండుశుక్లములు జంటగ జనించియున్నయెడ ఆసాధ్యంబులై యుండును.

అప్రణశుక్ల లక్షణము

శ్లో॥ సృన్వాత్మకం కృష్ణగతం సచోషం
శభేదుకుస్తప్రతిమావభాసమ్ ।

వై హాయసాద్రప్రతనుప్రకాశం

అథావ్రణం సాధ్యతమం వదన్తి || ౨౪ ||

తా॥ చోషమునోగూడి శంఖమును చంద్రుని మొల్ల మొగ్గునుబోలి తెల్లనికొన్ని కల్లినదియు, ఆకసమునకు నడుమనుండు మబ్బువలె నూత్నమైన యాకారము కల్లినదియు నైన తెల్లని చుక్క నల్లగుడ్డునందు జనించినయెడ అభివ్యవస్థాధిచే జనించి వ్రణములేకుండు శుక్లంబుని యెరుంగునది. ఇది సులభసాధ్యంబై యుండును.

సాధ్యాసాధ్య అవ్రణశుక్ల లక్షణము

శ్లో॥ గమ్భీరజాతం బహుళం చ శుక్లం

చిరోత్థితం చాపి వదన్తి కృచ్ఛ్రమ్ |

విచ్ఛిన్నమధ్యం పిశితావృతం చా

చలంసితాసూక్ష్మమదృష్టికృచ్ఛ || ౨౫ ||

ద్విత్వగృతం లోహితమస్తతశ్చ

చిరోత్థితం చాపి వివర్జనీయమ్ |

తా॥ రెండు మాడు పొరలకు లోపల జనించిన శుక్లంబును, మిక్కిలి ఘనంబైన శుక్లంబును, చిరకాలమునకు మున్న జనించిన శుక్లంబును, కష్టసాధ్యంబై యుండును. మాంసము పగిలి నడుమ రంధ్రముకల్గిత శుక్లంబును, మాంసముచే నావృతంబైన శుక్లంబును, చంచలంబైన శుక్లంబును, వీరలచే గప్పబడి మిగుల నూత్నమైన శుక్లంబును, దృష్టిని పోగొట్టు శుక్లంబును, రెండు పొరలయందు వ్యాపించిన శుక్లంబును, అస్తమనంబు రక్తమునోహుడిన శుక్లంబును, అసాధ్యంబై యుండును గాన చికిత్స జేయంజనను.

మరికొన్ని యసాధ్య లక్షణములు

శ్లో॥ ఉష్ణాశ్రుపాతః పిడకా చ నేత్రే

యస్మిన్భవేత్ ముద్గనిభం చ శుక్లమ్ || ౨౬ ||

తదప్యసాధ్యం ప్రవదన్తి కేచి

దన్యచ్చయత్తిత్తిరిపక్షతుల్యమ్ |

తా॥ ఉష్ణంబైన కన్నీళ్లు గారుచు కన్నులయందు బొబ్బలు కల్లినను, పెసరగింజవంటి యాకారముకల్గిన తెల్లని మచ్చ కల్లినను, మిక్కిలి యసాధ్యంబై యుండును. మరియు తీతువు పక్షిరక్కవంటి రంగుకల్గిన శుక్లంబుగూడ ససాధ్యంబని కొందరు వచించెదరు. ఇచ్చట “ఏకత్వగృతమేవంస్యాద్విత్వగృతమిదం భవేత్ | చోహోష్ణస్రావదాహోస్తు తృష్ణా చ పిడకోద్గమః ||” అనియు “వ్యక్తముద్గఫలాకారం శుక్లం ద్విత్వగృతం భవేత్” అనియు విదేహుండు వచించెను. గాన “ఉష్ణాశ్రుపాతః” అనునట్టి శ్లోకముచే చెప్పబడిన రెండు విధములైన శుక్లములు రెండుపొరల నాశ్రయించి యుండునని యెరుంగునది.

అక్షిపాకాత్యయ లక్షణము

శ్లో॥ శ్వేతస్సమాక్రామతి సర్వతో హి
దోషేణ యస్యాసిత మణ్డలం చ ॥౨౭॥
తమక్షిపాకాత్యయ మక్షిరోగం
సర్వాత్మకం వర్జయత్యవ్య మాహుః।

తా॥ శేత్రదోషముచేత కన్నులయందు శ్వేతము జనించి నల్లగ్రుడ్డు సంతట వ్యాపించిన యెడ దానిని అక్షిపాకాత్యయంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించి నది గాన చికిత్సజేయంజనను.

అజాకాజాతి లక్షణము

శ్లో॥ అజాపుకీషప్రతిమో రుజావాన్
సర్వోపాఘో లోహితపిచ్చిలాన్రః॥౨౮॥
విగ్రహ్యా కృష్ణం ప్రచయోఽభ్యుపై
తచ్ఛాజకాజాతిమితి వ్యవస్థేత్ ॥

తా॥ ఎండినమేడిపండువలెనుండి కొంచెము రక్తవర్ణంబును, పిచ్చిలంబునై న కన్నీళ్లు గారుచు నల్లనిగ్రుడ్డుసంతయు వ్యాపించియున్నయెడ అజకాజాతంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “కృష్ణేఽత్తోర్యద్భవేచ్ఛక్లంఛాగలీవిత్సమప్రభమ్। సాప్రసిచ్చిలరక్తాన్రం త్రిత్వ గ్గతమజాజకమ్॥” అను విదేహోక్తి ననుసరించి యీవ్యాధి మాడుపారల ననుసరించి కల్గినది యని యెరుంగునది.

దృష్టిరోగములలో ప్రథమపటలము నాశ్రయించిన

రోగ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రథమే పటలే దోషా యస్య దృష్ట్యాం వ్యవస్థితాః।
అవ్యక్తాని సరూపాణి కదాచిదథ పశ్యతి ॥౨౯॥

తా॥ “పంచభూతాత్మికాదృష్టిర్మూలార్థదలోన్నితిః” అనునట్టి తస్మాత్తరప్ర మాణము ననుసరించి శేత్రమునందు నల్లగ్రుడ్డులో చిరుసెనగపప్పంతపరిమాణముకల్గి శేత్రమధ్యమున పంచభూతాత్మకమైన దృష్టియుండును. అట్టి దృష్టియందు నాల్గుపటలములుండును. “తేజోజల శ్రితం గాఢ్యాం తేష్వన్యస్పిశితాశ్రితమ్। మేదస్తృతీయం పటలం ఆశ్రితం త్వస్థిచాపరమ్। పంచమాంశసమం - - - దృష్టేస్తేషాం గౌహుల్య మిష్యతే” అను సుశ్రుతవచనమునబట్టి నాల్గుపటలములలో చర్మమునందలి పటలము తేజోజలముల నాశ్రయించియుండుననియు, రెండవపటలము మాంసము నాశ్రయించి యుండుననియు, మూడవపటలము మేదస్సు నాశ్రయించియుండుననియు, నాల్గవ పటలము అస్థినాశ్రి

యించి యుండుననియు, ఈ పటలములలో నొక్కకటి దృష్టియొక్క బిదవభాగముంత పరిమాణము కల్గియుండుననియు తెలియుచున్నది. అట్టి పటలములలో మొదలింటి పటలమును వాతాదిదోషము లాశ్రయించి యున్నపుడు రూపముగోగూడిన కస్తువులన్నియు అన్యత్తరూపంబులుగ గానంబడును. ఇచ్చట ఆధ్యంతరపటలమును వాతం బాశ్రయించినపుడు అరుణవర్ణంబులై భ్రమించుచున్నట్లు వస్తుజాలము కనుబడుననియు, పిత్తం బాశ్రయించి యుండునపుడు నూర్యుడు మున్నగాగల వస్తుసంఘములు నీలవీర్యవర్ణంబులుగను, కఫం బాశ్రయించియున్నపుడు శ్వేతవర్ణంబులుగను, రక్తం బాశ్రయించినపుడు రక్తవర్ణంబులుగను, దోషములన్నియు నాశ్రయించినపుడు చిత్రవర్ణంబులుగను కనుపించునని యెరుంగునది. మరియు “దృష్టేరంతరమాద్యంత పటలం సమభిద్రుతాః । ఏకైక మనుపద్యస్తే పర్యాయాత్పటలాంతరమ్॥” అను విదేహాంక్తి ననుసరించి వాతాది దోషములు తొలుత లోపలనుండు మొదలింటి పటలము నాశ్రయించి నానాట వరుసగ తక్కిన పటలముల నన్నింటి నొక్కొకటిగ నాశ్రయించునని యెరుంగునది. ఆధ్యంతరముననుండు మొదటిపటలమున నేత్రగోగము జనించి తక్కిన పటలములయందు వ్యాపించును గాన ప్రళయపటలము నాశ్రయించినది స్వల్పదోషంబనియు, తక్కినవి యొక్కటికన్న నొకటి బలీయంబులై యుండుననియు భావము.

ద్వితీయపటలగత దృష్టిగోగ లక్షణము

శ్లో॥ దృష్టిర్భృశం విహ్వలతీ ద్వితీయం పటలం గతే ।
మక్షికామశకాశ్చాపి జాలకాని చ పశ్యతి॥౩౦॥
మణ్డలాని పతాకాశ్చ మరీచిం కుణ్డలాని చ ।
పరిష్టవాంశ్చ వివిధాన్వర్షమస్థ్రం తిమాంసి చ॥౩౧॥
దూరస్థాని చ రూపాణి మచ్యతే స సమీపతః ।
సమీపస్థాని దూరే చ దృష్టిగోచర విభ్రమాత్॥౩౨॥
యత్నవానపిచాత్యర్థం సూచీపాశం స పశ్యతి ।

తా॥ వాతాదిదోషములు రెండవపటలము నాశ్రయించినపుడు చూపు రూపాదులను చూచుటకు మాటిమాటికి మిగుల శ్రమకెందును. ఈగలు, దోమలు, వలలు, మండలములు, పతాకములు, కిరణములు, కుండలములు, కప్పలు మొదలగువానియొక్క నానావిధంబులైన గతివిశేషములు, వర్షము, మేఘములు, నీటి, ఇవియన్నియు లేకున్నను కండ్లకు కనబడువిధంబుగ నుండును. దూరముగనుండు రూపములు సమీపమున నుండునట్లు కనబడును. సమీపముననున్న వస్తువులు దూరమున నుండువిధంబుగ గానంబడును. పైజెప్పినవిధంబుగ దృష్టిప్రసార భేదముచేత కనబడును. మిగుల ప్రయత్నముగో చూచినను నూదియందలి రంధ్రమును కనుగొనజాలకుండును.

తృతీయపటలగత దృష్టిగోగ లక్షణము

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం పశ్యతి నాథస్తాత్తృతీయం పటలం గతే॥౩౩॥
మహాన్ద్రసి చ రూపాణి చ్ఛాదితాసివ చాచ్ఛరైః ।

కర్ణనాసాక్షిహీనాని విక్యతానీవ పశ్యతి॥౩౪॥

యథాదోషం చ రత్నేత దృష్టిగోషే బలియసి।

తా॥ దోషములు మూడవపటలము నాశ్రయించి యున్నపుడు ఊర్ధ్వభాగముననుండు వస్తువులను జూచును. అధోభాగముననుండు వస్తువులు కనబడకుండును. గొప్ప యాకౌరముగల వస్తువులన్నియు గుడ్డలచే గప్పబడినవిధంబుగ నగుపడును. వికలంబులుగాక పూర్ణంబులైన రూపములుగూడ చెవులు ముక్కులు కన్నులు మొదలైన యవయవములచే హీనంబులై విక్యతరూపములుగ గానంబడును. దోషము రక్తమాంస మేఘస్ఫులతోగూడి మిక్కిలి బలిష్ఠంబై యున్నపుడు దృష్టిగూడ నాయాదోషముల ననుసరించి అరుణవీతనితాది వర్ణములు కల్గియుండును.

దృష్టియందూర్ధ్వాది స్థానములను దోషము లాశ్రయించుటచే

గల్గు విక రభేదములు

శ్లో॥ అధస్థితే సమీపస్థం దూరస్థం చోపరిస్థితే॥౩౫॥

పార్శ్వస్థితే తథా దోషే పార్శ్వస్థం వైవ పశ్యతి।

సమస్తతస్థితే దోషే సంకులానీవ పశ్యతి॥౩౬॥

దృష్టిమధ్యస్థితే దోషే మహద్భిస్త్వం చ పశ్యతి।

ద్విధా స్థితే ద్విధా పశ్యేత్ బహుధా చానవస్థితే॥౩౭॥

దోషే దృష్ట్యాశ్రితే తిర్యక్ స ఏకం మన్యతే ద్విధా।

తా॥ దృష్టియం దధోభాగమున దోషంబున్నయెడ సమీపముననుండు వస్తువులను, ఊర్ధ్వభాగమున దోషమున్నయెడ దూరముననుండు వస్తువులను, పార్శ్వములనుండు దోషం బున్నయెడ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులను, కనుగొన జాలకుండును. దృష్టియందంతట దోషము వ్యాపించి యున్నపుడు వస్తుసంఘము లొండొంట గలిసిన విధంబుగ గానంబడును. దృష్టిమధ్యమున దోషం బున్నయెడ గొప్పవైన వస్తువులు మిగుల హ్రస్వములుగ గానంబడును. ఊర్ధ్వాధోభాగముల రెంటియందును దోషము వ్యాపించి యున్నపుడు ఒకవస్తువు రెండురూపములుగ గానంబడును. పలుచెరంగుల దోషము వ్యాపించి యున్నపుడు వస్తుసంఘములు చంచలంబులై గానంబడును. దృష్టియందు దోషము అడ్డముగ వ్యాపించి యున్నపుడు ఒకవస్తువు రెండుగ గానంబడును.

చతుర్థపటలగత దృష్టిదోష లక్షణము

శ్లో॥ తిమిరాఖ్యస్స వై దోషశ్చతుర్థం పటలం గతః॥౩౮॥

రుణధి సర్వతో దృష్టిం లిङ్గనాశమతః పరమ్।

అస్మన్నపి తమోభూతే నాతిసూక్ష్మే మహాగదే॥౩౯॥

చంద్రాదిత్యౌ సనక్షత్రానస్తరిక్షే చ విమృతః।

నిర్మలాని చ తేజాసి భ్రాజిష్ణూస్యథ పశ్యతి॥౪౦॥

తా॥ దృష్టియంగు నాల్గవపటలమున దోషం బాశ్రయించి యుండునెడ చీకటిగ్రమ్మిన విధంబుగ కన్నులు గానరానందును. ఆయ్యది తిమిరంబను వ్యాధిమని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి యంగు దృష్టి యెచ్చోటను ప్రసరించక రూపముల తెలిసికొనుకొని నానాట నశించును. ఈ వ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధివౌండుక చీకటిగ్రమ్మినవిధంబుగ లోకము కనబడును. సూర్యచంద్రులును నక్షత్రంబులును మేఘపులును ఆకాశమునంగు కానంబడును. మరియు నిర్మలంబులైన తేజస్సులును కాంతియు క్షంబులగు మణులు మున్నగు వస్తుసంఘంబులును గానంబడును.

లింగనాశాది సంజ్ఞాభేదములు

శ్లో॥ స ఏవ లిజ్జనాశస్తు నిలికా కాచసంజ్ఞితః।

తా॥ దృష్టియొక్క తృతీయ పటలమునంగు జనించిన కాచంబను కేవలంబగు నేత్రదోషము చతుర్థపటలము నాశ్రయించినపుడు లిజ్జనాశమనియు, నిలికమనియు జెప్పవచ్చును. తత్త్వాంతరమున నిమి యాకీర్తిగ వచించెను: “కాచ ఇత్యేష విజ్ఞేయో యాప్యప్రిపటలోత్థితః । చతుర్థపటలప్రాప్తే లిజ్జనాశస్య ఉచ్యతే । ప్రత్యాభ్యేయశ్చ కళజో వ్యాధిస్సాధ్యస్తు తద్విదాః।” మూడవపటలమున జనించిన దృష్టిదోషము కాచంబని జెప్పవచ్చును; ఇయ్యది యాప్యము. అట్టి కాచ మను వ్యాధి నాల్గవపటలము నాశ్రయించినయెడ లిజ్జనాశంబని జెప్పవచ్చును. ఇది యసాధ్యము. ఈ వ్యాధి కళముచే జనించినయెడ సాధ్యంబై యుండునని భావము. ఈ వచనముచేత మూడవపటలము నాశ్రయించినది కాచమనియు, అట్టికాచము నాల్గవపటలము నాశ్రయించినయెడ లింగ నాశమనియు చెలియుచున్నది. ఇచ్చట లింగ నాశమనగా “లింగస్య తే (జ్ఞాయతే) అనేచ లిజ్జం” అను వ్యుత్పత్తిచేత రూపాగులను తెలియుటకు సాధనమైనది లింగమనందగు (ఆనగా గ్రహశక్తి రూపమైన ఇంద్రియము) అట్టి ఇంద్రియ నాశము కల్గిన వ్యాధి లింగ నాశమని యెరుంగునది.

వాతజ పిత్తురకోగ లక్షణము

శ్లో॥ వాతేన చాపి రూపాణి భ్రమంతీవ చ పశ్యంతి॥౪౧॥

అవిభాగ్యరూపాణాని వ్యాధిద్ధానివ మానవః।

తా॥ వాతముచే జనించిన దృష్టిదోషమునంగు రూపముకోగూడిన వస్తువులన్నియు దిరుగుచున్నట్లు కనబడును. మరియును అవిభాగ్యంబులును వక్రంబులునైన విధంబుగ కానంబడును.

పిత్తజ పిత్తురకోగ లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తేరాదివ్యఖ్యోత శక్రచాపతిద్ధుశా॥౪౨॥

వృత్తిత్యైవ సఖిసః సర్వం నిలం చ పశ్యంతి।

తా॥ పిత్తముచే జనించిన దృష్టిదోషమునంగు సూర్యనియొక్కయు, మిణుగురుపురుగులయొక్కయు, ఇంద్రధనుస్సుయొక్కయు రూపములు కనబడును. నాట్యముజేయుచుండు నెమలియొక్క రూపమున్ను కనబడును. తక్కిన వస్తుసంఘమెల్ల నీలవర్ణముగ కనబడును.

కఫజ తిమిరరోగ లక్షణము

శ్లో॥ కఫేన పశ్యేద్రూపాణి స్నిగ్ధాని చ సితాని చ॥౪౩॥

* * పశ్యేదసూక్ష్మాణ్యత్వర్థం వ్యభ్రమేవాభ్రసంప్లవమ్ * *

సలిలప్లావితానీన పరిజాడ్యాని మానవః।

తా॥ కఫముచే కల్గిన దృష్టికోషమునందు రూపముతోగూడిన వస్తుసంఘములన్నియు స్నిగ్ధంబులును, శ్వేతవర్ణంబులును, ఉదకమున దడిసినవానివలె జడంబులునై గానంబడును. మరియు ఆకసమునందు మేఘములు లేకున్నను మబ్బుచే నావరింపబడిన విధంబుగ కనబడును. మిగుల గొప్పలైన వస్తువులు కొనంబడును.

రక్తజ తిమిర రోగ లక్షణము

శ్లో॥ పశ్యేద్రక్తేన రక్తాని తమాంసి వివిధాని చ॥౪౪॥

ససితాన్యపి కృష్ణాని పీతాన్యపి చ మానవః।

తా॥ రక్తముచే జనించిన దృష్టికోషమునందు చీకటిని రక్తవర్ణంబుగను, శ్వేతవర్ణంబులైన నానావిధ ద్రవ్యములను కృష్ణవర్ణంబులుగను, పీతవర్ణంబులుగను చూచును.

సన్నిపాతజ తిమిరరోగ లక్షణము

శ్లో॥ సన్నిపాతేన చిత్రాణి విప్లతానీన పశ్యతి॥౪౫॥

బహుధా చ ద్విధా చాపి సర్వాశ్చేవ సమస్తతః।

హీనాధికాన్యాన్యపి వా జ్యోతీంశ్యపి చ భూయసా॥౪౬॥

తా॥ సన్నిపాతముచే జనించిన తిమిరరోగమునందు సకలవస్తువులను నానావిధవర్ణంబులు గను, ఒక్కొక్కటి రెండేసి విధంబులుగను, పలువిధంబులుగను, సకలవస్తువులు అంతట వ్యాపించిన విధంబుగను, మనుష్యులు మొదలగు జంతువులయొక్క యాకారములు హీనాధికాంగములు గను, మిక్కిలి తేజోవంతములైన ద్రవ్యములును గానంబడును.

పరిష్కాయ తిమిర లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తం కుర్యాత్పరిష్కాయ మూర్ఛితం పిత్తతేజసా।

పీతాదిశస్త్ర ఖద్యోతా భాస్కరం చాపి పశ్యతి॥౪౭॥

వికీర్యమాణా ఖద్యోతైర్వృత్తాంస్తేజోభిరేవ వా।

తా॥ పిత్తముయొక్క తేజోరూపమైన రక్తముతోగూడిన పిత్తము ప్రకుపితంబై పరిష్కాయమును తిమిరవ్యాధిని కల్గించును. ఈ వ్యాధియందు దిక్కులన్నియు పచ్చనిరంగుతో గూడినవిధంబుగ గానంబడును. మరియు మిణుగురు పురుగులు కొనంబడును, నూర్యడు పచ్చని రంగు కల్గినట్లు కొనంబడును. వృక్షములన్నియు మిణుగురుపురుగులచేనైనను తేజస్సుచేనైనను వ్యాప్తంబులుగ కొనంబడును, మరియు ‘ఏవమేవ తు విజ్ఞేయాః నీలాః పిత్తసముత్థితాః।

రక్తపితృత్వతాః పీతాః” అను తస్మాత్తరవచనమునుబట్టి ఈ వ్యాధి రక్తపితృ-
ములచే జనించినదిగాన వస్తుసంఘమెల్ల పీతవర్ణముగ గానంబడును. “విదధాతి పరిష్కాయీ
పిత్తం రక్తేన సంగతమ్ | తేన పీతా దిశః పశ్యే దుద్యస్తమివ భాస్కరమ్ ||”
అని యితరతస్యమునంగున్నది గాన ఈ వ్యాధి రక్తముతోగూడిన పిత్తముచే జనించుననియు,
దానంజీసి దిక్కులన్నియు పచ్చగన, నూర్యుండుదయకౌలముననుండువిధంబుగను కానంబడు
ననియు నెరుంగునది. మరియు “త్వతీయం పటలం ప్రాప్తే తిమిరే రాగి జాయతే |
అరాగి తిమిరం సాధ్యమాద్యం పటలమాశ్రితమ్ || కృచ్ఛం ద్వితీయే రాగి స్యా
త్త్వతీయే యాప్యముచ్యతే” అని సాత్యకి వచించెను. మొదటి పటలము నాశ్రయించిన
తిమిరవ్యాధియంగు దృష్టి పీతాదివర్ణములు లేకుండును గాన సాధ్యంబనియు, రెండవపటలము
నాశ్రయించినది నీలపీతాది వర్ణములు కల్గియుండును గాన కృచ్ఛసాధ్యంబనియు, మూడవ పట
లము నాశ్రయించిన తిమిరవ్యాధి యాప్యంబనియు భావము. ఈ వాక్యముచే నీ వ్యాధి యాప్యం
బని యెరుంగునది.

వర్ణభేదముచేగల్గు తిమిరరోగ భేదములు

శ్లో॥ వాయుమిషడ్విధం రాగైర్రిజ్జనాశేమతః పరమ్ || ౪౧ ||

తా॥ పై జెప్పబడిన తిమిరవ్యాధికి ఆరుణాది వర్ణభేదములచే గల్గు ఆరువిధములైన రూప
భేదములను జెప్పెదనని భావము.

శ్లో॥ రాగోఽరుణో మారుతజః ప్రదిప్తో
హ్మాయా చ నీలశ్చ తథైవ పితృత్ |
కఫాప్సితిశ్శోణితజస్స రక్త
స్సమస్తదోషప్రభవో విచిత్రః || ౪౨ ||

తా॥ వాతముచే జనించిన తిమిరరోగమున కన్నులయందెరుణవర్ణము కల్గుననియు, పిత్త
ముచే జనించిన హ్మాయమును తిమిరవ్యాధియంగు నీలపీతవర్ణములు కల్గియుండుననియు, కఫముచే
గల్గిన తిమిరమునందు శ్వేతవర్ణము కల్గుననియు, రక్తముచే జనించిన తిమిరమునందు రక్తవర్ణము
కల్గుననియు, త్రిదోషములచే జనించిన తిమిరమునందు నానావర్ణములు కల్గుననియు భావము.

శ్లో॥ అరుణం మణ్డలం దృప్త్యాం స్థూలకాచారూప్రభమ్ |
పరిష్కాయీని రోగే స్యాన్తాయీ నీలం చ మణ్డలమ్ || ౪౩ ||
దోషక్షయాత్స్వయం తత్ర కదాచిత్స్యత్తు దర్శనమ్ |

తా॥ దృష్టియంగు స్థూలంబై యరుణవర్ణంబైన గాజుపెంకువలె ఆరుణవర్ణంబైన మండలము
జనించును. ఇది వాతముచే జనించిన తిమిరవ్యాధియంగు కల్గునని భావము. పై జెప్పిన పరిష్కాయీ
యను తిమిరవ్యాధియంగు నీలవర్ణంబైన మండలము జనించును. అట్టి మండలము కొంతకాలము
నకు వాతాదిదోషములు క్షీణించినయెడ నశించి దృష్టి చక్కగ గానంబడును.

శ్లో॥ అరుణం మణ్డలం వాతాచ్ఛఞ్జలం పరుషం తథా॥గి౦॥
 పితౄన్మణ్డలమానీలం కాంస్యాభం వీతమేవ చ।
 శ్లేష్మణా బహుళం వీతం శఙ్ఖకువేన్దుపాణ్డారమ్॥గి౧॥
 చలత్పద్మపలాశస్థశ్శుక్లోబిన్దురివాన్భునః।
 మృజ్యమానే చ నయనే మణ్డలం తద్విసర్పతి॥గి౩॥
 ప్రవాళపద్మపత్రాభం మణ్డలం శోణితాత్మకమ్।
 దృష్టిరాగో భవేచ్ఛిత్రో లిజ్జరాశే త్రివోషజే॥గి౪॥
 యథాన్వం దోషలిజ్జాని సర్వేష్వేవ భవన్తి హి।

తా॥ దృష్టియందు వాతముచే జనించిన మణ్డలము అరుణవర్ణంబును, చంచలంబును, పరుషంబునై యుండును. పితౄముచే జనించిన మణ్డలము కొంచెముగ నీలవర్ణముతో గూడిన వీతవర్ణము కల్గియుండును. శ్లేష్మముచే జనించిన మండలము మిక్కిలి విశాలంబును, వీతవర్ణంబును శంఖము మొల్లలు చంద్రుడు వీనినిబోలి పాండువర్ణంబునై తామరాపలోనుండు నీటిబిందువును బోలె శుక్లవర్ణంబును, చంచలంబునై కన్నులను చేత తుడిచినప్పుడు దృష్టియందుండు చుక్క కదలుచుండును. రక్తముచే జనించిన మండలము పవడమును ఎఱ్ఱదామరపువ్వుయొక్క రేకును బోలి రక్తవర్ణంబై యుండును. సన్నిపాతముచే జనించిన లింగనాశమునందు దృష్టియందు నానావిధ వర్ణంబులు కల్గియుండును. పై జెప్పిన వాతాదిదోషముల ననుసరించి యరుణాది వర్ణ భేదములను పై జెప్పినరీతిగ నెరుంగునది.

దృష్టిగతరోగభేద పరిగణనము

శ్లో॥ షడ్లిజ్జనాశాః షడిమే చ రోగ్గాః।
 దృష్ట్యాశ్రయాష్టత్వ షడేవ వాచ్యాః॥గి౫॥

తా॥ పూర్వోక్తప్రకారముగ వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత రక్తములచే జనించిన తిమిర రోగంబులును, రక్తపిత్తములయొక్క సంసర్గముచే జనించిన ఫరిష్టాయియను తిమిరరోగంబును కలసి యారువిధంబులును, క్రిందజెప్పబడురీతిగ, పిత్తవిదగ్ధ, కఫవిదగ్ధ, ఘామవిదగ్ధ, హ్రస్వజాడ్య, నకులాన్ధ్య, గంభీరంబులను భేదములచే నారువిధంబులునై దృష్టిగతరోగములు పండ్రెండు విధంబులగునని యెరుంగునది.

పిత్తవిదగ్ధ దృష్టిలక్షణము

శ్లో॥ పిత్తేన దుష్టేన సదా తు దృష్టిః
 వీతా భవేద్యస్య నరస్య కించిత్।
 వీతాని రూపాణి చ తేన పశ్యేత్
 స వై నరః పిత్తవిదగ్ధదృష్టిః॥గి౬॥

ప్రాప్తే తృతీయం పటలం తు దోషే.

దివా స పశ్యేన్నశి చేక్షతే సః।

రాత్రౌ చ శీతానుగృహీత దృష్టిః

పితౄల్పభావాదపి తాని పశ్యేత్ ॥౧౭॥

తా॥ ప్రకోపము నొందిన పితృముచే దృష్టి కొంచెముగ పచ్చనిరంగు కల్గియుండును; దానం జేసి ఆ మనుజుడు రూపముగల వస్తువులనన్నింటినీ పచ్చని రంగుతో గూడినవానిగ జూచును. ఈ వ్యాధి నేత్రమునందలి మూడవపటలము వాశ్రయించియున్నపుడు పగటియందు కన్నులు గాన రాకుండును. రాత్రులయందు శీతలముచేత పితృము శాన్తమై స్వల్పముగ నుండును. గాన రూప ములను చూచుటకు సామర్థ్యము కల్గియుండును. ఈ వ్యాధి పిత్రవిదగ్ధదృష్టియని చెప్పవచ్చును.

కఫవిదగ్ధ దృష్టిలక్షణము

శ్లో॥ తథా సరశ్శేష్ఠవిదగ్ధ దృష్టిః

తాన్యేవ శుక్లాని తు మర్యతే సః।

త్రిషు స్థితోఽల్పః పటలేషు దోషో

న క్రాన్యమాపాదయతి ప్రసవ్యా ॥౧౮॥

దివా స సూర్యానుగృహీతదృష్టిః

పశ్యేత్తు రూపాణి కఫాల్పభావాత్।

తా॥ ప్రకోపమునొందిన శేష్ఠముచేత దృష్టి దుష్టంబైనయెడ రూపవంతములగు వస్తువులను శుక్లవర్ణములుగ జూచును. మరియు కఫము నేత్రమునందలి మూడుపటలములయందును వ్యాపించి యుండునపుడు పగటియందు నూర్చునియుక్కి ఉష్ణముచే కఫము శాన్తి నొంది స్వల్పముగ నుండును గాన కన్నులు కనబడును. రాత్రులయందు కఫము వృద్ధి నొందియుండుటంజేసి కనబడును. ఇచ్చట “త్రిషు స్థితోఽల్పః” అని యుండుటంజేసి మూడు పటలములయందును కఫము స్వల్పముగ వ్యాపించియున్నపుడు రేణీకటి కల్గుననియు, కఫంబధికముగ వ్యాపించి యున్నపుడు పగటియందును కన్నులు కానరాకుండుననియు నెరుంగునది. ఈ వ్యాధి కఫవిదగ్ధదృష్టి యను బేరం బరగునని భావము.

ఘామదర్శి లక్షణము

శ్లో॥ శోకజ్వరాయాసశిరోఽభితాపై

రథ్యాహతా యస్య సరస్య దృష్టిః ॥౧౯॥

ఘామ్రాంస్తథా శశ్శీతి సర్వభావాన్

స ఘామదర్శి నరః ప్రదిష్టః।

తా॥ దుఃఖము, జ్వరము, జ్వేశ్రమము, శిరస్పస్తాపము, ఈ కారణములచే పితృము ప్రభు పితంబై చూపును చెరచును. దానంజేసి మనుజుండు సకలవస్తుసంఘములను పొగగ్రమ్మినవానిని

బోలె చూచును. ఈవ్యాధి భూమదర్శి యని జెప్పంజనును. రాత్రులయందు పిత్తము స్వల్పముగ నుండును గాన వస్తుసంఘములు పొగగ్రమ్మినట్లుండక స్వాభావికములుగనే గబవడునని భావము.

ప్రాస్వజాడ్య లక్షణము

శ్లో॥ యో ప్రాస్వజాడ్యో దివసేషు కృచ్ఛాత్
ప్రాస్వాని రూపాణి చ తేన పశ్యేత్ ॥౬౦॥

తా॥ ప్రాస్వజాడ్యముకల మనుజుడు పగటియందు మిక్కిలిగొప్పలైన వస్తువులను ప్రాస్వం బులైన, పదార్థములుగ కష్టముచే గన్గొనును. దీనిని ప్రాస్వజాడ్యంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “దృష్టిమధ్యగతే దోషే మహద్భ్రస్వం చ పశ్యతి” అని తన్త్రాస్తరమున నుండుటంజేసి ఈ వ్యాధి దృష్టిమధ్యమున నుండు దోషముచే గల్గునని యెరుంగునది.

నకులాన్ధ్య లక్షణము

శ్లో॥ విద్యోతతే యస్య నరస్య దృష్టి
ద్దోషాభిపన్నా నకులస్య యద్వత్ ।
చిత్రాణి రూపాణి దివా స పశ్యే
త్సవై వికారో నకులాన్ధ్య సంజ్ఞః ॥౬౧॥

తా॥ మనుజునిదృష్టి వాతాదిదోషములచే దుష్టంబై ముంగిసయొక్క చూపులనుబోలి చిత్రవర్ణముతోగూడి ప్రకాశించుచు సకలవస్తువులును నానావర్ణములతో గూడినట్లు పగటి యందు కనబడుచున్నయెడ నకులాన్ధ్యంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి త్రివోష ప్రకోముచే జనించును. మరియు “న క్తమన్ధాస్తు చత్వారో యే పురస్తాత్ప్రకీర్తితాః । తేషామసాధ్యో నకులో ప్రాస్వజాడ్యస్తథైవ చ । విశేషేణ భవేయాతాం ద్వా చతుఃపటలాశ్రితో । తౌ చ సంప్రాప్తరాగత్వాదసాధ్యౌ పరికీర్తితౌ ॥ ” అని విదేహుండు వచించెను గాన ప్రాస్వజాడ్యనకులాన్ధ్యంబులను వ్యాధులు గెండును నాల్గవట లము నాశ్రయించి జనించుననియు, ఎరుపుతోగూడియుండుటంజేసి మిక్కిలి యసాధ్యంబు లనియు నెరుంగునది. ఈవ్యాధికిల్లినపుడు పగటియందు ప్రాస్వాకారంబులుగను చిత్రవర్ణంబులు గను కనబడుటచే రాత్రులయందు జొత్తిగ కన్నులు కానరాకుండును గాన రేజీకటిలో జేరనది యని నక్తాన్ధ్యవ్యాధులలో విదేహుండు పరిగణనము జేసెను.

గంభీరికాలక్షణము

శ్లో॥ దృష్టిర్విరూపా శ్వసనోపసృష్టా
స్తజ్జోచమభ్యస్తరతస్తు యాతి ।
రుజాఽవగాఢా చ తమక్షిరోగం
గంభీరికేతి ప్రవదన్తి తద్జ్ఞాః ॥౬౨॥

తా॥ దృష్టి వాతముతోగూడి వికృతరూపంబై లోపలనే యణంగి మిగుల వంతర్భాగమున మున బాధ కల్గియున్న యెడ గంభీరక యను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈవ్యాధి దృష్టియందలి నాల్గు పటలములయందును వ్యాపించియుండు వాతముచే జనించుటంజేసి యసాధ్యంబై యుండును. పై జెప్పబడిన పండ్లందు విధంబులైన వ్యాధులు దృష్టిగతగోగంబులని యెరుంగునది.

ఆగంతునేత్రవ్యాధి లక్షణము

శ్లో॥ బాహ్యా పునర్ద్వావిహ సంప్రదిష్టే

నిమిత్తతశ్చాప్యనిమిత్తతశ్చ।

నిమిత్తతస్తత్ర శిరోభితాపాత్

జ్ఞేయస్త్యభిష్యద్దనిదర్శనస్స॥౬౩॥

సురర్షి గన్ధర్వమహోరగాణాం

సన్దర్శనేహపి చ భాస్కరస్య।

హస్త్యేత దృష్టిర్మనుజస్య యస్య

స లిङ్గనాశస్త్యనిమిత్తసంజ్ఞః॥౬౪॥

తా॥ ఆగంతువులైన నేత్రగోగములు నిమిత్తజములనియు అనిమిత్తజములనియు గెండువిధములు. శిరస్సునం దంతట సంతాపము కలుటచే కన్నులయందలి రక్తము ప్రకోపమునొంది మాపు జెలియకున్నను, రక్తాభిష్యద్దముచే దృష్టికి భంగము కల్గినను, అయ్యది నిమిత్తజ ఆగంతునేత్రగోగంబనియు, కన్నులచే జూచుటకు సాధ్యంబుకాని దేవతలు, ఋషులు, గన్ధర్వులు, నాగులు మొదలగు వారిని గన్గొనుటకు యత్నించి నిరంతరము చూచుచున్నను, సూర్యుని విశేషముగ జూచుచున్నను మనుజులయొక్క చూపున భంగముకల్గును. ఇయ్యది అనిమిత్తజాగంతుకనేత్రగోగంబనియు నెరుంగునది. ఇచ్చట లిङ్గనాశమున దృష్టి వాతరూపమైన యర్థమునందు యాగికముగ జెప్పబడినది యని యెరుంగునది.

అనిమిత్త ఆగంతునేత్రగోగ లక్షణము

శ్లో॥ తత్రాక్షివిస్పష్టమివావిభాతి

వైదూర్యవర్ణా విమలా చ దృష్టిః।

తా॥ పై జెప్పబడిన అనిమిత్తభావ్యాక్షిగోగమునందు కన్నులు మిక్కిలి నిర్మలంబులై యుండును. దృష్టియందు రూపానులనుగ్రహించు శక్తి నశించినను కన్నాపలయందు పువ్వులు మొదలగు మలినములులేక వైదూర్యమణిబోలె శ్యామలవర్ణంబై నిగనిగలాడుచుండును. మరియు “దేవాదయోష్టౌ హి మహానుభావా న దూషయంతః పురుషస్య దేహమ్। విశస్త్యదృశ్యాస్తరసా యథైవ చ్ఛాయాతపౌ దర్పణసూర్యకాంతౌ॥” అని చరకమున జెప్పిన ప్రకారము దేవాదానవాదులు పురుషుని దేహమును చెరచకయే కన్నులకగుపడక ప్రతి బింబము ఆద్యమున ప్రవేశించుభంగి, సూర్యుండు సూర్యకాంతపుమణుల జేరుకరణి పురుషులయొక్క శరీరమునంజేరుదురు గాన అవిధంబుగ నే దేవాదులను జూడ యత్నించిన మనుజుని నేత్రగోగమును

వైరూప్యమునొందించకయే చిర్యనశక్తిని నశింపజేయుదురని భావము. ఆగంతుకములగు నీ గండవ్యాధులును అసాధ్యములు.

దృష్టిగతదోషములను వచించినపిదప శుక్లవర్ణపక్షమణ్డలములలో దృష్టి సమీపవర్తియగు శుక్లగుండలమున జనించు పదునొకండువ్యాధులయొక్క

నిదానమును జెప్పట

అందు ప్రస్తావ్యర్థ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రస్తావ్యర్థ తను స్తీర్ణం శ్యావం రక్తనిధం సితే॥౬౫॥

తా॥ కంటిలోనుండు తెల్లగుడ్డనందు మిగుల నూత్నమై శ్యామవర్ణమైనను లేక రక్త వర్ణమైనను కలి విస్తీర్ణమైన పొర గ్రమ్మియున్నయెడ ప్రస్తావ్యర్థమను వ్యాధియని యెరుంగు నది. మరియు “సమస్తాద్విస్తృతశ్శ్యావో రక్తో యో మాంససంజ్ఞయః । సన్ని పాతేన దోషాణాం ప్రస్తావ్యర్థ తదుచ్యతే॥” అని తంత్రాంత్రముననున్నది. శేత్రమునం దలి తెల్లగుడ్డనందుండు శ్యామవర్ణమను, రక్తవర్ణమైన మాంసపుపొర దోషములయొక్క సన్నిపాతిమతే జనించి గుడ్డపైగ్రమ్మియున్నయెడ ప్రస్తావ్యర్థమని చెప్పబడునని భావము. ఈ వ్యాధియునుబట్టి ప్రకృతమాలమున “శ్యావం రక్తనిధం” అన్నచోట శ్యామవర్ణమైనను రక్తవర్ణమైనను గల్గియుండునని మార్గము.

శుక్లార్థ లక్షణము

శ్లో॥ సశ్వేతిం మృదు శుక్లార్థ సుక్తే తద్వర్ణతే చిరాత్ ।

తా॥ తెల్లగుడ్డనందు కొంచెముగ శ్వేతవర్ణమై మృదువుగనుండు మాంసపుపొర గల్గి చిరకాలమునను వృద్ధినిొందును. ఇది శుక్లార్థమని వ్యాధియని యెరుంగునది.

రక్తార్థ లక్షణము

శ్లో॥ పద్మాభం మృదు రక్తార్థ యన్మాంసం నీయతే సితే॥౬౬॥

తా॥ ఎఱ్ఱతామర కేసువలె రక్తవర్ణమను, మృదులమైన మాంసము తెల్లగుడ్డనందు జనించి వృద్ధినిొందినయెడ రక్తార్థమని యెరుంగునది. ఇది రక్తముచే జనించినది.

అధిమాంసార్థ లక్షణము

శ్లో॥ పృథు మృద్వధిమాంసార్థ బహులం చ యక్సన్నిభమ్ ।

తా॥ విస్తీర్ణమను, మృదులమను, మిగుల స్థూలమైన యక్సత్తునుబోలి రక్తవర్ణమైన మాంసము తెల్లగుడ్డనందు జనించినయెడ అధిమాంసార్థమని యెరుంగునది. మరియు “విస్తీర్ణం మృదు బహుళం యక్సత్రప్రకాశం శ్యావం వా అధిమాంసజార్థ విద్యాత్” అని సుశ్రుతమున నుండుటంజేసి ఈ అధిమాంసార్థమనినది కొంచెముగ రక్తవర్ణము కలిసిన శ్యామవర్ణముగల్గియుండునని యెరుంగునది. మరియు సుశ్రుతమున సన్నిపాతప్రకరణమున దీని జెప్పియున్నది గాన సన్నిపాతిమతే జనించును.

స్నాయ్వర్మ లక్షణము

శ్లో॥ స్థిరం ప్రస్తారి మాంసాశ్యం శుష్కం స్నాయ్వర్మ పంచమమ్ ॥౬౭॥

తా॥ కఠినంబై యధిక మైన మాంసముతోగూడి ప్రావములేక శుష్కంబై తెల్ల గ్రుడ్డునందు వ్యాపించి యున్నయెడ స్నాయ్వర్మంబని యెరుంగునది. మరియు “ప్రస్తారిహోఽర్మణ స్సానం నిరుణ్ణి యదాఽనిలః । వినా ప్రానం హి శుష్కం తత్సాయ్వ ర్మేతి ప్రకీర్తితమ్ ॥” అని తస్మాన్తరమున నుండుటచే వైశిష్ట్యబడిన ప్రస్తార్యర్మంబను వ్యాధి యందు వాతము ప్రావము నడ్డగించుటచే శుష్కంబై యున్నయెడ స్నాయ్వర్మంబని శిష్టం దగునని భావము. ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించినను స్వభావముచే సాధ్యంబై యుండును.

శుక్తికా లక్షణము

శ్లో॥ శ్యావాస్పృశ్యః పిశితినిభాశ్చ చిన్ద్రవో యే

శుక్త్యాభాః సితనియతాః స శుక్తి సగజ్ఞః ।

తా॥ శ్యావవర్ణంబులును, మాంసపుముద్దలవంటి యాకారము కల్గినవియు, ముత్యపుచిప్పల బోలిన వర్ణము కల్గినవియునై స చుక్కలు తెల్ల గ్రుడ్డునందు నిగుతముగ జనించినయెడ ముత్యపు చిప్పలబోలియుండుటంజేసి శుక్తక యని చెప్పబడును. మరియు “పిత్తం కుర్యాత్సితే బిన్దూ నసిత శ్యావవీతకాః” అని వాగ్భటుండు వచించెను గాన ఈవ్యాధి పిత్తముచే జనిం చునని యెరుంగునది.

అర్జున లక్షణము

శ్లో॥ ఏకో యశ్చశరుధిరోపమశ్చ చిన్ద్ర

శుక్లస్థో భవతి తమర్జునం వదన్తి ॥౬౮॥

తా॥ కుండలీనెత్తునునబోలి రక్తవర్ణంబైన చుక్క యొక్కటి తెల్లగ్రుడ్డున జనించినయెడ దానిని అర్జునంబను వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు తంత్రాస్తరమునందు “కృష్ణభాగే సితం బిన్దం శుక్లం విద్యాత్కఃసాత్మకమ్ । రక్తంచ శుక్ల భాగస్థమర్జునం శోణి తోద్భవమ్ ॥” అని యున్నది. నల్లగ్రుడ్డునందు కఘప్రకోపముచేత తెల్లని చుక్క కల్గినయెడ నయ్యది శుక్లంబనియు, తెల్లగ్రుడ్డునందు రక్తవర్ణంబైన చుక్క రక్తిముచే జనించినయెడ అర్జునం బనియు వచించెదరని యర్థము. మరియు “శక్రగోపనిభం శుక్లేఽర్జునం రక్తప్రకోపతః” అని తస్మాన్తరమున అర్జునలక్షణము గానంబడియెడు. రక్తప్రకోపముచేత ఇంద్రగోపంబను పురుగు (ఆరుద్రపురుగు) వలె రక్తవర్ణంబైన మచ్చ తెల్లగ్రుడ్డున కల్గినచో నయ్యది అర్జునంబని చెప్పం బడునని యర్థము.

విష్టక లక్షణము

శ్లో॥ క్లేష్టమూరుతకోపేన శుక్లే విష్టం సమున్నతమ్ ।

విష్టవత్విష్టకం విద్ధి మలాక్తాఽదర్యసన్నిభమ్ ॥౬౯॥

తా॥ కఫవాతములయొక్క ప్రకోపముచేత తెల్లగుడ్డునందు పిండివలె శ్వేతవర్ణంబును, ఉన్నతంబునై మలినముగ్రమ్మిన అద్దమువలె నున్నయెడ నయ్యది పిష్టకంబను వ్యాధియని యెరుంగునది.

సిరాజాల లక్షణము

శ్లో॥ జాలాభః కఠినసిరో మహాన్ సరక్తః

సంతాపస్సృత ఇహ జాలసంజ్ఞితస్తు॥

తా॥ తెల్లగుడ్డునందు పలుచెరంగుల సిరలు వ్యాపించియుండుటచే గవాక్షిని బోలిన యాకారముకల్గి కఠినంబులైన సిరలతోగూడి రక్తవర్ణంబులగు చుక్కలు వ్యాపించియున్నయెడ సిరాజాలంబను వ్యాధియని జెప్పంజనును. ఈ వ్యాధి రక్తముచే జనించును.

సిరాజ విడకా లక్షణము

శ్లో॥ శుక్లస్థాస్సితపిడకాస్సిరాశ్చ తాయా

స్తా బ్రూయాదసితిసమీపజాస్సిరాజాః ॥౨౦॥

తా॥ నల్లగుడ్డునను సమీపమున తెల్లగుడ్డునందు తెల్లని బొబ్బలు జనించి సిరలచే గప్పబడి యున్నయెడ సిరలచే నావరింపబడియుండుటచేసి సిరాజవిడకయని జెప్పంజనును. ఈ వ్యాధిని సుశ్రుతుండు త్రివోపజ సాధ్యపకరణమున పఠించెను గాన సన్నిపాతముచే జనించినదియని యెరుంగునది.

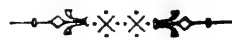
బలాసగ్రధిత లక్షణము

శ్లో॥ కాంస్యాభోఽమృదురథ వారి నిన్దుకల్పో

విక్షేయో నయచసితే బలాససంజ్ఞః॥

తా॥ నేత్రమునందలి శుక్ల భాగమున కించువలె కొంచెముగ పచ్చవైన కాంతి గల్గి మిగుల కఠినంబై ఉపకబింపునుబోలె వర్తులంబైన బొబ్బ గల్గినయెడ బలాసగ్రధితంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “మారుతోఽప్రీడితశ్చేష్టా శుక్ల భాగే వ్యవస్థితః । జలవిన్దు రివోచ్ఛ్వానో హ్యమృదుః కఫసమ్భవః । బలాసగ్రధితం నామ తం శోభం వృత్త మాదిశేత్ ॥” అని విశేషంబు వచించెను గాన ఈవ్యాధి కఫవాతములచే జనించినది యని యెరుంగునది. ఇవిధంబుగ ప్రస్తావ్యర్థము మొదలుజేసి జెప్పిన పదునొకండు వ్యాధులను శుక్ల గత నేత్రకోగములని యెరుంగునది. మరియు వాగ్భటుండు సిరోత్పాత సిరాశార్దలక్షణముల నీ కితిగ జెప్పెను. “రక్తరావేనిభం శుక్లముమృతేఽపి సవేదనమ్ । లింగోఽథాశ్రూప దేహం చ సిరోత్పాతస్య శోణితాత్ । ఉపేక్ష్యచస్సిరోత్పాతో రాజస్తా నీవ వర్ధయత్ । కుర్యాత్సాస్త్రం నితాహర్షం తేగాత్యుష్వేననాశయత్ ॥” నేత్రమునందలి శుక్ల భాగము రక్తవర్ణంబులగు శేఖలచే నావరింపబడి వాపును కన్నుల్లిను ఉపలేపంబును లేకయు అధిక మైన మంటయు నొప్పియు కలియున్నయెడ రక్తముచే జనించిన సిరోత్పాతంబు వ్యాధి

యనియు, అట్టి సిగోత్పాతమును చిక్తశ్శబ్దాక యుపేక్షించినయెడల పైశ్చిన్నవిధంబుగ రక్తవర్ణంబులైన రేఖలు వృద్ధివొంది రక్తముతోగూడి యుండి కన్నెత్తిమాచుటకు సామర్థ్యము లేకున్నయెడ సిరావార్షంబును వ్యాధియనియు భావము.

[శుక్లగత శేత్రకోగ నిదానానంతరము సంధిగతింబులను నవవిధ శేత్రకోగములయొక్క నిదానమును చెప్పట. సంధిలక్షణము సుశ్రుతమునం దివిధంబుగ గానంబడియెడు: “పక్ష్యవర్ష్య గతస్సన్నిర్వర్ష్యశుక్లగతోఽపరః | శుక్లకృష్ణగత స్త్వస్యః కృష్ణద్వప్తిగతోఽపరః | తతః కనీనికాగతిః షష్ఠ్యాపాదగస్స్పృతః | ” అని యున్నది. రెప్పవెంట్రుకలకును రెప్పలోపలి ప్రక్కకును సాధ్యమందు సంధియు, రెప్పలోపలి భాగమునకును శెల్లగుడ్డనకును నడుమనుండు సంధియు, శెల్లగుడ్డనకును నల్లగుడ్డనకును నడుమనుండు సంధియు, నల్లగుడ్డనకును దృష్టికి నడుమనుండు సంధియు, వాసికామూలములకు సమీపమున నుండు శేత్రాంతయుల (కొలుసులు) యందలి సంధియు, కన్నొనలయందలి సంధియు గలిసి శేత్రాంతంబులను నుండు ఆరువిధంబులని భావము.]

అట్టి సంధులలో కనీనికా (కొలుసులు) సంధిగతింబైన |
పూయాలసక లక్షణము

శ్లో॥ పక్వశోకస్సన్నిభో యస్సతోదః
స్రవేన్నూయం పూః పూయాలసాఖ్యః |

తా॥ వాసికామూలములకు సమీపమున నుండు కొలుసులసంధియందు వాపు జనించి పరిపక్వంబై పోటుతోగూడి గుర్గననుతోగూడిన చీమును గార్చుచున్నయెడల పూయాలసకంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఇచ్చట “ శోభక్లేదసమాయుక్తం తోదధేద సమాకలమ్ | పూయాలసం తు తం విద్యాత్ సన్ధా కానీనికే నృణామ్ || ” అను విదేహవచమునబట్టి “సన్నిభః” అను పదమునకు కనీనికాసంధియని యర్థము. మరియు నీవ్యాధిని సుశ్రుతాచార్యుండు సాధ్యత్రిదోషజములలో పఠించెనుగాన సన్నిపాతముచే జనించుననియు సాధ్యంబనియు నెరుంగునది.

శ్లేష్మోపనాహ లక్షణము

శ్లో॥ గ్రన్థిర్నాల్పో దృష్టిసంధావపాకీ
కణ్డూప్రాయో నీరుజస్తూపనాహః ||౭౧||

తా॥ కన్నాపసును నల్లగుడ్డనకును నడుమనుండు సంధియందు గొప్పదియైన యాకారము కల్గినదియు, స్వల్పమైన పాకము కల్గినదియు, అధికమైన గుండకల్గినదియునై స్వల్పజీవితో గూడిన గ్రన్థి జనించును. దీనిని శ్లేష్మోపనాహంబను వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు “వాయు శ్లేష్మాణ మాదాయ దృష్టిసన్ధౌ వ్యవస్థితః | అరుణం కఠినం గ్రన్థిం జనయే దల్పవేదనమ్ | శ్లేష్మోపనాహం తం విద్యాత్ ” అని విదేహుండు చెప్పెను. వాతము ప్రకుపితంబై శ్లేష్మోగలిసి దృష్టిసంధియందు కఠి అరుణవర్ణంబును కఠినంబునై స్వల్పజీవితో

గూడిన గ్రన్థిని కల్గించుననియు, దీనిని శ్లేష్మోపనాహంబని యెరుంగవలెననియు భావము. ఈవాక్యమునుబట్టి ప్రకృతమూలమునగు “నీరుచః” అను పదమునకు స్వల్పవేదనతో గూడినది యనియు, ఉపనాహపదమునకు శ్లేష్మోపనాహంబనియు సర్థము నెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధి వాతపిత్తములకంటెచే జనించినను శ్లేష్మము ప్రబలముగ నుండుటంజేసి శ్లేష్మోపనాహంబని వ్యవహరింపబడును.

నాల్గు తెరంగులైన స్రావముల సంప్రాప్తి

శ్లో॥ గత్వా సస్థినశ్రుమార్గేణ దోషాః

కుర్వ్యస్సావా లక్షణైస్సైస్వరుసేతాన్

తం హి స్రావం నేత్రనాడీని చైకే

తస్య లిజ్జం కీర్తయిష్యే చక్షుర్థా ॥౨౨॥

తా॥ అనువహించులైన నాడులయొక్క మార్గమునుండి దోషములు నేత్రసంఘలయందు జేరి ఆ యా దోషలక్షణములతోగూడిన స్రావములను గల్గించును. ఈస్రావమును నేత్రనాడియని కొందరు వచించెదరు. సన్నిపాతకఫరక్త పిత్తములచే నాల్గువిధంబులగు స్రావములకు వెవ్వేరుగ లక్షణముల వచించెదనని యర్థము. వ్యాధిస్వభావముచే వాతజనిత స్రావము లేదని భావము.

పూయాస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ సాకస్సస్థౌ సంస్రవేద్యస్తు పూయం

పూయాస్రావోఽసౌ గదస్సర్వజస్తు

తా॥ శేత్రమునండిలి సంఘలయంగు పుండై చీమును గ్రవించుచున్నయెడ పూయాస్రావంబును వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈరోగము సన్నిపాతముచే జనించునుగాన అసాధ్యంబై యుండును. తక్కిన స్రావములు మూడును అసాధ్యంబులైనను యావ్యంబులై యుండును.

శ్లేష్మోస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ శ్వేతం సాన్ద్రం పిచ్ఛిలం యస్సప్రేత్తు

శ్లేష్మోస్రావోఽసౌ వికారో మతస్తు ॥౨౩॥

తా॥ శ్వేతవర్ణంబును పిచ్ఛిలంబునై చిక్కనైయున్న స్రావము కల్గినయెడ శ్లేష్మోస్రావం బని యర్థము.

రక్తస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ రక్తస్రావశ్శోణిశ్శోతో వికార

స్సప్రేద్దుప్తం తత్ర రక్తం ప్రభూతమ్

తా॥ దట్టమైన రక్తము నేత్రగతసంఘలనుండి అధికముగ గ్రవించినయెడ రక్తప్రకోపముచే జనించిన రక్తస్రావంబును వ్యాధియని యెరుంగునది. ఇచ్చట “రక్తస్రావః” అను పదముచేతనే

యా వ్యాధి రక్తముచే జనించినదియని స్పృటముగ తెలియుచున్నను మరల “శోణితజ్జః” అని చెప్పటచేత మిక్కిలి ప్రశస్తింపబైన రక్తముచే నీవ్యాధి జనించునని యెరుంగునది. మరియు “రక్తస్రావః పిత్తలింగైరుపేతః” అని పాదాంతరము గానంబడుచున్నది. ఆ పక్షమున పిత్తస్రావమునకు జెప్పిన లక్షణములుగూడ నీవ్యాధియందు జనించునని యర్థము.

పిత్తస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ మారిద్రాభం పీతిముష్ణం జలాభం

పిత్తాస్రావః సంస్రవేత్సద్విమృశ్యతే ॥౭౪॥

తా॥ పీతరక్తవర్ణములు కలిసిన రంపైనను, లేక పీతవర్ణంబైనను, లేక ఉపకమువలె స్వచ్ఛవర్ణంబైనను కల్గి మిగుల నష్టంబైన స్రావము శేత్రమునందుండు సంఘట నడుచునుండి గ్రవించిన యెడ పిత్తముచే జనించిన స్రావంబని యెరుంగునది. మరియు “సన్నిపాతాత్కఘాద్రక్తాత్పిత్తాత్సావోఽతీనస్థిషు” అను విశేషాని వచనము ననుసరించి యిచ్చట శేత్రగతసంఘటయందు సన్నిపాతము, కఘము, రక్తము, పిత్తము, అను నీవ్యాధిచేత నాల్గవిధంబులైన ఆస్రావములు జనించుననియు, వ్యాధిస్వభావముచేత నాతముచే జనించు ఆస్రావము లేవనియు నెరుంగునది.

పర్వణికాలవీ లక్షణములు

శ్లో॥ తామ్రా తస్యి దాహశూలోపపన్నా

రక్తా శ్లేయా పర్వణీ నృత్తిశోధా।

జాతా సన్ధౌ కృష్ణశుక్లేఽలతీన్యా

త్తస్మిన్నేవ ఖ్యావితా పూర్వలిశ్లేః॥౭౫॥

తా॥ శేత్రమునందు శుక్లకృష్ణభాగములయొక్క సంఘియందు రక్తప్రకోపముచేత రక్తవర్ణంబును, నూత్నాకారంబును, వర్తులంబునై చుంటయు నొప్పియు కల్గిన వాపు జనించును. దీనిని పర్వణియను వ్యాధియని యెరుంగునది. పై జెప్పబడిన సంఘియందు పర్వణీలక్షణములతో గూడిన బొబ్బ జనించినయెడ అలజియని యెరుంగునది. మరియు “శుక్లకృష్ణాస్తసన్ధౌ తు చీయస్తేఽస్యకృఘానిలాః। పర్వణీ ఏడకా తైస్తు జాయతే త్వజ్మరోపమా। తామ్రా సదాహవోషోష్ణవీతికా శుసమాకులా । కఘవీతై తు సంమూర్ఛ్య సహ రక్తేన మారుతః । శుక్లకృష్ణాస్తసన్ధౌ తు జనయోద్గోస్తనాకృతిమ్ । ఏడకామలజీం తాస్తు విద్ధి తోదాశ్రు సంకులామ్॥” అని విశేషించు జెప్పెను. శేత్రమున శుక్లకృష్ణ భాగములకు నడుచునుండు సంఘియందు రక్తకఘవాతములు వృద్ధి నొంది మొలకవలె రక్తవర్ణంబైన బొబ్బలను కల్గించును; ఇయ్యది పర్వణికయనంబును. ఈవ్యాధియందు చుంటయు, చోషంబును ఉష్ణంబును, పీతవర్ణంబును కల కన్నీట్లుకొనుచుండును. కఘవీత రక్తవాతములు ప్రశస్తింపబయలై శేత్రములలో తెల్లగుడ్డువకును నల్లగుడ్డువకును నడుచునుండు సంఘియందు ద్రాక్షపండువలె గుండ్రముగ

గుండు బొబ్బను కల్పించినయెడ ఆలజముని యెరుంగవలెనని భావము. ఈ సేత్రహవాక్యమునను సరించి ప్రకృతమాలమున నూత్నమైన యాకారముకల్పనది పర్వణీకమనియు, ద్రాక్షపండువంటి యాకారముకల్పనది అలజమనియు నీరెంటికిని పరస్పరభేదముల నెరుంగునది. ఇచ్చట కొంచెదు “పూర్వలిక్ష్ణే” అను పదమునను ప్రమేహపిడకాయాసంబైన అలజయొక్క లక్షణములతోగూడి యుండునది యని ఆరము జెప్పి ఈరెంటికిని భేదముల నిరూపించెదరు.

క్రిమిగ్రన్థి లక్షణము

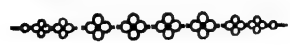
శ్లో॥ క్రిమిగ్రన్థిర్వర్తంతిః పక్ష్యతస్య

కష్టాం కుర్వ్యః క్రిమయస్సన్ధిజాతాః।

నానానాపా వ ర్తశుక్లాస్తసన్ధౌ

చరన్త్యస్తన్తోచసం దూషయన్తః॥౭౬॥

తా॥ కనురెప్పల లోపలిభాగమునకును తెల్లగుడ్డనకును నకునునుండు సంధియందు క్రిములు జనించి పిదప రెప్పవెంట్రుకలకును రెప్పలోపలి భాగమునకును నకును వ్యాపించి గురచను కల్పిం చును. అట్టి క్రిములు సన్నిపాతముచే జనించుటందేసి నానావిధరూపములై యుండును. మరియు నీక్రిములు కంటి లోపక్కను చెరచుచు నానాట కన్నును తినును. ఈవ్యాధి క్రిమిగ్రంథి యని జెప్పందగు. మరియు నీవ్యాధిలక్షణమును విదేహుం డివ్విధంబుగ వచించెను. “వర్త శుక్లాస్తసన్ధౌ తు గ్రన్థిః పిత్తకఫాత్మకః। ఊష్మణా పచ్యతే గాఢం తత్ర మూ ర్ఛన్తి జస్తవః। సునూత్మజాతచరణా వర్తపక్ష్య సమాశ్రయాః। తతస్తే పూయసంస్పృష్టాః పతన్తి క్రిమయస్తథా। లక్షణైర్వివిధై ర్యక్తాస్సన్నిపాత సముత్థితాః। క్రిమిగ్రన్థింతు తం విద్యాద్దేహినాం సేత్రదూషణమ్॥” వర్త (రెప్పల లోపలిభాగము)కును తెల్లగుడ్డనకును నకునునుండుసంధియందు పిత్తకఫములచే గ్రంథి జనించి యా గ్రన్థి ఉష్ణముచేపరిపక్వమైన పిదప దానియందు క్రమముగ జస్తవులుకల్గి నానాట మిగుల నూత్నంబు లైన కాళ్లుగల్గి కనురెప్పలోపలిభాగమును రెప్పలను ఆశ్రయించి చీముతోగూడి క్రిండుపడును. ఈక్రిములు సన్నిపాతముచే జనించుచు గాన త్రివోషలక్షణములతో గూడియుండును. ఇది సేత్ర మును జెరచు క్రిమిగ్రన్థివ్యాధియని జెప్పబడునని భావము. ఇవిధంబుగ పూయాలసము మొదలు జేసి చెప్పబడిన నవవిధవ్యాధులును వర్తశుక్ల సంధిగత సేత్రగోగంబులని యెరుంగునది.

[సంధిగతగోగనిదానమును జెప్పినపిదప “వర్తశుక్లాస్తసన్ధౌ” అనుచోట గ్రహించ బడిన వర్తమునాశ్రయించిన యిరువదియొక సేత్రగోగముల నిదానమును జెప్పట. వర్తగోగ సంప్రాప్తి సుశ్రుతమునం దివిధంబుగ జెప్పబడియె: “పృథగ్దోషాస్సమస్తాశ్చ యదా వర్తవ్యపాశ్రయాః। సిరా వ్యాప్యవత్తిష్ఠస్తే వర్తస్వధికమూర్ఛితాః। వివర్ధ్య

మాంసం రక్తం చ తదా వర్తవ్యపాశ్రయాత్ । వికారాన్జనయన్త్యాశు నామత
స్తాన్నిబోధతే॥” వాతాదిబోషములు వెప్పేరుగవైనను అన్నియు గలిసియైనను కనురెప్పల
యొక్క లోపలిభాగము నాశ్రయించిన సిరలయందు వ్యాపించి మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది వర్త్యుల
యందు మాంసరక్తములను వృద్ధినిొందించి వర్త్యులనాశ్రయించిన ఉత్సంగిని మున్నగాగల ఇగు
వదియొక భేదములుగల నేత్రవ్యాధులను కల్పించును. వర్త్యులునగా కన్నులమాయుటకును తెర
చుటకును ఆధారంబై గ్రుడ్డును ఆవరించి యుండు రెప్పలు వర్త్యులని చెప్పబడును.]

ఉత్పజ్జపిడకా లక్షణము

శ్లో॥ అభ్యస్తరముఖీతామ్రా బాహ్యతో వర్త్యసశ్చయా ।

సోత్పజ్జోత్పజ్జ పిడకా సర్వజా స్థూలకణ్డారా ॥౭౭॥

తా॥ కనురెప్ప లోపక్క అంతర్భాగముననే ముఖముకల్గిరక్తవర్ణంబై వెలిసెక్క
నున్నతంబైన బొబ్బకల్గి మిగుల స్థూలంబై ముఖకమైన గురుకల్గియున్నయెడ ఉత్పజ్జపిడక
యను వర్త్యుగోగింబని యెఱుంగువది. ఇది బోషత్రయముచే జనించును. మరియు “వర్త్యోస్సజ్జే
ధరే ఇన్ద్రోస్సన్నిపాతాస్త్రిజాయతే । అభ్యస్తరముఖీ స్థూలా బాహ్యతశ్చాపి
ద్యవ్యతే । పిడకా పిడకాభిశ్చ చితౌఽగ్యాన్యనుస్తతః । ఉత్పజ్జపిడకా నామ
కక్షరా చుప్తవేదనా । నా ప్రధిగ్నా ప్రవేత్సానం మమ్కూటాన్డారాహపమమ్॥”
అని ఉత్సంగపిడకాలక్షణమును విశేషించు వచించెను. క్రింది కనురెప్పలయొక్క వర్త్య (లోప
క్క) యందు అభ్యస్తరముఖింబును స్థూలంబునైన బొబ్బకల్గి తిన్నమానంబునైన పిడకలచే వ్యా
ప్తంబై వెలిసెక్క కనుబడుచుండును. ఇది మిగుల కొంచును స్వల్పమైన వెదకల్గినదియునై
యుండును. మరియు నిది పదిలి సోషిత్రయలోపలనుండు రెడనునకు సమానమైన చీరును గ్రవించు
చుండునని యర్థము.

కర్ణికా లక్షణము

శ్లో॥ వర్త్యస్తే పిడకా స్థూడా ధివ్యస్తే చ ప్రవర్తితా ।

కర్మిక్యా కాబీ ప్రప్రమాః కర్మిక్యా కాగ్నన్ని పాతిజాః ॥౭౮॥

తా॥ వర్త్యయొక్క కొనలయందు నేహళపుగింజల బోలిన యాకారముకల బొబ్బలు కల్గి
పగిలి పూచుగాల గ్రవించుచుండును. మరియు తనంతటనే పైకి నుబికి యుండును. ఈ వ్యాధి
గుంభికపాపి కార్యమగును. ఇహ్యుగి గన్ని పాతిగాచే జనించును.

పోర్నో లక్షణము

శ్లో॥ బ్రావిన్యాః కణ్డారా గుర్వోస్య రక్తవర్ణప సన్నిభాః ।

రుజావత్పిత్త పిడకాః పోర్నక్య ఇతి కీర్తితాః ॥౭౯॥

తా॥ వర్తయందు మిక్కుటమైన స్రావనుతోగూడినవియు, దురదకల్గినవియు, గురు త్వముకల్గినవియు, ఎఱ్ఱనియావాలవంటి యాకారము కల్గినవియు, బాధతోగూడినవియునైన పొక్కులు కల్గినయెడ పోధకియను వ్యాధియని చెప్పబడును.

వర్తశర్కరా లక్షణము

శ్లో॥ పిడకా యా ఖరా స్థూలా సూక్ష్మాభిరభిసంన్యతా।

వర్తస్థా శర్కరా నామ స రోగో వర్తమూషకః॥౮౦॥

తా॥ మిగుల కర్కశంబును కఠినంబును స్థూలంబునైన పొక్కు వర్తయందు జనించి సూక్ష్మాకారంబులైన పొక్కులతోగూడి యున్నయెడ దానిని వర్తశర్కర యనంజను. ఈ వ్యాధి కనుకెప్పల లోభాగమును జేరచును. మున్నపురాయివలె గరగరలాడుచు నుండుటంజేసి యీవ్యాధి శర్కర యనంజనుని భావము. మరియు “సుసూక్ష్మపిడకాకీర్ణా యా స్థూలా పిడకా ఖరా। జాయతే సన్నిపాతాత్తు వర్తశర్కరీకేతి సా॥” అని విశేషుండు జెప్పెను. మిక్కిలి సూక్ష్మంబులైన బొబ్బలతో గూడి స్థూలంబును కర్కశంబునైన పెద్దబొబ్బ కనుకెప్ప లోపలిప్రక్క సన్నిపాతముచే జనించినయెడ నయ్యాది శర్కరకయని యర్థము. ఈవాక్యమునుబట్టి యీ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునని తెలియుచున్నది.

అర్శోవర్త లక్షణము

శ్లో॥ ఏర్వారుబీజప్రతిమాః పిడకా మస్తవేదనాః।

శ్లేష్మాః ఖరాశ్చ వర్తస్థాః తదర్శోవర్త కీర్త్యతే॥౮౧॥

తా॥ దోసేత్తులవంటి యాకారము కల్గినవియు, స్వల్పమైన వేదన కల్గినవియు, కర్కశ ములుకాక శ్లేష్మంబులును, కఠినంబులునైన పొక్కులు కనుకెప్ప లోపలిప్రక్క జనించినయెడ ఆర్శో వర్త్యంబను వ్యాధియని చెప్పబడును. మరియు పిడకాసన్నిపాతేన “తదర్శోవర్త నిర్ది శేత్” అని ఇతరతంత్రమున నుండుటంజేసి ఈ వ్యాధికూడ సన్నిపాతముచే జనించునని యెరుంగునది.

శుష్కార్శో లక్షణము

శ్లో॥ దీర్ఘాఙ్గురః ఖర స్తబ్ధో దారుణోఽభ్యస్తరోద్భవః।

వ్యాధి రేషోఽభివిఖ్యాతః శుష్కార్శో నామ నామతః॥౮౨॥

తా॥ మిగులకర్కశంబును, కఠినంబును, మిక్కిలి బాధనుగల్గించుటం జేసికూరంబునై దీర్ఘం బైన మాంసాంకురము కనుకెప్పలోపల జనించినయెడశుష్కార్శోవ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “వర్త్యాభ్యస్తరతం త్వర్కః శుష్కం స్థూలం చ దారుణమ్ । జాయతే సన్నిపాతేన తచ్చుష్కార్కః ప్రకీర్తితమ్॥” అని విశేషుండు జెప్పెనుగాన నీవ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించినది యని యెరుంగునది.

అజ్ఞాననామికా లక్షణము

శ్లో॥ నాన తోదవతీ తామ్రం చిత్తకా నర్తనమ్భవా।

మృచ్చీ మద్భుజా సూక్ష్మా శ్చీయా నాజ్ఞాననామికా॥౧౩॥

తా॥ మంటయు పోటును కల్గి తామ్రవర్ణంబును మృగువువై స్వల్పమైన వేసనతోగూడి సూక్ష్మకారంతైన నొప్పు కనుగెప్పయుండు జనించినయెడ అజ్ఞాననామిక యను నేత్రవ్యాధి యని యెరుంగునది. ఈవ్యాధి రక్తప్రకోపముచే జనించును.

బహులవర్త లక్షణము

శ్లో॥ నగోపచీయతే యస్య పిండకాభిస్సమన్తతః।

సవ్యాభిస్సితాభిశ్చ విద్యాద్బహులవర్త తత్॥౧౪॥

తా॥ చర్మమునకు సమానమైన వర్ణముకల్గినవియు, కతనంబులువైన నొబ్బలచే వర్త వ్యాప్తంబై గుండ్లుయెడ బహులవర్త యను వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించును.

వర్తబద్ధన లక్షణము

శ్లో॥ కష్టనామతాల్యతోదేన వర్తశోభేన యో వరః।

స ససభ్యాదమేదక్షి యత్రాసౌ వర్తబద్ధనః॥౧౫॥

తా॥ వర్తయందు దురదయు స్వల్పవేసనయుకల వాపు జనించి కన్నుమూయుటకు సాధ్యము కాకున్నయెడ వర్తబద్ధనమును వ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధిగూడ సన్నిపాతముచే జనించునది.

క్లిష్టవర్త లక్షణము

శ్లో॥ మృద్వల్యవేదనం తామ్రం యద్వర్త సమమేవ చ।

అకస్తాచ్చ భవేద్రక్తం క్లిష్టవర్తేతి తద్విదుః॥౧౬॥

తా॥ వర్తలయందు ఊర్ధ్వశోభాగములు రెండును సమకాలమున కారణము లేకయే మృదువులును, స్వల్పవేసనతో గూడినవియునై, తామ్రవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కల్గియున్నయెడ క్లిష్టవర్తయను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “శ్లేష్మమప్తేన రక్తేన క్లిష్టం నూంసమివోభయమ్। బంధునీనవిభం వర్త క్లిష్టవర్త తనుచ్యతే” అని విచే హించు వచించెను. శ్లేష్మరక్తములు రెండును ప్రసరితంబులై రెండుకనుగెప్పల లోభాగమును కదలించుటకు మిగుల కష్టంబై మంకెనపువ్వువలె ఎఱుగైన మాంసము కల్గియున్నయెడ క్లిష్టవర్త యను వ్యాధియను యర్థము. ఈ వాక్యముచే నీవ్యాధి శ్లేష్మరక్తములచే జనించునని యెరుంగునది.

వర్తకర్దమ లక్షణము

శ్లో॥ క్లిప్తం పునః పిత్తయుతం శోణితం విదహేద్యదా|

తతః క్లిన్నత్వమాపన్నముచ్యతే వర్తకర్దమః॥౮౭॥

తా॥ పైజెప్పిన క్లిప్తవర్తయనునది పిత్తవర్ధకంబులగు ఆహారాదులచే వృద్ధివొందిన పిత్తముతోగూడి రక్తమును విరుద్ధంబైన పాకము వొందించినయెడ వర్త్య ఆర్ద్రంబైయుండును. దానిని వర్తకర్దమంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఇచట “తతః కృష్ణత్వ మాపన్నమ్” అను పాతానరమునందు రక్తము విదగ్ధంబగుటచే కృష్ణవర్ణంబగునని యర్థము.

శ్యావవర్త లక్షణము

శ్లో॥ యద్వర్త బాహ్యతోఽస్తశ్చ శ్యావం శూలం సవేదనమ్|

తదాహుశ్యావవర్తేతి వర్తరోగ విశారదాః ॥౮౮॥

తా॥ కనురెప్ప లోపలిభాగమునందును వెలిప్రక్కయు శ్యావవర్ణముకల్గి నొప్పియు వేదనయు కలియున్నయెడ శ్యావవర్తయను వ్యాధియని వైద్యనిపుణులు వచించెదరు. మరియు “దుష్టం శ్లేష్మా మరుత్పిత్రం వర్త్యోశ్చీయతే యదా| అగ్నిదగ్ధనిధం శ్యావం శ్యావవర్తేతి తద్విమః॥” వాతపిత్తకఫములు మాడును ప్రకుపితంబులై కనురెప్పలయందు వృద్ధివొంది నిష్పవన కాలినవిధంబుగ శ్యావవర్ణమును కల్గించినయెడ శ్యావవర్తయను వ్యాధియని భావము. ఈ వాక్యమునుబట్టి ఈ వ్యాధి త్రిదోషములచే జనించునని తెలియుచున్నది.

ప్రక్లిన్నవర్త లక్షణము

శ్లో॥ అరుచం బాహ్యతశ్శూనం వర్త యస్య సరస్యహి|

ప్రక్లిన్నవర్త తద్విద్యాత్ క్లిన్నమత్యర్థ మస్తతః ॥౮౯॥

తా॥ కనురెప్పలోపల బాధలేకయే ఆర్ద్రంబై వెలిప్రక్క వాపుకలియున్నయెడ ప్రక్లిన్నవర్తయను వ్యాధియని యెరుంగునది.

అక్లిన్న వర్త లక్షణము

శ్లో॥ యస్య ధౌతాస్యధౌతాని సమృద్ధ్యస్తే పునః పునః|

వర్తాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్నవర్త తత్ ॥౯౦॥

తా॥ కనురెప్పలలో లోప్రక్క కడిగినను కడగకున్నను పరిపక్వంబులుగాకయే మాటి మాటికి నొంజొంటజేరి కరచుకొనియున్నయెడ అక్లిన్నవర్తయను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు ప్రతౌళితేఽథవా మృష్టే ఆసహ్యేత పునః పునః| అపరిక్లిన్నవర్తేతి తత్పిల్లమి తినిర్దిశేత్ ॥” అని విదేహుండు ఈ వ్యాధికి పిల్లంబను నామానరమును గూడ జెప్పెను. ఇచట “వర్తాని” అను బహువచన నిర్దేశముచేత ఈ వ్యాధి సేత్రముల రెంటియందును సమకాలమున కల్గునని యెరుంగునది.

వాతహతవర్త్య లక్షణము

శ్లో॥ విముక్తసద్ధినిశ్చేష్టం వర్త్య యస్య న మిాల్యతే।

ఏతద్వాతహతం వర్త్య జానీయాదషీచిస్తకః ॥౯౦॥

తా॥ వర్త్యును తెల్లగ్రుడ్డునకును నడుమనుండు సంధి వదలి చలనాదిచేష్టలదక్క కన్ను మూతబడునన్నయెడ వాతహత వర్త్యును వ్యాధియని తెలియవలెనది. ఇచ్చట వర్త్య సంధి సడలినప్పుడు దానిని ఆశ్రయించిన కన్నుల మాయట, తెగచుట మున్నగు క్రియలగల్గించు సిరలు గూడ సడలియుండును గాన కన్నులమాయుటను సాధ్యుగానుండునని వాదము. “నిమిాల్యతే” అను పాఠాంతరమునందు కన్ను మూతబడి తెరిచుటను సాధ్యము కాకుండునని యర్థము. ఈ వ్యాధిని సుశ్రుతాచార్యుండు అసాధ్యప్రకరణమున పఠించెనుగాన అసాధ్యంబై యుండునని యెరుంగునది.

అర్బుద లక్షణము

శ్లో॥ వర్త్యస్తరస్థం విషమం గ్రన్థితమవేదనమ్।

ఆచక్షుతార్బుదమితి సరక్తమవిలమ్బితమ్ ॥౯౧॥

తా॥ విషమంబై గ్రంథినిబోలె స్వల్పవేదనకల్గి కొంచెముగ రక్తవర్ణంబైన వాపు వర్త్య యందు జనించినయెడ దానిని అర్బుదంబను వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి సన్నిపాత ముచే జనించుననియు సాధ్యంబనియు నెరుంగునది.

నిమేష లక్షణము

శ్లో॥ నిమేషిణీస్సిరా వాయుః ప్రవిప్లస్సన్నిసంశ్రయాః।

చాలయత్యక్షీవర్త్యాని నిమేషం నామ తద్విమః ॥౯౨॥

తా॥ వాతము ప్రసవితంబై కనురెప్పల లోభాగమునకును తెల్లగ్రుడ్డునకును నడుమనుండు సంధి నాశ్రయించి కనురెప్పలను చలింపజేయు సిరలయందుజేరి కనురెప్పలను మాటిమాటికి చలింప జేయును. ఇయ్యది నిమేషంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “ఉన్మేషిణీస్సిరా వాయుః ప్రవిప్లః చాలయత్యే అత్యర్థం చాలయేద్వర్త్య నిమేషస్స న సిధ్యతి॥” అని శింత్రాంతరమున నుండుటంజేసి ఈ వ్యాధి వాతముచే జనించునదియనియు అసాధ్యంబనియు నెరుంగునది.

రక్తాగ్నో లక్షణము

శ్లో॥ యస్మితో వర్త్యమధ్యేతు లోహితో మృదురఙ్కురః।

తద్రక్తజం శోణితార్కశ్చిన్నం చిన్నం ప్రవర్ధతే ॥౯౩॥

తా॥ వర్త్యమధ్యమునందు రక్తవర్ణంబై మృదువైన మాంసాంకురము జనించి చేరించు చున్నను మాటిమాటికి యంకురించుచున్నయెడ శోణితార్కవ్యాధియని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి రక్తముచే జనించును. మరియు “వాయుశ్శోణితమాదాయ సిరాణాం ప్రముఖే స్థితః।

జనయత్యక్కురం తామ్రం వర్తని చ్చిన్నరోహణమ్ | తచ్ఛోణితార్యోఽసాధ్యం
స్యాత్ రక్తస్రావ్యథ నీరుజమ్ ||” అని విదేహుండు తెప్పెను. వాతము రక్తముతోజేరి
సిరలయందు నిలిచి ఎఱ్ఱై యుండు యంతురమును కల్గించును. అయ్యది మాటిమాటికి ఛేదంపబడి
నను మొలచుచుండును. దీనిని శోణితార్యస్య సేత్రవ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి బాధ
లేకయే రక్తమును స్రవించుచు అసాధ్యంబై యుండునని భావము.

సగణ లక్షణము

శ్లో॥ అపాకీ కఠినస్థూలో గ్రనిర్వర్తభవోఽరుజః |

సగణో నామ స వ్యాధిః లిజ్జతః పరికీర్తితః ||౯౫||

తా॥ పరిపక్వంబుగాక కఠినంబును స్థూలంబునైన గ్రంథి వర్తయందు జనించి బాధ
లేకున్నయెడ సగణంబను వ్యాధియని తెలియునది. మరియు “వర్తోపరిష్టాద్యోగ్రాధిః కఠినో
న విపచ్యతే నీరుజో సగణో నామ రోగశ్లేష్మస్థనముద్భవః ||” అని తంత్రాస్తరమున
నుండుటంజేసి ఈ వ్యాధి కఫముచే జనించునని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి శ్లేష్మచే జనించినది
గాన వేదసారహితంబై పక్వంబుగాక కఠినంబై యుండును.

బిసవర్త లక్షణము

శ్లో॥ త్రయో దోషా బహిశ్శోథం కర్మశ్చిద్రాచీ వర్తనోః |

ప్రసవస్యస్తరుదకం బిసవద్బిసవర్తతత్ ||౯౬||

తా॥ వాతపిత్త శ్లేష్మములు చూడును ప్రకుపితంబులై రెప్పలో వెలిప్రక్క వాపును
గల్గించి లోప్రక్క రంధ్రముల గల్గించును. ఆరంధ్రములనుండి తామరకాడల రంధ్రములలో నీరు
కారువిధంబుగ జలము స్రవించుచుండును. ఈవ్యాధి బిసవర్త యని చెప్పుదును. మరియు
“బిసస్యాపాచితస్యేవ బహుమాంససిరాముఖమ్ | బిసవర్తే జానీయాద్భుశ్చ
కిత్స్యం త్రిదోషజమ్ ||” అని తంత్రాస్తరమున నుండుటంజేసి ఈ వ్యాధి సన్నిపాతముచే జనిం
చుననియు, అసాధ్యంబనియు నెరుంగునది. తంత్రాస్తరమునగు “శూనం యద్వర్త
బహుభిః శ్లేష్మైశ్చిద్రాస్సమన్వితమ్ | వర్తాస్తరే బిసమివ బిసవర్తే తత్
స్మృతమ్ ||” అని యున్నది. కనురెప్పల వైభాగమున వాపుకల్గి లోప్రక్క తామరకాడలవలె
మిక్కిలి నూత్నంబులగు రంధ్రములతో గూడియున్నయెడ నయ్యది బిసవర్తయని చెప్పం
బడునని భావము.

కుశ్చన లక్షణము

శ్లో॥ వాతాద్యా వర్తసజ్జోచం జనయన్తి మలా యదా |

తదా ద్రవ్వుం స రిక్తో కుశ్చితం నామ తద్విరుః ||౯౭||

తా॥ వాతాదిదోషములు ప్రకుపితంబులై కనురెప్పల లోప్రక్కను మడుచుకొనునట్లుజేయు
ను; దానంజేసి చూచుటకు సాధ్యముగాకుండును. దీనిని కుశ్చనంబను సేత్రవ్యాధియని వచించె
దరు. ఈవ్యాధిలక్షణంబును, క్రిందజెప్పబడు పక్ష్యకాతింబను వ్యాధిలక్షణంబును తంత్రా

స్తరములయందును సుశ్రుతమునందును గానంబడలేదు. మరియు సుశ్రుతమున జెప్పిన “ఏకవింశతిరిత్యేతే వికారా వర్త్యసశ్రంయూః” అను ఇరువదియొకసంఖ్యకు భంగము కల్గునుగాన ఈ రెండును గణనీయములు గావు.

పశ్చుకోప లక్షణము

శ్లో॥ ప్రచాలితాని వాతేన పత్నోగ్యాక్షీ విశన్తి హి।

ఘృష్యస్త్యక్షీ ముహుస్తాని సంరమ్భం జనయన్తి చ॥౯౮॥

అనితే సితభాగే చ మూలకోశాత్పతిస్త్యపి।

పశ్చుకోపస్స విజ్ఞేయో వ్యాధిః పరమదారుణః॥౯౯॥

తా॥ రెప్పవెంట్రుకలు వాతముచే చలించుబడి నేత్రమునం బ్రవేశించి కన్నుల నొరయుట చేత నేత్రమునందలి శుక్ల కృష్ణమండలముల గణనీయంగును వాపుకు కల్గించును. ఇది మిగుల హానంబైన పశ్చుకోపంబను వ్యాధియని యెరుంగునది. మరియు “పత్నోశయగతా దోషాస్తీత్యా గ్రాణి ఖివాణి చ । నిర్వర్తయన్తి పత్నోతే తైర్బుష్టచాక్షీ దూయతే ఉత్పాటితైః పునశ్చాన్తిః పశ్చుభిశ్చోపజాయతే । వాతాతపానలద్వేషే పశ్చుకోపస్స ఉచ్యతే॥” అని సుశ్రుతాచార్యుండు జెప్పెను. వాతాదిదోషములు మామను కనురెప్పల వాత్రయించి తీక్షణగ్రంథులును, కర్కశంబులునైన రెప్పవెంట్రుకలను కంటిలోపల బ్రవేశింపజేయును. అని యెరుయుటచే కన్నులయందు మిక్కిలి బాధ కల్గును. అట్టి రెప్పవెంట్రుకలను వెలికిదీసి నప్పుడు వేదన కొంచెము శమించియుండును. ఈవ్యాధి పశ్చుకోపం బనంజను. ఈవ్యాధియందు గాలి, ఎండ, నివ్వు, వీనిని జూచుటకు సాధ్యముగానుండునని భావము. ఈవాక్యముచే నీ వ్యాధి సన్నిహితజనితంబని నెలియుచున్నది గాన సుశ్రుతమూలమునందు “వాతేన” అను పదము చాలనక్రయార్థమై వేరుగ జెప్పబడినదియని యెరుంగునది. మరియు “పశ్చోపరోధో వాతేన కోతోఽస్తర్భుభరోగవాత్ । రోమైరస్తర్భుభైరన్యైరుపపశ్చుమలైస్త్రీభిః॥” అని కల్యాణవినిశ్చయమునందు ఉపపశ్చులక్షణము గానంబడియెను. కనురెప్పలను లోప్రక్కబొబ్బకల్గి అస్తమ్యులులైన కోమములతోగూడి నేత్రములను బాధించినదో నయ్యది ఉపపశ్చుయను వ్యాధియనందగు. ఇయ్యది త్రికోషములచే జనించునని భావము.

పశ్చుశాత లక్షణము

శ్లో॥ వర్త్యపత్నోశయగతం పిత్తం రోమాణి శాతయేత్ ॥

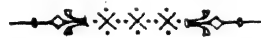
కణ్ఠాం దాహం చ కురుతే పశ్చుశాతం తమాదిశేత్ ॥౧౦౦॥

తా॥ పిత్తము వర్త్యమగును రెప్పవెంట్రుకల సుమల్లయందును జేరి కురువను, ముంటను కల్గించి రెప్పవెంట్రుకల నూడించును. దీనిని పశ్చుశాతంబును వ్యాధియని వచించెదరు. మరియు వాగ్భటాచార్యుండు “రోగాన్కుర్వ్యశ్చలస్తత్ర ప్రాప్య వర్త్యాశ్రయాస్సిరాః । సుప్రోత్థితస్య కురుతే వర్త్యస్తమ్భం సవేదనమ్ । పాంసుపూర్ణాభనేత్రత్వం

కృచ్ఛోన్మీలనమశ్రుచ! నిమర్దనాత్స్యాచ్చ శమః కృచ్ఛోన్మీలం వదన్తి తమ్||”
అని కృచ్ఛోన్మీలనలక్షణమును జెప్పెను. వాతము వర్త్య నాశ్రయించిన సిరలయందు జేరి నిగుర
మేల్కొంచినచోడనే కనుకెప్పులు ప్రంభించి యుండుట, కన్నులకుందు చుమ్మునిండిన విధంబుగ
నుండుట, కన్నుల చెరచుటకు మిగుల కష్టమైయుండుట, కన్నీళ్లు గారుట, కన్నులను నలచినప్పుడు
బాధ శవించియుండుట, ఇట్టి లక్షణముల గల్గించినయెడ కృచ్ఛోన్మీలంబను వ్యాధియని
భావము. ఇచ్చట “దాహం చ కురుతే” అనునట్టి చకారముచేత వాగ్భటోక్తకృచ్ఛోన్మీ
లనమను వ్యాధిగూడ గ్రహించబడునని యెరుంగునది.

నేత్రరోగ పరిగణనము

శ్లో|| * * నన సన్ధ్యాశ్రయాస్తేషు వర్తజాస్త్యేకవింశతిః।
శుక్ల భాగే దక్షైకశ్చ చత్వారః కృష్ణభాగజాః
సర్వాశ్రయాస్సప్తదశ దృష్టిజా ద్వాదశై వ తు।
బాహ్యజౌ ద్వా సమాఖ్యాతౌ రోగౌ పరమదారుణౌ।
భూయ ఏతాః ప్రవక్ష్యామి సంఖ్యారూపచిక్త్సికైః * *

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

నేత్రరోగ నిదానమ్

స మా ప్రమ్

తా|| నేత్రసంఘల నాశ్రయించిన రోగములు తొమ్మిది, వర్త్యుల నాశ్రయించినవి యిరు
వదియొకటి, శుక్ల మండలము నాశ్రయించినవి పదునొకండు, కృష్ణ భాగము నాశ్రయించినవి నాల్గు,
నేత్రమునందు సర్వము నాశ్రయించినవి పదు నేడు, దృష్టి నాశ్రయించినవి పండెండు, అగంతక
నేత్రరోగములు రెండు, ఇవియన్నియు గలిసి నేత్రరోగములు (౭౬) డెబ్బదియారు అగునని
యెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యనవాయ రామకృష్ణార్యతనూధన సకలసమృద్ధయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్యుజి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను

మాధవనిదానాంధ్రీతాత్పర్యమునందు

నేత్రరోగ నిదానము

స మా ప్రమ్

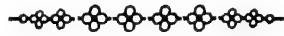

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రిరస్తు

శిరోరోగనిదానమ్

నేత్రరోగనిదానమును జెప్పినపిదప కర్ణనాసికా నేత్రములకథిష్ఠానంబైన శిరస్సున జనించు
రోగములయొక్క నిదానమును జెప్పట.

వాతాదులచేగల్గు శిరోరోగ భేదములు

శ్లో॥ శిరోరోగాస్తు జాయంతే వాతపిత్తకఫైస్త్రిభిః।

సన్నిపాతేన రక్తేన క్షయేణ క్రిమిభిస్తథా॥

సూర్యావర్తానస్తవాతార్ధావభేదకశ్చక్షైః॥౧॥

బా॥ శిరోరోగములు వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత, రక్త, క్షయ, క్రిములచే జనించినవి
యేడును, సూర్యావర్తంబును, అనన్తవాతంబును, ఆర్ధావభేదకంబును, శంఖకంబును జేరి పను
నొకండు భేదములు కల్గియుండునని భావము. మరియు “సర్వ ఏన శిరోరోగాస్సన్నిపాత
సముత్పత్తాః। ఔత్కట్యద్వోపలిశైస్తే కీర్తితాస్తద్విదా దశ॥” అని శాలాక్యతంత్ర
మున నున్నది గాన శిరోరోగములన్నియు సన్నిపాతముచే జనించినను వాతాదిదోషత్రయములలో
నేదోషము ప్రబలముగ నుండునో అట్టి దోషులచే నావ్యాధి జనించినదియని వ్యవహరించబడును
గాన ప్రకృతమున “వాతపిత్తకఫైస్త్రిభిః” అను వాక్యమునకు దోషత్రయముచే జనించు
ననియు, అందు వాతాద్యాధిక్యమునుబట్టి వాతజత్వాది వ్యవహారము కల్గుననియు, “సన్నిపా
తేన” అనుపదమునకు సమంబులుగ ప్రకుపితంబులైన దోషత్రయముచే జనించుననియు సర్థము.
ఇచ్చట శిరోరోగమున శిరస్సున జనించు శూలరూపమైన వ్యాధియని భావము.

వాతజశిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ యస్యానిమిత్తం శిరసో రుజశ్చ

భవన్తి తీవ్రా నిశి చాతిమాత్రమ్।

బద్ధోపతాపైః ప్రశమశ్చ యత్ర

శిరోఽభితాపస్స సమీరణేన॥౨॥

తా॥ అభిఘాతాదికారణములు లేకయే తలనొప్పి కలిగి రాత్రులయందు మిగుల తీవ్రమై వస్త్రాదులచే కట్టుగట్టినను, స్నేహస్వేదనాదిక్రియల జేసినను శమించినయెడ వాతముచే జనించిన శిరోరోగవని యెరుంగునది. ఇచ్చట రాత్రులయందు శీతం బధికముగ నుండుటంజేసి వాతము ప్రబలమై యుండునుగాన శిరోరోగము అధికముగ నుండునని భావము.

పిత్తజశిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ యస్యోష్ణమక్లారచితం యథైవ
భవచ్ఛిరోఘాప్యతి చాక్షీనాసమ్।
శీతేన రాత్రౌ చ భవేచ్ఛమశ్చ
శిరోఽభితాపస్స తు పిత్తకోపాత్ ॥౩॥

తా॥ శిరస్సు నిష్పకణములచే గప్పబడినట్లు వేడిగల్గియుండుట, కన్నులయందు ముక్కులయందును నాగ నిండియున్నట్లుండుట, రాత్రులయందును, శీతోపచారముల జేసినప్పుడును శమించియుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే జనించిన శిరోరోగమని యెరుంగునది. ఇచ్చట “శీతేన” అనునది యుపశయం (వ్యాధినివర్తనోపాయం) బనియెరుంగునది.

కఫజశిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ శిరోభవేద్యస్య కఫౌపదిగ్ధం
గురుప్రతిష్ఠబమతో హిమం చ।
శూనాక్షీకూటం వదనం చ యస్య
శిరోఽభితాపస్స కఫప్రకోపాత్ ॥౪॥

తా॥ శిరస్సు కఫముచే నిండి మిగుల భారముకల్గి బంధించియుండి చల్లనై యుండుట. నాసామూలమున వాపుకల్గియుండుట, ఈలక్షణములకల్గినది కఫప్రకోపముచే జనించిన శిరోరోగమని యెరుంగునది.

సన్నిపాతజనిత శిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ శిరోఽభితాపే త్రితయప్రవృత్తే
సర్వాణి లిజ్గాని సముద్భవన్తి।

తా॥ సన్నిపాతముచే జనించిన శిరోరోగమునందు పై జెప్పబడిన వాతాది దోషత్రయలక్షణములన్నియు కల్గును. మరియు “వాతాచ్ఛూనం భ్రమః కమ్పః పిత్తాద్దాహో మదస్తృషా । కఫాద్గురుత్వం తన్ద్రాచ శిరోరోగే త్రిదోషజే” అని చరకాచార్యుండు జెప్పెను. సన్నిపాతముచే జనించిన శిరోరోగమునందు వాతముచేత వాపును, భ్రమయు, కంపంబును; పిత్తముచేత తాపంబును, మదంబును, డప్పియు; కఫముచేత శిరోభారంబును, కునికి ఫాటునుకల్గునని భావము.

రక్తజిరోరోగ లక్షణములు

శ్లో॥ రక్తాత్మకః పిత్తసమానలిజ్జ

స్పృహాసహత్వం శిరసో భవేచ్ఛ॥౧॥

తా॥ రక్తముచే జనించిన శిరోరోగమునందు పిత్తజిరోరోగ లక్షణములు కల్గి హస్తముచే స్పృశించిన నోరు బాలకుండును.

క్షయజిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ అస్వగ్విసాక్షేష్మగమీరణానాం

శిరోగతానామిహ సంక్షయేణ।

క్షయప్రవృత్తిశ్శిరసోఽభితాపః

కష్టో భవేదుగ్రరుజోఽనిమాత్రమ్॥౨॥

సంస్వేదనచ్ఛర్దన ధూమనస్వై

రస్వగ్విమోక్షైశ్చవిచ్ఛద్ధిమేషి।

తా॥ శిరస్సునందుండు రక్తము, వస (కొవ్వు), క్షేష్మము, వాతము, ఇవి యన్నియు నశించినప్పుడు దానంతేని శిరోరోగము కల్గును. ఇది క్షయముచే జనించిన శిరోరోగమని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి మిగుల బాధనుగల్గించును గాన విక్కిలి కష్టంబైయుండును. మరియు నీవ్యాధి యందు స్వేదనము, వమనము, ఘామము, నశ్వము, రక్తమోచనము, ఈ క్రియల జేసినయెడ వృద్ధి నొందును. ఇచ్చట స్వేదన చర్దన ధూమ నశ్వములచేత కఫంబును, తీవ్రమైన ఘామము చేత వసయు, రక్తమోక్షముచేత రక్తంబును క్షయమునొందును. రక్తాదిక్షయముచే జనించిన శిరోరోగమునందు “క్షీణా వర్ధయితవ్యాః” అను వ్యాధును ననుసరించి క్షీణించిన రక్తాదుల వృద్ధి నొందించుట యుక్తంబుగాన దానికి విరుద్ధముగ పైజెప్పిన స్వేదనాదిక్రియలచే రక్తాదులు క్షయించి వ్యాధిని వృద్ధి నొందించునని భావము. మరియు రక్తాదిక్షయముచే వ్యాధి వృద్ధి నొందుట వ్యాధి స్వభావముచే గల్గునని యెరుంగునది. మరియు నీవ్యాధిలక్షణము తస్మాత్తరమున నీరీతి గానంబడియెడు: “స్త్రీప్రసజ్గాదభిఘాతాదథవా దేహకర్మణా । క్షీప్రం సజ్జాయతే కృచ్ఛః శిరోరోగః క్షయాత్మకః । వాతపిత్తాత్మకం లిజ్జం వ్యామిశ్రం తత్ర లక్షయేత్॥” అని యున్నది. అధికముగ స్త్రీ సంభోగముజేయుట, అభిఘాతముకల్గుట, దేహపరిశ్రమజేయుట, ఈ కారణములచేత దేహమునందు రక్తాదులు నశించి శిరోరోగము కల్గును. దీనిని క్షయజనిత శిరోరోగంబని వచించెదరు. ఈ వ్యాధియందు వాతజపిత్తజ శిరోరోగములయొక్క లక్షణములు కలిసియుండునని భావము. మరియు క్షయముచే జనించు శిరోరోగలక్షణమును

విజేహం డితైకంగున నుడివెను: “శూన్యం భ్రమతి తుద్యేత శిరో విభాస్తనేత్రతా।
మూర్ఛా గాత్రావసాదశ్చ శిరోరోగే క్షయాత్మకే॥” క్షయముచే జనించిన శిరో
రోగమునందు ఇతరవిషయముల పెరుంగనేరక శిరస్సు తిరుగుచుండుట, శిరస్సున పోటు పుట్టుట,
కన్నలు తిరుగుచుండుట, మూర్ఛగల్గుట, అవయవములు శిథిలములై యుండుట, ఈ లక్షణము
లన్నియు కలువని భావము.

క్రిమిజశిరోరోగ లక్షణము

శ్లో॥ నిస్తుద్యతే యస్య శిరోఽమిత్రం
సమృద్ధ్యమాణం స్ఫురతీవ చాస్త్యః॥౭॥
ఘ్రాణాచ్చ గచ్ఛేత్సలిలం సపూయం
శిరోఽభితాపః క్రిమిభిస్ స ఘోరః।

తా॥ శిరస్సునందు నూగులబాడిచిన విధంబుగ పోటు, లోప్రక్క క్రిమిలచే తినబడు
నట్లుండుట, శిరమునందంతర్భాగమున చలించునట్లుండుట ముక్కునుండి చీముతోగూడిన పీరు
గాగుట, ఈలక్షణములు కల్గినది క్రిమిలచే జనించిన శిరోరోగంబని యెరుంగునది. ఇది మిగుల
క్రూరంబై యుండును. మరియు శిరంబున క్రిమిలు జనించుటకుకారణముల వాగ్భటుండివ్విధంబుగ
జెప్పెను: “సంక్షేరేరోభిజనైర్హృద్ధి క్లేదితే రుధిరామిషే । కోపితే సన్నిపాతేన
జాయంతే మూర్ధ్ని జస్తవః । శిరసస్తే పిబంత్రోఽస్రం ఘోరాః కుర్వంతి
వేదనాః॥” మధురాదిరసముల నొకటిగజేర్చి భుజించుటచేత శిరమునందలి మాంసరక్తములు
చెడి శిరస్సునందు క్రిమిలు జనించును. అట్టిక్రిమిలు శిరమునందలి రక్తమును పానముజేయుచు
నానావిధవేదనల గల్గించునని భావము.

సూర్యాపవర్త లక్షణము

శ్లో॥ సూర్యోదయం వా ప్రతిమన్దమన్దం
అక్షిభ్రువం రుక్మముపైతిగాఢమ్॥౮॥
వివర్ధతే చాంశుమతా సహైవ
సూర్యాపవృత్తౌ వినివర్తతే చ।
సర్వాత్మకం కప్తతమం వికారం
సూర్యాపవర్తం తముదాహరన్తి॥౯॥

తా॥ సూర్యోదయకాలమున కంటియందును కనుబొమయందు నొప్పికల్గి సూర్యుండు
వృద్ధినిొందునప్పుడు తదనుసారముగ నప్పటికప్పటికి మెల్లమెల్లగ వృద్ధినిొంది మధ్యాహ్నకాల
మున మిక్కుటమై విదప సూర్యుని తీక్షణత్వము క్రమక్రమముగ తగ్గుచుండ నొప్పియు కొంచెము
కొంచెముగ తగ్గి సూర్యాస్తమయమునకు నిశ్శేషముగ శమించును. దీనిని సూర్యాపవర్తంబను

వ్యాధియని వచించెదరు. ఈవ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునుగాన మిగులకష్టసాధ్యంబై యుండు నని యర్థము. మరియు “శీతేన శాన్తిం లభతే కదాచిదుష్టేన జన్తుస్సుఖిమాప్నుయాచ్ఛ | తం భాస్కరావర్తముదాహరన్తి సర్వాత్మకం కష్టతమం వికారమ్ ||” అని సుశ్రుతమున నుండుటంజేసి ఈవ్యాధి శీతస్పర్శముచే నొకప్పుడు శమించుననియు, ఉష్ణస్పర్శముచే మరియొకప్పుడు శమించుననియు నెరుంగునది. పై జెప్పిన కాలనియమమునకు కారణములు గ్రహావర్తమున నివ్వధంబుగ గానంబడియెడు: “సూర్యసోమాత్తకౌ నిత్యం స్వహేతూ పితృమారుతో | కుర్వాతే వేదనాం తీవ్రాం దినాత్పూర్వాన్తా ఏవ తు | ఆదిత్యతేజసా యుక్తే నివృత్తేఽపి చ భాస్కరే | స్రోతాంసి వివృతత్వాచ్ఛ తతశ్చేష్టాధిగచ్ఛతి | ఉద్గతో మాతరిశ్వా చ స్వమార్గం ప్రతిపద్యతే | తస్మాత్తద్యనిసాదూర్ధ్వం వేదనాత్ర ప్రశామ్యతి ||” పితృము సూర్యాత్మకంబును వాతము సోమాత్మకంబునై యుండునుగాన మధ్యాహ్నకాలమునకును సూర్యునితాపముచేత పితృము వృద్ధి నొంది మిక్కిలి తీవ్రంబగు వేదననుగల్గించును. మధ్యాహ్నమునకు పిదప సూర్యుని తేజస్సు తగ్గుటచేత శ్లేష్మము వృద్ధి నొందును. స్రోతస్సులు తెరవబడినమార్గములు గల్గియుండును. దానంజేసి వాతము బైలువెల్లి స్వమార్గమున జేరును గాన వేదన శమించునని యర్థము. ఈవాక్యమునకు సూర్యావర్తము సన్నిపాతముచే జనించినను వాతపితృములు రెండును మిక్కిలి అధికముగ నుండునని యర్థము. మరియు సూర్యావర్తవిపర్యయము శిరోరోగమును విదేహం డివ్విధముగ జెప్పెను: “తత్ర వాతానుగం పిత్రం చితం శిరసి త్థితి | మధ్యాహ్నే తేజసార్కస్య తద్వివృద్ధం శిరోరుజమ్ | కరోతి పైత్తికీం ఘోరాం సంశామ్యతి దినక్షయే | అస్తంగతే ప్రభాహీనే సూర్యే వాయుర్వివర్ధతే | పిత్రం శాన్తిమవాప్నోతి తతశ్శామ్యతి వేదనా | ఏష పిత్రానిలకృతః సూర్యావర్తవిపర్యయః ||” పితృము వాతముతో గలిసి శిరంబుననుండి మధ్యాహ్నకాలమున సూర్యునియొక్క తేజస్సుచేత వృద్ధి నొంది పితృసంబంధమై మిగుల ఘోరంబగు తలనొప్పిని కల్గించును. సూర్యుం డస్తమించినప్పుడు వాతము వృద్ధి నొంది పితృము శాన్తి నొందును గాన వేదన శమించును. ఇయ్యది వాతపితృములచే జనించిన సూర్యావర్త విపర్యయంబున వ్యాధియని భావము.

అనన్తవాత లక్షణము

శ్లో॥ దోషాస్తు దుష్టాస్త్రయ ఏవ మన్యాం
సంపీడ్య ఘాటాసు రుజాం సుతీవ్రామ్ |
కుర్వన్తియోఽక్షీభ్రువి శబ్ధదేశే
స్థితిం కరోత్యాసు విశేషతస్తు ||౧౦||
గణ్డస్య పార్శ్వే తు కరోతి కమ్పం
హనుగ్రహం లోచనజాంశ్చ రోగాన్ |

అనన్తవాతం తముదాహరన్తి

దోషత్రయోత్థం శిరసో వికారమ్॥౧౧॥

తా॥ వాతపిత్త శ్లేష్మములు గూడును దుష్టంబులై కంతమునందలి మన్య యను సిరల రెండి టిని పీడించి కంతమునకు వెనుకప్రక్క మిగుల తీవ్రమైన బాధను గల్గించును. మరియు కన్నుల యందును కనుబొమలయందును కణతలయందును విశేషముగ బాధను గల్గించును. గండపార్శ్వము నందు కంపమును కల్గించును, హనుగ్రహవాతమును, నేత్రజనితంబులగు నానావిధరోగములను గల్గించును. దీనిని అనన్తవాతంబును క్రూరమైన శిరోరోగమని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి సన్నిపాత ముచే జనించును.

అర్ధావధేదక లక్షణము

శ్లో॥ యాతూశనాత్యధ్యశనప్రాగ్వాతావశ్యాయమైఘ్నవైః।

వేగసన్ధారణాయాసవ్యాయామైః కుపితోఽనిలః॥౧౨॥

కేవలస్సకఫోవాఽర్ధం గృహీత్వా శిరసో బలీ।

మన్యాభ్రూశంభుకర్ణాక్షిలలాటాధ్ధరేఽతి వేదనామ్॥౧౩॥

శస్త్రాగ్రణినిభాం కుర్యాత్ తీవ్రాం సోఽర్ధావధేదకః।

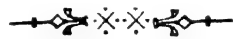
నయనం వాఽథవా శ్రోత్రమతివృద్ధోవివాశయేత్॥౧౪॥

తా॥ మిగుల యాతూంబులగు పదార్థముల భుజించుట, ఆజీర్ణముగనున్నపుడు భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, తూర్పుగాలిని శేవించుట, మంచునకుండుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగము జేయుట, మలమూత్రముల వేగమును నిరోధించుట, దేహమునకు శ్రమగల్గించి పనుల జేయుట, దేహపరిశ్రమము జేయుట, ఈ కారణములచేత కేవలవాతంబైనను, కఫముతోగూడిన వాతం బైనను ప్రకోపమునొంది శిరస్సున సగపాలునంతటి మన్యయను సిరలు, కనుబొమలు, కణతలు, చెవులు, కన్నులు, నుచురు, వీనియొక్క సగపాలునందు శస్త్రములచే ఛేదించినవిధంబు గను, మఢించినవిధంబుగను, మిగుల తీవ్రమైన బాధను గల్గించును. ఇయ్యది అర్ధావధేద కంబను శిరోరోగమని యెరుంగునది. ఈవ్యాధికింపడిన చిక్కిత్యజేయక యుపేక్షించినయెడ మిక్కిలి వృద్ధి నొంది యొక కన్నునైనను చెవి నైనను చెరచును. మరియు సుశ్రుతుండు “యస్యోత్త మాజ్ఞం రుజతేఽర్ధమాత్రం సతోదధేద భ్రమ మోహశూలైః। పతౌద్దశాఘోద థవాఽప్యకస్తాత్ స్యాదర్ధభేదం త్రితయాద్వ్యవస్యేత్॥” అని చెప్పెను. శిరస్సులో నర్ధ భాగమునందు పోటు, నొప్పి, భ్రమము, మోహము, శూల, ఈ బాధలు కల్గి ఒక పక్షమువర కైనను పదివాళ్ల వరకైనను ఆకస్మికముగ బాధకల్గియున్నయెడ అర్ధావధేదంబును శిరోరోగమని యెరుంగునది. ఈవ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునని భావము. ఈ వ్యాధియునుబట్టి యీవ్యాధి సన్నిపాతముచే జనించునని తెలియుచున్నది గాన ప్రకృతగ్రంథమునందు “కేవలస్సకఫో వాఽర్ధం” అను పదమునకు కేవలవాతమైనను, కఫముతోగూడిన వాతమైనను ప్రబలులుగ నుండు నని భావము. “తథా త్ర్యహత్స పఞ్చాహత్సత్వాన్తాసాచ్చ దేహినామ్” అని విజ్ఞ

హుండు చెప్పెను. ఈవ్యాధి మూడునాళ్లవరకైనను, ఐదుదినములవరకైనను, పదునైదుదినముల వరకైనను అనుసరించియుండునని భావము. ఇట్టి కాలనియతి వ్యాధిస్వభావముచే గల్గునని యెరుంగునది.

శంఖక లక్షణము

శ్లో॥ రక్తపితృనిలూ దుష్టాశ్శబ్దదేశే విమూర్ఛితాః |
తీవ్రదుగ్ధాహారాగం హి శోథం కుర్వంతి దారుణమ్ | ౧౭ ||
స శిరో విషవద్వేగీ నిరుధ్యాను గలం తథా |
త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శబ్ధకో నామతః పరమ్ | ౧౮ ||
త్ర్యహంజీవతి భైషజ్యం ప్రత్యాఘ్నియ సమాచరేత్ |

ఇతి శ్రీ మాధనకరవిరచితే మాధవనిదానీ
శిరోరోగనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ రక్తము, పిత్తము, వాతము, ఈ మూడును జలప్రకోపగులచే దుష్టంబులై కణ తలయందు వృద్ధి నొంది తీవ్రంబైన నొప్పియు, మంటయు, రక్తవర్ణంబును కల కల్పించును. ఈవ్యాధి విషమునుబోలె వేగముతోగూడి శిరంబున వ్యాపించి కంఠబిలము నడ్డగించి మూడు రాత్రులలోపల ప్రాణముల హింసించును. ఈవ్యాధి శంఖకమును శిరోవ్యాధియని యెరుంగునది. మూడురాత్రులలోగా అసాధ్యంబని చెప్పి వైద్యుండు చికిత్సజేయవలెను. ఇట్లు చెప్పుటచేత త్రిరాత్రులనున న్నోపల నొకవేళ సాధింపంచగియుండుననియు, పిమ్మట సాధ్యంబై యుండుననియు భావము. మరియు “శంఖాశ్రితో వాయురుద్గర్భ వేగః కృతానుతాపః కఫపిత్తరక్తైః” అని సుశ్రుతమున నుండుటంజేసి వాతము కఫపిత్త రక్తములతోగూడి శంఖక మను వ్యాధిని కల్పించునని తెలియనది. మరియు “చీయతే తు యదా పిత్తం శబ్ధయో రనిలాచితమ్ | నిరుణద్ధి తతో మర్మ పరిపూరిత ముల్బణమ్ | తతశ్శబ్ధో ప్రయు జ్యేత దహ్యేత ఇవ వహ్నినా | సూచీభిరివ తుద్యేతే నికృత్యేతే ఇవాసినా | శంఖకో నామ శిరసి వ్యాధిరేష స్సదారుణః | తృష్ణామూర్ఛాజ్వరకరస్త్రిరా త్రాత్పరమన్తకృత్ | కుశలేన హ్యుపక్రాంతస్త్రీరాత్రాదేవ జీవతి ||” అని విశే హుండు వచించెను. పిత్తము వాతముతోగలసి కణతలరెంటియుండును జేరి మిక్కిలి వృద్ధి నొంది శంఖమర్మములయందు పరిపూర్ణముగ వ్యాపించి నుడ్డగించి యుండును. దానంజేసి కణతలయందు నిష్పన్నకౌల్పిన విధంబుగను, నూగులతోబాడిచినరతిగను, కత్తితో ఛేదించిన భంగియు బాధ కల్గును. దీనిని శంఖకంబను శిరోవ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధియందు డిప్పియు,

మూర్ఖయు, జ్వరంబును, కల్గును. మూడురాత్రులలో ప్రాణముల హింసించును. మూడు రాత్రులు గడచిన పిదప సమర్థుండగు వైద్యుండు చికిత్సజేసినయెడ సాధ్యుండునని భావము.

—❖—

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రమచర
 ణారవిష్టసంసేవాసమాసానిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
 గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
 విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డితి”
 గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాన్ని తాత్పర్యమునందు

శిరోరోగ నిదానము

సమాప్తము

—❖—

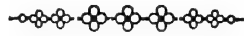
శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

శ్రీరస్తు

అస్సద్గరనిదానమ్

ఇన్విధంబుగ శ్రీపురుషసాధారణంబులగు గోగములయొక్క నిదానమునుజెప్పి పురుషులకు మాత్రము జనించు ఉపదంశంబను వ్యాధినిదానము మున్నుజెప్పంబడినది గాన అన్విధంబుగనే శ్రీలగు మాత్రము కల్గు యోనివ్యాపత్తనువ్యాధినిదానమును జెప్పించలంచి అందును ఆర్తవప్రవృత్తి విశేషముగ కల్గును గాన ముందుగ దుష్టార్తవప్రవృత్తిరూపంబగు రక్తప్రదరంబను వ్యాధియొక్క నిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ విరుద్ధమద్యాధ్యశనాదతీర్ణా
ద్గర్భప్రపాతాదతిమైఘనాచ్చ।
యానాధ్వశోకాదతికర్షణాచ్చ
భౌరాభిసూతాచ్చయనాద్దివా చ॥౧॥
తం శ్లేష్మపిత్తానిలసన్నిపాతై
శ్చతుఃప్రకారం ప్రదరం నదన్తి॥

తా॥ పరస్పరవిరుద్ధంబులగు క్షీరమత్స్యదుల భుజించుట, మద్యపానము జేయుట, శీర్ణముగామండునపుడు భుజించుట, సర్వముగాని వస్తువులను భుజించుట, గర్భస్రావముకల్గుట, అధికముగ సంభోగము జేయుట, గుఱ్ఱములు మొదలగువానిపై నెక్కి తిరుగుట, అధికముగ శ్రోవనడచుట, దుఃఖము, ఉపవాసాదులచే ధాతువులు నశించుట, బరువునుమోచుట, అభిసూతము కల్గుట, పవటియందు నిదురించుట, ఇట్టి కారణములచేత వాతాగిదోషములు ప్రపశితంబులై రక్తప్రదరంబను వ్యాధిని కల్గించును. ఈ వ్యాధి వాతపిత్తకఫ సన్నిపాతభేదములచే నాల్గువిధంబులై యుండును.

రక్తప్రదరసామాన్య లక్షణము

శ్లో॥ అస్సద్గరం భవేత్సర్వం సాజ్ఞమర్దం నవేదనమ్॥౨॥

తస్యాతివృత్తౌ చార్బల్యం భ్రమో మూర్ఛా మదస్తృషా।

దాహః ప్రలాపః పాణ్ణాత్వం తన్ద్రా గోగాశ్చ వాతజాః॥౩॥

తా॥ రక్తప్రదరము లన్నిటియందును ఒడలినుప్పును, శూలంబును, నిశుతముగ కల్లును, అట్టిరక్తము మిక్కిలి ఆధికముగ స్రవించినయెడల బలహీనము, ఒడలుతిరుగుట, నూర్చు, దప్పి, మంట, ప్రలాపము, పాండుత్వము, కునికిపాటు, ఈ లక్షణంబులును; వాతముచే జనించు సకలవ్యాధులును కల్లును. మరియు అశ్వద్ధరస్వరూపము తత్త్వాంతరమున నిష్పిధంబుగ గానంబడియెడు: “తదేవాణి ప్రసంగేన ప్రవృత్త మస్మత్తానపి । అస్యగ్ధరం విజానీయాత్పురస్తా దుక్తలక్షణమ్॥” ఋతురక్తము ఋతుకాలముకొనినమయమునం దధికముగ పలుమాలు స్రవించినయెడ రక్తప్రదరంబను వ్యాధియని భావము. “అస్యక్ దీర్యతే అస్మిన్నితి అస్యగ్ధరమ్” అను వ్యుత్పత్తిచేత రక్తము స్రవించునదియే అశ్వద్ధరమని అన్వర్థము నెరుంగునది.

కఫజరక్తప్రదర లక్షణము

శ్లో॥ ఆనం సపిచ్ఛాప్రతిమం సపాణ్ణు
పులాకతోయప్రతిమం కఫాత్తు ।

తా॥ పక్వముగాని రక్తముతోగూడి బూరుగచెట్టు మొదలగు చెట్లయొక్క బంకవలె పాండువర్ణంబైనను, మాంసమును కడిగిన నీటిరంటైనను కల్గిన రక్తముస్రవించినయెడ కఫముచే జనించిన రక్తప్రదరమని యెరుంగునది.

పిత్తజరక్తప్రదర లక్షణము

శ్లో॥ సవీణనిలూనితరక్తముష్ణం
పిత్తార్తియుక్తం భృశమేతి పిత్తాత్ ॥౪॥

తా॥ వీతవర్ణంబైనను నీలవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కల్గి ఉష్ణంబై పిత్తముచే జనించిన పోటు మొదలగు బాధలతోగూడి రక్తము ఆధికముగ స్రవించినయెడ పిత్తముచే జనించిన ప్రసరమని తెలియునది.

వాతజరక్తప్రదర లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షారుణం ఘేనిలమల్పమల్పం
వాతార్తి వాతాత్పిశితోదకాభమ్ ।

తా॥ రూక్షంబును, అరుణవర్ణంబై నురుగుతోగూడి మాంసమును కడిగిన నీళ్లవలె నుండు రక్తము స్రవించుచు వాతముచే జనించు బాధలు కల్గినయెడ వాతముచే జనించు రక్తప్రదరంబని యెరుంగునది.

సన్నిపాతజరక్తప్రదర లక్షణము

శ్లో॥ సత్కాద్రసర్పిర్హరితాలవర్ణం
మజ్జాప్రకాశం కుణపం త్రివోషాత్ ॥౫॥
తఞ్శ్చాప్యసాధ్యం ప్రవదన్తి తజ్ఞాః
న తత్ర కుర్యోత భిషక్ చికిత్సామ్ ।

తా॥ తేన నెయ్యి హరిదళము వీనియొక్క చాయలు గల్గి మజ్జ (మూలగ) వలె చిక్కనై పీనుగవలె రుద్దంధముతో గూడిన రక్తము స్రవించినయెడ సన్నిపాతముచే జనించిన అస్పృగరంబని యర్థము. ఈ యస్పృగరము మిగుల నసాధ్యంబై యుండును గాన వైద్యునిచే చికిత్స జేయంజనదు.

అసాధ్యరక్తప్రదర లక్షణము

శ్లో॥ శశ్వత్సవస్థి మాస్రావం తృష్ణాదాహజ్వరాన్వితమ్॥౬॥

క్షీణరక్తాం దుర్బలాం చ తామసాధ్యాం వినిర్దిశేత్ ।

తా॥ దప్పియు, జ్వరంబును కల్గి మాటిమాటికి రక్తము స్రవించుచున్నను, రక్తము క్షీణంబై బలహీనంబై యున్నను, అట్టి రక్తప్రదరము మిక్కిలి యసాధ్యంబై యుండునని భావము.

నిర్దుష్టార్తవ లక్షణము

శ్లో॥ మాసాన్నిష్పిచ్ఛదాహోర్తి పశ్చరాత్రానుబద్ధి చ ॥౭॥

నై వాతి బహులాత్యల్పమార్తవం శుద్ధమాదిశేత్ ।

శశాస్పక్రప్తిమం యచ్ఛ యద్వా లాక్షారసోపమమ్॥౮॥

తదార్తవం ప్రశంసన్తి యచ్ఛాప్సు న విరజ్యేత్ ।

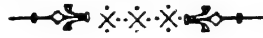
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

అస్పృగర నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ పిచ్చిలంబుగాక మంటయు నొప్పియు లేక మిక్కిలి యధికంబును స్వల్పంబును గాక సమమైన పరిమితికల్గి ఒకమాసమునకు విడుదినములు అనుసరించి స్రవించు రక్తము పరిశుద్ధంబైన ఋతురక్తమని చెప్పందగును. మరియు కుండేటి నెత్తురును బోలియైనను, లత్తుకనుబోలి యైనను రక్తవర్ణంబై ఋతుశోణితము వస్త్రమున నంటినపుడు జలమున కడిగినయెడ జలము రక్తవర్ణము గాకుండేనే అట్టి యార్తవము పరిశుద్ధంబై దోషరహితంబై యుండునని వచించెదరు. మరియు ఆర్తవము స్వల్పముగ స్రవించునెడ “స్త్రీణామృతుర్భవతి షోడశవాసరాణి” అను వచనమునుబట్టి విదునాళ్లకు పిమ్మటగూడ ఋతుకాల మున్నదిగాన అంతవరకు అనుసరించి యుండునని యెరుంగునది. మరియు “సురేంద్రగోప సజ్జాశం స్నిగ్ధం చ మధుగన్ధి చ| అపిచ్చిలమశీతం చ యద్వాసో న విరజ్యయేత్ ॥” అని తస్మాత్తరమున నున్నది. వర్షాకాలనూచకంబులైన ఇంద్రగోపంబులను పురుగులబోలి రక్తవర్ణంబును

స్నిగ్ధంబును, మధ్యమువంటి పరిమళము కల్గినయునై పిచ్చిలంబును మిగుల శీతలంబునుగాక వస్త్రమును రక్తవర్ణముగ జేయుపండు ఆర్తము నిడుప్తులై నది యని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాయ పండిత అగరం ఘట్టస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్వవాయ రామకృష్ణార్చితనూకవ సకలసహృదయు

విధేయ! “ఆయుర్వేదమార్గాత్” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబై న నిదానదీపికయును

మాధవనిదానాస్థితాత్మర్యమునందు

అస్య గ్రంథ నిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీరస్తు

యో ని వ్యాపన్ని దానమ్

దుష్టార్తవనిదానమును జెప్పి పిమ్మట దుష్టార్తవముచే జనించు శ్రీ మాత్రసాధారణం
బైన యోనివ్యాపత్తుయొక్క నిదానమును జెప్పట.

యోనివ్యాపత్ సంత్యాది నియమము

శ్లో॥ వింశతివ్యాపతో యోనా నిర్దిష్టా రోగసజ్జిహా।
మిథ్యాచారేణ తాః స్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేసచ॥౧॥
జాయంతే బీజదోషాచ్చ దైవాచ్చ శ్రుణు తాః పృథక్!

తా॥ యోనివ్యాపత్తు ఇరువదివిధంబులని రోగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియె. అవియన్ని
యు అపథ్యంబులైన ఆహారవిహారాదులచేతనున్న, దుష్టంబైన యార్తవముచేతనున్న, తిరిదండ్రుల
యొక్క శుక్రశోణితదోషముచేతనున్న, పూర్వజన్మమున జేసిన పాపశేషముచేతనున్న కల్గును.
వాని లక్షణములను వెవ్వేరుగ జెప్పెనని భావము.

ఉదావర్త లక్షణము

శ్లో॥ సా ఫేనిలముదావర్తా రజః కృచ్ఛ్మణ ముఞ్చతి॥౨॥

తా॥ యోనిద్వారమునుండి నురుగుతోగూడిన ఆర్తవము మిక్కిలి కష్టముచే వెడలినయెడ
ఉదావర్తంబను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధియందు వాతము ఊర్ధ్వముగ వెడలి
సంచరించును గాన ఉదావర్తంబన జను.

వంధ్యావిప్లతా లక్షణములు

శ్లో॥ వన్ధ్యాం సప్తార్తవాం విద్యాద్విప్లతాం నిత్యవేదనామ్।

తా॥ ఆర్తవము నశించి సంతానముగల్గుకున్నయెడ వంధ్యయనియు, ఎల్లప్పుడును వాతప్రశో
పముచే గల్గు వేదనచే వ్యాపతంబై యున్నయెడ విప్లతమను యోనివ్యాపత్తనియు తెలియునది.
ఈ వ్యాధియందు వాతముచే జనించు వేదన యెల్లప్పుడును వ్యాపించి యుండును గాన విప్లత
మనంజనును.

పరిప్లతా లక్షణము

శ్లో॥ పరిప్లతాయాం భవతి గ్రామ్యధర్మేణ రుగ్భృశమ్॥౩॥

తా॥ పరిప్లుతంబను యోనివ్యాపత్తునంగు సంభోగమును జేయునప్పుడు మిగుల బాధ జనించును. ఈవ్యాధియంగు యోనియందంతట వాతము వ్యాపించి యుండును గాన పరిప్లుతమనంజను.

వాతలా లక్షణము

శ్లో॥ వాతలా కర్కశా స్తబ్ధా శూలనిస్తోదపీడితా।

తా॥ మిగులకర్కశంబై కఠినముగ నున్నయెడ వాతల యను యోనివ్యాప త్తని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధియంగు వాతముచే గల్గు బాధలు విశేషముగ నుండును.

శ్లో॥ చతస్త్వప్స్వి చాద్యాసు భవస్త్వనిలవేదనాః ॥౪॥

తా॥ పైనజెప్పిన ఉదావర్తా, వంధ్యా, విప్లుతా, పరిప్లుతా, అను నాల్గుయోనివ్యాపత్తుల యంగును వాతముచే జనించు వేదనలు కల్గును. పైనజెప్పబడినవి యైదును వాతముచే గల్గు యోని వ్యాపత్తులని భావము.

లోహితక్షయా లక్షణము

శ్లో॥ సదాహం క్షీయతే రక్తం యస్యాం సా లోహితక్షయా।

తా॥ రక్తము అధికముగ ప్రవించుటచేత యోనియంగు విశేషముగ పంటకల్గి రక్తము నశించును. దీనిని లోహితక్షయంబను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది.

వామినీ లక్షణము

శ్లో॥ సవాతముద్గిరేద్వీజం వామినీ రజసా యుతమ్ ॥౫॥

తా॥ వాతముతోగూడి రజోయుక్తంబైన శుక్రము యోనినుండి బైలు వెడలినయెడ వామినీ యను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది.

స్రంసినీ పుత్రఘ్నీ లక్షణములు

శ్లో॥ ప్రస్రంసినీ స్రంసతే చ ఖోభితా నుస్ప్రుజా మినీ।

స్థితం స్థితం పాన్తి గర్భం పుత్రఘ్నీ రక్తసంతుయాత్ ॥౬॥

తా॥ వాతముచే పీడితంబై మిగుల కష్టముగ ప్రసవించునదియై గ్వస్థానమునుండి రక్తమును ప్రవించునది ప్రసంసించును యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. గర్భము చూటిచూటికి నిలచి పలుమారు జారి పడిపోవునెడ పుత్రఘ్నియను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి రక్తక్షయముచే గల్గును.

పిత్తలా లక్షణము

శ్లో॥ అత్యర్థం పిత్తలా యోనిర్దూపాక జ్వరాన్వితా।

చతస్త్వప్స్వి చాద్యాసు పిత్తలిజ్జోచ్ఛయో భవేత్ ॥౭॥

తా॥ తాపంబును, పాకంబును, జ్వరంబును కల్గినయెడ పిత్తలయను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. అంగు లోహితక్షయా, వామినీ, స్రంసినీ, పుత్రఘ్నియను నాల్గు యోనివ్యాపత్తుల

యందును. పితృముచే జనించు ఓషచోపాదివేదనలు విశేషముగ జనించును. పై జెప్పిన యోనివ్యాపత్తులైదును పితృప్రకోపముచే జనించును. మరియు “వ్యాపల్లక్షణ కట్వస్థితౌరాద్యైః పితౄజా భవేత్ | దాహాపాకజ్వరోష్ణార్తా నీలపీతానితార్తవా ||” అని తత్త్వాస్తరమున నున్నది. పితృముచే జనించు యోనివ్యాపత్తులైదియందు పై జెప్పిన ఆ యా లక్షణంబులతో గూడి, కారము, పులుపు, ఉష్ణ, ఆసు నీరసములు ఋతురక్తమున కల్గి మంటి, పుండగుట, జ్వరము, ఈ యుపద్రవములచే పిడించబడి, నీలవర్ణంబును, పీతవర్ణంబును, నల్లనిరంగును కల రక్తము స్రవించునని భావము.

కఫజయోనివ్యాపల్లక్షణములు

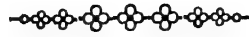
శ్లో॥ అత్యానందా స సంతోషం గ్రామ్యభర్యేణ గచ్ఛతి |
కర్ణిన్యాం కర్ణికా యోనా శ్లేష్మస్పగ్భ్యాం ప్రజాయతే || ౮ ||
మైఘనేఽచరణా పూర్వం పురుషాదతిరిచ్యతే |
బహుశశ్చాచరణా తయోచ్ఛ్రిజం స విద్వతి || ౯ ||
శ్లేష్మజా పిచ్ఛిలా యోనిః కణ్ఠాగ్రస్తాపిశీతలా |
చతస్త్వప్యపిచాద్యాసు శ్లేష్మలిజ్జోచ్చయో భవేత్ || ౧౦ ||

తా॥ మైఘనముచే సంకోషము కల్గనున్నయెడ అత్యానంద యను యోనివ్యాపత్తనియు, కఫరక్తములచేత యోనిమధ్యమునందు మాంసగ్రంథి జనించినయెడ కర్ణిని యను యోనివ్యాపత్తనియు, సంభోగకాలమున పురుషునికి న్నునున్న శ్రీ మైఘనక్రియనుండి విరమించునున్నయెడ అచరణయనియు, పురుషునికి న్ను దీర్ఘకాలము మైఘనేచ్ఛగల్గియున్నయెడ అతిచరణయనియు, యోని జగటకల్గి మిక్కిలి దుఃఖతోగూడి శీతలంబై యున్నయెడ శ్లేష్మల యను యోనివ్యాపత్తనియు నెరుంగునది. అందు అచరణ అతిచరణ యను యోనివ్యాపత్తుల రెంటి నందును పుష్కోత్పాదక బీజము నిలువదు. పై జెప్పిన అత్యానంద, కర్ణిని, అచరణ, అతిచరణ, అనునట్టి యోనివ్యాపత్తుల నాల్గిటియందును కఫముచే జనించు దురద మొదలగు వేదనలు విశేషముగ నుండును. “కఫోఽభివ్యన్దిభిర్వృద్ధో యోనిం చేద్రూషయేత్ స్త్రియాః | స కుర్యాత్పిచ్ఛిలాం శీతాం కణ్ఠాగ్రస్తాం స వేదనామ్ |” అని తత్త్వాస్తరమున నున్నది. సోతస్సుల యందు ద్రవమును పుట్టించు పదార్థముల నీనించుటచేత కఫము వృద్ధి నొంది శ్రీయొక్క యోనిని దుష్టముగ జేసినచో యోని మిక్కిలి పిచ్ఛిలంబై చల్లవైయుండి దురదయు వేదనయు అధికముగ నుండునని భావము.

సన్నిపాతజనితయోని వ్యాపల్లక్షణము

శ్లో॥ అనార్తవాఽస్తనీ పణ్డీ శిరస్పశ్చా చ మైఘనే |
అపికాయగృహీతాయా స్తరుష్యాస్త్యణ్డలీ భవేత్ || ౧౧ ||
వివృతా చ మహాయోనిర్నూచీవక్త్రోఽనిసంవృతా |
సర్వలిజ్జసముత్థానా సర్వదోష ప్రకోపజా || ౧౨ ||

చతస్పష్వపిచాద్యాసు సర్వలిజ్జోచ్చయో భవేత్ |
పఞ్చసాధ్యా భవన్తీహ యోగయస్సర్వ దోషజాః || ౧౩ ||

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

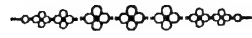
యోనివ్యాప నిదానమ్

స మా స్తమ్

తా|| ఋతుమతి గాక స్తనములు జనించునండి సంభోగ కాలమున యోని మిగులకర్కశంబై యున్నయెడ పండి యను యోనివ్యాపత్తనియు, గొప్పపండముకల పురుషునితో సంభోగించు టంజేసి గ్రుడ్డువలె యోనిదార్వమునుండి బైలుపడలినయెడ అండలి యను యోనివ్యాపత్తనియు, యోనిద్వారము గొప్పదియైయున్నయెడ మహతి యనియు, యోనిద్వారము మిక్కిలి స్వల్పముగ నున్నయెడ నూచీవక్త్రంబును యోనివ్యాపత్తనియు, త్రిదోషప్రకోపముచే జనించి త్రిదోషలక్షణములతో గూడి యుండునది సర్వజయను యోనివ్యాపత్తనియు నెరుంగునది, అందు పట్టి, అండలీ, మహతీ, నూచీవక్త్ర, అను యోనివ్యాపత్తుల గాల్గిటియంగును త్రిదోషములయొక్క లక్షణములు విశేషముగ గానంబడును. సన్నిపాతముచే జనించిన ఈయైదు యోనిరోగంబులును అసాధ్యంబులై యుండును. మరియు పై జెప్పిన యోనిరోగముల కన్నిటికి వాతాదులచే విభాగము సుశ్రుతమున నివ్వధంబుగ గానంబడియెడు: “ఉదావర్తా తథా వన్ధ్యా విప్లతా చ పరిప్లతా | వాతలాచేతి వాతోత్థా పిత్రోత్థా రుధిరక్షయా | వామినీ స్రంసినీ చాపి పుత్రఘ్నీ పిత్తలా చ యా | అత్యానన్దా చ యాయోనిః కర్ణినీ చరణాద్వయమ్ | శ్లేష్మికా సకఘా జ్ఞేయా పట్టే చ ఫలినీ తథా | మహతీ సూచివక్త్రా చ సర్వజేతి త్రిదోషజా||” ఉదావర్తంబును, వంధ్యయు, విప్లతంబును, పరిప్లతంబును, వాతల, ఈయైదు యోనిరోగంబులును వాతముచే జనించునవియు; రుధిరక్షయంబును; వామినీయు, స్రంసినీయు, పుత్రఘ్నీయు, పిత్తలయు, ఈయైదు యోనిరోగంబులును పిత్తముచే జనించినవి యనియు; అత్యానన్ద, కర్ణిని, అచరణ, అతిచరణ, శ్లేష్మిక, ఈయైదు యోనిరోగంబులును కఫప్రకోపముచే జనించునవియు; పండి, ఫలినీ, మహతి, సూచివక్త్ర, సర్వజ, అను నీయైదు యోనిరోగంబులును సన్నిపాతముచే జనించునవియు భావము. ఇదియునుంగాక “ప్రవృద్ధలిజ్జం పురుషం యాత్యర్థముపసేవతే | రూక్షదుర్బలబాలాయాస్తస్యా వాయుః ప్రకుప్యతి | స దుష్టో యోనిమాసాగ్య యోనిరోగాయ కల్పతే||” అని సుశ్రుతమున జెప్పిన యోనిరోగ కారణముల నెరుంగునది. మిక్కిలి వృద్ధి నొందిన లింగముగల పురుషునితో నధికముగ రూక్షంబైన శరీరముకల్గిన స్త్రీయును, బలహీనయైన స్త్రీయును, బాలికయు, అధికముగ

సంభోగించిననుడ వాతము ప్రకుపితమై యోనిస్థానమున జేరి యోనిగోగముల గల్గించునని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాను పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర
జారివిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్మహాయ రాహుకృష్ణార్యతనూధవ సకలసహృదయ
నిధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తాన్” “భిషక్కుణి” “పక్షిత”

గోపాలాచార్య పరశుమితమై న నిదానదీపికయను

సూధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యముసంపద

యోనివ్యాపినిదానము

సమాప్తము

శ్రీ హయగ్రీవానమః

శ్రీరస్తు

యోనికన్దనిదానమ్

యోనికన్దముగూడ యోనియందు జనించును గాన యోనివ్యాపన్నిదానమును జెప్పిన
పిదప యోనికన్దనిదానము జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ దివాస్వప్నాదతిక్రోధాద్వాయామాదతిమైథునాత్ ।

క్షతాచ్చ సఖిదంతాద్యైర్వాతాద్యాః కుపితా మలాః ॥౧॥

పూయశోణితసజ్కాశం లికుచాకృతినన్నిభమ్ ।

జనయన్తి యదా యోనౌ నామ్నా కన్దస్య యోనిజః ॥౨॥

తా॥ పవటియందు నిదురించుట, అతిక్రోధము, దేహపరిశ్రమము జేయుట, అధికముగ
సంభోగముచేయుట, గోళ్లు దన్తములు మొదలగువానిచే గాయములుకలుట, ఈకారణములచేత
వాతాది దోషములు కుపితంబులై చీమునెత్తురుఅనోగూడి లికుచఫలమును(గజనిమ్మపండును) బోరి
గుండ్రముగనుండు గడ్డను యోనియందు కల్గించును. దానిని యోనికందమని వచించెదరు.

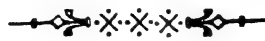
వాతికాది యోనికన్ద లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షం వివర్ణం స్ఫుటితం వాతికం తం వినిర్దిశేత్ ।

దాహరాగజ్వరయుతం విద్యాప్లితాత్మకం తు తత్ ॥౩॥

నీలపుష్పప్రతీకాశం కంఠూమన్తం కఫాత్మకమ్ ।

సర్వలిజ్జసమాయుక్తం సన్నిపాతాత్మకం విదుః ॥౪॥

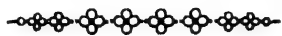

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

యోనికన్ద నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ కూక్షంతై విక్రమంతై న వర్ణమనోగూడి పగిలియున్నయెడ వాతముచే జనించిన యోనికందమనియు, మంటనోగూడి యెఱ్ఱపై జ్వరమనోగూడియున్నది పీతముచే జనించిన యోనికందమనియు, నల్ల అగిసిపువ్వులు మొదలగువానితో సమమైన రంగుకల్గి గురదనోగూడి యుండునది కఫముచేజనించిన యోనికందమనియు, వాతాదిదోషత్రయములకు వెవ్వేరుగ శిష్టిన లక్షణములతో గూడియుండునది సన్నిపాతముచే జనించిన యోనికందమనియు నెరుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాథ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర
 జారవిస్తసంసేవాసహసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌరవ
 గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్యవాహు గామకృష్ణార్యతమూఢిన సకలసహృదయ
 విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్త్యా” “భిషజ్భూతి” “సర్వజ్ఞ”
 గోపాలాచార్య నిరచితంబై న నివాసదీపికయను
 మాధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యమునందు
 యోనికస్త నిదానము
 సహస్ర ఘము

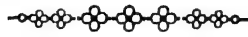
శ్రీ మాయ గ్రీ వాయ నమః

శ్రీరస్తు

మూఢగర్భనిదానమ్

మూఢగర్భంబుగూడి మోనిష్ఠానమున బడిండు వికారముగాన మోనికంచనిదానానస్తరము
మూఢగర్భనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ భయాభిఘాతా త్రోన్మోషాగ్రాహా విషేనశాన్ ।

గర్భే పతంతి రక్తస్య సశూలం దర్శనం భవేత్ ॥౧॥

తా॥ భయము, ఆభిఘాతము, త్రోన్మోషమునను ఉష్ణమునను అన్నసానముల నేవించుట,
ఈకారణములచేత గర్భము బారపడును. దానిని యుండు శూలతోగూడి రక్తము స్రవించును.
మరియు నిచ్చట సుశూతుండు జెప్పిన మైథునముగానదిగర్భపాతకారణముల నన్నింటిని
యూహింపబడును. మూఢగర్భతత్వము తంత్రాస్తరమున నీరీతిగ నానంబడియెడు: “సర్వావయవ
సంపూర్ణో మనోబుద్ధ్యాదినయంతః । విగుణాపానగంచూఢో మూఢగర్భోఽభిధీ
యతే॥” అని యున్నది. సకలావయవములుండి, మనోబుద్ధులతోగూడి, విలోమగుతంబైన
అపానవాతముచే మూర్ఛనొందుండు గర్భము మూఢగర్భ మనంచునని భావము.

గర్భపాత గర్భస్రావముల కాలవిర్లయము

శ్లో॥ ఆచక్షుర్ధాత్తతోమానాత్ప్రసవేద్గర్భవిద్రవః ।

తతః స్థిరశరీరస్య పాతః పశ్యమషష్ఠయోః ॥౨॥

తా॥ గర్భమును ధరింపినదివఱకు మొదలుజేసి నాల్గియూసములవరకు గర్భము ద్రవరూపంబై
యుండును గాన స్రవించును; దానిని గర్భస్రావంబని వ్యవహరించెదరు. ఐదవనెలయందును
ఆరవనెలయందును గర్భము ఘనీభవించిన అవయవములకల్గియుండును గాన పై జెప్పిన కారణ
ములచే నట్టిగర్భము బారి పడినపుడు గర్భపాతంబని వచించెదరు. మరియు ఛాండు “అత్యతీ
యాత్తతోమానాద్గర్భస్రవాయోపి శాన్ ॥ ఊర్ధ్వం సగృహాతభూతస్తు గర్భః
పతంతి యోషితామ్ ॥” అని జెప్పెను. మానుషావయవముల ప్రవరూపంబైన గర్భము యోని
ద్వారమునుండి స్రవించుననియు, వివిధగర్భము ఘనీభవించి యుండునుగాన పడిపోవుననియు
భావము. “పంచమ షష్ఠయోః” అను నియమముచేత సప్తమయూసమునందు అనుగుణముగ
స్రవించినయెడ గర్భము సజీవంబై యుండ నని యెరుంగునది.

అ స్థి తీర్థ ర్శ్మ న హ త ము

అకాలగర్భవాత లక్షణము

శ్లో॥ గర్భోఽభిఘాత నిమగ్నాశ్చ పీడితాద్వైతః
పక్ష్యం క్రురూగివ ఘటం పశ్యతే షణ్మయః
మూఢః కఠోః పవనః ఘన మూఢగర్భమే
శూలం చ యోనిశతన ము మూత్రసద్భవమ్॥౩॥

తా॥ అభిఘాతము, గూర్వాధిక భోజనము, అస్తమయలచే పడించుట, ఇట్టి కారణముల చేత పండిన పండు అభిఘాతముచే నకాలమున నే తొడిమనుండి యూడిపడునట్లుగ గర్భము యోనిద్వారమునుండి బాకపడును. వాతము గుఱుకంటై జరగాని, నస్తి, భూమియు మున్నగుచోట్ల శూలమును కల్గించి మూత్రమును నికోకించి ప్రానమార్గమున జేరన గర్భమును మూర్ఛనొందించినయెడ మూఢగర్భంబని చెప్పవలెను.

మూఢగర్భగణ శోధములు

శ్లో॥ భుగ్నోఽనితన నిగతేన తాతన్ గర్భః
సంఖ్యామతీర్థ బహుళా సముపై తి యోనిమ్॥
ద్వారం నిరుశ్య శరణా శకలేణ కశ్యితే
కశ్యిచ్ఛకీర మరనర్తిత మట్టదేవ ॥౪॥
ఏకేన కశ్యదహ స్తు భవద్వహం
ఽర్భగ్నశోభన కశ్యదహ స్తు భోజనమ్॥
సాక్ష్యావసన్వత్తగహ శేట త్తథైవ కశ్య
దిత్యప్రథా గహరియం వ్యాపరం చతుర్థమ్॥౫॥

తా॥ విపరీతముగ సంపరించు వాతముచేత గర్భము వ్యత్యస్తంబై తక్కులేక అనేకవిధములుగ యోనిద్వారమును జేరను; అందు కొప్పదిగనుండు శిశువుచేత యోనిద్వారము నడ్డగించి యుండుట, ఉదరముచే నడ్డగించి యుండుట, శరీరమునంతయు ముడుచుకొని యడ్డగించుట, ఒక చేతిని బైట వెడలించి తక్కువ శరీరముచే నడ్డగించియుండుట, గండుచేతుల బైట వెడలించి యడ్డగించుట, శరీరము నడ్డముగజేసి నికోకించుట, ముఖమునువంచి కంఠముచే నడ్డగించుట, సార్వమును వంచి యోనిద్వారము నడ్డగించుట, ఇట్లైవంగున ననిమిదివిధములుగ గర్భము యోనిద్వారము నడ్డగించి యుండునని భావము.

నిరీక్ష్య మూఢగర్భ గణ శోధములు

శ్లో॥ సంకీలితః ప్రాశస్త్యః పరస్పరాద్యభివృద్ధిః
స్త్రీషూర్భ్యభోజనాదున్మత్స్యతా చ యోనిమ్॥
సజ్జ త యో భవతీ తీలవన్మహా
ద్యుశ్చైత్యై భూరైః ప్రాశస్త్యం న హ కాచుగర్భమ్॥౬॥

గచ్ఛేద్భుజద్వయశిరాస్స చ బీజకాఞ్శ్చ
యోనౌ స్థితస్స పరిఘః పరిఘేణ తుల్యః।

తా॥ మరియు కొండరాచార్యులు సంకీలకమనియు, ప్రతిఖరంబనియు, పరిఘంబనియు, బీజకంబనియు మూఢగర్భముయొక్క గతులు నాల్గువిధంబులని వచించెదరు; అందు బాహువులును, పాదంబులును, శిరంబును ఊర్ధ్వముఖంబులై పిగుదులచే యోనిద్వారము నడ్డగించి యుండునెడ నయ్యది నీలగొట్టిన విధంబుగ నుండుటంజేసి సంకీలకంబనియు; హస్తపాదశిరస్సులు బైలువెడలి కొంచెముగ కనబడుచు శరీరముచే నడ్డగించియుండునది ప్రతిఖరంబనియు; భుజద్వయంబును శిరస్సును బైలువెడలి యడ్డగించియుండునది బీజకంబనియు గడియవలె నడ్డముగ యోనిద్వారమును నిరోధించి యుండునది పరిఘంబనియు నెరుంగునది. మరియు “యస్తు నిర్గచ్ఛ త్యేకశిరోభుజః స బీజకః” అని యుండుటంజేసి ఒక భుజంబును శిరస్సును బైలువెడలి యున్నయెడ బీజకంబని మతాంతరమున నెరుంగునది.

అసాధ్యమూఢ గర్భ లక్షణము

శ్లో॥ అపవిద్ధశిరా యా తు శీతాఙ్గీ నిరప్తచా॥౨॥

నిరోద్ధతిసీరా హన్తి నా గర్భం స చ తాం తథా।

తా॥ గర్భిణీ స్త్రీ శిరస్సును ధరించలేక మోమునాంచి నల్లని శరీరముతోగూడి లజ్జాహీనయై యున్నను, నీలవర్ణంబైన సీర బైలువెడలినను, అట్టి స్త్రీ గర్భమును చంపును. ఆగర్భముచే నాస్త్రీగూడ మృతిజెందును.

మృతిగర్భ చిహ్నములు

శ్లో॥ గర్భాస్పృష్టసమావీనాం ప్రణాశశ్శ్వానపాణ్ణతా॥౩॥

భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాన్తస్త్రితే శిశౌ।

తా॥ గర్భము కదలకుండుట, ప్రసవనిమిత్తమైన బాధలు నిలచియుండుట, శరీరముశ్వామలవర్ణంబును పాండువర్ణంబునై యుండుట, నిట్టూరుపుగాలి దుగ్ధముతోగూడి వెడలుట, ఉదరము స్థూలముగ నుండుట, ఈలక్షణములు గల్గినప్పుడు శిశువు కుక్షిలో మృతిజెంచెనని యెరుంగునది.

అసాధ్యమూఢగర్భ లక్షణములు

శ్లో॥ మాససాగన్తుభిర్భాతురుపతాపైః ప్రవీడితః॥౪॥

గర్భో వ్యాపద్యతే కుక్షౌ వ్యాధిభిశ్చ నివీడితః।

యోనిసంవరణం సభ్రః కుక్షౌ మక్కల్ల ఏవ చ॥౫॥

హన్యస్థ్రియం మూఢగర్భాం యథోక్తాశ్శ్వాప్యపిద్రవాః॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

మూఢగర్భ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ మనస్సంబంధములైన దుఃఖములచేతనున్న, అగంతుకంబైన దుఃఖముచేతనున్న, వ్యాధులచేతనున్న, గర్భము పీడింపబడి మృతిజెందును. మఱియు యోనిసంవరణంబును, సంగంబును, కుక్షిలోజనించిన మక్కుల్లంబును, ఈ మూడిటిలో నేదైన మూఢగర్భవ్యాధిగల స్త్రీకి జనించినయెడ అట్టి స్త్రీ మరణమునొందును. మఱియు ఆక్షేపకశ్వాసాదుష్పవ్రవము కల్గినను మృతిజెందును. యోనిసంవరణము తస్మాన్మరణమునందు “వాతలూప్యన్నపానాని గ్రామ్యభర్తం ప్రజాగర్హి! అత్యర్థం సేవమానాయాః గర్భిణ్యా యోనిమార్గః। నూతరిశ్వా ప్రకుపితో యోనిద్వారస్య సంవృత్తిమ్। కురుతే రుద్ధమార్గత్వాత్పునరస్తర్గతోఽనిలః। నిరుద్ధాశ్వాశయద్వారం పీడయన్ గర్భసంస్థితమ్। నిరుద్ధవదనోచ్ఛ్వాసో గర్భశ్చాశు విపద్యతే। బద్ధాంసరుద్ధహృదయాం నాశయత్యేవ గర్భిణీమ్। యోనిసంవరణం విద్యాద్వ్యాధిమేనం సుదారుణమ్। అస్తకప్రతిమం హ్యేతన్నారభేత చికిత్సితమ్॥” అని యున్నది. వాతమును ప్రకోపింపజేయు అన్నపానముల నేవించుట, సంగోగము నధికముగ జేయుట, రాత్రులందు నిరురమేల్కొంచి యుండుట, ఈ కారణములచేత యోనిమార్గము వ్యాశ్రయించియుండు వాతము ప్రకుపితంబై యోనిద్వారమును మూసికొనంజేయును. దానంజేసి అస్తర్గతంబైన వాయువు గర్భకోశద్వారము నడ్డగించును. పిదప గర్భముననుండు శిశువు శ్వాసము బ్రతు వెడలక మృతిజెందును. దానంజేసి గర్భవతియగు స్త్రీగూడ మృతిజెందును. దీనిని యోనిసంవరణంబును వ్యాధియని వచించెదరు. ఈవ్యాధి మృత్యువునుబోలె ప్రాణహరంబై యుండును గాన చికిత్స జేయంజనమని భావము. సంగంబునగా వాతము గర్భాశయము నడ్డగించినపుడు గర్భము లోపల చిక్కి యుండుటయని భావము. రక్తవాతములచే జనించు శూలవిశేషము మక్కుల్లంబుని యురుంగునది.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదముహోపాధ్యాయ పండిత అగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ గోత్రవిరాజమాన దీవ్యస్వవాచ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్త్యా” “భిషగ్బుధి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపిక యను
మూఢవనిదానాస్థితాత్పర్యమునందు

మూఢగర్భనిదానము

సమూహప్రము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

సూతికారోగ నిదానమ్

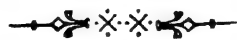
సూతికారోగము చూడగర్భమునుబోలి శ్రీసాధారణముగాన చూడగర్భమును జెప్పిన
పిదప సూతికారోగనిదానమును జెప్పెడు.

శ్లో॥ * * వాయుః ప్రకుపితః కుభ్యాత్సంధ్య భుధరం స్రుతమ్ |
సూతాయా స్పృచ్ఛిరోవ స్తిశూలం మక్కల్లసంజ్ఞకమ్ * *
అజమద్వో జ్వరః కమ్పః పిపాసా గురుగాత్రతా |
శోథశ్శూలాపిసారా చ సూతికారోగ లక్షణమ్ || ౧ ||

తా॥ ప్రసవించిన శ్రీక వాయుము ప్రకుపితంబై రక్తమునజ్జగించి హృదయమునందును శిర
స్సునందును వస్తీయందును శూలమును కల్గించును. దానిని మక్కల్లంబని వచించెదరు. ఒడలి
నొప్పలు, జ్వరము, కమ్పము, డప్పి, శరీరము బరువుగ నుండుట, వాపు, శూల, ఆతిసారము,
ఈ రోగములు ప్రసవించిన శ్రీక కల్గినయెడ సూతికారోగములని వ్యవహరించబడును.

సూతికారోగ లక్షణము

శ్లో॥ మిథ్యోపచారాత్సంక్లేశాన్విషమాజ్జీర్ణ భోజనాత్ |
సూతికాయాశ్చ యో రోగా జాయంతే దారుణాన్న్యతాః | ౨ ||
జ్వరాభిసారశోథాశ్చ శూలానాచ బలక్షణాః |
తద్వ్రాగుచిప్రసేకాద్యాః కథవాతామయోద్భవాః | ౩ ||
కృచ్ఛ్రనాథ్యా హి తే రోగాః క్షణమాంస బలాశ్రితాః |
తే సర్వే సూతికానామ్నా రోగాస్తే చాప్యుపద్రవాః | ౪ ||

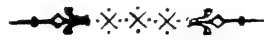
ఇతి శ్రీ మాధనకరవరచిప్తే మాధవనిదానే

సూతికారోగ నిదానమ్

స మా స్తు మ్

తా॥ ఆపథ్యంబులైన ఆహారముల నేవించుట, వోషమును వృద్ధినిందించు పదార్థముల భుజించుట, న్యూనాధికములుగ భుజించుట, జీర్ణము గాకుండునపుడు భుజించుట. ఈ కారణములచేత జ్వరము, అతిసారము, వాపు, శూల, కడుపుబ్బరము, బలక్షయము, వసకిసాటు, అగోచకము, నోట నీరుగారుట, ఇవి మున్నగు వ్యాధులు ప్రసవించిన స్త్రీకి కల్గి మిగులక్రూరంబులై యుండును. ఇవి కఫవాతములచే జనించును. మాంసబలములు క్షయించినవారికి జనించినయెడ మిగుల కష్టసాధ్యంబులై యుండును. ఇవి ప్రసవించినస్త్రీలకు జనించుటంజేసి మూలికాగోగములని శిష్టంబుడును. ఈ గోగములలో నొకటి ముఖ్యముగ మండవపుడు తక్కినవి యుపప్రవరూపంబులై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చగణారవింద సంసేవాసమాసాగిత ఆయుర్వేదవిద్యావత్సంప్రదాయ గౌతమి గోత్రనిరాజమాన శిష్యవ్వవాను గామకృష్ణాచార్యతనూభవ సకలసహృదయ విధేయ “ఆయుర్వేదమార్గము” “భిషజ్యుతి” “పణ్డిత”
సహ లాచార్య విరచితంబైన నిదానశిషికమును

సూధవనిదానాంధ్ర తాత్పర్యముగాను

మూలికాగోగ విదానము

సమాప్తము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

శ్రీ ర స్తు

స్తనరోగనిదానమ్

ప్రసవించినవారికి ప్రాయశ్చముగ స్తనరోగములు జనించును గాన నూతనకాగోగనిదానమును జెప్పినపదప స్తనరోగనిదానమును తెప్పట.

శ్లో॥ సక్షీరా వాఽప్యదుద్ధౌ వా ప్రాప్య దోషాస్తనౌ స్త్రియాః।

ప్రదూష్య మాంసగుళిరం స్తనరోగాయ కల్పయే॥౧॥

పక్షానానుపి షేషాం హి న క్తజం విద్రధిం నివా।

లక్షణాని సమానాని బాహ్యవిద్రధాలక్షణైః॥౨॥

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిగచిషే మాంధవనిదానే

స్తనరోగ నిదానం సమాప్తమ్

తా॥ వాతాదిదోషములు ప్రకుపితంబులై స్తనముల నాశ్రయించి రక్తమాంసములను జెరచి స్తనరోగములం గల్గించును. వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత ఆగంతుభేదములచే నైదువిధంబులగు స్తనరోగములు బాహ్యవిద్రధి లక్షణములతో సమంబులై యుండును.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదసమహోపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర

ణారవింద సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యావత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్మవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్త్యా “భిషజ్యుజి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

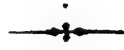
మాంధవనిదానాస్థితాత్మర్యముచంగు

స్తనరోగ నిదానము

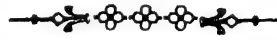
స మా ప్త ము

శ్రీ వాయు శ్రీ వాయు నమః

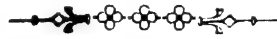
శ్రీ రస్తు

స్తన్యదుష్టినిదానమ్

స్తనరోగనిదానానస్తరము స్తనముల వాత్రయించునుండు స్తన్యముయొక్క దోషనిదానమును శెప్పట.

శ్లో॥ గురుభిర్వివిధైరన్నైర్దష్టైర్వైః ప్రదూషితమ్ ।

క్షీరం మాతః కుమారస్య నానారోగాయ కల్పతే ॥౧॥

తా॥ ఆత్మకరంబులైన నానావిధపదార్థముల భుజించుటచేత వాతాదులు ప్రకుపితంబులై తల్లియొక్క స్తనములనుండి పాలను శరచును. అట్టి పాలు కుమారునికి నానావిధ రోగములను గల్గించును.

వాతాది దుష్టస్తన్య లక్షణము

శ్లో॥ కషాయం సలిలప్లావి స్తన్యం మూగుతదూపితమ్ ।

కల్వములవణం శీతరాజీమష్టిత్తి సర్జితమ్ ॥ ౨ ॥

కఫదుష్టం ఘనం తోషో నిమజ్జిత సశిచ్చిలమ్ ।

ద్విలింగం ద్వద్వితం విద్యాత్ సర్వలింగం త్రిదోషజమ్ ॥ ౩ ॥

తా॥ కషాయ (వగరు) కషయకల్లి నీళ్లలో బోసినపుడు వైన తేలుచునుండు స్తన్యము వాతముచే దుష్టంబనియు, చేగును పులుపును కల్లి ఉప్పనై పచ్చనిరేఖలతోగూడియుండు స్తన్యము పిత్తముచే దుష్టంబనియు, మిక్కిలి జిడ్డునై జిడ్డుగల్గి నీళ్లలో బోసినప్పుడు మునిగి యున్న స్తన్యము కఫముచే దుష్టంబనియు, దోషస్వూలక్షణములతోగూడిన స్తన్యము రెండు దోషములయొక్క సంస్కరముచే దుష్టంబనియు. దోషత్రయ లక్షణములతో గూడియున్నది సన్ని పాతముచే దుష్టంబైన స్తన్యమునియు నెఱుంగునది. ఆభిఘాతముచే స్తన్యము దుష్టంబైనపుడు వాతజస్తన్యదుష్టిలక్షణములతో గూడియుండును గాన నిచట వేరుగ శెప్పబడలేదని యెఱుంగునది.

శుద్ధస్తస్య లక్షణము

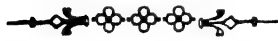
శ్లో॥ అదుష్టం చామృనిక్షీప్తమేకీభవతి పాణ్డూరమ్।
మధురం చాపివర్ణం చ ప్రసన్నం తత్ప్రశస్యతే॥౪॥

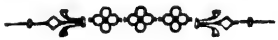
ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

స్తస్యదుష్టి నిదానం

సమాప్తమ్

తా॥ ఉదకమున బోసినయెడ నీళ్లలో గలసియుండుట, పాండువర్ణము కల్గి యుండుట, మధురంబై యుండుట, నీలవీతాదివర్ణములు లేకుండుట, స్వచ్ఛముగనుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గిన స్తస్యము పరిశుద్ధంబై నదియని యెరుంగునది. మరియు “రసప్రసాదో మధురః పత్వా హారనిమిత్తజః । కృత్స్నదేహోత్సనా ప్రాప్తస్తస్య మిత్యభిధీయతే॥” అని సుశ్రుతమునందు స్తస్యలక్షణము గానంబడియెడు. పక్ష్యంబై నచూహారముచే గల్గురసముయొక్క నిర్మలమైన ద్రవము సకలశరీరమునుండి స్తనముల నాశ్రయించి మధురంబై యున్నయెడ దానిని స్తస్యమని చెప్పుదురని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాసాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర
ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన నీత్యస్యవాయ రామకృష్ణాష్టార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమార్తాండా” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికాయను

మాధవనిదాన్ధ్రీతాత్పర్యమునందు

స్తస్యదుష్టి నిదానము

స మాప్త ము

శ్రీ హ య గ్రీ వా య స మః

ఓ ర స్తు

బా ల రో గ ని దా న మ్

స్తవ్యదోషమును జెప్పినపిదప స్తవ్యదోషముచే గల్గు బాలరోగనిదానమును జెప్పట.

శ్లో॥ వాతదుష్టం శిశుస్త్వస్యం విబవ్వాతగదాతురః।

తామస్వరః కృశాశ్లాస్యాద్బద్ధ విఞ్జాత్ర మారుతిః॥౧॥

స్వినో భిన్నమలో బాలః కామలాపిత్త రోగవాత్।

తృణైలురుష్ణసర్వాజః పిత్తదుష్టం పయః పిబత్॥౨॥

కఫదుష్టం పిబత్ క్షీరం లాలాఘశ్శేష్మరోగవాత్।

నిద్రాన్వితో జడశ్శూనవక్త్రాక్షశ్చర్దనశ్శిశుః॥౩॥

ద్వద్వజే ద్వద్వజం రూపం సర్వజే సర్వలక్షణమ్।

తా॥ వాతముచే దుష్టంబైన స్తవ్యమును త్రాగిన శిశువునకు కంఠస్వరము నశించియుండుట, శరీరము కృశించియుండుట, మలయూత్రంబులును అపానవాతంబును బద్ధంబులై యుండుట, ఇట్టి వాతవ్యాధులచే బాధ కల్గును. పిత్తముచే దుష్టంబైన స్తవ్యమును త్రాగిన శిశువు చెమట బట్టుట, మలము శుష్కంబై ఖండఖండములుగ వెడలుట, కామలాగోగము, డప్పి, సర్వశరీరంబును మిక్కిలి యుష్ణంబై యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గి యుండును. కఫముచే దుష్టంబైన చనుబాలు ద్రావిన శిశువు జొల్లుగార్చుచు కఫరోగములు గల్గి అతినిద్ర, జడత్వము, ముఖంబును కన్నులను వాచి యుండుట, త్రాగిన పాలను వాంతిచేయుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. మరియు దోషద్వయముచే దుష్టంబైన పాలను త్రాగిన శిశువు పై జెప్పిన దోషములలో రెండేసి దోషములయొక్క లక్షణములతోగూడియు, దోషత్రయముచే దుష్టంబైన పాలుద్రావినయెడ త్రిదోషలక్షణములగూడియు నుండునని భావము.

శిశువులరోగములను జెలిసికొను నుపాయములు

శ్లో॥ శిశో స్తీవ్రామతీవ్రాం చ రోషనాల్లక్షయే ద్రుజమ్॥౪॥

స యం స్పృశేద్భృశం దేశం యత్ర చ స్పర్శనాశ్శునః।

తత్ర విద్యాద్రాజం మూర్ధ్ని చుజం చాక్షునివాలనాత్ ॥౫॥

కోష్ఠే విబంధవమథు స్తనదంశాస్త్రీకూజనైః।

ఆధ్మానప్యప్తనమనజరరోన్నమనైరపి॥౬॥

వస్తా గుహ్యే చ విష్ణాత్రసజ్జోత్త్రాస దిగీక్షణైః।

స్రోతాంస్యజ్ఞాని సస్థింశ్చ పశ్యేద్యత్సన్మూహుర్మూహుః॥౭॥

తా॥ శిశువు అధికముగ రోదనము జేయుచున్నయెడ మిక్కిలి తీవ్రంబైన బాధ కల్గిన దనియు, స్వల్పముగ రోదనము జేయుచున్నయెడ కొంచెముగ తీవ్రంబైన బాధ కల్గియున్నదనియు నెరుంగవలెను. మరియు శిశువు తనశరీరమునం దెచ్చోట మాటిమాటికి స్పృశించుచుండునో ఆచ్చోట బాధకల్గినదియనియు, కన్నుల మూసికొని యుండేనేని తలయందు బాధ కల్గినదియనియు నెరుంగునది. కుక్షియందు బాధకల్గినపుడు మలబంధము, వాన్తి, స్తనముల గరచుట, ప్రేవులు కూయుట, కడుపుబ్బరము, వీపును పైకెత్తుట, కడుపు నెగురవేయుట, ఈ లక్షణములు కల్గును. వస్త్రీయందు బాధ జనించినపుడు మూత్రంబును, గుదమునందు బాధ కల్గినపుడు మలంబును నిలచి యుండుట, ఉలికబడుట, దిక్కులజూచుట, ఈ లక్షణములు కల్గియుండును. నాసికాద్విస్రోతో ద్వారములయందును, ఆవయవములయందును, కీళ్లయందును, మిగుల ప్రయత్నముచే మాటిమాటికి పరీక్షించవలెను.

శిశువులయొక్క వర్తరంగ లక్షణము

శ్లో॥ కుకూణకః క్షీణదోషాచ్ఛిశూనామక్షీవర్తని।

జాయతే తేన తన్నేత్రం కణ్ఠూరం చ స్రవేన్మూహుః॥౮॥

శిశుః కుక్కుల్లలాటాక్షు కుంటగానావఘర్షణమ్।

శక్తో నార్కప్రభాం ద్రష్టుం న వర్తన్తి నక్షమః॥౯॥

తా॥ దోషములు క్షీణంబులగుటచేత శిశువులయొక్క కనురెప్పల లోప్రక్క కుకూణకంబను వ్యాధి జనించును. ఆ వ్యాధిచేత శిశువుయొక్క కన్నులు దురదగల్గి పలుమారు కన్నీరుగార్చు చుండును. మరియు నాశిశువు నుగురు, కన్నులు, నాసికలు, వీనిని మాటిమాటికి నలుచుచుండును. సూర్యునియొక్క కాంతిని చూచుటకును కనురెప్పల దరచుటకును సమర్థుండు గాకుండును.

పారిగర్భిక వ్యాధిలక్షణము

శ్లో॥ మాతూః కుమారో గర్భిణ్యాః స్తన్యం ప్రాయః పిబన్మపి।

కానాగ్నిసాదనమథు తద్దాకార్యారూచిభ్రమైః॥౧౦॥

యుష్యతే కోష్ఠవృద్ధ్యా చ తిమాహుః పారిగర్భికమ్।

రోగం పరిధవాఖ్యం చ యుజ్జ్యాత్తత్రాగ్నిదీపనమ్॥౧౧॥

తా॥ గర్భవతియైయున్న తల్లియొక్క స్తన్యమును శిశువు తరుచుగ పానముజేసినయెడ దగ్ధ, అగ్నిమాంస్యము, వాంతి, కునికిసాటు, కృశత్వము, అశోచకము, భ్రమము, కడుపుపెరు

గుట, ఇట్టి లక్షణములు గల్గియుండును. కానిని పారిగర్భికంబును వ్యాధియని వచించెదరు. ఈ వ్యాధి శిశువులను బాధించును గాన పరిధిహాఖ్యంబనియు వచించెదరు. ఈ వ్యాధియందు అగ్నిని దీపింపజేయు చికిత్సను జేయవలెను.

తాలుకణ్ణిక లక్షణము

శ్లో॥ తాలుమాంసే కఫః క్రుద్ధః కురుతే తాలుకంటకమ్ |

తేన తాలుప్రదేశస్య నిమ్నతా మూర్ధ్ని జాయతే ||౧౨||

తాలుపాత స్తనద్వేషః కృచ్ఛాత్పాతం శక్యద్దీవమ్ |

తృడక్షికణ్ణాస్యరుజా గ్రీవాదుర్వచా తా వమిః ||౧౩||

తా॥ తాలువులయొక్క మాంసమునందు కఫము ప్రసరితంబై తాలుకణ్ణికమును వ్యాధిని శిశువులకు గల్గించును. దానిచేత తాలువునందును శిరస్సునందును గుంతబడియుండును. మరియు నీ వ్యాధియందు తాలువులు పడినట్లుండుట, స్తనముల పడుదుట కిచ్చ లేకుండుట, మిగులకష్టముచే పాలుద్రావుట, మలము ద్రవయుక్తంబై యుండుట, దిప్పి, కన్నులయందును కంఠమునందును ముఖమునందును నొప్పి కలుట, ముఛ నిలువక ప్రేలబడుట, వాంతియగుట, ఈ లక్షణములు కలుగును.

విసర్ప లక్షణము

శ్లో॥ విసర్పస్తు శిశోః ప్రాణనాశనో వస్తీశీర్షజః |

పద్మకర్ణో మహాపద్మసామా నోషత్రయోద్భవః ||౧౪||

శఙ్ఖాభ్యాం హృదయం యాపి హృదయాద్వా గుదం వ్రజేత్ |

శుద్ధ్రరో గుచ్ఛ కఫే శ్వికగల్లహిపూతానీ ||౧౫||

తా॥ శిశువులయొక్క వస్తీయందును శిరస్సునందును విసర్పంబును గడ్డి లేచి ప్రాణహరంబై యుండును. అది ఎఱ్ఱదామర లేకువలె రక్తవర్ణంబై యున్నయెడ మహాపద్మంబని జెప్పించును. ఇయ్యది నోషత్రయప్రకోపముచే జనించును. అందు శిరస్సున జనించిన విసర్పము కణ్ఠలకుండి హృదయమున జేరును. వస్తీయందు జనించినది హృదయమునజేరి అచ్చటనుండి మరల గుదస్థానమున జేరును. ఇదియునుగాక శుద్ధ్రరోగములయందు ముప్పుజెప్పిన అజగల్లి అహిపూతనయను వ్యాధులు కెందునుగూడ బాలురకు జనించునని భావము.

శ్లో॥ జ్వరౌద్వా వ్యాధయస్సర్వే మహాన్తో గౌ పురేరీతాః |

బాలదేహేన తే తద్వద్విజ్ఞేయాః కుశలైస్సదా ||౧౬||

తా॥ మున్ను వచించిన జ్వరముమున్ను గాగలకొప్పవ్యాధులుగూడ బాలురయొక్క దేహమునందు జనించును గాన ఎదురులుగు వైద్యులు ఆ మాలక్షణములబట్టి యెరుంగవలెనని భావము.

బాలగ్రహ సామాన్య లక్షణములు

శ్లో॥ ఊణాదుద్విజతే బాలః ఊణాత్రిస్యచో దిహి |

సఖైర్దైర్దైర్యాయా ధాత్రీమూత్రానమేవ వా ||౧౭||

ఊర్ధ్వం నిరీక్షతే దంతాన్భాదేక్షూజతి జ్వంభతే |
 భ్రువా క్షిపతి దంతాష్టం ఘేనం వచుతిచాసకృత్ ||౧౮||
 తౌమోఽతి నిశి జాగర్తి శూనాత్తో భిన్నవిటస్వరః |
 మాంసశోణితగద్భిశ్చ స చాశ్నాతి యథా పురా ||౧౯||
 సామాన్యం గ్రహజుష్టానాం లక్షణం సముదాహృతిమ్ |

తా|| బాలుండు త్తణకాలము విహ్వలుండై యుండుట, త్తణకాలమునకు భయపడుట, ఏడ్చుట, గోళ్లచేతను దంతములచేతను పాలిచ్చు దానినైనను తన శరీరమునైనను గ్రుచ్చుట, పైనిజూచుట, పండ్లుకొరకుట, వికృతముగ నరచుట, ఒడలు విరచుట, కనుబొమలు వికారముగ గదలింపుట, దంతములచే పెదవులు కొరకుట, పలుమారు నురుగును వసునముజేయుట, శరీరము మిగుల కృశించి యుండుట, రాత్రులయందు నిదురపోకుండుట, కనురెప్పలు వాచియుండుట, మలము భిన్నంబై తెడలుట, కంఠస్వరము మారియుండుట, మాంసరక్తములవలె దుర్గन्ధము కల్గి యుండుట, మునుపటివలె భుజించకుండుట, ఈ లక్షణములన్నియు గ్రహములచే పీడింపబడిన బాలులకు సామాన్యముగ జనించునని భావము. మరియు సుశ్రుతమునందు పూజలనొందుటకై గ్రహములు బాలులను బాధించునని జెప్పియున్నది. అది యెట్లనిన “ధాత్రీమాత్రోః ప్రాక్రవ దిష్టాపచారాచ్చోచద్రప్తా మద్గలాచారహీనాః | త్రస్తా హృష్టా స్తర్జితా క్రద్భితాంశ్చ పూజాహేతోర్హింస్యరేతే కుమారాః ||” పాలిచ్చు దాది యొక్కయు తల్లియొక్కయు పొరబాటుచేత శౌచంబును మంగళవిధానంబులును లేకుండుట, భయపడుట, అధికముగ సంతోషము గల్గుట, భయపరచబడుట, ఏడ్చుట, ఇట్టి కారణములచేత గ్రహములు తాము పూజలనొందుటకై బాలులను బట్టి బాధించునని భావము.

బాలగ్రహవిశేష లక్షణము

శ్లో|| ఏకనేత్రస్య గాత్రస్య స్రావస్సప్తనకమ్పనమ్ ||౨౦||
 ఊర్ధ్వం దృష్ట్యా నిరీక్షేత వక్రస్యో రక్తగద్భికః |
 దంతాన్భాదతి విత్రస్త స్తస్యం నై వాభినన్దతి ||౨౧||

తా|| ఒకకంటియందు నీరు గారుట, ఒక ఆవయవమునందు చెమటకల్గుట, లేక కొంచెముగ చలనంబై నను వణకై నను కల్గుట, పైనిజూచుట, ముఖము వంకరయై యుండుట, రక్తమునుబోలి దుర్గన్ధము కల్గియుండుట, పండ్లు కొరకుట, పాలు ద్రావుట కిచ్చగొనకుండుట. ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ బాలుండు భయము జెందెనని యెరుంగునది.

స్కన్దాపస్మార లక్షణము

శ్లో|| స్కన్దగ్రహగృహీతానాం గోదనం చాల్పమేవ చ |
 సప్తసంజ్ఞో వమేత్థేనం సంజ్ఞావాసః గోదితి ||౨౨||
 పూయశోణితగద్భిత్వం స్కన్దాపస్మారలక్షణమ్ |

తా॥ స్కందగ్రహముచే బీడింపబడిన బాలులకు స్వల్పమైన గోదనముకల్గుట, మూర్ఖులైం దుట, నురుగును వసునముజేయుట, మూర్ఖులైనప్పడు అధికముగ గోదనముజేయుట, రక్త మాంసములవంటి దుర్గంధము శరీరమున గల్గియుండుట, ఈలక్షణములు కల్గును. నీనిని స్కందాప స్మారగ్రహంబని వచించెదరు.

శకునివీడిత లక్షణము

శ్లో॥ స్రస్తాజ్ఞో భయచకితో విహజ్గగన్ధి
స్సాస్రావవ్రణ పరివీడితస్సమన్తాత్ ।
స్ఫోటైశ్చ ప్రచితతనుస్సదాహపాకై
ర్విజ్ఞేయో భవతి శిశుః క్షతశ్శకున్యా॥౨౩॥

తా॥ ఆవయవములు సడలిన విధంబుగ బాధగల్గుట, కారణములేకయే భయమునొందుట, మత్స్యమాంసములను తిను పక్షులవలె దుర్గంధముతో గూడియుండుట, శరీరమునందెల్ల చీమును గార్చుచుండు వ్రణములతో గూడి యుండుట, మంటగల్గి పగలినసాములు శరీరమున వ్యాపించి యుండుట, ఈ లక్షణములతో గూడియుండు శిశువు శకునిగ్రహముచే బీడింపబడినవాడని యెరుంగునది. ఈ వ్యాధి లక్షణము తంత్రాంతరమున నితైరంగున గానంబడియెడు: “సంస్రావ దాహపాకాద్యైః చితస్ఫోటైర్భయాన్వితః । స్రస్తాజ్ఞోవిస్రగన్ధిస్సన్యత్ శకున్యా వీడితశ్శిశుః॥” శకునిగ్రహముచే బీడింపబడిన శిశువు మంటగల్గి వ్రణములై చీముగార్చుచుండు బాబ్బలచే నావరించబడిన శరీరముకలవాడై భయముతోగూడి శిథిలంబులగు ఆవయవములగల్గి మత్స్యమాంసములవంటి దుర్గంధముకల్గి యుండునని భావము.

రేవతగ్రహ లక్షణము

శ్లో॥ వ్రణై స్ఫోటైశ్చితం గాత్రం పద్మగన్ధం స్రవేదస్సక్ ।
భిన్నవర్షా జ్వరీ దాహీ రేవతీగ్రహలక్షణమ్॥౨౪॥

తా॥ శరీరమునందంతట వ్రణంబులును బాబ్బలును వ్యాపించియుండుట, అడుగువలె దుర్గంధముతోగూడిన రక్తము స్రవించుట, మలము నీళ్లవలె వెడలుట, జ్వరంబును తాపంబును గల్గుట, ఈ లక్షణములుకల్గియున్నయెడ రేవతీగ్రహముచే బీడింపబడినని యెరుంగునది.

పూతనాగ్రహ లక్షణము

శ్లో॥ అతీసారో జ్వరస్తృష్ణా తిర్యక్ప్రేక్షణ గోదనమ్ ।
సప్తనిద్రస్తథోద్విగ్నో గ్రస్తః పూతనయా శిశుః॥౨౫॥

తా॥ అతీసారము, జ్వరము, దప్పి, అడ్డముగఱుచుట, ఏడ్చుట, నిదురబోకుండుట, ఉలికిబడుట, ఈ లక్షణములుగల శిశువు పూతనాగ్రహముచే బీడింపబడినని యెరుంగునది.

అంధపూతనాగ్రహ లక్షణము

శ్లో॥ ఛర్దిః తాపో జ్వరస్తృష్ణా వసాగన్ధోఽతిగోదనమ్ ।
స్తస్యద్వేషోఽతీసారశ్చ అంధపూతనయా భవేత్॥౨౬॥

తా॥ వాంతి, దగ్గు, జ్వరము, దప్పి, మాంసరసమువంటి దుర్గ్రంథము, అధికముగ నేడ్చుట. పాలు ద్రావుట కిచ్చగొనకుండుట, అతిసారము, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ అంధపూతనా గ్రహముచే పీడితుండని యెరుంగునది.

శీతపూతనా లక్షణము

శ్లో॥ వేపతే కాసతే క్షీణో నేత్రోగోగా విగన్ధితా।

ఛర్ద్యతీసారయుక్తశ్చ శీతపూతనయా శిశుః॥-౨౭॥

తా॥ వణకుకల్లుట, దగ్గు, శరీరము కృశించుట, నేత్రోగములు గల్గుట శరీరమున దుర్గ్రంథము గల్గుట, వాంతి, అతిసారము, ఈ లక్షణములతో గూడియున్న శిశువు శీతపూతనాగ్రహముచే పీడితుండని యెరుంగునది.

ముఖముండలికా లక్షణము

శ్లో॥ ప్రసన్నవర్ణవదనః సింధుభిరభిసావృతః।

మూత్రగన్ధీ చ బహ్వశీ ముఖముండలికాగ్రహీ॥-౨౮॥

తా॥ ముఖము సుముఖమై న కాంతిగల్గి యుండుట, నీరలచే నావరింపబడియుండుట, బడిలు మూత్రమువలె దుర్గ్రంథముతోగూడి యుండుట, మిక్కిలియుగ భుజించుట, ఈ లక్షణముల శిశువు ముఖముండలికాగ్రహముచే పీడితుండని యెరుంగునది.

నై గమేయగ్రహ లక్షణము

శ్లో॥ ఛర్దిస్సస్పృష్టసకణాస్య శోషయాన్యావిగన్ధితా।

ఉర్ధ్వం పశ్యేద్దేదనాన్నై గమేయం గ్రహం నచేత్-౨౯॥

~~~~~

ఇతి శ్రీ మూధవకరిచిత్తే మూధవనిదానే

బాలగోగ నిదానం సమాప్తమ్

~~~~~

తా॥ వాంతి, వణకు, కంతంబును ముఖంబును శోషించుట, మూర్ఛించుట, దుర్గ్రంథము కల్గియుండుట, పైనిజూచుట, పండ్లుకొననుట, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ నై గమేయగ్రహముచే పీడితుండని యెరుంగునది.

~~~~~

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహోపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రిచర

జాగవిద్వసంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదాగ్రహశాస్త్రప్రవాస గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీప్యన్వవాసు రామకృష్ణార్యతమూర్ధవ సకలసమృద్ధియ

విధేయ “ఆయుర్వేదమహాప్రభు” “భిషజ్యుజ్ఞ” “పండిత”

గోపాలాచార్య విశ్వచింతి న నిదానకలికయను

మూధవనిదా గాస్థి నిదానశాస్త్రమునందు

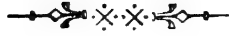
బాలగోగ నిదానము

సమాప్తము

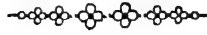
~~~~~

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

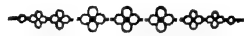
శ్రీరస్తు

విష ని దా న మ్

ఇతైరంగన వ్యాధులనన్నింటిని చెప్పి చిత్తానిమిత్తమై శేషించియున్న విషనిదానము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ స్థావరం జగ్గమం చైవ ద్వివిధం విషముచ్యతే।

మూలాద్యాత్మికమాద్యం స్యాత్పరం సర్వాదిసంభవమ్ ॥౧॥

తా॥ విషము స్థావరమనియు జగ్గమమనియు రెండువిధములు; అందు రుంపలు వేళ్లు ఆకులు మొదలగువాని నాశ్రయించిన విషము స్థావరమనియు, సర్వాంగతంబైన విషము జంగమమనియు నెరుంగునది. ఈ విషముల రెంటియొక్క భేదములు సుశ్రుతమున నీరీతిగ గానంబడియెడు: “స్థావరం జగ్గమంచైవ ద్వివిధం విషముచ్యతే । దశాధిష్ఠానమాద్యస్తు ద్వితీయం షోడశాశ్రయమ్ । మూలం పత్రం ఫలం పుష్పం త్వక్ష్మీరం సార ఏవ చ । నిర్యాసో ధాతవశ్చైవ కన్దశ్చ దశమస్మృతః॥ ” అని స్థావరవిషభేదములు : “తత్రదృష్టినిశ్వాసదంష్ట్రా సఖమూత్రపుకీష శుక్రలాలాఽఽలూఽర్తవముఖసన్దంశ విశేరితగుదాస్థిపిత్తశూకశవానీతి॥” అని జంగమవిషభేదములును చెప్పబడియె. విషము స్థావరమనియు జంగమమనియు రెండువిధములు; అందు స్థావరవిషము వేళ్లు, ఆకులు, ఫలములు, పుష్పములు, తోలు, క్షీరము, సారము, బంక, ధాతువులు, (ఆనగా తాళకము శంఖసాపాణము ఆధ్రకము మొదలగునవి) గడ్డలు, ఈ పదింటినాశ్రయించి యుండుటచే పనివిధంబులై యుండుననియు; రెండవదియైన జంగమవిషము సర్వాంగులయొక్కదృష్టి, శ్వాసము, కోరలు, గోళ్లు, మూత్రము, మలము, శుక్రము, నోటినీరు, ఆల, (నోక) ఆర్తవము, ముఖసంపంశము, అపానవాతముతోగూడిన గుదము, అస్థి, పిత్తము, ముల్లు, శవము, ఈ పదునాదింటి నాశ్రయించి యుండుటంజేసి పదునారుభేదములు గల్గి యుండుననియు భావము. ఈ యవాస్తవభేదములకు ప్రత్యేకలక్ష్య లక్షణముల సుశ్రుతమున విశేషముగ జూడందగినది.

జంగమవిష లక్షణము

శ్లో॥ నిద్రాం తన్ద్రాం క్షమం దాహం అపాకం లోమహర్షణమ్।

శోథం చైవాతిసారం చ జగ్గమం కురుతే విషమ్॥౨॥

తా॥ నిద్ర, కునికిపాటు, బడలిక, తాపము, అజీర్ణము, గగురుపాటు, వాపు, అతిసారము, ఇవి యన్నియు జంగమవిషముచే గల్గును.

స్థావరవిష లక్షణము

శ్లో॥ స్థావరం చ జ్వరం హిక్మాం దస్తహర్షగలగ్రహమ్।

ఘేనచ్ఛర్ద్యరుచిశ్వాసం మూర్ఛాం చ కురుతే విషమ్॥౩॥

తా॥ జ్వరము, వెక్కిళ్లు, పండ్లుపులిసియుండుట, గొంతుపట్టియుండుట, నోట నురుగు వాంతియగుట, అగోచకము, శ్వాసము, మూర్ఛ, వీనివన్నింటిని స్థావరవిషము కల్పించును.

విషమునుబెట్టినవాని నెరుంగువిధము

శ్లో॥ ఇంగితజ్ఞో మనుష్యాణాం వాక్సేష్టాముఖవైశ్యతైః।

జానీయాద్విషదాతారం ఏభిర్లింగైశ్చ బుద్ధిమాన్॥౪॥

న దదాత్యుత్తరం పృష్టో వివక్షుర్మోహమేతి చ।

అపార్థం బహు సక్కిర్ణం భాషతే చాపి మూఢవత్॥౫॥

హసత్యకస్మాత్స్ఫోటాయత్యజ్ఞులీర్విలిఖేన్మహీమ్।

వేపథుశ్చాస్య భవతి త్రస్తశ్చాన్యోస్యమిహుతే॥౬॥

వివర్ణవక్త్రో ధ్యామశ్చ సతైః కిశ్కేచ్ఛినత్త్యపి।

అలభేతాసనం దీనః కరేణ చ శిరోరుహమ్॥౭॥

వర్తతే విపరీతశ్చ విషదాతా విచేతనః।

తా॥ మనుజులయొక్క మనోభావమును బెలిసిన వైద్యుడు వాక్కు, చేష్టలు, ముఖవికారము మొదలగు లక్షణములచేత విషమునిడిన మనుజుని యెరుంగవలెను. మరియు ఒరులకు విషము నిడిన మనుజుండు ఫలుమరు అడిగినను బదులుచెప్పకుండును. బగులుచెప్ప యత్నించుయు మూఢాత్ముండై యుండును. మూఢునివలె వ్యర్థములైన మాటల పలుచెరుంగుల భాషించును. కారణములేకయే నగుచుండును. ప్రశ్నచే భూమిని గీరుచుండును. వీనికి శరీరకంపము నిశేషముగ గల్గును. భయముకొంది నలుదెసల జూచుచుండును. వివర్ణంబైన ముఖముగలవాడై గోశ్యచేత తృణాదులను ద్రుంచుచుండును. వానిముఖము కాలినవిధంబుగ వివర్ణంబై యుండును. మిగుల దీనుండై యాసనమున గూర్చుండి హస్తముచేత వెంట్రుకల డడవికొనుచుండును. జ్ఞానములేక సకలవిషయములయందును విరుద్ధముగ నుండును. ఇట్టి లక్షణములు విషముబెట్టినవానికి భయముచే గల్గును గాన పైకెప్పిన లక్షణములంబట్టి వాని నెరుంగవలెనని భావము.

మూలాదిదశవిధ విషలక్షణములు

శ్లో॥ ఉద్వేగప్రసంగ మూలవిషైః ప్రలాపో మోహ ఏవ చ॥౮॥

జృమ్భణం వేపనం శ్వాసో జ్ఞేయం పత్రవిషేణ తు।

శు(ము)ష్కశోధః ఫలవిషైః దాహోఽన్నద్వేష ఏవ చ॥౯॥

భవేత్పుష్పవిషైశ్చర్దిరాధ్మానం శ్వాస ఏవ చ।

త్వక్సార నిర్యాసవిషైరుపయుక్తైర్భవన్తి హి॥౧౦॥

ఆస్యచార్థస్థపారుష్య శిరోరుక్మశసంప్రవాః |
 ఫేనాగమః క్షీరవిమైర్విజ్ఞేదో గురుగాత్రతా || ౧౦ ||
 హృత్పీడనం ధాతువిమైర్మూర్ఛాదాహశ్చ తాలుని |
 ప్రాయోణ కాలఘాతీని విషాణ్యేతాని నిర్దిశేత్ || ౧౧ ||

తా॥ మూలము నాశ్రయించిన విషములచేత కొయ్యచే కలియబెట్టినవిధముగ వ్యధయు, ప్రలాపంబును, మూర్ఛయు గల్గును. పత్రవిషములచేత ఆవలింతలుక, శరీరకంపంబును, శ్వాసంబును కల్గును. ఫలవిషములచేత శుష్కమైన వాపును, (వృషణములయందు వాపును) తాపంబును, అన్నద్వేషంబును కల్గును. పుష్పవిషములచేత వాంతియు, కడుపుబ్బరంబును, శ్వాసంబును కల్గును. చర్మముయొక్కయు రసముయొక్కయు బంకయొక్కయు విషములచేత నోటియందు దుర్గంధంబును, పరుషత్వంబును. తలనొప్పియు, నోట కఫస్రావంబును కల్గును. క్షీరవిషములచేత నోట నురుగువెడలుటయు, మలభేదంబును, ఒడలు భారమై యుండుటయు గల్గును. ధాతువిషములచేత రొమ్మనొప్పియు, మూర్ఛయు, తాళపునందు మంటయు గల్గును. పైశిష్య విషములన్నియు కాలక్రమముగ ప్రాణముల హరించునవియై యుండును.

విషయుక్తశస్త్రహత లక్షణము

శ్లో॥ సద్యః క్షతం పచ్యతే యస్య జన్తోః
 స్రవేద్రక్తం పచ్యతే చాప్యభీష్ణమ్ |
 కృష్ణీభూతం క్లిన్నమత్యర్థపూతి
 క్షతాన్మాంసం శీర్యతే చాపి యస్య || ౧౩ ||
 తృష్ణా మూర్ఛా జ్వరదాహా చ యస్య
 దిగ్ధా హతం తం పురుషం వ్యవస్యేత్ |
 లిక్ష్వాన్యేతాన్యేవ కుర్యాదమిత్రైః
 ర్వణే విషం యస్య దత్తం ప్రమాదాత్ || ౧౪ ||

తా॥ గాయము తగిలినతోడన పాకమునొంది రక్తము స్రవించుచు మిక్కిలి పరిపక్వంబై యుండుట, నల్లనిరంగుకల్లి కల్లి మిక్కిలి దుర్గంధముతోగూడి గాయమునండి మాంసంబూడి పడుట, దప్పియు మూర్ఛయు జ్వరంబును తాపంబును గల్గియుండుట, ఇట్టి లక్షణములు కల్గి యున్నయెడ శత్రువులు విషముబూసిన ఖడ్గాదులచే ప్రహరించిరిని యెరుంగునది. మరియు ప్రణామనందు పొరబాటుచే విషమునుంచినను పైనిశిష్య లక్షణములన్నియు గానంబడును.

విషవీత లక్షణము

శ్లో॥ సవీతం గృహధూమాభం పురీషం యోఽతిసార్యతే |
 ఫేనముద్దవ తే చాపి విషవీతం తమాదిశేత్ || ౧౫ ||

తా॥ పచ్చని రంగుకల్లి కరుదూపమువలె మలము వెడలి నోట నురుగు వాంతియగుచున్న యెడ విషపానముజేసి నాడని యెరుంగునది.

మా ధ వ ని దా న ము

సర్వ భేదములు

శ్లో॥ వాతపిత్తకఫాత్మాసః భోగిమణ్డలిరాజిలాః।

యథాక్రమం సమాఖ్యాతాః ద్వ్యస్తరా ద్వ్యస్తరూపిణః॥౧౬॥

తా॥ సర్వములలో భోగి యను సర్వము వాతప్రకృతి కల్గినదియనియు, పాడులుకల్గియుండు మండలియను సర్వము పిత్తప్రకృతి కల్గియుండుననియు, తెల్లని చారలుకల రాజిలంబను సర్వము కఫప్రకృతి కల్గియుండుననియు భావము. మరియు పై జెప్పిన వాతాదిప్రకృతులుగల సర్వములలో గండుజాతులయొక్క సంబంధముచే బుట్టిన సర్వవిశేషములు వాతాదికోషద్వయప్రకృతిగల్గి యుండునని భావము.

సర్వదష్ట లక్షణములు

శ్లో॥ దంశో భోగిక్యతః కృష్ణః సర్వవాతవికారకృత్ ।

వీతో మణ్డలికశ్చోగ్ధో మృదుః పిత్తవికారవాత్॥౧౭॥

రాజ్యోగ్ధో భవేద్దంశః సిరిశోగ్ధస్త్వ లచ్చిలః ।

సాణ్డస్త్విగ్ధోఽతిసాన్దాస్త్వ క్షర్వశ్చేష్టాధికారకృత్ ॥౧౮॥

తా॥ భోగియను సర్వముచే కరవబడిన కాటు కృష్ణవర్ణంబై వాతరోగములనన్నింటని కల్గించును. మండలియను సర్వముచేసిన కాటు ఏకవర్ణంబై మృదువైన వాపుకల్గి పిత్తవ్యాధులన్నియు కలుగును. రాజిలంబను సర్వముచేసిన కాటు కఠినంబైనవాపుతోగూడి జిడ్డుకల్గియుండును. పాండువర్ణంబును స్నిగ్ధంబునై మిగుల చిక్కనై యుండు రక్తమును స్రవించుచు శ్లేష్మవ్యాధులన్నియు గల్గును.

అసాధ్యసర్వదష్ట లక్షణము

శ్లో॥ అశ్వత్థదేవాయతినశ్శశాన

వల్మీకసన్ధ్యాసు చతుష్పథేషు।

యామ్యే చ దప్తాః పరివర్తనయాః

ఋక్షే సిరామర్మసుయే చ దప్తాః॥౧౯॥

దర్శికదాణాం విషమూసు ఘోరి

సర్వాణి చోష్ణే ద్వ్యగుణోధవన్తి।

తా॥ రావిచెట్టక్రిందిన, దేవాలయమునంగును, శిశుశానమునంగును, పుట్టలయంగును, సర్పములు కరచినను, సంధ్యాకాలములయంగు సర్పములు కరచినను, నాల్గు ద్రోవలు గలియు చోట సర్పములు గరచినను, యమకేవతాకింబైన భగవదేవత్రయమువాడు సర్పము కరచినను, నిరల యొక్కవార్మములయంగు సర్పములు కరచినను, పట్టి విషము సాధ్యముగాను గాన చికిత్స జేయంబనను. పైజెప్పిన క్షలములయంగు సర్పములను విషము తెట్టింపెయ్యి యుండును గాన శీఘ్రముగ ప్రాణముల పోలించునని భావము. మరియు సర్పములు కరచినప్పుడు ఉష్ణపదార్థముల నేరిం

చినను విషము రెట్టింతమై యుండునని భావము. మరియు “అద్వైతజ్ఞే సామఖామూలాకృత్తికా భరణీషుచ । పశ్చిమ్యాం సస్థయోర్దర్శే మర్మస్వాశుహరేషు చ । దప్తాః కష్టేన జీవన్తి యది దూతాద్యసంభవః॥” అని తద్వైతజ్ఞులను సున్నుగిగాన ఆర్ద్ర, ఆశ్లేష, మఖ, మూల, కృత్తిక, భరణి యను నక్షత్రములయందును, పంచమియందును, సంధ్యా కాలములయందును, ఆమవస నాటియందును, శృంగాడుక అధిపతి శంఖ కంఠ శిరః గుర మృదదు వస్తి నాభి అనునీ సప్తఃప్రాణహారమర్మములయందును, సర్పములు కరచినయెడ ఆట్టి మను జాండు యమమాతలు లేనిచో మిక్కిలి కష్టముచే బ్రతుకును. ఆట్టివిషము మిక్కిలి ఆసాధ్యంబై యుండునని భావము.

మరికొన్ని యసాధ్య లక్షణములు

శ్లో॥ అక్షిర్ణవిత్రాతపవీడితేషు బాలేషు వృద్ధేషు బుభుక్షీతేషు॥౨౦॥

క్షీణాక్షతే మేహిని కుష్ఠయుక్తే హక్షేఽబలే గర్భనతీషు చాపి ।

తా॥ భుజించిన గూహగము శిర్షము గావించునప్పుడును, పిత్తముచే పీడితుండైనప్పుడు, ఎండచే బాధింపబడినప్పుడును సర్పము కరచినచుండి విషము ప్రాణహారంబై యుండును. మరియు బాలులు, వృద్ధులు, ఆకలిగొన్నవారు, క్షీణించిన ధాతువులుగలవారు, గాయముతగిలిన వారు, మేహవ్యాధిగలవారు, కుష్ఠవ్యాధిగలవారు, రూక్షంబైన శరీరముగలవారు, బలహీనులు, గర్భిణీస్త్రీలు, వీరిని సర్పము కరచినయెడల విషము ఆసాధ్యంబై యుండును.

శ్లో॥ శస్త్రక్షతే యస్య స రక్తమేః

రాజ్యో లతాభిశ్చ స సంభవన్తి॥౨౧॥

శీతాభిరద్భిశ్చ స రోమహర్షః

విషాభిభూతం పరివర్జయేత్తమ్ ।

తా॥ సర్పము కరచినప్పుడు కత్తిచే కాటువేసినను ఆ కాటునందు రక్తము ప్రవించు కున్నను, తీగలు మొదలగువానిచే గొట్టినయెడ శేఖలేర్పడునన్నను, చల్లని నీళ్లు చల్లినయెడ రోమాచ్ఛము గల్గకున్నను, అట్టి సర్పవిషము శాద్దిహించు గాన చికిత్స జేయంజునని భావము. ఈ యర్థము తద్వైతజ్ఞులందును “నైవ రక్తం క్షతాద్యస్య లతాభూతేన రాజికాః । స రోమహర్ష శ్శీతాద్భిర్వర్జయేత్తం విసార్దితమ్ ।” అని చెప్పియున్నది.

శ్లో॥ అస్మాం ముఖం యస్య చ కేశశాఢో

నాసావనాదస్య స కంఠభజః॥౨౨॥

కృష్ణస్పర్శస్త్వియభుక్త దంతే

సాన్వోః సిరత్విం చ వివర్జనీయః ।

తా॥ సర్పము కరచినప్పుడు ముఖము వక్రింపబడి యున్నను, చేత చచ్చిందినచుండి వెంట్రుకలు బాటుచున్నను, నాసిక కృశించి యున్నను, గొండ నిలువకున్నను, కాటునందు కృష్ణవర్ణంబును

రక్తవర్ణంబునైన వాపుగల్గినను, అంకిష్టు పట్టియున్నను, అట్టి విషము అసాధ్యంబై యుండునని భావము.

శ్లో॥ వర్తిర్ఘనా యస్య నిరేతి వక్త్రా
ద్రక్షంస్రవేదూర్ధ్వమధశ్చ యస్య ॥౨౩॥
దంష్ట్రానిపాతాశ్చతురశ్చ యస్య
తం చాపి వైద్యః పరివర్జయేచ్ఛుః

తా॥ సర్పవిషము శరీరమున వ్యాపించినప్పుడు నోటియందు చిక్కనై తంఠివలె నుండు జొల్లు గారుచున్నను, నాసిక మొదలైన ఊర్ధ్వద్వారములనుండియు, గుడమునున్నగు ఆధోద్వారములనుండియు, రక్తము వెడలుచున్నను, కాటునందు నాల్గు కోరల కాట్లు కల్గియున్నను, విషము అసాధ్యంబై యుండునని భావము.

శ్లో॥ ఉన్నతమత్యర్థ ముపద్రుతం వా
హీనస్వరం వాఽప్యథవా వివర్ణమ్ ॥ ౨౪॥
సారిప్తమత్యర్థమవేగినం చ
జ్ఞాత్వానరం కర్మ న తత్ర కుర్యాత్ ।

తా॥ ఉన్మాదము గల్గియుండుట, మిక్కిలి యుపద్రవములు కల్గియుండుట, హీనస్వరము గల్గియుండుట, శరీరవర్ణము మారియుండుట, నాసాభంగాద్యరిప్తములు కల్గియుండుట, గమనాదివేగంబులును, మాత్రపురీపాది వేగంబులును లేకుండుట, ఈ లక్షణములు సర్పవిషము వ్యాపించినప్పుడు కల్గినయెడ చికిత్స జేయంజనదు.

దూషీవిష లక్షణము

శ్లో॥ జీర్ణం విషఘ్నాపథిభిర్హతం వా
దావాగ్నివాతాతపశోషితం వా ॥౨౫॥
స్వభావతో వా గుణవిప్రహీనం
విషం హి దూషీవిషతాముపైతి ।

తా॥ విషహరంబులైన ఔషధములచే ప్రతిహతంబై వీర్యముదక్కియున్నను, కార్చిచ్చు గాలి ఎండ మొదలగువానిచే శోషించియున్నను, స్వభావముచేతనే వ్యవాయి వికాసి మొదలగు పదిగుణములలో కొన్నిగుణములు తక్కువయైయున్నను, అట్టి విషము దూషీవిషంబని యెరుంగునది.

శ్లో॥ వీర్యాల్పభావాన్న నిపాతయేత్త
త్కళాన్వితం వర్ష గణానుబంధి ॥ ౨౬॥
తేనార్దితో భిన్నపురీషవర్ణో
వై గన్ధవై రస్యయుతః పిపాసీ ।

మూర్ఖాం భ్రమం గద్గదవాగ్వమించ
విచేష్టమానోఽరతిమాప్నుయాద్వా || ౨౭ ||

తా॥ పై జెప్పిన దూషీవిషము స్వల్పమైన వీర్యము కల్గియుండును గాన మనుజుని జంపక కఫముతోగూడి చిరకాలమువరకు అనుసరించి శరీరమున వ్యాపించి యుండును. మరియు నావిషముచే పీడింపబడిన మనుజుండు శరీరవర్ణము మారి భిన్నమైన పురీషముగల్గి యుండును. శరీరమునందు విరుద్ధగంధంబును, నోటియందు రసహీనతయు, డప్పియు, మూర్ఛయు, భ్రమంబును, గద్గదభాషణంబును, వాంతియు కల్గి విరుద్ధచేష్టలం జేయుచు దేనియందును ఇచ్చలేకుండును.

ఆశ్రయభేదముచే దూషీవిషమున గల్గు విశేషములు

శ్లో॥ ఆమాశయస్థే కఫవాతరోగీ
పక్వాశయస్థేఽనిలపిత్తరోగీ |
భవేత్సముద్ధ్వస్తశిరోరుహణ్ణో
విలూనపక్షస్త్రయథా విహజః || ౨౮ ||

తా॥ పై జెప్పినవిషము ఆమాశయమున జేరినప్పుడు కఫవాతములచే జనించు వ్యాధులచే పీడితుండగును. పక్వాశయమున జేరినపుడు వాతపిత్తరోగములు విశేషముగ జనించును. మరియు శిరస్సునందలి వెండ్లుకలును శరీరమునందలి కోమంబులును ఊడి రక్కలనొలిచిన పక్షివలె వికృతాకారముకల్గియుండును. మరియు “నీద్రన్తికేశా లోమాని తస్మిన్పక్వాశయాశ్రితే” అని తంత్రాంతరమున నుండుటంజేసి ప్రకృతిమూలమున “శిరోరుహణ్ణ” అను చోట రుహ శబ్దమును శిరశ్శబ్దముతోడను అంగశబ్దముతోడను అన్వయించుటచే శిరోరుహ, అంగరుహ అని యర్థముచేయు సుచితంబని యెరుంగునది.

రసాదిధాతువుల నాశ్రయించిన దూషీవిష లక్షణము

శ్లో॥ స్థితం రసాదిష్వధవా యథోక్తా
కరోతి ధాతుప్రభవా వికారా |
కోపం చ శీతానిలదుర్దినేషు
యాత్యాశుపూర్వం శ్రుణు తస్య రూపమ్ || ౨౯ ||
నిద్రాం గురుత్వం చ విజృంభణం చ
విశ్లేషసూర్వావధవాజ్ఞమర్దమ్ |
తతః కరోత్యన్నమదావిపాకా
వరోచకం మణ్డలకోరజన్మ || ౩౦ ||
మాంసక్షయం పాదకరప్రశోధం

మూర్ఖాం తథాచ్ఛర్దిమథాతిసారమ్ |
 దూషీవిషం శ్వాగత్ససాజ్వరాంశ్చ
 కుర్యాద్విప్రవృత్తిం జతరస్య చాఽపి || ౩౧ ||
 ఉగ్రాదనుష్టజ్వరేణ తథాన్య
 దానాం నమ్యత్కేవలం శుక్రమ్ |
 గార్హస్థ్యనుష్టజ్వరేణాన్య క్షయం
 తాంస్తాన్ వికారాంశ్చ బహుప్రకారాన్ || ౩౨ ||

తా॥ అట్టి దూషీవిషము రసాదిధాతువుల నాక్రమించి యున్నపుడు గసాకలచే గల్గి వ్యాధులు జనించును. శీతకాలమునందును, గాలివీచి నమకమునందును, మేఘము లావరించి యుండు నమమునందును ఆ విషము మిక్కిలి ప్రకోపమునొందును. మరియు నది ప్రకోపము నొందుదును మున్ను అతినిద్ర, శరీరము బలవుగ నుండుట, అవశీంతము, అవయవములు శిథిలంబులై యుండుట, గుండెపాటు, ఒడికినొప్పులు, ఈ లక్షణములు కల్గును. పిమ్మట అన్నము భుజించినదికొలది ప్రకోపముగల్గుట, భుజించిన యాహారము శ్లేష్మముగానుండుట, ఆరుచి, దేహము నందు పొడలును చర్మమును కల్గుట, శరీరమున మౌనపుష్టి నశించుట, హస్తములయందును పాదములయందును వాపుకల్గుట, నొగార్పు, వాంతి, అతిసారము, శ్వాసము, ఉబ్బి, జ్వరము, జతరము వృద్ధి నొందుట, ఈ లక్షణములు విషము వృద్ధి నొందుటచే గల్గును. మరియు నొకవిషము ఉగ్రాదనునును, వేలొకటి కడుపుబ్బరమును, ఇంకొకటి క్రమమును నశింపజేసి నపుంసకత్వమును, మరియొకటి గర్భదహరమును, మిషమును కల్గించును. మరియు నీ విషముచేత విదర్పము మున్నుగా గల నానావిధవ్యాధులు కలుగును.

దూషీవిషశబ్దమున కన్వర్థము

శ్లో॥ దూషితం దేశకాలాన్న దివాన్వయైరభీష్టశః |

యస్మాత్సన్ధూషయేధాతూ తన్మాదూషీవిషం స్మృతమ్ || ౩౩ ||

తా॥ దేశము, కాలము, అన్నము, పవటియందు నిమగించుట, ఇట్టి కారణములచేత దూషితంబై రసాదిధాతువులను గట్టములుగ జేయును గాన ఈ విషము దూషీవిషంబని బేర్కొనబడియెనని భావము.

సాధ్యసాధ్యదూషీవిష లక్షణములు

శ్లో॥ సాధ్యమాత్మవతస్సద్యో యాప్యం సంవత్సరోత్థితమ్ |

దూషీవిషమసాధ్యం స్యాత్త్రిణస్యాహిత సేవినః || ౩౪ ||

తా॥ దూషీవిషము, ఇంద్రియముల నిగ్రహించియుండువారికి తత్కాలమున సంభవించిన యెడ సాధ్యంబును, సంవత్సరకాలమువరకు అనువర్తించి యున్నయెడ యాప్యంబును, శరీరబలము త్రియించి అపథ్యాహారముల జేయుచున్నయెడ అసాధ్యంబునై యుండును.

శ్లో॥ సౌభాగ్యార్థం స్త్రియస్వేదం రజోనానాజ్జహన్మలాః ।
 శత్రుప్రయుక్తాంశ్చ గర్భాః క్రియచ్ఛస్త్యేషుమిత్రితాః ॥3౫॥
 తైస్సాస్యతాపిణ్ణః కృశోఽబ్ధిగ్నః గరి శ్చాస్సోపజాయతే ।
 మర్మప్రధనునాఢ్యాయం హస్తయోశ్శోధలక్షణమ్ ॥3౬॥
 జతరం గ్రహణీకోఽపి యత్కౌ గుల్మః క్షయో జ్వరః ।
 ఏవంవిధస్య చాచ్యస్య వ్యాధేర్లక్షణాని దర్శయేత్ ॥3౭॥

తా॥ స్త్రీలు పురుషులను వ్యర్థముజేసికొనుటకు విషజంతువులయొక్క చెమట, చూర్ణము, వాని శరీరముననుండు నానావిధములముఠ, వీనినన్నింటిని అన్నాదులయందు కలిపి పెట్టినను, శత్రువులు చెంపుటకై విషయుక్తములైన అన్నాదుల నిడినను ఆట్టి విషము శీర్ణంబు గానంబడును. దానంజేసి పాండుకోగంబును, కృతత్వంబును, అగ్నిమాన్ద్యంబును, మర్మములయందు వ్యధయు, కడుపుబ్బరంబును, హస్తములయందు వాపును, ఉదరవ్యాధియు, గ్రహణీకోగంబును, రాజయత్క్యయు, గుల్మంబును, క్షయంబును, జ్వరంబును, ఈ వ్యాధులు ఆ యా దోషముల ననుసరించి కల్గును. మరియు విస్ఫోటము మొదలగు వ్యాధులయొక్క లక్షణములు గానంబడును.

యాతౌ లక్షణము

శ్లో॥ యస్మాద్దాకం తృణం ప్రాప్తాః యునేః ప్రస్వేదానిస్తవః ।
 తస్మాద్దాతాస్తు శాచ్యస్తే సఖ్యయా తాస్మి యోడితే ॥3౮॥

తా॥ వసిష్ఠమహర్షి యొక్క చెమటతుంపులు ఛేదించబడిన తృణములయందు పడి కీటరూపముల ధరించి యుండుటంచేసి యాత (సాలెపురుగు) యనంబడునని భావము. ఇచ్చట (విశ్వామిత్రుండు వసిష్ఠునియొక్క హోమధేనువును బలాత్కారముగ గ్రహించి సమకట్టినపుడు వసిష్ఠుండు కోపపరవశుండై త్రాచుచున్నచో సామ్యునిబాడ ముఖమున చెమటబట్టి యాదించువులు సమీపముననుండు తృణములపనుంబడిన ఆవి కీటరూపములై యాత యను పేరుచే జ్ఞానంబడియె నను పురాణకథ నెఱుంగునది.)

మరియు ఆట్టియాతలగు కీటంబులు పరుసారువిధములై యుండునని భావము. వాని భేదము లన్నియు సుశ్రుతమున నితైరంగున గానంబడియెడు: “ప్రిమృణ్ణలా తథా శ్వేతా కపిలా పీతకా తథా । లాలామూత్రవిషా రక్తా కతినా చాప్రమీ తథా । సౌపర్ణికా లాజవర్ణా జాలిన్యేకపదీ తథా । కృష్ణాగ్నివక్త్రా కాణ్ణాచ మాలాగుణ్యప్రమీ మతా॥” త్రిమండల, శ్వేత, కపిల, పీతక, లాలావిష (ఎంగిలి విషముగ గల్గినది), మూత్రవిష (మూత్రము విషముగ గల్గినది), రక్త (ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గినది), కతిన (గట్టిగనుండునది), సౌపర్ణిక, లాజవర్ణ (పేలాలవంటి మచ్చలు కల్గినది), జాలిన, ఏకపది, కృష్ణ, అగ్నివక్త్ర (నిష్పవలె తీక్ష్ణమైన నోరుకల్గినది), అగ్నికాణ్ణ (నిష్పవంటి తుండము కల్గినది), మాలాగుణి, అను నీ పదునారు పేర్లచేత పరుసారువిధములుగ భిన్నరూపములై యాతలు జనించునని భావము.

ఋతాదిదష్ట లక్షణము

శ్లో॥ తాభిర్దష్టే దంశకోఢః ప్రవృత్తిః పరిచిన్యచ |
జ్వరో దాహోఽపిసారశ్చ గదాస్య స్వస్తికోపజాః ||౩౯||
పిడకా వివిధాకాతా మణ్డలాని మహాన్తిచ |
శోఢా మహాన్తో మృదవో రక్తాశ్వావృక్ష్యాస్తథా ||౪౦||
సామాన్యం సర్వయాతానాం సితద్దంశస్య లక్షణమ్ |

తా॥ పైకెప్పిన పదునారు దేదంశులైన కీటములు కరచినప్పుడు కాటునందు కల్గి యుండుట, రక్తము ప్రసరించుట, జ్వరము, మంట, ఆతిసారము, త్రికోపములచే జరించు వ్యాధులు, నానావిధములైన పిడుకలు, పాడలు, మృతపులుసు, పక్షివర్ణములును, శ్యామవర్ణములును, చంచలములైన వాపులు; ఇవన్నియు జనించును. నానావిధకీటములు కరచినప్పుడు సామాన్యముగ ఈ లక్షణములు కల్గునని భావము.

దూషివిష ఋతాదిదష్ట లక్షణము

శ్లో॥ దంశమధ్యే తు చుత్క్లిష్టం శ్యావం వా జాలకాచితిమ్ ||౪౧||
శిథిర్ధాక్ష్వసర్భ్యశం పాక క్షేదశోభజ్వరాన్వితిమ్ |
దూషివిషాభిష్టుతాభిస్తద్దమమతి నిర్దిశేత్ ||౪౨||

తా॥ కాటునందు నడుమ కష్టవర్ణములు శ్యామవర్ణములైన మచ్చ కల్గి వైకినుబికి మిక్కిలి అధికమైన పాకమును, వాపును, జ్వరమును కల్గి యున్నయెడల దూషివిషములైన లాతలచే కరవబడెనని యెరుంగునది. కరచిన కొంతకాలమునకు శరీరమున వ్యాపించు కషణుల కీటములు దూషివిషకీటములని భావము. అయ్యవి “ప్రేషిమండియా పిథాం శ్వేతా” అని యుపక్రమించి సుశ్రేతమున శిప్పబడిన పదునారంటితో చుట్టంటి నెనిమిదియు దూషివిష కీటములని యెరుంగునది.

సౌవర్ణకాడి దష్ట లక్షణము

శ్లో॥ శోఢశ్వేతాన్సితా రక్తాః పీతా వా పిడకా జ్వరః |
ప్రాణాన్తికాశ్చ బాయస్తే శ్వాసహిత్యాగ్రహణే ||౪౩||

తా॥ వాపును, శ్వేతవర్ణములును, తెల్లనిరంగుళినవియు, రక్తవర్ణములును, పీతవర్ణములునైన పిడుకలును, జ్వరమును కల్గి శ్వాసము, వెక్కిళ్లు, తలనొప్పి కల్గినయెడ సౌవర్ణిక మొడలగు నెనిమిదివిధములైన కీటములయొక్క విషముచే పీడితుండుని యెరుంగునది. ఈ కషణులు ప్రాణాన్తికరములై యుండును గాన అసాధ్యములని యెరుంగునది.

ఆఖువిష లక్షణము

శ్లో॥ అదంశాచ్ఛోణిం పాణ్ణుపణ్ణులూని జ్వరోఽరుచిః |
లోమహర్షశ్చ దాహశ్చాప్యఖుదూషివిషార్దితే ||౪౪||

మూర్ఖాజ్ఞశోభవై వర్ణ్యకేదశబ్రాశ్రుతిజ్వరాః।

శిరోగురుత్వం లాలాస్పృక్కర్ది శ్చాసాధ్యమూషికైః॥౮౫॥

తా॥ కొలుసుండి రక్తము వెడలుట, పాండువర్ణంబులైన పాడలు కల్గియుండుట, జ్వరము, అరుచి, శోమాంచము, తాపము, ఈ లక్షణములు ఎలుకయొక్క చూషీవిషముచే పీడింపబడినప్పుడు కల్గును. మూర్ఖ, శరీరమున వాపు, వర్ణము మారియుండుట, చెమటబట్టుట, చెవులకు ధ్వని వినరాకుండుట, జ్వరము, తల బరువై యుండుట, నోట జొల్లు గారుట, రక్తమును వాంతి జేయుట, ఈ లక్షణములు ఎలుకల విషము శరీరమున వ్యాపించినపుడు కల్గినయెడ అసాధ్యంబై యుండునని భావము. మరియు “శుక్రం పతతి యతైః మాం శుక్రస్పృష్టాస్సప్రశాంతైః” ఎలుకలు శుక్రవిషంబులని తన్నుననున నున్నదిగాన అట్టి శుక్రము తగిలినచోట బాధ కల్గునని యెరుంగునది.

కృకలానదప్త లక్షణము

శ్లో॥ కార్ష్యం శ్యావత్విమథవా నానావర్ణత్వమేవ వా।

మోహోఽథ వర్చసోభేదోదప్తే స్యాత్కృకలానకైః॥౮౬॥

తా॥ శరీరము కృష్ణవర్ణంబుగనైనను శ్యావవర్ణంబుగనైన నుండుట, లేక అనేకవర్ణములు కల్గియుండుట, మూర్ఖ, మలము భిన్నమై యుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గియున్నయెడ మోహవర్ణ కరచిన విషంబుని యెరుంగునది.

వృశ్చికదప్త లక్షణము

శ్లో॥ దహత్యగ్నిరివాచా చ భిన్నతీవోర్ధ్వమాశు చ।

వృశ్చికస్య విషం యాతి దంశే పశ్యాత్తు తిషతి।

దప్తోఽసాధ్యశ్చ హృద్ధ్రాణరసనోపహతో నరః।

మాంపైః పతద్భిరత్యర్థం వేదనాగ్తో జహాత్యసూత్ ॥౮౭॥

తా॥ కుట్టినచోడనే నిప్పున కాలినవిధంబుగ అధికముగ మంటగల్గి శీఘ్రముగ కుట్టినచోట నుండి విషము పైకి వ్యాపించి పిమ్మట కొంతసేపటికి కుట్టినచోట జేరినయెడ తేలుకుట్టిన విషంబుని యెరుంగునది. తేలుకుట్టినవానికి రొమ్ము, నాసాద్వారములు, కంఠము, ఇవి యడచికొనియున్నను, కుట్టినచోటనుండి మాంసం బూడిపడుచు మిక్కిలమైన వేదనకల్గియున్నను, తేలుకుట్టిన విషము సాధ్యంబుగాదని యెరుంగునది. వృశ్చికములు కొండెతో వాడిచినప్పుడు విషము వృద్ధిచొంది బాధించునని యెరుంగునది.

కణభదప్త లక్షణము

శ్లో॥ విసర్పశ్శ్వయధుశ్శూలం జ్వరశ్చర్దిరథాపి చ।

లక్షణం కణభైర్దప్తే దంశశ్చైవావనీదతి॥౮౮॥

తా॥ విసర్వము, వాపు, నొప్పి, జ్వరము, వాంతి, ఈ లక్షణములు కణభంబులను కీటములు (కణితీరీగలు) కరచినప్పుడు కల్గును. మరియు కరచినకాటు తెలియకుండును.

ఉచ్చిటింగ దప్టలక్షణము

శ్లో॥ హృష్టలోమోచ్చిటింగేన స్థబలిజ్ఞో భృశార్తిమాన్॥

దప్టశ్శీతోదకేనేన సిక్తాన్యజ్ఞాని మన్యతే॥౪౧॥

తా॥ గోమూర్జము కల్గుట, శిశ్నువు స్తంభించియుండుట, మిక్కిలి వేదనకల్గుట, శరీరము నండెల్ల చన్నీళ్లు చల్లిన విధంబుగ నుండుట, ఈ లక్షణములు కల్గినయెడ ఉచ్చిటింగంబను కీటము కరచినదియని యెరుంగునది.

మంహాకదప్ట లక్షణము

శ్లో॥ ఏకదంష్ట్రార్దితశ్శూనస్సరుజః పీతకస్సత్పత్॥

ఛర్దిర్నిద్రా చ నవిషైర్మణ్డూకై ర్దప్టలక్షణమ్॥౪౨॥

తా॥ విషముతోగూడిన కప్పలు కరచినప్పుడు నొప్పితోగూడినవాపును, దేహమునగు పచ్చనిరంగును, దప్పియు, వాంతియు, ఆతినిద్రయు, ఈ లక్షణములన్నియు కల్గును. కప్పలు ఒక ప్రక్కనుండు కోరలచేతనే కరచును గాన “ ఏకదంష్ట్రార్దితః ” అని చెప్పియున్నది యని యెరుంగునది.

మత్స్యజలౌక దప్టవిషలక్షణము

శ్లో॥ మత్స్యాస్తు సవిషాః కుట్యః దాహం శోథం రుజం తథా॥

కణ్ఠాంశోథం జ్వరం మూర్ఛాం సవిషాస్తు జలౌకసః॥౪౩॥

తా॥ విషముతోగూడిన మత్స్యములు కరచినయెడ మంట, వాపు, నొప్పి, దురద, ఈ లక్షణములు కల్గును. విషముతోగూడిన జలజస్తవులు (జలగలు మొదలగునవి) కరచినయెడ దురదయు, వాపును, జ్వరంబును, మూర్ఛయు కల్గును.

గృహగోధికాశతపదీవిష లక్షణములు

శ్లో॥ విదాహం శ్వయంభుం తోదం స్వేదం చ గృహగోధికా॥

దంశే స్వేదం రుజం దాహం కుర్యాచ్ఛతపదీవిషమ్॥౪౪॥

తా॥ బల్లివిషము తగిలినప్పుడు మంటయు, వాపును, పోటును, చెమటయు, కల్గును. శిశ్నికరచినయెడ కాటునందు చెమటయు, నొప్పియు, మంటయు, కల్గును.

మశకవిష లక్షణము

శ్లో॥ కణ్ఠామాస్మశ కై రీషచ్ఛోభస్సాస్యస్మద్దవేదసః॥

అసాధ్యకీటసదృశ మసాధ్యం మశకక్షతమ్॥౪౫॥

తా॥ దోమలు కుట్టినయెడ దురదయు, కొంచెముగ వాపును, స్వల్పమైన వేదనయు, కల్గును. ఆసాధ్య కీటంబులగు లాతలతో సమానలక్షణంబులైన మశకములు కుట్టినయెడ నయ్యాది యసాధ్యముగ నుండును. మరియు “పార్వతీయైస్తు కీటైశ్చ ప్రాణహరై స్తుల్యలక్షణమ్”

అని సుశ్రుతమున నుండుటంతేసి పర్వతమున జనించిన కీటుములతో సమానలక్షణములైన మౌళకముల విషము ప్రాణహరంబై యుండునని యెరుంగవలెను.

మక్షికాదష్ట లక్షణము

శ్లో॥ సద్యః ప్రసావిణీ శ్యావా దాహమాహ్నా జ్వరాన్వితా।

నిడకా మక్షికా దంశే తాసాం తు స్థగికాఽనుచ్ఛత్ ॥౫౫॥

తా॥ చీమలు కరచినప్పుడు కరచినచోడనే ప్రావముకల్గి శ్యామవర్ణంబై మంటయు, మూర్ఛయు, జ్వరంబును కల్గి కుట్టినచోట చిద్దులులేచును. అందులో స్థగికాయను మక్షికయు కరచిన యెడ ప్రాణహాని కల్గును.

వ్యాఘ్రాదిదష్ట లక్షణములు

శ్లో॥ చతుష్పద్భిర్ద్విపద్భిశ్చ పఖిదంతవిషం చ యత్ ।

పూయతే పచ్యతే చాపి స్రవతి జ్వరయత్యపి ॥౫౬॥

తా॥ రెబ్బలులుమున్నగు చాల్లకాళ్ళగల జంతువులైనను అడవిమనుష్యులు మొలగు రెండు కాళ్ళగల జంతువులైనను కరచినయెడ కాటునందు విశేషముగ చీముబట్టి పుండై చీముకార్చుచు జ్వరము కల్గియుండును.

విషరహిత లక్షణము

శ్లో॥ ప్రశాంతదోషం ప్రకృతిస్థధాతు

మన్నాభికామం సమమూత్రవిట్కమ్ ।

ప్రసన్నవణ్ణ్దియచి త్తచేష్టం

వైద్యోఽవగచ్ఛేదవిషం మనుష్యమ్ ॥౫౭॥

తా॥ వాతాదిదోషములు ప్రకోపములేక స్వస్థానములయందు శాంతంబులై యుండుట, రసాదిధాతువులు వికారములేకయుండుట, జఠరాగ్ని న్యూనాధిక్యములేక సమంబై యన్నముభుజించుట కిచ్చగించి యుండుట, మలమూత్రములు అధికంబులును న్యూనంబులును గాక సమంబులై యుండుట, నేత్రములు మొలలైన ఇంద్రియంబులు, శరీరవర్ణము, చిత్తము, చేష్టలు, ఇవియన్నియు వికృతంబులుగాక స్వాభావికములుగ నుండుట, ఈ లక్షణములు గల్గియున్నయెడ మనుజుని శరీరమునందు విషములేదని వైద్యుండురుంగవలెనని భావము. మరియు నిచ్చట “సమమూలజిహ్వం” అని పాతాన్తరమును కొందరు చెప్పి జిహ్వమూలము రసాదులను విరుద్ధముగాక సమముగ గ్రహించుచుండినయెడ విషములేదని వచించెదరు. దీనిచేత విషము వ్యాపించియున్నపుడు నాలుకకు రసపరిజ్ఞానము లేకుండుననియు, విషములేనిచో యథాస్థితిగ రసముగ్రహించుననియు నెరుంగవలెను.

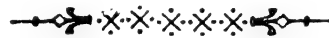
మరియు “అన్నాభికామమ్” అనుటచేత అగ్నిహంస్యము లేక అగ్నిసమమై యుండునని భావము. ఈ యర్థము చరకమున నితైరంగున గానంబడియెడు: “ప్రాయేణోపహతాగ్నిత్వాత్ సపిచ్ఛమతి సార్యతే । । పాప్నోతి చాస్యవైరస్యం న చాన్న

మభినందతి॥” జతరాగ్ని చల్లానయెడ పిచ్చిలంబుగ మాటిమాటికి విరేచనమగుచు నోరు రసాదుల నెరుగక విరసంబై అన్నమును భుజించుట కిచ్చగొనకుండునని యర్థము. ఈ వాక్యముచేత అగ్ని మండింబై యున్నపుడు ఆరుచియు, అన్నమునం దిచ్చలేకపోవుటయు కల్గిననియు, సముగ నున్నపుడు నోట రుచిగల్గి అన్నమునం దిచ్చబొడముననియు చెలియుచున్నది.

విషపరీక్షా క్రమము

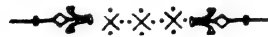
శ్లో॥ దర్శనస్పర్శనప్రత్యక్షైః పరీక్షా త్రివిధా మతా।

వయో వర్ణశరీరాణాం ఇద్వియాణాం చ దర్శనాత్ ।

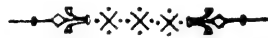

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితే మాధవనిదానే

విషనిదానం సమాప్తమ్

తా॥ విషముచేపీడింపబడినవారిని దర్శనము (చూచుట), స్పర్శనము (తాకుట), ప్రశ్న (అడుగుట), ఈ మూడువిధములచేత పరీక్షించవలెను. అందు వయస్సు, శరీరవర్ణము, ఇంద్రియములు, వీనినన్నింటిని విశేషముగ పరీక్షించవలెనని భావము.

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామికాశ్రమి చర

ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ

గోత్రవిరాజమాన దీవ్యవ్యవాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ

విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్తాంత” “భిషజ్మణి” “పణ్డిత”

గోపాలాచార్య విరచితంబై న నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాస్థితాత్మర్యమునందు

విష ని దా నము

సమాప్తము

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీరస్తు

❦❦❦❦❦❦

విషయానుక్రమణికా

❦❦❦❦❦❦

శ్లో॥ జ్వరోఽతిసారో గ్రహణీ చార్శోఽజీర్ణం విసూచికా |
అలసశ్చ విశంబీ చ క్రిమిరుక్వాణ్ణకామణాః॥౧॥
హలీమకం రక్తపిత్తం రాజయత్కృ ఉరఃక్షతమ్ |
కానో హిక్మా సహ శ్వాసైః స్వరభేదస్త్వరోచకః॥౨॥
ఛర్దిస్తృష్ణో చ మూర్ఛార్ద్యా రోగాః పానాత్యయాదయః |
దాహోన్మాదావపస్పారః కఫితోఽథాఽనిబామయః॥౩॥
వాతరక్తచూరుస్తమ్భ ఆఘవాతోఽథశూలరుక్ |
పక్తిజం శూలమానానా ఉదావరోఽథగుల్మరుక్॥౪॥
హృద్రోగో మాత్రకృచ్ఛ్చిం చ మూత్రాఘాతస్తథాశ్మరీ |
ప్రమేహో మధుమేహశ్చ విడకాశ్చ ప్రమేహజాః॥౫॥
మేదస్తఫోదరం శోఛో నృద్ధిశ్చ గలగణ్డకః |
గణ్డనూలాఽపచీగ్రస్థిరద్బుద్ధశ్శీపదం తథా॥౬॥
విద్రధివ్రణశోథా చ క్ష్యా వ్రణౌ భగ్ననాడికే |
భగన్దరోపదంశౌ చ శూకదోషస్త్యగామయః॥౭॥
శీతపిత్తముద్గర్దశ్చ కోరశ్చైవాప్లుపిత్తకమ్ |
విసర్పశ్చ సవిస్ఫోటః సరోమాన్త్యో మసూరికాః॥౮॥
క్షుద్రాస్యకర్ణ నాసాక్షిశిరస్త్రీబాలకామయాః |
విషం చేత్యయముద్దిష్టో రుగ్వనిశ్చయసజ్గిహః॥౯॥

తా॥ జ్వరము, అతిసారము, గ్రహణి, అర్శస్సు, అజీర్ణము, విసూచిక, అలసకము, విశంబి, క్రిమిరోగము, పాండురోగము, కామల, హలీమకము, రక్తపిత్తము, రాజయత్కృ, ఉరఃక్షతము, కాసము, హిక్కు, శ్వాసము, స్వరభేదము, ఆరోచకము, ఛర్ది, తృష్ణ, మూర్ఛ, భ్రమ, నిద్ర, తంద్ర, సన్యాసము, పానాత్యయము, పరమదము, పానాజీర్ణము, పానవిభ్రమము,

దాహము, ఉన్మాదము, అపస్మారము, వాతవ్యాధి, వాతరక్తము, ఊరుస్తంభము, ఆమవాతము, శూలవ్యాధి, పరిణానుశూల, ఆనాహము, ఉదావర్తము, గుల్మము, హృద్రోగము, మూత్రకృచ్ఛము, మూత్రాఘాతము, అశ్మరి, ప్రమేహము, మగుమేహము, ప్రమేహపిడక, మేదోరోగము, ఉదరవ్యాధి, శోథ, అంజివృద్ధి, గలగండము, గండమాల, అపఛి, గంధి, అర్బుదము, శ్లీపదము, విద్రధి, వ్రణ శోథ, శారీరవ్రణము, సద్యోవ్రణము, భగ్నము, నాడీవ్రణము, భగంధరము, ఉపదంశము, శూక దోషము, కుష్ఠము, శీతపిత్తము, ఉదర్దము, శోతము, అమిపిత్తము, విసర్పము, విస్ఫోటము, మను రిక, త్షుద్రోగములు, ముఖరోగములు, కర్ణరోగము, నాసారోగము, అక్షిరోగము, శిరో రోగము, స్త్రీరోగములు, బాలరోగములు, విషవ్యాధి, అనునీ రోగములయొక్క నిదానములు సంగ్రహముగ నీగ్రంథమున జెప్పబడియెనుని భావము.

శ్లో॥ సుభాషితం యత్ర యదస్తి కించి
త్తత్సర్వ మేకీకృతమత్ర యత్నాత్ ।
వినిశ్చయే సర్వరుజాం సరాణాం
శ్రీమాధవేనేస్తుక రాత్యజేచ॥౧౦॥

తా॥ మనుజులకు సంబంధించిన సకలవ్యాధుల నిర్ణయించుటకై లక్షణము లచ్చటచ్చట గ్రంథాంతరములయందు జెప్పబడిన వానినన్నింటిని మిగుల ప్రయత్నముచే నొక్కచోట జేర్చి విశదముగ జంగుకరితనయందుండి మాధవకరుం డనువానిచే జెప్పబడియెనుని భావము.

గ్రన్థాంత మంగళము

శ్లో॥ యత్యుత్తమ సుకృతిం కించిత్కృత్తైవం దుస్వనిశ్చయమ్ ।
ముష్ణస్తు జన్తవస్తేన చిత్త్యమాతక్కు స స్తథైమ్॥౧౧॥

❦❦❦❦❦❦❦❦❦❦

ఇతి శ్రీ మాధవకరవిరచితం మాధవనిదానం
సమాప్తమ్

❦❦❦❦❦❦❦❦❦❦

తా॥ పూర్వజన్మమున కొంచెమైనను సుకృతముజేసి యున్నయెడల పైజెప్పిన గ్రంథము ననుసరించి రోగముల నిశ్చయించి అట్టి పుణ్యశ్రేష్ఠముచేత సకలప్రాణులును సకలరోగ సముదాయమును వదిలి ఎల్లప్పుడును సుఖించుచుండివలెనని భావము.

❦❦❦❦❦❦❦❦❦❦

ఇతి శ్రీ శ్రీ ఆయుర్వేదమహాపాధ్యాయ పండిత ఆగరం పుట్టస్వామిశాస్త్రి చర
ణారవిద్వ సంసేవాసమాసాదిత ఆయుర్వేదవిద్యాసత్సంప్రదాయ గౌతమ
గోత్రవిరాజమాన దీవ్యన్యాయ రామకృష్ణార్యతనూభవ సకలసహృదయ
విధేయ “ఆయుర్వేదమూర్త్యా” “భిషజ్భూషి” “పణ్డిత”
గోపాలాచార్య విరచితంబైన నిదానదీపికయను

మాధవనిదానాస్థితాత్మర్యము

స్వర్ణంబును
సమాప్తము

శుద్ధపత్రిక

తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి
తిర్యక్ష్	తిర్యక్ష్	2	౬
విచ రేదుంగపచ్చాపి	విచ రేద్యుగపచ్చాపి	౮	౧౫
నీరామో	నిరామో	,,	౧౬
సిరం	సిరం	,,	౧౯
మరుగుతో	మరుగుతో	౯	౧౧
దోషవిశేష	దోషవిశేష	౧౦	౧౯
వాధిని	వ్యాధిని	౧౨	౨౨
శీతజల	శీతలజల	,,	౨3
విశేషములని	విశేషములని	,,	౨౫
గోగంబులకు	గోగంబులకు	,,	౩౨
శమింపదగు	శమింపజేయదగు	,,	౩3
నిజించిన	జనించిన	౧౦	౬
కరక్కాయ	క్షీరము	౧౯	౨౦
మదోత్యయ	మదోత్యయ	,,	౩౦
అనునవి	యా	౧౫	౯
అగ్నిమాంధ్యము	ఒప్పు బిగబట్టినట్లువాధ	౧౮	౨౮
మలా	మలాః	౧౭	౫
మిక్కువంబగు	మిక్కుటంబగు	౩౦	౧౨
రసానునగాః	రసానుగాః	౨౨	౮
స్వర్ణాజ్ఞ	స్వర్ణాజ్ఞ	,,	౧2
గోశేచస్వగో	గోశేచస్వగో	,,	౧౮
ఆవలింతలు.	ఆవలింతలు,	,,	3౧
సంస్కృతేర్ద్రవ్యంద్య	సంస్కృతేర్ద్రవ్యంద్య	౨3	౮
ప్రకోపతే	ప్రకోపతః	,,	౯
సోదోవిపాకితా	సోదోవిపాకితా	౨౪	౨౮
శిరసే	విరసో	౨2	౧౦
తంద్రయః	తంద్రతాః	౨౯	౧౮
త్రిరాత్రన్నహి	త్రిరాత్రాన్నహి	,,	౨౨
ఆగస్త్యజ్ఞాయతే	ఆగస్త్యజ్ఞాయతే	3౨	౨2
కఫము	కఫముల	3౮	౩౨
ప్రలేపకస్తు	ప్రలేపకస్తు	3౯	౨౪
అసి	అసి	౪౦	౧౧
కప	కఫ	౪౨	౨౦
శ్చర్దవ	శ్చర్దవ	౪౪	3
పుష్ట	పుష్ట	,,	౯
నిధాన	నిధాన	౪౮	౧

తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి
చారంబు	చారంబు	౪౮	౨౫
వచించెను	వచించెను	౬౦	౧౩
గ్రహణి	గ్రహణి	”	౧౫
కల్పిదనియు	కల్పిదనియు	౬౨	౨౩
శుష్కశ్రుమ	శుష్కశ్రుమ	౬౮	౨౭
తీక్షణి	తీక్షణి	౬౯	౧౭
ప్రావిణోవిప్రా	ప్రావిణోవిప్రా	౬౯	౨౫
సమానంబులును	సమానంబులును	౭౨	౨౪
సంచరించు	సంచరించు	౭౩	౨౦
వ్యవ	వ్యవ	౭౬	౬
చతుర్విధః	చతుర్విధః	౭౭	౮
సుదగ్ధా	విదగ్ధా	౮౧	౧౦
చరకము	చరకమునగు	౮౭	౨౦
స్పృశ్యయా	స్పృశ్యయా	౯౨	౧౭
యుపద్రవముతో	యుపద్రవములతో	”	౨౦
ఆసాధ్యందని	ఆసాధ్యంబని	౯౩	౮
కామలా	కామలా	”	౨౮
కామలా	కామలా	౯౪	౨౫
దానం	నిదానం	”	౨౬
క్షౌమ	క్షౌర	౯౬	౯
తస్మదైవ	తస్మదైవ	౧౦౮	౧౦
కణ్డూ	కణ్డూ	౧౦౯	౧౧
వింధంబు	వింధంబు	౧౧౬	౧౬
దుఃఖ	దుఃఖే	౧౨౦	౧౦
జనించిన	జనించిన	౧౨౬	౧౪
పరిమళ	పరిమళ	౧౪౦	౨౪
పథార్థ	పథార్థ	౧౪౭	౨౨
సకించి	సకించి	౧౪౮	౧౪
మతాద్యయ	మతాద్యయ	౧౫౦	౧౨
నిదాన్య	నిదానాన్య	౧౫౨	౧౭
మత్స్యరం	మత్స్యరం	౧౭౨	౨౫
కణ్డూరాః	కణ్డూరాః	౧౭౬	౧౯
మూత్రాశ	మూత్రాశ	౧౮౨	౩౦
మూర్ఖ	మూర్ఖ	౧౮౪	౨౫
ఆరోచకము	ఆరోచకము	౨౦౬	౩౦
ఇవి	ఇవి	౨౧౯	౮
సామాన	సామాన్య	”	”
భాధ	భాధ	౨౨౦	౨౫
ప్రతిష్ఠమ్	ప్రతిష్ఠమ్	౨౫౩	౧౨
స్పృశ్యనం	స్పృశ్యనం	౨౫౫	౬

తప్పు	బిప్పు	పుట	పంక్తి
నందుట	నందుటచే	౨౬౦	౩౨
పిత్త	పిత్తజ	౨౬౫	౨౦
సామాన్యముల	సామాన్యములు	౨౭౦	౩౨
సాప్రావ	సాప్రావ	౨౭౦	౨౪
తచ్ఛోధా	తచ్ఛోధా	౨౮౩	౨౮
చిన్నభిన్న	చిన్నభిన్న	౨౯౩	౧౪
శిరస్సులు	శిరస్సులు	౩౦౧	౬
యున్ని	న్నియు	,,	౩౧
త్వఖరా	త్వక్ఖరా	౩౨౩	౧౫
నిగ్రహై	నిగ్రహైః	౩౩౦	౧౧
త్వచ	త్వచ	౩౪౧	౧౩
యన్యై	యన్యై	౩౫౧	౪
కాంతిగల్గినవియు, దురదతోగూడి నేతివంటి కాంతిగల్గినవియు, దుర దతో గూడినవి	కాంతిగల్గినవియు, దురదతోగూడి నవియు	౩౭౨	౬, ౭
మాంస	మాంసము	౩౭౪	౨
సాసావం	సాప్రావం	౪౧౧	౨౦
నీవ	నీవ	౪౧౮	౫
వీతకాశు	వీతకాశు	౪౨౯	౨౬
పిడకా	పిడకా	౪౩౨	౬
కల్గినవి	కల్గినవి	౪౪౦	౨౧
విభాస్త	విభాస్త	౪౪౨	౨
పరిష్కృతంబు	పరిష్కృతంబు	౪౫౪	౨౨
గర్భ	గర్భ	౪౫౮	౨౪
నెరుంగునది	నెరుంగునది	౪౬౦	౧౨
కృచ్చా	కృచ్చా)	౪౬౯	౮
తపతి	తపతి	౪౮౩	౨౦
పాపాత్మి	పాపాత్మి	౪౮౫	౩౨

మా ప్రచురణలు

కావ్యాత్మ - శేషవెంకటసుబ్బయ్యంగారు

రూ. 70.00

'ఇది యలంకారి శాస్త్రమును, ముసర్ఫి గ్రంథముగను, పరిత్ర గ్రంథముగను పరిచాదియాలంకారికల సమాదరమునకు సాత్రముగనుటలో సందేహము లేదు. ప్రాచీన లంకారిక సుతములన్నియు నందు సమగ్రముగ గోచరించును.'

- తిరుమల వెంకటరంగచార్యులు, భారతి, 1934

పురాణ నామ చంద్రిక - యెనమండ్రం వెంకటరసుబ్బయ్య

రూ. 87.00

మునుపురాణాలలోని తొమ్మిది కవ్యార్థము' తరముగా తరవాడే చేసితలు, యుగములు, రాజులు, కన్నులు, సత్త్వగుణలు, దేశాలు, సమయం, సర్వతాలం, గ్రంథాల సేర్పట్ల ; తత్వశాస్త్రము, మతచరిత్రసహితమైన సదలు సరిరణ ప్రార్థకంగా ఈ లకారది సమయములో లభిస్తాయి. 'గ్రంథానికి అనుబంధంగా ... ముసర్ఫి, చంద్ర, యమ, పురు, మగధ సంశాలకు చెందిన రాజుల సంశస్థిత్వాలను పకాడ చేర్చారు.'

'ఇందులో కొందరు తెలుగుకవులను వారు వివరించిన సాత్రాలను చేర్చడం మరో విలక్షణత'

- బూచరాజు, ఈనాడు, 27.11.94

సంస్కృతాంధ్ర నిఘంటువు - వెల్మ వెంకట శేషయ్య చేలు రూ. 140.00 సాద రూ. 60.00

అప్పటికి తెలుగుదీని 'సర్వ శబ్ద సంబంధిని' సంతి సమయములలో '... క్రియాసదల అర్థాలు లేవు. ఈ లోకం ప్రారంభ సంశ్లేషణం చేర్చుకొనే తెలుగు సద్యర్థులకు ఓయోగిడే సధంగా మునుగు ఇరవేసేల సదలలో వెల్మ వారు ఈ సమయమును సిద్ధం చేసి ప్రచురించారు.'

'లంకాభేదాన్ని పురిచిల్లరించుకొని వచ్చే అర్థభేదాలను క్రియ' సదలకు సంశ్లేషణం లోని ధర్మర్థాలను తెలుగు అర్థాలను సమకర్మి ఈ సమయము ప్రచురణజోచారకంగా క్లుప్తంగా స్పష్టంగా రియోరియండి... సంశ్లేషణ సద్యర్థులకు లాగానే ఇది తెలుగు సద్యర్థులకొకాడ ఓయోగిడార.'

- బూచరాజు, ఈనాడు, 27.02.94

ఆంధ్ర వాఙ్మయసూచిక - కాశీనాథుని కాశీశ్రీరం పు

రూ. 480.00

'1816 నుండి 1927 వరకు అప్పయిన తెలుగు గ్రంథాలు, కాశీనాథుని ఆంధ్ర సాహిత్య సరిసర్దు, లంకా పూరిలోని సరిసర్దు సూచిలో గ్రంథాలయం, సంధ్రమంలోని ప్రభుత్వ ప్రాప్త లభిత గ్రంథాలయంలోని రతి ప్రయం సరిసరలు యందున్నవి.'

'1816-1927 మధ్య కాలంలో అప్పయిన తెలుగు ప్రస్తావనలను సరిరిచి తెలుగుకోడానికి యంతకంటే సాధికారకమైన అధరం మరొకటి లేదు.'

'ఈ గ్రంథం లేని లోయను మలే గ్రంథం తీర్చితేము.'

- వెంక వెంకటాద్రియ్య, మశాలాంధ్ర, 12.05.94

ప్రాకృత గ్రంథకర్తలూ ప్రజాసేవానూ - సందగ్గుల అదితరాయణ శాస్త్రి

రూ. 30.00

'... తమ వలపు వ్యసనాలకి భాష వదాన్ని సమర్థించడానికి ఒకప్పుడు సంశ్లేషణ సండియంలో ప్రాకృత సంశ్లేషణ ఈ సండియాలను తెలుపుతూ ప్రాకృత సాహిత్య వైభవాన్ని సరిరిస్తూ రాసిన బృహదాప్యసం ప్రస్తావనామే ఈ గ్రంథం.'

- తిరుమల రామచంద్ర, ఆంధ్రప్రభ (సీక్రీ), 16.03.94

'శక్తిసంతృప్తిని తమ వద సకి ఒకానుగా సలభికి హా ప్రాకృత భాష రిషులనుండి సన్నెన్న ప్రయోగాలను అయ' లా పులలో నిర్మిచ సారూ.'

- తూమ'టి దొణప్ప, మశాలాంధ్ర, 21.04.94

UNIVERSITY OF HYDERABAD

T INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)

Cl. No. 615.537 Acc. No. 180055

6964M DATE DUE

DURATION OF LOAN - Not later than the last date stamped below, failing which fine as per Library Rules will be charged.

--	--	--

UNIVERSITY OF HYDERABAD

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

180055

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

T UNIVERSITY OF HYDERABAD

Acc. No. 180055.

Call No. 615.537, G64M.

Author W. H. Auden, R.

Title Work of Art

Due on	Borrower's Signature with I D No	Returned on

UNIVERSITY OF HYDERABAD

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY
HYDERABAD - 500 046.

1. Books should be returned on or before the due date.
2. Borrowers are responsible for every book taken by them and will be expected to pay for any book damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean

